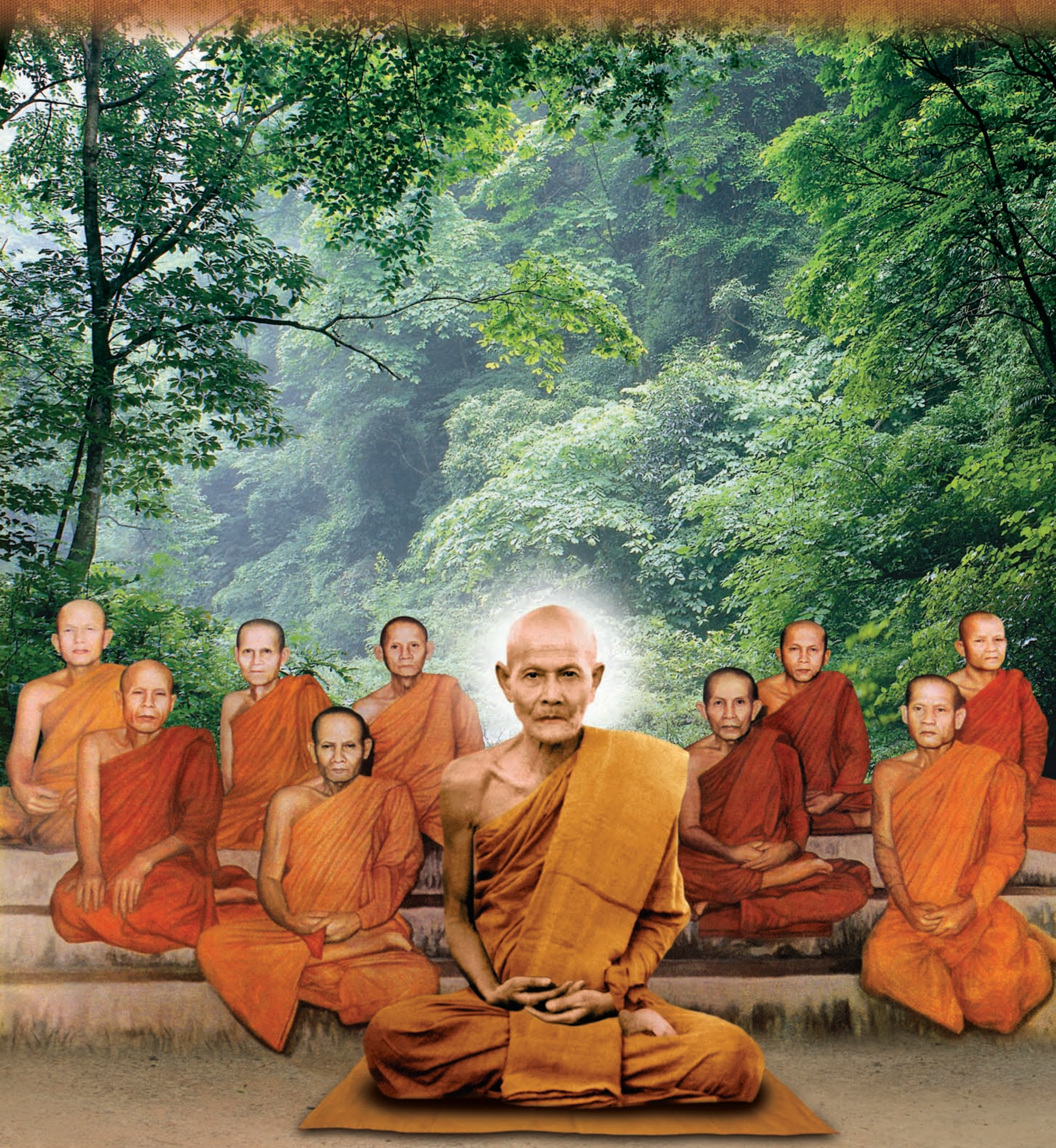
ปฏิปทาของพระธุดงคกรรมฐาน

สายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะ

เรียบเรียงโดย ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

ปฏิปทาของพระธุดงคกรรมฐาน

สายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะ

เรียบเรียงโดย ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

สารบาญ

ปฏิปทาของพระธุดงคกรรมฐาน สายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะ
เรียบเรียงโดย ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

ต่อไปนี้จะเริ่มเขียนปฏิปทาเครื่องดำเนิน คือ ข้อปฏิบัติของพระกรรมฐานที่ท่านพระอาจารย์มั่นพาดำเนินมา เพื่อท่านผู้อ่านได้ทราบไว้บ้างพอเป็นแนวทาง โดยคิดว่าท่านพุทธศาสนิกชน พระเณรทั้งหลายที่มีความสนใจใคร่ธรรมและข้อปฏิบัติประจำนิสัย อาจมีความสนใจอยากทราบอยู่มาก จึงได้พยายามรวบรวมมาลงไว้เท่าที่สามารถ ผิดถูกประการใด หวังว่าคงได้รับอภัยจากท่านผู้อ่านตามเคย คราวนี้ก็ส่งมาลงทาง "ศรีสัปดาห์" ตามเคย โดยขอร้องให้ทางโรงพิมพ์ช่วยลงให้เป็นตอน ๆ ไปดังที่เคยทำมา และได้เรียนกำชับขอให้ลงพอประมาณ เกรงจะเขียนส่งมาไม่ทัน ดังที่เคยเรียนเกี่ยวกับประวัติท่านพระอาจารย์มาแล้ว การส่งมา ขอความกรุณาทาง "ศรีสัปดาห์" ให้ช่วยลงให้นั้น เป็นอุบายช่วยบังคับตัวเองซึ่งมีนิสัยขี้เกียจไปในตัว เพื่อเรื่องที่เขียนจะได้สำเร็จไปด้วยดี ไม่มีข้อแก้ตัวว่ายุ่งนั้นยุ่งนี้แล้วหยุดไปเสีย ซึ่งอาจทำให้งานที่กำลังทำเสียไป ตามปกติหนังสือศรีสัปดาห์เคยออกทุกวันศุกร์ จึงพอมีทางว่าการเขียนจะมีความรู้สึกตัวพยายามทำให้ทันกับกำหนดวันเวลาที่หนังสือจะออก เรื่องที่เขียนก็พลอยมีหวังจะสำเร็จได้ จึงได้ส่งและขอร้องทางศรีสัปดาห์ให้ช่วยลงให้จนกว่าเรื่องจะยุติลง ซึ่งทางศรีสัปดาห์ก็ยินดีให้เป็นไปตามความประสงค์ทุกประการ

คำว่า "กรรมฐาน" เป็นศัพท์พิเศษและเป็นบทธรรมพิเศษที่วงพระธุดงค์ท่านปฏิบัติกันมา แต่องค์ของกรรมฐานแท้นั้นมีอยู่กับทุกคน ทั้งหญิงทั้งชาย ทั้งนักบวชและฆราวาส ได้แก่ เกศา โลมา เป็นต้น บางท่านอาจยังไม่เข้าใจในคำว่า กรรมฐาน หรือพระธุดงคกรรมฐาน ว่าเป็นอย่างไรบ้าง แต่จะเขียนเฉพาะข้อปฏิบัติแห่งธุดงคกรรมฐานสายของท่านพระอาจารย์มั่น นอกจากนี้ผู้เขียนไม่ค่อยสันทัดจัดเจนนักว่าท่านปฏิบัติกันอย่างไรบ้าง เป็นเพียงเห็น ๆ ผ่าน ๆ ไปบ้างเท่านั้น ไม่ค่อยมีโอกาสได้สนใจใกล้ชิดนัก เฉพาะสายของท่านอาจารย์มั่นพาดำเนินมานั้น พอเข้าใจบ้างตามที่เคยได้เห็นได้ยินและปฏิบัติมา แต่ก่อนจะเขียนเรื่องนี้ จึงขออธิบายคำว่ากรรมฐานอันเป็นทางดำเนินของท่านพอเป็นแนวทางเล็กน้อย เพื่อเข้ารูปกันกับปฏิปทาที่จะเขียนต่อไป

คำว่า กรรมฐาน นี้ เป็นคำชินปากชินใจของชาวพุทธเรามานาน เมื่อถือเอาใจความก็แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงาน แต่งานในที่นี้เป็นงานสำคัญ และหมายถึงงานรื้อภพรื้อชาติรื้อกิเลสตัณหา รื้อถอนอวิชชาทั้งมวลออกจากใจ เพื่อไกลทุกข์ คือความเกิดแก่เจ็บตาย อันเป็นสะพานเกี่ยวโยงของวัฏฏวนที่สัตว์โลกข้ามพ้นได้โดยยาก มากกว่าจะมีความหมายไปทางอื่นแบบงานของโลกที่ทำกัน ส่วนผลที่พึงได้รับแม้ยังไม่ถึงจุดหมายปลายทาง ก็ทำให้ผู้บำเพ็ญมีความสุขในปัจจุบันและภพชาติต่อไป ฉะนั้นพระที่สนใจปฏิบัติธรรมเหล่านี้ จึงมัก

มีนามว่าพระธุดงคกรรมฐานเสมอ อันเป็นคำชมเชยให้เกียรติท่านผู้มุ่งต่องานนี้ด้วยใจจริงจากพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

กรรมฐาน ที่เป็นธรรมจำเป็นมาแต่พุทธกาลที่พระอุปัชฌาย์มอบให้แต่เริ่มบรรพชาอุปสมบท มี ๕ อาการด้วยกันโดยสังเขป คือ เกศาได้แก่ผม โลมาได้แก่ขน นขาได้แก่เล็บ ทันตาได้แก่ฟัน ตโจได้แก่หนัง โดยอนุโลมปฏิโลม เพื่อกุลบุตรผู้บวชแล้วได้ยึดเป็นเครื่องมือบำเพ็ญพิจารณาถอยหน้าถอยหลังซ้ำซากไปมา จนมีความชำนิชำนาญและแยบคายในอาการหนึ่ง ๆ หรือทั้งห้าอาการ อันเป็นชิ้นส่วนสำคัญของร่างกายชายหญิงทั่ว ๆ ไป แต่คำว่ากรรมฐานอันเป็นอารมณ์ของจิตนั้นมีมาก ท่านกล่าวไว้ถึง ๔๐ อาการ ซึ่งมีในตำราโดยสมบูรณ์อยู่แล้ว ท่านผู้ประสงค์อยากทราบกรรมฐานใดก็ค้นหาดูได้โดยสะดวก บรรดากรรมฐานที่ท่านกล่าวไว้มากมายนั้น ข้อใหญ่ใจความก็เพื่อท่านผู้สนใจใคร่ต่อการปฏิบัติซึ่งมีจริตนิสัยต่าง ๆ กัน จะได้เลือกปฏิบัติเอาตามใจชอบที่เห็นว่าถูกกับจริตของตน ๆ เช่นเดียวกับโรคมีชนิดต่าง ๆ กัน ที่ควรแก่ยาขนานต่าง ๆ กันฉะนั้น

วิธีทำได้แก่ การนำธรรมบทนั้น ๆ มาบริกรรมภาวนาประจำอิริยาบถต่าง ๆ ตามแต่ถนัดและเห็นควร ว่าเกศา ๆ หรือโลมา ๆ เป็นต้น **ด้วยความมีสติกำกับอยู่โดยสม่ำเสมอ ไม่ปล่อยใจส่งไปที่อื่น ทำความรู้สึกตัวอยู่กับบทธรรมที่กำลังบริกรรมภาวนาไม่เปลี่ยนแปลงธรรมบ่อยอันเป็นนิสัยจับจด** พยายามทำไปจนทราบชัดว่าเป็นผลขึ้นมาจริง ๆ หรือจนทราบชัดว่าธรรมบทนั้น ๆ ไม่ต้องกับจริตของตนแล้วค่อยเปลี่ยนธรรมบทใหม่ ผู้ที่ทราบชัดว่าถูกกับจริตจริง ๆ แล้ว ก็ควรยึดธรรมนั้นเป็นหลักใจและปฏิบัติต่อไปไม่ลดละ จนเห็นผลเป็นลำดับและก้าวหน้าเข้าสู่ภูมิธรรมที่ควรเปลี่ยนแปลงบทธรรมตามความจำเป็น ซึ่งเจ้าตัวต้องทราบโดยลำพัง ผลที่เกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญด้วยธรรมเหล่านี้หรือด้วยธรรมอย่างอื่น ๆ ที่ถูกกับจริต ย่อมเป็นความสงบสุขภายในใจไปโดยลำดับที่ไม่เคยรู้เห็นมาก่อน

ความสงบจิตเริ่มแต่ชั้นต่ำ คือสงบได้ชั่วขณะ สงบได้นานพอประมาณ และสงบได้ตามต้องการที่จะให้พักและถอนขึ้นมา ทั้งเป็นความสงบละเอียดแนบแน่นกว่ากันมาก ขณะที่จิตสงบย่อมปล่อยอารมณ์ที่เคยรบกวนต่าง ๆ เสียได้ เหลือแต่ความรู้ความสว่างไสวประจำใจ และความสุขอันเกิดจากความสงบตามขั้นของใจเท่านั้น ไม่มีสองกับสิ่งอื่นใด เพราะขณะนั้นจิตปราศจากอารมณ์และเป็นตนของตนอยู่โดยลำพัง แม้กิเลสส่วนละเอียดยังมีอยู่ภายในก็ไม่แสดงตัว ถ้าเป็นน้ำก็กำลังนิ่งและใสสะอาดปราศจากฝุ่นละออง หากมีตะกอนก็กำลังนอนนิ่งไม่ทำน้ำให้ขุ่น ควรแก่การอาบดื่มใช้สอยทุกประการ ใจที่ปราศจากอารมณ์มีความสงบตัวอยู่โดยลำพังนานเพียงไร ย่อมแสดงความสุข ความอัศจรรย์ ความสำคัญ ความมีคุณค่ามาก ให้เจ้าของได้ชมนานและมากเพียงนั้น ทั้งเป็นความสำคัญและความอัศจรรย์ไม่มีวันเวลาจืดจางแม้เรื่องผ่านไปแล้ว

ทั้งนี้เพราะใจเป็นธรรมชาติลึกลับและอัศจรรย์ภายในตัวอยู่แล้ว เมื่อถูกชำระเข้าถึงตัวจริงเพียงขณะเดียว ก็แสดงความอัศจรรย์ให้รู้เห็นทันที และยังทำให้เกิดความอาลัยเสียดายต่อความเป็นของจิตไปนาน ถ้าปล่อยให้หลุดมือคือเสื่อมไปโดยไม่ได้กลับคืนด้วยวิธีบำเพ็ญให้ทรงตัวอยู่หรือให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป คงเป็นเพราะเหตุนี้กระมังที่ครั้งพุทธกาลมีพระสาวกบางองค์ ขณะท่านกำลังบำเพ็ญอยู่ ใจมีความเจริญขึ้นและเสื่อมลงถึงหกครั้ง จนเกิดความเสียใจมากเพราะความอาลัยเสียดาย แต่สุดท้ายท่านก็เป็นพระสาวกอรหันต์ขึ้นมาองค์หนึ่งจนได้ เพราะความเพียรพยายามเป็นสะพานเชื่อมโยงให้บรรลุถึงอมตธรรมคือแดนแห่งความเกษม โดยอาศัยกรรมฐานธรรมเป็นเครื่องดำเนิน

พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่นับจำนวนไม่ได้ และพระสาวกอรหันต์ทั้งหลายของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ที่เสด็จปรินิพพานผ่านไปแล้วจนประมาณกาลไม่ได้ก็ดี พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ที่เสด็จปรินิพพานและนิพพานไปพอประมาณกาลได้ก็ดี พระพุทธเจ้าสมณโคดมกับพระสาวกท่านที่เพิ่งเสด็จผ่านไปไม่กี่พันปีก็ดี ล้วนทรงอุบัติและอุบัติขึ้นเป็นพระพุทธเจ้า และเป็นพระอรหันต์จากกรรมฐานทั้งหลาย มีกรรมฐานห้าเป็นต้นทั้งสิ้น ไม่มีแม้พระองค์หรือองค์เดียวที่ผ่านการรู้ธรรมมาโดยมิได้ผ่านกรรมฐานเลย

แม้จะพูดว่ากรรมฐานเป็นสถานที่อุบัติขึ้นแห่งท่านผู้วิเศษทั้งหลายก็ไม่ควรจะผิด เพราะก่อนจะทรงถ่ายพระรูปพระนามและรูปนามจากความเป็นปุถุชน ขึ้นมาเป็นพระอริยะบุคคลเป็นขั้น ๆ จนถึงขั้นสูงสุด ต้องมีกรรมฐานธรรมเป็นเครื่องซักฟอก เป็นเครื่องถ่ายถอนความคิดความเห็นความเป็นต่าง ๆ อันเป็นพื้นเพของจิตที่มีเชื้อวัฏฏะจมอยู่ภายในให้กระจายหายสูญไปโดยสิ้นเชิง กลายเป็นพระทัยและใจดวงใหม่ขึ้นมาเป็นความบริสุทธิ์ล้วน ๆ ดังนั้นพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงทรงถือกรรมฐานว่าเป็นธรรมทั้งสำคัญและจำเป็นและยกย่องในวงพระศาสนาประจำศาสดาแต่ละพระองค์ตลอดมาถึงปัจจุบัน แม้ในศาสนาแห่งพระสมณโคดมของพวกเรา ก็ทรงถือกรรมฐานเป็นแบบฉบับและจารีตประเพณีตายตัวมาเป็นพระองค์แรก ว่าได้ทรงเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาเพราะกรรมฐาน ๔๐ มีอานาปานสติเป็นต้น และทรงสั่งสอนพุทธบริษัทตลอดมาจนปัจจุบันทุกวันนี้ ทั้งยังจะเป็นสะพานเชื่อมโยงให้สัตว์โลกได้ถึงพระนิพพานตลอดไป จนกว่าจะสิ้นอำนาจวาสนาของมวลสัตว์ที่จะตามเสด็จพระองค์ได้นั่นแล

ฉะนั้น คำว่า “กรรมฐาน” จึงเป็นธรรมพิเศษในวงพระศาสนาตลอดมาและตลอดไป ผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่ยังมิได้ปฏิบัติบำเพ็ญตามทางกรรมฐาน พอทราบเรื่องความลี้ลับที่มีอยู่ในตนทั้งฝ่ายชั่วฝ่ายดีบ้างพอควร จึงไม่ควรคิดว่าตนรู้ตนฉลาดโดยถ่ายเดียว แม้จำได้จากพระไตรปิฎกโดยตลอดทั่วถึง เพราะนั่นเป็นเพียงบัญชีดีชั่วของสิ่งหรือธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวเท่านั้น ยังไม่ได้รับการเลือกเฟ้นจากการปฏิบัติอันมีกรรมฐานเป็นเครื่องส่องทางให้ถึงความจริง ตามพระประสงค์ที่ทรงประกาศธรรมสอนโลก พระกรรมฐาน ๔๐ ห้องนี้

แลคือตู้พระไตรปิฎก คือเครื่องมือทำลายภพชาติ เครื่องมือทำลายกงจักรที่พาให้สัตว์โลกหมุนเวียนเกิดตายจนไม่ทราบภพเก่าภพใหม่ และทุกข์เก่าทุกข์ใหม่ที่สลับซับซ้อนมากับภพชาตินั้น ๆ ให้ขาดสะบั้นลงโดยสิ้นเชิง

การปฏิบัติใดก็ตามที่ปราศจากธรรมเหล่านี้ส่วนใดส่วนหนึ่งเข้าสนับสนุน การปฏิบัตินั้นจะไม่เป็นไปเพื่อการทำลายสังหารกิเลสกองทุกข์มากน้อยที่มีอยู่ภายใน ให้เบาบางและสิ้นสูญไปได้เลย การปฏิบัติที่มีธรรมเหล่านี้เข้าสนับสนุนอยู่มากน้อยเท่านั้น จะทำลายกองทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ไม่มีทางสงสัย ด้วยเหตุนี้ผู้ปฏิบัติเพื่อความสงบสุขและความรู้แจ้งแทงตลอดในธรรมทั้งหลาย จำต้องยึดถือธรรมเหล่านี้เป็นเส้นชีวิตจิตใจของการดำเนินปฏิปทาไปตลอดสาย นับแต่ธรรมขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุดคือ วิมุตติพระนิพพาน ใครจะปฏิบัติบำเพ็ญความดีงามด้วยวิธีการใด ๆ ก็ตาม เมื่อถึงขั้นจะเข้าด้ายเข้าเข็มจริง ๆ คือการก้าวขึ้นสู่ภูมิจิตภูมิธรรมเป็นขั้น ๆ จำต้องหวนกลับมายึดธรรมเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเครื่องดำเนิน จึงจะผ่านพ้นไปได้โดยสวัสดีปลอดภัย

เพราะธรรมเหล่านี้เป็นที่ประมวลมาแห่งสัจธรรมทั้งหลาย ที่มีมรรคผลนิพพานเป็นจุดสุดยอด ธรรมเหล่านี้รวมอยู่ในวงพระพุทธศาสนา มีศาสดาองค์เอกแต่ละพระองค์ทรงประกาศสอนไว้เป็นแบบเดียวกันและสืบทอดกันมาเป็นลำดับ ท่านที่ยังสงสัยพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ที่ทรงประกาศสอนธรรมมาเป็นยุค ๆ จนถึงศาสดาองค์ปัจจุบันคือพระพุทธเจ้าของเรา จึงควรปฏิบัติพิจารณาตามธรรมกรรมฐานที่ทรงแสดงไว้ ด้วยความพิสูจน์จริง ๆ ทางปัญญาจนเกิดผลตามพระประสงค์ ก็จะทราบจากความรู้ความเห็นอันเกิดจากการปฏิบัติของตนเองอย่างประจักษ์ใจว่า ศาสดากับธรรมมิได้แตกต่างกัน แต่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังแก่นธรรมที่ทรงแสดงไว้ย่อ ๆ ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเราตถาคต” ดังนี้

ธรรมบทนี้เป็นธรรมประกาศองค์พระตถาคตทั้งหลาย ให้เราทราบอย่างชัดเจนว่าพระตถาคตมีอยู่กับธรรมตลอดเวลา มิได้ขึ้นอยู่กับกาลสถานที่ แม้แต่ละพระองค์จะเสด็จปรินิพพานไปนานตามสมมุตินิยมกันก็จริง แต่ความจริงขององค์พระตถาคตแล้วคือธรรมนี้เท่านั้น **บรรดาท่านที่เห็นธรรมภายในใจอย่างแจ้งประจักษ์แล้ว ท่านมิได้สงสัยในองค์พระตถาคตเลยว่าประทับอยู่ในที่เช่นไร ซึ่งโลกเข้าใจว่าท่านเสด็จเข้าสู่นิพพานหายเงียบไปแล้ว ไม่มีศาสดาผู้คอยเมตตาสั่งสอนต่อไป ความจริงธรรมที่ทรงประสิทธิ์ประสาทไว้แล้วแก่หมู่ชนก็คือองค์ศาสดาเราดี ๆ นั่นแล** ถ้าสนใจอยากมีศาสดาภายในใจก็มีได้ทุกเวลาเช่นเดียวกับที่ยังทรงพระชนม์อยู่

ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับน้ำใจที่จะเคารพนับถือ และเชื่อฟังธรรมที่เป็นองค์แทนท่านเป็นสำคัญกว่าอื่น แม้ท่านยังทรงพระชนม์อยู่ ถ้าขาดความสนใจเสียเพียงอย่างเดียว ท่านก็ช่วย

อะไรไม่ได้ คงเป็นประเภทอนาถาอยู่ตามเคย ไม่มีอะไรดีขึ้น เพื่อความไม่เดือดร้อนในภายหลัง และเพื่อความอบอุ่นใจทั้งปัจจุบันและอนาคต จึงควรปฏิบัติบำเพ็ญตนด้วยธรรมที่ประทานให้เป็นมรดกแทนพระองค์ ผลจะเป็นเช่นเดียวกับที่ยังทรงพระชนม์อยู่ทุกประการ ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง คือจะมีธรรมคือศาสดาประจำใจอยู่ตลอดเวลา

ได้พร่ำกรรมฐานมายืดยาวจนท่านผู้อ่านเอือมไปตามๆ กัน จึงขออภัยอีกครั้งในความไม่พอดีของตนที่พร่ำไปบ้าง ก็คิดว่าท่านที่ยังไม่เข้าใจในคำว่ากรรมฐานเท่าที่ควรก็อาจมี และอาจจะเข้าใจและทราบวิธีปฏิบัติไว้บ้าง เมื่อถึงวาระที่คิดอยากบำเพ็ญจะได้สะดวก

บัดนี้จะเริ่มเรื่องปฏิปทาคือข้อปฏิบัติ ที่ท่านอาจารย์มั่นพาคณะลูกศิษย์ดำเนินมาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน การปฏิบัติตามปฏิปทานี้รู้สึกลำบากเพราะเป็นการทวนกระแสโลกทั้งทางกายทางวาจาและทางใจ หลักปฏิปทาก็มีธุดงค์ ๑๓ ขันธวัตร ๑๔ มีอาคันตุกวัตรเป็นต้น เป็นเครื่องบำเพ็ญทางกายโดยมาก และมีกรรมฐาน ๔๐ เป็นเครื่องบำเพ็ญทางใจสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไปในอิริยาบถต่างๆ ของความเพียร ท่านที่สมัครใจเป็นพระธุดงคกรรมฐาน จำต้องเป็นผู้อดทนต่อสิ่งขัดขวางต้านทานต่างๆ ที่เคยฝังกายฝังใจจนเป็นนิสัยมานาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ละได้ยาก แต่ก็จำต้องพยายามละไม่หยุดหย่อนอ่อนกำลัง เพราะเพศของนักบวชกับเพศฆราวาส มีความเป็นอยู่ต่างกัน ตลอดความประพฤติมรรยาท ความสำรวมระวังต่างๆ ต้องเป็นไปตามแบบหรือประเพณีของพระซึ่งเป็นเพศที่สงบงามตา

ผู้เป็นพระธุดงค์จึงควรมีความเข้มงวดกวดขันในข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ให้เป็นที่อบอุ่นเย็นใจแก่ตนและเป็นที่น่าชื่นชมเลื่อมใสแก่ผู้อื่น เพราะธุดงควัตร ๑๓ และวัตรต่างๆ ตลอดกรรมฐานทั้งมวล ล้วนเป็นธรรมเครื่องดัดนิสัยความดื้อด้านของคนเราโดยตรง พระก็ออกมาจากฆราวาส นิสัยนั้นต้องติดตัวมาด้วย ถ้าไม่มีเครื่องดัดแปลงหรือทรมานกันบ้าง ก็คงไม่พ้นการบวชมาทำลายตัวและวัดวาศาสนาให้ฉิบหายล่มจมลงอย่างไม่มีปัญหา เพราะปกตินิสัยของมนุษย์เราโดยมาก ชอบเบียดเบียนและทำลายตนและผู้อื่นด้วยวิธีต่างๆ อยู่เสมอ โดยไม่จำต้องอาศัยเจตนาเสมอไป เนื่องจากความชินต่อนิสัยเพราะความทะเยอทะยานอยากต่าง ๆ พาให้เป็นไป หรือเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็สุดจะคาดเดาถูก จึงพลอยมีความทุกข์เดือดร้อนติดตัวประจำอิริยาบถอยู่เสมอ ไม่ค่อยมีความสุขกายสุขใจได้นานเท่าที่อยากมี

คำว่าเบียดเบียนหรือทำลายตนนั้น ได้แก่ความคิดนึกต่างๆ ที่เป็นภัยแก่ตนโดยเจ้าตัวไม่รู้ว่าผิดก็มี ที่รู้ว่าผิดก็มี และเป็นชนวนให้เกิดความเสียหายแก่ผู้อื่น จนถึงระบาดออกทางกายวาจา เรียกว่าความเบียดเบียนทำลายทั้งสิ้น

จะเขียนเรื่องพระปฏิบัติที่กำลังอยู่อบรมกับท่านก่อน แล้วจึงจะเขียนเรื่องการแยกย้ายของท่านที่ออกไปปฏิบัติอยู่โดยลำพังต่อไปตามลำดับ

ท่านที่เริ่มมาศึกษาและปฏิบัติกรรมฐานในสำนักท่านอาจารย์มั่น ตามปกติท่านสอนให้เป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียรในทุกกรณีที่เป็นหน้าที่ของพระจะพึงทำ สอนให้เป็นคนหูไวตาไวก้นเบาลุกง่ายไปเร็วไม่อืดอาดเนือยนาย สอนให้เป็นคนฉลาดช่างคิดในกิจนอกการในเพื่ออรรถธรรมในแง่ต่างๆ ไม่อยู่เฉยๆ เหมือนคนสิ้นท่า ความเคลื่อนไหวไปมามีสติอยู่กับตัว สอนให้เป็นคนละเอียดลออในทุกกรณี การภาวนาท่านเริ่มสอนแต่กรรมฐานห้าเป็นต้นไป ตลอดถึงกรรมฐานอื่นๆ ตามแต่อาการใดจะเหมาะกับจริตนิสัยของผู้มาอบรมศึกษาเป็นรายๆ ไป ขณะฟังการอบรมก็ทำสมาธิภาวนาไปด้วยในตัว บางรายขณะนั่งฟังการอบรม จิตเกิดความสงบเย็นเป็นสมาธิขึ้นมาทั้งที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนนับแต่เริ่มฝึกหัด เพิ่งมาเป็นในขณะนั้นก็มี

พระเณรมีจำนวนมากที่เข้าไปรับการอบรม ต่างเกิดผลจากสมาธิภาวนาขณะที่นั่งฟังการอบรมในแง่ต่าง ๆ กันขึ้นมาตามจริตนิสัย ไม่ค่อยตรงกันไปทีเดียว ความรับการอบรมจากท่านเป็นอุบายกล่อมเกลาจิตใจของผู้ฟังได้ดี ทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญาเป็นขั้นๆ ผู้ที่ยังไม่เคยมีความสงบก็เริ่มสงบ ผู้เคยสงบบ้างแล้วก็เพิ่มความสงบไปทุกระยะที่ฟัง ผู้มีสมาธิเป็นพื้นฐานแล้วก็ทำให้ฐานนั้นมั่นคงขึ้นโดยลำดับ ผู้เริ่มใช้ปัญญาการอบรมก็เป็นอุบายปัญญาช่วยไปด้วยเป็นระยะ ผู้มีภูมิปัญญาเป็นพื้นอยู่แล้ว ขณะฟังการอบรมก็เท่ากับท่านช่วยบุกเบิกอุบายสติปัญญา ให้กว้างขวางลึกซึ้งลงไปทุกระยะเวลา ออกจากที่อบรมแล้วต่างองค์ต่างปลีกตัวออกบำเพ็ญอยู่ในสถานที่และอิริยาบถต่างๆ กัน

การพักผ่อนหลับนอนไม่มีกฎเกณฑ์หรือข้อบังคับใดๆ จากท่าน ปล่อยให้เป็นความสะดวกเหมาะสมของแต่ละรายจะปฏิบัติต่อตัวเอง ทั้งนี้เพราะธาตุขันธ์และความเพียรตลอดความหมายมั่นปั้นมือต่อธรรมในแง่ต่างๆ มีหนักเบามากน้อยต่างกัน บางรายกลางคืนมีเวลาพัก บางรายพักนอนบ้างตอนกลางวัน แต่กลางคืนเร่ง พักหลับนอนน้อยหรือไม่พักหลับเลยในบางคืนความเพียรมาก จึงปล่อยให้เป็นความสะดวกสำหรับตัวเองแต่ละรายไป ที่จะพักผ่อนหลับนอนหรือประกอบความเพียรในเวลาใด

แนวทางดำเนินในสายท่านอาจารย์มั่น กรรมฐาน ๕ และธุดงค์ ๑๓ ท่านถือเป็นสำคัญมาก จะเรียกว่าเป็นเส้นชีวิตของพระธุดงค์สายของท่านก็ไม่ผิด ใครเข้าไปรับการอบรมกับท่าน ท่านต้องสอนกรรมฐานและธุดงควัตรให้ในเวลาไม่นานเลย ถ้าเป็นหน้าแล้งท่านมักจะสอนให้ไปอยู่รุกขมูลร่มไม้เสมอ ว่าโน้นต้นไม้ใหญ่มีใบดกหนา น่าร่มเย็นสบายภาวนาสะดวก อากาศก็ดี ปราศจากความพลุกพล่านวุ่นวายจากสิ่งภายนอก โน้นภูเขาเป็นที่เปิดหูเปิดตาเพื่อร่าเริงในธรรม โน้นถ้ำ โน้นเงื้อมผา เป็นที่น่าอยู่น่าบำเพ็ญเพียรหาความสงบสุขทางใจ โน้นป่าชัฏ เป็นที่กำจัดความเกียจคร้านและความหวาดกลัวต่างๆ ได้ดี คนเกียจคร้านหรือคนขี้ขลาดควรไปอยู่ในที่เช่นนั้น จะได้ช่วยพยุงความเพียรให้ขยันเสียบ้างและช่วยกำจัดความกลัวเพื่อความกล้าหาญขึ้นบ้าง ไม่หนักและกดถ่วงจิตใจจนเกินไป

ภูเขาลูกโน้น ถ้ำโน้น เงื้อมผาโน้น อากาศดี ภาวนาสะดวก จิตรวมลงสู่ความสงบได้ง่าย เมื่อจิตสงบแล้ว มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่แปลก ๆ ลึกลับได้ดีเกินกว่าสายตาสามัญจะรู้เห็นได้ ภูเขาลูกนั้น ถ้ำนั้น เงื้อมผานั้น มีสิ่งนั้น ๆ อยู่ทางทิศนั้น ๆ ผู้ไปอยู่ควรระวังสำรวม ไม่ควรประมาทว่าปราศจากผู้คนและสิ่งต่าง ๆ ที่เห็น ๆ และได้ยินแล้ว จะไม่มีอะไรอื่นอีก สิ่งลึกลับเกินกว่าสามัญจิตจะรู้เห็นได้ยังมีอีกมากมาย และมากกว่าวัตถุที่มีเกลื่อนอยู่ในโลกนี้เป็นไหน ๆ เป็นเพียงไม่มีสิ่งที่ควรแก่สิ่งเหล่านั้นจะแสดงความมีออกมาอย่างเปิดเผยเหมือนสิ่งอื่น ๆ เท่านั้น จึงแม้มีอยู่มากน้อยเพียงไรก็เป็นเหมือนไม่มี ผู้ปฏิบัติจึงควรสำรวมระวังในอิริยาบถต่าง ๆ อย่างน้อยก็เป็นผู้สงบเย็นใจ ยิ่งกว่านั้นก็เป็นที่ชื่นชมยินดีของพวกกายทิพย์ทั้งหลายที่มีภพภูมิต่าง ๆ กัน อาศัยอยู่ในแถบนั้นและที่อื่น ๆ

เพราะโลกไม่ว่างจากมวลสัตว์ชนิดต่าง ๆ ทั้งหยาบและละเอียด แม้ในกายคนกายสัตว์ก็ยังมีสัตว์ชนิดต่าง ๆ อาศัยอยู่ นักปฏิบัติเพื่อเสรีภาพแก่สภาวธรรมทั้งหลายทั่วไตรภพ จึงไม่ควรรับรองและปฏิเสธในสิ่งที่ตนรู้ตนเห็นว่ามีว่าจริง และว่าไม่มีไม่จริงเพียงเท่านั้น แม้แต่วัตถุทั้งหยาบทั้งละเอียดซึ่งมีอยู่ เรายังไม่สามารถรู้เห็นโดยทั่วถึง บางทียังโดนสิ่งต่าง ๆ จนตกบ้านตกเรือนแตกยับไปหมดก็ยังมีประจำนิสัยมนุษย์ผู้ชอบหยิ่งในตัวขณะที่เดินซุ่มซ่ามเซอะซะไปโดนสิ่งของด้วยความไม่มีสตินั้น เจ้าตัวต้องเข้าใจว่าอะไรไม่มีอยู่ในที่นั้น แต่สิ่งที่ถูกปฏิเสธว่าไม่มีอยู่ในที่นั้นและในขณะนั้น ทำไมจึงถึงกับแตกฉิบหายไปได้ เพียงเท่านี้ก็พอพิสูจน์ตัวเองได้ดีว่ามีนิสัยสะเพร่าเพียงไรถ้าจะพิสูจน์ นอกจากจะไม่ยอมพิสูจน์และปล่อยให้เรื้อรังไปตลอดกาลเท่านั้น ก็หมดหนทางที่จะทราบความจริงที่มีอยู่ในโลกและธรรมทั่ว ๆ ไป

ภูเขาลูกโน้น ถ้ำโน้น และเงื้อมผาโน้น ผมเคยพักบำเพ็ญมาแล้ว เป็นที่จับใจไร้กังวลกับเรื่องเกลื่อนกล่นวุ่นวายทั้งหลาย ถ้าพวกท่านมุ่งต่อแดนพ้นทุกข์อย่างถึงใจ ก็ควรแสวงหาที่เช่นนั้นเป็นที่อยู่ที่บำเพ็ญ และที่ฝากเป็นฝากตายกับธรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นดังองค์ของศาสดาเสด็จมาประทับอยู่ในที่เฉพาะหน้าทุกอิริยาบถ หลับและตื่นจะเป็นสุข ความเพียรทางใจก็ก้าวหน้า ไม่ชักช้าล่าถอยเหมือนที่เกลื่อนกล่นวุ่นวายทั้งหลาย พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกอรหันต์ทั้งหลายก็ดี ท่านทรงพลีและพลีชีพเพื่อธรรมในสถานที่ดังกล่าวนั่นแล นอกจากผู้ไม่เห็นโทษของกิเลสตัณหาวัฏสงสาร เพลินเที่ยวจับจองป่าช้าความเกิด–ตายแบบไม่มีจุดหมายปลายทางเท่านั้น จะไม่ยินดีในสถานที่ที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านทรงยินดี

โน้นป่าช้าป่าชัฏ ไปอยู่ในป่าเช่นนั้นกับพวกชาวป่าชาวเขาโน้น เป็นสถานที่อำนวยความเพียรทุกด้าน เพื่อตัดกระแสวัฏฏะภายในใจให้น้อยลงทุกประโยคแห่งความเพียร การทำความเพียรในที่เหมาะสม กับผู้ต้องการความไม่หวังมาเกิดตายอีกหลายชาติหลายภพ ผิดกับที่ทั่ว ๆ ไปอยู่มาก สถานที่ไม่เหมาะ แม้เดินจงกรมหรือนั่งสมาธิภาวนาเป็น

เวลานานเท่ากัน แต่ผลที่ได้รับย่อมผิดกันอยู่มาก เพราะความเอาใจใส่และความสืบต่อแห่งสติปัญญา ตลอดความรู้สึกเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่รอบตัวนั้นต่างกัน ผลที่ได้รับจากเหตุที่ไม่สืบต่อกันจึงต่างกัน

นักปฏิบัติที่ยึดศาสดาเป็นสรณะจริง ๆ ควรระลึกถึงธรรมที่ประทานไว้ให้มากกว่าคิดถึงความลำบากต่าง ๆ มีความกลัวตายเป็นตัวการสำคัญ เช่น ความลำบากเพราะขาดแคลนกันดารในปัจจัยสี่ มีอาหารบิณฑบาตเป็นต้น ความลำบากในการประกอบความเพียร คือการฝึกทรมานจิตที่แสนคะนองโลดโผนประจำนิสัยมาดั้งเดิม ความลำบากเพราะเดินจงกรมนาน เพราะนั่งภาวนานาน เกิดทุกขเวทนาขึ้นมาทรมานกายทรมานใจ ความลำบากเพราะจิตไม่ยอมอยู่ในขอบเขตร่องรอยที่ต้องการ ความลำบากเพราะความหิวโหยโรยแรงเนื่องจากอาหารน้อย เพราะฉันแต่น้อย เพราะหยุดพักไม่ฉันบ้างเป็นวัน ๆ หยุดไปหลาย ๆ วัน เพื่อความเพียรทางใจจะได้ดำเนินสะดวกตามจริตเป็นราย ๆ

ความลำบากเพราะความเปลี่ยวกายเปลี่ยวใจไร้เพื่อนฝูงครูอาจารย์ ผู้เคยอบรมสั่งสอนและแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นต่อกัน ความลำบากเพราะคิดถึงบ้านถึงเรือน คิดถึงเพื่อนฝูงญาติมิตรที่เคยให้ความอบอุ่นทางกายทางใจ ความลำบากเพราะเปียกฝนทนทุกข์ไม่มีที่มุงที่บังกันแดดกันฝน ความลำบากเพราะความหนาวเหน็บเจ็บปวดที่เกิดขึ้นเพราะเหตุต่าง ๆ ความลำบากเพราะเป็นไข้ ความเจ็บหัวตัวร้อนปวดอวัยวะส่วนต่าง ๆ ไม่มีหยูกยาเครื่องบำบัดรักษา ความลำบากเพราะกลัวตายอยู่ในป่าในเขาคนเดียวไม่มีผู้ปรนนิบัติรักษา เวลาตายไม่มีผู้เก็บซากศพ มีแต่แร้งกาหมากินและแมลงวันมายื้อแย่งแข่งกันกิน

ความคิดเหล่านี้เป็นเครื่องกีดขวางทางดำเนินเพื่อพระนิพพาน อย่าปล่อยให้เข้ามารบกวนใจได้ จะเสียคนไปไม่ตลอด ควรทราบทันทีว่า **ความคิดนี้คือกองสมุทัย ซึ่งเป็นกุญแจเปิดทุกข์ขึ้นทับถมจิตใจ จนหาทางออกมิได้ ผู้ปฏิบัติต้องเป็นคนกล้าหาญอดทน** คือทนต่อแดดต่อฝน ทนต่อความหิวโหย ทนต่อความทุกข์ทรมานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทางกายทางใจ ทนต่อความเจ็บปวดแสบร้อนต่าง ๆ ที่มาสัมผัสทั้งภายในภายนอกซึ่งโลกทั้งหลายก็ยอมรับว่ามีว่าเป็นโดยทั่วกัน

นักปฏิบัติต้องฝึกหัดใจให้กล้าแข็ง ต่อแรงพายุที่คอยจะเกิดขึ้นอยู่เสมอ ซึ่งโดยมากก็มักเกิดจากใจตัวเอง และคอยหักรานตัวเองให้ทุพพลภาพทางความเพียร กลายเป็นคนอ่อนแอ ที่เคยเข้มแข็งอดทนก็ลดวาราศอกลงโดยลำดับ และลดลงจนก้าวไม่ออก สุดท้ายก็จอดจมงมทุกข์ไปตามเคย ศาสดาก็นับวันห่างไกลจิตใจไปทุกที **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ** ก็เป็นเพียงลมปากแสดงออกมา ซึ่งเด็กก็ว่าได้ แต่ส่วนใหญ่ที่แท้จริงของคำว่า **พุทฺธํ** เลยจืดจางว่างเปล่าไปจากใจ นี่ท่านเรียกว่าผู้ท้อถอยพ่ายแพ้กิเลสมาร คือสู้ความคิดฝ่ายต่ำภายในใจของตนไม่ได้ ผู้พ่ายแพ้ขันธมารคือปล่อยให้กองทุกข์ในสังขารเหยียบย่ำ

ทำลายอยู่เปล่า ๆ ไม่สามารถหาทางคิดค้นแก้ไขด้วยสติปัญญาที่มีอยู่ พอมีทางหลบหลีกปลีกตัวออกได้ด้วยอุบายอันแยบคายของนักต่อสู้เพื่อกู้ตนจากหล่มลึก

ข้าศึกใดก็ตามในแหล่งโลกธาตุ ไม่มีอำนาจอันลึกลับแหลมคมเหมือนข้าศึกภายในใจ คือกิเลสตัณหานี่เลย ข้าศึกนี้น่าหนักใจมากสำหรับผู้มีนิสัยอ่อนแอและขี้เกียจไม่เป็นคนช่างคิด มีอะไรนิดมาสัมผัสคอยแต่จะยอมแพ้ ไม่คิดหาอุบายต่อสู้เพื่อตัวเองบ้างเลย นิสัยชนิดนี้กิเลสมารชอบมากเป็นพิเศษ ใครอยากเป็นคนพิเศษของมันก็ต้องฝึกและสั่งสมนิสัยนี้ขึ้นให้มาก จะได้เป็นผู้รับใช้ที่โปรดปรานของมันชนิดไม่มีวันโผล่หน้าขึ้นมาเห็นแสงอรรถแสงธรรมเครื่องนำให้พ้นทุกข์ได้เลย เกิดมาภพใดชาติใดก็มอบดวงใจที่มีคุณค่าเป็นเครื่องสังเวยเซ่นสรวงแต่กิเลสตัวมีอำนาจยิ่งกว่าธรรมภายในใจตลอดไป

คิดแล้วก็น่าสลดสังเวชที่พระเราขนาดเป็นนักปฏิบัติ ยังยอมตัวลงตามความรู้สึกฝ่ายต่ำ โดยไม่ใช้สติปัญญาเป็นเครื่องฉุดลากขึ้นมาบ้าง พอได้หายใจอยู่กับความสงบแห่งธรรม สมกับเป็นนักพรตแบกกลดสะพายบาตรขึ้นเขาเข้าถ้ำอยู่ป่าภาวนา แต่ท่านที่มุ่งหน้ามาอบรมศึกษาและปฏิบัติถึงขนาดนี้ ยังจะยอมตนให้กิเลสตัณหาเหยียบย่ำทำลายและมาติกาบังสุกุลเอาตามชอบใจละหรือ ถ้าเป็นได้อย่างนั้น ผู้สั่งสอนก็อกแตกตายก่อนผู้มาศึกษาอบรมโดยไม่ต้องสงสัยดังนี้

อุบายวิธีสอนของท่านอาจารย์มั่น ยากที่จะจับนิสัยท่านได้ เพราะเป็นอุบายของปราชญ์ผู้ฉลาดแหลมคมในสมัยปัจจุบัน จึงรู้สึกเสียใจที่ผู้เขียนประวัติท่านและปฏิปทาพระธุดงค์สายของท่าน ไม่มีความจดจำและความฉลาดสมศักดิ์ศรีท่าน จึงไม่อาจขุดค้นเนื้ออรรถเนื้อธรรมที่สำคัญในการสั่งสอนของท่านออกมาให้ท่านได้อ่านอย่างสมใจ สมกับท่านเป็นพระในนาม “ธรรมทั้งองค์” ตามความรู้สึกของผู้เขียน ถ้าผิดก็ขออภัยด้วย

การสั่งสอนพระ ท่านหนักไปในธุดงควัตร เฉพาะอย่างยิ่งการอยู่ในป่าในเขาในถ้ำและเงื้อมผาที่เปลี่ยว ๆ รู้สึกว่าท่านเน้นหนักลงเป็นพิเศษ แทบทุกครั้งที่อบรม ไม่แสดงขึ้นต้นด้วยสถานที่ดังกล่าว ก็ตอนสุดท้ายเป็นต้องนำมาสรุปจนได้ สมกับท่านเป็นนักพรตและชอบอยู่ในป่าในเขาประจำชีวิตนิสัยของนักบวชจริง ๆ **การอบรมไม่ยอมให้เนื้อธรรมห่างจากธุดงควัตรเลย พอจบจากการนำพระเที่ยวชมป่าชมเขาชมถ้ำและเงื้อมผาต่าง ๆ อันเป็นสถานที่รื่นเริงแล้ว ก็นำพระเข้าบิณฑบาตในหมู่บ้านด้วยบทธรรมหมวดต่าง ๆ คือสอนวิธีครองผ้าและท่าสำรวมในเวลาเข้าบิณฑบาต** ไม่ให้มองโน้นมองนี้อันเป็นกิริยาของคนไม่มีสติอยู่กับตัว แต่ให้มองในท่าสำรวมและสงบเสงี่ยมมีสติทุกระยะที่ก้าวไปและถอยกลับ ใจรำพึงในธรรมที่เคยบำเพ็ญมาประจำนิสัย

การบิณฑบาต ถือเป็นกิจวัตรสำคัญประจำพระธุดงค์ในสายของท่านไม่ให้ขาดได้ เว้นแต่ไม่ฉันก็ไม่จำเป็นต้องไป **ขณะไปก็สอนให้มีความเพียรทางภายในไม่ลดละทั้ง**

ไปและกลับจนมาถึงที่พัก ตลอดการจัดอาหารใส่บาตรและลงมือฉัน **ก่อนฉันก็สอนให้พิจารณาปัจจเวกขณะ คือ ปฏิสังขา โยนิโสฯ โดยแยบคายตามภูมิสติปัญญาของแต่ละราย อย่างน้อยเป็นเวลาราวหนึ่งนาทีก่อน แล้วจึงลงมือฉันด้วยความสำรวมและมีสติอยู่กับตัวและในบาตร** อาหารที่รวมอยู่ในบาตรมีหลายชนิดและมีรูปลักษณะสีสันต่าง ๆ กัน เมื่อรวมกันอยู่ในบาตร ใจมีความรู้สึกอย่างไรบ้าง คอยดูมารยาของใจจะแสดงท่าต่าง ๆ ออกมาในเวลาฉัน กำหนดสติปัญญาคอยสังเกตตรวจตราทั้งความหิวที่อาจออกนอกลู่นอกทาง อันเป็นทางเดินของตัณหา ตาเป็นไฟใจเป็นวานร (ลิง) ทั้งมารยาของใจที่อาจคิดว่าอาหารที่ผสมกันอยู่มีรสชาติแปรไปต่าง ๆ ใจเกิดความสะอิดสะเอียนเบื่อหน่ายไม่อยากรับประทาน อันผิดวิสัยของผู้บำเพ็ญพรตเพื่อความรอบคอบและความหมดจดของใจ

อุบายการพิจารณาของแต่ละรายนั้น แล้วแต่ใครจะแยบคายในทางใด ทางปฏิกูล ทางธาตุ หรือทางใด ที่เป็นเครื่องบรรเทาและกำจัดกิเลสตัณหาความลืมตัว ย่อมถือเป็นความถูกต้องดีงามในการฉันเป็นราย ๆ ที่มีความแยบคายต่างกัน **ขณะฉันก็ให้มีสติเป็นความเพียรไปทุกประโยค โดยสังเกตระหว่างจิตกับอาหารที่เข้าไปสัมผัสกับชิวหาประสาทและธาตุขันธ์ในเวลากำลังเคี้ยวกลืน** ไม่ให้จิตกำเริบลำพองไปตามรสอาหารชนิดต่าง ๆ อันเป็นความลืมตนเพราะความหิวโหยที่เป็นไปด้วยอำนาจของธาตุขันธ์ที่กำลังบกพร่องและต้องการสิ่งเยียวยาก็มี ที่เป็นไปด้วยอำนาจตัณหาความดิ้นรนของใจก็มี อย่างต้นถือเป็นธรรมดาของขันธ์ แม้พระอรหันต์ท่านก็มีได้เช่นสามัญธาตุทั่ว ๆ ไป แต่อย่างหลังต้องคอยระวังสังเกตและปราบปราม ขืนปล่อยไว้ไม่สนใจนำพา ต้องทำคนให้เสียได้ เพราะเป็นประเภทความอยากที่เป็นไปด้วยอำนาจตัณหาน้ำไหลนองล้นฝั่ง ไม่มีเมืองพอดี

ผู้ปฏิบัติจำต้องมีสติปัญญาใกล้ชิดกับใจอยู่เสมอ เกี่ยวกับการขบฉันทุก ๆ ครั้งไป เพื่อใจจะได้มีความเคยชินต่อการพิจารณาและการรักษาตนในท่าต่าง ๆ คือ ท่ายืน ท่าเดิน ท่านั่ง ท่านอน ท่าขบฉัน ตลอดการทำข้อวัตรปฏิบัติปัดกวาดต่าง ๆ อันเป็นกิจของพระจะพึงทำ ไม่ปล่อยสติปัญญาอันเป็นประโยคแห่งความเพียรปราศจากใจ การกระทำทุกอย่างจะกลายเป็นเครื่องเชิดหุ่นที่ไม่มีความหมายของงานไปโดยไม่รู้ตัว เมื่อฉันเสร็จแล้วนำบาตรไปล้างให้สะอาด เช็ดให้แห้งกับมือ ถ้ามีแดดก็ผึ่งแดดสักครู่ แล้วนำไปเก็บไว้ในสถานที่ควร เสร็จแล้วทำธุระอื่นต่อไป เช่น เดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนา หรือทำกิจอย่างอื่น

หลังจากฉันเสร็จแล้ว โดยมากมีการเดินจงกรมมากกว่าการนั่งทำความเพียร เพราะเป็นท่าที่ระงับความโงกง่วงได้ดีกว่าท่าอื่น ๆ แต่ถ้าไม่ได้ฉันจังหันในวันใด วันนั้นแม้จะนั่งในเวลาใดก็ได้ ไม่ค่อยมีความง่วงเหงาหาวนอนมารบกวน ประกอบความเพียรได้สะดวกทุกอิริยาบถไป ฉะนั้นท่านที่มีนิสัยชอบในทางนี้ จึงชอบอดอาหารกันบ่อย ๆ บางครั้งอดแต่

น้อยวัน ไปจนถึงทีละหลายๆ วัน คือครั้งละ ๒-๓ วันบ้าง ครั้งละ ๔-๕ วันบ้าง ๕-๖ วันบ้าง ๙-๑๐ วันบ้าง ๑๔-๑๕ วันบ้าง ๑๙-๒๐ วันบ้าง บางรายอดได้เป็นเดือนไม่ฉันอะไรเลยก็ยังมี ฉันเฉพาะน้ำธรรมดา ในระหว่างที่อดไปหลายๆ วัน บางวันก็มีฉันโอวัลตินบ้างเล็กน้อย (ถ้ามี) พอบรรเทาความอิดโรย แต่มิได้ฉันทุกวันไป คือฉันเฉพาะวันที่อ่อนเพลียมากเท่านั้น

แต่สมัยท่านอาจารย์มั่นพาพระบำเพ็ญโน้น เรื่องนม โอวัลติน น้ำตาลทราย โกโก้ กาแฟ หรืออะไรเหล่านี้ไม่ควรถามถึงเลย แม้แต่จะหาถ่ายเอารูปไว้ เวลาเกิดความหิวโหยขึ้นมาจะได้ดูแม้ไม่ได้ฉัน ก็ยังไม่มีให้ถ่ายเลย ไม่เหมือนปัจจุบันที่มีหรูหราเสียทุกอย่าง จนกลายเป็นความฟุ่มเฟือยมากกว่าอดอยากขาดแคลน คงจะเป็นเพราะเหตุนี้กระมัง ที่พระธุดงคกรรมฐานเราภาวนาตามท่านไปอย่างลำบากลำบน และบ่นกันอู้ว่าจิตไม่รวมไม่สงบแย่จริงๆ แทบทุกแห่งทุกหน ความจริงก็จะให้สงบได้อย่างไรกัน ต้องขออภัยเขียนตามความจริง ตอนเช้าไปบิณฑบาตก็เต็มบาตรกลับมาทั้งหวานทั้งคาว แถมบางครั้งมือหนึ่งยังหิ้วปิ่นโต พอมาถึงศาลา ปิ่นโตก็วางเป็นแถวๆ ไม่ชนะที่จะรับประเคน ซึ่งล้วนแต่ท่านศรัทธาที่มุ่งต่อบุญกุศล อุตส่าห์แหวกว่ายมาจากที่ต่างๆ ทั้งใกล้ทั้งไกลทุกทิศทุกทาง มาขอแบ่งบุญจากพระธุดงคกรรมฐานด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส ให้ทานเท่าไรไม่กลัวหมดกลัวสิ้นเพราะแรงศรัทธาพาขวนขวาย เพียงเท่านี้ก็แย่อยู่แล้ว

พอกลางวันหรือตอนบ่ายตอนเย็นๆ น้ำแข็ง น้ำส้ม น้ำหวาน โกโก้ กาแฟ น้ำอ้อย น้ำตาล อะไรเต็มไปหมด ก็มาอีกแล้วจนไม่ชนะจะฉัน และนอนแช่กันอยู่แบบนั้น พระธุดงค์จึงรวยใหญ่ แต่ภาวนาไม่เป็นท่า มีแต่ความอืดอาดเนือยนายเหมือนเรือบรรทุกของหนัก คอยแต่จะจมน้ำทั้งที่ยังไม่ได้ออกจากท่า ดังนั้น ท่านผู้มุ่งต่อฝั่งแห่งพระนิพพานท่านจึงระมัดระวังตัวอย่างเข้มงวดกวดขัน ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง ความลำบากอิดโรยต่างๆ พยายามบากบั่นฟันฝ่าสิ่งกีดขวางต่อทางดำเนินมิได้นอนใจ สิ่งของหรืออาหารปัจจัยแม้มีมากท่านก็รับแต่น้อย ด้วยความรู้จักประมาณ

ท่านที่อดนอนผ่อนอาหารหรืออดอาหารก็เช่นกัน เป็นวิธีหนึ่งที่จะพาให้ท่านถึงความสงบสุขทางใจ รายที่ถูกจริตกับการอดอาหาร อดไปหลายวันเท่าไร ใจยิ่งสงบผ่องใสและเขยิบฐานะขึ้นสู่ความละเอียดโดยลำดับ ความสงบก็สงบได้ง่ายและเร็วกว่าธรรมดา เวลาออกคิดค้นทางปัญญา ใจก็คล่องแคล่วแกล้วกล้า พิจารณาอะไรก็ทะลุปรุโปร่งโล่งไปได้ดังใจหวัง ความหิวโหยโรยแรง แทนที่จะเป็นความลำบากทรมานทางกายทางใจ แต่กลับกลายเป็นเส้นทางอันราบรื่นชื่นใจต่อการดำเนินของท่าน ไปทุกระยะที่ผ่อนและอดอาหารเป็นคราวๆ ไป ท่านที่มีนิสัยในทางนี้ ท่านก็พยายามตะเกียกตะกายบำเพ็ญไปด้วยความอดอยากขาดแคลนแบบนี้ตลอดไป ในท่ามกลางแห่งความสมบูรณ์ด้วยปัจจัยสี่

เพราะถือเป็นเครื่องอาศัยพอยังความเป็นอยู่ให้เป็นไปเป็นวันๆ เท่านั้น สาระสำคัญคือธรรมภายในใจ ท่านถืออย่างเอาจริงเอาจัง เอาเป็นเอาตายเข้าประกัน ไม่ยอมลดละปล่อยวางตลอดไป

นักภาวนาที่กล้าตายเพื่ออรรถเพื่อธรรมต่อมรรคผลนิพพานจริงๆ ที่ไหนสะดวกในการบำเพ็ญเพียรทางภาวนา ท่านมุ่งต่อที่นั้นโดยมิได้คำนึงถึงความทุกข์ลำบาก เพราะอะไรจะบกพร่องขาดเขินบ้าง ใจน้อมต่อธรรมอันเป็นทางพ้นทุกข์ล้วนๆ ไม่มีอะไรมาแอบแฝงแปลงปลอมได้เลย อิริยาบถทั้งสี่เป็นความเพียรล้วนๆ ประหนึ่งท่านเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระธรรม พระสงฆ์อยู่ทุกอิริยาบถ เว้นแต่ขณะหลับเท่านั้น นอกนั้นเป็นเวลาที่ท่านปลดเปลื้องกิเลสเครื่องผูกพันต่างๆ ออกจากใจอย่างไม่ลดละท้อถอย ราวกับจะให้กิเลสพินาศขาดสูญออกจากใจในเวลานั้น ไม่มีอะไรเหลืออยู่เพื่อก่อกรรมทำเข็ญแก่ท่านอีกต่อไป ผู้มีนิสัยถูกกับวิธีนี้ ท่านก็เร่งปฏิปทาไปในทางนี้ ไม่ลดหย่อนอ่อนกำลังให้กิเลสในบรรดาที่ละได้แล้วได้ใจหัวเราะเยาะ และเรืองอำนาจบนหัวใจได้อีกต่อไป ส่วนที่ยังเหลือก็พยายามต่อสู้กันต่อไปจนกว่าจะถึงแดนชัย

ท่านที่มีนิสัยในทางใด ซึ่งเป็นผู้มุ่งต่อธรรมอย่างเต็มใจแล้ว ย่อมจะเร่งความเพียรในทางนั้น เช่น ผู้ผ่อนอาหารเป็นการถูกกับจริต ก็พยายามผ่อนให้กลมกลืนกับปฏิปทาเรื่อยไป ไม่ยอมลดละไปตลอดสาย จนสุดทางเดินหรือก้าวเข้าวัยที่อ่อนกำลังทางกาย ท่านอาจลดหย่อนผ่อนผันไปตามวัยบ้าง ผ่อนอาหารตามเคยบ้าง สลับกันไปตามเหตุการณ์ที่เห็นว่าควร ท่านที่เดินจงกรมมากถูกกับจริต ก็พยายามทำความเพียรในท่าเดินมากกว่าท่าอื่นๆ ตลอดไป แม้จะมีท่าอื่นๆ เข้าแทรกบ้างก็เพียงเพื่อเปลี่ยนอิริยาบถไปด้วยในตัว แล้วกลับมาท่าเดิมที่เคยเห็นว่าได้ผลมากกว่าท่าอื่นๆ ท่านที่ถูกกับการนั่งมากกว่าท่าอื่น ก็พยายามทำความเพียรในท่านั่งให้มากกว่าท่าอื่น หากมีการเปลี่ยนบ้างก็เป็นคราวๆ เพื่อเปลี่ยนอิริยาบถไปด้วย ท่านที่ถูกจริตกับท่านอนมากหรือท่ายืนมากกว่าท่าอื่น ก็ย่อมประกอบความเพียรให้หนักไปในท่านั้นๆ ตามความถนัดของแต่ละราย

แม้สถานที่ทำความเพียรก็เช่นกัน ย่อมเหมาะกับจริตเป็นรายๆ ไป บางท่านชอบได้กำลังใจจากที่โล่งๆ อากาศโปร่งๆ เช่นอยู่กลางแจ้งในเวลาเย็นหรือกลางคืนก็มี บางท่านชอบได้กำลังใจเพราะการทำความเพียรอยู่ในถ้ำก็มี บางท่านชอบได้กำลังใจเพราะอยู่บนหลังเขาไหล่เขาก็มี บางท่านชอบได้กำลังใจเพราะอยู่ป่าราบๆ ธรรมดาก็มี บางท่านชอบอยู่ริมน้ำริมสระว่าได้กำลังใจดีก็มี ต่างๆ กัน อย่างไรก็ตาม ท่านนักปฏิบัติที่มุ่งความเจริญแก่ตน ย่อมทราบจริตนิสัยของตนได้ดีและพยายามประกอบความเพียรตามอิริยาบถและสถานที่ที่เห็นว่าเหมาะสมกับจริตจิตใจไปโดยสม่ำเสมอ ไม่ให้ขัดต่อนิสัยที่เห็นว่าชอบกับอิริยาบถและสถานที่ดีแล้ว

ท่านอาจารย์มั่นท่านสั่งสอนปฏิปทาเครื่องดำเนินแก่บรรดาศิษย์ ทั้งภายในภายนอกละเอียดลออมาก และสั่งสอนอย่างมีเหตุผลซาบซึ้งจับใจในธรรมทุกขั้นและเครื่องดำเนินทุกแขนง ผู้ได้รับการอบรมจากท่านพอสมควร ต้องการจะเร่งความเพียรจำเพาะตน ก็นมัสการกราบลาท่านออกแสวงหาที่วิเวกสงัดเป็นแห่งๆ ไป ตามนิสัยที่ชอบในสถานที่ใดก็ไปยังสถานที่นั้น คือ ท่านที่ชอบภูเขาก็มุ่งหน้าขึ้นเขา หาเลือกสถานที่ที่จะพักบำเพ็ญเอาตามชอบใจ แต่น้ำสำหรับอาบดื่มใช้สอยมีความสำคัญอย่างยิ่ง จะขาดไปไม่ได้ อาหารยังพออดได้ทนได้ทีละหลายๆ วัน แต่น้ำอดไม่ได้และไม่ค่อยมีส่วนทับถมร่างกายให้เป็นข้าศึกต่อความเพียรทางใจเหมือนอาหาร จึงไม่จำเป็นต้องอดให้ลำบาก ทั้งน้ำมีความจำเป็นต่อร่างกายอยู่มาก ฉะนั้นการแสวงหาที่บำเพ็ญต้องขึ้นอยู่กับน้ำเป็นสำคัญส่วนหนึ่ง แม้จะมีอยู่ในที่ห่างไกลบ้างประมาณกิโลเมตรก็ยังนับว่าดี ไม่ลำบากในการหิ้วขนนัก

ที่โคจรบิณฑบาตถ้ามีหมู่บ้านราว ๔-๕ หลังคาเรือน หรือ ๘-๙ หลังคา ก็พอเป็นไปสำหรับพระธุดงค์เพียงองค์เดียวไม่ลำบากอะไรเลย ตามปกติพระธุดงคกรรมฐานไม่ค่อยกังวลกับอาหารคาวหวานอะไรนัก บิณฑบาตได้อะไรมาท่านก็สะดวกไปเลย แม้ได้เฉพาะข้าวเปล่าๆ ไม่มีกับเลย ท่านยังสะดวกไปเป็นวันๆ เพราะเคยอดเคยอิ่มมาแล้วจนเคยชิน ถ้าไม่เป็นการอวดแม้เขียนตามความจริงที่เคยประสบมาเป็นประจำในชีวิตกรรมฐาน ผู้เขียนเคยประสบมาเสียจนเคยตัว แต่ก็ไม่ปรากฏว่าเข็ดหลาบอะไรเลย บางเวลามีโอกาสยังคุยโม้เรื่องความอดอยากของตัวให้หมู่เพื่อนฟังอย่างไม่อาย ทั้งที่คนทั้งโลกเขาอายกันไม่อยากพูดถึงเรื่องความอดอยากขาดแคลนของตัวเองและครอบครัวให้เพื่อนฝูงฟัง เพราะเป็นความอับอายมาก ส่วนพระกรรมฐานยังคุยโม้ได้ไม่นึกกระดากใครว่าจะหัวเราะเยาะเอา

ที่เขียนอย่างไม่อายก็เพราะ ชีวิตของพระกรรมฐานเป็นชีวิตที่แร้นแค้นกันดารมาแต่ครูอาจารย์ผู้เป็นต้นตระกูล มีท่านอาจารย์มั่นเป็นต้นในสายนี้พาดำเนินมาก่อน ตกมาถึงลูกๆ หลานๆ จึงมักเป็นลูกหลานที่มีปฏิปทาอดๆ อยากๆ ที่จำต้องยอมทนอดทนหิวบ้างด้วยความสมัครใจนั้น เนื่องจากการบำเพ็ญทางใจได้รับความสะดวกต่างกันกับที่ฉันตามปกติ ร่างกายจิตใจไม่ค่อยอุ้ยอ้ายอืดอาด อันเป็นลักษณะขี้เกียจอย่างเต็มตัวไม่อยากทำความเพียรทางใจ ยิ่งปล่อยตามใจคือฉันให้มากตามอำนาจตัณหาบงการด้วยแล้ว วันนั้นตาและจิตไม่อยากมองทางจงกรมเอาเลย มีแต่จับจ้องอยู่ที่หมอนเท่านั้น ให้นอนทั้งวันยิ่งถูกใจเจ้า...ใหญ่ ขืนเขียนไปมากก็เป็นการขายตัวมากซึ่งเป็นกรรมฐานองค์สำคัญในเรื่องนั้นองค์หนึ่ง จึงควรยุติเสียบ้าง

เมื่อคิดดูแล้ว ใจพระกรรมฐาน ใจท่านใจเรา คงคล้ายคลึงกัน อนุโลมตามเท่าไรยิ่งได้ใจ สนุกคิดไปร้อยแปด แบบไม่มีขอบเขตต้นฉบับคัมภีร์ใบลานอะไรเลย มีแต่เรื่องนรกอเวจีเสียทั้งสิ้น และพอใจเปิดอ่านทั้งวันทั้งคืนไม่มีวันเบื่อหน่ายอิ่มพอ มิหนำยังหาญยึด

อำนาจเอานรกอเวจีมาเป็นที่สนุกสนานเฮฮา โดยไม่หวั่นเกรงยมบาลบ้างเลย เวลากิเลสเรืองอำนาจบนหัวใจเป็นอย่างนี้แล

พระกรรมฐานท่านทรมานใจตัวเก่งกาจด้วยวิธีต่าง ๆ โดยพาอดอาหารบ้าง อดนอนบ้าง พาขึ้นบนภูเขาบ้าง พาเข้าถ้ำและเงื้อมผาบ้าง พานั่งสมาธิทรมานความอยากคิดอยากปรุงของมันบ้าง ตามแต่จะมีอุบายทรมานได้ เพื่อใจหายพยศไปเป็นพัก ๆ พอได้หายใจอยู่สบายไปเป็นวัน ๆ เวลาที่ยังไม่ได้ฐานของจิตไว้ชม โดยมากท่านมักฝึกจิตตามที่เขียนมานี้ เฉพาะสายของท่านอาจารย์มั่นเคยเห็นท่านพาดำเนินมาอย่างนี้ พระที่ออกจากท่านไปขึ้นเขาเข้าถ้ำก็เพื่อฝึกฝนใจดังที่เล่ามานี่แล บางคืนไม่ได้หลับนอนเพื่อพักผ่อนร่างกายบ้างเลย ก็เพราะจิตมันชอบเที่ยว ต้องใช้วิธีผูกมัดกันด้วยการทำสมาธิภาวนา

เวลาขึ้นไปอยู่บนเขาด้วยแล้ว ต้องอาศัยสิ่งที่มันกลัวช่วยปราบปรามทรมานด้วย เช่น เสือ เป็นต้น สัตว์ชนิดนี้นับว่าทรมานจิตพระกรรมฐานได้ดีมาก เพียงได้ยินแต่เสียงกระหึ่ม ๆ ฟากภูเขาทางโน้น ใจก็เตรียมหมอบราบอยู่ทางนี้แล้ว ไม่กล้าแสดงความคึกคะนองใด ๆ ตามใจเลยเวลานั้น บางครั้งเสียงอาจารย์ใหญ่ตัวทรงอำนาจกระหึ่มขึ้นใกล้ ๆ ปรากฏว่าลืมหายใจไปก็มี ขณะนั้นลืมเพลงกิเลสที่เคยร่ายคิดด้วยความคะนองไปหมด เหลือแต่ความกลัวตัวสั่นอยู่เท่านั้น บางครั้งเหมือนลมหายใจจะขาดไปในขณะนั้นจริง ๆ เพราะกลัวมาก อากาศหนาว ๆ แต่ร่างกายกลับร้อนเหงื่อแตกโชกไปทั้งตัวเพราะความกลัวบังคับ นับว่าพอเหมาะพอดีกันเหลือเกินกับจิตตัวเก่งกล้า ไม่ยอมฟังเสียงอรรถเสียงธรรมรบเร้าสั่งสอน ตอนนั้น จิตยอมเชื่อพระพุทธเจ้าและน้อมเอาพระองค์เข้ามายึดฝากชีวิตทันที ไม่ยอมคิดออกไปหาเสืออีกเลย เพราะฝืนคิดเท่าไรความกลัวยิ่งทวีรุนแรงจะเป็นบ้าไปให้ได้

ความกลัวเป็นบ้ากับความกลัวตายมีกำลังมาก ก็จำต้องนึกถึง พุทโธ ๆ อยู่ภายใน นึกไปนาน ๆ คำว่าพุทโธกับใจก็กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ จากนั้นใจก็เริ่มสงบนิ่ง เหลือแต่ความรู้เพียงอันเดียว ความกลัวหายไปหมดราวกับปลิดทิ้ง ความกล้าหาญเกิดขึ้นแทนที่ ไม่นึกกลัวอะไรในไตรโลกธาตุ ขณะนั้นแลจิตเห็นโทษความกลัวเสือและเห็นคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อย่างถึงใจ ไม่เอนเอียงหวั่นไหวไปมากับอารมณ์ใด ๆ มีแต่ความสงบสุขและความกล้าหาญเต็มดวงใจ จิตกลับเป็นมิตรต่อศัตรูคือเสือได้อย่างสนิท มิหนำยังอยากโดดขึ้นนั่งเล่นบนหลังเสือตัวเป็นมิตรได้อย่างสนิทใจ มิได้นึกว่ามันจะทำอะไรได้เหมือนที่เคยนึกกลัวมาก่อนเลย ปรากฏว่าใจผูกมิตรได้กับทุกตัวสัตว์ที่มีอยู่ในป่า ไม่นึกว่าสัตว์ตัวใดและสิ่งลึกลับจะกล้ามาทำอันตรายได้ ตามความจริงแล้ว คิดว่าสัตว์ร้ายต่าง ๆ จะทำอะไรไม่ได้จริง ๆ เพราะผู้จะทำก็คือใจเป็นผู้คิดพาริเริ่ม แต่ใจอีกฝ่ายหนึ่งมีอำนาจเหนือกว่าอยู่แล้ว ย่อมทำให้อีกฝ่ายหนึ่งอ่อนอำนาจและความตั้งใจลงไปเอง

การอยู่ในป่าก็ดี ในภูเขาก็ดี ในเงื้อมผาป่าไม้ชายเขาลำเนาไพรต่าง ๆ ก็ดี โดยมากท่านแสวงหาที่น่ากลัวช่วยพยุงความเพียรให้สะดวกยิ่งขึ้น จำพวกสัตว์ร้ายมีเสือเป็นต้นช่วยพยุงความเพียรได้ดี พระกรรมฐานจึงชอบมันทั้งที่กลัวมันมาก ที่ชอบก็ชอบที่มันช่วยให้เกิดความกลัวได้อย่างรวดเร็วทันใจ เพียงมองเห็นรอยของมันที่เหยียบไว้ตามทางหน้าถ้ำ หรือสถานที่ต่าง ๆ เท่านั้น ความหวาดกลัวแม้กำลังหลับสนิทอยู่ก็เริ่มตื่นขึ้นทันที และทำให้ระแวงกับมันอยู่นั่นแล ไม่ว่าจะอยู่ในท่าอิริยาบถใด ความรู้สึกเหมือนมันจะมาเยี่ยมอยู่เสมอ ใจก็มีทีท่าระวังอยู่ทำนองนั้น ขณะที่เกิดความรู้สึกระวังขึ้นมาก็เป็นท่าความเพียรไปในตัว เพราะ**ขณะกลัว ใจต้องระลึกถึงธรรมเป็นที่พึ่งหรือที่ต้านทานขึ้นมาพร้อม ๆ กัน การระลึกธรรมนานเพียงไรย่อมเป็นการเสริมกำลังสติปัญญาและความเพียรทุกด้านให้ดีขึ้นเพียงนั้น ผลคือความสงบก็เริ่มเกิดขึ้นตามส่วนแห่งความเพียรจนสงบลงได้อย่างสนิท**

ฉะนั้น ความชอบเสือก็ดี ความกลัวเสือก็ดี สำหรับผู้มุ่งต่ออรรถต่อธรรมจากสิ่งทั้งสองเป็นเครื่องสนับสนุน จึงได้กำลังใจขึ้นมาในทันทีทันใด โดยมิได้คาดฝันว่าจะเป็นไปได้ แต่ความจริงเรื่องทำนองนี้ก็เคยปรากฏผลในวงพระธุดงคกรรมฐานมาแล้วเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะความกล้าเสียสละ จะตายก็ยอมตายไม่เสียดายชีวิตในขณะนั้น คนเราเมื่อจนมุมเข้าจริง ๆ หาที่พึ่งอื่นไม่ได้ ก็จำต้องพยายามคิดช่วยตัวเอง ธรรมยิ่งเป็นองค์สรณะอันอุดมอยู่แล้วโดยธรรมชาติ เมื่อน้อมเข้ามาเป็นที่พึ่งของใจในขณะที่กำลังต้องการที่พึ่งอย่างเต็มที่ ธรรมก็ย่อมแสดงผลให้เห็นทันตาทันใจไม่มีทางสงสัย แม้ผู้ที่ไม่เคยทำ และไม่เคยประสบมาบ้างจะสงสัย และปฏิเสธว่าเป็นไปไม่ได้ แต่ผู้ทำก็ได้ประสบผลอย่างประจักษ์ใจตัวเองมาแล้ว ทั้งที่ผู้อื่นไม่รู้ด้วยเห็นด้วย สุดท้ายความจริงจะตกเป็นของฝ่ายใดก็สุดแต่นักวิพากษ์วิจารณ์จะวินิจฉัยกันไป เฉพาะผู้ประสบเหตุการณ์ด้วยใจตัวเองมาแล้วคงไม่วิจารณ์

นี่แลสิ่งที่ได้รู้เห็นด้วยตัวเองอย่างประจักษ์แล้ว สิ่งนั้นก็หมดปัญหาสำหรับผู้นั้น ดังธรรมพระพุทธเจ้า จะเป็นส่วนใหญ่หรือส่วนย่อยก็ตาม สำหรับพระองค์กับพระสาวกท่านไม่มีอะไรสงสัยในแง่ใด ๆ ทั้งสิ้น แต่ผู้ที่ยังไม่รู้เห็นตามก็อดเกิดความสงสัยไม่ได้ เช่นธรรมว่าไว้ว่า สัจจะมีจริง บาปมีจริง บุญมีจริง นรกมีจริง สวรรค์มีจริง นิพพานมีจริง เป็นต้นดังนี้ เฉพาะพระองค์และพระสาวกท่านไม่มีปัญหาอะไรเลย เพราะทรงรู้เห็นและตรัสไว้เอง แต่ผู้ที่ยังไม่รู้เห็นด้วยก็ย่อมเกิดปัญหาสงสัยและถกเถียงกันไป **ผู้ที่รู้เห็นด้วยตัวเองปัญหาก็ยุติลงเอง**

สรุปแล้วธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยความจริงล้วน ๆ ย่อมมีทั้งผู้รู้เห็นตาม เชื่อถือและฝากชีวิตจิตใจต่อธรรม ทั้งผู้ไม่รู้ไม่เห็น ไม่เชื่อถือและปฏิเสธว่าธรรมไม่เป็นความจริงตลอดมาจนปัจจุบัน ไม่มีใครมาตัดสินให้สงบลงได้ เพราะธรรมมิใช่ด้านวัตถุที่พอจะหยิบยกมายืนยันได้เหมือนโลก นอกจากจะรู้เห็นด้วย **สนฺทิฏฺฐิโก** ไปตามวิสัย

ความสามารถของผู้ปฏิบัติไตร่ตรองเป็นราย ๆ ไปเท่านั้น ดังนั้นผลที่เกิดจากอุบายฝึกฝนทรมานของแต่ละราย จึงไม่สาธารณะแก่ผู้หนึ่งผู้ใดที่มิได้ทำการพิสูจน์จากความจริงที่เป็นวิสัยของมนุษย์จะพึงทำได้ด้วยกันเป็นราย ๆ ไป

พระธุดงคกรรมฐานที่ฝึกตนแบบเอาชีวิตเข้าไปเสี่ยงต่อความเป็นความตาย จึงควรจัดเป็นวิธีพิสูจน์ตนและธรรมเพื่อความจริงวิธีหนึ่ง ซึ่งไม่นอกเหนือไปจากวงแห่งศาสนธรรมที่ประทานไว้ **เรื่องที่เขียนลงเหล่านี้ เป็นวิธีที่พระธุดงคกรรมฐานท่านเคยฝึกตนมาประจำนิสัยและปฏิปทาที่เห็นว่าเหมาะกับจริตของตนเป็นราย ๆ ไปอยู่แล้ว และมีผลเป็นคู่เคียงกันมา มิได้ทำแบบสุ่ม ๆ และนำมาเขียนแบบเดา ๆ แม้ผู้เขียนเองก็เคยตะเกียกตะกายตามวิธีที่กล่าวเหล่านี้มาแล้ว** ท่านที่เป็นนักปฏิบัติตามสายนี้ด้วยกัน ต่างก็เคยได้ดำเนินและเห็นผลมาตามกำลัง พอเป็นเครื่องพิสูจน์ยืนยันได้ว่า การฝึกทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวมา จึงมิได้เป็นโมฆะไปแบบมีเหตุแต่ไม่มีผลเป็นเครื่องตอบสนองแต่อย่างใด แต่เป็นปฏิปทาที่เต็มไปด้วยความหมายคือผลอันพึงหวัง จะเป็นที่ยอมรับในวงปฏิบัติของท่านผู้มีปฏิปทาอันดีงามตลอดไป

คำว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว มรรคผลนิพพานเกิดความกระทบกระเทือนไปตาม ไม่สามารถทรงดอกทรงผลสมบูรณ์แก่ท่านผู้ปฏิบัติเป็น **ธมฺมานุธมฺม ปฏิปนฺโน ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมชื่อว่าผู้บูชาเราตถาคตดังนี้** ไม่มีอยู่ในวงสวากขาตธรรม และจะไม่มีอยู่ในธรรมของพระองค์ตลอดไปด้วย เพราะอำนาจความศักดิ์สิทธิ์เด็ดขาดใด ๆ ย่อมไม่มี นอกเหนือไปจากธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว และเป็นธรรมชาติที่ให้ความเสมอภาคแก่สิ่งทั้งปวง ดังนั้นผู้เชื่อในธรรมเป็นต้น จึงไม่นิ่งนอนใจที่จะตะเกียกตะกายเพื่อแสวงหาความดีงามใส่ตน นับแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุดแห่งทุกข์ ด้วยความพากเพียรโดยวิธีต่าง ๆ ตามแต่กำลังและความถนัดในทางใด

พระธุดงค์ท่านถนัดทางใด ในบรรดาวิธีแก้ไขหรือปราบปรามกิเลสภายในให้สิ้นไปเป็นพัก ๆ ท่านย่อมแสวงในทางนั้น เช่น ผู้มีนิสัยขี้กลัว ก็หาอุบายเอาเสือเป็นอาจารย์ช่วยฝึกทรมาน ตั้งความพยายามเข้าสู่ป่าสู่เขาอันเป็นที่น่ากลัวและเป็นสมรภูมิที่เหมาะแก่การกำจัดความกลัว อันเป็นกิเลสตัวสำคัญชนิดหนึ่งออกจากใจ ตามธรรมดาจิตย่อมเปลี่ยนความรู้สึกไปกับสิ่งเกี่ยวข้องเป็นอย่าง ๆ ไปไม่มีสิ้นสุด คืออยู่ในบ้านในเมืองกับผู้คนหญิงชายมาก ๆ จิตมีความรู้สึกอย่างหนึ่ง เข้าไปอยู่ในป่าในเขาอันรกชัฏหรือในที่เปลี่ยว ๆ เช่น ป่าช้าป่าที่มีเสือชุกชุม มีความรู้สึกอีกอย่างหนึ่ง เป็นต้น อุบายวิธีฝึกทรมานจิตจำต้องมีหลายวิธี เพื่อให้ทันกับกลมารยาของกิเลสหลายชนิดที่มีอยู่กับจิตซึ่งแสดงตัวออกอยู่ทุกระยะตามชนิดของมัน

ถ้าเป็นนักสังเกตอยู่บ้างจะเห็นว่า จิตเป็นสถานที่ชุมนุมแห่งเรื่องทั้งปวง และก่อกวนตัวเองไม่มีเวลาสงบอยู่เฉย ๆ ได้แม้เวลาหนึ่งเลย ซึ่งโดยมากก็เป็นเรื่องต่ำทรามที่

จะคอยฉุดลากความประพฤติให้เป็นไปตามทั้งนั้น ไม่ค่อยมีเรื่องอรรถธรรมแฝงอยู่พอให้เกิดความสงบเย็นใจได้บ้าง ผู้ประสงค์ทราบข้อเท็จจริงทั้งหลายจำต้องเป็นนักสังเกตจิตและฝึกฝนทรมานจิตด้วยวิธีต่าง ๆ ดังพระพุทธเจ้าและสาวกท่านเป็นตัวอย่างอันดีเลิศแก่หมู่ชน

ท่านที่ชอบอยู่ในป่าจนเป็นนิสัยนั้น ความจริงแล้ว ความรู้สึกของคนเราย่อมเหมือน ๆ กัน ไม่มีใครคิดชอบขึ้นมาโดยลำพังว่าอยากอยู่ในป่าในเขาในที่เปลี่ยว ๆ อันใคร ๆ ไม่พึงปรารถนาในโลก แต่ที่จำต้องคิดต้องทำอย่างนั้น ก็เพื่อความเป็นคนดีมีคุณค่าเป็นสง่าราศีแก่ตัวเอง ด้วยการคิดและทำที่เห็นว่าจะเกิดประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น จึงได้ฝืนใจทำ ดังงานต่าง ๆ ที่ชาวโลกทำกันมาประจำแผ่นดิน ความจริงไม่มีใครอยากทำให้ลำบากกายลำบากใจเลย ที่ต้องทำก็เพราะความจำเป็นบังคับ จึงต้องวิ่งวุ่นกันทั่วไปในโลกที่มีการกินอยู่หลับนอนเป็นนิสัย ยิ่งการฝึกจิตใจด้วยแล้ว ถ้าท่านที่ยังไม่เคยทดลองดู จึงไม่ควรยกงานอื่นใดในโลกมาพูดว่าเป็นงานยาก เผื่อเวลามาเจองานฝึกจิตเข้าแล้วจะฝืนทำงานนี้ต่อไปไม่ได้ และอาจพูดว่าเป็นงานเพชฌฆาตหรืองานดัดสันดานไปก็ได้ แล้วไม่อยากสนใจคิดจะทำงานนี้ต่อไป โดยไม่คำนึงผลที่จะเกิดจากงานนี้ว่าเป็นความวิเศษอัศจรรย์เพียงไร

เมื่อพูดตอนนี้ เราพอจะเห็นความรุนแรงเหนียวแน่นของกิเลสที่เป็นเจ้าอำนาจบนหัวใจว่า มีความเหนียวแน่นแก่นนักสู้นักทรมานสัตว์โลกเพียงไรขึ้นมาบ้าง เพราะการฝึกจิตก็คือการกำจัดหรือขับไล่กิเลสออกจากใจนั่นเอง ผู้ขับไล่ก็ไม่อยากขับไล่ ผู้เคยเป็นเจ้าอำนาจบนหัวใจคนและสัตว์มานานก็ไม่อยากออก เพราะไปอยู่ที่อื่นมันไม่สบายเหมือนอยู่บนหัวใจคน ซึ่งได้รับความทะนุถนอมปรนปรืออยู่ตลอดเวลา ไม่ยอมให้อดอยากขาดแคลนอะไรได้ ต้องการชมรูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสและอารมณ์ชนิดใด ผู้รับใช้เป็นวิ่งเต้นหามาให้ชมทันทีไม่ชักช้า ราคาค่างวดเท่าไร เสวยสุขเป็นที่พอกับความต้องการแล้วค่อยคิดบัญชีกัน การคิดและการจ่ายค่าอะไรเท่าไร ก็เป็นธุระหน้าที่ของผู้รับรองทั้งสิ้น เจ้าอำนาจมิได้อุทธรณ์ร้อนใจอะไรเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครจะเป็นคนใจเหล็กเพชรมาจากไหนที่จะมีแก่ใจฝึกจิต คิดขับไล่กิเลสเจ้าแสนคารมให้ออกจากใจได้

ฉะนั้นการฝึกจิตเพื่อความรู้ความเห็นด้วยสติปัญญาอย่างแท้จริง ว่ากิเลสเป็นข้าศึกแก่ใจ จึงเป็นการฝึกยากเห็นได้ยากอย่างยิ่ง ควรเรียกว่างานฝึกจิตทรมานกิเลสเป็นงานยากฝากตายจริง ๆ มิใช่งานทำเล่นอย่างสนุกสนานดังเขาเล่นกีฬากันตามสนาม บรรดาท่านที่สามารถรู้หน้าฆ่ากิเลสให้ตายจากใจ มีพระพุทธเจ้า เป็นต้น จึงเป็นบุคคลพิเศษ ถ้าเป็นสามัญเราเกิดมีความสามารถฆ่ากิเลสให้ตายจากใจได้ แม้จะไม่เป็นบุคคลพิเศษดังพระองค์ ก็ต้องเป็นบุคคลพิเศษในวงกิเลสทั้งมวล ความอัศจรรย์แห่งความสามารถฆ่ากิเลสให้ตาย และความอัศจรรย์ของจิตที่อยู่เหนืออำนาจของกิเลสแล้ว มีอยู่ในท่านผู้ใด

ท่านผู้นั้นคือผู้เหนือโลก ฉะนั้นการทำความพยายามทุกประโยคเพื่อการคว่ำวัฏฏะบนหัวใจ จึงเป็นงานที่เต็มไปด้วยความลำบากทรมานทุกด้าน

พระกรรมฐานที่ท่านฝืนใจอยู่ในที่ทรมาน เช่น ในป่าในเขา เป็นต้น จึงเป็นเหมือนอยู่ในที่คุมขัง กว่าจะพ้นโทษเครื่องจำจองจากกิเลสออกมาได้แต่ละรายก็แทบไปแทบอยู่ นี่แลการฝึกจิตเพื่ออรรถธรรมจริง ๆ เป็นของยากอย่างนี้ นอกจากอยู่ด้วยการทรมานตนแล้ว การขบฉันก็ทรมานไปตาม ๆ กัน เพราะเป็นประโยคแห่งความเพียรด้วยกัน ที่ผู้หวังผ่านพ้นดงหนาป่าทึบคือความมืดมน จะขวนขวายทรมานเพื่อเป็นความดีอีกทางหนึ่ง

การฉัน แม้หิวมากอยากฉันให้มาก ๆ ตามใจชอบ แต่เมื่อคำนึงถึงธรรมแล้วก็จำต้องอดต้องทน ฉันแต่น้อยเพื่อแบ่งให้ทางธาตุขันธ์บ้าง แบ่งให้ทางจิตใจบ้าง พอพยุงกันไปตามสมควร พยายามฉันแต่น้อยอันเป็นปฏิปทาที่เหมาะสมกับจริตของตนไปโดยสม่ำเสมอ หากจะเพิ่มให้ยิ่งกว่านั้นในบางกาล ก็ต้องทำความรู้สึกไว้เสมอไม่ลืมตัว มีการผ่อนสั้นผ่อนยาวสลับกันไป ธาตุขันธ์ก็ทรงตัวไปได้ ไม่อ่อนเพลียจนเกินไป และไม่ถึงกับเกิดโรคภัยไข้เจ็บทำให้เสียการ จิตอย่างน้อยก็ทรงตัวและเจริญขึ้นตามลำดับแห่งความเพียรที่สนับสนุนอยู่โดยสม่ำเสมอ ถ้าความสามารถพอ วาสนาบารมีสมบูรณ์ ก็ผ่านพ้นไปได้ดังใจหมาย เพราะอุบายวิธีทางความเพียรแต่ละประเภทช่วยส่งเสริม

ท่านที่ชอบอดอาหารตามนิสัย ก็พยายามอดบ้าง อิ่มบ้าง ผ่อนไปบ้าง ระยะสั้นบ้าง ระยะยาวบ้างตามแต่เห็นควร ทางจิตก็ขยับความเพียรเข้าทุกทีเวลามีโอกาส ทางธาตุขันธ์ก็ผ่อนลงเพื่อความเพียรได้ดำเนินโดยสะดวก จิตจะได้ราบรื่นแจ่มใสขึ้นไปเป็นระยะ ทางสมาธิก็เร่งในเวลาที่ควร ทางปัญญาก็ขวนขวายไปตามโอกาสสลับกันไป ท่านที่อยู่ในป่าในเขาในเงื้อมผาหรือในสถานที่ต่าง ๆ ก็ดี ท่านที่ผ่อนอาหารก็ดี ที่อดอาหารก็ดี ซึ่งมีจิตมุ่งมั่นต่อธรรมด้วยกัน ต่างก็อยู่ด้วยความเพียรทางสมาธิภาวนาในอิริยาบถต่าง ๆ กัน คอยสังเกตความเคลื่อนไหวของใจที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ต่าง ๆ อยู่โดยสม่ำเสมอ

ใจเมื่อได้รับการบำรุงรักษาโดยถูกทางและสม่ำเสมอ ย่อมเจริญขึ้นโดยลำดับ สมาธิก็เจริญมั่นคง ปัญญาก็แยบคายกว้างขวางออกไปทุกระยะ สิ่งที่ไม่เคยรู้ก็รู้ ไม่เคยเห็นก็เห็น ไม่เคยเป็นก็เป็นขึ้นมาที่ใจดวงกำลังแสวงหาความจริงอยู่อย่างเต็มใจ ความเกียจคร้านอ่อนแอ ความวอกแวกคลอนแคลน ความวุ่นวายส่ายแส่ ความมืดมนอนธการที่เคยมีประจำสามัญจิตก็ค่อย ๆ จางหายไปวันละเล็กละน้อย จนเห็นได้ชัดว่าหายไปมากเพียงไร เฉพาะผู้ทรมานใจเกี่ยวกับความกลัว กับผู้อดอาหารไปหลาย ๆ วันตามจริตชอบ และการทรมานตนด้วยการนั่งนาน ๆ โดยพิจารณาทุกขเวทนาเป็นอารมณ์ ทั้งสามอย่างนี้ ผลรู้สึกอัศจรรย์ผิดกับการทรมานอย่างอื่น ๆ อยู่มาก แต่จะอธิบายข้างหน้าเมื่อมีโอกาส

ตอนนี้จะอธิบายไปตามแนวที่ส่วนมากท่านดำเนินกัน **วิธีท่านฝึกทรมานใจด้วยอุบายต่าง ๆ กันนั้น** เป็นเทคนิคของแต่ละท่านที่จะคิดหาอุบายฝึกฝนตัวเองซึ่งแปลก

ต่างกันไปเป็นราย ๆ บางท่านนอกจากไปอยู่ในป่าในเขาเป็นที่น่ากลัวแล้ว ท่านยังคิดอุบายพิเศษเพื่อเหมาะแก่กาลสถานที่และเหตุการณ์ยิ่งขึ้นไปอีก เช่น ขณะไปอยู่ในที่เช่นนั้นแล้ว เวลาจิตเกิดความกลัวขึ้นมาในเวลากลางคืน ท่านยังออกเดินเข้าไปในป่าอื่น ๆ ได้อีก เพื่อทรมานความกลัวที่กำลังกำเริบ โดยไปเที่ยวนั่งสมาธิภาวนาอยู่ตามก้อนหินบนเขาบ้าง นั่งอยู่หินดานกลางแจ้งบ้าง เที่ยวเดินจงกรมไปตามที่ต่าง ๆ อันเป็นทำเลที่เสือโคร่งใหญ่เคยเดินผ่านไปมาบ้างเป็นเวลานาน ๆ ส่วนจิตก็พิจารณาความกลัวความตาย และพิจารณาเสือที่จิตสำคัญว่าเป็นของน่ากลัวบ้าง พิจารณาตัวเองบ้างว่ามีอะไรแตกต่างกันถึงได้กลัวกัน

พิจารณาแยกขยายไปตามส่วนที่จิตสำคัญไปต่าง ๆ เช่น เสือมีอะไรน่ากลัวบ้าง ถ้าพูดถึงฟันเสือ ฟันเราก็มี พูดถึงเล็บเสือ เล็บเราก็มี พูดถึงขนเสือ ขนเราก็มี พูดถึงหัวเสือ หัวเราก็มี พูดถึงตัวเสือ ตัวเราก็มี พูดถึงตาเสือ ตาเราก็มี พูดถึงลายเสือ ลายที่สักตามแขนขาหรือฝีไฝเราก็ยังมี พูดถึงหางเสือ แม้ตัวมันเองมันยังไม่เห็นกลัว ส่วนเราจะกลัวหาประโยชน์อะไร พูดถึงใจเสือกับใจเราก็เป็นใจเหมือนกัน ยิ่งใจเราเป็นใจของคนของพระ ก็ยิ่งมีคุณภาพสูงกว่ามันเป็นไหน ๆ แม้อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของเสือกับของเราก็มีสิ่งต่าง ๆ แห่งธาตุเป็นส่วนผสมเหมือนกัน ไม่มีอะไรผิดแปลกและยิ่งหย่อนกว่ากันพอจะให้กลัวกันเลย ใจเสือเป็นใจสัตว์ ส่วนใจเราเป็นใจพระและมีธรรมในใจ จึงมีคุณภาพและอำนาจสูงกว่าเสือจนเทียบกันไม่ได้ แต่เหตุไฉนจึงกลับลดคุณภาพและศักดิ์ศรีของพระลงไปกลัวเสือ ซึ่งเป็นเพียงสัตว์เดียรัจฉานตัวหนึ่งเท่านั้นได้ มิเป็นการขายตัวซึ่งเป็นพระทั้งองค์ไปละหรือ

อีกประการหนึ่ง พระศาสนาซึ่งมีความวิเศษอัศจรรย์ครอบโลกทั้งสาม แต่อาศัยพระขี้ขลาดหวาดกลัวพาให้เกิดมลทิน ก็จะพลอยมัวหมองและเสื่อมเสียไปด้วย ความเสื่อมเสียพระศาสนาอันเป็นสมบัติล้นค่าของโลกทั้งสาม เพราะความเห็นแก่ชีวิตมากกว่าธรรมนั้น ไม่เป็นการสมควรเลย ถ้าตายก็จัดว่าตายด้วยความอับเฉาเขลาปัญญา ไม่มีความสง่างามในตัวและวงพระศาสนาเลยแม้แต่น้อย พระกรรมฐานตายแบบนี้เรียกว่าตายแบบขายตัว และขายพระศาสนาตลอดวงปฏิบัติทั่ว ๆ ไป มิใช่ตายแบบนักรบในสงครามซึ่งเต็มไปด้วยความเชื่อกรรม และอาจหาญต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า

เราเป็นพระกรรมฐานทั้งองค์จึงไม่ควรตายแบบนี้ แต่ควรตายแบบนักรบ จบชีวิตในสงครามด้วยความกล้าหาญชาญชัย จะเป็นการทรงเกียรติของตัวและพระศาสนาไว้ประดับโลกให้รับสืบทอดต่อไปตลอดกาลนาน เราจงพิจารณาให้เห็นแจ้งทั้งตัวเสือตัวเราทั้งอวัยวะทุกส่วนของเสือของเรา ทั้งความกลัวตายที่แทรกสิงอยู่ภายในอย่างชัดเจนด้วยปัญญา ไม่ยอมให้ความกลัวเหยียบย่ำลูบคลำจมูกเล่นและผ่านไปเปล่า ๆ จะเสียลวดลายของลูกผู้ชายที่เป็นพระกรรมฐานทั้งองค์ อย่างไรต้องรบให้ถึงที่ถึงฐาน จนเห็นความแพ้ความชนะและความเป็นความตายกันวันนี้ ฝ่ายไหนจะเป็นฝ่ายที่มีอำนาจเทิดเกียรติตน

และพระศาสนาให้มีความสง่างามต่อไป หรือฝ่ายไหนจะเป็นผู้ทำลายตนและพระศาสนาเพราะความกลัว ก็ทราบกันในคืนวันนี้และเดี๋ยวนี้ จงพิจารณาจนถึงขั้นแตกหักกัน ณ บัดนี้

ขณะที่พิจารณาวินิจฉัยกันอยู่อย่างวุ่นวาย และแยกธาตุแยกขันธ์ แยกความกล้าความกลัวออกหามูลความจริงอยู่ด้วยความพิถีพิถันมั่นใจนั้น ใจเกิดความรู้ความเห็นไปตามปัญญาที่พร่ำสอนไม่ขาดวรรคขาดตอน จนเกิดความสงบเย็นใจและหายกังวลในเวลานั้น ผลเป็นความสงบสุขขึ้นมา สัญญาอารมณ์ที่เคยสำคัญมั่นหมายไปต่าง ๆ ได้หายไปหมด มีแต่ความสงบสุขของจิตปรากฏอยู่อย่างสง่าผ่าเผย จิตเกิดความเชื่อในเหตุคือการพิจารณา ว่าเป็นทางให้หายความวุ่นวายส่ายแส่และความหวาดกลัวได้จริงและเชื่อต่อผลที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ว่าเป็นความสงบสุขอย่างแปลกประหลาดที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อนที่ยังไม่เคยพิจารณา โดยถือเอาความกลัวเป็นสาเหตุ

นี่เป็นวิธีหนึ่งที่ท่านใช้กำจัดความหวาดกลัวจนเห็นผลประจักษ์ แต่ในขั้นเริ่มแรกหัดทำกรรมฐาน ท่านใช้บริกรรมภาวนาด้วยธรรมบทใดบทหนึ่ง เช่น พุทโธ เป็นต้น เวลาที่ความกลัวเกิดขึ้นมากกว่าใช้วิธีพิจารณา และได้ผลเป็นความสงบหายกลัวได้เช่นกัน เป็นแต่ไม่ได้อุบายแยบคายต่าง ๆ จากการพิจารณาเท่านั้น บางท่านเวลาเกิดความกลัวขึ้นมาทั้งที่กำลังนั่งอยู่ในมุ้ง ท่านก็เลิกมุ้งขึ้นเสีย แล้วนั่งอยู่เพียงตัวเปล่า แม้มีเหลือบยุงมากัดบ้างก็ทนเอา มีแต่ตั้งหน้าภาวนาด้วยวิธีต่าง ๆ ที่จะเอาชนะความกลัวในเวลานั้นให้ได้ จนชนะได้จริง ๆ ถึงจะหยุดพักผ่อน

จิตที่สงบลงด้วยการฝึกทรมานเพราะความกลัวเป็นเหตุ รู้สึกว่าสงบได้ละเอียดและนานกว่าการภาวนาธรรมดาอยู่มาก ขณะที่จิตสงบอย่างละเอียดเต็มที่ ในเวลานั้นกายหายจากความรู้สึกโดยสิ้นเชิง อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกระงับจากการสัมผัสกันจนกว่าจิตถอนขึ้นมาจึงจะทำงานต่อไป ความเป็นอยู่ของจิตที่ระงับจากการใช้อายตนะคล้ายคลึงกับขณะหลับแต่ไม่ใช่หลับ ขณะหลับมิได้มีความแปลกประหลาดใด ๆ แสดงออกในเวลานั้น แต่ขณะจิตสงบเต็มที่มีความแปลกประหลาดแสดงออกอย่างเต็มตัวและมีความสักแต่ว่า "รู้" ประจำความสงบอยู่ในขณะนั้น

ความหลับธรรมดาที่ทั่วไปยอมรับผลของมันนั้น ต่างกับความสงบจิตอย่างละเอียดที่ผู้นั้นยอมรับผลจากสมาธิภาวนาของตน ผลนั้นทำให้ติดใจอาลัยอาวรณ์อยู่เสมอ ไม่จืดจาง ผลนี่แลที่ทำให้ผู้เคยได้รับเกิดความมั่นใจและกล้าหาญต่อวิธีฝึกทรมานตัวตามแบบนี้ในวาระต่อไป ผู้ที่เคยประสบผลมาแล้ว แม้ความกลัวจะเกิดขึ้นมากมายเพียงไรก็ไม่มีความย่อท้อ และยังถือความกลัวเป็นเครื่องเตือนใจ ที่จะทรมานทั้งความกลัวและคว้าเอาชัยชนะมาครองอย่างองอาจ ดังที่เคยประสบมาอีกด้วย นี่แลเป็นสาเหตุให้ท่านเสาะแสวงหาแต่ที่กลัว ๆ เป็นที่บำเพ็ญ ที่กลัวมากเพียงไร ท่านยิ่งมุ่งหน้าไปพักบำเพ็ญอยู่ที่นั้น เพราะการฝึก

ทั้งที่ใจกำลังแสดงความผาดโผนอยู่ด้วยความกลัว จนเกิดความกล้าหาญประจักษ์ขึ้นมาด้วยอุบายสติปัญญาที่ทันต่อเล่ห์เหลี่ยมของใจ เป็นสิ่งที่ท่านปรารถนาอยู่แล้วอย่างเต็มใจ

ที่ว่าสถานที่น่ากลัวนั้น น่ากลัวจริงๆ เพราะเป็นป่าเสืออาศัยอยู่เป็นประจำ และชอบเดินเที่ยวหากินผ่านไปมาอยู่เสมอ บางแห่งแม้กลางวันแสกๆ เสือยังเที่ยวไปมาก็ยังมี ยิ่งกลางคืนด้วยแล้วก็เป็นทำเลเที่ยวของมันโดยสะดวกและไม่ค่อยกลัวคนด้วย ผิดกับเวลากลางวันอยู่มาก เป็นเพียงมันไม่ค่อยสนใจกับคนนักเท่ากับสัตว์ที่เคยถือเป็นอาหารของมัน ถึงแม้เดินผ่านไปมาแถวบริเวณที่พักอยู่ก็เป็นเหมือนไม่มี ถ้ามันไม่ร้องครางขึ้นให้ได้ยิน แต่สัญชาตญาณที่เคยมีประจำนิสัยมนุษย์มาดั้งเดิมว่าเสือเป็นสัตว์ที่ดุร้าย ก็ย่อมอดคิดและกลัวไม่ได้ เพราะขณะที่ก้าวเข้าไปอยู่ในที่เช่นนั้นก็รู้สึกตัวดีอยู่แล้วว่า "ไปอยู่ดงเสือ" ใครจะหาญทำตัวเฉยๆ เหมือนอยู่ในตลาดได้ ก็จำต้องคิดระแวงและกลัวมันอยู่โดยดี

พระธุดงค์ที่ท่านเก่งท่านก็เก่งจริง น่าเคารพเลื่อมใสมาก คือ ขณะเสือกระหึ่มๆ อยู่รอบๆ บริเวณที่พัก ท่านยังเดินจงกรมเฉยเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น เมื่อถูกถามท่านก็ตอบอย่างสบายและมีเหตุผลน่าฟังมาก เช่นถามว่า เสือเป็นสัตว์ดุร้ายกัดได้กินได้ทั้งสัตว์ทั้งคน เคยได้ยินเสือกัดและกินคนอยู่เสมอ แต่ทำไมท่านจึงเดินจงกรมเฉยอยู่ได้ ท่านมีคาถาอาคมใส่กุญแจปากเสือให้อ้าปากกัดกินคนไม่ได้อย่างนั้นหรือ? ถ้ามีก็ขอเรียนบ้างเผื่อเวลาเข้าป่าเข้าเขาจะไม่ต้องกลัวเสือกลัวหมีมากัดมากิน จะได้ภาวนาสบายหายกลัวเสียบ้าง เท่าที่ไปอยู่ป่าอยู่เขาด้วยความลำบากอยู่เวลานี้ก็เพราะความกลัวอย่างเดียวเท่านั้น ถ้าไม่กลัวเพราะมีคาถาปิดปากป้องกันมิให้เสืออ้าปากกัดกินได้ก็แสนจะสะดวกสบาย

ท่านก็ตอบอย่างสบายว่า เสือมันก็ร้องอยู่โน่น ส่วนเราก็เดินจงกรมอยู่ที่นี่ ซึ่งห่างไกลกันเป็นเส้นๆ หรือเป็นกิโลเมตร ก็ไม่ทราบจะกลัวหาประโยชน์อะไร ถ้ามันเข้ามาร้องครางและทำท่าจะตะครุบเรากินเป็นอาหารจริงๆ ก็พอจะคิดน่ากลัวมันบ้าง เราไปอยู่ที่ไหนก็ได้ยินแต่เสียงมันร้องไปตามภาษาสัตว์ที่มีปาก ไม่เห็นมาทำท่าอะไรใส่เราพอจะน่ากลัว พูดถึงคาถาต่างๆ ใครก็มีอยู่ด้วยกัน ถ้าจะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ แต่คนแบบท่านแม้จะไปเรียนคาถาจากท้าวเวสสุวรรณบนสวรรค์ก็เถอะ พอเข้าไปป่า ได้ยินเสียงเสือกระหึ่มเท่านั้น ก็จะพาคาถาวิ่งอ้าวแบบไม่คิดชีวิตเลยนั่นแหละ คาถาจะเก่งขนาดไหนก็ต้องถูกคนขี้ขลาดกลัวตายพาวิ่งจนสบงจีวรหลุดขาด คาถาอาคมหลุดหายไปไหนหมด ไม่มีอะไรเหลือติดตัวเลยแน่นอน

ผมแม้มีคาถาป้องกันอยู่บ้างก็ไม่คิดจะให้คนแบบท่าน กลัวจะเอาคาถาผมไปฉิบหายป่นปี้ไม่มีเหลือ คาถาจะดีขนาดไหน ถ้าคนไม่เป็นท่า คาถาก็ช่วยอะไรไม่ได้เหมือนคนมีปืนอยู่บนบ่า เวลามีเหตุอันตรายแต่ไม่รู้จักใช้ ปืนก็ช่วยอะไรไม่ได้ฉะนั้น นี่เพียงพูดเรื่องเสือเรื่องผีกันเล็กน้อยเท่านั้นก็เริ่มกลัวแทบตัวสั่นอยู่แล้ว จะไปมีสติสตังระลึกถึงคาถาอาคมเพื่อป้องกันได้อย่างไร นอกจากจะคิดเผ่นท่าเดียว ซึ่งเป็นเรื่องขายขี้หน้าชนิด

ไม่มีอะไรมาลบล้างได้ตลอดวันตาย ผมน่ะมิได้คิดแบบท่าน ถ้าคิดแบบท่านก็ต้องไปเที่ยวเรียนวิชาคาถาอาคมมาข่มขู่สัตว์เสือต่าง ๆ แต่จะไม่สนใจคิดข่มขู่ความกลัวอันเป็นภัยอยู่ภายในด้วยอุบายต่าง ๆ ให้หายไปได้ สุดท้ายก็เป็นคนไม่เป็นท่า เชื่อตัวเองไม่ได้ตลอดวันตาย คิดแล้วน่าอับอายเสือที่มีอำนาจกว่าคน นอนหรือร้องครางไปตามภาษาความสนุกคึกคะนองของตน ก็มีคนคอยกลัวอำนาจ นับว่าเสือดีมีอำนาจกว่าคนไม่เป็นท่าหลายเท่า เวลาถามและขอเรียนคาถากับท่าน แต่กลับได้รับคำตอบที่น่าคิดเป็นคติไปนาน

ท่านที่ฝึกจิตดวงเคยผาดโผนโลดเต้นเผ่นผยองลำพองตัวไม่มีขอบเขต ด้วยความพยายามไม่ลดละ จนยอมตนและกลายเป็นจิตที่เชื่องชินต่อเหตุผลอรรถธรรมด้วยดีแล้ว ท่านไม่สะทกสะท้านต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ใคร ๆ จำต้องเผชิญอยู่เสมอ อยู่ไหนก็อยู่ได้ ไปไหนก็ไปได้ ไม่ว่าที่เช่นไร คำว่าป่าว่าเขาที่คนขี้กลัวอยู่ไม่ได้ แต่ท่านอยู่ได้อย่างสบาย และถือเป็นที่หลบซ่อนผ่อนคลายอิริยาบถและเจริญสมณธรรมอย่างพอใจไปตลอดกาล

ผู้หวังเป็นคนดีเจริญก้าวหน้าจึงควรยึดวิธีการของท่านเป็นเครื่องดำเนิน แม้จะไม่ต้องไปอยู่ป่าอยู่เขาเหมือนท่าน แต่อุบายเครื่องฝึกตนในหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นคนดีมีหลักฐานมั่นคงในปัจจุบันและในอนาคต เป็นสิ่งที่รับถ่ายทอดจากกันได้ ไม่เช่นนั้นพระพุทธเจ้าก็ประกาศธรรมสอนโลกไม่ได้เลย เพราะใคร ๆ ไม่สามารถปฏิบัติแบบพระองค์ได้ แต่ผู้ยึดหลักธรรมไปปฏิบัติดำเนินตามจนกลายเป็นคนดีเลิศไปตาม และเป็นคนดีมีชื่อมีแปมาจนถึงพวกเราในวงพุทธบริษัท ย่อมเป็นที่ยอมรับกันว่ามีจำนวนมากมายเนื่องจากการปฏิบัติตามท่านแบบลูกศิษย์มีครู

การฝึกทรมานจิตด้วยวิธีต่าง ๆ ตามแต่ท่านผู้ใดมีความแยบคายในทางใด สำหรับพระธุดงค์สายของท่านพระอาจารย์มั่น ท่านปฏิบัติกันตลอดมามิได้ทอดทิ้งปฏิปทาท่านอาจารย์ท่านดำเนินจนทุกวันนี้ ท่านที่เกิดความสงสัยในองค์ที่ท่านเดินจงกรมแข่งกับเสียงเสือกระหึ่ม คิดว่าท่านมีคาถากุญแจปิดปากเสือนั้น ท่านคิดอย่างนั้นจริง ๆ เพราะตัวท่านเองกลัวเสือมาก เวลาได้ยินเสียงมันกระหึ่มมาแถบบริเวณที่พัก แม้จะไม่เข้ามาในที่นั้นก็ตาม ท่านจึงต้องเรียนถามอย่างนั้น

ในวงพระธุดงค์ ท่านสนทนาธรรมกันเวลามาพบกันและโอกาสดี ๆ รู้สึกน่าฟังมากทั้งด้านธรรมทางใจที่เกิดจากภาคปฏิบัติ ทั้งการทรมานและวิธีทรมานจิตใจด้วยอุบายต่าง ๆ กัน ทั้งความกล้าความกลัวที่แสดงขึ้นในเวลาต่าง ๆ กัน ทั้งความทุกข์ลำบากที่เกิดจากการหักโหมกายและทรมานใจในบางกาล ซึ่งสำคัญมากก็ด้านธรรมภายใน คือสมาธิและปัญญา ที่ต่างองค์ต่างรู้ต่างองค์ต่างเห็นอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ กัน เวลามาสนทนากันตามภูมิจิตภูมิธรรมของแต่ละองค์ที่รู้เห็นมา ทำให้เพลิดเพลินไปตามจนลืมเวล่ำเวลาและความเหน็ดเหนื่อยต่าง ๆ ในบางรายแต่มีน้อย

ท่านพูดถึงจิตท่านหยั่งลงสู่ความสงบว่า ลงถึงสามขณะจึงจะเต็มภูมิของสมาธิ คือลงขณะหนึ่ง จิตสงบเพียงเบา ๆ พอสบาย ๆ ลงขณะที่สอง ความสงบและความสบายเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ลงขณะที่สาม ซึ่งเป็นขณะสุดท้าย ร่างกายดับ ในความรู้สึกว่ากายไม่มี อายตนะไม่ทำงาน ยังเหลือเพียงสักว่ารู้อย่างละเอียดและอัศจรรย์อย่างยิ่งที่บอกไม่ถูกเท่านั้น นี่ท่านว่าเป็นสมาธิเต็มภูมิและเป็นสมาธิที่สร้างฐานแห่งความมั่นคงให้แก่จิตได้เป็นอย่างดี ใจที่ลงสู่ความสงบเต็มที่ดังภูมินี้ โดยมากพักอยู่เป็นเวลาหลาย ๆ ชั่วโมง จึงถอนขึ้นมา บางครั้งถึง ๑๒ ชั่วโมงก็มี

บางท่านอาจสงสัยว่า ขณะที่จิตอยู่ในสมาธิหลายชั่วโมงในท่านั่งอย่างเดียวมิได้มีการเปลี่ยนแปลงเลย เวลาจิตถอนขึ้นมาแล้ว ร่างกายจะไม่เจ็บปวดชอกช้ำไปละหรือ? จึงขอเรียนตามความเป็นของจิตและขันธ์ว่า **เมื่อจิตเข้าพักและสงบตัวอยู่อย่างเต็มภูมิเช่นนั้น จิตและกายไม่ได้รับความกระเทือนจากสิ่งใดเลย ความสนิทของจิตของธาตุที่เป็นอยู่เวลานั้น เข้าใจว่าละเอียดยิ่งกว่าขณะคนนอนหลับสนิท ทั้งนี้เพราะบางครั้งขณะหลับไปนาน ๆ ตื่นขึ้นมายังรู้สึกเจ็บปวดอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งอยู่บ้างที่ถูกนอนทับ แต่ขณะที่จิตถอนขึ้นมาจากสมาธิประเภทนี้ ไม่รู้สึกเจ็บปวดอวัยวะส่วนใด ๆ เลย ทุกส่วนปกติตามเดิม ฉะนั้นจึงทำให้เชื่อมั่นในท่านที่เข้านิโรธสมาบัติอยู่หลาย ๆ วันว่าเป็นความจริง** ทั้งการเข้าอยู่ได้นาน ทั้งสุขภาพทางร่างกายว่าเป็นปกติเช่นเดิม ไม่มีอะไรบอบช้ำเพราะสมาธิสมาบัติเป็นเครื่องบั่นทอนหรือทำลายเลย

การสนทนาธรรมระหว่างพระธุดงค์ด้วยกัน โดยมากท่านสนทนาเรื่องผลของการปฏิบัติตามชั้นภูมิที่ตนรู้เห็นมา และสถานที่บำเพ็ญในที่ต่าง ๆ อันเป็นการถ่ายทอดความรู้ความเห็นทางใจแก่กันและกันจริง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องระลึกไปนาน การสนทนามิได้มีเรื่องโลกสงสาร กิจการบ้านเมือง เรื่องได้เรื่องเสีย เรื่องรักเรื่องชัง เรื่องโกรธเรื่องเกลียด เรื่องอิจฉาบังเบียดเหยียดหยามเข้าแฝงเลย มีแต่เรื่องธรรมปฏิบัติล้วน ๆ เท่านั้น จะสนทนากันเป็นเวลาช้านานเพียงไรตามความจำเป็น ก็เป็นเครื่องพยุงจิตใจผู้ฟังให้ดื่มด่ำซาบซึ้งในธรรมมากเพียงนั้น รู้สึกเป็นอุดมคติซึ่งน่าจะจัดเข้าในธรรมบทว่า กาเลน ธมฺมสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ได้

เพราะการสนทนาในระหว่างแห่งท่านนักปฏิบัติด้วยกัน ท่านมุ่งต่อความรู้จริงเห็นจริงต่อกันจริง ๆ มิได้มุ่งเพื่ออวดชั้นอวดภูมิ อวดรู้อวดฉลาดแม้น้อยเพียงไรเลย จิตคอยรับความจริงด้วยความสนใจจากกันอยู่ทุกขณะที่แต่ละฝ่ายระบายออกมา ถ้าฝ่ายใดยังมีบกพร่องในจุดใด ก็ยอมรับคำชี้แจงจากอีกฝ่ายหนึ่งที่ภูมิธรรมสูงกว่า ด้วยความเคารพเต็มใจจริง ๆ การสนทนาก็คือการสอบถามความรู้ความเห็นความเป็นไปของจิตที่เกี่ยวกับสมาธิสมาบัติมรรคผลนิพพานของกันและกันนั่นเอง เมื่อต่างฝ่ายต่างสนิทเชื่อถือคุณสมบัติ

ปฏิปทาของกันและกันอย่างไม่มีเคลือบแคลงสงสัยแล้ว ย่อมสนทนากันได้ด้วยความสนิทใจและเปิดเผยต่อกันในบรรดาธรรมที่มีอยู่ภายใน ไม่มีปิดบังลี้ลับไว้เลย

ตอนนี้แลที่นักปฏิบัติมีโอกาสได้รู้ภูมิธรรมของกันและกันได้อย่างชัดเจนว่า ท่านผู้นั้นมีภูมิจิตภูมิธรรมอยู่ในขั้นนั้น ท่านผู้นั้นมีจิตละเอียด ท่านผู้นั้นมีปัญญาสูง ท่านผู้นั้นจวนผ่านภพชาติอยู่แล้ว และท่านผู้นั้นได้ผ่านภพชาติไปแล้วอย่างสบายหายห่วง ส่วนท่านผู้นี้กำลังขี้เกียจอ่อนแอ ภาวนามีแต่สัปหงก นั่งสมาธิมีแต่หลับใน นั่งอยู่ที่ไหนหลับในที่นั้น ท่านผู้นี้มีเอตทัคคะในทางหลับใน ในวงพระธุดงค์จึงไม่ควรเข้าใจว่าพระธุดงค์จะดีไปเสียทุกองค์ แม้ผู้เขียนก็ตัวเก่ง เคยหลับในมาแล้วอย่างช่ำชอง แต่ไม่อยากอวดตัว ท่านผู้นี้จิตกำลังเริ่มสงบ ท่านผู้นี้จิตกำลังเริ่มเป็นสมาธิ ท่านผู้นี้มีความรู้แปลก ๆ เกี่ยวกับสิ่งภายนอกมีเปรตผีเทวดาเป็นต้น ท่านผู้นี้ชอบภาวนาทางนั่ง ท่านผู้นี้ชอบภาวนาทางนอน ท่านผู้นี้ชอบทรมานทางยืนมากกว่าอิริยาบถอื่น ๆ

ท่านผู้นี้ชอบทรมานตนทางอดนอน ท่านผู้นี้ชอบทรมานตนทางผ่อนอาหาร ท่านผู้นี้ชอบทรมานตนทางอดอาหาร ท่านผู้นี้ชอบทรมานตนด้วยการเข้าป่าหาเสือหาหมีเพื่อเป็นอุบายช่วยความกลัวให้หายด้วยการพิจารณา โดยยึดเอาเสือหมีเป็นเหตุ ท่านผู้นี้ชอบทรมานด้วยการเดินเที่ยวหาเสือบนภูเขาในเวลาค่ำคืน ท่านผู้นี้ชอบต้อนรับแขกลึกลับคือพวกกายทิพย์ แต่ท่านผู้นี้ชอบกลัวแต่ผีแต่เปรตเหมือนพ่อแม่พาเกิดในบ้านผีบ้านเปรตและเอาซากผีมาหลอกหลอนอยู่ตลอดเวลา เมื่อมาบวชจึงชอบกลัวแต่เปรตประจำนิสัย

ท่านผู้นี้มีนิสัยเชื่อง่าย ใครพูดอะไรเชื่อเอา ๆ ไม่ชอบใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยเชื่ออย่างมีเหตุผล ท่านผู้นี้มีทิฐิมากไม่ค่อยลงใครง่าย ๆ ท่านผู้นี้มีนิสัยฉลาดชอบใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยดีก่อนทุกกรณี ไม่เชื่อแบบสุ่มเดา เวลาอาจารย์อบรมสั่งสอนจบลงก็มักมีข้อข้องใจเรียนถามปัญหาต่าง ๆ และโต้ตอบกันเพื่อเหตุเพื่อผล ทำให้ผู้อื่นได้รับความรู้ความฉลาดเพิ่มเติมหลายแง่หลายทาง และเป็นอุบายช่วยเสริมสติปัญญาแก่วงปฏิบัติได้ดี เป็นผู้ประดับหมู่คณะให้สง่างามในวงปฏิบัติ เป็นที่เบาใจครูอาจารย์ผู้ให้การอบรมสั่งสอน ไปอยู่ที่ใด อยู่กับท่านผู้ใด ก็เป็นที่เบาใจท่านผู้นั้น ไปอยู่โดยลำพังก็พยายามรักษาตัวดีด้วยเหตุผลหลักธรรม ไม่นำความเสื่อมเสียมาสู่วงคณะ การติดต่อกับผู้คนญาติโยมก็พอเหมาะพองาม ไม่เลยเถิดเปิดเปิง ซึ่งในวงพระธุดงค์มักมีทำนองนี้แทรกอยู่เสมอ โดยมากก็ไม่มีเจตนาให้เป็นอย่างนั้น แต่เพราะความไม่ฉลาดรอบคอบอย่างเดียว ทำให้เสียความดีงามอย่างอื่นไปด้วย

อีกประการหนึ่งที่มักมีเสมอในวงปฏิบัติ คือ เวลาจิตเป็นสมาธิย่อมมีความสงบมั่นคง ไม่วอกแวกคลอนแคลนไปกับโลก ใจมักมีโวหารปฏิภาณเป็นพิเศษ ทำให้ผู้ปฏิบัติลืมตัวได้ง่าย อาจสำคัญตนว่าเก่งขึ้นได้ทั้งที่ยังไม่เก่ง เป็นเพียงจะเริ่มเก่งถ้าพยายามทำความเพียรไม่ลืมตัวเสียก่อน แต่นักปฏิบัติมักลืมตัวตอนนี้มากกว่าตอนอื่น ๆ เพราะไม่เคย

ประสบมาในชีวิต และเป็นก้าวแรกแห่งความดี ความสงบสุขทางใจ ความมั่นคงของใจที่ผู้ปฏิบัติเพิ่งได้รับ จึงทำให้ตื่นเต้นลืมตนไปได้ ถ้าไม่มีผู้เตือนก็อาจจะทะนงตัวแบบนักธรรมะไปได้ โดยทะนงตัวว่าธรรมะเกิด โวหารแตกฉานเทศน์ปฏิภาณก็ได้ ต่อไปอาจเข้าใจว่าตัวเทศน์เก่ง ธรรมะก็แตกฉานภายในใจ พูดเท่าไรธรรมะยิ่งไหลออกมาเหมือนน้ำเหมือนท่า ไม่อัดไม่อั้น เลยทำให้เพลินพูดไปไม่หยุดหย่อน กว่าจะรู้สึกตัว เวลาก็ปาเข้าไปหลายชั่วโมงในการพูดหรือเทศน์แต่ละครั้ง

การติดต่อกับผู้คนไม่รู้เวล่ำเวลาว่าควรไม่ควร พูดไม่รู้จักจบ เทศน์ไม่มี **เอวํ** ธรรมะมีเท่าไรขุดค้นออกมาพูดและเทศน์จนหมดเปลือก ใครมาหาโดยไม่ทราบว่าเขามาเพื่ออะไร มีแต่แจกจ่ายธรรมอย่างไม่อั้น ไม่เสียดาย ไม่ประหยัด ธรรมในใจแม้มีน้อยแต่ก็ชอบจ่ายให้มากอย่างสมใจ จ่ายไปจ่ายไป โดยไม่มีการบำรุงรักษาด้วยความเพียรอันเป็นดังทำนบกั้นธรรมภายในใจไม่ให้รั่วไหล แต่กลับทำลายด้วยความไม่รู้จักประมาณ แม้แต่น้ำในมหาสมุทรก็ยังลดตัวลงได้ ใจที่ไม่ได้รับการเหลียวแลทางความเพียรและประหยัดด้วยเวลาก็มีทางเสื่อมลงได้เช่นเดียวกัน

ฉะนั้นจิตที่จ่ายมากแต่ขาดการบำเพ็ญติดต่อ ก็ย่อมมีความเสื่อมถอยด้อยลงทุกทีจนไม่มีอะไรเหลืออยู่ภายในเลย สุดท้ายก็เหลือแต่ความฟุ้งซ่านรำคาญเต็มดวงใจเอาไว้ไม่อยู่ นำลงสู่ความสงบไม่ได้เหมือนที่เคยเป็นมา ใจเปลี่ยนจากความสงบเย็น กลายเป็นใจฟุ้งเฟ้อเห่อคะนองและร้อนรุ่มกลุ้มใจ ยืนเดินนั่งนอนในท่าใดก็มีแต่ไฟเผาใจหาความสงบเย็นไม่ได้ เมื่อไม่มีทางออกก็คิดออกทางเปลวไฟ อันเป็นทางซ้ำเติมลงอีกโดยไม่รู้ตัวว่า ก็เมื่อมีแต่ความร้อนรนกระวนกระวายอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้แล้ว จะอยู่ไปทำไมให้หนักศาสนาเล่า สึกเสียดีกว่า อยู่ไปก็ไม่เห็นมีประโยชน์อะไร เลยต้องสึกเสียเพื่อหายห่วงไปตามอารมณ์ดังนี้

ความคิดที่ไม่เป็นมงคลทั้งขณะที่กำลังเป็นนักบวชอยู่แล้ว แม้สึกออกไปก็ไม่เป็นมงคลด้วยความคิดชนิดนั้น คือ แม้สึกออกไปก็ไม่ดีอยู่ตามเคย และไม่เป็นประโยชน์อยู่ตามเดิม เวลาสึกออกไปว่าจะทำให้ศาสนาเบาก็ไม่เบา คงเป็นศาสนาและทรงความจริงอยู่เท่าเดิม

สรุปแล้วผู้ไม่ดีก็คือตัว ไม่เกิดประโยชน์ก็คือตัว ความหนักอกเพราะใจทำพิษก็คือตัว เรื่องนี้พอสอนให้รู้ว่า ไม่ว่าสมบัติใด ๆ ถ้ามีแต่จับจ่ายใช้สอยถ่ายเดียว ไม่มีการเก็บรักษา ก็ย่อมเสื่อมโทรมและฉิบหายไปได้ ทำนองใจที่ปล่อยไปตามยถากรรม ผลก็คือความเดือดร้อนที่ตัวเองต้องรับในที่ทุกสถานตลอดกาลทุกเมื่อ เพราะความผิดถูก ชั่ว-ดี มิใช่ทายาทของผู้ใด แต่เป็นของผู้ทำไว้โดยเฉพาะเท่านั้นจะพึงรับแต่ผู้เดียว ท่านจึงสอนให้ระวังรักษาตัวด้วยดี ไม่ปล่อยปละละเลยไปตามอารมณ์ เวลาผลไม่ดีแสดงตัวแล้วลำบากมาก เพราะผลนี้หนักกว่าภูเขาตั้งร้อยลูกเป็นไหน ๆ ปราชญ์ท่านจึงกลัวกันและสั่งสอนให้

กลัวความชั่วตลอดมาจนปัจจุบันทุกวันนี้ เนื่องจากท่านทราบชัดในผลกรรมดี-ชั่วว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ที่พระธุดงค์นับแต่ผู้ใหญ่ลงมาถึงผู้น้อย ท่านทราบภูมิจิตของกันและกันได้โดยไม่ต้องมีญาณหยั่งทราบทางภายใน เพราะการสนทนาธรรมในวงพระกรรมฐานท่านถือเป็นสำคัญ และเป็นไปอยู่เสมอมิได้ขาด โดยถือว่าเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นของกันและกัน และเป็นสัมโมทนียกถา เครื่องรื่นเริงในธรรมที่ต่างได้ปฏิบัติและรู้เห็นมา มีโอกาสก็สนทนากันตามแต่ท่านผู้ใดมีความรู้หยาบละเอียดประการใด เวลาท่านสนทนากันเราก็มีโอกาสทราบได้ในเวลานั้น ยิ่งเป็นครูอาจารย์ผู้ใหญ่สนทนากันด้วยแล้วก็ยิ่งน่าฟังมาก ธรรมท่านมีแต่ชั้นสูง ๆ ฟังแล้วอัศจรรย์ อยากเอาหัวมุดดินลงในขณะนั้นด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ และละอายในความสามารถวาสนาของตน ที่ต่ำต้อยด้อยสติปัญญา ไม่สามารถรู้เห็นได้อย่างท่าน

ขณะฟังท่านสนทนากัน ทั้งไพเราะจับใจ ทั้งอัศจรรย์ ทั้งอยากรู้อยากเห็นอย่างท่านแทบใจจะขาด แต่สติปัญญาที่จะช่วยให้รู้เห็นอย่างท่านไม่ทราบว่าไปจมอยู่ที่ไหน คิดหาก็ไม่พบ ค้นหาก็ไม่เจอ มันมืดมิดปิดบังไปเสียหมด ประหนึ่งจะไม่ปรากฏอะไรขึ้นมาให้ได้ชมพอเป็นขวัญใจบ้าง ตลอดชีวิตลมหายใจคงจะตายกับซากแห่งความโง่เขลาไปเปล่า ๆ มองดูหมู่เพื่อนที่นั่งฟังอยู่ด้วยกันที่สง่างามไปด้วยความสงบ ราวกับจะเหาะบินสิ้นกิเลสไปเสียหมด ทิ้งเราผู้ไม่เป็นท่าอันหาสติปัญญาเครื่องเปลื้องตนมิได้ ให้ตายจมอยู่ในวัฏวนเพียงคนเดียว ยิ่งคิดก็ยิ่งคับแคบแน่นหัวอก ใจสะทกสะท้านเหมือนถูกทอดทิ้งอยู่ในป่าเปลี่ยวคนเดียว

เวลาเลิกจากธรรมสภาก็แอบไปไต่ถามหมู่เพื่อนว่า ฟังธรรมสากัจฉาท่านแล้ว ใจเป็นอย่างไรบ้าง สำหรับผมเองแทบอกจะแตกตายอยู่ในที่นั้นเสียแล้ว ด้วยความอัศจรรย์ในธรรมที่ท่านสนทนากัน เวลากลับมามองดูตัวเป็นเหมือนกาตัวจับภูเขาทองเราดี ๆ นี่เอง คิดแล้วอยากมุดดินให้สิ้นซากไปเสีย คิดว่าคงจะเบาพระศาสนา ไม่หนักอึ้งไปด้วยคนอาภัพอับวาสนาที่ทำการกดถ่วงอยู่ตลอดมาดังที่เป็นอยู่เวลานี้ ส่วนท่านและหมู่คณะที่ได้ยินได้ฟังด้วยกันมีความรู้สึกอย่างไรบ้าง กรุณาเล่าให้ผมฟังตามความจริง เผื่อเป็นธรรมคติพอมีลมหายใจสืบต่อไป ไม่อัดอั้นตันอุราเหมือนใจจะขาดอยู่เวลานี้บ้าง

ท่านองค์ใดพูดขึ้นส่วนมากมักมีลักษณะเดียวกัน เพราะต่างองค์มีความกระหยิ่มในธรรมท่านมาก แล้วหวนมามองดูตัวที่อยากเป็นดังท่าน แต่เมื่อเหตุปัจจัยยังไม่สามารถเป็นไปได้ ก็เกิดความเสียใจขึ้นมา ผลจึงแสดงความทุกข์ในลักษณะต่าง ๆ ให้ปรากฏ พอได้ทราบจากหมู่คณะที่กำลังรับการอบรมศึกษาเล่าให้ฟัง จึงพอมีลมหายใจคืนมาบ้างและตั้งหน้าปฏิบัติตนต่อไป ไม่เกิดความเดือดร้อนกลัวจะไม่ได้ไม่ถึงต่าง ๆ อันเป็นการเบียดเบียนตนโดยใช่เหตุ

ที่พูดผ่านมาว่า พระธุดงค์บางท่านกล้าสละชีวิตไปนั่งอยู่ที่ทำเลเสือเที่ยวไปมาหากินในเวลาค่ำคืนบ้าง บางท่านกล้าเที่ยวเดินหาเสือบนเขาในเวลาค่ำคืนบ้างเป็นต้นนั้น อาจทำให้เกิดความสงสัยหรือไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้ เพราะเป็นสิ่งที่น่าคิดว่าท่านจะนั่งและเดินหาเสือเพื่อประโยชน์อะไรกัน เพียงนั่งอยู่กับบริเวณที่พักถ้าเป็นนิสัยคนขี้กลัวอยู่แล้ว ก็พอจะเกิดความกลัวได้จนแทบไม่มีลมหายใจก็ได้ แต่ทำไมจึงต้องใช้วิธีโลดโผนเลยสามัญธรรมดาไปถึงขนาดนั้น ถ้าไม่ใช่พระที่อาจจะขาดสติอยู่บ้างคงไม่ทำกันดังนี้

ความจริงก็ควรจะเป็นอย่างนั้น แต่เรื่องของบางท่านที่เคยดำเนินมากลับเป็นอย่างนี้ คือความกลัวที่เกิดอยู่ในบริเวณ ท่านก็ใช้อุบายแก้ไขเช่นเดียวกับที่ไปนั่งและเดินเที่ยวหาเสือบนหลังเขา แต่ความกลัวที่เกิดตามลำพังดังที่เกิดขึ้นขณะพักอยู่บริเวณของตนเป็นอย่างหนึ่ง ท่านก็ใช้อุบายแก้ไขจนความกลัวนั้นหายไปได้ แต่ความกลัวที่ท่านกำลังแสวงหาด้วยวิธีต่าง ๆ มีหาด้วยการไปนั่งภาวนาอยู่บนหินดานหลังเขาบ้าง หาด้วยการเดินหาเสือบนหลังเขาบ้างนั้น เป็นความกลัวที่โลดโผนรุนแรงยิ่งกว่าความกลัวที่เกิดอยู่โดยลำพังมาก ถ้าไม่ใช้อุบายให้ทันกัน ก็น่ากลัวเป็นบ้าไปได้ ขณะพบกับเสือเข้าจริง ๆ ฉะนั้นวิธีระงับจึงต้องใช้อุบายต่างกันมากจนความกลัวนั้นหายไปได้ ด้วยกุศโลบายของแต่ละท่านที่จะหาอุบายวิธีฝึกทรมานตนเป็นราย ๆ ไป

แต่การฝึกจิตดวงกำลังกลัวถึงขนาดให้หายพยศลงได้ ด้วยอุบายที่ทันสมัยนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก แม้ผลที่ปรากฏขึ้นในขณะจิตยอมจำนนต่อสติปัญญาก็เป็นความอัศจรรย์เกินคาด คือ **ใจกลับเกิดความกล้าหาญขึ้นมา ขณะที่ความกลัวดับลงไปด้วยอุบายที่ทันกัน หลังจากนั้น จิตสงบเต็มที่ปราศจากความหวาดกลัวใด ๆ หนึ่ง เวลาจิตถอนขึ้นมาก็ทรงความกล้าหาญไว้ได้ไม่กลับกลัว หนึ่ง** เป็นพยานหลักฐานในใจได้อย่างมั่นคงว่า **จิตเป็นสิ่งที่ทรมานให้หายพยศได้อย่างเห็นประจักษ์ ด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นเครื่องสนับสนุน มีความกลัวเป็นต้น หนึ่ง มีความพอใจที่จะทรมานตนด้วยวิธีนั้นหรือวิธีอื่นด้วยความถนัดใจ** ไม่พรั่นพรึงต่อความตาย หนึ่ง แม้การทรมานตนด้วยวิธีอื่น ๆ ก็โปรดทราบว่าท่านทำด้วยความมั่นใจที่เคยได้รับผลมาแล้ว มีแต่จะเร่งความเพียรหนักมือขึ้นไปเพื่อความก้าวหน้าของจิตของธรรมภายในใจต่อไป จนถึงจุดที่หมายตามใจหวังเท่านั้น

ดังนั้น**การฝึกทรมานใจหรือทรมานตนของพระธุดงค์จึงมีวิธีต่าง ๆ กันไปตามจริตนิสัย** แต่โดยมากวิธีที่ท่านทำนั้นเป็นสิ่งที่ท่านเคยได้รับผลมาแล้ว จึงจำต้องพยายามในวิธีนั้นมากกว่าวิธีอื่น ๆ เรื่อยไป จริตของคนเราไม่เหมือนกัน บางรายพอเกิดความกลัวขึ้นมา จิตเลยไม่มีสติรั้งตัว กลายเป็นคนหมดสติไปเลย ไม่ว่าจะกลัวอะไรก็ตาม เป็นลักษณะเดียวกันนี้ทั้งนั้น จริตชนิดนี้ไม่สมควรที่จะพาทรมานด้วยสิ่งน่ากลัว อาจเป็นบ้าเสียคนไปได้ คำว่า "ทรมาน" ก็ต้องขึ้นอยู่กับจริตของแต่ละรายว่าจะควรทรมานตนด้วยวิธี

ใดบ้าง จึงจะเหมาะและได้กำลังทางจิตใจ ไม่เพียงได้ยินว่าทรมานชนิดนั้นได้ผลดีก็ทำไปตาม โดยไม่คำนึงถึงจิตของตน จึงไม่ค่อยเกิดประโยชน์เท่าที่ควร

แต่การกล่าวทั้งนี้ มิได้กล่าวเพื่อให้เกิดความอ่อนแอแก่ท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย กล่าวเพื่อความเหมาะสมที่จะให้ได้รับประโยชน์ตามควรแก่ภาวะของตนต่างหาก บางท่านเมื่ออ่านพบเข้าก็อาจคิดไปว่า อะไรที่เห็นว่ายากลำบากฝืนใจบ้าง ก็จะเหมาเอาเสียว่ามิใช่จริตของตัวจะไปทำอย่างนั้น จริตของตัวต้องอยู่สบาย ไม่ต้องมีความหวาดความกลัวต่าง ๆ มาสัมผัสใจ อยู่ไปกินไปนอนไปอย่างสบายดีกว่าต่างหาก เหมาะกับจริตของตัวซึ่งชอบสบาย แต่ควรคิดว่าพระพุทธเจ้าองค์เอกและพระอรหันต์ที่เป็นสรณะของโลกตรัสรู้และบรรลุธรรมได้ ด้วยการฝึกทรมานมากกว่าวิธีอื่น ๆ ที่คนขี้เกียจอ่อนแอเห็นว่าดี และ**ไม่เคยมีใครบรรลุธรรมด้วยการอยู่ไปกินไปนอนไปตามใจชอบ โดยไม่มีการฝืนจิตทรมานใจบ้างเลย**

ที่นำวิธีทรมานอย่างเผ็ดร้อนของท่านมาลงก็ด้วยเห็นว่า กิเลสของคนเรามักกลัวแต่อำนาจบังคับทรมานมากกว่าปล่อยตามใจ ถ้าใช้อำนาจบังคับบ้างก็ยอมหมอบเสียนิดหนึ่งพอได้ลืมตาหายใจ ถ้าอนุโลมไปตามบ้างก็ได้ใจกำเริบใหญ่ จำต้องใช้วิธีทรมานกันหลายอย่างเพื่อกิเลสกลัวบ้างพอเย็นใจ ท่านที่ต้องการเห็นความหมอบราบของกิเลสประจักษ์ใจก็นำเอาวิธีเผ็ดร้อนนี้ไปใช้เป็นเครื่องมือฝึกทรมาน ให้พอเหมาะกับจริตของตัว ย่อมมีทางผ่านพ้นไปได้เป็นพัก ๆ หักล้างกิเลสไปได้เป็นตอน ๆ บั่นทอนทุกข์เครื่องทรมานใจลงได้เป็นทอด ๆ จนถึงที่ปลอดภัย อันเป็นแดนเกษมเปรมใจด้วยวิธีนี้เป็นเครื่องสนับสนุน

ท่านที่เคยได้ผลจากการทรมานด้วยวิธีเผ็ดร้อน ท่านได้จริง ๆ เห็นประจักษ์ใจ คือจิตที่ต้องทรมานแบบนี้นั้นโดยมากเป็นจิตที่ผาดโผนประจำนิสัย ชอบเอาจริงเอาจัง ไม่เหลาะแหละ ว่าสู้ก็สู้จริง ๆ ว่าตายก็ตายจริง ๆ เป็นไม่ถอย เวลาจะทรมานความกลัวท่านก็หาที่ทรมานจริง ๆ เช่นเอาเสือเป็นครูช่วยการทรมาน สถานที่ที่เห็นว่ากลัวมากเท่าไร ท่านยิ่งมุ่งหน้าไปสู่ที่นั้น และฝึกกันอย่างเอาเป็นเอาตายจริง ๆ แม้ตายในขณะนั้นท่านก็ยอม ขอแต่ได้เห็นความกลัวหายไปเพราะอำนาจสติปัญญาเป็นเครื่องฝึก ท่านยอมทั้งนั้น ไม่เช่นนั้นท่านจะฝืนใจดวงกำลังกลัว ๆ ไปอยู่ในที่กลัว ๆ นั้นไม่ได้ แต่ท่านก็ฝืนได้ จนได้เห็นฤทธิ์ของความกลัวที่สู้ฤทธิ์ของธรรมไม่ไหว แล้วสลายตัวไปต่อหน้าต่อตา ความกล้าหาญปรากฏขึ้นแทนที่อย่างประจักษ์ใจ ซึ่งเป็นพยานแห่งการฝึกด้วยวิธีนั้น ว่ามิได้เป็นโมฆะ แต่กลับเป็นประโยชน์อย่างมหาศาลที่คาดไม่ถึงเสียอีก

บางรายใจสงบลงขณะได้ยินเสียงเสือกระหึ่มมารอบ ๆ บริเวณก็มี บางรายพอได้ยินบาทย่างเท้าเสือเดินมาข้าง ๆ ตามภาษาของมัน โดยมิได้ระวังว่าใครจะสนใจกล้าหรือกลัวมัน จิตรวบสงบลงไปในขณะนั้นก็มี บางรายทำความเพียรอยู่ตามปกติธรรมดา จิตไม่ยอม

สงบลงได้ พอหาอุบายไปนั่งภาวนาอยู่ทางที่เสือเคยเดินผ่านไปมา แม้เสือมิได้มาที่นั้น แต่ใจกลับสงบลงเป็นสมาธิได้ก็มี โดยอาศัยความคิดและความกลัวว่าเสือจะมาหาตน

แต่การภาวนาในขณะความกลัวกำลังแสดงตัวมีสองวิธี คือ ทำจิตให้อยู่กับบทธรรมที่ตนเคยปฏิบัติมา ไม่ยอมส่งจิตออกไปคิดปรุงว่าสัตว์ว่าเสือใด ๆ ทั้งสิ้น ภาวนาอยู่กับธรรมบทนั้นด้วยสติเป็นเครื่องควบคุม เป็นกับตายก็หมายพึ่งธรรมบทที่กำลังบริกรรมอยู่ในขณะนั้นเท่านั้น จิตเมื่อยอมตนลงหวังพึ่งธรรมจริง ๆ ไม่คว้าโน้นคว้านี่ ย่อมสงบตัวลงได้โดยไม่ต้องสงสัย ขณะที่จิตลงสู่ความสงบ ความกลัวหายไปทันที นี้เป็นวิธีปฏิบัติของผู้เริ่มฝึกหัด

ส่วนวิธีของผู้ที่จิตเป็นสมาธิมีหลักใจแล้ว เวลาความกลัวเกิดขึ้นย่อมพิจารณาโดยอุบายปัญญาคือ แยกดูทั้งความกลัว แยกดูทั้งสัตว์เสือที่จิตสำคัญว่าเป็นของน่ากลัวออกเป็นชิ้นเป็นอัน นับแต่เขี้ยว เล็บ หนัง หัว หาง กลางตัว ตลอดทุกอวัยวะของเสือออกดูว่าเป็นของน่ากลัวอย่างไรบ้าง จนเห็นชัดเจนด้วยปัญญา ความกลัวหายไปเอง นี้เป็นวิธีของผู้ที่เคยดำเนินทางวิปัสสนามาแล้ว ย่อมแก้ความกลัวได้ด้วยอุบายนี้ ท่านที่อยู่ในป่า ท่านฝึกทรมานท่านด้วยวิธีดังกล่าวนี้ทั้งนั้นและได้ผลเป็นที่พอใจ โดยที่เสือก็มิได้ทำอันตรายแก่ท่านเลย

เขียนมาถึงตอนนี้ มีเรื่องเกี่ยวเนื่องกันที่ควรจะนำมาลงเพื่อท่านผู้อ่านได้พิจารณาตามเหตุการณ์ที่เป็นมาแล้ว ในวงพระธุดงค์ซึ่งเป็นลูกศิษย์ผู้ใหญ่ของท่านอาจารย์มั่นผู้หนึ่ง เวลานั้นท่านอาจารย์องค์นี้เที่ยวธุดงค์ไปฟากแม่น้ำโขงทางฝั่งประเทศลาวกับตาปะขาวคนหนึ่ง ขณะนั้นท่านพักอยู่ในเงื้อมผาแห่งหนึ่ง ตาปะขาวผู้ถือศีล ๘ ก็พักอยู่เงื้อมผาแห่งหนึ่ง ห่างกันประมาณ ๓ เส้น ตามที่ท่านเล่าให้ฟัง ว่าท่านพักอยู่ที่นั่นเป็นเวลาหลายเดือน โดยเห็นว่าเป็นความสะดวกแก่สุขภาพทางกายและทางใจ การบำเพ็ญสมณธรรมเป็นไปโดยสม่ำเสมอไม่มีอะไรติดขัด ทั้งท่านเองและตาปะขาว การโคจรบิณฑบาตก็สะดวก ไม่ห่างจากที่พักนัก ราว ๔ กิโลเมตร มีหมู่บ้านประมาณ ๑๕ หลังคาเรือน ชาวบ้านเองก็ไม่มารบกวนให้ลำบากและเสียเวลาบำเพ็ญเพียร ต่างคนต่างทำธุระหน้าที่ของตนไปตามเรื่อง

วันหนึ่งตอนบ่าย ท่านรู้สึกไม่ค่อยสบายเหมือนจะเป็นไข้ มีอาการครั่นเนื้อครั่นตัวพิกล พอตาปะขาวมาหาที่พัก ท่านจึงสั่งให้แกไปต้มน้ำร้อนมาผสมกับยาฉันทดลองดูบ้างบางทีอาจหายได้ เพราะยาที่ติดตัวไปนั้นหมอเขาบอกว่าเป็นยาแก้ไข้ป่าได้ด้วย ท่านเองเกรงจะเป็นไข้ป่ากับเขา เนื่องจากที่นั้นไข้ป่าชุมและคนก็เป็นไข้ป่ากันมาก เพราะแถวนั้นเป็นป่าทึบมาก คนแถวทุ่ง ๆ ไปอยู่มิได้ ที่นั้นเต็มไปด้วยสัตว์ด้วยเสือนานาชนิด กลางคืนเสียงร้องอึกทึกครึกโครม ทราบว่าแถวนั้นมีเสือกินคนอยู่บ้างห่าง ๆ ทั้งนี้ก็เนื่องจากชาวญวนเหมือนกันเป็นต้นเหตุทำให้เสือดุร้ายไม่ค่อยกลัวคน พอตาปะขาวทราบแล้วก็ถือกา

ต้มน้ำไปที่พักของตน ต่อจากนั้นก็หายเงียบไปเลย ไม่เห็นเอาน้ำร้อนกลับมาถวายท่านเพื่อผสมยา

ท่านเองก็รอคอยน้ำร้อนจากตาปะขาวจนค่ำก็ไม่เห็นมา ท่านคิดว่าตาปะขาวอาจจะลืมไป เมื่อนั่งภาวนาเพลินๆ ท่านเลยทอดธุระ อาการไข้ก็ค่อยเบาบางลงและหายไปในที่สุด ส่วนตาปะขาวเมื่อเอากาน้ำไปแล้วก็เตรียมก่อไฟ แต่ก่อเท่าไรไฟไม่ติด เลยเกิดโมโหขึ้นมา จึงลืมว่าตนเป็นตาปะขาวลูกศิษย์พระกรรมฐานองค์สำคัญ ปุบปับลุกขึ้นพร้อมกับความโมโหว่า ไฟนี้เราเคยก่อมันมากี่ร้อยกี่พันครั้งแล้ว แต่ครั้งนี้มันทำไมก่อไม่ติด ไฟนี้ต้องการน้ำหรืออย่างไร ถ้าต้องการน้ำเราก็จะให้น้ำ ว่าแล้วก็ (ขออภัย) ยืนปัสสาวะรดลงที่กองไฟจนเปียกหมด แล้วก็เดินหนีไปเงียบ ไม่มาบอกอาจารย์ที่คอยน้ำร้อนอยู่แต่วันจนค่ำเลย พอตกกลางคืนเรื่องที่ไม่คาดฝันก็ได้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าแปลกประหลาดอยู่มาก

แต่ก่อนที่เคยพักมานานแล้วไม่เคยมีเรื่องอะไรเกิดขึ้น เฉพาะคืนวันนั้นเวลาประมาณ ๓ ทุ่ม ตาปะขาวกำลังนั่งภาวนารำพึงถึงความผิดพลาดที่ตนได้ทำความประมาทต่ออาจารย์ด้วยความโมโหเป็นต้นเหตุ จึงได้ลุกขึ้นปัสสาวะรดกองไฟ มิหนำยังไม่ได้ไปเรียนขอขมาอาจารย์ให้ท่านงดโทษอโหสิกรรมให้ ขณะที่นั่งรำพึงโทษของตัวอยู่อย่างกระวนกระวาย เสียงที่ไม่คาดฝันก็ได้ดังขึ้นข้างมุ้งด้านหลังห่างกันไม่ถึงวาเลย เป็นเสียงคำรามของเสือโคร่งใหญ่ลายพาดกลอนที่กำลังหมอบหันหน้า ตาจ้องมองมาทางตาปะขาวราวกับจะโดดตะครุบกินเป็นอาหารในขณะนั้น พร้อมทั้งเสียงครวญครางเบาๆ พอเป็นการทดลองความเก่งกาจแห่งความโมโหของลูกศิษย์กรรมฐาน ขนาดพอให้ได้ยินไปถึงอาจารย์ที่อยู่เงื้อมผาทางโน้น ขณะที่กำลังครวญครางนั้น ทั้งเอาหางฟาดลงพื้นดินดังตุบๆ ทั้งเสียงครางเบาๆ ทั้งแสดงท่าขยับหน้าและถอยหลัง ทำท่าจะตะครุบตาปะขาวเป็นอาหารสดในขณะนั้นให้จงได้

พอตาปะขาวได้ยินเสียงประหลาด ซึ่งไม่เคยได้ยินใกล้ชิดขนาดนั้นนับแต่มาอยู่ที่นั้นเป็นเวลาหลายเดือนก็ตกใจกลัว รีบหันหน้าไปดูทันที ระยะนั้นเดือนกำลังหงายเต็มที่ ก็ได้เห็นเสือโคร่งใหญ่หมอบจ้องมองทำท่าอยู่อย่างชัดเจน ตาปะขาวกลัวตัวสั่นราวกับจะสลบไปในขณะนั้น คิดอะไรไม่ทัน ใจหันเข้าพึ่ง พุทโธ ธัมโม สังโฆ เป็นที่ฝากเป็นฝากตายว่าขอพระพุทโธ ธัมโม สังโฆ ได้มาคุ้มครอง ปกเกล้าปกกระหม่อมจอมขวัญผู้ข้าเถิด อย่าให้เสือตัวนี้เอาไปกินเสียในคืนวันนี้ จะไม่ทันได้ไปขอขมาโทษอาจารย์ที่ตนทำผิดต่อท่านเมื่อบ่ายวันนี้ ขอพระพุทโธจงช่วยชีวิตของข้าไว้ให้ตลอดคืนวันนี้ด้วยเถิด สิ่งที่ข้าพเจ้าได้ทำผิดไปแล้ว ขอพระธรรมและอาจารย์จงโปรดเมตตาอโหสิให้ อย่าถึงกับเสือต้องกินเป็นอาหารเพื่อเป็นการชดเชยความผิดนั้นเลย

ทั้งบนทั้งบ่น ทั้งบริกรรมพุทโธ ทั้งสั่นทั้งกลัว ทั้งหันหน้าจ้องมองเสือ กลัวมันจะตะครุบไปกินเสียในขณะนั้น เสือพอมองเห็นคนหันหน้ามาจ้องมองก็ทำเป็นถอยห่างออกไปบ้างเล็กน้อย และทำเสียงครวญครางไม่ลดละ สักประเดี๋ยวก็เปลี่ยนท่าเข้ามาทางใหม่ และถอยออกไปขยับเข้ามาอยู่ทำนองนั้น ส่วนตาปะขาวเลยจะตายทั้งเป็น ที่ต้องหันรีหันขวางไปตามเสือที่ยักย้ายเปลี่ยนท่าต่าง ๆ ไปมาอยู่รอบ ๆ มุ้งไม่ลดละ พอคนตั้งท่าจ้องมองหนักเข้าก็ถอยห่างออกไป บางครั้งทำท่าเหมือนจะหนีไปจริง ๆ โดยทำเป็นถอยออกไปห่าง ๆ พอคนเผลอนิดก็ขยับเข้ามาเกือบถึงตัว พุทโธกับใจปราศจากกันไม่ได้ ต้องท่องจนติดใจยึดไว้เป็นหลักประกันชีวิตอยู่ตลอดเวลา พอพุทโธห่างบ้างทีไร เสือเป็นต้องขยับเข้ามาทุกที

เมื่อเห็นท่าไม่ดีก็รีบบริกรรมพุทโธและวิงวอนให้พุทโธช่วยชีวิตไว้ พอพุทโธสนิทกับใจ เสือก็ถอยห่างออกไปราวกับจะหนีไปจริง ๆ แต่นิสัยคนเราชอบบังคับประจำสันดาน ฉะนั้นพอเสือถอยออกห่างบ้าง พุทโธก็เริ่มห่างจากใจ คิดว่าตัวจะไม่ตาย ฝ่ายเสือก็เริ่มขยับเข้ามาและทำท่าจะตะครุบอยู่ทำนองนั้น แต่ก็ไม่ทำไม เป็นแต่เปลี่ยนทิศทางเข้ามาทางนั้นบ้างทางนี้บ้าง ไม่ลดละความเพียรพยายาม ระหว่างเสือกับตาปะขาวเป็นสงครามกันอยู่โดยต่างฝ่ายต่างไม่ลดราวาศอกให้แก่กันเลยนั้น เริ่มแต่เวลา ๓ ทุ่มจนสว่าง น้ำตาตาปะขาวที่ไหลรินอยู่ตลอดเวลาเพราะความกลัวตายนั้น แต่ขณะแรกถึงสว่างคาตาจนไม่มีอะไรจะไหล พอสว่างเสือก็ค่อย ๆ ถอยห่างออกไป ๆ ประมาณ ๔ วา แล้วก็ค่อย ๆ เดินหลบฉากห่างออกไปโดยลำดับจนพ้นสายตา

พอเสือพ้นไปแล้ว ตาปะขาวยังตั้งท่าระวังอยู่ในมุ้งอีกนาน ไม่กล้าออกมา กลัวว่ามันจะแอบซุ่มอยู่แถวบริเวณใกล้เคียงนั้น เวลาคนเผลอตัวออกมาจากมุ้ง มันจะกระโดดออกมาคาบไปกินเสีย จำใจต้องนั่งรอดูเหตุการณ์อยู่ในมุ้งเป็นเวลานาน เห็นมันเงียบหายไปไม่กลับมาอีก จึงรีบออกจากมุ้งแล้ววิ่งถึงที่พักอาจารย์ด้วยตัวสั่นตาลาย พูดไม่เป็นถ้อยเป็นคำ จับต้นชนปลายไม่ถูก ฝ่ายอาจารย์เห็นอาการแปลกผิดปกติจึงถามดู ก็ได้ความว่า มาขอขมาโทษที่ทำผิดต่ออาจารย์เมื่อบ่ายวานนี้ และเล่าเหตุที่ทำผิด ตลอดเรื่องที่เสือมาเฝ้าทั้งคืนแทบเอาชีวิตไว้ไม่รอดถวายท่านทุกประการ

แต่แทนที่ท่านจะงดโทษให้ในทันทีทันใด ท่านกลับพูดทำท่าขู่เข็ญเพิ่มความเข้าอีกว่า ก็แกชอบสิ่งใดแกก็เจอสิ่งนั้น ชอบดีก็เห็นของดี ชอบชั่วก็เห็นของชั่ว นี่แกชอบเสือแกก็ได้เจอเสือ แล้วจะมาขอขมาโทษกับเราเพื่อประโยชน์อะไร เรายังอดโทษให้แกไม่ได้ อย่างน้อยแกก็ควรจะได้พบของดีที่แกชอบอีกสักคืนหนึ่ง ถ้าไม่ตายเพราะเสือกินก็พอให้ได้ที่

ระลึกไปนานๆ บ้าง เสือมันดีกว่าอาจารย์ อาจารย์ก็จะมอบให้เสือเป็นผู้อบรมสั่งสอนต่อไป ว่าอย่างไร จะมอบให้เสือในคืนวันนี้ ถ้ามันสอนไม่ฟังก็จะมอบให้เป็นอาหารของมันไปเสียรู้แล้วรู้รอดไป ขี้เกียจสั่งสอน ว่ายังไง จะเอาไหม ที่เจอเสือและฟังเทศน์เสือทั้งคืนนั้นเหมาะกับเหตุดีแล้ว

คืนนี้จะให้มันมาสอนอีก ถ้ายังขืนเก่งอยู่อีกก็จะมอบให้เป็นเสบียงเดินทางของมันไปเสีย มันคงสบายท้องไปหลายวัน จะเอาอย่างไหนดีรีบตอบมาอย่ามัวชักช้า อาจารย์กับเสือใครจะดีกว่ากัน เอาตอบเดี๋ยวนี้อย่ารอช้าอยู่ เดี๋ยวจะบอกให้เสือมารับตัวไปใช้สอยเสียเดี๋ยวนี้จะดีกว่าอาจารย์ใช้เป็นไหนๆ ว่าแล้วก็ทำเป็นเชิงตะโกนเรียกเสือว่า เสือตัวนั้นไปอยู่ที่ไหนเวลานี้ ให้รีบมารับเอาตัวตาปะขาวไปอยู่ด้วยเดี๋ยวนี้ อาจารย์มอบตาปะขาวคนนี้ให้เป็นลูกศิษย์ของเสือแล้ว รีบมารับเอาไปเดี๋ยวนี้อย่ารอช้าเลย ตอนนี้ตาปะขาวร้องไห้โฮอย่างไม่เป็นท่าและขอร้องอาจารย์ว่ากระผมเข็ดแล้ว ขอท่านอย่าได้เรียกมันมา กระผมจะตายขณะนี้อยู่แล้ว คืนนี้ก็นึกว่าตายไปหนหนึ่งแล้ว แต่กลับฟื้นคืนมาพอได้สติจึงรีบมาหาอาจารย์ขอความช่วยเหลือ มิหนำยังจะเรียกมันมาอีก กระผมจะไปเอาชีวิตจิตใจมาจากไหนต้านทานกับมัน ขอท่านจงบอกให้มันงดอย่าให้มันมาอีก

ทั้งร้องไห้ ทั้งขอร้องไม่ให้ท่านเรียกเสือมาอีก ทั้งกราบไหว้วิงวอนขอชีวิตชีวาไว้พอมีลมหายใจต่อไป ทั้งยอมเห็นโทษที่ทำผิดแล้วจะสำรวมระวังต่อไป ทั้งปฏิญาณตนด้วยความเข็ดหลาบต่อหน้าท่านว่าจะไม่ทำอย่างนั้นอีกต่อไป ทั้งร้องขอให้ท่านอโหสิกรรมให้พอเห็นเป็นการอันควรแล้วท่านจึงรับขมาโทษ และอบรมสั่งสอนต่อไป และพูดปลอบโยนต่างๆ ว่า ที่เสือมานั้นมิใช่อะไรอื่นพาให้มา กรรมชั่วของแกเองบันดาลให้มา ถ้าแกยังไม่ยอมเห็นโทษแห่งความชั่วของตัว ก็ต้องเห็นดีกันในคืนนี้นี่แล พอตกมืดเสือตัวนั้นก็จะมาและเอาตัวแกไปพร้อมโดยไม่มีวันกลับมาอีกแล้ว มันจะไม่พูดพล่ามทำเพลงเหมือนคืนที่แล้วนี้เลย

เมื่อเจ็บแล้วต้องจำ เพราะบาปมีบุญมีประจำโลก ใครจะมาลบล้างธรรมทั้งสองอย่างนี้ไม่ได้ **ถ้ากรรมอยู่ใต้อำนาจของผู้หนึ่งผู้ใดได้แล้ว ผู้มีอำนาจนั้นจะต้องลบล้างกรรมเหล่านี้ให้สูญไปจากโลกนานแล้ว ไม่สามารถยังเหลือมาถึงพวกเราเลย เท่าที่กรรมดี-ชั่วยังมีอยู่ ก็เพราะกรรมมิได้ขึ้นอยู่กับผู้ใดโดยเฉพาะ แต่ขึ้นอยู่กับผู้ทำกรรมนั้นๆ เท่านั้น** นี่ก็แกทำกรรมชั่วไว้เมื่อบ่ายวานนี้ แกก็ต้องเห็นกรรมชั่วของแกเอง ถ้าแกยังไม่ยอมเห็นโทษของตัว ก็แน่ทีเดียวในคืนวันนี้พญากรรมตัวลายพาดกลอนจะมาตามเอาตัวแกไปดูผลของกรรมให้ประจักษ์กับตัวเอง

พออบรมเสร็จแล้วก็บอกให้เธอกลับไปที่พักตามเดิม แต่ตาปะขาวคนนั้นไม่ยอมไป กลัวว่าเสือตัวนั้นจะแอบมาโดดคาบเอาไปกินเป็นอาหารอีก ท่านต้องขู่ด้วยอุบายให้กลัวอีกครั้งว่า ก็เมื่อกี้นี้ก็ว่ายอมเห็นโทษแห่งความดื้อดึงของตัวว่าจะไม่ทำอีก แต่พูดยังไม่ขาดคำ ทำไมจึงแสดงความดื้อด้านขึ้นมาอีกเล่า ถ้าอย่างนั้นก็จงดื้ออยู่ที่นี่หากจะทนต่อเสือตัวนั้นได้จริงๆ พอพูดจบคำท่านก็เรียกหาเสือตัวนั้นมาอีกว่า เสือตัวเป็นอาจารย์ของตาปะขาวคนนี้ไปไหนเสีย รีบกลับมารับตาปะขาวผู้ดื้อด้านนี้ไปอบรมให้หน่อยเถอะ เราเบื่ออบรมจะตายอยู่แล้ว รีบๆ มาเร็วๆ หน่อย พอพูดจบคำ ตาปะขาวร้องไห้ขึ้นอีก พร้อมรับคำว่า กระผมจะรีบไปเดี๋ยวนี้ ขอท่านอย่าให้เสือมาเลย กระผมกลัวมัน คืนนี้แทบปอดหลุดหายอยู่แล้ว แต่ก็รีบไปที่พักของตนโดยไม่คิดถึงความกลัวความตายอีกเลย

เป็นที่น่าประหลาดและอัศจรรย์อย่างยิ่ง นับแต่วันนั้นมาไม่เคยปรากฏว่าเสือตัวนั้นมาลอบๆ มองๆ แถบบริเวณนั้นอีกเลย จนกระทั่งจากที่นั้นไปซึ่งก็เป็นเวลาอีกหลายเดือน ถ้าคิดตามสามัญสำนึกก็น่าจะมีอะไรมาบันดาลใจเสือตัวนั้น ให้มาทรมานตาปะขาวผู้เก่งกาจอาจหาญพาลพาโลทำในสิ่งไม่ควรทำ เช่น ยืนปัสสาวะรดกองไฟ แม้แต่คนธรรมดาไม่มีศีลมีธรรมก็ไม่คิดหาญทำได้ คนชนิดนี้ไม่มีอะไรจะเอาให้อยู่ในเงื้อมมือได้ นอกจากเสือโคร่งใหญ่ตัวนั้นพอเป็นคู่ทรมานกันได้ แกถึงได้ยอมจำนนอย่างราบ นับแต่วันนั้นมาท่านว่า ตาปะขาวก็ไม่เคยแสดงอาการดื้อดึงอีกเลย นับว่าได้ผลดี เสือทรมานคนเก่งมากทำให้เข็ดไปนานเสียด้วย

ตอนนี้ขอแทรกเรื่องพิเศษลงสักนิดพอหอมปากหอมคอ คือผู้เขียนเองก็คิดอยากได้เสือสักตัวมาอยู่แถวใกล้เคียงวัดป่าบ้านตาด เพื่อช่วยภาระบางอย่างให้เบาลงบ้าง เวลาพระเณรเถรชีหรือท่านผู้ใดก็ตาม ที่ขี้เกียจภาวนาขึ้นมามัวแต่นอน จะได้ช่วยให้ขยันขึ้นบ้าง แม้ไม่มาให้เห็นตัวเสือ แต่เพียงช่วยทางเสียงก็คงพอจะทำให้ตาตั้งหูกางและลุกขึ้นภาวนากันบ้าง ไม่สนุกนอนจนเกินไป แต่ถ้าเสือมาอยู่ที่นั้นแล้ว สุนัขบ้านที่มาอาศัยวัดอยู่หลายตัว ซึ่งเคยเป็นอาจารย์สอนคนผู้ขี้เกียจปิดประตู และเก็บรักษาสิ่งของไว้รับประทาน จะพากันกลัววิ่งแตกหนีหมด ก็จะขาดกำลังทางหนึ่งไป

ความจริงเราอยากได้ไว้ที่วัดทั้งสองอาจารย์ คือ อาจารย์เสือและอาจารย์หมานั่นแล จะได้ช่วยกันเตือนทั้งความพากเพียร ทั้งการเก็บรักษาสิ่งต่างๆ ไว้ดีๆ วัดจะสมบูรณ์ทั้งคนขยันทำความเพียร ทั้งคนขยันเก็บรักษาสิ่งของต่างๆ ไว้รับประทานด้วยความปลอดภัย คงดีมากถ้าทำอย่างนี้ พระเณรเถรชีตลอดบรรดาลูกศิษย์ที่มาจากที่ต่างๆ ซึ่งเป็นนักกลัวเสือและขี้เกียจเก็บรักษาสิ่งของต่างๆ ก็จะพาลโมโหอาจารย์เข้าให้อีกว่า ไปเอาเสือเอาอะไรมา

ทรมานกันไม่เข้าเรื่อง ก็จะยุ่งกันใหญ่ แต่ความจริงก็น่าจะมีอะไรมาคอยช่วยเตือนบ้าง เฉพาะอาจารย์คนเดียวดูแลไม่ทั่วถึง

โดยมากทางครัวที่คณะลูกศิษย์ฝ่ายผู้หญิงและอุบาสิกามาจากที่ต่าง ๆ มาพักกัน มักจะเสียเปรียบพวกสุนัขบ้านที่แอบซ่อนอยู่ในวัดเป็นฝูง ๆ ขโมยสิ่งของไปกินเสมอ แม้ไม่ใช่เรื่องใหญ่และน่าเสียดาย ก็เป็นความบกพร่องซึ่งไม่อยากให้มี เพราะคำว่าบกพร่องแล้ว อยู่กับอะไรไม่ดีทั้งสิ้น ยิ่งมาอยู่กับคนและไม่สนใจชำระแก้ไขด้วยแล้วยิ่งไม่ดีเลย ที่นำสัตว์นำเสือมาลงบ้างต้องขออภัยด้วย เห็นว่าเรื่องเกี่ยวเนื่องกันพอเป็นคติได้บ้างจึงได้นำลง

ขอย้อนพูดเรื่องท่านอาจารย์กับตาปะขาวต่อไปซึ่งยังไม่จบ พอเวลาต่อไปตาปะขาวตั้งท่ากลัวเสืออยู่ตลอดทั้งกลางวันกลางคืน ใจมองเห็นภาพเสือโคร่งใหญ่ตัวนั้นอย่างชัดเจนตลอดเวลา และคิดเรื่องเสือจะมาหาแทบทุกลมหายใจกระทั่งเย็น ไม่มีเวลาสบายใจได้เลย มัวคิดว่าเสือตัวนั้นจะโดดโผงผางมางับคอไปกินอยู่เรื่อยไป แต่ดีอยู่อย่างหนึ่งที่ระลึกเห็นภาพเสือทีไรก็ระลึกถึงพุทโธทีนั้นไปพร้อม ๆ กัน ไม่มีเวลาพลั้งเผลอ พอเริ่มมืดก็เริ่มเข้าที่นั่งภาวนาพุทโธบ้าง คิดว่าเสือจะมาบ้างสับกันไป ไม่เป็นอันอยู่หลับนอนและภาวนาได้เหมือนแต่ก่อนเลย ภาวนาไปตาคอยจ้องมองเสือไป คืนนั้นเลยสว่างคาตาไม่ได้หลับนอนตลอดรุ่ง เพราะถ้าเผลอหลับไปเผื่อเสือมาในระยะนั้นจะทำอย่างไร ก็เท่ากับนอนคอยท่ามันเอาไปกินอย่างง่าย ๆ

พอสว่างก็รีบไปหาอาจารย์ ท่านถามว่า เป็นอย่างไรเสือที่เป็นอาจารย์มาเยี่ยมบ้างหรือเปล่าคืนนี้ แกเรียนตอบท่านว่าไม่มา ท่านจึงปลอบใจให้มีความอบอุ่นบ้างว่า จะกลัวมันทำอะไร ถ้ากลัวความชั่วของตัวเองเท่ากลัวเสือก็พ้นทุกข์ไปนานแล้ว จงรีบกำจัดความชั่วที่ซ่องสุมอยู่ในใจให้เบาบางและสิ้นไป จะไปสนใจอะไรกับเสือ มันไม่มาทำไมหรอก เชื่อเราเถอะถ้าไม่ทำชั่วอีกเสือก็ไม่มา จงภาวนาให้ใจสบาย เสือจะได้สบายหายห่วงไม่ต้องมาเยี่ยมเยียนอยู่เรื่อย ขาดการหากินของมันไปเปล่า ๆ ที่เสือมานั้นมันมาช่วยฉุดแกขึ้นจากนรกต่างหากเพราะการทำผิดของแก มิฉะนั้นแกจะตกนรกจริง ๆ เสือมิได้มาเพื่อตั้งใจจะกิน ถ้าแกไม่ทำชั่วอีก คอยรักษาตัวดี ๆ ก็แล้วกัน ถ้าแกพยายามและขยันภาวนาแล้ว แกจะเห็นเสือเท่าที่เห็นแล้ว จะไม่เห็นมันต่อไปอีกเลยกระทั่งพวกเราจากที่นี่ไป

นับแต่วันนั้นก็ไม่เคยเห็นเสือตัวนั้นเดินผ่านกล้ำกรายแถว ๆ นั้นอีกเลยดังกล่าวแล้ว แม้จะมีเสียงกระหึ่มไปมาบ้างก็เป็นธรรมดาดังที่เคยได้ยินทั่ว ๆ ไป ไม่เคยมารบกวนให้ลำบากใจ ตาปะขาวก็ขยันภาวนาและสละทิฐิมานะทุกอย่าง กลายเป็นคนดีทั้งภายใน

ภายนอกไม่มีที่ต้องติ นับแต่วันเสือมาช่วยอบรมให้เพียงคืนเดียว จึงน่าประหลาดใจอยู่ไม่ลืมจนบัดนี้ สำหรับท่านเองท่านไม่นึกกลัวเลย แม้ตาปะขาวมาเล่าให้ฟังก็เฉยๆ เสือตัวที่มานั้นก็เป็นเสือเทพบันดาลต่างหากท่านว่า

ท่านอาจารย์องค์นี้เป็นศิษย์ผู้ใหญ่ของท่านอาจารย์มั่น ท่านชอบอยู่ลำพังองค์เดียวในป่าในเขาลึก อาศัยชาวไร่ชาวสวนเป็นที่โคจรบิณฑบาต เวลาท่านพักอยู่เงื้อมผากับตาปะขาวนั้น มีความก้าวหน้าทางจิตใจมากกว่าที่อื่นๆ จึงได้พักอยู่ที่นั่นหลายเดือน จนก้าวเข้าฤดูฝนจึงได้กลับมาฝั่งไทย ท่านว่าขณะเสือคำรามตาปะขาวเบาๆ ท่านก็ได้ยินชัดเจนแต่มิได้สนใจ เพราะเคยได้ยินอยู่เสมอจนชินหูเสียแล้ว ต่อเมื่อตาปะขาวมาเล่าให้ฟังด้วยทั้งร้องห่มร้องไห้เพราะความกลัว จึงได้พิจารณาตามเหตุการณ์และเทวดามาเล่าให้ฟังจึงทราบว่าเทพบันดาลให้เสือตัวนั้นทรมานแกเพื่อหายพยศ ไม่เช่นนั้นแกจะเคยตัวและแสดงความดื้อดึงไปเรื่อยๆ ทำให้เป็นบาปเพิ่มขึ้น เวลาตายแกจะลงนรก จึงได้รีบแก้ไขด้วยวิธีที่แกจะเข็ดหลาบไม่หาญทำอีกต่อไป

ท่านว่าเป็นความจริงดังเทวดามาเล่าให้ท่านฟัง เพราะนับแต่วันนั้นมานิสัยใจคอความประพฤติทุกด้านของแกเปลี่ยนไปหมด จนกลายเป็นคนละคนไปได้ แต่ก่อนแกมีนิสัยดื้อๆ อยู่บ้าง บางครั้งเป็นลักษณะเหมือนคนไม่เต็มเต็งบ้าง เราก็ไม่ค่อยถือสากับแกปล่อยไปตามนิสัยของแกเรื่องมา จนวันเสือมาดัดสันดานหยาบปราบความดื้อดึงของแกลงได้ จึงได้ทราบชัดว่า แกมีนิสัยไม่ดีติดตัวมาจริงๆ มิใช่คนไม่เต็มเต็ง มิฉะนั้นแม้ถูกเสือทรมานแล้วก็ไม่เข็ด นิสัยไม่เต็มเต็งก็คงกลับมาอีก แต่นี่นับแต่วันนั้นมาแล้วไม่มีอะไรที่ไม่ดีกลับมาอีกเลย เรียบร้อยดีงามตลอดมา

ท่านอาจารย์องค์นี้ท่านมีคุณธรรมสูงมาก น่ากราบไหว้บูชา แต่ท่านเสียไปได้ราว ๔-๕ ปีแล้ว เวลาท่านจะจากขันธ์ไปก็ทราบว่า ไม่ให้ใครวุ่นวายกับท่านมากเป็นกังวลไม่สบาย ท่านขอตายอย่างเงียบแบบกรรมฐานตาย จึงเป็นความตายที่เต็มภูมิของพระปฏิบัติ ไม่เกลื่อนกล่นวุ่นวาย เวลาประชุมเพลิงท่าน ก็ทราบว่าพระผู้ใหญ่ทั้งหลายไม่ค่อยทราบกันเลย เนื่องจากท่านไม่ให้บอกใครให้ยุ่งไปมาก วุ่นเปล่าๆ วุ่นกับคนตาย หมดราคาค่างวดแล้วไม่ค่อยเกิดประโยชน์เหมือนวุ่นกับคนเป็น ท่านพูดอย่างสบายง่ายๆ อย่างนี้เอง ใครจึงไม่กล้าขัดขืนคำท่าน ประการหนึ่งก็เป็นคำท่านสั่งเสียด้วยใจจริงด้วย กลัวเป็นบาปถ้าขืนคำท่าน แม้ว่าท่านยังมีชีวิตอยู่ ผู้เขียนก็เคยได้ไปพักอาศัยอยู่กับท่านในเขาลึกราวครึ่งเดือน ที่ท่านพักอยู่เวลานั้นเป็นป่าเขา อาศัยอยู่กับชาวไร่บิณฑบาตพอเป็นไปวันหนึ่งๆ ทราบว่าท่านจำพรรษาที่นั้นหลายพรรษาเหมือนกัน ที่นั้นผู้เขียนเคยตั้งเวลาดูตอนออกเดินทาง

กลับ จากที่พักท่านออกมาหมู่บ้านกว่าจะพ้นจากป่าก็เป็นเวลา ๓ ชั่วโมง ๒๐ นาทีพอดี จนถึงหมู่บ้านก็ร่วม ๔ ชั่วโมง

ชื่อท่านว่า ท่าน**อาจารย์หล้า** ภูมิลำเนาเดิมอยู่เวียงจันทน์ นับแต่อุปสมบทแล้วท่านเลยอยู่ฝั่งไทยตลอดมาจนวันมรณภาพ เพราะทางฝั่งไทยมีหมู่คณะและครูอาจารย์ทางฝ่ายปฏิบัติมาก การบำเพ็ญสมณธรรมท่านมีนิสัยเด็ดเดี่ยวอาจหาญ ชอบอยู่และไปคนเดียว อย่างมากก็มีตาปะขาวไปด้วยเพียงคนเดียว ท่านมีนิสัยชอบรู้สิ่งแปลก ๆ ได้ดีคือ พวกกายทิพย์ มีเทวดาเป็นต้น พวกนี้เคารพรักท่านมาก ท่านว่าท่านพักอยู่ที่ไหนมักมีพวกนี้ไปอารักขาอยู่เสมอ ท่านมีนิสัยมักน้อยสันโดษมากตลอดมา และไม่ชอบออกสังคมคือหมู่มาก ชอบอยู่แต่ป่าแต่เขากับพวกชาวไร่ชาวป่าชาวเขาเป็นปกติตลอดมา ท่านมีคุณธรรมสูงน่าเคารพบูชามาก คุณธรรมทางสมาธิปัญญารู้สึกว่าท่านคล่องแคล่วมาก แต่ผู้คนพระเณรส่วนมากไม่ค่อยทราบเรื่องนี้มากนัก เพราะท่านไม่ค่อยแสดงตัว มีเพียงผู้ที่เคยอยู่ใกล้ชิดท่านที่ทราบกันได้ดี

ราว พ.ศ.๒๔๙๓ ที่ผู้เขียนไปอาศัยอยู่กับท่าน ได้มีโอกาสศึกษาเรียนถามธรรมท่าน รู้สึกว่าซาบซึ้งจับใจมาก ท่านอธิบายปัจจยาการคืออวิชชาได้ดีละเอียดลออมาก ยากจะมีผู้อธิบายได้อย่างท่าน เพราะปัจจยาการเป็นธรรมละเอียดสุขุมมาก ต้องเป็นผู้ผ่านการปฏิบัติภาคจิตตภาวนามาอย่างช่ำชอง จึงจะสามารถอธิบายได้โดยละเอียดถูกต้อง เนื่องจากปัจจยาการหรืออวิชชาเป็นกิเลสประเภทละเอียดมาก ต้องเป็นวิสัยของปัญญาวิปัสสนาขั้นละเอียดเท่า ๆ กัน จึงจะสามารถค้นพบและถอดถอนตัวปัจจยาการคืออวิชชาจริงได้ และอธิบายได้อย่างถูกต้อง ท่านอาจารย์องค์นี้เป็นผู้หนึ่งที่อธิบายอวิชชาปัจจยาการได้โดยละเอียดสุขุม เกินความสามารถของผู้เขียนจะนำมาอธิบายในที่นี้ได้ จึงขอผ่านไปด้วยความเสียดาย

ท่านอาจารย์องค์นี้ท่านเริ่มฉันหนเดียว และเที่ยวกรรมฐานอยู่ตามป่าตามเขากับท่านพระอาจารย์มั่น ท่านพระอาจารย์เสาร์ มาแต่เริ่มอุปสมบทจนถึงวันมรณภาพ ไม่เคยลดละข้อวัตรปฏิบัติและความเพียรทางใจตลอดมา นับว่าเป็นอาจารย์ที่เหนียวแน่นทางธรรมปฏิบัติที่หายากองค์หนึ่งในสมัยปัจจุบัน ควรเป็นคติตัวอย่างแก่ท่านผู้สนใจปฏิบัติทั้งหลายได้เป็นอย่างดี จึงขอยุติเรื่องท่านไว้เพียงนี้

ก่อนเขียนเรื่องท่านอาจารย์องค์นี้ ได้เขียนเรื่องวิธีการฝึกทรมานใจกับสิ่งที่น่ากลัว มีเสือเป็นต้น ของพระธุดงค์มาเป็นลำดับยังไม่จบ จึงขอดำเนินเรื่องต่อไป

บางท่านไปนั่งภาวนาอยู่ที่ปากเหวลึก ซึ่งถ้าเผื่อตกก็มีหวังแน่ ๆ สำหรับท่านผู้นั้นไม่กลัว จึงต้องทำวิธีนั้นซึ่งเป็นวิธีฝึกวิธีหนึ่ง เผื่อเผลอสติก็ยอมตกลงเหวตายไปเลยเพราะเวลาทำภาวนาอยู่ ตามธรรมดาจิตบังคับไม่อยู่ ชอบยุ่งกับสิ่งนั้น วุ่นกับสิ่งนี้ แล้วก่อความทุกข์วุ่นวายให้ตัวเองไม่เลิกแล้วสักที ไม่ว่าคนหรือสัตว์ความกลัวตายมีเท่ากัน ดังนั้นเวลาถูกบังคับให้เข้าตาจนจริง ๆ เช่น พาไปนั่งที่ปากเหวลึก ๆ จิตต้องทำงานโดยไม่ต้องถูกบังคับขู่เข็ญใด ๆ เพราะความตายเป็นสิ่งที่จิตกลัวมากกว่าสิ่งใด ๆ มาดั้งเดิม ขณะนั้นแลเป็นเวลาจิตต่อสู้กับความตายด้วยความตั้งใจและระลึกสติไว้กับตัวตลอดเวลา ไม่ยอมส่งจิตไปอื่น มีสติประคองตัวอยู่ทุกขณะ จิตเมื่อมีสติคุ้มครองด้วยดีไม่เล็ดลอดออกไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นข้าศึก ก็ย่อมรวมสงบลงได้ในเวลาไม่นานนัก ท่านที่ทำวิธีนี้ก็ได้รับผลเป็นที่พอใจเช่นกัน

การทำด้วยวิธีมีสิ่งบังคับคือความตายย่อมถือเป็นเรื่องสำคัญ ความเพียรเพื่อรักษาความเป็นอยู่ไว้ด้วยความมีสติอยู่กับตัว จึงทำให้เกิดผลทางด้านธรรมภายในใจ คือได้เห็นจิตดวงผาดโผน ยอมสงบตัวลงสู่สมาธิอย่างประจักษ์ ไม่ต้องเสียเวลานาน บางท่านนั่งภาวนาอยู่ในถ้ำ พอได้ยินเสียงเสือกระหึ่ม สังเกตดูจิตไม่มีความรู้สึกหวาดกลัวใด ๆ ทั้งจิตก็ไม่ยอมลงสู่สมาธิตามต้องการ ท่านต้องหาอุบายขู่จิตโดยวิธีออกไปนั่งภาวนาอยู่หน้าถ้ำเวลาเสือมาที่นั่นจิตจะได้กลัวและรีบรวมสงบลงหาที่ปลอดภัยหายกลัว เสือก็ทำอะไรไม่ได้จิตก็รวมลงเป็นสมาธิได้ในขณะนั้น ความรู้สึกของพระธุดงค์โดยมากที่เคยได้กำลังใจในขณะที่จิตกำลังกลัว และฝึกทรมานจนลงสู่ความสงบได้แล้ว แน่ใจว่าอันตรายจะทำอะไรไม่ได้ในขณะนั้น แต่ความจริงจะเป็นอย่างไรนั้นท่านไม่สนใจ คิดแต่เพียงเพื่อกำลังใจเป็นสำคัญในเวลานั้นและเวลาต่อไป แม้จะตายในเวลานั้นท่านก็พร้อมที่จะยอมสละได้ เพราะความเชื่อธรรมมากกว่าความกลัวตาย

ดังนั้น ท่านผู้มุ่งต่ออรรถธรรมอย่างแท้จริง จึงชอบแสวงหาสถานที่และวิธีฝึกตนด้วยอุบายต่าง ๆ อย่างไม่ลดละ เพราะท่านเห็นผลจากสถานที่และวิธีนั้น ๆ ประจักษ์ใจเสมอมา ราวกับว่าลงทุนน้อยแต่ได้กำไรมาก จึงเป็นที่น่าปลื้มใจและควรทำอยู่เสมอไม่เกียจคร้านรำคาญใจ ทั้งตัดปัญหาความสงสัยในสิ่งที่ทำว่าจะเกิดผลหรือไม่เสียได้ เพราะการทำนั้นยังผลให้เห็นอยัมภทันตาไปทุกประโยคแห่งความเพียร การออกไปนั่งภาวนาอยู่หน้าถ้ำก็ดี การไปเที่ยวนั่งภาวนาอยู่ตามหินดานบนเขาก็ดี การเดินเที่ยวกรรมฐานกลางคืนเพื่อพบกับเสือก็ดี การไปนั่งภาวนาอยู่ทางที่เสือเคยผ่านไปมาก็ดี การเดินจงกรมหรือนั่งภาวนาแข่งเสียงเสือกระหึ่มอยู่รอบ ๆ บริเวณที่พักก็ดี สรุปแล้วมีความหมายเพื่อจะช่วยให้

จิตรวมลงสู่ความสงบรวดเร็วกว่าธรรมดาที่ควรเป็น หรือเพื่อเกิดปัญญาในการพิจารณาสัตว์ร้ายเป็นธรรมะ เพื่อปล่อยวางอุปาทานความยึดถือความเป็นความตายและความอาลัยอาวรณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับจิตให้สิ้นไปโดยลำดับนั้นแล มิใช่เพื่อทำลายตัวเองแต่อย่างใด

ท่านผู้หวังพ้นทุกข์ทั้งมวลอย่างถึงใจมีความเกิดตายเป็นต้น โดยมากท่านคิดและทำกันอย่างนั้นทั้งนั้น แม้พระพุทธเจ้าองค์เอกของโลกทั้งสามก็ทรงบำเพ็ญวิธีสละพระชนม์ชีพด้วยการอดพระกระยาหาร ไม่เสวยอะไรเลยได้ ๔๙ วัน ซึ่งเป็นวิธีที่ใกล้เคียงกัน คือเป็นวิธีที่เด็ดเดี่ยวอาจหาญเพื่อชัยชนะข้าศึกศัตรูภายใน เมื่อทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางจึงทรงงด แล้วทรงกลับมาตั้งสัตยาธิษฐานปฏิญญาพระองค์ว่าจะประทับนั่งเจริญอานาปานสติกรรมฐาน จนได้ตรัสรู้ธรรมตามพระทัยหมาย หากยังไม่ได้ตรัสรู้ธรรมสมพระประสงค์เมื่อไร ก็เป็นอันทรงถวายพระชนม์ชีพกับที่ประทับภาวนานั้น โดยไม่เสด็จไปที่ไหน ๆ อีกเลย นี่แสดงว่าถ้าไม่ได้ตรัสรู้ธรรมจริง ๆ ในที่ประทับนั่งเจริญอานาปานสติใต้ร่มมหาโพธินั้น ก็ต้องเป็นพระอิริยาบถสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพของพระองค์ในที่แห่งเดียวกันโดยแน่นอน ไม่มีทางเป็นอื่น

คิดดู ท่านผู้เป็นตัวอย่างอันดีเลิศของโลก ไม่ว่าพระพุทธเจ้าและพระสาวก ตลอดครูอาจารย์หรือท่านนักปฏิบัติธรรมทั่ว ๆ ไป ทำสิ่งใดเป็นสิ่งที่สะดุดใจผิดธรรมดาสามัญอยู่มากและประทับใจไม่มีวันลบเลือน ที่พระธุดงคกรรมฐานบำเพ็ญเพียรและฝึกอบรมตนด้วยวิธีต่าง ๆ ตามจริตนิสัยและความสามารถของตนแต่ละราย จึงมิได้เป็นการโลดโผนหรือใกล้ต่อความโอ้อวดตัว ว่าเก่งกล้าสามารถยิ่งกว่าครูหรือกว่าใครแต่อย่างใด เพราะเป็นเจตนาที่บริสุทธิ์เพื่อหวังอรรถธรรม นำตนให้พ้นทุกข์ด้วยวิธีนั้น ๆ จึงได้พยายามตะเกียกตะกายตามกำลังความสามารถ และยังไม่เท่าผงธุลีที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธองค์ที่หลุดออกในเวลาที่ทรงประกอบความเพียรด้วยความสละตายเลย เพียงเท่านี้จะสำคัญว่าตนมีความเพียรเก่งยิ่งกว่าครูได้อย่างไร และจะเข้าใจว่าทำเพื่ออวดโลกได้อย่างไร เมื่อความเพียรยังไม่เท่าขี้ผงที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าเลย

เมื่อคิดถึงปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าทรงดำเนินมา กับปฏิปทาของพวกเราซึ่งคอยแต่จะล้มเหลว ทำความเพียรเพียงเล็กน้อยกลัวแต่จะยิ่งกว่าครูคือศาสดา จึงน่าอับอายขายหน้าตัวเองยิ่งกว่าขายอะไร ผู้เขียนยิ่งตัวเก่งที่กลัวแบบนี้ แต่แบบอื่นที่ไม่ดีไม่เป็นท่า ไม่เห็นกลัว มันอย่างนี้แลใจสามัญชนมันชนดะไป ถ้าเป็นสิ่งที่ปราชญ์ท่านตำหนิไม่อยากให้ชนแต่สิ่งท่านประสงค์อยากให้ชนแต่กลับหลบหน้าไม่กล้าชน คิดแล้วโมโหตัวเองที่เก่งไม่เข้าเรื่อง กรุณาท่านผู้อ่านอย่าถือเป็นตัวอย่าง จะกลายเป็นคนไม่เข้าเรื่องไปหลายคน

พระธุดงค์ที่ท่านหาอุบายทรมานตัวด้วยวิธีต่าง ๆ กันดังที่กล่าวมานี้ เคยเป็นมาแต่เริ่มแรกที่ได้รับการอบรมจากท่านอาจารย์มั่นสมัยท่านยังเป็นหนุ่ม ทำการสั่งสอนเรื่อยมาจนทุกวันนี้มิได้ลดละปล่อยวาง โดยถือเป็นมรดกที่ท่านมอบให้ด้วยความเมตตาสั่งสอนอย่างถึงใจ ต่างท่านจึงได้พยายามประคับประคองมาด้วยความเคารพเชื่อถือ ว่าเป็นปฏิปทาที่ท่านเคยปฏิบัติและได้ผลเป็นที่พึงใจมาแล้ว ซึ่งได้กลั่นกรองเอาแต่ยอดปฏิปทาอย่างเด็ด ๆ เผ็ด ๆ ร้อน ๆ ออกมาแสดง เพื่อท่านผู้ตั้งใจในธรรมอย่างยิ่งจะได้ยึดเป็นอุบายเครื่องพร่ำสอนและฝึกฝนทรมานตนต่อไป

สมัยท่านเป็นหนุ่ม ทราบว่าท่านเป็นผู้ปฏิบัติเด็ดเดี่ยวมาก การสั่งสอนก็เผ็ดร้อนมาก พร้อมทั้งปรจิตตวิชชาคือรู้วาระจิตของผู้อื่นด้วย แม้แต่ท่านมีอายุมากย่างเข้า ๗๒ ปี ซึ่งเป็นระยะที่ผู้เขียนไปอบรมกับท่าน ยังรู้สึกว่าเผ็ดร้อนอยู่เลย ไปอยู่และฟังท่านอบรมทีแรกแทบตั้งตัวไม่ติดเพราะกลัวมาก แต่เคารพเลื่อมใสท่านมาก ยอมจำนนต่อความจริงทุกขั้นที่ท่านแสดงออกทุกระยะ หาที่ค้านไม่ได้ เวลาท่านแสดงธรรมเกี่ยวกับวิธีทรมานใจนั้นยิ่งน่ากลัวมาก ทั้งเสียงก็ดังและกังวาน ทั้งมือก็ชี้ด้วยว่า โน้นน่ะป่า โน้นน่ะเขา อันเป็นที่เหมาะกับจิตดวงดิ้นรนกวัดแกว่งทรมานยาก อย่ามัวมามั่วสุมอยู่กับหมู่กับเพื่อนอย่างนี้ ผู้ปฏิบัติต้องรู้จักนิสัยของตัว รู้วิธีการทรมานตัว ถ้าไม่รู้นิสัยของตัว แม้ทำความเพียรไปจนถึงวันตายก็ไม่ได้รับผลเท่าที่ควร เวลาใจดื้อต้องเด็ดทางความเพียรและทรมานให้หนักมือ

ใครกลัวเสือให้เข้าไปอยู่ในป่าในเขากับเสือ ใครกลัวผีให้เข้าไปอยู่ในป่าช้ากับผีตายชนิดต่าง ๆ จนใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับผีแล้วนั่นแล จึงจะเรียกว่าจิตยอมตัวต่อการทรมาน ผู้ที่อยู่ในป่า ถ้าใจยังไม่กล้าต่อเสือเมื่อไร อย่ายอมออกมาจากป่า ผู้ที่กลัวผีถ้าใจยังไม่กล้าต่อผีก็ไม่ยอมออกจากป่าช้า จงถือเอาป่าและเขาเป็นเรือนตายสำหรับผู้กลัวเสือและถือเอาป่าช้าเป็นเรือนตายสำหรับผู้กลัวผี ถ้ายังไม่หายกลัวในสิ่งที่เคยกลัว อย่าออกมาให้ความกลัวมันหัวเราะเย้ยหยัน จะอายตัวเองไปตลอดวันตาย ไม่มีทางแก้ตัวให้หายได้ ถ้าเห็นแก่ตัวและพระศาสนาด้วยใจจริงแล้ว อย่ายอมให้ความกลัวต่าง ๆ ขึ้นนอนขับถ่ายอะไร ๆ ลงรดหัวใจได้ รีบคว้ามันลงมาเหยียบย่ำทำลายด้วยความเพียรที่เต็มไปด้วยความทรหดอดทน

ใครกลัวตาย คนนั้นจะได้แต่ความตายติดตัวไปในภพชาติต่าง ๆ ไม่มีวันจบสิ้น ใครกลัวเสือ ไปอยู่ที่ไหนก็จะมีแต่ภาพเสือมาหลอกให้กลัวอยู่ตลอดไป ใครกลัวผีก็เช่นกัน ไปอยู่ที่ไหนจะมีแต่ภาพผีลักษณะต่าง ๆ มาหลอกจนถึงกับอยู่กินหลับนอนไม่ได้ แม้ใบไม้ร่วง

จากกิ่งตกลงมา ก็จะคิดหลอกตัวเองว่าเป็นผีมาหลอกอยู่ร่ำไป เราเป็นคนไม่จริงและขี้ขลาดหวาดกลัวเสียคนเดียว ไปที่ไหนอยู่ที่ใดก็ต้องพบแต่ความขี้ขลาดหวาดระแวงด้วยความกลัวที่จิตคิดปรุงขึ้นหลอกตัวเองอยู่นั่นแล ไม่พบของจริงได้เลยแม้แต่น้อย

ใจจะกลัวถึงขนาดไหน ต้องเรียนให้ถึงความกลัวด้วยวิธีทดสอบทรมานกันให้ถึงความจริงของความกลัว กลัวเสือก็เรียนให้รู้ถึงความกลัวเสือด้วยสติปัญญา มีความทรหดอดทนเป็นเครื่องหนุนหลัง จนเกิดความกล้าหาญและโดดเข้าหาเสือได้โดยเสือไม่กล้าทำไมเลย กลัวผีก็เรียนให้รู้เรื่องความกลัวของตัว และรู้เรื่องผีว่าอะไรเป็นผีกันแน่ ถ้าไม่ใช่หัวใจตัวเองเป็นผีคิดหลอกตัวให้กลัวต่างหากเท่านั้น ไม่มีอะไรมาหลอก ผีก็อยู่กับผี เราก็อยู่กับเรา ไม่เห็นยุ่งกัน ถ้าพิจารณาโดยตลอดทั่วถึงแล้ว จงอยู่ให้เป็นสุข อย่าหลุกหลิกทางใจ ดูสิจะเป็นสุขไหม

ทำไมนักปฏิบัติจึงไม่รู้จิตหลอกตัวเอง แล้วจะไปรู้อรรถรู้ธรรมได้อย่างไรกัน ผมก็เคยปฏิบัติมานานพอสมควรได้ ๔๐-๕๐ ปีกว่าแล้ว กลัวก็เคยกลัว กล้าก็เคยกล้า รักก็เคยรัก ชังก็เคยชัง เกลียดก็เคยเกลียด โกรธก็เคยโกรธ เพราะหัวใจมี มิใช่คนตายพระตาย แต่ก็พยายามทรมานตนเต็มความสามารถไม่ท้อถอยตลอดมา สิ่งเหล่านี้ที่เคยมีอำนาจก็ทลายลงด้วยอำนาจความเพียรของผู้กล้าตาย ไม่มีอะไรมาแอบซ่อนอยู่ในใจได้ อยู่ที่ไหนก็สบายหายกังวล ไม่มีอะไรมาก่อกวนให้หลงกลัวหลงกล้า หลงรักหลงชัง หลงเกลียดหลงโกรธอันเป็นเรื่องไฟกิเลสทั้งกองเผาใจดังที่เคยเป็น ที่กล่าวมานี้ จะเพราะเหตุอะไรถ้าไม่ใช่เพราะการฝึกทรมานใจให้อยู่ใต้อำนาจแห่งเหตุผลคืออรรถธรรม

ทุกท่านที่มาอบรม ต้องการอยากอยากให้กิเลสชนิดต่าง ๆ หมดไปด้วยวิธีใด ถ้าไม่ใช่ด้วยการฝึกทรมานตนด้วยความเพียรดังที่กล่าวมา ทางสิ้นกิเลสทั้งหลายมีความกลัวเป็นต้นก็มีทางเดียวเท่านี้ คือต้องฝึกต้องทรมานใจ ดวงกำลังคะนองโลดเต้นเผ่นผยองไปตามอารมณ์ที่ตัวคิดปรุงขึ้นหลอกตัวเองอยู่เวลานี้ พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายท่านพ้นทุกข์ทั้งมวลได้ด้วยการฝึกทรมานใจทางเดียวเท่านี้ ไม่มีทางที่จะพอเล็ดลอดไปได้นอกจากทางนี้ทางเดียว ส่วนจะคอยให้ความกลัวความขี้เกียจอ่อนแอเป็นผู้บุกเบิกทางเพื่อพ้นทุกข์นั้นอย่าพากันหวัง เดี๋ยวจะตายเปล่าและเน่าเฟะเปรอะเปื้อนพระศาสนาให้เหม็นไปด้วย อย่าพากันสงสัยไปนานจะเสียกาลเวลาไปเปล่า

ธรรมของพระพุทธเจ้ามิใช่ธรรมลูบคลำและหลอกลวง ถ้าใครเชื่อตามเหตุผลที่ประทานไว้และปักใจลงปฏิบัติตามแบบเอาชีวิตชีวาเข้าแลก ไม่เป็นห่วงเสียดายว่าธรรมจะพาไปล่มจมป่นปี้ มีแต่ตั้งหน้าปฏิบัติกำจัดสิ่งที่เคยเป็นข้าศึกทำการกีดขวางใจ มีความกลัว

เป็นต้น ผู้นั้นจะถึงฝั่งแห่งความเกษมในไม่ช้า การฝึกฝนทรมานตนด้วยธรรมนี่แลคือทางพ้นทุกข์โดยถ่ายเดียวไม่เป็นอื่น จะนับประสาอะไรกับสถานที่ที่พระขี้ขลาดไปอยู่ และบ่นว่ากลัว ๆ กัน ทั้งที่ชาวบ้านแถวนั้นเขาถือเป็นธรรมดามิได้กลัว ส่วนสถานที่บางแห่งที่ผมไปอยู่บำเพ็ญ ชาวบ้านเขากลัวกันทั้งบ้านไม่อยากให้ผมอยู่ที่นั้น กลัวเสือจะมาเอาผมไปกิน

ผมเองไม่เห็นสนใจกับเสือและชาวบ้านที่มาพูดให้ฟังว่าเสือดุเลย ที่ไม่สนใจนั้นมิใช่อวดเก่งไม่กลัวเสือน่ากลัวของโลกเขา ผมก็กลัวเหมือนกัน แต่มิได้กลัวแบบหมอบราบดังพระขี้ขลาดกลัวกัน หากกลัวแบบนักสู้ว่า ที่นี่แลเป็นที่มีภัยรอบด้าน และต้องเป็นสถานที่สำคัญในการบำเพ็ญสำหรับเราด้วย จะเป็นหรือตายเรามอบไว้กับกรรมซึ่งเป็นคติธรรมดา ถ้าเสือไม่มีเนื้อจะกินหรือเห็นว่าเนื้อพระหอม มีรสอร่อยกว่าอาหารที่มันเคยกินมาเป็นประจำ มันต้องการก็มอบให้มันไป แต่เราต้องยึดธรรมคือความกล้าหาญความเสียสละเพื่อธรรมไว้ ไม่ยอมปล่อยวางกระทั่งสิ้นลมหายใจ จะสมศักดิ์ศรีของพระกรรมฐานผู้แสวงธรรมด้วยความเชื่อบุญเชื่อกรรมจริงและเทิดเกียรติพระศาสนาไว้ ตัดสินใจปลงไว้กับธรรมทุกอย่าง แล้วก็เร่งความเพียรทางใจไม่มีลดละท้อถอย

ได้ยินเสียงเสือกระหึ่มไปมาแถวบริเวณใกล้เคียงเท่าไร ใจยิ่งประหวัดสัมผัสกับธรรมหนักเข้า ประหนึ่งใจกับธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ยิ่งเวลาเข้าสู่สงครามระหว่างเสือกับธรรมที่เรามุ่งมั่น ก็ยิ่งเห็นความอัศจรรย์ของใจของธรรมเกินกว่าจะนำเรื่องเสือมาคิดให้เสียเวลา เหมือนเด็กไม่มีความคิดอ่านก็เอามือไปจับไฟเล่นให้ไฟไหม้มือเอา คนที่ขี้ขลาดหาทางออกไม่ได้ก็นำเรื่องเสือเรื่องผีมาคิด แล้วก็นำความกลัวมาเผาใจตัวเองโดยไม่รู้จักวิธีแก้ไขเช่นเดียวกับเด็กเล่นไฟฉะนั้น

บางครั้งการปฏิบัติทั้งภายในภายนอกมันเกิดขัดข้องตาม ๆ กันมา ถ้าใจไม่กล้าหาญจริง ๆ ต้องล้มละลายแบบไม่เป็นท่า คือทางใจก็ยุ่งและติดปัญหาตัวเองแก้ไม่ตกเมื่อไรกองทุกข์ก็สุมกันเข้ามา จนกว่าแก้ตกไปเป็นตอน ๆ ความสบายใจจึงเกิดมีขึ้นมาเป็นพัก ๆ ทางกายก็เกิดเจ็บไข้ได้ทุกข์ซึ่งเป็นเรื่องของใจผู้รับผิดชอบกอบกู้ จะต้องพิจารณาวินิจฉัยและรักษากันไปตามเหตุการณ์ บางสถานที่อากาศทึบมากจนแทบหายใจไม่ออก ก็ต้องกระทบกระเทือนร่างกายจิตใจ ต้องทนอยู่ไปจนกว่าจะแสวงหาที่อยู่อันเหมาะสมกว่านั้นได้ ก็ต้องทนทุกข์ไปหลายวัน สมัยที่ผมกับท่านอาจารย์เสาร์ออกปฏิบัติทีแรกโน้น ใครจะไปรู้ว่ากรรมฐานเป็นอย่างไร ความอดอยากกันดารทั้งหลายจึงรวมลงในตัวเราผู้เป็นนักต่อสู้นั่นแล ผู้คนเขามิได้สนใจเหมือนทุกวันนี้ พระอยู่กันอย่างไร หลับนอนกันอย่างไร ขบฉันกันอย่างไร ใช้สอยอะไรกันบ้าง ไม่มีใครเขาสนใจหรอก

อย่าเข้าใจว่าที่มาเป็นอาจารย์คนอยู่เวลานี้ ได้รับความสะดวกและสมบูรณ์พูนผลมาเป็นลำดับ ความจริงแล้วต้องตะเกียกตะกายปฏิบัติมาด้วยความทุกข์ยากลำบากแทบเป็นแทบตายเรื่อยมา การฉันก็ฉันแต่ข้าวเปล่า ๆ นั่นแล มากกว่าจะได้ฉันกับพริกกับปลาดังชาวบ้านเขารับประทานกัน ชาวบ้านเขาก็มีไม่ขาดเขิน ในบรรดาอาหารที่เขาเคยรับประทานกัน แต่เขาไม่เข้าใจว่าพระกรรมฐานท่านฉันกันอย่างไร อย่างมากเขาก็เอากล้วยใส่ให้เสียใบสองใบพอเป็นประเพณีของการตักบาตรบ้าง นานวันถึงจะมีห่อพริกห่อเกลือบ้าง บางทีเขาก็ตำพริกใส่ปลาร้าดิบ เมื่อมาถึงที่พักแก้ออกดู ทราบแล้วก็นำออกเสีย ฉันไม่ได้ เพราะไม่มีโยมติดตามพอจะใช้สอยเขาไปทำให้สุกได้

โดยมากความเป็นมาของพระกรรมฐานในยุคนั้นเป็นมาอย่างนี้แทบทั้งนั้น ไม่ว่าไปอยู่ที่ไหน โน้นอยู่นาน ๆ ไปจนรู้นิสัยของเขาของเราดีแล้ว เขามาถามจึงพอรู้เรื่องกันบ้าง จากนั้นก็ไปเที่ยวบำเพ็ญที่อื่นต่อไปอีกตามอัธยาศัยที่เห็นว่าจะเป็นความสะดวก ตอนไปพักอยู่ใหม่ ๆ ก็เอาอีกเช่นที่เคยเป็นมาแล้วนั่นแล ที่พักที่หลับนอนก็จำต้องปล่อยตามความจำเป็นดังที่เคยพบมาแล้วในที่นั้น ๆ ถ้าเป็นหน้าแล้งก็พอสะดวกบ้าง เที่ยวหาหญ้าแห้งใบไม้แห้งมาปูที่นอนพอซุกหัวลงนอนหลับพักผ่อนได้เป็นพัก ๆ

บางบ้านผู้คนก็ดีอยู่บ้าง พอเห็นพระไปพักแถวใกล้บ้านก็พากันออกมาไต่ถามความทุกข์สุกดิบ และถามถึงความประสงค์ว่าจะไปไหนมาไหนกัน มีความประสงค์อะไร จะพักอยู่ที่นี่นานเท่าไร เราก็พอพูดและบอกความประสงค์ให้เขาทราบได้บ้าง เขาก็พร้อมกันมาจัดที่พักให้พอได้บังแดดบังลมบ้าง ทำแคร่ที่พักหลับนอนให้บ้าง ทำทางจงกรมให้บ้างพอเป็นความสะดวกแก่การบำเพ็ญ ไม่ว่าที่ไหน โดยมากถ้าพักอยู่นาน ๆ ไป เขามาทำที่พักอาศัยและที่อื่น ๆ ให้จนเกิดความเชื่อเลื่อมใสจริง ๆ ถึงคราวจะจากไปก็ไม่อยากให้จาก บ่นอาลัยเสียดาย แต่เราก็มีความจำเป็นสำหรับตัวเป็นประจำ จึงต้องเที่ยวบำเพ็ญไปเรื่อย ๆ

เพราะการอยู่ประจำในที่แห่งเดียวก็ไม่ดีนัก ความเพียรไม่ค่อยก้าวหน้าเท่าที่ควร การอยู่บ้างไปบ้างเป็นการปลุกประสาทให้ตื่นตัวอยู่เสมอนั้น รู้สึกว่าดีสำหรับนิสัยผม ความเพียรก็ก้าวหน้า การไปเที่ยวธุดงค์ในที่ต่าง ๆ โดยไม่มีจุดหมายป้ายบอกจำกัดสถานที่และเวลาเป็นเครื่องผูกมัดตัวเอง มันเป็นความสะดวกใจสำหรับผม ส่วนผู้อื่นนั้นไม่ทราบได้ แต่ถ้าเพื่อความไม่พะรุงพะรังแล้วก็ควรจะเหมือน ๆ กันไปเรื่อย อยู่เรื่อยตามสถานที่ที่เห็นว่าเหมาะแก่การบำเพ็ญ ไม่เป็นอารมณ์ห่วงใยกับอะไร มีตัวคนเดียวเป็นความรับผิดชอบกายชีวิตลมหายใจอยู่กับตัว การปฏิบัติอยู่กับตัว แม้มรรคผลนิพพานที่จะพึงได้พึงถึงก็อยู่กับข้อปฏิบัติบำเพ็ญของตัวเป็นผู้จะทำให้เกิดให้มีขึ้น

การไปการอยู่การบำเพ็ญเพื่อธรรมดังกล่าว จึงขึ้นอยู่กับเราจะแสวงหาให้เหมาะสมกับตัวที่ควรได้ควรถึงธรรมที่มุ่งหวังอยู่ทุกลมหายใจ เมื่อแน่ใจว่าทุกสิ่งขึ้นอยู่กับเราจะทำให้เหมาะสมแล้ว ที่ใดเหมาะสม การบำเพ็ญหรือการฝึกทรมานอย่างไรเหมาะสมกับภาวะของตัว แม้จะไม่อยากไปก็จำต้องไป ไม่อยากอยู่ก็จำต้องอยู่ ไม่อยากบำเพ็ญเพราะเห็นว่าลำบากก็จำต้องบำเพ็ญ ไม่อยากทรมานในเวลาที่ควรทรมานก็จำต้องทรมาน แม้ไม่อยากอดอยากขาดแคลนกันดารด้วยปัจจัยสี่ก็จำต้องอดต้องขาดแคลน เพราะอยากเป็นคนดี อยากรู้ อยากเห็นธรรม และอยากพ้นทุกข์ ถ้าจะเอากิเลสออกหน้าให้มันพาดำเนินก็อย่างที่เห็น ๆ กันนั่นแล

เมื่อกี้นี้ก็พูดกันเรื่องความกลัว ไม่อยากอยู่ในที่เปลี่ยวเพราะกลัวเสือเป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องของกิเลสเหนี่ยวรั้งไว้ไม่อยากให้ไปในที่ที่ควรเป็นสถานที่บำเพ็ญ ตามเยี่ยงอย่างอริยประเพณีท่านพาดำเนินและฆ่ากิเลสประเภทเหล่านี้มาแล้ว แต่อยากพาเข้าไปอยู่ในที่ชุมนุมชนคนหนาแน่น เช่น ที่สนุกสนานรื่นเริง โรงลิเก ละคร ที่ขับกล่อมบำเรอต่าง ๆ ฯลฯ อะไรเหล่านี้ นี่แล เรื่องกิเลสนำหน้า มันตวัดใจคนออกจากศีลจากธรรมได้อย่างง่ายดาย และตวัดใจพระกรรมฐานให้ออกจากป่าอันเป็นสถานที่บำเพ็ญ หรือไม่ให้เข้าป่าเพราะกลัวเสือผีเป็นต้น แล้วต้อนเข้าสู่คอก สู่โรง...ตามชอบใจของมัน จากนั้นก็เสร็จให้มันไปเลย

ผลที่กิเลสเป็นผู้นำก็เห็นกันประจักษ์ตลอดมา เป็นความประทับใจดังที่กล่าวมา ผมจึงได้พยายามฝืน พยายามบึกบึนและฝืนกิเลสตัวที่คอยร้อยหัวใจเราอยู่ทุกเวลาที่ได้โอกาสไปตามสถานที่ที่โลกเขาไม่อยากไป กิเลสไม่ชอบไป ทำสิ่งที่โลกไม่อยากทำ กิเลสไม่อยากทำ และทรมานใจที่โลกรักสงวนกิเลสก็ชอบไม่อยากให้ทรมานเรื่อยมา โดยอาศัยการเที่ยวกรรมฐานไปตามสถานที่ต่าง ๆ ตามอัธยาศัยที่เห็นว่าถูกธรรม อำนวยผลเป็นความสงบเย็นใจ และความฉลาดแยบคายพอรู้เค้าโครงของกองทัพใหญ่ และทัพย่อยของกิเลสอันแท้จริง มันตั้งอยู่ที่ไหนกันแน่เรื่อยมา จนสติปัญญาแกล้วกล้าสามารถทันกับมันและห้ำหั่นกันแบบใครดีใครอยู่ ใครไม่ดีจงบรรลัย ไม่มีการอ่อนข้อย่อหย่อนต่อกันเลย

ทั้งนี้ส่วนใหญ่ของภาคอุดหนุนความเพียร ก็คือการเที่ยวไปและสถานที่ดังกล่าวแล้วเป็นสำคัญที่จะมองข้ามไม่ได้เลย ผมชมเชยและเทิดทูนเสมอ สำหรับท่านที่พยายามดำเนินดังกล่าวมา เพราะเป็นทางตรงแน่วต่อมรรคผลนิพพานอยู่ทุกสมัย แต่ผู้ที่พอจะเข้าป่าบ้าง มีแต่เสือจะมากินเป็นอาหารนั้น น่าเบื่อและสลดสังเวชใจอย่างยิ่ง ทั้งระอาใจในการสอน ไม่อยากสอนให้เสียเวลาและเหนื่อยเปล่า ประหยัดเวลาและกำลังไว้เพื่อสอนผู้สนใจ

และเอาจริงเอาจังบ้าง ธรรมจะได้เป็นประโยชน์แก่โลก สมกับธรรมเป็นธรรมชาติมีคุณค่ามาก

พอมองเห็นผู้เข้ามาเพื่อรับการอบรมที่มีนิสัยอ่อนแอปวกเปียก ราวกับกระดูกจะหลุดออกจากร่าง ทั้งที่ยังมั่นคงแข็งแรง มันรู้สึกสลดใจ เหมือนมองเห็นคนป่วยที่มีอาการเพียบเต็มที่ ไม่มีทางหายด้วยยาขนานใด ๆ ฉะนั้น ธรรมในใจที่เคยให้การอบรมมาเป็นเวลานานนับแต่ออกมาสู่หมู่คณะ ก็ไม่ทราบวิ่งหลบซ่อนไปอยู่ที่ไหนหมด ปรากฏแต่ความรู้เฉย ๆ ซึ่งทำประโยชน์อะไรไม่ได้ คิดว่าธรรมก็คงกลัวอำนาจความอ่อนแอปวกเปียกนั้นเต็มประดาสุดที่จะประคองตัวอยู่ได้ จึงพากันวิ่งหนีหมด คิดหาอะไรมาแสดงไม่มีเลยนั่งอั้นตู้ดูใจอยู่อย่างนั้นแล พูดอะไรไม่ออก ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ถ้าเป็นหมอก็คงหมดปัญญากับคนไข้รายนั้น นี่ก็หมดปัญญากับโรคอ่อนแอปวกเปียกเกินกว่าจะถูไถกระมังธรรมจึงหลบซ่อนตัวเสียสิ้น ไม่มีอะไรปรากฏพอได้พูดบ้างเลย

บรรดาท่านที่มาอบรมอยู่ที่นี่ได้พากันคิดบ้างหรือเปล่าว่า โรคขี้กลัวเสือกลัวผีก็เป็นโรคชนิดธรรมกลัวเช่นกัน ไม่หาญประจันหน้ากับโรคประเภทนี้ได้ ถ้าต้องการให้ธรรมพอมีทางอยู่ได้ไม่หลบซ่อนวิ่งหายไปหมด ก็ควรพลิกใจเสียใหม่ ใจที่พลิกใหม่นั้นไม่ต้องมากอะไร ก็พอจะเห็นคุณและโทษของตัวที่กำลังขี้ขลาดอยู่เวลานี้ได้บ้าง โดยพลิกว่าพระพุทธเจ้าและสาวกท่านก็ดี ครูอาจารย์ทั้งหลายก็ดี ล้วนเป็นนักต่อสู้มาแล้ว อย่างน้อยก็ต้องต่อสู้กับสิ่งที่เรากำลังกลัวอยู่เวลานี้ ถ้าความกลัวนั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่เมื่อฝืนทรมานให้หลุดลอยออกจากใจแล้วผู้นั้นต้องตาย แล้วก็ทำไมไม่เห็นท่านที่ฝึกทรมานความกลัวดังที่มีอยู่ในใจเราเวลานี้ ออกจากใจแล้วตายกันเสียหมดเล่า แต่เราทำไมจึงกลัวเอานักหนาจะไม่เข้าขั้นบ้ากลัวแล้วหรือเวลานี้ และก็ไม่มีใครทราบได้ถ้าไม่ใช่เราทราบเราเองเท่านั้น

ทีนี้จะปฏิบัติจัดการกับตัวเองอย่างไรดี หรือจะฝืนเป็นคนบ้ากลัวอยู่อย่างนี้ต่อไปละหรือ หลักฐานพยานก็พอมองเห็นชัด ๆ อยู่แล้วว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกตลอดครูอาจารย์ท่านทั้งหลาย เฉพาะอย่างยิ่งองค์ท่านที่กำลังสั่งสอนเราให้ชำระความกลัวอยู่เวลานี้ท่านมิได้ตายเพราะเสือกินท่านเลย แม้องค์ท่านที่ปรินิพพานไปแล้วก็มิได้เป็นไปเพราะเสือกินท่าน แต่ท่านปรินิพพานเพราะ **อนิจฺจา วต สงฺขารา** ต่างหาก ส่วนเราทำไมจึงคิดแต่อย่างเดียวว่าเสือจะเป็นผู้เก็บศพให้เท่านั้น ราวกับโลกนี้มีเพียงเสือเป็นผู้คอยเก็บศพมนุษย์โดยถ่ายเดียว ทั้งที่ไม่เคยเห็นเสือมาคอยเก็บศพมนุษย์ที่ตายแล้วแม้ตัวเดียว เห็นแต่คนล้วน ๆ มาช่วยสงเคราะห์อนุเคราะห์เพื่อนมนุษย์ด้วยกันด้วยวิธีต่าง ๆ ตลอดการเผาศพเก็บกระดูกมนุษย์ตายแล้ว

เพียงเท่านี้เข้าใจว่า ความกลัวก็จะเริ่มเตรียมขนครอบครัวผัวเมียลูกเต้าเหล่ากอที่ตั้งรากฐานบ้านเรือนอยู่ในหัวใจอย่างมั่นคงมานาน และขยับขยายออกไปด้วยความกลัวตัวสั่นเสียใจ เพราะไม่มีทางต่อสู้กับนักรบที่มีเครื่องมือที่ทันสมัย และขนกันออกไปจนหมดสิ้น ไม่มีอะไรมาก่อกวนลวนลามให้เกิดความกลัวอีกต่อไป

การจับกิเลสแต่ละประเภทออกจากใจ ถ้าไม่มีอุบายสติปัญญาเป็นเครื่องมือช่วยปราบปราม เพียงแต่ความโมโหทำท่าขู่ตวาดให้กิเลสกลัว ควรทราบว่ากิเลสมิใช่สุนัขตัวโง่พอจะวิ่งหัวหมุนให้ผู้ข่มขู่ดีใจ แต่กิเลสก็คือความฉลาดแหลมคมของฝ่ายต่ำที่เกาะกินอยู่บนหัวใจคนๆ หนึ่งนั่นเอง ยิ่งข่มขู่โดยไม่มีเครื่องมือคือสติปัญญาให้มันกลัวบ้างแล้ว ก็เท่ากับทำให้มันหัวเราะเยาะและสนุกกัดกินๆ จนใจไม่เป็นใจคนต่อไปได้ กลายเป็นใจสัตว์ใจผีใจยักษ์ไปหมดนั่นแล อย่าเข้าใจว่ามันจะกลัวอำนาจป่าๆ เถื่อนๆ อย่างนั้น ซึ่งอำนาจนั้นก็ได้มาจากมันนั่นเองเป็นผู้หยิบยื่นให้และนำมาขู่มัน มันจึงขบขันและหัวเราะเอาทุกขณะที่ข่มขู่ เพราะมันเห็นว่าเราโง่จนไม่ทราบว่าความข่มขู่นั้นก็คือตัวกิเลสซึ่งเป็นเรื่องมันดีๆ นั่นเอง

ถ้าอยากให้มันกลัวและวิ่งหนีต่อหน้าต่อตาละก็ จงดำเนินตามวิธีที่สอนแล้วนั้น คือที่ไหนกลัวยิ่งเข้าไปยิ่งอยู่ยิ่งพิจารณาไม่ลดละความเพียร ตายก็มอบถวายพระธรรมไปเลยไม่ห่วงอาลัยเสียดาย ถ้าอย่างนี้มันต้องบ้านแตกสาแหรกขาดแน่ๆ พากันวิ่งหนีจนหลงแม่หลงลูกแบบชุลมุนวุ่นวาย ยิ่งกว่าไฟไหม้เมืองหลวงเสียอีก ใครไม่เคยเห็นไฟไหม้เมืองหลวง ลองดัดสันดานกิเลสด้วยวิธีที่กล่าวมาลองดู จะเห็นกิเลสวิ่งหัวซุกหัวซุนหมุนติ้วลืมเป็นลืมตายออกจากใจ ยิ่งกว่าไฟไหม้บ้านเป็นไหนๆ ผมเคยทำได้ผลประจักษ์มาแล้ว ใครไม่มาโกหกได้ จึงกล้าพูดเต็มปากไม่กระดากอายว่า ใครจะหัวเราะหรือจะเห็นด้วยเลย เรื่องมันเป็นอย่างนี้จริงๆ

ที่ได้ธรรมมาสอนหมู่คณะบ้างตามกำลังก็ได้จากการทำมาอย่างนี้แทบทั้งนั้น จะให้ผมสอนอย่างอื่นที่ไม่เคยทำและไม่เคยเห็นผลมานั้นผมสอนไม่ได้ จะเป็นการอุตริกันเล่นและทำคนอื่นให้เสีย ผมทำไม่ลง ถ้าอย่างที่สอนมานี้ก็ถึงไหนถึงกัน เพราะเป็นความแน่วแน่ของตัวเองว่าได้เคยทำมาอย่างนี้ และได้เห็นผลมาอย่างนี้จริงๆ ประจักษ์ใจ ใครอยากเห็นกิเลสหลุดลอยออกจากใจก็ควรพยายามทำตามแบบที่สอนมานี้ ใครอยากเห็นกิเลสขนลูกหลานและทัพสัมภาระต่างๆ มาตั้งบ้านเรือนและที่ทำงานตลอดที่ขับถ่ายต่างๆ บนหัวใจแล้ว ก็ดำเนินแบบวิธีหมอบราบหมอบคาบ กิเลสตัวใดกระดิกตัวออกมานิดก็หมอบราบทำ

ความเคารพมัน ผู้นั้นก็จะเป็นเจ้าของแห่งภพชาติ คือความเกิดตายเกิดตายอยู่ประจำวัฏวน ไม่ต้องหนีพ้นมันไปไหนได้ตลอดอนันตกาล

เพราะทางเดินของกิเลสและผู้สั่งสมกิเลสก็คือเรื่องเกิดตายเท่านั้น ซึ่งผิดกับทางเดินของธรรมและผู้สั่งสมธรรม เพื่อตัดกิเลสวัฏฏะออกจากใจไปทุกประโยคแห่งความเพียร เพียรไม่หยุดรุดหน้าสู้แบบกล้าตาย แม้ใจที่เคยอ่อนแอมาก็กล้าแข็งได้ จนกลายเป็นใจวิวัฏฏะในคนผู้เป็นนักสู้นั้น เมื่อใจกลายเป็นวิวัฏฏะแล้ว เรื่องกิเลสชนิดต่าง ๆ ไม่ต้องกล่าวถึงมันก็ได้หายซากไปหมด นี่พวกเราจะเอาอย่างไรดี จะเป็นนักต่อสู้เพื่อเกิดตายหรือจะเป็นนักต่อสู้เพื่อรื้อภพรื้อชาติที่ฝังเชื้ออยู่ในใจของพวกเราทุกคนให้สิ้นไป รีบวินิจฉัยตัวแต่บัดนี้อย่าเนิ่นนาน อย่าเข้าใจว่าลมหายใจจะยืดยาวเหมือนสายไฟฟ้า แต่ความสั้นยาวของมันเพียงขนาดที่สูบเข้าสูบออกแค่ปอดมาจมูกนี้เท่านั้น อย่าพากันหลงลมว่าเป็นของยืดยาวเลย

ที่เขียนผ่านมานี้ เป็นโอวาทที่ท่านอบรมพระปฏิบัติในวาระต่าง ๆ เวลาท่านแสดงเพื่อปลุกใจให้เกิดความกล้าหาญรื่นเริงในธรรมปฏิบัติ เนื้อธรรมรู้สึกว่าเข้มข้นมากผิดธรรมดา ผู้ไม่เคยได้ยิน แทนที่ใจจะสงบในเวลาฟังเท่าที่ควรจะเป็น แต่กลับกลัวจนตัวสั่นไปก็มี เข้าใจว่าท่านดุด่าขู่เข็ญ ความจริงเป็นวิธีการแสดงธรรมที่เหมาะแก่กาลสถานที่และบุคคลที่รับฟังในขณะนั้นเท่านั้น มิได้มีความโกรธความโมโหแฝงออกมาด้วยเลย แต่ท่านที่เคยฟังแล้ว ยิ่งได้ยินท่านเร่งเนื้อธรรมและความเข้มข้นมากขึ้นเพียงไร ใจยิ่งเกิดความสงบเย็นมากเพียงนั้น ราวกับท่านช่วยสับช่วยฟันกิเลสภายในให้ขาดเป็นชิ้นเป็นอันออกจากใจให้เห็นประจักษ์ตาประจักษ์ใจในขณะฟัง ด้วยเหตุนี้ พระปฏิบัติจึงสนใจต่อการฟังกับครูอาจารย์ที่ตนเคารพนับถือไม่มีวันอิ่มพอ ตลอดมาจนทุกวันนี้

การแสดงธรรมภาคต่าง ๆ แก่ผู้มาอบรมศึกษาตามกาลนั้น คณะกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่นถือเป็นประเพณีสำคัญสืบทอดกันมา ทั้งฝ่ายคณาจารย์และคณะปฏิบัติผู้มาอาศัยมิได้ขาด เพราะการแสดงธรรมภาคปฏิบัติขั้นต่าง ๆ นับแต่สมาธิอย่างอ่อนถึงสมาธิเต็มภูมิ และปัญญาอย่างอ่อนถึงปัญญาอันละเอียดที่สุด เป็นการแสดงแผนที่การดำเนินทางจิตใจโดยตรง ของคณาจารย์ผู้ถอดออกจากความรู้ความเห็นของตนจากภาคปฏิบัติจริง ๆ เพื่อผู้มาอบรมได้ก้าวเดินตาม และทดสอบกับใจของตัวว่าผิดแผกแตกต่างกันอย่างไรบ้าง เมื่อยังไม่แน่ใจตอนใดก็เรียนถาม เพื่อท่านจะได้อธิบายเพิ่มเติมและแก้ไขในจุดที่เห็นว่ายังบกพร่อง ไม่ปฏิบัติไปแบบสุ่มเดาตามความคิดเห็นของตนโดยลำพัง

คณะปฏิบัติโดยมากเรียนธรรมจากอาจารย์โดยตรง นับแต่ขั้นเริ่มต้นฝึกหัดภาวนาถึงขั้นสูงสุด คอยสดับและทดสอบกับครูอาจารย์อยู่เสมอ ขณะภาวนาเกิดความรู้ความเห็นอย่างไรขึ้นมาบ้างก็มาเล่าถวายท่าน เผื่อท่านจะอธิบายเพิ่มเติมเสริมต่อสติปัญญาให้เป็นทอด ๆ และแก้ไขกันไปเป็นพัก ๆ ทั้งสมาธิทุกขั้นปัญญาทุกภูมิ เฉพาะสมาธิขั้นต้นก็ยังไม่สู้สำคัญนัก จะมีอยู่บ้างก็เป็นบางรายที่มีความรู้แปลก ๆ เกี่ยวกับสิ่งภายนอก ที่อาจารย์จะคอยให้อุบายวิธีปฏิบัติต่อสมาธิประเภทนี้เพื่อความถูกต้องต่อไป วิธีปฏิบัติต่อสมาธิของแต่ละรายก็ยึดหลักการที่เคยปฏิบัติมาแล้ว เช่น ผู้มีความสงบได้ด้วยธรรมมีอานาปานสติเป็นต้น ก็ยึดธรรมนั้นปฏิบัติต่อไปเป็นลำดับ ไม่ลดละปล่อยวาง ผลปรากฏมีข้อแปลกต่างอย่างไรบ้างก็มาเล่าถวายอาจารย์ เพื่อท่านจะได้ชี้แจงให้เป็นที่เข้าใจและปฏิบัติต่อไปโดยสม่ำเสมอไม่ผิดพลาด ส่วนปัญญาเป็นสิ่งที่จะต้องทดสอบกันอยู่เสมอระหว่างผู้ปฏิบัติกับอาจารย์ เพราะเป็นเรื่องสลับซับซ้อนอยู่มากเป็นพิเศษ แต่จะอธิบายข้างหน้าเมื่อถึงวาระ

พระธุดงค์สายท่านอาจารย์มั่น ท่านถืออาจารย์และเคารพอาจารย์มากเป็นชีวิตจิตใจจริง ๆ เพราะเรียนธรรมจากใจอาจารย์มาเป็นธรรมของตน หรือจะเรียกว่าถอดจากใจหนึ่งไปสู่อีกใจหนึ่งก็ไม่น่าจะผิด เพราะเรื่องเป็นอย่างนั้น เมื่อพระปฏิบัติมาอยู่รวมในสำนักอาจารย์เดียวกัน ต้องมีการประชุมอบรมและปรึกษาหารือกันเสมอ ผู้มีปัญหาจำเพาะตน ก็เรียนศึกษาอาจารย์ตามจุดที่สงสัยในโอกาสอันควร เมื่อท่านชี้แจงให้ฟังเป็นที่เข้าใจแล้วก็นำไปปฏิบัติ พยายามทำความรู้ความเห็นและการปฏิบัติให้เป็นไปตามแนวทางที่ท่านแนะนำแล้ว ถ้ามีข้อข้องใจในวาระต่อไปก็เรียนศึกษาท่านอีก นักปฏิบัติรูปอื่นก็ปฏิบัติโดยทำนองเดียวกันในเวลาเกิดข้อข้องใจขึ้นมา ไม่ให้เก็บความสงสัยนั้น ๆ หมักหมมเอาไว้ ซึ่งเป็นการชักช้าต่อทางดำเนิน หรืออาจเป็นภัยแก่ตนเองได้ เพราะเป็นทางไม่เคยเดิน ซึ่งอาจมีผิดพลาดได้โดยเจ้าตัวไม่รู้ คณะปฏิบัติท่านถือกันอย่างนี้ ใครมีอะไรก็เปิดเผยต่อครูอาจารย์หรือหมู่เพื่อนที่เห็นว่าจะพอแก้ไขความสงสัยได้

ในวงปฏิบัติท่านอยู่ร่วมกันด้วยความหวังพึ่งกันจริง ๆ ไม่สักแต่อยู่ ความเกี่ยวเนื่องในการเป็นอยู่ระหว่างกันและกัน ท่านมีความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกต่อกันมาก นับแต่อาจารย์ลงมาถึงเพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกัน มีความเคารพรักกันมาก เมื่อมีสิ่งจะควรปรึกษาปรารภกัน ต่างหวังความรู้ความเข้าใจต่อกันจริง ๆ โดยไม่มีทิฐิมานะใด ๆ แฝงอยู่ การอยู่ร่วมกันจึงเป็นความร่มเย็นผาสุก ไม่ค่อยมีเรื่องราวเกิดขึ้นในวงปฏิบัติ ความพร้อมเพรียงสามัคคีกัน ความเมตตาเฉลี่ยเผื่อแผ่กันด้วยสังคหวัตถุและอรรถธรรมต่าง ๆ ความยอมตนต่อกัน นับว่าท่านปฏิบัติได้ดีเป็นที่น่าเลื่อมใส ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยมีความเคารพกัน

ตามอายุพรรษาและคุณธรรม ไม่มีอาการจองหองพองตัว มีแต่ความอ่อนน้อมถ่อมตนเจียมตัวอันเป็นมรรยาทดีงามต่อกันเป็นนิสัย อยู่ร่วมกันด้วยความหวังพึ่งสุขพึ่งทุกข์พึ่งเป็นพึ่งตายกันจริง ๆ ประหนึ่งเป็นอวัยวะอันเดียวกัน

ปัจจัยสี่ที่เกิดขึ้นมีมากน้อยภายในวัด ท่านจัดการเฉลี่ยเผื่อแผ่ให้ทั่วถึงพระภิกษุสามเณรทั่วทั้งวัด นอกจากสิ่งของมีน้อยไม่สามารถแจกจ่ายให้ทั่วถึง ก็แจกให้เฉพาะท่านที่จำเป็นไปก่อน เมื่อเกิดมีขึ้นทีหลังค่อยพิจารณากันต่อไปตามความจำเป็นของผู้ที่จะควรได้รับก่อนแลหลัง และพยายามแจกจ่ายให้ทั่วถึงตามปัจจัยสี่มีมากน้อย สิ่งของที่มีผู้ถวายพระเถระที่เป็นหัวหน้า จะต้องเรียกพระในวัดมาจัดการแจกแบ่งให้ทั่วถึงพระเณรด้วยใจเมตตา ราวกับเป็นลูกในหัวอกของท่านเองจริง ๆ ความรักสงสารพระเณรตลอดการวางตัวท่านทำเหมือนพ่อแม่กับลูกปฏิบัติต่อกัน เป็นแต่ท่านไม่นำกิริยาโลกของพ่อแม่กับลูกที่อาจมีการหยอกเล่นกัน ตามประสาของความรักสงสารกันมาใช้ในวงศาสนาเท่านั้น

การดูแลสอดส่องมรรยาทอัธยาศัยของพระเณรในปกครอง และการแนะนำสั่งสอนตักเตือนว่ากล่าว ท่านถือเป็นกิจสำคัญประจำหน้าที่ไม่ให้บกพร่องตลอดไป แม้พระเณรในปกครองก็กลัวอาจารย์มาก เคารพมาก รักมาก เลื่อมใสมากพอ ๆ กัน ทางฝ่ายอาจารย์ก็เมตตารักสงวนมากเช่นกัน ใครผิดต้องเรียกมาว่ากล่าวสั่งสอนและดุด่าโดยไม่มีการเกรงใจใด ๆ เลย เพราะถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสนิท ชนิดแยกไม่ออกด้วยกันทั้งสองฝ่าย การปกครองจึงง่ายเพราะต่างฝ่ายต่างเป็นธรรมด้วยกัน การทำผิดด้วยเจตนานั้นคณะปฏิบัติถือกันมาก แม้จะเป็นเรื่องเล็กน้อยก็ไม่เป็นที่ไว้วางใจครูอาจารย์และหมู่เพื่อนเลย นอกจากระบายรายนั้นออกเสีย หมู่คณะจึงจะมีความสงบสุข ที่ท่านแสดงความรังเกียจผู้ทำผิดด้วยเจตนานั้นเป็นความชอบธรรมแล้ว เพราะคนเราเมื่อผิดด้วยเจตนา แม้ในเรื่องเพียงเล็กน้อย ก็คงเพื่อเรื่องใหญ่ในวาระต่อไปอย่างไม่สงสัย ที่ท่านพยายามตัดต้นเพลิงเสียแต่ต้นมือ จึงเป็นสามีจิกรรมที่ควรเห็นด้วย

การประชุมฟังการอบรม ในพรรษาโดยมากเจ็ดวันต่อครั้ง ดังที่เขียนไว้ในประวัติท่านพระอาจารย์มั่น วันธรรมดาท่านผู้ใดมีข้อข้องใจจะไปเรียนถามท่านก็ได้ตามโอกาสที่ท่านว่าง เวลาพักอยู่ในสำนัก ท่านต่างองค์ต่างหาที่เหมาะสมในป่านอกวัดเป็นที่เดินจงกรมและนั่งสมาธิภาวนาตามอัธยาศัยทั้งกลางวันกลางคืน หลายรายเวลานอกพรรษาท่านชอบออกไปแขวนกลดอยู่ห่าง ๆ จากสำนักเพื่อสะดวกแก่ความเพียร แต่เวลาปัดกวาดลานวัดและทำกิจต่าง ๆ ตลอดการบิณฑบาตการขบฉัน ท่านมารวมกับหมู่คณะเป็นปกติ การเดิน

จงกรมหรือนั่งสมาธิภาวนาของท่าน ไม่มีกำหนดเวลาตายตัวว่าต้องทำเวลาใดเท่านั้น พอว่างเมื่อไรท่านก็ทำของท่านเมื่อนั้น

การกำหนดเดินหรือนั่งทำความเพียรนานเท่าไรก็เช่นกัน ไม่มีกำหนดตายตัว บางองค์ท่านเดินจงกรมแต่หัวค่ำจนสว่างก็มี ในบางคืนเดิน ๒, ๓, ๔, ๕ ชั่วโมงก็มี ๖, ๗ ชั่วโมงก็มี การนั่งสำหรับผู้ฝึกหัดใหม่ นั่งได้ราวชั่วโมงและค่อยเขยิบขึ้นไปเรื่อย ๆ ตามความชำนาญและความสามารถทางจิตใจ ผู้ที่เคยนั่งอยู่แล้วก็นั่งได้นาน ยิ่งจิตมีภูมิสมาธิหรือปัญญาด้วยแล้วก็ยิ่งนั่งได้นาน ครั้งหนึ่ง ๆ ตั้ง ๓, ๔ ชั่วโมงบ้าง ๕, ๖ ชั่วโมงบ้าง ๗, ๘ ชั่วโมงบ้าง นั่งได้ตลอดรุ่งบ้าง การเดินจงกรมหรือนั่งสมาธิภาวนาครั้งละ ๓, ๔, ๕ ชั่วโมงสำหรับท่านที่เคยทำมาเป็นประจำแล้ว ท่านถือเป็นเรื่องธรรมดา ๆ ไม่มีการเจ็บปวดเมื่อยขบอะไรเลย เพราะการเดินหรือการนั่งก็เพื่อปฏิบัติต่อจิตใจโดยเฉพาะ และมีความสนใจต่องานทางใจ มากกว่าจะมาสนใจกังวลกับความเจ็บปวดต่าง ๆ ของร่างกาย ฉะนั้นเวทนาทางกายจึงไม่ค่อยรบกวนท่านเหมือนนั่งธรรมดาไม่ได้ภาวนา

ท่านที่มีภูมิจิตสูงทางสมาธิ เวลาเข้าที่ภาวนา พอจิตรวมลงแล้ว พักอยู่เป็นเวลาตั้งหลาย ๆ ชั่วโมงจึงถอนขึ้นมา เช่นนี้เวทนาไม่มีมารบกวนได้ ถ้าจิตยังไม่ถอนขึ้นมาตราบใดเวทนาก็ยังไม่เกิดอยู่ตราบนั้น ด้วยเหตุนี้การเดินหรือการนั่งของผู้มีภูมิจิตกับผู้ยังไม่มีภูมิจิตจึงต่างกันอยู่มาก ในบุคคลคน ๆเดียวกันนั่นแล เดินจงกรมหรือนั่งสมาธิทั้งที่จิตยังไม่มีภูมิธรรมอะไรเลย กับเวลาจิตมีภูมิธรรมแล้วยังต่างกันอยู่มากมาย เช่น เวลาฝึกหัดใหม่ ๆ เดินหรือนั่งเพียงชั่วโมงเดียวก็แย่อยู่แล้ว พอจิตมีภูมิธรรมแล้ว เดินหรือนั่งตั้งหลาย ๆ ชั่วโมงก็ไม่มีเวทนามารบกวน จึงทำให้เห็นได้ชัดว่า เรื่องใหญ่ขึ้นอยู่กับใจมากกว่ากาย อีกประการหนึ่ง อากาศพอเย็นสบายหรือมีฝนพรำเล็กน้อย ทำให้ร่างกายสบาย จิตใจปลอดโปร่งดี ขณะเข้าที่ภาวนา จิตจะผิดปกติกว่าเดิมทั้งทางสมาธิและทางปัญญา คือ จิตจะลงได้เร็วและพักอยู่ได้นานจึงจะถอนขึ้นมา ขณะจิตถอนขึ้นมาร่างกายจะไม่รู้สึกเจ็บปวดที่ไหนเลย ใจจึงสำคัญในตัวคน

ท่านทำความเพียร ท่านทำอย่างเอาจริงเอาจัง ตั้งหน้าต่องานในหน้าที่อันเดียว ไม่มีอะไรมายุ่งเกี่ยว ความเพียรจึงสืบต่อกันทั้งเหตุแลผลกลมกลืนไปโดยสม่ำเสมอ ความเจริญทางใจก็ปรากฏชัดขึ้นทุกระยะ จะเป็นสมาธิก็ทราบชัดว่าจิตลงได้ละเอียดลออ ทางปัญญาก็ทราบชัดว่า มีความแยบคายไปทุกระยะที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ เครื่องพิจารณาใจก็ค่อย ๆ ผุดโผล่ขึ้นจากเปือกตมคือกิเลสชนิดต่าง ๆ โดยลำดับ เหมือนพระอาทิตย์อุทัยขึ้นจากพื้นพิภพส่องแสงสว่างมาสู่โลกฉะนั้น ผลเหล่านี้แลทำให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายเพลิน

ในความเพียรจนลืมมืดลืมสว่าง ลืมวันคืนเดือนปีนาทีโมง เพราะความไม่สนใจคำนึง สิ่งที่จดจ่อต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ก็คือความเพียรกับสติปัญญา ที่จะนำชัยชนะมาสู่ตนอยู่ทุกระยะที่บำเพ็ญ เห็นความพ้นทุกข์ปรากฏอยู่กับใจดวงกำลังถูกเวิกจอกแหนคือกิเลสชนิดต่าง ๆที่ปกคลุมออกด้วยสติปัญญาไม่ขาดวรรคขาดตอน นั่งอยู่ก็เวิก ยืนอยู่ก็เวิก เดินอยู่ก็เวิก นอนอยู่ก็เวิก เว้นแต่หลับ พอตื่นนอนขึ้นมาก็เตรียมเวิกจอกแหน คือกิเลสออกจากใจเท่านั้น เป็นกิจที่จำเป็นคู่กับชีวิตท่านจริง ๆ

บรรดาครูอาจารย์ที่ท่านปฏิบัติมา ก่อนจะได้มาเป็นอาจารย์สั่งสอนประชาชน รู้สึกมีความเข้มแข็งบึกบึนและได้รับความทุกข์ลำบากจากการฝึกทรมานคล้ายคลึงกัน ทั้งที่ล่วงไปแล้วและยังมีชีวิตอยู่ ฉะนั้นผู้มีความมุ่งหวังต่อธรรมดังที่ท่านรู้เห็นและแสดงให้ฟัง จึงไม่ควรปฏิบัติลัดคิวเอาตามใจชอบแบบที่โลกเขาทำกันได้ผล ควรทราบว่าธรรมกับโลกผิดกันมาก ถ้าไม่เดินตามแบบที่ท่านพาดำเนินมา แต่จะเอาความสะดวกเข้าว่าแบบลัดคิวให้เป็นธรรมสมัยใหม่ขึ้นมาในใจนั้น น่าจะไม่มีหวัง **เพราะธรรมมิได้เป็นไปตามสมัยเก่าและใหม่ แต่ธรรมก็คือธรรม โลกก็คือโลกมาดั้งเดิมมิได้เปลี่ยนแปลง การปฏิบัติธรรมจึงควรดำเนินตามเหตุที่เหมาะสม ผลที่พึงหวังจึงจะมีทางเกิดได้**

การจะดัดแปลงธรรมเอาตามชอบใจ ไม่คำนึงดูความควรหรือไม่ควร จึงเป็นเหมือนการปฏิบัติแบบลัดคิว ส่วนผลที่มุ่งหวังจะเป็นความขาดคิวหรือตกรอบไปใช้ไม่ได้จะเกิดความเสียใจ และเหมาเอาว่าตนทำรอดตายไม่ได้รับผลเท่าที่ควร ไม่ทำเสียดีกว่า คำว่า "ดีกว่า" ด้วยการไม่ทำ เพราะความเข้าใจผิด ก็จะกลายเป็นพิษเผาตนไปนาน กลายเป็นผิดสองซ้ำย้ำสองหน ซึ่งล้วนเป็นการทำลายตนให้เสียไปเปล่า เพราะความมักง่ายชอบปฏิบัติแบบลัดคิว

จึงขอเตือนไว้พอเป็นข้อคิดว่า ธรรมเป็นธรรมชาติที่มีกฎเกณฑ์ทั้งฝ่ายเหตุฝ่ายผล ผู้บำเพ็ญธรรมเพื่อหวังประโยชน์และความเป็นสิริมงคลแก่ตน จึงควรสังเกตวิธีปฏิบัติด้วยดี ไม่เห็นแก่ได้ แก่การกระทำอันเป็นลักษณะแผลง ๆ แฝงเข้ามาในวงการปฏิบัติเนื่องจากความเป็นคนสมัยใหม่ และอยากดังเป็นตัวจักรพาหมุนให้ผิดทาง ปราชญ์ที่ท่านปฏิบัติและรู้เห็นมาก่อนจึงเลือกเฟ้นแล้วเฟ้นเล่าด้วยปัญญาอันแหลมหลัก กว่าจะนำธรรมออกในนามสวากขาตธรรมว่าตรัสไว้ชอบแล้ว ถูกต้องสมบูรณ์เต็มที่แล้ว เหมาะสมแก่กาลสถานที่และสมัยธรรมนิยมเต็มที่แล้ว สมบูรณ์ทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ถือเอาใจความก็ว่าสมบูรณ์เต็มที่แล้วทั้งเหตุและผล ควรแก่การปฏิบัติตามไม่มีเคลือบแคลงสงสัย

ผลที่จะพึงได้รับก็ไม่มีอะไรอื่นนอกจากความสุขความสมหวังไปโดยลำดับ นับแต่ขั้นกัลยาณธรรมถึงขั้นอริยธรรม ถ้าเป็นนามของผู้ได้รับผลก็เป็นกัลยาณชนและอริยชนไปตามลำดับ จนถึงอรหันตบุคคล ไม่มีบกพร่องทางคุณธรรมที่เกิดจากการปฏิบัติเป็นมัชฌิมา **ผู้ปฏิบัติเป็นมัชฌิมาตามหลักธรรมมีแสดงไว้ว่าศีล สมาธิ ปัญญา คือ กาลที่ควรมีศีลก็ควรสนใจในศีล กาลที่ควรมีสมาธิความสงบใจก็ควรสนใจในการทำสมาธิให้เกิด กาลที่ควรมีปัญญาก็ควรเจริญปัญญาให้เกิด ไม่ส่งเสริมหรือลบล้างส่วนใดส่วนหนึ่งให้เสียไป อันเป็นการลบล้างตนให้เสียไปในขณะเดียวกัน เพราะศีล สมาธิ ปัญญาเป็นธรรมสมบัติเกี่ยวเนื่องกัน** ที่ผู้ปฏิบัติจะควรสนใจเสมอกันตามกาลเวลาที่ควรจะเจริญในธรรมใดเวลาใด ไม่เป็นสิ่งที่ควรผลักออกหรือคัดเลือกเอาตามชอบใจ อันเป็นความเห็นผิด

เนื่องจากธรรมทั้งนี้มิใช่สมบัติต่างชนิดกัน โดยเป็นกองเงิน กองทอง และกองเพชรนิลจินดา ว่าตนชอบสิ่งนั้นไม่ชอบสิ่งนี้แล้วตัดออก แต่เพราะศีล สมาธิ ปัญญาเป็นคุณธรรมเกี่ยวเนื่องกันกับการปฏิบัติของผู้ต้องการคุณธรรมนั้น ๆ จะควรปฏิบัติให้กลมกลืนกันไปตามความจำเป็นของศีล สมาธิ ปัญญาแต่ละประเภท คือศีลนั้นเป็นพื้นของผู้มีศีลที่รักษาอยู่ประจำ ส่วนสมาธิกับปัญญานั้นจะควรปฏิบัติอย่างไรจึงจะเหมาะสม เพื่อกำลังจะได้เพิ่มขึ้นเป็นคู่เคียงกันไปไม่ให้บกพร่องด้านใดด้านหนึ่ง **การปฏิบัติต่อธรรมทั้งสองประเภทนี้มีดังนี้ คือ ถ้าสมาธิยังไม่มีเลย ก็ควรพยายามให้มีขึ้นด้วยการบริกรรมภาวนาหรือวิธีใดที่ถูกกับจริตนิสัยซึ่งควรจะทำให้สมาธิเกิดขึ้นได้ ถ้ามีบ้างแล้วก็ควรเจริญวิปัสสนาปัญญาไปด้วยกัน ตามโอกาสที่สมาธิถอนขึ้นมาและมีกำลังพอควรแล้ว**

การพิจารณาทางปัญญานั้นควรแยกแยะธาตุขันธ์ มีรูปขันธ์เป็นต้น ออกพิจารณาโดยอนุโลมปฏิโลมถอยหน้าถอยหลังกลับไปมา โดยทางปฏิกูลหรือทางไตรลักษณ์ จนมีความชำนิชำนาญคล่องแคล่ว อันดับต่อไปก็พักจิตโดยทางสมาธิดังที่เคยทำมา อย่างนี้เรียกว่าการบำเพ็ญสมาธิและปัญญาให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ ไม่หย่อนในธรรมนั้นยิ่งในธรรมนี้ เพราะสมาธิกับปัญญาทั้งสองนี้เป็นธรรมพยุงจิตให้เจริญขึ้นโดยลำดับไม่มีวันเสื่อมคลาย ผู้บำเพ็ญจึงควรสนใจทั้งสองอย่างให้สม่ำเสมอกันแต่ต้นจนอวสานแห่งการบำเพ็ญเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน

ศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี มิใช่ธรรมล้าสมัยและมิใช่ธรรมเลยสมัย แต่เป็นธรรมที่เหมาะกับทุกยุคทุกสมัยตลอดมาและตลอดไปเป็นอนันตกาล ไม่มีกาลสถานที่และบุคคลมาบังคับให้ธรรมเหล่านี้ต้องเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น เป็นธรรมที่เหมาะกับกิเลสทุก

ประเภทที่มีอยู่ในใจสัตว์ไม่มีสิ่งใดยิ่งไปกว่า ผู้ปฏิบัติจึงควรทำให้เหมาะสมกับธรรมที่จะนำไปแก้กิเลสชนิดต่างๆ ให้หลุดลอยไปจากใจเป็นพักๆ คำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา นี้เป็นธรรมที่แหลมคมยิ่งในศาสนา ที่ใช้เป็นเครื่องมือแก้กิเลสทุกประเภทให้หมดสิ้นไป ไม่มีกิเลสตัวใดเหนืออำนาจธรรมนี้ไปได้ และธรรมทั้งสามนี้เป็นธรรมเกี่ยวเนื่องกัน จะแยกเอาแต่ธรรมใดธรรมหนึ่งไปแก้กิเลสให้สิ้นไปโดยสิ้นเชิงย่อมไม่ได้ ต้องพร้อมองค์กัน

การเขียนปฏิปทาของพระธุดงค์ รู้สึกสับสนวกเวียน ทำให้ท่านผู้อ่านเวียนศีรษะไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากการปฏิบัติของท่านมีหลายแขนง และรวมคำว่าปฏิปทาของพระธุดงค์ไว้ด้วย จึงได้แยกออกแสดงเป็นแขนงๆ ของแต่ละท่านที่ฝึกทรมานตน เพียงการอยู่ป่าของท่านก็ยังเขียนไม่จบ จำต้องพักไว้เขียนเรื่องอื่นที่เกี่ยวเนื่องกันไปก่อน แล้วค่อยยกมาเขียนต่ออีก จึงขออภัยท่านผู้อ่านไว้ด้วยที่เรื่องหนึ่งๆ ควรจะจบแต่ก็ยังจบไม่ได้ดังที่เรียนแล้ว

บัดนี้จะเริ่มเรื่องการฝึกทรมานตนโดยวิธีต่างๆ ของท่านต่อไปอีก คือท่านที่ทรมานตนด้วยวิธีใดรู้สึกว่าได้กำลังใจกว่าวิธีอื่นๆ ท่านก็สนใจทรมานวิธีนั้นต่อไปไม่ลดละ จนเป็นที่แน่ใจว่าจิตไม่แสดงอาการพยศอีก เวลาไปอยู่ตามสถานที่ดังกล่าวเป็นความรู้สึกธรรมดาเหมือนสถานที่ทั่วๆ ไป แล้วท่านถึงจะหยุดการทรมานแบบนั้น และบำเพ็ญไปตามปกติธรรมดา

การฝึกจิตทรมานใจ ถ้าฝึกได้แล้วต้องเป็นแบบนี้ คือ อยู่ไหนก็สบาย ไม่รบกวนตัวเองด้วยเรื่องต่างๆ มีเรื่องกลัวเสือกลัวผีเป็นต้น แต่เมื่อทรมานได้แล้ว แม้จิตไม่แสดงความกลัวเหมือนแต่ก่อนก็ตาม เมื่อเห็นว่าเป็นที่สะดวกใจเพราะสถานที่เช่นไร ท่านมักจะชอบอยู่ในสถานที่เช่นนั้นเป็นปกตินิสัยตลอดไป ไม่ค่อยผิดกับครั้งพุทธกาลที่พระสาวกท่านชอบอยู่ตามนิสัยอะไรนัก เช่น องค์ชอบอยู่ป่าอยู่เขา ท่านก็อยู่ของท่านไปเรื่อยๆ จนถึงอายุขัย ดัง**พระอัญญาโกณฑัญญ**ะเป็นตัวอย่าง

เมื่อถึงกาลจะนิพพานแล้วค่อยออกจากป่าจากเขา มาเฝ้าพระศาสดาและทูลลาเข้าสู่นิพพาน จนพระภิกษุหนุ่มสามเณรน้อยทั้งหลายในสำนักพระศาสดาที่ไม่เคยเห็นองค์ท่านซึ่งครองผ้าที่ย้อมด้วยดินแดงเพราะไม่มีสีกรักหรือสีแก่นขนุนจะย้อม เนื่องจากอยู่ในป่าลึกอันรกชัฏ พากันสงสัยนึกว่าขรัวตาบริโภคมาจากที่ไหน จึงทูลถามพระพุทธเจ้าตามความรู้สึกของตนๆ ว่าพระพุทธเจ้าข้า ขรัวตาองค์นี้มาจากที่ไหน ดูสีผ้าแล้วน่ากลัวจริงแดงเหมือนกะย้อมด้วยเลือดอะไรไม่ทราบ พระองค์ทรงเห็นอาการไม่ดีของพระหนุ่มเณรน้อยทั้งหลายที่แสดงอาการสงสัยไม่เคารพท่าน จึงรับสั่งทันทีว่า นี่แลคือพระอัญญาโกณ

ฑัญญะพี่ชายของเธอทั้งหลาย ซึ่งบรรลุธรรมก่อนใครๆ ทั้งหมดในบรรดาสาวกของเราตถาคต จงพากันจำพี่ชายของเธอทั้งหลายไว้แต่บัดนี้เป็นต้นไป

พระอัญญาโกณฑัญญะเธอเป็นพระอรหันต์แต่ต้นศาสนาของเราตถาคต และปฏิบัติตนเป็นสามีจิกรรมตลอดมา โดยชอบอยู่ในป่าในเขาเป็นประจำนิสัย ไม่ชอบพลุกพล่านวุ่นวายด้วยฝูงชน บัดนี้สังขารของเธอชราภาพหมดทางเยียวยา เธอจึงออกจากป่ามาเฝ้าและลาเราตถาคตเพื่อเข้าสู่นิพพานในไม่ช้านี้ สาวกที่ชอบอยู่ป่าอยู่เขามีนิสัยดังพระอัญญาโกณฑัญญะลูกเราตถาคตนี้หายาก พวกเธอทั้งหลายจงจำไว้ว่า ที่ไปจากเราตถาคตตะกี้นี้คือพระอัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นลูกหัวปีของเราตถาคต และเป็นพี่ชายใหญ่ของเธอทั้งหลายนั้นเอง มิใช่พระขรัวตามาจากที่ไหนดังที่เธอทั้งหลายสงสัยกัน

พอพระพุทธเจ้าทรงชี้แจงเหตุผลของพระอัญญาโกณฑัญญะให้ฟัง พระหนุ่มเณรน้อยทั้งหลายเกิดความเสียใจ เห็นโทษที่กล่าววาจาไม่สมควรต่อท่านต่อพระศาสดาโดยมิได้สำนึกอะไรก่อน และเกิดความเลื่อมใสในองค์ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะมาก ทั้งด้วยความเสียดายที่ท่านได้จากไปเสียก่อนที่จะรู้จักเรื่องท่านได้ดีจากพระศาสดา เรื่องที่ยกมากับเรื่องพระธุดงค์ที่ท่านปฏิบัติดำเนินตามท่านอาจารย์มั่น ในการชอบอยู่ป่าอยู่เขาตามนิสัยนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ที่ผิดกันก็พระอัญญาโกณฑัญญะท่านเป็นพระอรหันต์ทราบกันทั่วแดนพุทธศาสนิก แต่ท่านที่ดำเนินตามท่านอาจารย์มั่นเรื่อยมาจนทุกวันนี้ ท่านจะเป็นพระอะไรบ้าง จะมีส่วนอย่างท่านบ้าง หรือมีแต่ "ปุถุ" ล้วนๆ ผู้เขียนทราบไม่ได้ จึงเรียนไว้เท่าที่ความสามารถอำนวย

ส่วนท่านที่ทั้งฝึกทรมานตนด้วยการอยู่ป่าอยู่เขา และทรมานตนด้วยวิธีผ่อนอาหารท่านก็ผ่อนของท่านไปเรื่อยๆ คำว่าผ่อนนั้นคือ ท่านฉันแต่น้อย มิได้ฉันตามความต้องการของธาตุหรือด้วยอำนาจตัณหาที่อาจมีแทรกขึ้นมาได้ในบางเวลา เช่น ฉันเพียง ๗๐% บ้าง ๖๐% บ้าง ๕๐% บ้าง ๔๐% บ้าง ตามที่เห็นควร หรืออาจเพิ่มขึ้น ผ่อนลงบ้างในบางโอกาสท่านพยายามผ่อนของท่านไปเรื่อย หรืออาจถือเป็นปฏิปทาคู่เคียงกันไปกับวิธีบำเพ็ญทั้งหลายเป็นเวลานาน เช่น เป็นเดือนๆ หรือหลายๆ เดือนก็ได้ ตามแต่สะดวกในการปฏิบัติจิตตภาวนาและธาตุขันธ์ให้พอเป็นไป ไม่เกิดโรคภัยและไม่เกิดความหิวโหยอ่อนเพลียจนเกินไป ท่านก็พยายามพยุงความเพียรของท่านไปจนกว่าธาตุขันธ์จะแสดงปฏิกิริยา หรือจิตใจดีขึ้นโดยไม่ต้องฝึกทรมานวิธีนี้เข้าช่วย ก็ดำเนินไปได้ด้วยความราบรื่นสม่ำเสมอ ท่านอาจงดการผ่อนอาหารไปก็ได้ ทั้งนี้ก็แล้วแต่กรณีไม่แน่นอนตายตัวนัก

เท่าที่ทราบมา ท่านเคยได้กำลังใจจากวิธีใด ท่านมักจะยึดวิธีนั้นไว้ไม่ยอมปล่อยวางไปเสียอย่างเดียว แม้มีกำลังใจสูงขนาดไหนท่านก็มักจะมีลวดลายไปในทางที่เคยดำเนินมาอยู่เสมอ ราวกับท่านเห็นคุณและระลึกถึงวิธีนั้นอยู่เสมอด้วยความสำนึกตน ถ้าเป็นคนก็เรียกว่ารู้บุญคุณต่อผู้ที่เคยทำคุณแก่ตน ถ้าเป็นธรรมก็คงระลึกถึงคุณของธรรมที่เคยให้คุณแก่ตน ดังพระองค์ทรงกราบไหว้พระธรรมเป็นตัวอย่าง

การผ่อนอาหารฉันแต่น้อย ทำให้ร่างกายทุกส่วนเบา กำลังก็ลดน้อยลงไม่ทับจิต การภาวนาก็สะดวกและสงบได้เร็วกว่าธรรมดาที่ไม่ได้ผ่อน (สำหรับรายที่ถูกกับจริต) การภาวนาในเวลาผ่อนอาหาร ใจไม่ค่อยมีทีได้ทีเสียเกี่ยวกับความสงบ ผิดกับปกติที่ไม่ได้ผ่อนซึ่งกำลังอยู่ในขั้นฝึกหัด ขณะผ่อนอาหารเวลาเดินจงกรมก็สะดวก นั่งสมาธิก็สบาย กลางคืนกลางวันภาวนามักได้ผลพอ ๆ กัน ซึ่งตามปกติเดินจงกรมนั่งสมาธิในเวลากลางคืนอันเป็นเวลาที่ธาตุละเอียด มักจะดีกว่ากลางวันอยู่เสมอ ส่วนผู้ชอบผ่อนอาหารก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ถ้าอดไปหลายวันความรู้สึกหิวโหยอ่อนเพลียจะมีมาก ส่วนจิตมักละเอียดยิ่งกว่าการผ่อนอาหารอยู่มาก ทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญามีความคล่องแคล่วกว่ากัน

การอดท่านมักจะอดแต่น้อยไปหามาก คือแรกก็อดเป็นการทดลองดูเพียง ๒ - ๓ วันบ้าง ๔ - ๕ วันบ้าง พอเห็นได้ว่าผลทางการภาวนาดี ก็ขยับขึ้นไปอีกเป็นครั้งละ ๖ -๗ วันบ้าง ๘ - ๙ วันบ้าง ในระหว่างที่กำลังอดก็ภาวนาไปและสังเกตจิตและธาตุขันธ์ไปด้วย ถ้าเห็นว่าทุกส่วนยังดีก็อดไปบ้าง ฉันบ้างสลับกันไป จนกลายเป็นอดครั้งละหลาย ๆ วันขึ้นไปเรื่อย ๆ คือครั้งละ ๑๔ - ๑๕ วันบ้าง ๑๖ - ๑๗ วันบ้าง จนถึงเดือนก็มีในบางราย ขณะที่กำลังอดอาหารนั้น ถ้าธาตุรู้สึกอ่อนเพลียมาก ท่านก็ฉันนมบ้างเป็นบางวันระหว่างที่อด สำหรับรายที่ถูกกับนิสัยย่อมได้ประโยชน์หลายอย่าง คือ ความง่วงเหงาหาวนอนนับแต่สองคืนล่วงไปแล้วไม่ค่อยมี ยิ่งหลายคืนล่วงไปเท่าไร ความง่วงไม่รบกวนเลย นั่งอยู่ที่ไหนกายก็เที่ยงตรงอยู่ตลอดเวลาเหมือนหัวตอ ไม่มีอาการสัปหงกงกงันใด ๆ ทั้งสิ้น สติดีไม่ค่อยเผลอ นานวันไปเท่าไรสติยิ่งดีไม่ค่อยเผลอเลย จิตคิดเรื่องอะไรขึ้นมาสติรู้ทันแทบทุกระยะหรือทุกระยะ โดยมิได้เข้มงวดกวดขันว่าจะพยายามไม่ให้เผลอสติ แต่ก็เป็นไปได้เอง

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการอดอาหารก็เพื่อความเพียร และตั้งสติเรื่อยมานับแต่วันเริ่มแรกอดก็เป็นได้ สติจึงไม่ค่อยเผลอในระยะแรกอด และไม่เผลอสติเวลาอดไปหลายวัน การภาวนารู้สึกว่าสะดวกคล่องแคล่วไปเสียทุกอย่าง ทั้งด้านสมาธิและปัญญา เมื่อต้องการให้จิตพักลงในสมาธิ ก็ลงได้ตามใจหวัง เวลาต้องการพิจารณาทางปัญญาหลังจาก

จิตถอนขึ้นมาจากสมาธิแล้ว ก็เป็นปัญญาอย่างคล่องแคล่วไปโดยลำดับ ไม่อืดอาดเนือยนายดังที่พิจารณาในเวลาปกติ ในอิริยาบถต่าง ๆ มีสติอยู่กับตัว ไม่ค่อยเผลอไปกับอะไรง่าย ๆ พิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ก็รวดเร็วทันใจและเข้าใจแจ่มแจ้งได้เร็วผิดธรรมดา ร่างกายก็ไม่ค่อยขัดที่นั่นเจ็บปวดที่นี่ และเบาผิดปกติ จิตก็มักเห็นภัยได้ง่าย ไม่ค่อยฝืนความจริงและดื้อดึงนักเหมือนที่เคยเป็น

ผู้อยู่ในขั้นสมาธิก็อยู่ด้วยความสงบในอิริยาบถต่าง ๆ ผู้อยู่ในขั้นปัญญาก็อยู่ด้วยการใคร่ครวญไตร่ตรองกรองเหตุกรองผลไปตามสิ่งที่มาสัมผัสชนิดต่าง ๆ ไม่มีประมาณ จิตเพลินต่อการพิจารณาในธรรมทั้งหลาย หายเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าราวกับฉันอาหารอยู่โดยปกติ ถ้ารู้สึกเมื่อยหิวอ่อนเพลียก็ต่อเมื่อจิตถอนออกจากสมาธิ หรือจิตพักจากการพิจารณาและเวลาออกเปลี่ยนอิริยาบถจึงจะรู้สึกตอนนั้น เวลาจิตเข้าสมาธิและกำลังพิจารณาธรรมทั้งหลายอยู่ ไม่รู้สึกหิวหรืออ่อนเพลียเลย เนื่องจากจิตเพลินต่อสมาธิและปัญญา ไม่สนใจกับธาตุขันธ์ เวทนาทางกายจึงเป็นเหมือนไม่มีในเวลานั้น

พอถึงวันกำหนดจะฉัน ระหว่างจิตกับขันธ์เกิดทะเลาะไม่ลงรอยกัน ฝ่ายธาตุขันธ์ก็ว่าอ่อนเพลียต้องการอาหารเครื่องเยียวยาพอประทังชีวิต ฝ่ายจิตก็ว่าขณะอดอาหารภาวนาดี จิตใจสงบผ่องใส ไม่กังวลวุ่นวายกับสิ่งใด ๆ พอฉันแล้วภาวนาไม่ดี อิ่มแล้วคิดถึงแต่หมอนแทนที่จะคิดถึงอรรถถึงธรรมเหมือนเวลาอด จึงไม่อยากฉัน เพราะเวลาฉันแล้วภาวนาไม่เป็นท่า แทนที่กายมีกำลังแล้วจะดี ระหว่างจิตกับขันธ์ทะเลาะกันอย่างนี้แลเจ้าของต้องตัดสินให้อดบ้างอิ่มบ้างนั่นแลดี จิตก็ได้ประโยชน์ กายก็รู้จักอดทนเสียบ้าง ไม่ปรนปรือจนเกินไปซึ่งเป็นทางของสัตว์เดียรัจฉาน มีแต่กินกับนอน การอดมากก็ทนไม่ไหวกายต้องแตก การอิ่มมากก็ขี้เกียจวิ่งหาแต่หมอน แทนที่จะวิ่งหาอรรถหาธรรมเหมือนเวลาอด การอดอาหารมีประโยชน์หลายอย่างดังนี้แล

เวลาที่กำลังอดเป็นเวลาที่เร่งความเพียรเต็มที่ในอิริยาบถต่าง ๆ การหลับนอนมีน้อย หลับงีบเดียวก็พอกับความต้องการของธาตุโดยไม่มีความโงกง่วงอีกเลย สำหรับรายที่ถูกกับจริต ทำให้เห็นทันตาทั้งด้านสมาธิและปัญญา ความหิวจัดจะมีเฉพาะสองสามวันแรก พอเลยไปหลายวันแล้วความหิวก็เบาลง แต่ความอ่อนเพลียค่อยเพิ่มขึ้น จิตก็มีความละเอียดแยบคายไปโดยลำดับตามวันที่อด ดังนั้นถึงวันจะฉันจึงทำให้เสียดาย อยากจะอดต่อไป แต่ธาตุขันธ์รู้สึกเต็มทน ต้องผ่อนให้เขาบ้าง ไม่เช่นนั้นทำงานไม่ตลอดสาย ธาตุขันธ์จะทลายไปก่อนกิเลส จำต้องเยียวยากันไป ถ้าจะทำตามใจ กายคงไปไม่รอดแน่ แต่ถ้าจะปล่อยตามร่างกายที่เขาต้องการ ใจก็คงไม่ได้ดื่มธรรมตามความมุ่งหมายเท่าที่ควรจะได้

การอดอาหารได้ผลประจักษ์ทั้งสมาธิและปัญญา จึงทำให้ระลึกถึงพระพุทธองค์เวลาทรงทำทุกรกิริยาไม่เสวยพระกระยาหาร ด้วยทรงมุ่งความตรัสรู้ธรรมจากการทรงอดโดยถ่ายเดียวไม่ทรงบำเพ็ญเพียรทางใจ จึงไม่ทรงปรากฏผลในเวลานั้น แต่พอมาเสวยข้าวมธุปายาสที่นางสุชาดานำไปถวายแล้ว ในคืนวันนั้นเอง ซึ่งแม้เสวยแล้วก็ตาม แต่พระอาการทุกส่วนแห่งพระกายยังผ่องใสและเบาหวิวอยู่ พอทรงเจริญอานาปานสติอันเป็นความเพียรทางใจ จึงทำให้พระองค์ได้ตรัสรู้ในราตรีวันนั้น ผลทางพระกายที่เกี่ยวกับการทรงอดพระกระยาหารจึงเข้าใจว่ามีส่วนช่วยทางพระทัยอยู่บ้าง ไม่ทับใจจนเกินไปในเวลานั้น แม้พระองค์จะทรงตำหนิว่าการอดอาหารมิใช่ทางตรัสรู้นั้น คงมิได้หมายการอดเพื่อความเพียรทางใจด้วย น่าจะหมายการอดเพื่อตรัสรู้ล้วน ๆ จึงผิดทาง

เพราะการตรัสรู้หรือบรรลุธรรมต้องหมายถึงใจเป็นสำคัญ มิได้หมายถึงกายแต่อย่างใดเลย เนื่องจากกิเลสมีอยู่ที่ใจอย่างเดียว มิได้อยู่ที่กาย ส่วนกายเป็นปัจจัยเครื่องหนุนกิเลสให้กำเริบรุนแรงได้นั้นมีทางเป็นได้ เช่น เวลาธาตุมีกำลังเต็มที่ จะแสดงให้ใจที่อบรมมาด้วยดีแล้วรู้ทันทีว่าขันธ์กำเริบ ถ้ามีกิเลสอยู่ในใจด้วยแล้วก็ต้องฉุดลากกันไปใหญ่ ดีไม่ดีตามไม่ทันเสียด้วยและพากันจมปลักไปเลย จนโผล่ขึ้นจากปลักในเวลาพอตัวแล้วถึงจะทราบถ้าสังเกต แต่ถ้าไม่สังเกตก็ไม่มีทางทราบได้ตลอดไป ปล่อยให้กิเลสและธาตุขันธ์พาไป แบบถึงไหนถึงนั่นแล กิเลสกับกายมีส่วนเกี่ยวข้องกันอย่างนี้ แต่ลำพังขันธ์ล้วน ๆ ก็ไม่เป็นภัยแก่จิตใจที่บริสุทธิ์แล้ว

ดังนั้นการอดอาหารจึงมีส่วนดีแก่จิตตภาวนาอยู่ไม่น้อยในบางนิสัย ท่านจึงมิได้ห้ามไม่ให้อดอาหารไว้โดยเด็ดขาดที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการภาวนาอยู่ด้วย จะเห็นได้จากพระวินัยบางข้อที่ว่าด้วยการอดอาหารว่า **ภิกษุที่อดอาหารเพื่อการอวดโลก เป็นอาบัติทุกครั้งที่อด และทุกประโยคที่เคลื่อนไหวเพื่อการโอ้อวด แต่ถ้าอดเพื่อความเพียรทางใจแล้วอดเถิด เราตถาคตอนุญาตดังนี้ ทั้งนี้พระองค์อาจทรงมองเห็นสาระของการอดเพื่อความเพียรทางใจอยู่บ้าง ซึ่งอาจเหมาะกับจริตเป็นบางราย จึงทรงอนุญาต ไม่ทรงห้ามไปเสียทีเดียว** ส่วนรายที่ไม่เกี่ยวกับนิสัย แม้ขืนอดก็คงไม่เกิดประโยชน์เช่นเดียวกับกรรมฐานที่ไม่ถูกกับจริตของนักภาวนาฉะนั้น จึงเป็นทำนองว่าลางเนื้อชอบลางยาเป็นราย ๆ ไป

เท่าที่สังเกตดู ท่านที่ถูกจริตกับการอดอาหารรู้สึกมีมากแม้ปัจจุบันนี้ จึงเรียนไว้ในที่นี้บ้างพอเป็นข้อคิด เฉพาะวัดป่าบ้านตาดซึ่งเป็นวัดของผู้เขียนเองยังมีพระท่านชอบอดอาหารกันบ่อยและมีมากรายด้วยกัน แทบทั้งวัดที่ผลัดเปลี่ยนกันอดเสมอมานับแต่เริ่ม

สร้างวัดมาจนบัดนี้ ทั้งแล้งทั้งฝน ทั้งในพรรษาและนอกพรรษา แม้ทุกวันนี้ก็ยังมีผู้อดอาหารอยู่ในวัดเช่นกัน พระฝรั่งอังกฤษไม่เลือกหน้า ชอบอดกันทั้งนั้น โดยท่านให้เหตุผลว่า เวลาอดอาหารแล้วภาวนาดีกว่าไม่อด จึงต้องอดบ่อย ๆ ซึ่งเป็นความสมัครใจของแต่ละท่าน มิได้มีการบังคับขู่เข็ญแต่อย่างใด พระฝรั่งก็อดอาหารเก่งเหมือนพระไทยและอดได้ทีละหลาย ๆ วันจึงฉันเสียวันสองวันแล้วก็อดต่อไปอีก บางองค์อดได้ถึง ๑๔ -๑๕ วันก็มีนับว่าท่านอดทนอยู่มาก บางองค์ก็อดได้ราว ๙ - ๑๐ วัน ท่านอดได้เช่นเดียวกับพระไทยเรา

ท่านบอกว่าขณะอดอาหาร จิตไม่ค่อยดิ้นรนกวัดแกว่ง บังคับง่ายกว่าปกติที่ไม่ได้อด ทั้งจิตก็สงบเย็นดีและสม่ำเสมอ ไม่วอกแวกคลอนแคลนอย่างง่ายดาย จึงทำให้อยากอดบ่อย ๆ เพื่อจิตจะได้ก้าวหน้าเร็วเท่าที่ควร ดังนี้จึงน่าสงสารและอนุโมทนากับท่านที่อุตส่าห์ข้ามน้ำข้ามทะเลมาบวชในพระพุทธศาสนา มาจำศีลภาวนาด้วยความอดอยากกันดาร ข้าวปลาอาหารก็ไม่ค่อยฉัน ทั้งจากบ้านจากเมืองจากบิดามารดาวงศาคณาญาติเป็นเวลานานปี ไม่ค่อยบ่นว่าคิดถึงบ้านคิดถึงเมือง คิดถึงหมู่เพื่อนญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ที่เคยอยู่อาศัยใกล้ชิดสนิทสนมมาแต่ก่อนเลย นับว่าท่านบวชมาเพื่อแสวงหาธรรมความเจริญจริง ๆ สมเป็นชาติที่ฉลาดมาดั้งเดิม ไม่เคยแสดงความเย่อหยิ่งถือตัวให้ปรากฏเลย มีแต่ความอ่อนน้อมถ่อมตนทุกอาการที่น่าเลื่อมใส การวางตนกับพระเณรในวัด ท่านปฏิบัติได้ดี

พระฝรั่งที่อยู่ในวัดนั้นแทบทุกองค์ชอบอดอาหารกันโดยมิได้ชักชวน เห็นหมู่เพื่อนอดท่านก็ถาม เมื่อได้ความแล้วท่านก็อดทดลองดูบ้าง ต่อมาเลยเห็นท่านอดกันเรื่อย ๆ เมื่อถามก็ตอบว่าภาวนาดีกว่าปกติ จึงชอบอดบ่อยเรื่อยมา ยิ่งในพรรษาซึ่งเป็นเวลาว่างบ้างและเป็นเวลาท่านเร่งความเพียรในวัดนั้น บางวันแทบไม่มีพระออกบิณฑบาตฉันกัน เพราะเมื่อไม่ฉันก็ไม่จำเป็นต้องไป ต่างองค์ต่างอดองค์ละ ๔ - ๕ วันบ้าง ๗ -๘ วันบ้าง ๑๑ - ๑๒ วันบ้าง ครึ่งเดือนบ้าง ค่อนเดือนบ้าง จนออกพรรษา ทั้งพระไทยพระเทศอดเหมือนกันและได้องค์ละหลาย ๆ วันเหมือนกัน ที่วัดนั้นในพรรษา ๗ วันประชุมธรรมกันหนหนึ่งตลอดไปจนออกพรรษา เพื่อเป็นการส่งเสริมความเพียรทางใจให้ก้าวหน้าตามโอกาสอำนวย ออกพรรษาแล้วงานยุ่งมากเกี่ยวกับประชาชนไปหามาสู่เพื่ออรรถเพื่อธรรม ศีลทานการกุศลต่าง ๆ ซึ่งเป็นนิสัยของคนไทยชาวพุทธเคยปฏิบัติกันมาแต่ปู่ย่าตายาย และถือเป็นจิตใจของชาวพุทธตลอดมา จึงน่าอนุโมทนาด้วยเป็นอย่างยิ่ง เพราะกิจประเภทนี้

นอกจากจะเป็นกุศลผลบุญแก่ผู้บำเพ็ญแล้ว ยังเป็นการวางรากฐานอันดีแก่อนุชนรุ่นหลังได้เจริญรอยตามด้วย

วิธีการฝึกทรมานตนของพระธุดงคกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่นมีมาก และต่าง ๆ กันเป็นราย ๆ การเขียนก็จะต้องแยกแยะออกเป็นแขนง ตามรายที่มีวิธีฝึกอบรมต่างกัน เพื่อท่านผู้อ่านด้วยความสนใจจะถือเอาประโยชน์จากวิธีการของท่าน ที่เห็นว่าเหมาะกับจริตนิสัยและเพศวัยของตน บางท่านนับแต่เริ่มออกปฏิบัติกรรมฐานด้วยความสนใจเป็นเวลานานแรมปี จิตไม่เคยแสดงความสงบลงเป็นหนึ่งให้เห็นเลยก็มี พอได้รับคำแนะนำอุบายการฝึกทรมานด้วยวิธีต่าง ๆ จากครูอาจารย์และเพื่อนสหธรรมิกด้วยกัน ยึดไปทำทดลองดูตามวิธีที่ตนชอบ จิตได้รับความสงบเย็นเป็นลำดับและตั้งรากฐานจิตใจลงได้มั่นคง เพราะอุบายการฝึกอบรมที่ถูกกับจริตของตนก็มี ดังท่านที่ทำจิตให้รวมลงได้ขณะกลัวเสียงเสือกระหึ่มที่บริเวณที่พักซึ่งไม่น่าเป็นไปได้

ฉะนั้นจริตกับธรรมเครื่องอบรมจึงเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นกับผู้บำเพ็ญเป็นราย ๆ ไป เช่นรายที่จิตผาดโผนไม่ค่อยลงครูอาจารย์หรือใครง่าย ๆ อย่างนี้ โดยมากรายนั้นต้องเป็นอาจารย์ฝึกทรมานตนเอง ด้วยอุบายวิธีที่เผ็ดร้อนเป็นพิเศษแฝงไปด้วย รายเช่นนั้นท่านชอบเข้าไปอยู่ในที่คับขัน อด ๆ อยาก ๆ ด้วยปัจจัยสี่ อดบ้างอิ่มบ้าง ฝืด ๆ เคือง ๆ และชอบอยู่ในสถานที่น่ากลัวมากเพื่อทรมานตน เพราะคนเราทุกเพศทุกวัยมีนิสัยชอบบังคับมาประจำกำเนิด จะปล่อยให้เจริญรุ่งเรืองเองไม่มีทางเป็นไปได้ ต้องทั้งตัวเองทั้งผู้อื่นช่วยบังคับเพื่อความดีทั้งหลาย จะเห็นได้จากการดุด่าขู่เข็ญของพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ที่ปฏิบัติต่อเรา ย่อมมีคำดุด่าขู่เข็ญเป็นคู่เคียงกับธรรมทั้งหลายที่นำมาอบรมสั่งสอนผู้อยู่ในความปกครองเสมอไป จะมีแต่โอวาทที่ไพเราะอ่อนหวานอย่างเดียวย่อมไม่เหมาะกับเหตุการณ์เสมอไป เพราะบางรายอาจชอบรสเผ็ดรสเค็มบ้าง การอบรมสั่งสอนจึงต้องมีทั้งดุทั้งดีสับปนกันไป

พูดถึงบทดุด่าขู่เข็ญก็ทำให้ระลึกถึงพระคุณท่านอาจารย์มั่นอย่างถึงใจ ซึ่งเคยเห็นท่านดุด่าเราและพระอื่น ๆ ในบางคราวที่ทำผิด ขณะนั้นมองดูกิริยาท่าทางท่านซึ่งกำลังเฆี่ยนตีหล่อหลอมลูกศิษย์ผู้โง่เขลาให้เป็นผู้เป็นคน ด้วยการดุด่าขู่เข็ญก็น่ากลัวอย่างยิ่ง มองดูผู้ถูกดุด่าขู่เข็ญที่กำลังกลัวอย่างเต็มที่ จนตัวสั่นเหมือนลูกนกถูกฝนก็น่าสงสารมาก แต่ผลที่ได้รับเป็นที่ตรึงใจไปนาน นี่คือผลที่เกิดจากท่านผู้อื่นช่วยฝึก ส่วนผลที่เกิดจากตนฝึกตนเองนั้น ท่านที่เคยฝึกตนอย่างเต็มกำลังมาแล้วย่อมทราบชัดกับตัวเอง เช่นท่านที่ได้รับความสงบทางจิตอย่างเต็มที่กับทางจงกรมขณะที่กำลังกลัวเสียงเสือกระหึ่ม จิตกลับ

เกิดความอาจหาญขึ้นมาในขณะนั้นอย่างไม่คาดฝันว่าจะเป็นไปได้เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ การฝึกทรมานตนจึงเป็นงานสำคัญ ที่ผู้หวังความเจริญก้าวหน้าทั้งทางโลกทางธรรมจะมองข้ามไปไม่ได้

ท่านผู้อ่านกรุณาทราบ ในบรรดาปฏิปทาที่นำมาแสดงเกี่ยวกับการปฏิบัติของพระธุดงคกรรมฐาน ทั้งฝ่ายเหตุว่ารายนั้นท่านมีนิสัยชอบฝึกอบรมตนด้วยวิธีนั้น รายนั้นท่านชอบฝึกด้วยวิธีนั้นเป็นต้น ทั้งฝ่ายผลที่ได้รับจากการฝึกตนซึ่งกำลังนำลงคละเคล้ากันไปกับฝ่ายเหตุก็ดี ที่จะลงต่อไปตามลำดับ ทั้งเหตุและผลคละเคล้ากันไปก็ดี ผู้เขียนได้พยายามเขียนตามความจริง ที่ได้เห็นได้ยินมาจากอาจารย์ผู้เคยรับการอบรมกับท่านมาแล้ว เป็นแต่ไม่ระบุนามท่านที่เป็นเจ้าของทั้งเหตุและผลเท่านั้น เพื่อรักษาสิ่งที่ควรสงวนในองค์ท่านไว้ นอกจากจำเป็นที่อาจระบุบ้างเป็นบางราย คำว่าบางองค์หรือบางรายท่านชอบฝึกตนด้วยวิธีนั้น ๆ เป็นต้น โปรดทราบว่าเป็นการระบุนามท่านแล้วโดยปริยาย คำว่าบางองค์หรือบางรายนั่นแลคือคำยืนยันว่า ท่านเป็นผู้ฝึกตนทรมานตนด้วยวิธีนั้น เช่น อดอาหารหรือเดินจงกรมแข่งเสียงเสือกระหึ่มเป็นต้น

ทุก ๆ แขนงแห่งอุบายวิธีของการฝึกทรมานท่าน ล้วนเป็นวิธีที่ท่านเคยได้รับผลเป็นที่แน่ใจมาแล้วจึงได้นำลง มิได้เขียนด้วยการสุ่มเดาทั้งที่ไม่แน่ในผลเป็นที่ยืนยันและยอมรับกันในวงปฏิบัติ ที่เขียนมาแล้วก็ดี ที่กำลังจะเขียนต่อไปก็ดี โปรดทราบว่าเขียนไปตามความเป็นมาของท่านโดยตรง ส่วนผิดหรือถูกอาจขึ้นอยู่กับผู้เขียนซึ่งนำลงทั้งดุ้น ขาดความไตร่ตรองที่เคยมีประจำนิสัยเสมอมา จึงหวังได้รับอภัยจากท่านผู้อ่านตามเคย

วิธีฝึกทรมานตนของท่าน จนได้มาเป็นอาจารย์สั่งสอนประชาชนพระเณรอยู่เวลานี้ รู้สึกจะเป็นการกระทำที่ผู้ไม่เคยได้พบเห็น ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน และไม่เคยคิดว่าการฝึกตนด้วยวิธีนั้น ๆ จะมีผู้กล้าทำกล้าเสี่ยงต่อชีวิตซึ่งเป็นสิ่งรักสงวนอย่างยิ่งเหนือสิ่งใด ๆ ในโลก และเป็นสิ่งที่ไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้ในสังคมมนุษย์ปัจจุบันที่ต้องการผลมากกว่าการบำรุงเหตุ แต่ก็มีผู้ทำผู้กล้าเสี่ยงจนเป็นชีวิตอัตภาพที่เดนตายมาแล้ว ถ้าท่านรู้ธรรมจากวิธีนั้น ๆ ก็น่าจะเรียกว่าธรรมเดนตายของท่านรายนั้น ๆ ได้ เพราะเหตุเดนตาย ผลก็ควรเดนตายเช่นกัน เหตุกับผลเหล่านี้ไม่น่าจะมีท่านผู้ใดสนใจนำมาคิดในชีวิตที่ถือว่าเป็นของมีคุณค่ามาก แม้คิดก็คงเข้ากันไม่ได้สนิท เพราะอำนาจแห่งความรักในชีวิตเป็นเครื่องปิดบังคุณค่าแห่งธรรมที่มีในตน ซึ่งยังมองไม่เห็นในขณะนั้น นอกจากท่านที่สนใจในหลักความจริงเสมอชีวิตหรือยิ่งกว่าชีวิต ที่พลอยให้เกิดความยุ่งเหยิงวุ่นวายไม่เข้าเรื่อง และ

ร่องรอยอยู่เป็นประจำเท่านั้น จะนำไปไตร่ตรองและทดสอบความเป็นมาของท่านกับความเป็นมาและเป็นอยู่ของตนเข้าสู่หลักความจริงว่า มีอะไรยิ่งหย่อนกว่ากันบ้าง

สำหรับเราทำอย่างนี้ แต่ท่านทำไมทำอย่างนั้นโดยไม่กลัวพญามัจจุราชจะหัวเราะเย้ยบ้าง เรากับท่านมีอะไรลี้ลับและขัดความจริงแห่งธรรมต่างกันอย่างไรบ้าง ท่านทำไมทำได้เสี่ยงได้ และทราบว่าท่านมีความรู้เห็นต่าง ๆ ทั้งตื้นทั้งลึกทั้งเปิดเผยทั้งลี้ลับจากวิธีนั้น ๆ ด้วย ไม่นำชีวิตไปทิ้งด้วยวิธีการฝึกทรมานนั้นเปล่า ๆ เหตุกับผลซึ่งเป็นสมบัติของท่านยังปรากฏเป็นร่องรอยมาให้เราได้อ่านอยู่ขณะนี้ ท่านก็มีร่างกายซึ่งเป็นสิ่งที่รักสงวนเช่นเดียวกับเราและท่านก็เป็นคน ๆ หนึ่ง อาจมีความรู้สึกคล้ายคลึงกันกับคนทั่ว ๆ ไป แต่ทำไมท่านกล้าสละ ท่านสละเพื่ออะไร สิ่งที่ท่านทำแต่เราไม่เคยทำ และสิ่งที่ท่านรู้แต่เรายังไม่เคยรู้ ทำไมคนเหมือนกันทั้งที่สิ่งดีมีค่ามาก ต่างก็มีความต้องการด้วยกันทุกคน เราควรนำอุบายท่านอย่างใดอย่างหนึ่งที่เหมาะกับจริตและความสามารถ ไปปฏิบัติจัดการกับตนลองดูผลจะเป็นอย่างไรบ้างเหล่านี้ ถ้าสนใจใคร่ครวญเพื่อต้อนเข้าสู่หลักความจริงตามธรรมที่ทรงสั่งสอนไว้ ไม่ว่าเพศหรือวัยใดย่อมมีทางเชื่อและถือเอาประโยชน์ได้ เพราะความจริงไม่ขึ้นอยู่กับเพศและวัยใดโดยเฉพาะ แต่ขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยไตร่ตรองหามูลความจริงซึ่งมีอยู่กับทุกคน

พระธุดงคกรรมฐานที่ท่านปฏิบัติตนจนเป็นที่จับใจ ถึงกับได้นำมาลงให้ท่านอ่านอยู่เวลานี้ รู้สึกท่านมีความมุ่งหวังอย่างแรงกล้าในผลที่ตนปรารถนา จึงมิได้คำนึงถึงการทุ่มเทความเพียรเพื่อผลนั้น ๆ ว่าจะมีความหนักเบา หรือเป็นตายได้เสียอย่างไรบ้าง มีแต่ความหมายมั่นปั้นมือจะให้ได้ให้ถึงถ่ายเดียว โดยมิได้คำนึงถึงความลำบากเป็นตายจะพึงมีเพราะความเพียรที่กำลังเป็นไปอยู่ ประกอบกับผลที่พึงหวังก็แสดงขึ้นในลำดับแห่งความเพียรซึ่งเป็นผลที่ไม่เคยได้เคยมี จึงทำให้ลืมอะไรที่กลัว ๆ กันไปเสียหมด สิ่งที่น่าคิดพิศวงสำหรับผู้ไม่เคยประสบมีอยู่มากมายในวงพระธุดงคกรรมฐาน ดังท่านจะได้อ่านไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะจบปฏิปทานี้

ขณะนี้ก็กำลังจะได้อ่านอีกเรื่องหนึ่ง คือ มีอาจารย์ท่านหนึ่ง ขณะเดินจงกรมไปมาอยู่หน้าถ้ำ บนภูเขาในเวลากลางคืน โดยมิได้สนใจว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นในเวลานั้น เพราะขณะเดินจงกรมก็มีไฟเทียนไขตั้งในโคมผ้าสีขาวแขวนไว้สว่างไสว พอเห็นทางเดินได้อย่างชัดเจน ปกติไฟเป็นเครื่องหมายของมนุษย์ซึ่งสัตว์ป่าโดยมากทราบกัน แต่พอท่านเดินจงกรมไปมาเพลิน ๆ ก็ได้ยินเสียงเสือขู่คำรามขึ้นข้างทางจงกรมซึ่งไม่สูงจากพื้นดินนัก ห่างกันประมาณ ๒ วา

เสียงเสือที่ขู่คำรามนั้นหยุดเป็นพัก ๆ พอท่านได้ยินก็จำได้ทันทีว่าเป็นเสียงเสือคำราม ขณะนั้นจิตรู้สึกกลัวและหยุดมองดูเสือตามทิศทางที่มาของเสียงนั้น แต่ก็ไม่เห็นตัวมันจึงเดินจงกรมต่อไป สักครู่ก็ได้ยินเสียงคำรามขึ้นมาอีก ท่านก็หยุดเดินและมองดูมันแต่ไม่เห็นตัวมันอีกเช่นเคย ส่วนความกลัวรู้สึกเพิ่มขึ้นเป็นลำดับจนตัวสั่นและเหงื่อแตกโชกไปทั้งตัว ทั้งที่กำลังเป็นหน้าหนาวและกำลังหนาวจัดอยู่ด้วยในเวลานั้น แต่แข็งใจไว้ไม่ยอมหนีจากที่นั้น เสือก็คำรามไม่หยุด

ท่านจึงหาอุบายปลุกปลอบและขู่เข็ญตัวเองว่า เรามาบำเพ็ญธรรมเหมือนครั้งพุทธกาลที่ท่านบำเพ็ญด้วยความกล้าหาญและยอมเสียสละทุกอย่าง แม้ชีวิตก็ไม่มีความอาลัยเสียดาย ครั้งโน้นก็ทราบว่ามีสัตว์มีเสือซึ่งบางชนิดก็ทำอันตรายแก่พระท่านได้ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าสัตว์ร้ายเหล่านั้นกินท่านเป็นอาหาร แม้มีบ้างตามประวัติก็น้อยเต็มทีเพียงรายสองรายเท่านั้น พระท่านยังได้บรรลุธรรมถึงความสิ้นกิเลสและสั่งสอนโลกจนเกิดความเชื่อเลื่อมใสนับถือท่านเป็นสรณะตลอดมาถึงปัจจุบัน ไม่ปรากฏว่าเสือเอาท่านไปเป็นอาหารเสียหมด

ส่วนเราก็เป็นนักบวชในพุทธศาสนาอันเดียวกันกับท่าน และบำเพ็ญตนเพื่อธรรมแท่งเดียวกันคือ มรรคผลนิพพาน แต่ทำไมพอได้ยินเสียงเสือมาเยี่ยมและถามข่าวคราวความทุกข์สุกดิบบ้าง กลับยืนตัวแข็งและสั่นอยู่แบบคนสิ้นท่า และหึงหวงร่างกายชีวิตจิตใจราวกับจะไม่ยอมตายไปกับโลกเขาแม้ถึงคราวแล้ว ทำไมจึงมาดื้อดึงฝ่าฝืนคติธรรมที่โลกเคยเป็นกันแต่ผู้เดียว ถึงกับยืนตัวสั่นหึงหวงชีวิตไม่อยากตายเอาท่าเดียว ทำไมจึงมายืนตัวแข็งขวางธรรมของพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ ไม่นึกอายเสือตัวกำลังหัวเราะด้วยเสียงกระหึ่ม ๆ อยู่เวลานี้บ้าง ถ้าไม่อายเสือก็ทำไมไม่คิดย้อนกลับมาอายตัวเองซึ่งเป็นพระธุดงคกรรมฐานทั้งองค์ที่กำลังยืนตัวสั่นอยู่นี้บ้าง จะพอมีสติตื่นตัวว่าตนเป็นพระซึ่งเป็นเพศที่ยอมเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว แต่กลับยืนตัวสั่นเพราะเห็นแก่ชีวิตยิ่งกว่าธรรม เป็นความหยาบคายยิ่งกว่าสัตว์เสียอีก เสือเป็นสัตว์เดียรัจฉาน แต่เราเองเป็นถึงมนุษย์และเป็นพระกรรมฐานทั้งองค์ ทำไมไปคิดกลัวเสือไม่เข้าเรื่องเข้าราว

ขณะที่เรากำลังกลัวเสือและยืนตัวสั่นอยู่เหมือนลูกสุนัขตกน้ำเช่นนี้ เผื่อครูอาจารย์ส่งกระแสจิตมาเห็นเข้า ท่านก็จะหัวเราะเอาเช่นเสือหัวเราะอยู่เวลานี้ แล้วเราจะเอาหน้าไปไว้ที่ไหนกัน นี่ทำขายหน้าจริงเลยนะ และยังขายพระศาสนา ขายครูอาจารย์ตลอดวงคณะปฏิบัติที่เป็นพระธุดงคกรรมฐานด้วยกันอย่างไม่มีประมาณอีกด้วย เวลานี้เท่ากับเรามาขายตัวให้เสือและเทวดาทั้งหลายที่สถิตอยู่แถบเขาลูกนี้ หัวเราะเยาะไม่มีชิ้นดีเลย เราจะปฏิบัติ

ตัวอย่างไรจึงจะสามารถกอบกู้พระศาสนาและวงคณะกลับคืนมาได้ ไม่ถูกขายทอดตลาดแบบปลาเน่า ที่เรากำลังเป็นพ่อค้าประกาศขายท่านเสียเองอยู่เวลานี้

ขณะที่ท่านกำลังปลอบโยนและขู่เข็ญตัวเองอยู่อย่างวุ่นวายนั้น เสือก็แสดงอาการหัวเราะอยู่ด้วยเสียงกระหึ่ม ๆ และหยุดไปเป็นพัก ๆ ราวกับจะเตือนให้ท่านได้สติยับยั้งตัวเอง ด้วยอุบายแห่งธรรมที่กำลังคิดค้นอยู่อย่างชุลมุนและเอาจริงเอาจังในเวลานั้น ยังไม่ยอมหนีไปไหนง่าย ๆ ลำดับต่อมาท่านระลึกสติได้ มีอุบายขึ้นมาในเวลานั้นว่า **สัตว์ก็ดี เสือก็ดี คนก็ดี เราก็ดี ในธรรมท่านก็สอนไว้แล้วว่า เป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้นไม่มียกเว้น** แม้เสือตัวกำลังคำรามเรา และเราผู้กำลังกลัวเสือจนจะเป็นบ้าอยู่เวลานี้ เมื่อต่างก็มีความเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันเช่นนี้ เราจะกลัวหาประโยชน์อะไร เรากลัวก็ต้องตาย ไม่กลัวก็ต้องตาย เมื่อถึงเวลาแล้วไม่มีสัตว์ตัวใดหลีกพ้นไปได้

เรามาบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ที่นี่ก็ไม่มีเจตนาคิดอิจฉาเบียดเบียนใคร ถ้าเสือตัวนี้ต้องการเลือดเนื้อของเราไปทำประโยชน์ เพื่อประทังชีวิตของมันพอสืบต่ออายุไปเป็นวัน ๆ เราควรยินดียกให้เป็นทานแก่มันไป ยังจะดีกว่ามามัวยืนหวงซากผีดิบอยู่จนตัวสั่นยังไม่ยอมยกให้มันเลยเป็นไหน ๆ นักบวชคือนักเสียสละมิใช่นักหึงหวงห่วงชีวิตจนน่าอับอายขายตัวและพระศาสนา เราเกิดมาแต่เล็กจนถึงวันนี้เคยเอาเนื้อหนังมังสาของสัตว์ทั้งหลาย ที่ธรรมท่านสอนไว้ว่าเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน มาเป็นอาหารจนใหญ่โตมาขนาดนี้ แทบหยิกข่วนไม่รู้จักเจ็บเพราะเนื้อหนังของสัตว์ทั้งหลายหุ้มห่ออยู่รอบตัว บทเวลาจะควรยอมสละเนื้อหนังของตัวเพื่อเป็นทานแก่เสือเพียงตัวเดียว ทำไมจึงเหนียวแน่นแก่คนผู้ตระหนี่หึงหวงนักล่ะ มิหนำยังหวงจนตัวสั่นชนิดแกะไม่ออกบอกไม่ยอมเชื่อฟังธรรมเสียอีกด้วย ไม่เป็นการบวชมาเพื่อเห็นแก่ตัวเพราะกลัวกิเลสตัวอุบาทว์จนไม่มองเห็นใคร ๆ ในโลกไปแล้วหรือ

ถ้าเชื่อกิเลสยิ่งกว่าธรรม จงยืนตัวสั่นเฝ้าร่างแห่งกองทุกข์อยู่ที่นี่ ถ้าเชื่อธรรมของพระพุทธเจ้า จงสละเลือดเนื้อให้เสือเอาไปเป็นอาหารพอมีลมหายใจสืบชีวิตของมันต่อไปเดี๋ยวนี้อย่าชักช้า ว่าอย่างไร จะไปตามธรรมหรือจะโดดลงหลุมอุบาทว์แห่งความตระหนี่ รีบตัดสินใจ อย่าให้เสียเวลาของเสือที่กำลังรอฟังนักบวชอันเป็นเพศแห่งบุคคลผู้เสียสละจะประกาศความอาจหาญออกมาด้วยปัญญาที่ใคร่ครวญดีแล้วว่า “จะให้หรือจะหวง”

นับแต่สงครามอันเข้มข้นระหว่างเสือกับท่านกำลังเป็นไปอยู่ ซึ่งต่างฝ่ายต่างไม่ยอมลดราวาศอกให้แก่กันเป็นเวลาชั่วโมงเศษ ๆ ท่านองค์นั้นจึงตัดสินใจลงได้ด้วยความเห็นภัยในความหึงหวงแห่งชีวิต กลับเป็นใจที่กล้าหาญและเต็มเปี่ยมด้วยเมตตาสงสารเสือตัวนั้นเป็นกำลัง โดยถือธรรมบทว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันหมดสิ้นเป็นหลักใจ มองเห็นภาพเสือตัวกำลังเป็นศัตรูกลายเป็นภาพแห่งมิตรอย่างสนิทใจ คิด

อยากลูบคลำอวัยวะของมันเล่น ด้วยความรักสงสารและสนิทสนมในใจจริง ๆ จึงก้าวออกจากทางจงกรม ถือเอาโคมไฟที่แขวนอยู่ข้างทาง เดินตรงไปที่เสืออยู่ทันทีพร้อมด้วยจิตใจที่อ่อนโยนด้วยความเมตตา พอไปถึงที่ที่เข้าใจว่าเสืออยู่ แต่ไม่ปรากฏมีเสืออยู่ที่นั้นเลย จึงเดินตามหาเสือตัวนั้นทั่วทั้งป่าแถบบริเวณนั้น ขณะที่เดินตามหาเสือด้วยความกล้าหาญและใจอ่อนโยนด้วยเมตตานั้น ก็ไม่เห็นเสือตัวนั้นอีกเลย เสือก็ไม่ทราบว่าหายตัวไปที่ไหนอย่างลึกลับ

ขณะที่เดินตามหาเสือไม่พบจนอ่อนใจนั้น **มีอะไรผุดขึ้นภายในใจราวกับคนมาเตือนว่า จะตามหามันทำไมกัน ความรู้กับความหลงก็ตกอยู่กับเราคนเดียว มิได้อยู่กับสัตว์กับเสือตัวไหนนี่ ความกลัวตายถึงกับจะเป็นบ้าไปในขณะนั้นก็คือความหลงของตัวผู้เดียว ความรู้ว่าธรรมท่านสอนไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น ถึงกับสละความหึงหวงเสียได้ กลายเป็นคนมีเมตตาจิตอ่อนโยนต่อเพื่อนร่วมโลกก็เป็นความรู้ของตัวผู้เดียว ทั้งสองประโยคนี้มิได้เป็นสมบัติของใคร แต่เป็นสมบัติของตนโดยเฉพาะ แล้วจะเที่ยวหาอะไรอีก เมื่อรู้ก็ควรมีสติอยู่กับผู้รู้ เพียรไปกับผู้รู้ จัดว่าเป็นความถูกต้องดีงามแล้ว จะไปตามเอาอะไรกับสัตว์กับเสือให้กลายเป็นความเห็นผิดไปอีกเล่า พอความรู้ผุดขึ้นเตือนจบลง ก็กลับได้สติขึ้นมาทันที**

ท่านว่าขณะที่กำลังเดินไปหาเสือนั้น เป็นความแน่ใจว่าเสือเป็นมิตรกับตนอย่างสนิทสามารถจะลูบคลำหลังและอวัยวะต่าง ๆ ของมันได้อย่างเต็มมือโดยมิได้นึกคิดว่ามันจะทำอะไรตนได้เลย แต่ความจริงจะเป็นอย่างไรไม่ทราบได้ จากนั้นก็กลับมาเดินจงกรมอย่างสบายหายห่วง ไม่มีความหวาดกลัวเหลืออยู่เลย เสียงเสือที่คำรามและหยุดไปเป็นพัก ๆ นั้นก็หายไปในทันที ไม่มาปรากฏอีกเลยทั้งในคืนวันนั้นและคืนต่อ ๆ ไป จนท่านหนีจากที่นั้น ท่านว่าน่าอัศจรรย์ที่จิตกลัวแทบตั้งตัวไม่อยู่และจวนจะเป็นบ้าในขณะนั้นอยู่แล้ว แต่พอถูกขู่เข็ญทรมานด้วยอุบายต่าง ๆ กลับเป็นจิตที่กล้าหาญขึ้นมา สามารถสละเลือดเนื้อชีวิตจิตใจพลีต่อเสือได้ โดยไม่มีความสะทกสะท้านหวั่นไหวและอาลัยเสียดายเลย

นับแต่วันนั้นมา เวลาเดินจงกรมหรือนั่งภาวนา ถ้าจิตไม่ยอมสงบง่าย ใจคิดอยากให้เสือมาหาและกระหึ่มให้ฟังบ่อย ๆ จิตจะได้มีความตื่นตัว อย่างน้อยก็ได้รับความสงบมากกว่านั้นก็เป็นใจมีเมตตาอ่อนโยนและเป็นสุขไปกับสัตว์กับเสือ เพราะขณะที่ใจพลิกไปกับเสียงสัตว์ต่าง ๆ มีเสือเป็นต้น รู้สึกเป็นสุขอย่างละเอียดที่บอกไม่ถูก

ขออภัยลืมประโยคที่อะไรผุดขึ้นในใจท่านขณะที่เดินตามหาเสือ ยังเก็บไม่หมดจำต้องวกเวียนมาอีก ท่านว่าอะไรผุดขึ้นมาว่า **ความเมตตาที่แสดงเป็นความอ่อนโยนนั่นแล เป็นความสนิทสนมกับสัตว์ทั้งหลาย ทั้งที่เป็นศัตรูและทั่ว ๆ ไป ตลอดมนุษย์มนาเทวดาอินทร์พรหมยมยักษ์ทั่วไตรโลกธาตุ ไม่มีอะไรเป็นศัตรูในเวลานั้น ใจของ**

พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นใจที่เต็มไปด้วยเมตตาในสัตว์ไม่มีประมาณอย่างนั้นแล ผู้มีเมตตา หลับแลตื่นย่อมเป็นสุข สิ่งที่ผุดขึ้นในเวลานั้น เหมือนเป็นโอวาทสั่งสอนเราคนเดียว ปรากฏแว่ว ๆ ขึ้นมาในจิต ฟังได้คนเดียว รู้ได้คนเดียว ชัดถ้อยชัดคำ และผุดขึ้นมากมาย แต่จำไม่ได้ทุกประโยค ยังรู้สึกเสียดายอยู่ไม่หายดังนี้

การอยู่ป่าอยู่เขาซึ่งเป็นที่เปลี่ยว ๆ สำหรับผู้มุ่งต่อธรรมอย่างยิ่งย่อมเกิดประโยชน์ผิดธรรมดาอยู่มาก ดังท่านอาจารย์องค์นี้เล่าตอนจิตอ่อนโยนกับสัตว์เสือต่าง ๆ ไม่มีประมาณ คิดอยากไปลูบคลำหลังและอวัยวะต่าง ๆ ของมันเล่นด้วยความสงสารนั้น ผู้เขียนเชื่ออย่างเต็มใจเพราะเคยได้ประสบมากับตัวเอง ขณะที่เกิดความกลัวมาก ๆ จนแทบตั้งตัวไม่อยู่ ได้พยายามใช้อุบายวิธีฝึกทรมานตนเช่นเดียวกับท่าน จนจิตหายพยศ ปรากฏเป็นความอาจหาญและอ่อนโยนด้วยเมตตาขึ้นมา สามารถเดินเข้าหาศัตรูทุกชนิดได้โดยไม่มีความหวั่นเกรงใด ๆ เลย พอได้ยินท่านเล่าให้ฟัง ใจจึงรู้สึกซึ้งในความเป็นของท่านทันทีว่า ยังมีผู้ทำแบบป่า ๆ เถื่อน ๆ เช่นเราอยู่เหมือนกัน นึกว่าเป็นอะไรไปเฉพาะเราคนเดียว เพราะเป็นเรื่องที่พูดได้ยาก เนื่องจากเป็นเรื่องนอกบัญชีแห่งความนึกคิดของคนทั่วไปที่จะคิดกัน

ธุดงค์ ๑๓ แต่ละข้อมีความหมายในการปราบปรามกิเลสทุกประเภทได้อย่างอัศจรรย์ยากที่จะคาดให้ทั่วถึงได้ แต่ได้อธิบายไว้ในประวัติท่านพระอาจารย์มั่นพอสมควรแล้ว ในปฏิปทาฯนี้จึงคิดว่าจะไม่ขออธิบายมากมายนัก ทั้งที่พระธุดงค์บรรดาที่เป็นศิษย์ท่านต่างดำเนินตามปฏิปทาสายของท่านเป็นประจำตลอดมา ธุดงค์ ๑๓ ข้อที่ได้อธิบายไว้ในประวัติของท่านพระอาจารย์มั่น ปรากฏว่ามีดังนี้ถ้าจำไม่ลืม ข้ออยู่รุกขมูลร่มไม้ บิณฑบาตเป็นวัตร ฉันในบาตร ฉันหนเดียวในวันหนึ่ง ๆ ถือผ้าบังสุกุล ข้อไม่รับอาหารที่ตามส่งทีหลัง ที่อาจอธิบายซ้ำอีกบ้างก็เป็นเพียงเพิ่มเติมเล็กน้อย

พอเขียนธุดงค์นี้จบลง ไปปรึกษาหมู่เพื่อนว่าจะไม่เขียนซ้ำอีก เกรงว่าจะซ้ำกับที่เขียนไว้แล้วในประวัติท่านอาจารย์มั่น แต่โดยมากมีความเห็นว่าอยากให้อธิบายธุดงค์ข้อที่เคยเขียนในประวัติท่านอาจารย์แล้วซ้ำอีก ทั้งนี้ไม่แน่ใจว่าท่านผู้อ่านทั้งหลายอาจจะไม่ได้รับหนังสือประวัติท่านอาจารย์มั่นโดยทั่วถึงก็เป็นได้ จะไม่มีโอกาสทราบว่าธุดงควัตรมีความสำคัญกับการปฏิบัติธรรมอย่างไรบ้าง เลยจำต้องอธิบายไว้ในที่นี้ซ้ำอีกเล็กน้อย ขอความกรุณาท่านที่เคยได้อ่านธุดงค์ในประวัติท่านพระอาจารย์มั่นมาแล้ว อย่าได้รำคาญเพราะสำนวนซ้ำซาก โปรดคิดเสียว่าเพื่ออนุเคราะห์ท่านที่ยังไม่เคยทราบเรื่องธุดงควัตร ๑๓ ข้อ จะพอมีทางทราบจากที่นี่บ้าง

ธุดงค์ข้ออยู่รุกขมูลคือร่มไม้นี้ พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญมาก่อนธุดงค์ทั้งหลาย วันตรัสรู้ธรรมแดนโลกธาตุหวั่นไหวทั่วไตรภพ ก็ตรัสรู้ใต้ร่มไม้คือร่มพระศรีมหาโพธิ์ ที่พุทธ

บริษัทถือเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นคู่เคียงพระศาสนาและพระศาสดามาจนทุกวันนี้ เวลาปรินิพพานก็ทรงนิพพานใต้ร่มไม้คือนางรังทั้งคู่ ที่เรียกว่ารุกขมูลแห่งธุดงค์ข้อนี้ การอยู่ในกุฏิที่มุงที่บังมิดชิดปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ กับการอยู่ใต้ร่มไม้ มีความแตกต่างกันมาก ข้อนี้จะทราบได้ชัดจากผู้ที่เคยอยู่ทั้งที่มุงที่บังคือกุฏิวิหาร ทั้งเคยอยู่รุกขมูลคือร่มไม้เปลี่ยว ๆ มาแล้ว ใจจะรู้สึกและว้าเหว่ต่างกันมาก ยิ่งกุฏิในป่าเปลี่ยวและร่มไม้ในป่าเปลี่ยวที่เต็มไปด้วยสัตว์เสือด้วยแล้ว จะเห็นได้ชัดว่าระหว่างกุฏิกับร่มไม้มีความแปลกต่างกันอยู่มาก

ผู้ที่อยู่กุฏิในป่าเปลี่ยวจะสนุกนั่งสนุกนอนมากกว่าจะสนุกภาวนาเสียซ้ำ อย่างสบายหายระแวงต่าง ๆ ส่วนผู้ที่อยู่ใต้ร่มไม้ในป่าเปลี่ยวปราศจากเครื่องอารักขา หาที่จะพอหลบซ่อนนั่งนอนให้สบายมิได้ จำต้องระวังภัยอยู่ทุกอิริยาบถ สติกับจิตไม่มีเวลาจากกันเพราะกลัวจะเสียท่าเวลามีอันตราย ซึ่งอาจเกิดได้ทุกอิริยาบถ ความสุขทุกข์ของการอยู่ในที่ต่างกันนั้นรู้สึกต่างกันมาก ผู้อยู่ใต้ร่มไม้จะเป็นทุกข์มากแทบทุกด้าน แต่ทางสมาธิภาวนาสำหรับผู้มุ่งต่อธรรมแล้ว ผู้อยู่รุกขมูลร่มไม้มีทางเจริญมากกว่า เพราะอยู่ในท่าแห่งความเพียรทุกอิริยาบถ นอกจากเวลาหลับเท่านั้น ความระวังรักษาสติไม่ให้พรากจากใจเนื่องจากความกลัวภัยเป็นเหตุนั้น เป็นประโยคแห่งความเพียรที่จะยังจิตให้เจริญทางสมาธิปัญญาได้ไม่มีทางสงสัย

ดังนั้นการอยู่รุกขมูลในป่าเปลี่ยวของนักรบผู้กล้าตาย จึงเป็นเหมือนเข้าสู่แนวรบในอิริยาบถ แม้จิตที่ไม่เคยสงบ ไม่เคยรู้ว่าสมาธิเป็นอย่างไร ปัญญาเป็นอย่างไรหรือมรรคผลนิพพานเป็นอย่างไรก็ตาม เมื่อตั้งสติเข้าใกล้ชิดติดแนบกับใจ พยายามรักษาไม่ให้พลั้งเผลอ จะบริกรรมภาวนาด้วยธรรมบทต่าง ๆ ก็เป็นภาวนาขึ้นมาได้โดยถูกต้องด้วยสติ จะพิจารณาสภาวธรรมเพื่อความเห็นแจ้งทางปัญญา ก็เป็นปัญญาขึ้นมาได้ด้วยสติเครื่องควบคุม สติจึงเป็นธรรมจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งเกี่ยวกับกิจการต่าง ๆ ทั้งภายนอกภายใน

ผู้อยู่ในที่เปลี่ยวมีรุกขมูลเป็นต้นเป็นที่บำเพ็ญ จึงมีโอกาสส่งเสริมความเพียรได้ดีกว่าที่ที่เห็นว่าปลอดภัยไร้กังวลทั้งหลายมีกุฏิเป็นต้น คุณสมบัติแห่งการอยู่รุกขมูลร่มไม้ทำให้ไม่นอนใจ มีสติอยู่กับตัว อันเป็นทางเจริญแห่งสมาธิสมาบัติมรรคผลนิพพานโดยลำดับ ไม่ชักช้าหรือมัวสงสัยอยู่เพราะความประมาทนอนใจ ผู้ที่เคยอยู่รุกขมูลในป่าเปลี่ยวมาจนเคยชินแล้ว ย่อมเป็นเหมือนผู้จัดเจนในสงครามไม่สะทกสะท้านต่อข้าศึก อยู่ที่ไหนก็อยู่ได้ ผิดกับผู้ไม่เคยฝึกหัดอยู่มาก

ท่านอาจารย์มั่นท่านสรรเสริญการอยู่รุกขมูลอย่างถึงใจ และติดปากติดใจท่านตลอดมาจนอวสานแห่งชีวิต และเคยพูดเป็นเชิงเตือนสติพระลูกศิษย์ทั้งหลายให้สำนึกตัวเกิดความสนใจในการอยู่รุกขมูลว่า **พระเราถ้าอยากทราบเรื่องหยาบละเอียดของตัว**

และเชื่อความสามารถของตนว่าเป็นพระปฏิบัติเต็มภูมิหรือไม่เพียงไร จงพากันไปอยู่รุกขมูลร่มไม้ในป่าเปลี่ยว ที่เต็มไปด้วยสัตว์เสือเป็นสิ่งเตือนใจ และทดลองความสามารถอาจหาญหรือความขี้ขลาดไม่เป็นท่าของตัว จนรู้ความลึกตื้นแห่งความหมายของการอยู่รุกขมูลที่ทรงบัญญัติไว้ พอทราบความกลัวตามนิสัยดั้งเดิมและความกล้าที่เกิดจากความเพียรที่ตนชำระได้ ศีล สมาธิ ปัญญา ตลอดธรรมเบื้องสูงขึ้นไปเป็นขั้น ๆ ย่อมเจริญขึ้นตาม ๆ กัน และรู้ประจักษ์ใจตัวเองเป็นระยะไป นั่นแลจะเห็นคุณของธุดงค์ข้อนี้อย่างถึงใจ

พระพุทธเจ้าและสาวกท่านทรงถือและถือธุดงค์ข้อนี้ เป็นคู่กับชีวิตความเพียรไปตลอดสายไม่ทรงละเลย เพราะเป็นที่อยู่ของบุคคลผู้ตื่นตัวตื่นใจไม่ประมาทนิ่งนอน ความเพียรด้านจิตใจท่านจึงเจริญและเจริญจนสุดขีดสุดแดน ไม่มีอะไรเทียบเท่าเสมอได้ในโลกทั้งสาม จึงทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นกรุยหมายป้ายบอก ราวกับท่านตรัสว่า นี่น่ะทางเดินเพื่อพ้นภัยไร้ทุกข์ทั้งมวล เธอทั้งหลายมัวงุ่มง่ามต้วมเตี้ยมอยู่ทำอะไรกัน สถานที่นี้มิใช่สถานที่งุ่มง่ามทรามสติปัญญา แต่เป็นสถานที่ฟื้นฟูสติปัญญาความเพียรทุกด้านให้แก่กล้าแหลมคม มา เราตถาคตจะพาไปไม่ชักช้า **อย่ามัวพะรุงพะรังแบกภาระหนักโดยสำคัญว่าตนมีกำลังสามารถอยู่เลย เวลาคับขันจะไม่มีอะไรติดตัว รีบแสวงหาชัยสมรภูมิที่บำเพ็ญเหมาะ ๆ มีรุกขมูลเป็นต้น จิตจะได้บรรลุธรรมที่เหมาะกับใจ ไร้กิเลสกองทุกข์ทั้งหลายเสียได้**

สถานที่เช่นนี้แลตถาคตปราบปรามกิเลสทั้งมวลให้หมอบราบเสียได้ โน้นต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างไรล่ะ ที่เป็นเครื่องหมายมหาชัยของตถาคต ถ้าไม่เรียกว่ารุกขมูลควรจะเรียกว่าอะไร สิทธัตถราชกุมารอุบัติตรัสเป็นพระพุทธเจ้าที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์นั่นแล พวกเธอยังจะสงสัยและจะไปแสวงหาธรรมที่ไหนกันอีก ถ้าไม่หาดังที่ตถาคตพาหาพารู้นี้ สถานที่เช่นนี้แลคือที่อันศักดิ์สิทธิ์ของผู้เห็นภัย **จะพากันหลงงมงายไปหาที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ไหนกัน ความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเราเป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่พึงปรารถนาอย่างยิ่งเหนือสิ่งใด ๆ จงพากันค้นหาให้เจอและค้นลงที่ใจนี้ โดยอาศัยสถานที่เหมาะสมเป็นสนามขุดค้นดังนี้**

ท่านพระอาจารย์มั่นแสดงที่ไหน รู้สึกถึงใจดังที่เขียนผ่านมานี้ เพราะเป็นโอวาทที่ออกจากความรู้จริงเห็นจริงของท่านจริง ๆ ไม่มีที่น่าสงสัยว่าข้อปฏิบัติมรรคผลนิพพานจะมีอยู่ในที่อื่นใด นอกไปจากข้อปฏิบัติของผู้บำเพ็ญด้วยสามีจิกรรมเลย ยิ่งฟังต่อหน้าท่านแสดงด้วยแล้ว ราวกับท่านถอดมรรคผลนิพพานออกมาจากใจ ให้คณะศิษย์ผู้ตาบอดลูบคลำกันพอให้เสียดาย แล้วท่านก็เก็บไว้ที่เดิมเสีย คือขณะท่านแสดงก็เหมือนท่านหยิบยกออกมาให้ดู พอจบการแสดงก็เหมือนท่านเก็บไว้ที่เดิมคือที่ใจท่านเสีย ขณะฟังเหมือนจะ

พากันเหาะเหินเดินเมฆไปทางอากาศ พอฟังจบแล้วเหมือนคนตาบอด ต่างลูบคลำแต่หาทางไปไม่ได้ อันนั้นก็สงสัยอันนี้ก็สงสัย อันนั้นก็เข้าใจว่าดี อันนี้ก็เข้าใจว่าเลิศ แล้วคว้าเอาทั้งเปลือกทั้งกระพี้ทั้งรากแก้วรากฝอย ซึ่งทำประโยชน์อะไรไม่ได้นั่นแล พอปลง **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** เราดี ๆ นี่เอง

การอยู่รุกขมูลนี้ท่านอาจารย์ท่านว่า ท่านเคยได้รับประโยชน์ประทับใจเรื่อยมา จึงชอบอยู่ในสถานที่เช่นนั้นไม่จืดจาง การอยู่ปราศจากที่มุงที่บังอันเป็นเครื่องป้องกันอันตราย จิตใจต้องหวาดระแวงแน่นอน ยิ่งตกกลางคืน ถ้าเป็นคนขี้ขลาดมองเห็นอะไรต้องเหมาว่าเป็นเสือไปหมด บางรายที่มีนิสัยขี้กลัว ตอนกลางวันต้องสังเกตพุ่มไม้ข้างบริเวณที่อยู่ไว้อย่างรอบคอบ เพื่อสังเกตง่ายในเวลากลางคืน ไม่เช่นนั้นพุ่มไม้ที่อยู่รอบ ๆ บริเวณที่พักนั้นก็จะกลายเป็นเสือขึ้นในมโนภาพความสำคัญ และหลอกหลอนตลอดคืนไม่เป็นอันอยู่หลับนอนและภาวนาได้ ผู้ที่อยู่รุกขมูลมีความระมัดระวังผิดกับผู้อยู่ในที่มุงที่บังอยู่มาก ทั้งด้านอิริยาบถเกี่ยวกับความเป็นอยู่หลับนอนและด้านสมาธิภาวนา ฉะนั้นจิตจึงมักก้าวไปเร็วกว่ากัน

ทั้งนี้มิได้มีใครบังคับท่านให้จำต้องทำ แต่เป็นความสมัครใจของแต่ละท่านจะหาอุบายฝึกทรมานตนเป็นราย ๆ ไป บางครั้งขณะท่านนั่งทำสมาธิภาวนาอยู่ในมุ้งใต้ร่มไม้ที่เรียกว่ารุกขมูล เสือยังแอบด้อมเข้ามาดูท่านอย่างเงียบ ๆ จนถึงที่อยู่ก็ยังมี พอทราบว่าเป็นคนแล้วก็รีบถอยห่างออกไปไม่มาเกี่ยวข้องอีกเลย ที่มันแอบเข้ามาดูนั้น เข้าใจว่ามันคงสงสัยเพราะไม่เคยเห็นมาก่อน แต่เสือบางตัวรู้สึกจะมีเจตนาซ่อนเร้นพิกลที่ไม่น่าไว้ใจแฝงอยู่ด้วย จะทราบได้ขณะที่พระท่านกำลังเดินจงกรมอยู่ที่มืด ๆ ไม่จุดไฟ มันยังแอบด้อมเข้ามาจนถึงที่สุดทางเดินจงกรม ห่างกันประมาณวาเศษเท่านั้น และหมอบราบดูอยู่ที่นั้นไม่ยอมหนีไปไหน จนพระท่านได้ยินเสียงนิด ๆ ผิดสังเกตธรรมดา ฉายไฟไปดูก็เห็นมันโดดออกไปจากที่นั้นทันที แต่วันหลังไม่เห็นมันกลับมาอีก ที่กล่าวนี้หมายถึงเสือโคร่งใหญ่ลายพาดกลอน ตัวขนาดเท่าม้าแข่งเราดี ๆ นี่เอง มิใช่เสือดาวซึ่งเป็นสัตว์ชอบแอบหากินสุนัขกับคนที่ไปเที่ยวป่า ตามนิสัยของสัตว์ชนิดนั้นที่เคยหากินกับคน

การอยู่รุกขมูลของพระธุดงค์ผู้เป็นเจ้าของเรื่องต่าง ๆ ที่น่าหวาดกลัวซึ่งนำมาลงเพียงเล็กน้อยนี้ ถ้านึกวาดภาพเปลี่ยนให้ท่านที่อยู่รุกขมูลและเรื่องที่ท่านประสบมา กลายมาเป็นเรื่องของเราเข้าบ้าง ท่านผู้อ่านจะมีความรู้สึกอย่างไรบ้าง ถ้าทนได้และทรมานได้จนกลายเป็นเจ้าของประวัติอันดีงามได้ก็นับว่าดี เป็นคติแก่อนุชนได้ยึดเป็นหลักใจต่อไป เผื่อทนไม่ได้ทรมานไม่ลงปลงไม่ตก น่ากลัวจะเป็นประวัติที่ขายหน้าตัวเองและหมู่คณะตลอดพระศาสนาอันเป็นหัวใจของชาวพุทธให้มัวหมอง ชนิดไม่มีอะไรมาลบล้างให้หายได้ตลอดกาลนาน และกลายเป็นบุคคลที่มีปมด้อย วงกรรมฐานที่มีปมด้อย และพระศาสนาที่มีปม

ด้อยตลอดไป เพราะอาศัยเราคนไม่เป็นท่าเพียงคนเดียว พาให้สิ่งที่มีคุณค่าไม่มีประมาณทั้งหลายเสียไปด้วย

เพียงนึกวาดภาพทดลองดูขณะเดียวก็พอทำให้ทราบได้ว่า ท่านที่อุตส่าห์พยายามตะเกียกตะกายด้วยวิธีนั้นแต่ขั้นเริ่มแรกชีวิตแห่งธุดงคกรรมฐาน จนสามารถตั้งรากฐานมั่นคงในธรรมทั้งหลายได้ เพราะความเดนตายนั้น จะเป็นความลำบากกายทรมานใจมากเพียงไร ซึ่งยากจะมีผู้กล้าเสียสละอย่างท่านได้ในวงมนุษย์ผู้เห็นแก่ตัวกลัวทุกข์มากกว่าธรรมเครื่องนำออก การอยู่ปราศจากที่มุงที่บังโดยประการทั้งปวงนั้น ย่อมเป็นเครื่องส่อให้เห็นแล้วว่า เป็นนักเสียสละทุกอย่างไม่อาลัยเสียดาย จะตายไปเพราะเหตุใดก็ย่อมให้เป็นไปตามคติธรรมดา ไม่คัดค้านต้านทานด้วยวิธีเห็นแก่ตัว จะอดอยากขาดแคลนปัจจัยสี่ที่โลกอาศัยและถือกันเป็นสำคัญ ก็ยอมอดโดยธรรม ไม่แสดงความอึดอัดขัดใจอันเป็นทางส่งเสริมทุกข์ให้มากมูน จะเป็นทุกข์ทรมานเพราะความเพียรกล้าก็ยอมทน เพราะอยากพ้นทุกข์ด้วยความเพียรนั้น ๆ แม้สัตว์เสือตัวหิวโหยอาหารจะมากัดและคาบเอาไปกิน ก็ยอมสละให้มันด้วยความเป็นนักบวชและนักเสียสละอย่างพร้อมมูลอยู่แล้วภายในใจไม่มีอะไรขัดข้องหึงหวง

การเสียสละทุกอย่างเพื่อธรรมดวงเลิศ เป็นความอยู่สบายในที่ทุกสถาน แม้ชีวิตของผู้อยู่รุกขมูลร่มไม้ด้วยความเสียสละ จะไม่มีความหมายสำหรับคนทั่วไป แต่ใจกลับมีความหมายในธรรมอันมีค่ามาก ฉะนั้นแทนที่ชีวิตร่างกายท่านจะหมดความหมายไปตามความเสกสรรของโลกทั่ว ๆ ไป แต่กลับเป็นสิ่งที่มีค่ามากยากจะมีผู้สละได้ พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นความสำคัญแห่งคุณค่าในธุดงค์ข้อนี้ว่า เป็นธรรมเครื่องปราบปรามกิเลสภายในใจสัตว์โลกได้เป็นอย่างดี จึงทรงบัญญัติเป็นแนวทางไว้ โลกจะได้ดำเนินตาม และเผื่อท่านผู้มีใจเป็นนักรบเพื่อการอยู่จบพรหมจรรย์ ประสงค์ธรรมข้อนี้เป็นยานพาหนะขับขี่ข้ามโลกสงสาร จะได้ยึดเป็นหลักชัยในการออกสงคราม ตามเสด็จให้ทันพระองค์โดยไม่ชักช้าเนิ่นนาน

เพราะธรรมข้อนี้เป็นเครื่องปลุกใจ ให้ผู้ปฏิบัติเกิดความอาจหาญต่อแดนพ้นทุกข์ไม่มีทางสงสัย โดยอาศัยสิ่งแวดล้อมชนิดต่าง ๆ เป็นเครื่องเตือนใจให้ประคองความเพียรด้วยความสม่ำเสมอ จนถึงจุดที่มุ่งหมายได้โดยไม่มีอุปสรรค ดังที่อธิบายมาพอเป็นแนวทางเล็กน้อยแก่ท่านผู้สนใจจะได้นำไปเทียบเคียง ระหว่างท่านกับเราซึ่งหวังความเจริญด้วยกัน จะควรปฏิบัติอย่างไรบ้าง พอมีทางเล็ดลอดปลอดภัยที่ควรเป็นได้ ไม่นั่งนอนคอยรับทุกข์น้อยใหญ่จากการกระทำของจิตผู้เป็นตัวการ ซึ่งมีนิสัยชอบในสิ่งที่เลยขอบเขตประจำตน ธรรมข้อนี้แม้จะเรียกว่าเป็นหัวใจกรรมฐานข้อหนึ่งก็ไม่น่าจะผิด เพราะพระธุดงคกรรมฐานผู้มุ่งต่ออรรถต่อธรรมจริง ๆ ท่านชอบปฏิบัติธรรมข้อนี้แทบทั้งนั้น ผู้เขียน

เองแม้จะไม่มีความรู้ความฉลาดอะไรเลย แต่หัวใจมีก็อดจะชอบธรรมข้อนี้ไม่ได้ นอกจากจะเอื้อมไม่ถึงเท่านั้น จึงยอมสารภาพตนอย่างไม่อาย

ธุดงค์ข้อบิณฑบาตเป็นวัตร การบิณฑบาตเป็นกิจจำเป็นของพระผู้บวชเป็นศากยบุตรพุทธชิโนรส ปรากฏในพระพุทธศาสนาโดยทางเพศอย่างเปิดเผย ย่อมถือบิณฑบาตเป็นงานสำคัญประจำชีวิต ดังอนุศาสน์ท่านสอนไว้ ซึ่งมีทั้งข้อรุกขมูล เสนาสนะและข้อบิณฑบาต ซึ่งเป็นเครื่องพร่ำสอนที่สำคัญหลังจากการอุปสมบทแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงสนพระทัย และทรงถือเป็นกิจจำเป็นประจำพระองค์ตลอดมาจนถึงวันเสด็จปรินิพพาน หากจะทรงงดบ้างก็เป็นบางสมัยที่ไม่อาจทรงปฏิบัติได้ เช่น สมัยทรงจำพรรษาที่ป่าเลไลยก์กับช้างปาลิเลยยกะ เป็นต้น เพราะมิใช่แดนมนุษย์ที่ควรจะถวายความสะดวกแก่พระองค์ได้

การบิณฑบาตเป็นกิจวัตรข้อหนึ่งที่อำนวยผลแก่ผู้บำเพ็ญ ให้ได้รับความสงบสุขทางใจ คือ เวลาเดินไปในละแวกบ้าน**ก็เป็นการบำเพ็ญเพียรไปในตัวตลอด**ทั้งไปและกลับเช่นเดียวกับเดินจงกรมอยู่ในสถานที่พัก หนึ่ง **เป็นการเปลี่ยนอิริยาบถในเวลานั้น** หนึ่ง ผู้บำเพ็ญทางปัญญาโดยสม่ำเสมอแล้ว เวลาเดินบิณฑบาตขณะที่ได้เห็นหรือได้ยินสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาสัมผัสทางทวาร **ย่อมเป็นเครื่องเสริมปัญญา**และถือเอาประโยชน์จากสิ่งนั้น ๆ ได้โดยลำดับ หนึ่ง **เพื่อตัดความเกียจคร้าน**ประจำนิสัยมนุษย์ที่ชอบแต่ผลอย่างเดียว แต่ขี้เกียจทำเหตุซึ่งเป็นคู่ควรแก่กัน หนึ่ง **เพื่อตัดทิฐิมานะ** ที่เข้าใจว่าตนเป็นคนชั้นสูงออกจากตระกูลสูงและมั่นคั่งสมบูรณ์ทุกอย่าง แล้วรังเกียจต่อการโคจรบิณฑบาตอันเป็นลักษณะคนเที่ยวขอทานท่าเดียว

ได้อะไรมาจากบิณฑบาตก็ฉันพอยังอัตภาพให้เป็นไป ไม่พอกพูนส่งเสริมกำลังทางกายให้มาก อันเป็นข้าศึกต่อความเพียรทางใจให้ก้าวไปได้ยาก การฉันหนเดียวก็ควรฉันพอประมาณ ไม่มากเกินจนท้องอืดเฟ้อย่อยไม่ทัน เพราะเหลือกำลังของไฟในกองธาตุจะย่อยได้ ความอดความหิวถือเป็นเรื่องธรรมดาของผู้พิจารณาธรรมทั้งหลายเพื่อความสิ้นทุกข์โดยไม่เหลือ นอกจากฉันหนเดียวแล้วยังสังเกตอาหารอีกด้วยว่า อาหารชนิดใดเป็นคุณแก่ร่างกาย ไม่ทำให้ท้องเสียและเป็นคุณแก่จิต ภาวนาสะดวก จิตไม่มัวหมองเพราะพิษอาหารเข้าไปทำลาย

เช่น เผ็ดมากเกินไป เค็มมากเกินไป ซึ่งทำให้ออกร้อนภายในท้อง ก่อความกังวลแก่จิตใจไม่เป็นอันทำความเพียรได้สะดวก เพราะกายกับใจเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องกันและกระเทือนถึงกันได้เร็ว ท่านจึงสอนให้เลือกอาหารที่เป็นสัปปายะ ซึ่งเป็นคุณแก่ร่างกายและจิตใจถ้าพอเลือกได้ ถ้าเลือกไม่ได้แต่ทราบอยู่ว่าอาหารนี้ไม่เป็นสัปปายะก็งดเสียดีกว่า ฝืนฉันลงไปแล้วเกิดโทษแก่ร่างกาย ทำความทุกข์กังวลแก่จิตใจ ผู้ฉันหนเดียวมักทำความรู้สึกตัวได้ดีไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมในรสอาหารชนิดต่าง ๆ

การอยู่รุกขมูลร่มไม้เป็นวัตรก็ดี การบิณฑบาตเป็นวัตรก็ดี การฉันหนเดียวเป็นวัตรก็ดี สำหรับพระธุดงคกรรมฐาน ล้วนเป็นอุบายวิธีฝึกทรมานกิเลสตัวพาดวงจิตดิ้นรนกวัดแกว่งให้ลดกำลังลง ไม่ฮึกเหิมลำพองออกนอกลู่นอกทาง เหมือนม้าตัวพยศแหวกแนวจากสนามรบฉะนั้น คุณสมบัติแห่งธุดงค์เหล่านี้ทำให้ร่างกายจิตใจเบา ฝึกหัดง่ายกว่าธรรมดา กายก็ไม่มีกำลังทับจิตใจได้มากเหมือนปล่อยให้ฉันตามต้องการ และฉันจิ๊บ ๆ จั๊บ ๆ พร่ำเพรื่ออันเป็นการบำรุงมากไป ผิดกับลักษณะของพระธุดงคกรรมฐานผู้ศึกษาอบรมเพื่อรู้จักประมาณในทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตัว

ฉันในบาตรเป็นวัตร ฉันในภาชนะเดียว นี้หมายถึงการฉันสำรวมในบาตร บรรดาอาหารคาวหวานต่าง ๆ นำเข้ารวมลงในบาตรใบเดียวทั้งสิ้น ไม่แบ่งแยกไว้ในภาชนะใดที่อยู่นอกบาตรอันเป็นความมักมากเหลือเฟือ เสียศักดิ์ศรีของพระธุดงค์ผู้ตั้งตนอยู่ในความมักน้อยสันโดษซึ่งเป็นความเหมาะสมดีแล้ว ไม่พะรุงพะรังทั้งการเตรียมฉันเตรียมนั่งเตรียมนอนต่าง ๆ คุณสมบัติที่เกิดจากการฉันในบาตรมีมากตามแต่กำลังสติปัญญาของแต่ละรายจะขุดค้นขวนขวายขึ้นมาใช้สำหรับตัว

ธุดงค์นี้มีอย่างต่ำ อย่างกลางและอย่างเยี่ยม อย่างต่ำแม้จะนำอาหารลงรวมในบาตรแต่ก็แยกไว้คนละด้านได้ เช่น คาวอยู่ด้านหนึ่ง หวานอยู่ด้านหนึ่ง หรือมีอาหารชนิดที่ควรกั้นได้ เช่น กล้วยเป็นต้น กั้นไว้ไม่ให้คละเคล้ากัน อย่างกลางแม้นำอาหารรวมกันเช่นอย่างต่ำ แต่อาจแยกกันโดยปริยาย ไม่ผสมกันทีเดียว อย่างเยี่ยม ไม่ว่าคาวหรือหวานนำเข้าผสมกัน ไม่ปรากฏว่าคาวกับหวานอยู่คนละด้านเลย ทำให้ผสมกันหมด ก่อนจะลงมือฉันก็รำพึงถึงปัจจเวกขณะก่อน คือ **ปฏิสงฺขา โยนิโส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวามิ ฯลฯ** เป็นเครื่องพิจารณาโดยแยบคาย ในบรรดาอาหารชนิดต่าง ๆ ที่รวมกันอยู่ในที่แห่งเดียว ตามกำลังสติปัญญาที่มีอยู่ อย่างน้อยไม่ต่ำกว่าหนึ่งนาที เพราะของดีที่จะเกิดจากการพิจารณาด้วยดีนั้น มีซ่อนเร้นอยู่ในอาหารผสมอย่างลึกลับ ทั้งจะได้เห็นตัวตัณหา ที่คอยแอบแฝงมากับความหิวโหยอย่างไม่คาดฝันในวันหนึ่งแน่นอน

ตามปกติความหิวโหยของธาตุขันธ์ท่านมิได้จัดว่าเป็นตัณหา แต่ความหิวอันเป็นตัวตัณหาที่คอยแอบตามมากับธาตุขันธ์นั้นเป็นความลึกลับอยู่มาก ยากจะเห็นและจับตัวมันได้ เพราะมันคอยกลบรอยและสอดแทรกไปกับธาตุขันธ์ที่กำลังหิวโหยในเวลานั้น จนมิได้สนใจว่า ความหิวของธาตุก็มีกิเลสประเภทบังเงาแฝงมาด้วย การพิจารณาก่อนฉันหรือกำลังฉันไปตามลำดับแห่งการฉัน จึงมีทางรู้เรื่องของกิเลสชนิดแอบแฝงนี้ได้ดี และเห็นคุณของ **ปฏิสงฺขา โยนิโส ฯ** ว่าเป็นอาวุธเครื่องประหารกิเลสประเภทบังเงาได้อย่างดีเยี่ยม แม้กิจนอกการในใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตนก็จะไม่ลืมธรรมบทนี้ จนกลายเป็นผู้มีธรรมบทนี้

ประจำใจอยู่ทุกอิริยาบถ การแยกแยะต่างๆ ทั้งชนิดอาหารและวิธีพิจารณาจะไม่ขออธิบายไว้มาก เกรงจะฟั่นเฝือเกินไป

ธุดงค์ข้อถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรเป็นการตัดทอนกิเลสตัวทะเยอทะยานชอบสวยชอบงามได้ดี กิเลสชนิดนี้เป็นที่น่าเบื่อหน่ายในวงนักปราชญ์ทั้งหลาย แต่เป็นที่กระหยิ่มลืมตัวของพาลชนทั้งหลาย พระธุดงค์ที่ต้องการความสวยงามภายใน คือ ใจสะอาดผ่องใส จำต้องฝืนกิเลสตัวชอบสวยงามราวกับจะเหาะเหินเดินเมฆไปทางอากาศนี้ เที่ยวเสาะแสวงหาผ้าบังสุกุลที่เขาทอดทิ้งไว้ตามป่าช้า หรือที่กองขยะของเศษเดนทั้งหลาย มาซักฟอกแล้วเย็บปะติดปะต่อเป็นสบงจีวรสังฆาฏิใช้สอยพอปกปิดกาย และบำเพ็ญสมณธรรมไปตามสมณวิสัยอย่างหายกังวล ไม่คิดเป็นอารมณ์ห่วงใยผูกพันกับใครและสิ่งใด นอกไปจากธรรมที่กำลังขุดค้นบำเพ็ญอยู่

ผ้าบังสุกุลในสมัยนั้นรู้สึกจะเป็นผ้าที่ไร้คุณค่าและความหมายจริงๆ เช่น ผ้าพันศพ ผ้าที่ทิ้งอยู่ตามถนนหนทาง มิใช่ผ้าที่ศรัทธาตั้งใจถวายเป็นผ้าบังสุกุลดังที่เป็นอยู่ในเมืองเราทุกวันนี้ ผู้ที่สามารถชักผ้าชนิดนั้นได้ก็ต้องเป็นผู้ตั้งหน้าสละความนิยมจากทางโลกเปลี่ยนใจออกมาเป็นความมีคุณค่าและความมุ่งหมายในทางธรรม นับแต่ชีวิตอัตภาพร่างกายลมหายใจทุกส่วน มอบเป็น **พุทธทาส ธรรมทาส สังฆทาส** ด้วยความเทิดทูนโดยสิ้นเชิง การสลัดปัดทิ้งซึ่งความมีคุณค่าและความนิยมทั้งหลายที่นับถือกัน แทนที่จะเป็นผู้หมดคุณค่าและความนิยมดังที่เข้าใจกัน แต่ใจกลับมีคุณค่าขึ้นมาอย่างอัศจรรย์ผิดคาด เช่นพระพุทธเจ้าขณะที่สละราชสมบัติออกทรงผนวชที่เรียกว่าหมดคุณค่าแห่งความนิยมนับถือของโลกสมัยนั้น แต่ผลกลับปรากฏขึ้นอย่างผิดคาดหมาย คือได้เป็นศาสดาของโลกทั้งสามมาจนปัจจุบันนี้ ซึ่งหมดทางที่จะแย้งได้ ธุดงควัตรที่เป็นเครื่องพร่ำสอนพระให้ทำตนเป็นเหมือนผ้าขี้ริ้ว ก็มีความมุ่งหมายทำนองนั้นเหมือนกัน คือ เพื่อคุณค่าทางจิตใจ

ธุดงค์ข้ออยู่ป่าเป็นวัตร การอยู่ป่าเป็นวัตรเป็นธรรมเนียมของพระธุดงคกรรมฐานที่เคยปฏิบัติกันมา ในสายตาของท่านอาจารย์มั่น ท่านถือเป็นธุดงค์สำคัญข้อหนึ่งในบรรดาธุดงค์ทั้งหลาย **ธุดงค์ที่ท่านปฏิบัติกันมากมาเป็นประจำคือ ข้ออยู่ป่าเป็นวัตร อยู่รุกขมูลร่มไม้เป็นวัตร ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ฉันหนเดียวเป็นวัตร ฉันในบาตรเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร** แต่มิได้ปฏิเสธคหบดีจีวรที่ท่านผู้มีศรัทธาถวาย สำหรับท่านอาจารย์มั่นท่านไม่รับครองจริงๆ จนอวสานสุดท้ายแห่งชีวิต ข้อนี้ไม่ค่อยมีท่านที่ยึดจากท่านได้กี่องค์ **ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร ถือเนสัชชิ** คือไม่นอนเป็นคืนๆ ไป ตามแต่จะกำหนด **ถือห้ามอาหารที่ตามส่งทีหลัง ฯลฯ**

ข้อเหล่านี้ ท่านชอบปฏิบัติมากในสายท่านอาจารย์มั่น ส่วนข้ออื่นๆ นอกจากนี้ก็ปฏิบัติบ้างเป็นครั้งคราว แต่จะขอผ่านไป เพราะได้เคยอธิบายไว้ในประวัติท่านอาจารย์มั่น

บ้างแล้ว ท่านผู้ประสงค์อยากทราบโดยละเอียด โปรดดูหมวดธุดงค์ ๑๓ ในธรรมวิภาค ปริเฉท ๒ หากจะอธิบายบ้างก็ขอยกออกมาเป็นตอน ๆ ที่เกี่ยวกับปฏิปทาของพระธุดงค์แต่ละรายไป สำหรับสายท่านอาจารย์มั่น ท่านชอบปฏิบัติเป็นประจำก็มีดังที่ระบุมานี้ ส่วนขันธวัตร ๑๔ มีเสนาสนวัตรเป็นต้น ก็จะไม่ขออธิบาย เพราะมีอยู่ในหนังสือทั่วไป หาดูได้ง่าย เช่น วินัยมุขเล่ม ๒ เป็นต้น ถ้าประสงค์อยากทราบก็กรุณาหาดูตามนั้น

พระกรรมฐานท่านปฏิบัติตามธุดงค์ ๑๓ และขันธวัตร ๑๔ นี้เป็นประจำ แม้จะมีปลีกย่อยออกไปบ้างก็อยู่ในหลักใหญ่ที่กล่าวแล้ว มิได้ปฏิบัตินอกลู่นอกทางไปอื่น แต่การปฏิบัติและประสบเหตุการณ์นั้นมีแปลกต่างกันไปบ้างเป็นราย ๆ ตามจริตนิสัยที่ไม่เหมือนกัน โดยมากรายที่ชอบอยู่ป่าอยู่เขาเป็นนิสัย มักจะประสบเหตุการณ์มากกว่าการอยู่ป่าธรรมดา แม้ท่านอาจารย์มั่นผู้เป็นต้นตระกูลของพระธุดงคกรรมฐานสายนี้ ก็ชอบอยู่ป่าอยู่ถ้ำอยู่เขาเป็นนิสัย และชอบสั่งสอนพระให้สนใจในการอยู่ป่าอยู่เขา มากกว่าจะสอนให้อยู่ในที่ธรรมดา ฉะนั้นการประสบเหตุการณ์ของพระผู้ชอบอยู่ป่าเปลี่ยวนั้นจึงมีมากและมีอยู่เสมอ เช่นเกี่ยวกับพวกภูตผี เทวดา อินทร์ พรหม นาค พวกสัตว์เสือต่าง ๆ บ้าง พระสาวกอรหันต์มาเยี่ยมและอบรมสั่งสอนบ้าง

พูดมาถึงนี้ ก็จะขออาราธนาเรื่องพระเถระผู้ใหญ่ที่เป็นศิษย์ท่านอาจารย์มั่นมาลงบ้าง พอท่านผู้อ่านได้ข้อคิดเล็กน้อย ที่ท่านมีประสบการณ์คล้ายคลึงกับท่านอาจารย์มั่น ว่าจะมีความจริงเพียงไรในความรู้สึกของพวกเรา ผู้เพียงอ่านเรื่องท่านผู้อื่นไปก่อน มิใช่เรื่องของตัวประสบเอง เมื่อถึงเวลาเราประสบบ้างถ้ามีความสามารถ จะมีความคิดความรู้สึกอย่างไรบ้าง จึงขอฝากข้อคิดไว้ พระเถระรูปนั้นปัจจุบันท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านชอบเที่ยวอยู่ในป่าในเขาเป็นนิสัย ไม่ชอบเกี่ยวข้องด้วยหมู่ชนพระเณร ท่านเห็นประโยชน์ในการอยู่โดยลำพังในป่าในเขาลึก ทั้งเพื่อประโยชน์ท่านเองและประโยชน์ผู้อื่นที่เป็นภูมิลึกลับ คือ พวกเทวบุตร เทวดา อินทร์ พรหม ภูตผี นาค อสุรกาย ต่าง ๆ

ภพภูมิเหล่านี้เป็นสัตว์ลึกลับในสายตามนุษย์ทั้งหลาย คล้ายกับไม่มีความหมายและไม่มีอยู่ในโลกมนุษย์และในตัวในสามภพนี้เลย สัตว์พิเศษเหล่านี้อาราธนาท่าน ขอให้เห็นแก่พวกเขาที่มีความเชื่อกรรมดีชั่ว บุญบาป นรกสวรรค์ และนิพพาน เช่นเดียวกับมนุษย์ผู้เชื่อกรรมทั้งหลาย เป็นแต่ไม่สามารถแสดงตนและความคิดเห็นต่าง ๆ ให้โลกรู้เห็นได้อย่างเปิดเผยเหมือนโลกที่เปิดเผยทั้งหลายเท่านั้น นาน ๆ จะมีท่านที่มีสายตายาว คือ ความรู้พิเศษ ไม่อคติลำเอียงต่อสิ่งที่มีอยู่ทั้งหลาย มาโปรดสักครั้ง

สัตว์พิเศษเหล่านี้ไม่อยากยุ่งเกี่ยวกับมนุษย์หญิงชาย ผู้หยาบทั้งร่างกายและจิตใจ ไม่ค่อยมีความให้อภัยสัตว์โลกกันแทรกอยู่ในจิตเลย นอกจากมนุษย์ที่มีศีลธรรมในใจ แม้กายจะหยาบก็ถือว่าเป็นหลักธรรมชาติของผู้อยู่ใต้กฎของกรรมจะยอมรับโดยทั่วกัน เทวดา

ทั้งหลายมิได้ถือมิได้รังเกียจ แต่มนุษย์จำพวกนี้มีน้อยมากและหาคบได้ยาก แม้เขาจะสามารถให้ความร่มเย็นแก่เรา เพราะความดีของเขาที่สละเพื่อผู้อื่นด้วยวิธีต่าง ๆ แต่เขาก็ไม่สามารถรู้เรื่องและติดต่อกับเราโดยตรงได้ นอกจากความดีที่ประสานกันอยู่เท่านั้น

มนุษย์พวกนี้ทำความร่มเย็นแก่โลกได้อย่างกว้างขวาง ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งที่แจ้งแลที่ลับ ไม่มีกาลสถานที่ ไม่มีประมาณ แม้พวกภูตผีที่มีกรรมเบาพอประมาณ ก็ได้รับความเย็นจากมนุษย์จำพวกนี้แผ่ส่วนความดีให้เป็นประจำ พวกกายทิพย์พลอยอนุโมทนากับเขาอยู่โดยสม่ำเสมอ ขอให้เขามีความเจริญรุ่งเรืองและทำประโยชน์แก่โลกได้นาน ๆ กว่าจะละโลกนี้ไปเสวยสมบัติอันมีค่าของตน ๆ สำหรับพระคุณเจ้าเป็นมนุษย์พิเศษ มีทั้งศีลทั้งธรรม งามทั้งใจ สว่างไสวด้วยความรู้และคุณธรรม น่าเคารพเลื่อมใสมาก พวกข้าพเจ้าทั้งหลายขออาราธนาอยู่ที่นี่โปรดสัตว์ไปนาน ๆ เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลกผู้อาภัพ ความมีภพภูมิตามสายตาของมนุษย์ทั้งหลาย จะได้พากันมาฟังโอวาทคำสั่งสอนแลเพิ่มพูนบุญญาบารมีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป และเป็นปัจจัยแก่มรรคผลนิพพานอันเป็นธรรมสุดโลกดังนี้

ท่านเล่าว่า เวลาท่านพักอยู่ในภูเขาลึก โดยมากมีแต่พวกกายทิพย์มาเกี่ยวข้องทั้งใกล้ทั้งไกล ทั้งเบื้องบนเบื้องล่าง ตลอดนาคและภูตผีทั้งหลายแทบไม่เว้นแต่ละคืน การทำความเพียรก็เป็นไปตามเวลามิได้หยุดหย่อน การพักผ่อนร่างกายก็สะดวกสบาย การต้อนรับแขกลึกลับก็มิได้หยุด วันคืนหนึ่ง ๆ ไม่ค่อยมีเวลาว่างอยู่เฉย ๆ แต่เป็นความสะดวกผิดธรรมดาที่อยู่กับผู้คนพระเณรมาก ๆ ซึ่งหาความสงบไม่ค่อยได้ขณะที่มาเกี่ยวข้องกัน ส่วนพวกกายทิพย์จะเป็นภูมิใดก็ตาม แม้มีมาเป็นจำนวนมากก็เป็นเหมือนไม่มี การแสดงธรรมก็เป็นมาจากใจล้วน ๆ ไม่ได้ใช้กำลังกาย ขณะที่แสดงธรรมก็ไม่ปรากฏว่ากายมีในความรู้สึก มีแต่ความรู้กับธรรมที่สัมผัสกันออกมาเท่านั้น ความเหน็ดเหนื่อยไม่ปรากฏในเวลาแสดงธรรมให้พวกนี้ฟัง ขณะฟังธรรมจบลงรู้สึกมีความยิ้มแย้มแจ่มใส และพร้อมกันสาธุการสามครั้ง เสียงสะเทือนไปทั่วโลกธาตุเช่นเดียวกับที่ท่านอาจารย์มั่นเคยเล่าให้ฟัง

การสนทนาธรรมก็มุ่งความรู้ความเข้าใจจริง ๆ เช่นเดียวกับผู้เดินทางสายที่ตนยังไม่เคยเดิน กลัวผิดทาง ถามเขาด้วยความสนใจอยากรู้ทางจริง ๆ ฉะนั้น บางพวกก็สนทนาด้วยภาษาใจธรรมดา แต่บางพวกสนทนาด้วยภาษาบาลีเหมือนพุทธพจน์ แต่ก็ทราบความหมายของบาลีนั้น ๆ อันอยู่ในความหมายแห่งภาษาใจอันเดียวกัน ท่านเล่าว่าเวลาออกจากสมาธิแล้ว ท่านพยายามจดบาลีปัญหาที่เทวดาถามไว้มากมาย สมัยท่านอาจารย์มั่นยังมีชีวิตอยู่ ก็ไปเรียนถามให้ท่านแปลให้ฟัง

ท่านอาจารย์มั่นว่าบาลีเป็นศัพท์ตายตัวเวลาสู่โลกทั่ว ๆ ไป แต่บาลีที่ผุดขึ้นมาก็ดีเทวดาถามก็ดี เป็นคำเฉพาะบุคคล กาล สถานที่เท่านั้นจะนำออกไปใช้ทั่วไปย่อมไม่สะดวกแม้ได้ความชัดเจนตามที่แปลออกจากบาลีทั่ว ๆ ไปก็จริง แต่บาลีที่ผุดขึ้นเฉพาะบุคคลใน

ความหมายก็มุ่งเฉพาะบุคคลนั้นเท่านั้น มักไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น แม้ผมแปลให้ท่านฟังได้ แต่ก็อาจไม่ตรงกับความหมายที่ท่านเข้าใจมากับบาลีนั้น ผมจึงไม่อยากแปล เพราะคำที่ผุดขึ้นมาจากใจจะเป็นคำบาลีก็ดี เป็นภาษาใจก็ดี เป็นคำห้ามหรือตักเตือนใดๆ ก็ดี ย่อมเข้าใจและแน่นอนเฉพาะผู้นั้น ผู้อื่นจะแยกความหมายที่เกิดขึ้นเพื่อผู้นั้นไปเป็นอื่น ย่อมขัดต่อความมุ่งหมายของธรรมซึ่งผุดขึ้นเพื่อผู้นั้น

ผมพอเข้าใจธรรมที่ผุดขึ้นภายในทั้งเพื่อตนเองทั้งเพื่อเทวบุตรเทวดา และเพื่อผู้อื่นใดที่มาเกี่ยวข้องได้พอสมควร เพราะธรรมเหล่านี้เคยเกิดกับผมอยู่เสมอ แม้จะเรียกว่าเกิดคู่เคียงกับปฏิบัติสมาธิภาวนาโดยสม่ำเสมอก็ไม่ผิด นอกจากนั้นเวลาปกติธรรมดา ธรรมดังกล่าวยังเกิดได้ บางทีเดินจงกรมอยู่ก็เกิด นั่งอยู่ธรรมดาก็เกิด เดินไปบิณฑบาตก็เกิด ฉันจังหันอยู่ก็เกิด พูดคุยอยู่กับหมู่คณะพอหยุดพูดก็เกิด กำลังแสดงธรรมอยู่พอหยุดชั่วขณะเท่านั้นก็เกิด เกิดไม่เลือกกาลสถานที่และอิริยาบถ

ถ้าจะเรียกว่าเกิดประจำนิสัยก็ไม่ถนัดใจ เพราะแต่เริ่มแรกปฏิบัติที่ยังไม่รู้ภาษีภาษาอะไร ธรรมเหล่านี้ก็ไม่เห็นเกิด เพิ่งเริ่มเกิดบ้างก็เมื่อปฏิบัติพอรู้อะไรนิดๆ หน่อยๆ ขึ้นบ้าง จนจิตเป็นสมาธิและปัญญาเรื่อยมา ธรรมเหล่านี้ก็ค่อยๆ เกิดเป็นคู่เคียงกันมาตามกำลังของจิต จนตลอดปัจจุบันนี้ ธรรมเหล่านี้เกิดไม่มีประมาณ ทั้งไม่เลือกว่าอิริยาบถใดสถานที่ใด เกิดได้ทั้งนั้น แต่จะเกิดในอิริยาบถใดสถานที่ใดก็ตาม ย่อมถือเป็นธรรมเฉพาะตัว เข้าใจจำเพาะตัว ไม่คิดจะให้ใครแปลให้ฟัง นอกจากต้องการทราบความหมายจากผู้อื่นที่แปลจากธรรมบทนั้น เพื่อเทียบเคียงกับความเข้าใจของตนบ้างเท่านั้น จึงถามท่านผู้อื่นบ้างในบางครั้ง แต่มิได้ถามด้วยความอยากรู้เพราะตนไม่รู้ความหมายของธรรมบทนั้นมาก่อน

ที่ท่านเล่าให้ฟังผมเข้าใจดีทั้งหมดว่า เป็นธรรมจำเพาะตัวใครตัวเรา ฉะนั้น ผมจึงไม่อยากแปลให้ท่านฟัง แม้ผมจะเป็นอาจารย์ท่าน แต่สาระสำคัญที่ท่านจะพึงรู้พึงเข้าใจจากธรรมที่ผุดขึ้นกับท่าน เป็นสิ่งที่มีคุณค่ามากกว่าผมแปลให้ฟัง แล้วท่านก็ไม่แปลให้ฟังเสีย แต่เราก็มิได้ข้องใจสงสัยอะไรเลย ความจริงก็เป็นดังท่านพูดไม่มีผิด ผมยอบรับคำอย่างเทิดทูนไม่มีที่แย้ง

เทวดามาเยี่ยมฟังธรรมจากพระเถระรูปนี้เสมอ เช่นเดียวกับท่านอาจารย์มั่น

ท่านเล่าว่าเทวดามาเยี่ยมฟังธรรมท่านแต่ละครั้งมีจำนวนมากบ้างน้อยบ้าง แต่ไม่มากเหมือนที่มาเยี่ยมฟังธรรมท่านพระอาจารย์มั่น บางครั้งมาในราว ๕๐-๖๐ บางครั้งราว ๑๐๐-๒๐๐ บางครั้งราว ๕๐๐-๖๐๐ บางครั้งก็เป็นพันๆ แต่ห่างๆ มา เครื่องนุ่งห่มของ

เทวดาทั้งเบื้องบนเบื้องล่างที่มาในบางครั้ง มีสีขาวล้วนบ้าง สีแดงล้วนบ้าง เป็นแบบเดียวกันหมดไม่ก้าวก่ายกัน ทุกพวกและทุกครั้งที่มาไม่มีเครื่องประดับตบแต่งใด ๆ ทั้งสิ้น เวลาเข้ามาหาพระผู้ทรงศีลทรงธรรมเป็นที่เคารพมาก เทวดาถือกัน หัวหน้าประกาศห้ามไม่ให้ใส่เครื่องประดับตบแต่งเข้าไปหาพระ ให้นุ่งห่มแบบเรียบ ๆ เหมือนพุทธมามกะชาวพุทธ มีกิริยามารยาทสวยงามมาก ติดตาติดใจ เห็นแล้วไม่จืดไม่จาง มนุษย์เราน่ายึดเอาแบบอย่างของเขามาใช้ เมื่อเวลาเข้าไปหาพระหาสงฆ์ในวัดหรือที่ใดก็ตาม จะน่าดู ไม่อุจาดบาดตาบาดใจเกิดไป เห็นแล้วทุเรศปลงไม่ตก กลัวตกนรกมากกว่า

แต่ใครล่ะจะสามารถนำเรื่องของเทวบุตรเทวดามาเล่า มาสั่งสอนมนุษย์ให้เชื่อถือและยอมรับปฏิบัติตามได้บ้าง ใครจะกล้ายอมรับทำหน้าที่นี้เล่า เพียงได้ยินใครเล่าเรื่องเทวดาเปรตผีให้ฟังบ้าง ไม่ทราบว่าเล่าเล่นเล่าจริงก็จะถูกหัวเราะเยาะเย้ยแล้ว ขืนเอากฎระเบียบของเมืองเทพเมืองผีมาใช้ในเมืองมนุษย์ เขาก็จะหาว่าบ้าไม่มีสติ โรงพยาบาลปากคลองสานก็จะไม่ยอบรับเป็นคนไข้ แล้วจะไม่ตายทิ้งเปล่า ๆ ทั้งที่บ้ายังติดตัวไปด้วยละหรือ ท่านพูดแล้วหัวเราะกันไปพักหนึ่ง ผู้เขียนก็ปากอยู่ไม่เป็นสุข จึงเรียนเล่นบ้างจริงบ้างเป็นการหยั่งเสียงดูว่าท่านจะว่าอย่างไร ก็ท่านอาจารย์เองจะเป็นไรไป โลกเขาไปเห็นอะไรในเมืองนอกเมืองนา เขายังนำมาเล่ากันฟังได้ และนำเอากิจการจากเมืองนอกมาปรับปรุงแก้ไขในบ้านเมืองของตน โดยออกกฎเกณฑ์ให้คนในประเทศปฏิบัติตามได้

เช่น เมืองไทยเราการแต่งเนื้อแต่งตัวเวลานี้ ก็กำลังจะกลายเป็นเมืองนอกไปหมดแล้วทั้งหญิงชาย ทั้งหนุ่มสาวเฒ่าแก่ เพราะคนไทยเราสั่งสอนง่าย ไม่เป็นคนหัวแข็งหัวดื้อรั้นเหมือนคนเมืองอื่น ๆ ยิ่งการแต่งเนื้อแต่งตัวด้วยแล้วคนไทยยิ่งชอบและถอดแบบของใคร ๆ มาปฏิบัติได้อย่างถูกต้องแม่นยำ หรือยิ่งกว่าครูเสียอีก ทั้งจำอะไร ๆ ที่แปลกหูแปลกตาได้อย่างอัศจรรย์ ยิ่งการแต่งกายแบบเมืองเทพซึ่งใคร ๆ ไม่เคยไปเห็น แม้พวกนักท่องเที่ยวอวกาศ ก็ไม่มีหวังจะได้เจอได้ชมการแต่งกายของพวกเทพพอจะนำมาอวดโลกได้เลยด้วยแล้ว ถ้ามนุษย์ได้รับการแนะนำแนวทางบ้างแล้ว เข้าใจว่าจะมีผู้สนใจไม่น้อยเพราะเป็นแบบของคนชั้นสูง

พอจบประโยคต่างคนต่างหัวเราะกันพักใหญ่ แล้วท่านว่าให้ผู้เขียนว่า คำพูดของท่านมักพิสดารเกินไป ถ้าขืนทำตามท่านผมต้องไม่ได้อยู่ในเมืองไทยแน่ จะต้องถูกเนรเทศไปอยู่กับพวกเปรตพวกผีโดยไม่ต้องสงสัย เพราะเขาจะหาว่าผมเป็นเพื่อนกับพวกนั้น แล้วจะขับไล่ให้ไปอยู่กับพวกเปรตพวกผีนั้นแน่นอน ส่วนจะให้ไปอยู่กับพวกเทพพวกพรหมคงไม่มีหวังแน่ ๆ เพราะภูมินี้เป็นภูมิดีมีศักดิ์สูง แต่ภูมิเปรตผีนั้นซิที่เขาจะไล่ผมไปอยู่ด้วยเพราะเป็นภูมิที่ต่ำต้อยด้อยศักดิ์ศรีไม่มีใครปรารถนา เพื่อเป็นการประณาม ถ้าเรื่องเป็นอย่างนี้ท่านจะว่าอย่างไร

ตอนนี้ทั้งท่านทั้งผู้เขียนต่างหัวเราะกันพักหนึ่ง แล้วท่านพูดต่อไปว่า ท่านกรุณาอย่าหาญคิดจะให้ผมเอาระเบียบของเทพของพรหมมาใช้ในเมืองมนุษย์เลย แม้แต่พวกดังกล่าวนี้ก็ยังเคารพศาสนา เคารพพระพุทธเจ้าอย่างเทิดทูน ธรรมดังกล่าวก็อยู่ในมนุษย์เรานี้เอง ถ้าใครจะสนใจปฏิบัติตาม ก็ไม่เห็นอะไรบกพร่องในบรรดาธรรมสอนโลกที่มีอยู่ในแดนมนุษย์เรา ถ้าเราไม่โง่จนเกินไป เท่าที่ผมเล่าให้ฟังก็ถือเป็นกันเอง มิได้คิดจะไปพูดไปเล่าที่ไหน แต่พอเล่าให้ฟังตามเหตุการณ์ที่ปรากฏบ้าง ท่านกลับขอให้ผมนำเอาขนบธรรมเนียมของเทวดามาสั่งสอนมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องซวยที่สุดสำหรับผู้จะเริ่มคิดนำธรรมเนียมลึกลับมาสอนโลก ผมทำไม่ลง แม้แต่คิดก็ไม่เคยคิด ผู้เขียนเรียนท่านว่า กระผมก็เรียนไปตามภาษาอย่างนั้นเอง ถ้าท่านอาจารย์ไม่สะดวกก็ไม่ควรฝืน เราคุยกันสนุกตามแบบพระโดยลำพังที่ถือเป็นกันเอง

บรรดาเทวดาหลายพวกที่มาเยี่ยมท่านในวาระต่าง ๆ กันนั้น มีความคิดเห็นรักชอบธรรมต่าง ๆ กัน บางพวกชอบรับศีลก่อนฟังธรรม บางพวกขอฟังธรรมเลยทีเดียว บางพวกชอบธรรมสังโยชน์เบื้องบน บางพวกชอบฟังสังโยชน์เบื้องต่ำ แต่ที่ชอบฟังสังโยชน์เบื้องต่ำมากกว่า บางพวกชอบฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตร บางพวกชอบฟังกรณียเมตตสูตร บางพวกชอบฟังสังคหธรรมเกี่ยวกับการสงเคราะห์กัน ชอบแปลก ๆ ต่าง ๆ กันตามจำนวนของพวกเทพที่มานั้น ๆ ต่างมีความรักชอบธรรมไปตามนิสัยเหมือนมนุษย์เรา บางพวกชอบฟังเมตตาพรหมวิหาร บางพวกชอบฟังสูตรที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนเลยก็มี เราจนใจต้องบอกกับเขาว่าไม่เคยรู้ไม่เคยเรียนมา เขาก็ขอฟังสูตรอื่น ๆ ที่เขาชอบต่อไป

ท่านว่าเทวดาเคารพรักท่านมาก ไม่อยากให้ท่านหนีไปที่ไหนเลย อยากให้ท่านพักอยู่กับเขานาน ๆ ขณะที่ท่านพักอยู่ที่นั้น เทวดาว่ามีความสงบเย็นใจมาก กลางคืนก็ได้ยินเสียงท่านสวดมนต์และเจริญธรรมบทเมตตา เขามีความซาบซึ้งในธรรมที่ท่านสวดมาก ไม่อยากให้จบลงง่าย ๆ ท่านว่าการสวดมนต์ก็เพียงนึกอยู่ในใจ มิได้สวดเสียงดังพอจะได้ยินถึงใคร ๆ แต่เวลาเทวดามาเยี่ยม เขาขอให้สวดมนต์สูตรนั้น ๆ ให้มากกว่าสูตรอื่น ๆ เขาเป็นสุขใจและชอบฟังมากกว่าสูตรอื่น ๆ ขณะท่านสวดมนต์เขาสนใจฟังอย่างเพลิดเพลินดังนี้ ท่านถามเขาว่าทราบได้อย่างไรว่าอาตมาสวดมนต์สูตรนั้น ๆ เขาตอบท่านทันทีว่าเสียงสวดมนต์ของพระคุณท่านสะเทือนไปทั่วพิภพ จะไม่ให้ได้ยินอย่างไรได้ ธรรมเป็นของละเอียดอ่อนอยู่แล้ว เมื่อยกขึ้นประกาศด้วยการสวดหรือสังวัธยาย ก็ต้องดังกังวานไปทั่วพิภพ ให้รู้ทั่วถึงกันทั้งโลกธาตุบรรดาผู้ควรจะทราบได้

พระอรหันต์มาแสดงธรรมให้ท่านฟัง

ท่านพักอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ตอนกลางคืนยามดึกสงัด ท่านกำลังเข้าที่ทำสมาธิภาวนาอยู่ มีพระอรหันต์องค์หนึ่งชื่อ **พระภากุละ** รูปร่างขาวสูง สวยงามมาก มองเห็นแล้วน่าเคารพเลื่อมใสทันที ท่านเหาะทางอากาศมาเยี่ยมท่านทางสมาธิภาวนา ตอนกลางวันของคืนวันนั้น บริขารชิ้นหนึ่งของท่านหาย หายังไงก็ไม่พบ พอตกกลางคืนนั่งภาวนา พระอรหันต์องค์นี้ก็เหาะมาเยี่ยมท่านพอดี พอเหาะลงมาถึงพื้น นั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านก็ถามขึ้นทันทีว่า ทราบว่าบริขารชื่อนั้นของท่านหายเมื่อตอนกลางวันใช่ไหม ท่านเรียนตอบว่า ใช่ พระอรหันต์องค์นั้นก็ชี้มือบอกว่า "นั่น อยู่ที่นั่น มิได้หาย ท่านลืมที่ไว้ต่างหาก" พอเช้าวันหลังไปดูที่ท่านชี้บอกก็เห็นจริง ๆ ท่านรู้สึกแปลกใจว่าท่านก็มิได้บนบานศาลกล่าวอะไรเลย แต่ท่านทำไมทราบได้ บริขารนั้นก็ได้คืนมาจริง ๆ ตามจุดที่ท่านชี้บอก จึงน่าอัศจรรย์อยู่มากท่านว่า

ขณะที่พระอรหันต์ท่านเหาะมาเยี่ยมท่านอาจารย์องค์นั้น ท่านชมเชยและสรรเสริญท่านที่ถือธุดงควัตร และปฏิบัติดีปฏิบัติชอบน่าเคารพเลื่อมใส จึงดลบันดาลให้ท่านต้องมาเยี่ยมถึงที่อยู่ จากนั้นท่านก็แสดงธรรมเพื่อความรื่นเริงแก่ท่าน และสอนเน้นหนักลงในธุดงควัตรว่า จงพยายามรักษาธุดงค์ไว้ให้มั่นคงต่อไป อย่าให้เสื่อมร่วงโรยไปเสีย **ธุดงควัตรเสื่อมก็เท่ากับว่าศาสนาเสื่อม** แม้คัมภีร์ธรรมทั้งหลายยังมีอยู่ก็ไม่อาจทรงคุณค่าแก่ผู้ไม่สนใจได้เท่าที่ควร ธุดงควัตรเป็นธรรมขั้นสูงมาก ผู้รักษาธุดงค์ได้ต้องเป็นผู้มีจิตใจสูง ท่านควรทราบว่า **พระอริยเจ้าทุกประเภทไปจากธุดงควัตรนี้ทั้งนั้น เพราะธุดงค์เป็นธรรมเครื่องทำลายกิเลสได้ทุกประเภท** ธุดงควัตรจึงเป็นทางเดินเพื่ออริยธรรมอริยบุคคล

คนไม่มีธุดงควัตรคือคนวัตรร้าง เช่นเดียวกับบ้านร้างเมืองร้าง อะไรก็ตามถ้าลงได้ร้างแล้วไม่เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาเลย ท่านจงรักษาธุดงค์อันเป็นเครื่องทำลายกิเลสไว้ให้ดีและมั่นคง อย่าให้เป็นพระวัตรร้าง จะเป็นทางรั่วไหลแตกซึมแห่งมรรคผลนิพพานที่ควรจะได้จะถึง พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายบรรดาที่เลิศแล้ว ล้วนแต่ท่านรักษาธุดงควัตรกันทั้งนั้น ใครประมาทธุดงค์ว่าไม่สำคัญ ผู้นั้นคือผู้หมดสาระสำคัญในตัวเอง ท่านจงรักษาความสำคัญของตนไว้ด้วยธุดงควัตร ผู้มีธุดงควัตรเป็นผู้มีอำนาจทั้งภายนอกภายในอย่างลึกลับจับใจที่บอกใครไม่ได้ เป็นผู้เด่นในวงแห่งทวยเทพชาวไตรภพทั้งหลาย มนุษย์และเทวดาทุกชั้นทุกภูมิเคารพรักผู้มีธุดงควัตรประจำตัวอยู่ และไปที่ไหนไม่เป็นภัยแก่ตัวและผู้อื่น มีแต่ความเย็นฉ่ำอยู่ภายในทั้งกลางวันและกลางคืน

ธุดงควัตรเป็นธรรมลึกลับยากที่จะมองเห็นความสำคัญ ทั้งที่ธุดงควัตรเป็นธรรมสำคัญในศาสนามาดั้งเดิม ธุดงควัตรเป็นหลักใหญ่แห่งพระศาสนา ผู้มีธุดงค์ประจำตัว คือ

ผู้รู้ความสำคัญของตัวและรักษาถูกจุดแห่งความสำคัญได้ดี เป็นที่น่าชมเชยอย่างถึงใจ ผู้มีธุดงควัตรดีเป็นผู้มีจิตใจเมตตาอ่อนโยนในสัตว์ทั้งหลาย ถ้ายังมีผู้ปฏิบัติรักษาธุดงควัตรอยู่ตราบใด ศาสนาก็ยังทรงดอกทรงผลอยู่ตราบนั้น เพราะธุดงค์เป็นทางที่ไหลมาแห่งมรรคและผลทุกชั้น ไม่มีสถานที่กาลเวลาหรือสิ่งใด ๆ มาเป็นอุปสรรคกีดขวางทางเดินเพื่อมรรคผลนิพพานได้ ถ้าธุดงควัตรยังเป็นไปอยู่กับผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ท่านจงจดจำให้ถึงจิต คิดไตร่ตรองให้ถึงธรรมคือธุดงควัตรดังกล่าวมา อยู่ที่ใดไปที่ใดจะชุ่มเย็นอยู่กับตัวท่านเอง ธุดงควัตรนี่แลคือบ่อเกิดแห่งธรรมทั้งหลายดังนี้

พอแสดงธรรมจบลง ท่านก็ลาจากไปโดยทางอากาศหายเงียบไปเลย เมื่อพระอรหันต์ท่านจากไปแล้ว ท่านนำธรรมที่ท่านแสดงสั่งสอนมาคิดอ่านไตร่ตรอง เกิดความอัศจรรย์ใจตัวเองที่ไม่คาดฝันว่าจะมีพระอรหันต์ผู้วิเศษ แม้นิพพานแล้วยังอุตส่าห์มาเมตตาอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับธุดงควัตรและธรรมอื่น ๆ มากมาย เกิดความมั่นใจในธรรมทั้งหลายว่า ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งชาติ ได้จอมปราชญ์มาเมตตาสั่งสอน ซึ่งเป็นพระขีณาสพทั้งองค์เหาะมาทางอากาศ เราคงมีวาสนาบารมีอยู่บ้างที่ได้เห็นสิ่งที่ไม่น่าจะเห็นและได้ฟังสิ่งที่ไม่คาดฝันว่าจะได้ยินได้ฟังนับแต่เกิดมา การดำเนินของเราคงไม่เป็นโมฆะในวงพระศาสนา มิฉะนั้นพระอรหันต์องค์วิเศษคงไม่เหาะมาโปรดเมตตาให้เสียเวลา

คืนวันนั้นพอออกจากที่ทำสมาธิมาเดินจงกรม ราวกับตัวจะเหาะลอยขึ้นบนอากาศตามพระอรหันต์ท่านไปจนได้ ทำความเพียรไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าใด ๆ เลย มรรคผลนิพพานเหมือนกับอยู่ชั่วเอื้อมมือถึง ทั้งที่จิตก็ยังมีกิเลสอยู่ในใจนั่นแล จิตใจสงบเย็นกายก็เบา มองไปในทิศทางใดรู้สึกปลอดโปร่งโล่งไปหมด ไม่ปรากฏสิ่งและอารมณ์ใด ๆ มาเกี่ยวข้องพัวพันจิตใจให้ลำบากรำคาญเหมือนที่เคยเป็นมารต่อกันมาเลย เดินจงกรมจนถึงสว่างโดยไม่รู้สึกเมื่อยขบใด ๆ ทั้งสิ้น

ที่เคยได้ยินธรรมท่านแสดงไว้ว่า **ธมฺมปีติ สุขํ เสติ ผู้มีความปีติในธรรมย่อมอยู่หลับนอนเป็นสุขดังนี้** ก็เพิ่งมาปรากฏชัดกับใจในคืนวันนั้นดังนี้ ฟังแล้วขนลุกซู่เพราะความปีติยินดีในประสบการณ์ของท่านที่มีวาสนาบารมี บำเพ็ญธรรมจนเห็นมรรคเห็นผลอยัมภทันตา ทั้งภายนอกมีพระอรหันต์องค์วิเศษเหาะมาโปรดเมตตา ทั้งภายในก็ได้ดื่มธรรมรสปรากฏซาบซ่านไปทั้งกายทั้งใจ อันเป็นความเย็นที่หาได้ยาก ฟากฟ้าแดนดินถิ่นใกล้ถิ่นไกลหรือถิ่นไหน ๆ ก็ไม่มีให้เจอ ถ้าไม่เจอจากความเพียรพยายามปฏิบัติอบรมในธรรมนี้เท่านั้น ท่านที่เพียรทางนี้ย่อมมีวันเจอ เพราะสิ่งที่จะให้เจออยู่กับธรรม และธรรมก็อยู่กับใจ ไม่แยกหรืออยู่ห่างไกลกันอะไรเลย

ท่านอาจารย์องค์นี้รู้สึกจะมีประวัติแปลกอยู่บ้างองค์หนึ่ง ในบรรดาศิษย์ท่านอาจารย์มั่นในการเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งโดยมากก็เป็นความอดอยากกันดารและสัตว์

เสือที่เป็นเรื่องเสี่ยงต่อชีวิตที่โลกรักสงวนกันอย่างยิ่ง ผลที่ได้รับก็ประทับใจทั้งภายนอกภายใน คือภายนอกก็ได้เห็นสิ่งลึกลับที่เกินกว่าสายตาและหูของมนุษย์ทั้งหลายจะรู้เห็นและได้ยินได้ แต่ท่านก็ได้เห็นอยู่เสมอเป็นคู่เคียงกับปฏิปทาตลอดมา และภายในคือธรรมรสก็ปรากฏอยู่กับใจโดยสม่ำเสมอ ต่อไปนี้ท่านผู้อ่านก็จะได้นึกวาดภาพไปตามความเป็นไปแห่งเรื่องของท่านต่อไปอีก ซึ่งจะขออาราธนาเรื่องท่านมาลงไปเรื่อย ๆ จนควรแก่การยุติ

คือท่านพักทำความเพียรอยู่ในถ้ำแห่งภูเขาลูกหนึ่ง ทราบว่าห่างจากหมู่บ้านมากผิดที่เคยอยู่มาก่อน บิณฑบาตทั้งไปและกลับก็กินเวลาราวสองชั่วโมงกว่า จนเหงื่อแตกโชกแทบไม่มีเหลือติดตัวกว่าจะกลับถึงที่พักแต่ละครั้ง แต่ท่านก็พอใจที่จะอยู่บำเพ็ญด้วยความสมัครใจ ไม่คิดถึงความลำบากกันดารใด ๆ ทั้งสิ้น การภาวนาก็เป็นไปด้วยความดูดดื่มไม่จืดจาง คืนวันหนึ่งพอจิตสงบตัวลงไม่นานนัก ก็ปรากฏเห็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ชื่อท่านว่า **พระกัสสปเถระ** เหาะลอยมาทางอากาศ มุ่งหน้ามาหาท่านและค่อย ๆ เหาะลงมาราวกับมีเบรกห้ามล้อเหมือนรถยนต์เรา แล้วก็ค่อย ๆ หย่อนองค์ท่านลงมาจนถึงพื้น เสร็จแล้วนั่งพับเพียบเรียบร้อยที่ตรงหน้าท่านด้วยสีหน้ายิ้มแย้มที่เต็มไปด้วยรัศมีแพรวพราวรอบองค์ มีลักษณะท่าทางอ่อนโยนด้วยเมตตา ราวกับหมอผู้มีอัธยาศัยใจเอื้ออารีต่อคนไข้ เข้ามาถามดูอาการด้วยความเป็นห่วง หวังจะช่วยอนุเคราะห์ด้วยหยูกยาและวิธีการต่าง ๆ อย่างเต็มสติกำลังความสามารถที่มีอยู่ฉะนั้น

พระอรหันต์องค์นั้นก็เช่นกัน พอนั่งพับเพียบเรียบร้อยด้วยทั้งอัธยาศัยที่เต็มไปด้วยเมตตาหวังธรรมานุเคราะห์แก่ท่าน แล้วก็ถามด้วยความเอื้อเฟื้อว่า เป็นอย่างไร ขันธปัญจกกับใจที่เป็นเจ้าของแห่งวัฏฏะของท่าน พอเป็นไปอยู่ละหรือ จิตพอจะเห็นโทษและเบื่อหน่ายต่อการเกิดตายบ้างหรือยัง ผมเป็นห่วงท่าน กลัวว่าจิตที่เคยนอนไม่ตื่นมาเป็นอนันตกาลจนนับประมาณมิได้ จะไม่สนใจอยากตื่นพอมองเห็นทางเดินเพื่อพระนิพพาน อันเป็นแดนลึกลับสำหรับสัตว์โลกผู้ไม่สนใจจะตื่นจากหลับ คือความเพลินหลงในสิ่งหลอกลวงทั้งหลายที่มีประจำอยู่ในแดนของสัตว์โลกผู้ชอบลุ่มหลง ยิ่งกว่าความชอบรู้จริงเห็นจริงทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในแดนเดียวกัน จึงได้มุ่งมา เมื่อมาถึงแล้วก็น่าอนุโมทนาในกำลังศรัทธาและข้อปฏิบัติที่ท่านบำเพ็ญอยู่เวลานี้ นี่เป็นประโยคแรกที่ท่านทักทายไต่ถามด้วยความเป็นห่วงและเมตตา

ส่วนท่านอาจารย์องค์นั้นท่านปรากฏในนิมิตภาวนาว่า ท่านลุกขึ้นกราบไหว้ท่านด้วยความตื้นตันใจ ทั้งที่ใจยังอยู่ในสมาธิขณะที่ท่านเหาะลงมาถึงทีแรก ท่านเรียนตอบพระอรหันต์โดยทางสมาธิภาวนาว่า ขันธ์ของเกล้ากระผมก็พอทนกันไปแบบโลก ๆ เขาทนกันส่วนจิตก็พยายามตะเกียกตะกายปลุกปล้ำกันไป เพื่อความเห็นโทษแห่งการลืมตัวมั่วสุมกับ

สิ่งที่เป็นพาลภายใน ซึ่งคอยหลอกหลอนให้ลุ่มหลงไปตามตลอดเวลา พอได้รับความร่มเย็นเห็นโทษแห่งวัฏฏะบ้างเท่าที่สติปัญญาสามารถ

เมื่อจบลงท่านก็เริ่มแสดงธรรมให้ฟัง โดยเน้นหนักไปทางธุดงควัตรเช่นเดียวกับองค์ก่อน แสดงพระวินัยเป็นวาระสุดท้าย ใจความแห่งธรรมที่แสดง ท่านยกเอาธุดงควัตรที่อาจารย์องค์นั้นกำลังปฏิบัติอยู่ขึ้นแสดง ว่าที่ท่านปฏิบัติอยู่ทุกวันนี้นั้นเป็นสามีจิกรรมอันชอบแล้ว พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายที่เป็นอัจฉริยบุคคล ท่านชอบอยู่ในป่าเปลี่ยว อยู่ในถ้ำ เงื้อมผา รุกขมูลร่มไม้ อยู่ในป่าชัฏ อยู่ในป่าช้า อันเป็นสถานที่เตือนบอกเรื่องความตายทุกวันเวลา เกี่ยวกับการที่ประชาชนมาทิ้งผี ทั้งผีหญิงผีชาย ผีชายหนุ่ม ผีหญิงสาว ผีเด็กผีคนเฒ่าคนแก่ อยู่ทุกวันเวลา ท่านอยู่ด้วยความมีสติปัญญาไตร่ตรองกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ตลอดเวลา เพื่อสติปัญญาจะได้มีทางตื่นตัวและหาทางออก ท่านอยู่อย่างที่ท่านกำลังอยู่บำเพ็ญเวลานี้แล

การอยู่ของท่านจึงเป็นความถูกต้อง ไม่เกลื่อนกล่นวุ่นวายด้วยเรื่องส่งเสริมวัฏทุกข์ให้พอกพูนหัวใจจนหาที่ปลงวางมิได้ แต่สัตว์โลกไม่ค่อยคิดหาที่ปลงวางกัน นอกจากต่างคนต่างคิดสั่งสม และส่งเสริมให้เชื้อและทุกข์เพิ่มขึ้นจนเป็นมหันตทุกข์เท่านั้น ฉะนั้นการเกิดตายของสัตว์โลกจึงเกลื่อนไปทั่วดินแดน ไม่มีอะไรที่ไหนจะมากกว่าป่าช้าของสัตว์ที่ตั้งหน้าเกิดตายกัน แม้ที่เรากำลังนั่งอยู่เวลานี้ก็คือป่าช้าของสัตว์ชนิดต่าง ๆ ทั้งสิ้น ไม่มีที่ว่างว่าไม่มีป่าช้าของสัตว์แทรกอยู่ แม้ในตัวเราตัวท่านก็คือป่าช้าของสัตว์เราดี ๆ นี่แล ก็เมื่อทุกหนทุกแห่งมีแต่ที่เกิดตายของสัตว์เช่นนี้ เราจะหาความสบายที่ไหนกัน

ท่านได้พิจารณาบ้างหรือยังว่า แม้ในตัวท่านเองก็เป็นป่าช้าที่เกิดตายของสัตว์ชนิดต่าง ๆ เช่นเดียวกับภายนอก ถ้ายังไม่พิจารณาก็แสดงว่าปัญญายังไม่รอบคอบพอที่วัฏฏะจะเกรงกลัวและหาทางออก ไม่มารบกวนชวนให้เกิดตายซ้ำ ๆ ซาก ๆ ที่น่ารำคาญของนักปราชญ์ทั้งหลาย คำว่าปัญญาก็ได้แก่ความแยบคายของใจเอง ต้องสอดแทรกไปหมดไม่มีเว้นแม้ขนาดเท่าเม็ดหินเม็ดทราย ซึ่งล้วนเป็นสมมุติสิ่งทำให้ติดข้องได้ด้วยกัน ปราชญ์ท่านจึงพิจารณาและรื้อถอนออกจนหมดสิ้นไม่มีเหลืออยู่เลย

ท่านก็เป็นผู้หนึ่งในวงของพระธุดงค์ที่มีใจมุ่งมั่นต่อแดนพ้นทุกข์ และปฏิบัติตามเยี่ยงอย่างปฏิปทาของอริยบุคคลอันสูงสุด จึงควรใช้สติปัญญาแบบท่านบ้าง จะเป็นความถูกต้องเหมาะสมตามนโยบายของธุดงควัตรที่ทรงบัญญัติไว้ เพื่อส่งเสริมสติปัญญาของผู้ดำเนินตามให้เกิดความฉลาดรอบรู้ในทุกแง่ทุกมุมที่เกี่ยวกับตน และถอดถอนออกได้เป็นชิ้นเป็นอัน ไม่นั่งเฝ้านอนเฝ้าธุดงควัตรต่าง ๆ อยู่โดยไม่ทราบความมุ่งหมายว่า ธุดงค์ข้อนั้น ๆ เพื่อแก้กิเลสบาปธรรมต่างกันอย่างไรบ้าง และอำนวยประโยชน์แก่ผู้ดำเนินตามโดยถูกต้องในทางใดบ้าง ซึ่งความจริงธุดงค์แต่ละข้อมีความมุ่งหมายในการแก้หรือถอดถอน

กิเลสอยู่ในตัวอย่างพร้อมมูลแล้ว ไม่ว่ากิเลสประเภทใดที่มีอยู่ในใจสัตว์โลก ธุดงค์นั้น ๆ สามารถรื้อถอนได้โดยสิ้นเชิง ถ้าผู้ปฏิบัติสามารถรู้ทั่วถึงความมุ่งหมายของธุดงค์ได้โดยถูกต้อง เพราะธุดงค์เหล่านี้เป็นเครื่องกลั่นกรองสามัญมนุษย์ให้กลายเป็นอัจฉริยมนุษย์มามากต่อมากแล้ว

เท่าที่ท่านปฏิบัติอยู่เวลานี้ก็น่าชมเชยอยู่แล้ว แต่ที่อธิบายเพิ่มเติมบ้างก็เพื่อเป็นการส่งเสริมสติปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป สมกับธุดงค์เป็นเครื่องกลั่นกรองคนให้ฉลาดแหลมคมขึ้นไปโดยลำดับ ไม่ติดอยู่เพียงแค่คำว่าถือธุดงค์เท่านั้น ซึ่งเป็นความโง่เขลานอนใจ ไม่คิดอ่านทางปัญญาหาความฉลาดใส่ตน **ธุดงค์แต่ละข้อมีความหมายลึกซึ้งมากมายที่จะรู้ทั่วถึง จึงควรใช้สติปัญญาไตร่ตรองให้ละเอียดถี่ถ้วนเป็นข้อ ๆ ไป ท่านจะได้รับประโยชน์จากธุดงค์ไม่มีประมาณ แม้ความสิ้นสุดถึงวิมุตติพระนิพพาน ก็ไม่นอกเหนือไปจากธุดงค์ดังกล่าวเป็นเครื่องส่งเสริมเลย**

ท่านอัจฉริยชนทั้งหลายมีความรักชอบธรรมเหล่านี้มาก และท่านฝากชีวิตจิตใจไว้กับธรรมเหล่านี้กันทั้งนั้น ทั้งชมเชยยกย่องท่านผู้สนใจปฏิบัติธุดงค์ว่า เป็นผู้จะยังประโยชน์ตนให้สำเร็จไปด้วยดีไม่มีอุปสรรค และดำรงอริยประเพณีไว้ได้ เพราะนี้เป็นอริยประเพณีที่ท่านดำเนินมาทุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดมาตรัส ตรัสไว้ในสมัยใดและที่ใด จำต้องมีธุดงควัตรอันเป็นคู่เคียงพระศาสนาเสมอมา

อย่าเข้าใจว่าธุดงควัตรเหล่านี้ จะมีเฉพาะศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเท่านั้นเลย แต่มีประจำกับทุก ๆ ศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์นั้น ๆ ตลอดมาจนถึงพุทธศาสนาปัจจุบัน จะเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ใดมาตรัสในพระนามของความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส พระพุทธเจ้านั้น ๆ จำต้องประกาศสอนธุดงควัตรแก่ภิกษุบริษัทของพระองค์เช่นเดียวกันทุก ๆ ศาสนา เพราะธุดงควัตรเป็นปฏิปทาที่เหมาะสมกับนักบวชอย่างยิ่ง ผู้หวังความหลุดพ้นอย่างเต็มใจอยู่แล้ว จะได้ปฏิบัติตามธุดงควัตรด้วยความมุ่งมั่นกลั่นกรองกิเลสออกจากใจ ได้ทันกับเหตุการณ์ไม่เนิ่นช้าล้าหลัง

ท่านอาจารย์องค์นั้นเรียนถามข้อข้องใจ ในระหว่างพระอรหันต์ท่านหยุดชั่วขณะว่ามีผู้สงสัยว่านับแต่พระพุทธองค์ปรินิพพานจนถึงสมัยนี้ ถ้านับเวลาก็ได้สองพันกว่าปีแล้ว ถ้าเป็นผลไม้และสิ่งต่าง ๆ ก็จำต้องร่วงโรยไปตามกฎอนิจจัง ไม่มีอะไรเหลืออยู่แม้ซากแห่งลำต้นของมัน ถ้าเป็นบริษัทห้างร้านต่าง ๆ ก็เป็นผุยผงของดินไปหมดแล้ว ไม่มีอะไรเหลือพอเป็นเครื่องหมายแห่งบริษัทและตึกรามบ้างเลย แม้แต่ภูเขาแท่งทึบยังมีการเปลี่ยนแปลงได้ ไม่มีอะไรเหนืออำนาจกฎอนิจจัง ส่วนธรรมาภิสมัยที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายตรัสรู้และบรรลุในสมัยนั้น พอตกมาสมัยนี้ น่าจะไม่มีเค้าโครงแห่งมรรคผล

นิพพานเหลืออยู่พอกุลบุตรทั้งหลายได้ดื่มบ้าง ด้วยปฏิปทาข้อปฏิบัติของตน น่าจะค่อย ๆ เสื่อมสูญไปเช่นเดียวกับสิ่งทั้งหลายฉะนั้น

กระผมเองไม่มีปัญญาสามารถแก้ไขเหตุการณ์ทำนองนี้ให้สงบลงได้ แต่วันนี้เป็นโอกาสวาสนาสุดที่จะอัศจรรย์ของกระผมเองที่คาดไม่ถึง ซึ่งพระผู้ประเสริฐเลิศโลกเหาะลอยลงมาโปรดด้วยความเมตตาสงสาร จึงขอประทานกราบเรียนถามข้อข้องใจที่เป็นมาว่า เรื่องมรรคผลนิพพานในวงพระศาสนาอันเป็นทางปฏิวัติกับสิ่งสมมุติทั้งหลาย ยังจะกลับเป็นธรรมานุวัติไปตามโลกแห่งอนิจจังอยู่หรือประการใด คือเมื่อโลกแปรปรวน ธรรมก็แปรปรวน โลกเสื่อมธรรมก็เสื่อม โลกสูญธรรมก็สูญ สิ่งต่าง ๆ หมดความหมายลง ธรรมก็อาจหมดความหมายไปตาม และอาจกระเทือนถึงมรรคผลนิพพานว่า จะต้องสิ้นสุดกุดด้วนไปตามกาลสถานที่แห่งการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าด้วยหรือประการใด

เท่าที่ทราบมาการปรินิพพานของพระองค์นั้น เป็นเรื่องของพระองค์โดยเฉพาะ มิได้เกี่ยวกับหลักธรรมวินัยที่ทรงประกาศสอนไว้เพื่อมรรคผลนิพพานแต่อย่างใด แต่แล้วผู้ที่สงสัยเกี่ยวกับกาลเวลาแห่งการปรินิพพานของพระองค์ ที่ทำให้มรรคผลนิพพานกระเทือนไปก็ยังมีอยู่ ดังคำว่าพระองค์ปรินิพพานได้สองพันกว่าปีแล้ว ศาสนาของพระองค์ย่อมจะค่อย ๆ ร่วงโรยและหมดมรรคหมดผลไปด้วย แม้ปฏิบัติกันไปก็ลำบากเปล่าโดยไม่มีผลตอบแทนแต่อย่างใดเลยดังนี้ ฟังแล้วรู้สึกขัดกันกับพุทธพจน์อยู่มาก ทั้งเป็นการสร้างความสะเทือนใจแก่วงพระศาสนาและประชาชนพุทธบริษัท ให้เกิดความสงสัยลังเลได้พอดู ซึ่งความคิดเห็นเหล่านี้ไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใดเลย นอกจากเขย่าศาสนาและจิตใจประชาชนให้ขุ่นมัวเท่านั้น

พระอรหันต์ตอบท่านว่า ถ้าธรรมเป็นเหมือนผลไม้ เป็นเหมือนบริษัทห้างร้าน เป็นเหมือนสิ่งต่าง ๆ ในแดนสมมุติที่ตกอยู่ในกฎแห่งอนิจจัง ธรรมก็หายซากไปนานแสนนานแล้ว ไม่มีใครได้ดื่มรสแม้เพียงผ่านชิวหาประสาทคือใจชั่วขณะเลย พระพุทธเจ้าทั้งหลายและสาวกของพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ที่มีจำนวนมหาศาล ไม่สามารถจะนับจะประมาณ ก็ไม่มีโอกาสปรากฏขึ้นในโลกแห่งอนิจจังนี้ได้ แม้ที่จะมาตรัสรู้และบรรลุข้างหน้าซึ่งไม่มีประมาณ ก็เป็นอันดับดิ้นสิ้นอริยชาติอริยวาสน์อริยวงศ์ไปตาม ๆ กัน เท่าที่พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย ทั้งอดีตอนาคต ยังปรากฏสืบเนื่องกันมาเป็นลำดับไม่ขาดมูลสูญราก ยังปรากฏความดีและคนดีวิเศษเป็นร่างเหลืออยู่ให้สัตว์โลกได้กราบไหว้บูชาเป็นขวัญตาขวัญใจสืบมาจนทุกวันนี้ ก็เพราะธรรมมิได้เป็นเหมือนตึกรามบ้านช่องที่คอยแต่จะล้มทับคนตายด้วยกฎอนิจจังบังคับนั่นเอง

คำว่าธรรมเป็น **อกาลิโก** ถ้าไม่หมายเอาธรรมฟากแดนสมมุติบริสุทธิ์สุดส่วนแล้วจะหมายอะไรเป็นธรรมสาระเล่า ธรรมสาระที่เป็นอกาลิโกนั้นแลคือธรรมแท้ ไม่อยู่ใน

ขอบเขตแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมเป็นต้น ที่มีอนิจจังเป็นทางเดินเช่นเดียวกับสิ่งทั่ว ๆ ไป เช่น ธรรมเจริญบ้าง ธรรมเสื่อมบ้าง เป็นต้น อันเป็นกฎเดียวกันกับโลกทั่ว ๆ ไป ซึ่งไม่จัดเข้าในธรรมสาระดังธรรมในพระทัยของพระพุทธเจ้า และธรรมในใจของพระขีณาสพทั้งหลายที่เป็นอกาลิกธรรมล้วน ๆ ไม่มีกฎใด ๆ เข้าไปอาจเอื้อมทำลายได้ ธรรมประเภทนั้นแลคือธรรมสาระแท้ เป็นธรรมไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เป็นต่าง ๆ เหมือนสิ่งทั้งหลาย

อะไรจะหมดความหมายไปมากน้อยเพียงไร จะเสื่อมสูญไปไหนก็ตาม แต่ธรรมสาระนี้ยังเป็นธรรมที่มีความหมายในตัวเอง ทั้งที่ใครจะเคารพนับถือหรือไม่ก็ตาม ธรรมนี้ยังสามารถทรงตัวอยู่ด้วยความสมบูรณ์ และเป็นอกาลิกธรรมอยู่ตลอดกาล พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายทรงกราบไหว้และกราบไหว้บูชาก็ดี โลกระลึกถึงและกราบไหว้บูชากันก็ดี ก็กราบธรรมสาระนี้แล การปรินิพพานของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่เพียงพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง มีพระสมณโคดมของเราเป็นต้น นั่นเป็นเพียงเรือนร่างของพุทธะก้าวเดินไปตามสายทางของไตรลักษณ์ที่มีประจำสัตว์สังขารทั่ว ๆ ไปเท่านั้น มิได้เป็นความกระทบกระเทือนถึงองค์พุทธะที่บริสุทธิ์ อันเป็นธรรมสาระแท้ให้เสื่อมคลายหรือขาดสูญไปแต่อย่างใด

พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน ณ สถานที่ใด กาลเวลาใด ก็ไม่กระทบกระเทือนถึงมรรคผลนิพพาน ที่จะพึงบรรลุของท่านผู้ปฏิบัติด้วยสามีจิกรรม คือ ชอบยิ่งเช่นเดียวกันท่านผู้นั้นจะพึงมีหวังในผลอันเกิดแต่ข้อปฏิบัติของตนอย่างสม่ำเสมอ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น แม้ปรินิพพานไปแล้วกี่พันกี่หมื่นปี ก็เป็นเพียงเวลานาทีที่โลกถือกันเท่านั้น ส่วนธรรมนี้มิได้อยู่กับกาลสถานที่ดังที่เข้าใจกัน แต่ธรรมอยู่กับธรรม มิได้อยู่กับอะไรอันเป็นการอาศัย ซึ่งไม่เข้าในลักษณะของธรรมแท้ ธรรมสาระนี้แลเป็นสิ่งมหัศจรรย์อยู่ในโลกตลอดมา

ทั้งนี้ใครจะรู้หรือไม่รู้ ค้นพบหรือไม่ค้นพบว่าธรรมคืออะไร มีอยู่ในโลกหรือหาไม่ก็ตาม ธรรมก็คือธรรมอยู่โดยธรรมชาติของตน ฉะนั้นการที่ใคร ๆ จะพูดว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปนานแล้วตั้งสองพันปีสามพันปี มรรคผลนิพพานได้ร่วงโรยหมดเขตหมดสมัยไปตามโดยสิ้นเชิงแล้ว แม้จะพากันปฏิบัติเคร่งครัดหรือดีเยี่ยมเพียงไร ก็เป็นความลำบากเปล่าโดยไม่มีผลใด ๆ เป็นเครื่องสนองตอบเลยดังนี้ นั้นมิใช่พระประสงค์ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศสอนโลกด้วยสัจธรรม นั้นมิใช่ทางเดินคือความมุ่งหมายของพระศาสนาที่พระศาสดาองค์สิ้นกิเลสถึงความประเสริฐของโลกประทานไว้ นั้นมิใช่หลักวิชาธรรมในพระพุทธศาสนา พอที่ผู้นับถือพระศาสดาและพระธรรมวินัยจะนำมาคิดและศึกษาให้ถ่วงเวลาล้าสมัย และสร้างอุปสรรคแก่ตนโดยไม่เกิดผลดีใด ๆ เลย นอกจากเป็นความคิดและศึกษาที่ปิดกั้นทางเดินของตนจนหาทางออกไม่ได้เท่านั้น ผู้เชื่อพระศาสนาอันเป็นธรรม

ของศาสดาองค์บริสุทธิ์ประทานไว้ จึงไม่ควรนำคำพูดขวากหนามนั้นมาเสียบแทงตัวเอง ราวกับคนสิ้นท่าหาทางออกมิได้ทั้งที่ทางออกยังมีอยู่ และจะกลายเป็นบุคคลที่น่าสังเวชหมดหวัง ทั้งที่ชีวิตความสืบต่อในร่างยังมีอยู่ ซึ่งควรนำไปทำประโยชน์อะไรได้

พระอรหันต์ท่านสอนซ้ำอย่างถึงใจอีกว่า ท่านทราบหรือเปล่าว่า คนที่จะคอยแซงหน้าพระศาสนา เพื่อเป็นพระศาสดาองค์เอกของโลก ทั้งที่กิเลสและความโง่เขลายังมีในสันดานอย่างเต็มตัว ยังมีอยู่มากมายในโลกที่ผสมด้วยสิ่งโสมมอันนี้ แล้วยังมีท่านอีกองค์หนึ่งหรือที่กระหายรอความเป็นสาวกแห่งศาสดาองค์โสมมนั้นอยู่

พระอาจารย์องค์นั้นเรียนตอบท่านว่า สำหรับกระผมเองมิได้มีความหวั่นไหวจากหลักธรรมไปตามคำพูดเช่นนั้นเลยแม้ขณะจิตหนึ่ง ทุก ๆ ขณะจิตและอิริยาบถต่าง ๆ เป็นความหมายมั่นปั้นมือเพื่อมรรคผลนิพพานจากสวากขาตธรรม อยู่อย่างเพลินใจ เท่าที่กราบเรียนถามนี้ เห็นเป็นความจำเป็นที่ตัวเองก็เป็นผู้หนึ่ง ซึ่งมุ่งประโยชน์แก่โลกอยู่อย่างเต็มใจ หากแต่เพียงกำลังของตัวก็เกรงว่า จะไม่สามารถพอในการชี้แจงแก่ท่านผู้ข้องใจในเรื่องดังกล่าวมา เพราะเป็นเรื่องสะเทือนทั้งวงพระศาสนาและประชาชนพุทธบริษัทที่มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ไม่เบาเลย เมื่อเห็นเป็นกาลอันควรกับเวลาที่พระคุณท่านผู้ประเสริฐมาโปรดเมตตา ซึ่งเป็นองค์แน่นอนในธรรมทั้งหลาย ยากจะหาพบได้ในโลกมนุษย์ จึงได้ถือโอกาสกราบเรียนศึกษา เพื่อเป็นประทีปดวงไฟอันสว่างแก่กระผมเองและประชาชนได้มีหูตาสว่างบ้าง เพราะความเมตตาที่ประพรมโสรจสรงไว้นี้

พระอรหันต์ท่านให้โอวาทต่อไปว่า การถามเพื่อประชาชนก็ถูก แต่จะให้ถูกแท้ท่านควรดูวาระจิตที่คิดเป็นภัยแก่ตัวเอง แม้นิดก็ควรทราบว่าเป็นภัยและมีทางกำจัดให้สิ้นไปได้ เพราะภัยภายในมีพิษสงยิ่งกว่าภัยภายนอกดังกล่าวมานั้นมาก ปราชญ์ทั้งหลายท่านถือกันเพื่อความแน่ใจจึงขอย้ำธรรมบทต้นให้ท่านทราบอีกครั้งว่า ไม่มีผู้ใดและสิ่งใดในสามภพจะมีอำนาจมาบังคับธรรมให้ไร้ผลแก่ผู้ปฏิบัติเป็นสามีจิกรรม ไม่เพียงแต่กาลสถานที่ดังกล่าวมาเท่านั้น แม้อะไร ๆ ทั้งสามโลกธาตุจะยกพวกยกพลมาบังคับไม่ให้ธรรมให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติชอบอยู่ อะไร ๆ ทั้งสามโลกนั้นจะไม่มีหวังดังใจหมายเลย ธรรมต้องเป็นธรรมและให้ผลโดยธรรมอยู่ตลอดไป เมื่อการปฏิบัติถูกต้องดีงามยังมีอยู่

สิ่งที่มีอำนาจสามารถปิดกั้นมรรคผลนิพพานได้ โดยไม่เลือกกาลสถานที่และบุคคลนั้น มิใช่อะไร ๆ อื่นที่ไหน อย่าพากันคิดงมตมงมโคลนเหยียบหนามให้เป็นทุกข์ทรมานตนซึ่งเป็นสิ่งมีคุณค่ามากให้ฉิบหายไปเปล่า ด้วยอำนาจความโง่เขลาบีบบังคับฉุดลากไป นั้นคือสัจธรรมที่มีอยู่ในตัวเองแต่ละราย **สัจธรรมเบื้องต้นอันเป็นฝ่ายผูกมัด คือ ทุกข์กับสมุทัย** ทั้งสองนี้แลที่สัตว์โลกผู้ไม่รู้จักเป็นจักตาย เพราะฤทธิ์มันบีบคั้นชอบสั่งสมกันมากไม่มีวันอิ่มพอ คือตัวปิดกั้นมรรคผลนิพพานโดยแท้ ไม่ให้เกิดขึ้นได้ในหัวใจสัตว์เมื่อยังมี

ความชอบพอและส่งเสริมมันอยู่ ทุกข์เวลาเกิดขึ้นในภายในใจสัตว์ ย่อมทำให้หมดสติปัญญา ความคิดที่เคยเฉลียวฉลาดก็กลายเป็นความปิดตันอั้นตู้ไปหมดไม่มีทางออก นอกจากนั่งเฝ้านอนเฝ้าทุกข์ แสดงความทุรนทุรายไปตามเรื่องคนไม่มีทางออก ไม่สนใจแสวงหาทางออกโดยถูกทางเท่านั้น

สมุทัยคือความคิดปรุงหรือวาดภาพต่าง ๆ เกี่ยวกับตัณหาสามตัว คือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เป็นผู้นำและนำให้คิดปรุงแบบไม่มีประมาณจนเลยขอบเขต และขนทุกข์มาเผาลนจิตใจให้กลายเป็นไฟชนิดที่ก่อแล้วดับไม่ลง หรือไม่สนใจจะดับ นอกจากเสริมให้แสดงเปลวขึ้น จนกลายเป็นไฟเผาโลกไปได้ไม่มีทางสิ้นสุด สมุทัยได้แก่ตัณหาสามนี่แล คือเครื่องปิดกั้นมรรคผลนิพพานได้อย่างมืดมิดปิดตาย ไม่มีวันมีคืนหรือความสว่างใดสามารถกำจัดได้ และก็มีสัจธรรมนี้เท่านั้น ที่สามารถรื้อถอนสมุทัยความมืดมนให้สูญสิ้นไปได้อย่างไม่มีปัญหา

สัจธรรมที่เป็นฝ่ายแก้เบื้องปลายคือนิโรธกับมรรค นี่คือเครื่องมือ แม้สมุทัยทุกชนิดไม่มีสิ่งใดสามารถเสมอเหมือนได้ นิโรธย่อมทำหน้าที่ดับทุกข์ไปเป็นลำดับตามอำนาจของมรรคคือศีล สมาธิ ปัญญาที่มีกำลัง เมื่อมรรคมีกำลังพอ กิเลสย่อมหาที่ซ่อนตัวอยู่ไม่ได้ กลายเป็นความดับทุกข์ไปโดยสิ้นเชิง ไม่มีกาลเวลาสถานที่หรือสิ่งใดมาเกี่ยวข้องดังที่เข้าใจกัน มีนิโรธกับมรรคนี้เท่านั้นเป็นผู้ทำหน้าที่รื้อถอนกิเลสแต่ผู้เดียว

ความเชื่อสัจธรรมของพระพุทธเจ้าที่ผมอธิบายให้ฟังอยู่ขณะนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยธรรมของจริงกับความเชื่อลมที่ไม่มีน้ำมีเนื้อ ปรากฏแต่เสียงดังกล่าวมานั้น มีผลต่างกันอย่างไรบ้าง ควรพิจารณาด้วยปัญญาและถือเอาประโยชน์จากธรรม อย่าให้สัมผัสแล้วผ่านไปเปล่า ท่านยังมีความสงสัยอะไรอยู่อีกก็ควรแสดงออก เพราะโอกาสแห่งธรรมสากัจฉาที่เป็นมงคลอย่างนี้หายาก ไม่มีในกาลทั่วไป

เมื่อพระอรหันต์ท่านหยุดนิ่งไปชั่วระยะหนึ่ง ไม่เห็นอาจารย์องค์นี้เรียนถามอะไร ท่านจึงอธิบายพระวินัยต่อไปว่า **พระวินัยเป็นเครื่องประดับสมณะให้สวยงามทางความประพฤติ มรรยาท ผู้เคร่งครัดในพระวินัยคือผู้มีมรรยาทกายวาจาใจงดงาม** ความงามของสมณะคือ ความประพฤติ การแสดงออกทุกอาการไม่มีที่ต้องติ สมณะมีพระวินัยเป็นคู่ชีวิตความเป็นอยู่ คือสมณะที่เย็น เย็นทั้งอยู่คนเดียว เย็นทั้งอยู่กับหมู่คณะและสังคมทั่วไป อยู่ในป่าในเขาหรือเผชิญอันตรายต่าง ๆ ก็ไม่มีอะไรกล้าทำลาย เทวดาอารักขาประชาชนรักชอบ

พระวินัยเป็นทั้งปุ๋ยเป็นทั้งรั้วกั้นมรรคและผลมิให้รั่วไหลแตกซึม ชีวิตของสมณะคือความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ เป็นชีวิตอันสดชื่น เราเป็นสมณศากยบุตรที่มีศีลบริสุทธิ์ ไม่จำต้องเกิดทันพระพุทธเจ้าโดยถ่ายเดียว แม้เกิดกาลใด สถานที่ใด หรือเป็นลูกเต้าเหล่าชาติชั้น

วรรณะใด ก็คือ สมณศากยบุตรคนหัวปี คนกลางและคนสุดท้อง โดยสมบูรณ์อยู่นั่นเอง เช่นเดียวกับพ่อแม่มีลูกหลายคนซึ่งต่างเกิดในสถานที่และเวลาต่างกัน แต่ก็เป็นลูกของพ่อแม่โดยสมบูรณ์ด้วยกันฉะนั้น

พอจบการแสดงธรรม ท่านพูดเป็นเชิงสั่งเสียด้วยความเป็นห่วงพระศาสนาและท่านอาจารย์องค์นั้นอย่างจับใจว่า จากนี้ผมจะได้ลาท่านโดยทางภาพสมมุติ ท่านจงเป็นผู้มีศาสดาคือพระธรรมวินัยอยู่กับใจกายวาจาในทุกอิริยาบถเถิด ไม่มีสิ่งใดจะแน่นอนและตายใจได้ในความหลุดพ้น ยิ่งกว่าพระธรรมวินัยอันเป็นนิยยานิกธรรมนี้เลย ท่านอย่ามองอย่าคิดเรื่องอะไรมากไปกว่า การคิดเพื่อธรรมเพื่อวินัยอันเป็นพระนามของศาสดา น้อมสงเคราะห์เข้าสู่ตน ความบริสุทธิ์หลุดพ้นจะเป็นสมบัติอันล้นค่าของท่านแต่ผู้เดียวดังนี้

ขณะจะเคลื่อนย้ายองค์จากที่และเหาะลอยขึ้นบนอากาศ ท่านได้มองดูท่านอาจารย์องค์นั้นด้วยความอ่อนโยนด้วยเมตตาอยู่ครู่หนึ่ง จึงค่อย ๆ เหาะลอยขึ้นอย่างเชื่องช้า อันเป็นเชิงเรียกความสนใจใฝ่ฝันยึดมั่นเป็นอตีตารมณ์ไปนาน ๆ แก่ท่านอาจารย์องค์นั่งเพ่งเล็งท่านด้วยความเลื่อมใส อาลัยเสียดายทางจิตตภาวนา ราวกับไม่กะพริบตาใจเลยในขณะนั้น จากนั้นภาพท่านก็หายไปในท่ามกลางอากาศ ไม่มีอะไรเหลืออยู่ นอกจากภาพแห่งความทรงจำที่ฝังลึกอยู่ภายใน ไม่มีวันลบเลือนตลอดอวสานแห่งชีวิตท่านเท่านั้น อันเป็นที่น่าอัศจรรย์ซึ่งไม่ค่อยปรากฏแก่ท่านบ่อยนัก ท่านว่า

คืนนี้ท่านก็ภาวนาจนสว่าง เช่นเดียวกับคืนวันพระอรหันต์ภาหุละเหาะมาเยี่ยมแสดงธรรมโปรดเช่นกัน คือพอภาพพระอรหันต์กัสสปะท่านจากไปแล้ว ซึ่งนับแต่ท่านมาแสดงธรรมให้ฟังและสนทนากันอยู่เป็นเวลา ๓ ชั่วโมงเศษ จิตถึงถอนออกมา ลำดับต่อไปท่านได้นำพระธรรมวินัยที่ได้รับเมตตาจากพระอรหันต์ท่าน มาขบคิดอีกต่อหนึ่ง ทำให้เกิดความซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์ร่างกายและจิตใจ จนลืมหลับนอนในคืนวันนั้น เพราะธรรมที่ได้รับจากนิมิตที่ท่านมาแสดงให้ฟัง รู้สึกดื่มด่ำล้ำค่า ยากที่จะพรรณนาให้ถูกต้องตามความจริงได้ แม้เวลาอื่น ๆ ที่ไม่ได้เข้าสมาธิภาวนาก็ทำให้จิตประหวัดถึงท่านไม่ว่างเว้นแต่ละเวลา รู้สึกเป็นกำลังใจไปนาน การประกอบความเพียรก็เข้มแข็ง ความมุ่งมั่นในธรรมที่จะพึงได้พึงถึงดังท่านเมตตาแสดงให้ฟัง ก็รู้สึกจดจ่อต่อเนื่องผิดธรรมดาอยู่มาก ราวกับจะได้ถึงธรรมแดนพ้นทุกข์อยู่ทุกขณะที่หวนระลึกถึงคำสั่งเสียท่าน (บางตอนท่านเน้นคำสำคัญ ๆ กับท่านอาจารย์องค์นั้นโดยเฉพาะก็มี แต่ผู้เขียนไม่กล้านำลง เกรงจะเป็นการกระเทือนท่านและแสลงใจท่านผู้อ่านมากไป จึงขออภัยไว้ด้วยที่ไม่ได้นำลงให้บางท่านได้อ่านอย่างจุใจ)

งูพิษที่เคยเป็นศัตรูต่อผู้คน ได้กลายเป็นมิตรกับพระธุดงคกรรมฐาน

เป็นที่แปลกใจที่เรื่องไม่น่าเป็นไปได้ แต่ก็เป็นไปได้อย่างน่าอัศจรรย์อีกเรื่องหนึ่งคือ ก่อนที่ท่านจะขึ้นไปพักบำเพ็ญสมณธรรมในถ้ำแห่งหนึ่ง ชาวบ้านแถบนั้นบอกว่ามีงูพิษสีดำตัวหนึ่ง ใหญ่ขนาดเท่าถ่านไฟฉายชนิดใหญ่ ยาวประมาณเมตรเศษแต่ดุมากเป็นพิเศษ อาศัยอยู่ในถ้ำนั้นเป็นประจำมาหลายปี งูพิษตัวนี้เคยทำอันตรายแก่คนมาแล้ว แต่ใคร ๆ ไม่กล้าทำไมมัน กลัวว่าจะมีอะไรอยู่เบื้องหลัง จนชาวบ้านขนานนามให้มันว่า "เจ้าถ้ำ" ใครขึ้นไปพักค้างคืนที่นั่นไม่ค่อยได้ เขาบอกว่าถ้ามีคนขึ้นไปพักค้างคืนในถ้ำนั้น ตอนเย็น ตอนกลางคืน หรือตอนเช้า ๆ งูตัวนั้นจะออกมาแผ่แม่เบี้ยขู่ฟ่อ ๆ ถ้าพอกัดได้ก็กัดจริง ๆ ผู้คนเคยเสียทีให้มันหลายรายแล้วจนเข็ดกัน ไม่มีใครกล้าไปพักค้างคืนในถ้ำนั้น

ท่านอาจารย์องค์นี้คิดอยากไปพักถ้ำนั้นเพื่อประกอบความเพียร จึงวานให้ชาวบ้านไปส่ง แม้เขาบอกว่างูพิษตัวนี้ดุมากและอาจเป็นอันตรายได้เพราะมัน ก็ไม่มีใครทราบได้ จึงไม่อยากให้ท่านไปพัก แต่ท่านก็ขอให้ญาติโยมไปส่งจนได้ โดยให้เหตุผลว่า ถ้าถึงคราวแล้วแม้นอนอยู่ในบ้านก็ตาย ไม่มีใครห้ามได้ อาตมาเคยเห็นมาแล้วจนเชื่อกรรมอย่างสนิทใจ การอยู่ถ้ำก็เคยอยู่มาจนเคยชิน ร่างกายจิตใจของอาตมาถ้าเป็นวิสัยก็ควรเป็นได้ ก็น่าจะกลายเป็นหินเป็นเขาไปหมดแล้ว คงไม่ทนเป็นกายคนใจพระดังที่เป็นอยู่นี้ได้เลย แม้อาตมาไปอยู่ในถ้ำนี้ถ้าไม่ถึงคราว ชีวิตก็คงจะเป็นชีวิตของพระของอาตมาอยู่ดังที่เคยเป็นมา ไม่น่าจะเป็นอื่นไปได้ งูเป็นสัตว์ เราเป็นคน และเป็นพระซึ่งถือศีลถือธรรมประจำใจ มิได้ถือความอิจฉาบังเบียดทำลายใคร ถ้างูจะทำอันตรายก็ยอมตายเพราะกรรมไม่ดีของตนที่อาจหาญทำชั่วไว้ ดีกว่าการกลับกลัวผลไม่ดีจะตามสนองในภายหลังเป็นไหน ๆ นักปราชญ์ท่านยังจะชมเชยว่าเป็นผู้เชื่อกรรมจริง แม้ตายเพราะเหตุดังกล่าวนี้ เสร็จแล้วท่านก็ไปจริง ๆ โดยให้ญาติโยมตามส่ง

เมื่อไปพักอยู่ในถ้ำนั้นได้ความสะดวกกายสบายใจเพียงคนเดียว พอตกวันที่สองตอนเย็นก็เห็นงูดำตัวนั้นเลื้อยออกมาจากซอกหิน และค่อย ๆ เลื้อยตรงมายังท่านซึ่งกำลังนั่งรำพึงอรรถธรรมอยู่บนแคร่เล็ก ๆ ด้วยสัญชาติญาณที่เคยถืออำนาจในการทำลาย พอเห็นมันเลื้อยตรงเข้ามาหาอย่างไม่เกรงกลัว และทำท่าจะเอาจริงเอาจังกับท่านจริง ๆ ท่านก็ระลึกคำที่ชาวบ้านเล่าให้ฟังได้ทันทีว่า ต้องเป็นงูเพชฌฆาตตัวที่ว่านั้นแน่ ๆ ไม่เช่นนั้นจะไม่แสดงอาการอาจหาญถึงขนาดนี้เลย

เรามาบำเพ็ญธรรมอยู่ที่นี่ก็มิได้เบียดเบียนทำลายใคร แม้สัตว์ตัวเล็ก ๆ ยังให้ความเมตตาต่อเขาเสมอด้วยชีวิตของตน ไม่เคยคิดเย่อหยิ่งในตัวว่า ตนเป็นคนเป็นพระที่มีศักดิ์สูงกว่าสัตว์ทั้งหลายซึ่งเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั่วไตรภพ แม้งูดำตัวนี้ก็เป็นสัตว์ที่

นับเข้าในจำนวนเพื่อนสุขเพื่อนทุกข์เพื่อนเกิดเพื่อนตายด้วยกัน แต่เหตุไฉนอยู่ๆ ไม่มีเรื่องทะเลาะทุบถองตะบองตีอะไรกันเลย งูตัวนี้ยังอุตส่าห์ตั้งหน้าตั้งตาเลื้อยเข้ามาเพื่อจะทำลายเราซึ่งเป็นเพื่อนที่เชื่อถือในความเป็นความตายได้ผู้หนึ่ง ไม่มีเพื่อนใดในเขาลูกนี้จะเป็นที่เชื่อถือได้ยิ่งไปกว่า

เมื่อย้อนมาระลึกถึงศีลของตนก็บริสุทธิ์ ธรรมมีความเมตตาเป็นต้นก็เปี่ยมในจิตใจตามอำนาจของจิตของธรรมซึ่งมีในตนที่อบรมมา ถ้าสัตว์ตัวนี้ยังจะกล้าทำอันตรายเราได้ลงคอแล้วก็ถือว่า เราเองในอดีตชาติต้องเป็นผู้ทารุณโหดร้ายเหลือประมาณ น่าจะไม่มีนรกหลุมใดต้านทานไว้ได้ ให้พ้นจากผลกรรมอันทารุณนั้นมาแล้ว จำต้องมาเจอกับความทารุณของงูพิษตัวนี้ ที่ตนเคยสร้างความทารุณแก่เขามาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และก็ไม่จำเป็นต้องหลีกกรรมของตัว เพราะตัวเองกล้าทำ ตัวก็ต้องกล้ารับผล จึงจะสมนามว่าเป็นผู้เชื่อกรรมจริง

พอคิดตกก็พูดกับงูตัวเลื้อยมาหยุดอยู่ห่างองค์ท่านประมาณหนึ่งวา และกำลังแผ่แม่เบี้ยคอยโอกาสอยู่ว่า **เรามาอยู่ที่นี่มิได้มาเพื่อความมุ่งร้ายหมายโทษใครเลย แต่มาบำเพ็ญธรรมเพื่อความสุขแก่ตนและเพื่อนร่วมชาติ โดยไม่นิยมประเภทว่าเป็นใคร เราแผ่เมตตาเพื่อความสุขแก่สัตว์ทั้งปวง มีเธอด้วยผู้หนึ่งที่อยู่ในข่ายควรรับได้** ถ้าเธอยังหวังความสุขกายสบายใจเช่นสัตว์โลกทั่วๆ ไป ก็ควรรับเมตตาธรรมที่เย็นฉ่ำนี้ไปประดับตัวต่อไป ดีกว่ามาขู่เข็ญทำลายผู้อื่นซึ่งไม่เกิดประโยชน์อะไรเป็นไหนๆ แม้ทำผู้อื่นให้เป็นอันตรายและตายไปด้วยพิษสงของเธอ ส่วนตัวเองก็ไม่เห็นได้เลื่อนคุณงามความดีเป็นความสุขความเจริญให้ยิ่งขึ้นไปอีก นอกจากจะลงไปจมอยู่ในกองทุกข์มีนรกเป็นต้นเท่านั้น นี้เป็นผลที่ได้รับจากการเบียดเบียนทำลายผู้อื่น

เราไม่เห็นด้วย ไม่ยินดีด้วยกับการทำของเธอ เพราะเป็นงานส่งเสริมทุกข์เพื่อบีบบังคับตัวเอง เราเห็นด้วยเฉพาะผู้ไม่เบียดเบียนทำลายผู้อื่น อันเป็นงานไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ใคร ตนก็เย็นผู้อื่นก็เย็น มองเห็นกันราวกับมิตรที่เคยสนิทกันมาตั้งพันกัปแสนกัลป์ เราเป็นเพื่อนร่วมทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ไม่บังควรที่จะทำความทุกข์ร้อนแก่กันอันเป็นการเพิ่มทุกข์แก่ตัวอีกด้วย เรามาอยู่ที่นี่เพื่อสมานมิตรกับเธอและสัตว์ทั่วไป จงเห็นใจเราผู้เป็นมิตรด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เธอรับความเป็นมิตรและเมตตาธรรมจากเราแล้วจงไปอยู่เป็นสุขๆ เมื่อไปแล้วอยากมาเยี่ยมเยียนเราอีกเป็นครั้งคราวก็มาได้ตามอัธยาศัย

เรายินดีเป็นมิตรกับเธอตลอดไป ไม่รังเกียจว่าเธอเป็นสัตว์ เราเป็นคนและเป็นพระ เราถือว่าเราเป็นเพื่อนเกิดเพื่อนตายด้วยกัน จึงมิได้ถือว่าใครยิ่งหย่อนกว่าใคร ตลอดวาสนาบารมีก็ต่างคนต่างมีตามกำลังของตนที่สร้างมา หรือเธออาจมีวาสนาบารมีแก่กล้ายิ่ง

กว่าเราก็ไม่อาจทราบได้ เพราะต่างคนต่างมีกรรมดีและชั่วติดแนบอยู่กับตัวด้วยกัน บางทีเธอละจากชาติเป็นสัตว์นี้แล้ว เลื่อนฐานะขึ้นมาเกิดเป็นมนุษย์บรรลุถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นไปก่อนเรา ผู้กำลังกำดำกำขาวกับกิเลสตัวโสมมอยู่เวลานี้ก็เป็นได้ ถ้าเธอไม่สร้างความชั่วทับถมตัวเข้าไปอีก ดังจะสร้างกรรมไม่ดีกับเราอยู่ขณะนี้

พอพูดกับงูจบลง ท่านนึกอธิษฐานจิตขออำนาจเมตตาธรรมที่เคยค้ำจุนโลกมาประจำแผ่นดิน จงดลบันดาลให้งูตัวนี้จงกลับใจจากความเป็นศัตรูกลายมาเป็นมิตรสนิทสนมกันโดยธรรมเถิด ดังนี้ เป็นที่ประหลาดและอัศจรรย์เกิดคาดว่าอะไรบันดาลก็ไม่น่าจะพูดได้ถูกต้อง ทำให้งูตัวกำลังจะทำอันตรายท่านอยู่ในไม่กี่วินาทีข้างหน้า กลับอาการที่เป็นศัตรูลงในทันทีทันใด คืองูตัวนั้นกลับเอาศีรษะลงหมอบสงบนิ่งอยู่ประมาณ ๑๐ นาที แล้วหันศีรษะเลื้อยกลับไป และค่อย ๆ เลื้อยหายเงียบไปในเวลานั้น วันต่อมาก็มาหาท่านอีกและมาแทบทุกวัน แต่มิได้แสดงอาการน่ากลัวเหมือนวันแรกเลย เป็นเพียงค่อย ๆ เลื้อยเข้ามาถึงที่เก่า แล้วทำตัวสงบนิ่งอยู่ครู่หนึ่งแล้วก็เลื้อยกลับไป

ท่านว่าท่านเห็นความอัศจรรย์ของเมตตาธรรมประจักษ์ในคราวนั้น อย่างถึงใจอีกครั้งหนึ่ง นับแต่วันนั้นมา ท่านกับงูตัวนั้นเลยอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ไม่มีอะไรเป็นที่ระแวงกันเลย ถึงเวลางูตัวนั้นอยากออกมาเที่ยวป้วนเปี้ยนอยู่แถวบริเวณหน้าถ้ำที่ท่านพักอยู่ ก็มาในฐานะสัตว์ที่คุ้นกับคนด้วยดีแล้ว ต่างไม่ระวังระแวงซึ่งกันและกัน เมื่อคิดอยากออกมาเที่ยวตามภาษาของมันเวลาใดก็ออกมาตามสบาย ไม่ค่อยมีเวล่ำเวลาเหมือนแต่ก่อน เช่นที่ชาวบ้านเล่าให้ฟัง

เรื่องทำนองนี้ผู้เขียนเชื่อมานานแล้ว จะว่าโง่ก็ยอมรับ เพราะตัวเองก็เคยพบบ้างและครูบาอาจารย์ทั้งหลาย มีท่านอาจารย์มั่นเป็นต้น ก็เคยเล่าให้ฟังอยู่เสมอว่า สัตว์ทุกจำพวกไม่ค่อยกลัวพระ และชอบมาอยู่อาศัยตามบริเวณที่ท่านพักอยู่เป็นพวก ๆ ฝูง ๆ ทั้งสัตว์ใหญ่ เช่น หมู กวาง อีเก้ง เป็นต้น ทั้งสัตว์ตัวเล็ก เช่น กระจ้อน กระแต อีเห็น งู เป็นต้น เนื่องจากสัตว์ส่วนมากรู้อากัปกิริยาของผู้ไม่เบียดเบียนและทำลายได้ดี พระไปพักอยู่ที่ไหนนาน ๆ หน่อยมักจะมีสัตว์ต่าง ๆ เข้ามาอาศัยอยู่ด้วย ท่านเองก็เมตตาชอบเล่นกับมันและชอบเอาอาหารให้มันทานเสียด้วย ซึ่งสัตว์บางชนิดชอบทานกล้วย ผลไม้ ข้าว ประจำชีวิตของมัน ส่วนน้ำเป็นอาหารจำเป็นของสัตว์แทบทุกประเภท ฉะนั้นเวลาพระท่านเห็นสัตว์ต่าง ๆ มาอาศัยมากเข้า จำต้องหาภาชนะใส่น้ำไปตั้งไว้ในที่ที่ควรแก่สัตว์เหล่านั้นจะมาดื่มกินกันได้

เพราะเหตุแห่งความมีเมตตาจิตเป็นมูลฐาน ทำให้สัตว์และคนมีความสนิทไว้ใจกับพระเป็นพิเศษ สมกับเป็นเพศที่เย็น ไม่เป็นภัยแก่ใคร ๆ มาแต่กาลไหน ๆ ดังนั้นเรื่องที่ท่านอาจารย์องค์นั้นเล่าให้ฟัง จึงเป็นความจริงตามเหตุการณ์ที่เคยเป็นมาดั้งเดิม โดยมาก

พระธุดงคกรรมฐานที่ปฏิบัติเด็ดเดี่ยวอาจหาญมักผจญภัยเสมอ แต่ก็เอาตัวรอดไปได้ไม่เป็นเหยื่อแก่ภัยนั้น ๆ จึงทำให้คิดและมั่นใจว่า ผู้มีธรรมในใจและผู้มุ่งมั่นต่อธรรมอย่างยิ่งแม้จะเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็มักมีชัยชนะโดยธรรมเสมอ ไม่ค่อยมีอะไรทำร้ายให้ล่มจมฉิบหายเหมือนธรรมดาทั่ว ๆ ไป คล้ายกับมีปาฏิหาริย์ลึกลับอยู่ในตัว แบบพูดยาก ๆ บอกใครไม่ได้ แต่เรื่องก็เป็นอย่างนั้นจริง ทั้งนี้ ทราบจากหมู่เพื่อนเคยเล่าเหตุการณ์ทำนองนี้ให้ฟังเสมอ

ท่านอาจารย์องค์นี้ท่านมีนิสัยเด็ดเดี่ยว และชอบไปและอยู่ลำพังคนเดียวไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับเพื่อนฝูง โดยให้เหตุผลเป็นที่จับใจว่า **การไปคนเดียวอยู่คนเดียว ทำให้มีสติระลึกรู้ตัวอยู่เสมอ ไม่ค่อยเผลอไผลไปกับเรื่องต่าง ๆ ดังอยู่กับหมู่เพื่อนที่จำต้องพูดคุยกันบ้างในบางเวลา ส่วนการอยู่คนเดียวนั้นเป็นเรื่องของคน ๆ เดียวแท้ ๆ ไม่มีอารมณ์เกี่ยวเกาะ อิริยาบถต่าง ๆ เป็นไปกับความเพียร มีสติติดต่อสืบเนื่องกันไม่ขาดสาย คนเราถ้าสติอยู่กับตัวย่อมมีทางทราบเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดกับตัวได้ดี แม้ถึงคราวจวนตัวก็ไม่พะวักพะวนกับใคร มีตัวคนเดียวเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องของตัว หากจำเป็นถึงคราวเข้าจริง ๆ ชีวิตจิตใจก็มอบไว้กับคติธรรมดา** ไปอย่างเป็นธรรม ไม่ต้องยุ่ง ไม่ต้องห่วงไม่ต้องหวงให้เป็นภาระห่วงใย ยอมตายไปกับเหตุการณ์นั้น ๆ อย่างสบายหายห่วง เรื่องศพเรื่องเมรุ เมื่อเจ้าของหมดความห่วงใยไร้กังวลแล้ว ก็เป็นเพียงวัตถุชิ้นหนึ่งที่ปราศจากราคาค่างวดใด ๆ ทั้งสิ้นเท่านั้น นอนจมไปกับดินกับหญ้า เช่นวัตถุทั้งหลายนั่นเอง ไม่มีอะไรแปลกต่างกัน

ท่านพูดน่าฟัง ฟังแล้วจับใจไพเราะ ทั้งเหมาะกับจริตของผู้ตั้งหน้าเป็นศากยบุตรพุทธชิโนรสตามรอยพระบาทแท้ นาน ๆ จะได้เจอสักราย ฟังแล้วจำไว้เพื่อเป็นขวัญตาขวัญใจระลึกไว้นาน ๆ ประวัติท่านจะเป็นคติตัวอย่างอันดีแก่คนรุ่นหลังสืบต่อก่อแขนงกันต่อไปไม่มีสิ้นสุด ธุดงควัตรที่ประทานไว้เพื่อหมู่ชนก็ไม่เป็นโมฆะจมไปกับดินกับหญ้าเสียหมดเป็นที่น่าสังเวชสลดใจ ยังมีผู้อุตส่าห์ดำเนินตามและเก็บดอกผลที่เกิดจากการปฏิบัติของตนไม่ขาดสาย โดยเป็นความสงบสุขตามลำดับขั้นภูมิของจิตของธรรม นับแต่ขั้นสมาธิถึงขั้นปัญญา จนกลายเป็นขั้นวิมุตติหลุดพ้นเหนืออำนาจแห่งไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ที่ผู้มีกิเลสทั้งหลายติดข้องอยู่

พระที่ท่านชอบอยู่ป่าอยู่เขาอยู่ถ้ำและเงื้อมผา รู้สึกมีเรื่องสะดุดใจให้ท่านผู้อ่านได้คิดอยู่มากกว่าที่พักอยู่ในที่ธรรมดา ดังท่านอาจารย์องค์ที่กำลังนำลงอยู่เวลานี้ แม้จะถวายนามท่านว่า "นักเผชิญ" ก็ไม่น่าจะผิดและเสียความเคารพ เพราะการเผชิญก็เพื่อบุกเบิกหาธรรมของจริง การถวายนามก็อนุวัติไปตามปฏิปทาของท่านที่หนักไปในทางเป็นนักต่อสู้หรือเผชิญ โดยไม่ลดละล่าถอยให้เหตุการณ์นั้น ๆ หัวเราะเยาะได้ การเป็นนักต่อสู้ในขณะที่

กำลังเผชิญกับเหตุการณ์นี้ ท่านยังจะได้อ่านเรื่องของท่านไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะยุติ นี่ก็กำลังนำท่านผู้อ่านชมเหตุการณ์ที่ท่านเผชิญมา

คือขณะที่ท่านพักอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง คืนนั้นเดือนหงายฟ้าขาว เดือนดาวสว่างอากาศปลอดโปร่งสบาย ท่านกำลังเดินจงกรมอยู่หน้าถ้ำ ขณะนั้นได้มีเสือโคร่งใหญ่ตัวหนึ่งใหญ่มาก ท่านว่าศีรษะกลม ๆ ของมันเท่าที่เห็นแล้ว ถ้าจะให้พูดตามความถนัดใจแล้วอยากพูดว่าใหญ่เท่าโอ่งน้ำเราดี ๆ นี่เอง ทีแรกได้ยินเสียงมันคำรามเป็นเชิงขู่ให้กลัว อยู่ห่างจากท่านประมาณสิบวา พอเปลี่ยนจากคำรามก็เป็นกระหึ่ม และกระหึ่มอย่างเต็มเสียงของมัน จนปรากฏสะเทือนไปทั่วภูเขา ตอนมันเริ่มคำรามมองไปไม่เห็นตัวได้ยินแต่เสียง สักครู่ต่อมาก็ได้เห็นมันโผล่เข้ามาหาท่านด้วย ทั้งเสียงกระหึ่มอย่างเต็มที่ และเดินเข้ามาหยุดยืนและนั่งแบบสุนัขนั่ง ไม่หมอบทำท่าจะทำอะไรท่านเลย นั่งอยู่ห่างท่านประมาณสองวามองเห็นได้ถนัดชัดเจนตลอดลวดลายของมัน เพราะไฟเทียนไขที่จุดเดินจงกรมก็สว่างไสวอยู่ขณะนั้น

เมื่อท่านเห็นมันมานั่งอยู่ต่อหน้า ท่านนึกขึ้นมาในใจว่า เสือโคร่งตัวนี้จะมาทำไมกันดินทั้งแผ่นที่กว้างแสนกว้าง มันทำไมไม่ไป แต่มาคิดสร้างความสนุกบนหัวใจคนซึ่งกำลังกลัว ๆ เอาอะไรกัน ท่านยืนดูมันที่กำลังนั่งกระหึ่มสนุกอยู่ครู่หนึ่ง ในใจมีรู้สึกเสียว ๆ บ้างเพียงเล็กน้อย ไม่แสดงความกลัวออกมาอย่างเปิดเผยอะไรเลย จึงค่อยเดินเข้าไปหาและพูดกับมันว่า ที่นี่เป็นที่ของพระท่านบำเพ็ญสมณธรรมต่างหาก มิใช่ทำเลเที่ยวของเธอนี่นาขึ้นมาทำไมกัน โน้นไปเที่ยวสนุกสนานกับหมู่เพื่อนของเธอโน้นซิ ไปเสีย พระก็มิใช่พระอิฐพระปูน สิ่งน่ากลัวก็ต้องกลัวเหมือนสัตว์ทั่วไปนั่นแล

พอพูดจบก็ก้าวเข้าไปหามัน ท่านว่าท่านเดินเข้าไปจวนจะถึงตัวมันประมาณเมตรเศษเท่านั้น มันจึงโดดหนี ปุบเดียวไม่ทราบหายไปไหน และหายไปอย่างรวดเร็วยังกับปาฏิหาริย์ มองดักหน้าดักหลังที่ไหนก็ไม่เห็น ทำให้แปลกใจไม่หายแต่บัดนั้นเป็นต้นมาเพราะสถานที่ท่านพักอยู่และที่ที่เสือโคร่งใหญ่ตัวนั้นมานั่งอยู่ก็เตียนโล่ง ไม่มีอะไรปิดบังกีดขวางพอจะมองไม่เห็นขณะที่มันโดดหนีไป จึงทำให้ท่านแปลกใจตลอดมา พอมาหาท่านอาจารย์มั่น ได้โอกาสจึงเล่าถวายท่านและเรียนถามถึงเรื่องเสือที่โดดหายตัวไปอย่างรวดเร็วนั้น ว่าเป็นเพราะเหตุไร

ท่านอาจารย์มั่นชี้แจงให้ฟังว่า นั่นมิใช่เสือจริง แต่เป็นเสือเทพบันดาลต่างหากเพราะพวกเทพมีฤทธิ์มากผิดมนุษย์เรา สามารถจำแลงกายหยาบกายละเอียด หรือนิรมิตเป็นสัตว์เป็นเสือหรือเป็นคนหญิงชายต่าง ๆ ได้ไม่ติดขัด บางครั้งเวลาเขามาหาเรา ยังมาในรูปต่าง ๆ ได้ในเทพคนเดียวกัน เสือตัวที่มาหาท่านนั้น ถ้าเป็นเสือจริงลงได้ตั้งหน้ามาขนาดนั้น ต้องมีความมุ่งหวังจะกินคนเป็นอาหารแน่นอนถึงได้มา ทั้งที่รู้อยู่ว่าคนซึ่งเป็นที่เกรง

ขามของสัตว์ของเสือทั้งหลาย เสือที่เทพบันดาลใจก็มี เสือที่เทพนิรมิตเองก็มี แต่เสือที่มาหาท่านนั้นเป็นเสือเทพนิรมิต ฉะนั้นการโดดหนีของเสือตัวนั้นจึงรวดเร็วผิดธรรมดาจนมองไม่ทันว่าไปยังไงมายังไง

สำหรับผมมันเคยชินกับพวกสัตว์เสือ เทวบุตรเทวธิดามาแล้ว เวลาไปอยู่ในป่าในเขาคนเดียว การอยู่ก็อยู่เพราะธรรม เนื่องจากธรรมมีอำนาจมาก สัตว์ทั้งหลายเคารพรักใจที่มีธรรมย่อมทรงอำนาจในตัวเอง แต่อำนาจทางธรรมไม่เหมือนทางโลก ซึ่งคอยแต่จะกำเริบอยู่เสมอ ผู้ถูกข่มขู่นั้นกลัวจริงในขณะที่ถูกขู่ แต่ใจไม่ยอมลงตามอำนาจความข่มขู่ เมื่อมีโอกาสยังคอยแก้แค้นจนได้ดังที่เห็น ๆ กันอยู่ ฉะนั้นการใช้อำนาจทางโลกเพียงอย่างเดียว ไม่มีธรรมเข้าสนับสนุน โลกจึงหาความสงบเย็นได้ยาก ท่านจึงสอนให้ปกครองโลกโดยธรรม ปกครองกันโดยธรรม โดยอาศัยความถูกต้องดีงามเป็นอำนาจ ไม่ใช่เอาอารมณ์หรือทิฐิมานะเป็นอำนาจ

คำว่าธรรมมิได้เป็นรูปเป็นร่างที่มองกันด้วยตาเนื้อ แต่ธรรมเป็นธรรมชาติที่ละเอียดสุขุมสุดที่จะนำมาเทียบเคียงเปรียบเทียบกับสิ่งสมมุติทั้งหลายได้ ใจเป็นความละเอียดฉันใด ธรรมย่อมมีความละเอียดฉันนั้น และใจเป็นที่สถิตอยู่ของธรรมทั้งหลาย นอกนั้นมิใช่ที่สถิตอันถูกต้องของธรรม ธรรมจึงเป็นเรื่องพูดยากทั้งที่รู้อยู่อย่างเต็มใจ นอกจากผู้ปฏิบัติและรู้ธรรมเป็นขั้น ๆ นั่นพอพูดกันได้ และรู้เรื่องธรรมพอประมาณ ถ้ารู้ธรรมเต็มภูมิจิตภูมิธรรมโดยสมบูรณ์แล้ว ย่อมพูดธรรมกันเข้าใจทุกแง่ทุกมุมไม่มีทางสงสัย คำว่าธรรมคืออะไร และอยู่ที่ไหนก็ทราบกันทันทีโดยไม่ต้องตอบให้เสียเวลา การอาศัยการถามและการตอบกันอยู่ ยังไม่เข้าในลักษณะของผู้รู้ธรรมอย่างเต็มภูมิ นี่แล ธรรมแท้เป็นอย่างนี้

ถ้าใจปลอมพาให้เกิดธรรมปลอม แม้ถามและตอบกันวันยังค่ำก็ได้แต่ตัวทิฐิมานะเต็มหัวใจไม่ลงรอยกันได้ นั่นคือธรรมชื่อ คือได้แต่ชื่อของธรรม ไม่ได้ดวงธรรมแท้มาครองภายในใจ ธรรมชื่อใครเรียนก็จำได้ เพราะเป็นสิ่งที่ควรจำได้ด้วยกัน แต่สำคัญที่ดวงธรรมแท้ที่มีชื่อในตัวเอง โดยไม่ต้องเป็นกังวลท่องบ่นจดจำให้ลำบากนั้น ปฏิบัติยาก มองเห็นได้ยาก รู้ได้ยาก ธรรมแท้ที่ถูกกล่าวหาว่าปฏิบัติได้ยากรู้ได้ยากนี่แล ที่ไม่ขึ้นอยู่กับคำถามคำตอบ เพราะเป็นความจริงล้วน หมดปัญหาโดยประการทั้งปวง และธรรมนี่แลมีอยู่ในโลกตลอดอนันตกาล ไม่เจริญและไม่เสื่อมไปกับอะไร คำว่าอำนาจธรรมก็คือธรรมนี่แลจะเป็นอะไรที่ไหนกัน ที่พูดนี้ก็ไม่แน่ใจนักว่าหมู่คณะจะเข้าใจตามได้ทุกแง่แห่งธรรมที่พูดมา แต่ถึงกาลที่ควรพูดบ้างก็จำต้องพูด พอเป็น **กาเลน ธมฺมสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ**

ที่จบลงนี้เป็นธรรมที่ท่านอาจารย์มั่นตอบ และอธิบายให้ท่านอาจารย์องค์นั้นกับหมู่คณะฟัง ผู้เขียนก็เขียนสุ่ม ๆ เดา ๆ ไปตามที่ได้ยินได้ฟังมาอย่างนั้นเอง มิได้มีความเข้าใจ

ในคำที่ท่านสนทนากันทุกประโยคอะไรเลย ทั้งที่ไม่เข้าใจทุกคำแต่ก็ยังพยายามถูไถมาลงจนได้นั้น เพราะแน่ใจว่าคนเรามีความรู้ความฉลาดและความสามารถต่างกัน แม้ตนไม่รู้ไม่เข้าใจก็ยังมั่นใจว่า ท่านผู้สามารถจะรู้จะเข้าใจในคำพูดของท่านอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนคงมีอยู่ จึงได้นำมาลงเพื่อช่วยกันขบคิดบ้าง หวังจะเกิดประโยชน์แก่พวกเราตามฐานะที่ควรเป็นได้ เพราะคำพูดดังที่ท่านอาจารย์มั่นพูดสองสามประโยคนี้ เป็นธรรมที่ค่อนข้างหาฟังได้ยาก แม้ไม่เข้าใจก็ยังพอใจฟังและพอใจเขียน เพื่อท่านผู้อ่านได้ช่วยพิจารณาต่อไป ซึ่งอาจเป็นเครื่องเสริมสติปัญญาได้บ้าง คำพูดท่านอาจารย์มั่นในลักษณะนี้ยังมีอีกมาก ผู้เขียนจะพยายามนำลงเรื่อยมาตามเรื่องปฏิปทากับเรื่องท่านอาจารย์จะเข้าสัมผัสที่ควรนำลงเป็นตอน ๆ ไปจนกว่าปฏิปทาจะจบลงด้วยดี

นี้เป็นอีกถ้ำหนึ่งที่ท่านอาจารย์องค์นั้นพักเป็นเวลานานกว่าที่อื่น ๆ แต่ไม่เคยปรากฏว่ามีสัตว์เสืออะไรมารบกวนให้ลำบาก แต่จวน ๆ ท่านจะออกจากถ้ำนี้ไปเที่ยววิเวกแสวงธรรมตามอัธยาศัย เช้าวันหนึ่ง จวนเวลาท่านจะออกบิณฑบาต ก็ได้ยินเสียงเสือโคร่งใหญ่ครวญครางกระหึ่มขึ้นมาหาท่านจนถึงที่ที่ท่านพักอยู่จริง ๆ ขณะท่านมองเห็นตัวกำลังกระหึ่มขึ้นมา ทีแรกปรากฏขนลุกซ่าไปทั้งตัว ร่างกายทุกส่วนชาไปหมด รู้สึกกลัวมากแทบหัวใจหยุด (ระยะนี้จิตใจท่านคงยังไม่เข้มแข็งพอ แต่การเขียนเรื่องก็ไม่ทราบว่าเหตุการณ์ใดเกิดก่อนแลหลังกัน ไม่ได้เรียนถามกาลเวลากับท่าน เป็นแต่พอท่านเล่าให้ฟังก็จดจำมาลงเลย จึงไม่ทราบระยะที่เกิดเหตุนั้น ๆ ว่าเกิดขึ้นเมื่อไรของการบำเพ็ญ กรุณาถือเอาใจความในเรื่องทีเดียวจะเป็นความสะดวกในการอ่าน)

เพราะมันเดินตรงมายังท่านด้วยความตั้งใจจริง ทั้งที่มันก็มองเห็นท่านอยู่แล้วนับแต่ขณะที่โผล่หน้าขึ้นมา ซึ่งควรจะหยุดแค่ระยะที่มันมองเห็นท่านอยู่แล้ว แต่ยังทั้งเดินทั้งทำเสียงครวญครางเข้ามาจนถึงท่าน ซึ่งห่างกันประมาณสองวาเศษเท่านั้น พอเข้ามาถึงที่นั้นแล้วก็หยุดนั่งเหมือนสุนัขบ้านนั่ง และจ้องมองหน้าท่านเขม็งแบบไม่กะพริบตาเลย แต่มิได้หมอบทำท่าจะทำอะไรท่าน อาการของมันเหมือนตัวที่มาหาท่านคราวที่แล้วนั้น ไม่มีอาการว่าจะเอาจริงเอาจังอะไรกับท่าน แต่ขึ้นชื่อว่าสัตว์น่ากลัวแล้ว แม้ไม่แสดงอาการเป็นที่น่ากลัวก็จำต้องกลัวมันอยู่นั่นเอง

พอเห็นมันมองท่าน ท่านเองก็มองมันด้วยความกลัวอยู่พักหนึ่ง พอตั้งสติได้ท่านก็ยกมือชี้บอกมันว่า ที่นี่มิใช่ที่สำหรับท่องเที่ยวของเธอ แต่เป็นที่อยู่ของพระท่านบำเพ็ญภาวนาต่างหาก จงไปเสียที่อื่นซึ่งมีป่าและเขามากยิ่งกว่าที่นี่ แต่มันก็ยังนั่งมองท่านอยู่ไม่ยอมไป ท่านจึงจับไม้เท้าชี้บอกมันอีกว่า จงไปที่โน้น ภูเขาลูกโน้นซึ่งมีที่เที่ยวถมไป อย่ามานั่งดูให้พระกลัว เรามิใช่สัตว์มิใช่เนื้อ มิใช่อาหารของเสือเช่นเธอ เราเป็นพระผู้ทรงศีลทรงธรรม อย่ามาทำให้เรากลัว เดี๋ยวเวลาเธอตายไปตกนรกหลุมกลัว ๆ นะจะว่าไม่บอก แล้วก็ชี้

ไม้เท้าบอกมันอีกว่า จงหนีไปเดี๋ยวนี้ เรากลัวเธอมาก ตาเธอก็ตาเสือ แหลมคมยิ่งกว่าอะไร ถ้าขืนมองเรานาน ๆ เผื่อเรากลัวมากและตายไปเธอจะตกนรกจริง ๆ นะ

พอจบคำ ท่านก็ลุกจากที่ชี้ไม้และเดินเข้าไปหามัน มันจึงโดดหนีไปในขณะนั้น พอมันหนีไปแล้วนึกกลัวขึ้นมาอีก เพราะคิดว่ามันอาจตามเราไปเวลาไปบิณฑบาต เพราะเป็นป่าดงพงลึกทั้งสิ้น แต่ไม่เห็นมันตามไปดังที่คิดไว้ วันนั้นนึกกลัวทั้งวัน เกรงว่ามันอาจขึ้นมาหาเราอีกก็ได้ ตอนกลางคืนก็คิดแต่เรื่องเสือจะขึ้นมาหาท่าเดียว เลยไม่เป็นอันภาวนาให้สนิทใจได้ จำต้องสั่งสอนตนแทบทั้งคืน ใจจึงยอมสงบลงได้ จากนั้นก็หายกลัวอยู่ได้ด้วยความสงบสุข เสือตัวนั้นก็ไม่เห็นกลับมาอีก จนกระทั่งท่านจากที่นั้นไป ท่านว่าเสือตัวนี้ใหญ่และยาวมาก น่ากลัวจริง ๆ คล้ายกับเป็นเสือลึกลับไม่ใช่เสือธรรมดา ใหญ่พอ ๆ กันกับตัวที่มาหาตอนกลางคืนวันนั้น ลักษณะอาการก็คล้ายคลึงกัน ความรวดเร็วก็พอ ๆ กัน จึงทำให้คิดว่าน่าเป็นเสือเทพบันดาลดังท่านอาจารย์มั่นว่าไม่ผิด เห็นแล้วน่ากลัวจนแทบตั้งสติไว้ไม่อยู่ดังนี้

ท่านพรรณนาคุณของการอยู่ป่าและคุณของจิตใจที่เผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ฟังอย่างจับใจ แต่ผู้เขียนจำไม่ได้มากเพราะนิสัยขี้ลืม **ท่านว่าเวลาจำเป็นด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ บังคับ ใจรู้สึกเหมือนมีอะไรป้องกันอยู่ภายในชอบกลชนิดบอกไม่ถูก การสร้างตัวของจิตในเวลาจำเป็นก็ง่ายและรวดเร็วผิดธรรมดาอยู่มาก จึงทำให้จำต้องชอบอยู่ในที่คับขัน ทั้งที่ปกติเป็นคนขี้ขลาดหวาดระแวง เวลาเผชิญเหตุการณ์แต่ละครั้ง ใจรู้สึกเลื่อนฐานะขึ้นอย่างผิดสังเกตจนตัวเองก็แปลกใจ และอยากให้เหตุการณ์มีขึ้นเสมอเพื่อใจจะได้พยายามสร้างตัวเองมากขึ้น โดยอาศัยเหตุการณ์เป็นเครื่องสนับสนุน การอยู่ป่าอยู่เขามันดีอย่างลึกลับที่บอกใครไม่ได้** ทั้งไม่คิดอยากพูดคุยกับใครเกี่ยวกับการอยู่ป่าด้วย เพราะเป็นธรรมจำเพาะที่เหมาะกับจริตนิสัยของแต่ละราย

สำหรับท่านเองเวลาออกมาอยู่ที่หรือป่าธรรมดา ใจคอยแต่จะขี้เกียจและประมาทนอนใจไม่สนใจช่วยตัวเอง ผลเป็นที่พึงใจไม่ค่อยปรากฏ ฉันก็มากกว่าอยู่ในที่เคยดัดสันดาน นอนก็มาก ความขี้เกียจก็มาก อารมณ์ก่อกวนก็ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นทุกวันเวลา ส่วนสติปัญญาคอยแต่จะลดลงเสื่อมลง สรุปตามนิสัยของท่านแล้ว ท่านว่าอยู่ในที่ธรรมดาไม่มีอะไรดีขึ้น นอกจากจะอยู่คอยวันตายแบบเปล่าประโยชน์เท่านั้น ถ้าไม่อยากตายแบบโมฆบุรุษก็ควรออกแสวงธรรมเพื่อเอาตัวรอด พอคิดตกลงก็ตัดสินใจเข้าป่าเขาตามเคย ใจที่เคยประสบความสงบสุขและแพรวพราวด้วยปัญญา เพราะป่าเพราะเขาเพราะถ้ำหรือเงื้อมผามาแล้ว จะให้มาอยู่แบบอด ๆ อยาก ๆ ไม่มีธรรมสัมผัสใจเลยย่อมอยู่ไม่ได้ ต้องเข้าป่าเข้าเขาไปตามนิสัย

เมื่อเข้าไปอยู่ในที่เช่นนั้นแล้ว ใจมีความสะดวกสบายไปตามทัศนียภาพโดยไม่ต้องบังคับขู่เข็ญ ความเพียรกับอิริยาบถต่างๆ จะกลมกลืนกันไปเอง สติปัญญาที่เคยเป็นคู่เคียงกับความเพียรก็เป็นมาเองโดยไม่ต้องร้องเรียกขู่เข็ญ ความขี้เกียจและฉันมากนอนมากก็ลดกันไปเอง อะไรๆ ที่เป็นอรรถเป็นธรรมรู้สึกตามๆ กันมา สิ่งที่ไม่เป็นธรรมซึ่งเคยบังคับขับไล่ยากๆ เวลาอยู่ในสถานที่ธรรมดาก็ค่อยๆ ตามกันออกไป โดยไม่จำต้องขับไสไล่ส่งให้ลำบากเหมือนอยู่ที่ธรรมดา การฉัน การนอนหลับ การผ่อนอารมณ์ การพากเพียรกลายเป็นความมีประมาณเหมาะสมไปตามๆ กัน ผิดกับอยู่ในที่ธรรมดาอยู่มาก เลยทำให้คิดว่าการถอดถอนกิเลสนั้น อยู่ในป่าในเขาถอดถอนง่ายกว่าอยู่ในที่ธรรมดาอยู่มาก

อยู่ในที่ธรรมดาตามความรู้สึกท่านว่า แทนที่จะเป็นการถอดถอนกิเลสดังที่เข้าใจ แต่กลับเป็นการสั่งสมและส่งเสริมกิเลสไปทุก ๆ อิริยาบถ คือ ฉันก็มาก เพราะตัณหาแอบมากระซิบให้ฉันมาก ๆ บอกว่าอาหารถูกปากถูกท้องถูกธาตุถูกอัธยาศัยและถูกกับจริตนิสัยของกิเลส กิเลสชอบมาก ต้องฉลองให้มาก ๆ การนอนก็มากเพราะกิเลสแอบมากระซิบว่าต้องพักผ่อนมากหน่อยไม่งั้นอ่อนเพลีย ทำความเพียรไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย พอถึงเวลาความเพียรจะเต็มเม็ดเต็มหน่วยเข้าจริง แต่กลับเป็นเวลาพักผ่อนคือนอนเสียอีก โดยไม่มีกำหนดว่าจะควรตื่นเวลาใด กิเลสไม่กำหนดให้ตื่นเอาเลย ที่ว่าเต็มเม็ดเต็มหน่วยเลยไม่ค่อยโผล่หน้าขึ้นมาให้เห็นบ้าง ว่าได้ทำความเพียรกี่ชั่วโมงในวันและคืนหนึ่งๆ นอกจากกิเลสกล่อมให้หลับแต่พอเริ่มฉันเสร็จจนยันค่ำ ไม่เห็นความเพียรมีอำนาจแทรกความขี้เกียจเพราะฉันมากได้บ้างเลย

การคิดปรุงก็มากจนไม่มีประมาณ แต่ละขณะที่คิดปรุงล้วนเป็นเรื่องของตัณหาสมุทัยนำทาง พาท่องเที่ยวชมตามสถานที่ตึกรามบ้านช่อง และโรงอะไรต่างๆ ของนางและท้าวกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา จัดแจงไว้สำหรับนักท่องเที่ยวที่ขบฉันอย่างอิ่มหนำคลำพุงแล้วเที่ยวหย่อนอารมณ์ พูดถึงความขี้เกียจก็มาก ถ้าศีรษะได้ลงหมอนแล้วเป็นหายห่วงไปในขณะนั้น ใครหรืออะไรอย่ามายุ่งมาปลุกเป็นไม่ได้ผล ท่านว่า การฉันมาก การนอนมาก และความขี้เกียจมาก มันเป็นมิตรสหายกันมาดั้งเดิมไม่มีใครสามารถแยกออกจากกันได้

ความขี้เกียจนี้เป็นสหายคนสำคัญที่ได้รับการสนับสนุนจากสหายผู้ฉันมาก นอนมาก สามสหายนี้ถึงไหนถึงกัน ไปไหนไปด้วยกัน เป็นหรือตายไม่ยอมพลัดพรากจากกัน ถ้าไม่จับถูไถมันเข้าป่าเข้าเขาให้เสือช่วยชำระขับไล่ และความอดอยากขาดแคลนช่วยปราบปรามเสียบ้าง เป็นต้องตายในเงื้อมมือของมันจนได้ ไปไม่รอด เพื่อดัดมันให้เห็นฤทธิ์กันเสียบ้าง จึงฝืนใจอยู่ในที่ที่มันไม่ต้องการ ที่ที่มันกลัวๆ ความพากเพียรทุกด้านจึงเป็นความราบรื่นสม่ำเสมอ อะไรๆ เป็นอรรถเป็นธรรมไปตามๆ กัน ไม่เป็นกิเลสตัณหาดังอยู่

ในที่ธรรมดาซึ่งเป็นที่มันปกครองเราง่าย แต่เราไม่มีโอกาสปกครองมันได้เลย ท่านว่าผมเป็นคนนิสัยฝึกทรมานยาก จำต้องหาสถานที่และสิ่งต่าง ๆ ช่วยบังคับอีกทางหนึ่ง จึงพอมีทางหายใจได้บ้าง ไม่ตีบตันอั้นตู้โดยถ่ายเดียว การอยู่ป่าอยู่เขาอยู่ในถ้ำและเงื้อมผาดังที่เคยอยู่มานั้น รู้สึกเหมาะกับจริตนิสัยผมผู้มีกิเลสหนาปัญญาทึบพอมีความสงบสบายใจได้บ้าง

ท่านว่าตอนท่านยังเป็นหนุ่มยิ่งทรมานมาก ทั้งอดอาหาร ผ่อนอาหาร ทั้งเที่ยวอยู่ในป่าในเขา ไม่ออกมาอยู่ที่ธรรมดาได้สะดวกใจเหมือนพระทั้งหลายเลย เนื่องจากสิ่งบังคับให้จำต้องอยู่ในที่เช่นนั้น มันบ่งบอกอยู่อย่างชัดเจนว่าต้องทรมานกันอย่างหนัก ถ้ายังหวังครองมรรคผลนิพพานเป็นสมบัติแก่ใจอยู่ ถ้าจะไหลไปตามอำนาจของตัณหาละก็ จงอยู่แบบสัตว์ไม่มีเจ้าของ ไม่กี่วันก็จะเห็นผลของมันแสดงฤทธิ์ให้ดูจนได้ นี่แลเป็นเหตุให้อยู่อย่างธรรมดา ๆ ไม่ได้ เมื่ออุตส่าห์บำเพ็ญไปตามสถานที่ดังกล่าว ใจกลับเกิดความร่มเย็น สติปัญญาที่ไม่เคยปรากฏก็ปรากฏ สิ่งที่ไม่เคยรู้เคยเห็นก็รู้เห็นไปตามลำดับของการฝึกทรมาน จึงทำให้ใจฮึกหาญสามารถฟันฝ่าอุปสรรคไปได้เป็นพัก ๆ จนกลายเป็นความพอใจดูดดื่มในสถานที่ที่เห็นว่าเป็นที่ดัดสันดานนั้น ว่าเป็นสถานที่วิมานธรรมขึ้นมาอย่างไม่คาดฝัน

ตลอดปัจจุบันนี้ ใจก็มีความเคารพเทิดทูนสถานที่ป่าที่เขาเหล่านั้นอยู่อย่างสนิทใจ อยากไปอยู่จนสถานที่เหล่านั้นกลายเป็นที่เผาศพของตนในวาระสุดท้ายปลายแดนแห่งชีวิต ไม่อยากตายในสถานที่เกลื่อนกล่นวุ่นวาย การตายในที่เช่นนั้นเป็นการตายที่สงบ รื่นเริงในธรรม ไม่มีอะไรเข้ามาก่อกวนชวนให้ยุ่งเหยิงวุ่นวาย ใจมุ่งต่อธรรมล้วน ๆ โดยมีสติปัญญาเป็นเพื่อนสอง สนุกไตร่ตรองให้ถึงเหตุถึงผลของอรรถของธรรมที่มีอยู่ภายในจิตด้วยความรอบคอบขอบชิด ใจกับธรรมสัมผัสกันอย่างสนิทแนบแน่น พอธาตุขันธ์หมดกำลังสืบต่อลงไป ก็สละปล่อยวางไว้ตามความจริงของเขา ถ้าเรามีสติปัญญารอบคอบในทุกสิ่ง ทั้งภายในภายนอก เราก็เป็นเราอย่างเต็มภูมิ ไม่ต้องไปหยิบยืมคำว่า “เรา” จากสมมุติมาครอง ให้เป็นบุคคลในสมมุติเช่นโลกสมมุติทั่ว ๆ ไป

ภาระคือขันธ์ที่เคยตะเกียกตะกายแบกหามกันมาก็ปล่อยลงไป ธาตุเดิมของเขา เราก็ปล่อยลงในธาตุเดิมของเขา "อนาลโย" เป็นสมบัติของท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นก็ครอง “อนาลยสมบัติ” ไปตามเรื่อง ก็สิ้นเรื่องกันเพียงเท่านี้ จะไปเที่ยวหาอะไรมาต่อให้เกิดเรื่องยุ่งเรื่องยาวต่อไปอีก ความจริงกิเลสสิ้นจากใจเสียอย่างเดียว เรื่องทั้งหลายก็สิ้นไปในขณะนั้น นี่เป็นคำที่ท่านพรรณนาสรรเสริญความดีของป่าเขาลำเนาไพร สำหรับจริตนิสัยท่านเองท่านเคยได้รับความสงบสุขทางใจจากป่าตลอดมาจนปัจจุบัน ไม่เคยเบื่อหน่ายป่า

เขาทั้งหลาย สมกับอนุศาสน์ที่พระพุทธเจ้าประทานไว้เพื่อพระผู้บวชแล้ว ให้แสวงหาที่วิเวกสงัดเพื่อบำเพ็ญเพียรในป่า มีรุกขมูลร่มไม้เป็นต้น

ท่านอาจารย์องค์นี้มีนิสัยชอบรู้สิ่งต่าง ๆ จำพวกกายทิพย์ที่สายตามนุษย์ไม่อาจมองเห็นได้ เช่นพวกเปรต ผี เทวบุตร เทวธิดา พญานาค คล้ายคลึงกับท่านอาจารย์มั่น เวลามีโอกาส ท่านสนทนาธรรมกันกับท่านอาจารย์มั่นเกี่ยวกับพวกกายทิพย์ รู้สึกน่าฟังมาก ทำให้เพลิดเพลินไม่อยากให้จบลงง่าย ๆ เวลาท่านสนทนาเรื่องพวกกายทิพย์มาฟังธรรมและถามปัญหายิ่งน่าฟังมาก เพราะต่างคนต่างรู้พูดไม่มีขัดแย้งกันเลย เหมือนคนเรียนวิชาแขนงเดียวกัน พูดคุยกันเรื่องวิชาแขนงนั้นนั่นแล ท่านอาจารย์องค์นี้รู้สึกชำนาญทางวิชากายทิพย์พอสมควร ผู้เขียนเรียนถามเกี่ยวกับพวกกายทิพย์ เช่น พญานาค เป็นต้น ท่านพูดได้ละเอียดลออน่าฟัง

ท่านว่าพวกพญานาคมีฤทธิ์มาก นิรมิตกายได้ต่าง ๆ เวลามาเยี่ยมท่าน ท่านให้เขานิรมิตให้ท่านดู เขาเรียนท่านว่าการนิรมิตกายของพวกพญานาคไม่เป็นของยากลำบากอะไรเลย จะนิรมิตให้เป็นอย่างไรก็ได้ตามต้องการ แล้วเขาก็นิรมิตกายต่าง ๆ ให้ท่านดูในขณะนั้น คือ เขาเตือนท่านให้คอยดูขณะที่เขาจะนิรมิตกาย แล้วเขาก็หายตัวจากที่นั่นไปครู่หนึ่ง แล้วปรากฏเป็นตาปะขาวเดินมาแต่ไกลเข้ามาหาท่านบ้าง แล้วหายไปครู่หนึ่ง ไปปรากฏเป็นนายพรานถืออาวุธมาแต่ไกลเข้ามาหาท่านบ้าง แล้วหายไปครู่หนึ่งไปปรากฏเป็นช้างใหญ่เดินเข้ามาหาท่านบ้าง เป็นต้น ถ้าต้องการจะให้เป็นอะไรก็นิรมิตกายให้เป็นอย่างนั้นได้ตามต้องการ ต้องการจะให้เป็นช้าง เป็นคน หรือเป็นอะไรในที่นั้น ก็ทำให้เป็นขึ้นในที่นั้นอย่างรวดเร็วทันใจ

ที่ว่าพญานาคพ่นพิษนั้น ท่านเล่าว่าสมัยท่านไปเที่ยววิเวกแถบฝั่งแม่น้ำโขงกับท่านอาจารย์มั่น ขณะพักอยู่ในที่บางแห่งมีบึงน้ำใสสะอาดน่าอาบดื่มใช้สอย แต่ท่านอาจารย์มั่นห้ามไม่ให้พระลงอาบและตักน้ำที่นั่นมาดื่มและใช้สอย กลัวพญานาคพ่นพิษใส่ในน้ำนั้นไว้ เวลาตักมาใช้และอาบดื่มจะเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยกันลำบาก เพราะพญานาคพวกนี้ยังไม่มีความเคารพเลื่อมใสในพวกเรา เขาพยายามแข่งดีกับเรามาหลายคืนแล้ว แต่ไม่นานทิฐิมานะเขาก็ลงเอง สู้ธรรมพระพุทธเจ้าไม่ได้ พญานาคพวกนี้ยังไม่เลื่อมใสศาสนาและพวกเราเลย เขายังเข้าใจว่าพวกเราที่มาพักอยู่ที่นี่ จะมาแข่งดีและขับไล่เขาให้หนีจากที่นี่เสีย ฉะนั้นเขาจึงมีปฏิกิริยาท่าทางต่อสู้กับเรามาหลายคืนแล้ว

แต่เราไม่สนใจกับปฏิกิริยาของเขา เพราะแน่ใจว่าความชั่วไม่เคยชนะความดีแต่ไหนแต่ไรมา พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้ชนะความชั่วด้วยความดี ธรรมบทนี้หรือบทใดก็ตามไม่เคยเปลี่ยนแปลงตลอดมา นับแต่เริ่มประกาศธรรมแก่มวลสัตว์จนวันเสด็จเข้าสู่นิพพาน เพราะเป็นธรรมของจริงอันตายตัวโดยสมบูรณ์แล้วไม่มีทางเป็นอื่น แม้ท่าน

อาจารย์องค์นั้นก็ทราบโดยนัยที่ท่านอาจารย์มั่นเตือน เพราะท่านรู้เห็นเหตุการณ์เกี่ยวกับพญานาคเหล่านี้ได้ดี และเล่าถวายท่านอาจารย์มั่นเช่นเดียวกัน ไม่นานนักพญานาคเหล่านั้นได้พากันยอมตนถือสรณะกับท่านอาจารย์ และถวายอารักขาเพื่อความสะดวกปลอดภัยทุกประการดังท่านอาจารย์มั่นพูดจริง ๆ

เมื่อพญานาคเกิดความเลื่อมใสยอมตนถือสรณะแล้ว ท่านอาจารย์มั่นจึงถามเขาว่า ทำไมจึงพากันพ่นพิษใส่น้ำที่เป็นประโยชน์แก่คนและสัตว์ทั่วไปเล่า ไม่กลัวบาปกรรมบ้าง หรือเมื่อน้ำเกิดเป็นพิษแก่ใครเข้า พญานาคเองต้องยอมรับบาปโดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้แน่นอน ตามกฎของกรรมที่มีมาดั้งเดิม เพราะผลของกรรมมีอำนาจเหนืออำนาจของพญานาคเป็นไหน ๆ ถ้าพญานาคกลัวบาปกลัวกรรมและกลัวตกนรก ก็จงไปถอนพิษออกจากน้ำในบึงนั้นให้กลายเป็นน้ำบริสุทธิ์ขึ้นมาเหมือนเดิม อาตมาและพระทั้งหลายมิได้ไปแตะต้องน้ำที่นั่นเลย เพราะทราบดีว่าพญานาคแกล้งทำให้อาตมาและพระทั้งหลาย เกิดอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งเพราะการอาบดื่มใช้สอยน้ำนั้น

ตอนนี้พญานาคยอมตนอย่างหมอบราบเลย เพราะตนทำอย่างนั้นจริง และมิได้บอกท่านว่าตนพ่นพิษใส่น้ำ แต่ท่านอาจารย์มั่นทราบด้วยญาณภายใน เธอยอบรับว่าได้ทำอย่างท่านว่าจริง ๆ แล้วรีบไปถอนพิษจากน้ำในบึงออกหมด จึงกลับมาเรียนท่านและพร้อมกันอาราธนาให้ท่านและพระทั้งหลาย อาบดื่มใช้สอยน้ำในบึงนั้นตามสบาย โดยจะไม่มีภัยใด ๆ เกิดขึ้น เรื่องพญานาคที่ถือทิฐิมานะแข่งดีกับท่านอาจารย์มั่นได้กลับยอมตนลงโดยสิ้นเชิงและถวายตัวเป็นศิษย์ศึกษาอรรถธรรมกับท่านด้วยความสนใจเลื่อมใสอย่างยิ่ง แต่วันนั้นมาเมื่อทราบว่าพญานาคยอมตน และถอนพิษออกจากน้ำหมดแล้ว ท่านจึงสั่งให้พระลงอาบน้ำและใช้สอยน้ำในบึงนั้นต่อไป

การหยั่งทราบเรื่องลึกลับต่าง ๆ ดังเรื่องพญานาคเป็นต้น ท่านอาจารย์มั่นนับว่าท่านละเอียดลออมาก ยากที่ลูกศิษย์คนใดจะเสมอเหมือนได้ การปฏิบัติต่อพวกกายทิพย์นั้นท่านอาจารย์ก็คอยแนะนำพระอยู่เสมอ เช่น เวลาไปพักอยู่สถานที่บางแห่ง กลางคืนยามดึกสงัดพวกเทพมักพากันมาเยี่ยมฟังธรรมท่านเสมอ ท่านต้องคอยแนะพระให้พากันสำรวมระวังมารยาท และบอกให้พักนอนเสียตอนหัวค่ำ พอตกดึกก็รีบพากันตื่นนอนและประกอบความเพียรเวลาพวกเทพทั้งหลายมา เพื่อให้เขาได้กราบไหว้และชมความเพียรของพระผู้ปฏิบัติพากันบำเพ็ญภาวนาในเวลาเขามาเยี่ยม ไม่ให้เขาได้พบเห็นกิริยาแห่งการหลับของพระ ซึ่งปราศจากสติและความสวยงามทางมรรยาทแห่งการหลับนอน

พวกเทพเคยนำเรื่องของพระที่นอนไม่ค่อยมีมรรยาท มาฟ้องท่านอาจารย์เสมอ แม้เป็นสิ่งที่สุดวิสัยจะแก้สำหรับคนนอนหลับไม่มีสติควบคุมมรรยาทในการหลับ แต่ก็อยู่ในวิสัยของพระจะควรแก้ไขได้ ด้วยการไม่นอนในระยะเวลาที่พวกเทพมาหา ท่านจึงแนะให้

พักนอนเสียแต่ยังไม่ถึงเวลาพวกเทพมา พระท่านได้พยายามปฏิบัติตามคำแนะนำของท่าน การตำหนิติเตียนพระจากพวกเทพก็สงบไป ส่วนท่านที่มีความสามารถในการรับแขกจำพวกกายทิพย์ ก็รับเขาเช่นเดียวกับท่านอาจารย์เคยรับ ผู้ไม่มีนิสัยในทางนี้ก็ทำสมาธิภาวนาของตนไปในเวลาที่เขามาเยี่ยม

พวกเทวดาทั้งหลายชอบฟังธรรมสูตรต่าง ๆ กัน

ท่านอาจารย์องค์นั้นกับท่านอาจารย์มั่น พูดเหมือนกันเกี่ยวกับพวกเทวดาทั้งหลายว่ามีนิสัยต่าง ๆ กันเหมือนมนุษย์เรา คือ บางพวกชอบฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตร บางพวกชอบฟังกรณียเมตตสูตร บางพวกชอบฟังพระอภิธรรม คือ *กุสลา ธัมมา อกุสลา ธัมมา* ที่พระพุทธเจ้าทรงโปรดพระมารดาชั้นดาวดึงส์สวรรค์ บางพวกชอบฟังอปริหานิยธรรมสูตร บางพวกชอบฟังเมตตาพรหมวิหาร แต่พวกที่ชอบเมตตาพรหมวิหารมีมากกว่าที่ชอบสูตรอื่น ๆ เทวดาต่างพวกต่างขั้นต่างภูมิต่างชอบสูตรต่าง ๆ กันไปตามนิสัยของตน ๆ ไม่มีประมาณในสูตรธรรมทั้งหลาย แต่ไม่อาจจะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ให้เต็มตามสูตรที่เขาต้องการได้ แม้แต่ผู้เขียนเองยังไม่รู้เห็นและเข้าใจในสูตรที่เทวดาทั้งหลายต้องการกันเลย จึงไม่สามารถค้นหาสูตรนั้น ๆ มาเพื่อท่านผู้อ่านได้และขออภัยผ่านไปแบบคนจนตรอก ท่านอาจารย์องค์นั้นไปพักอยู่ในที่ใด บรรดาที่เป็นป่าเป็นเขาเทวดาทั้งหลายชอบไปเกี่ยวข้องกับท่านเสมอ คล้ายกับท่านอาจารย์มั่นผู้เป็นอาจารย์

บางครั้งท่านไปพักกับฤาษีดาบสที่บำเพ็ญอยู่ในถ้ำเป็นแห่ง ๆ ปราศจากผู้คนพลุกพล่าน โดยมากก็ห่างจากหมู่บ้านประมาณสี่ห้ากิโลเมตรหรือยิ่งกว่านั้น และในเขาลึกที่ไม่ค่อยมีผู้คนสัญจรไปมา เพราะพวกนี้ไม่ค่อยมีการโคจรบิณฑบาตเหมือนพระ หุงต้มรับประทานโดยลำพังตนเอง เวลาท่านไปพักกับเขาซึ่งมีถ้ำอยู่ใกล้เคียงกันก็ได้อาศัยบิณฑบาตกับเขา วันนั้นฤาษีแกงถั่วมาถวายท่านด้วยความปีติยินดีเป็นอันมาก ท่านเล่าตอนนี้น่าขบขันมากแต่ขอผ่านไป ท่านว่าท่านก็กำลังหิวมาก ทั้งอ่อนเพลียเพราะเดินทางข้ามน้ำข้ามเขามาสามวันแล้ว การขบฉันก็เขียม ๆ มากตลอดมาในระหว่างเดินทางเนื่องจากเดินบุกป่าบุกเขามาพบหมู่บ้านแห่งละสามสี่หลังคาเรือน ซึ่งเป็นชาวป่าที่ไม่ค่อยเข้าใจเรื่องศาสนา ได้อาศัยเขาบ้างพอประทังชีวิตมาตามทาง ทั้งเดินทางไกลและขึ้นที่สูงลงต่ำ ร่างกายจึงอ่อนเพลียมากและต้องการอาหารมากผิดปกติ

พอฤาษีทำแกงถั่วมาถวายก็ฉันเสียจนเกลี้ยงไปทั้งข้าวทั้งกับคือแกงถั่ว ไม่มีอะไรเหลือติดถ้วยติดจานเลยวันนั้น พอฉันแล้วแทนที่ร่างกายจะแข็งแรง แต่กลับอ่อนเพลียเข้าไปอีก มีแต่อยากหลับนอนท่าเดียว ประกอบกับอาหารฤาษีอร่อยมากด้วย ตัวแกเองก็ดีใจ

มากด้วยเมื่อเห็นท่านฉันได้มาก เรื่องจึงเข้ากันได้อย่างสนิทชนิดไม่คิดหน้าคิดหลังอะไรเลย พอเห็นอาการไม่ดีจึงเดินเข้าทางจงกรมทำความเพียรจนกระทั่งบ่าย จึงได้ออกจากทางจงกรมเข้าที่พักภาวนา

ขณะนั่งทำสมาธิภาวนาจิตสงบลง ปรากฏได้ยินเสียงฆ้องเสียงกลองของพวกเทวดาที่แสดงความยินดีต่อผลเมตตาที่ตนได้รับจากท่าน และยินดีในทานของฤๅษีที่ได้ถวายท่านอาจารย์องค์หิวมาก ๆ นั้น ว่าได้บุญกุศลมหาศาลเหลือที่จะประมาณได้ พวกเขามีความปีติยินดีและอนุโมทนาด้วยเป็นล้นพ้น ซึ่งนาน ๆ จะมีท่านผู้มีศีลมีธรรมเป็นที่น่ายินดีและเคารพเลื่อมใสมาโปรดสักครั้งหนึ่ง พวกเขามีความอิ่มเอิบด้วยผลทานนั้น จึงได้พากันมาแสดงความยินดีอนุโมทนา และขอมีส่วนแห่งบุญนั้นจากการอนุโมทนาในครั้งนี้ด้วยดังนี้ นี่คือคำของเทวดาทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในเขาลูกนั้น แสดงความยินดีต่อทานของฤๅษีตนนั้นโดยผ่านมาทางท่านอาจารย์องค์หิวจัดฉันได้มากเพื่อรับทราบเป็นพยาน และขอให้ช่วยบอกข่าวสารการอนุโมทนาของพวกเขาแก่ฤๅษีนั้นด้วย

พอตกตอนเย็นท่านจึงถือโอกาสสนทนาธรรมกับฤๅษีตนนั้น และพูดเปรียบเปรยให้แกทราบโดยปริยายว่า วันนี้ตอนบ่ายอาตมาฝันไปว่า พวกเทวดาจำนวนมากพากันตีฆ้องตีกลองมาขออนุโมทนาส่วนบุญ ที่ฤๅษีถวายจังหันแก่อาตมาเมื่อเช้าวันนี้เป็นล้นพ้น และพวกเขาขอมีส่วนแห่งบุญที่เกิดจากการอนุโมทนาด้วยดังนี้ นับว่าคุณฤๅษีได้บุญมากจริง ๆ ถึงกับเทวดาทั้งหลายต้องพากันมาอนุโมทนาและขอส่วนบุญด้วย พอฤๅษีได้ทราบก็รีบยกมือท่วมศีรษะสาธุการแก่เทวดาทั้งหลายอีกครั้งหนึ่ง และกล่าวชมเชยท่านอาจารย์ว่าเก่งมากเกี่ยวกับญาณวิถีต่าง ๆ แม้แต่นอนหลับกลางวันยังสามารถได้ยินเสียงเทวดากล่าวคำอนุโมทนาสาธุการ ถ้าเวลาปกติไม่หลับ ท่านอาจารย์องค์นี้จะเก่งแค่ไหน กระผมไม่สงสัยเลย

กระผมมีความเคารพเลื่อมใสท่านอาจารย์มากมาแต่ขณะเห็นทีแรก จึงทำอะไรเพื่อท่านด้วยความเต็มอกเต็มใจ ยิ่งเห็นท่านฉันได้มากก็ยิ่งเพิ่มความปีติยินดีไม่มีประมาณเอาเลย ประการหนึ่งเทวดาพวกนี้เขาอยู่ที่ไหนกันถึงได้ทราบ ว่ากระผมถวายทานแก่ท่านแล้วพากันมาอนุโมทนา และขอมีส่วนบุญจากกระผมด้วย สำหรับกระผมเองทำไมไม่เคยเห็นเขามาปรากฏตัวเลยนับแต่มาอยู่ที่นี่จนบัดนี้ ท่านตอบว่า นี่เป็นพวกรุกขเทพ เขาอยู่ในที่ไม่ห่างไกลพวกเรานักแล ตอนอาตมาอนุโมทนา *ยถา สัพพี ฯลฯ* เมื่อเช้านี้ เขายังได้ยินและสาธุการด้วย แต่พวกเราไม่ทราบเอง จึงเป็นเหมือนไม่มีเขาและอะไร ๆ อยู่ในแถบบริเวณนี้

ฤๅษีมีความเพลิดเพลินในเรื่องเทวดามาอนุโมทนาทานกับตน ได้อาราธนาให้ท่านแสดงให้ฟัง ท่านจึงหาอุบายให้ฤๅษีได้ทำภาวนา และท่านเองก็จะได้มีเวลาภาวนาบ้าง ไม่ต้องยุ่งกับเรื่องภายนอกจนเกินไป จึงพูดกับฤๅษีว่า การดูพวกเปรต ผี เทวบุตร เทวธิดา

ต้องดูด้วยตาในคือตาใจ การจะรู้พวกนี้ด้วยตาในได้ต้องขยันภาวนา พิจารณาอาการ ๓๒ ภายในกายให้ละเอียดด้วยปัญญา เวลาทำสมาธิก็ให้จิตอยู่กับลมหายใจหรือบทพุทโธเท่านั้นไม่ให้เผลอไปที่อื่น เมื่อจิตสงบด้วยภาวนาดังกล่าวมาก็มองเห็นเทวดาได้เอง ไม่ต้องถามผู้อื่นให้ลำบาก แต่ถ้าขี้เกียจภาวนาก็ไม่เห็นเทวดา ทั้งใจก็ไม่สงบเย็นได้ *การเห็นพวกเทวดาซึ่งเป็นพวกกายทิพย์ต้องเห็นด้วยใจทิพย์ คือสมาธิภาวนาเป็นเครื่องมือ ผู้ไม่มีเครื่องมือดังกล่าวก็ไม่มีทางรู้เห็นพวกนี้ได้*

พอท่านอธิบายจบลง เขามีความพอใจจะปฏิบัติตามเพื่อรู้เห็นพวกเทวดาดังท่านอธิบายให้ฟัง จากนั้นท่านก็ลาเขาหลีกไปทำความเพียร พอตกกลางคืนดึก ๆ พวกเทวดาก็มาเยี่ยมท่าน และถามถึงเรื่องฤาษีอยากทราบว่าพวกเทวดาอยู่ที่ไหน และพอใจภาวนาเพื่อทราบเรื่องของเทวดาบ้าง โดยท่านเป็นผู้ชี้แจงให้เขาฟัง ท่านก็ได้ชี้แจงให้พวกเขาฟังตามที่ได้สั่งสอนฤาษีแล้วนั้น ท่านมิได้พักอยู่กับฤาษีนานจึงต้องลาจากเขาไป ฤาษีตนนั้นรู้สึกเลื่อมใสในท่านมาก มีความอาลัยเสียดายไม่อยากให้ท่านจากไป

ท่านพักบำเพ็ญอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง คราวนั้นมีพระไปด้วยสององค์ ในป่านั้นท่านทราบทีหลังว่า มีชาวบ้านนำผู้หญิงที่ตายผิดธรรมดาสามัญ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าตายโหง มาฝังไว้แถวบริเวณที่ท่านพักอยู่ หญิงที่ตายนั้นมีเด็กอยู่ในครรภ์ เป็นพวกชาวป่า อนามัยในการคลอดจึงไม่สมบูรณ์ ปล่อยให้กันตายทิ้งอย่างน่าทุเรศสงสารตามที่เขาเล่าถวายท่าน เวลาเข้าภาวนา ผีของหญิงนั้นมากวนแทบทุกคืน ท่านว่าคนกับผีมีนิสัยคล้ายคลึงกันในความรู้สึก (ขออภัยเขียนไว้เพื่อพิจารณาหามูลความจริงตามเรื่องที่เกิดขึ้นกับท่าน) ทางราคะตัณหาที่มีในใจสัตว์โลก

ที่เห็นได้ชัดเจนก็เวลาท่านพักภาวนาอยู่ในป่านั้นกับพระสององค์ พอตกกลางคืนเวลาเข้าที่ภาวนา จะเห็นหญิงตายโหงคนนั้นเข้ามาหาและแสดงเล่ห์กลมารยาแห่งราคะตัณหาแก่ท่านเสมอ แต่อำนาจจิตท่านแรงกว่า ผีจึงไม่สามารถทำอะไรท่านได้สำเร็จ บางครั้งผีตายโหงแสดงอาการรุนแรงแก่ท่านผิดธรรมดา ถึงจะเข้ามาทำการข่มขืนท่านให้เป็นไปตามใจของตน แต่ก็ไม่มีทางทำได้ ท่านแผ่เมตตาจิตให้ไม่ยอมรับ มีแต่จะทำตามอารมณ์ที่ตนปรารถนาอย่างเดียว เวลาถามผีก็บอกตามความจริงไม่โกหก ว่าตายเพราะเหตุนั้น ๆ ซึ่งเป็นความจริงตามชาวบ้านเล่าให้ฟัง หลังจากที่ท่านประสบเหตุการณ์มาแล้วถามดูเรื่องราวกับเขา

คือหญิงนั้นก่อนตายสามีหย่าร้างไปมีใหม่ เธอเกิดความเสียใจมาก ขณะคลอดบุตรก็ไม่มีใครให้การพยาบาลรักษา และตายในขณะนั้นซึ่งเด็กก็ยังอยู่ในครรภ์ เวลาผีเล่าก็ตรงกับที่ชาวบ้านเล่าให้ฟัง ก่อนที่ท่านจะถามเปรียบเทียบชาวบ้าน เพราะได้ปรากฏผีนั้นมาแสดงความไม่ดีไม่งามให้เห็นทางสมาธิภาวนาอยู่เสมอ เวลาเขาเล่าให้ฟังเรื่องจึงตรงกับที่ผี

เล่า ผีรายนี้ท่านว่าร้ายมาก เมื่อทำอะไรท่านไม่สำเร็จก็ไปกวนพระสององค์ ด้วยการข่มขืนท่านขณะนอนหลับ ถึงกับพระต้องตะโกนขึ้นทั้งหลับ จนท่านเองได้ยินชัดถ้อยชัดคำว่า "ก็โยมเป็นผู้หญิง ส่วนอาตมาเป็นพระ จะให้ทำแบบฆราวาสได้อย่างไร ไม่เอา รีบออกไปเดี๋ยวตกนรกยิ่งกรรมหนักกว่านี้เข้าอีก ท่านอาจารย์ช่วยด้วย ผีผู้หญิงกำลังข่มขืนกระผมอยู่เวลานี้ รีบมาเร็วช่วยกระผมด้วย ท่านอาจารย์มาเร็ว" ดังนี้ เสียงตะโกนเรียกท่านทั้งที่หลับเหมือนเสียงคนตะโกนเรียกกันเราดี ๆ นี่เอง

ท่านอาจารย์เองซึ่งกำลังออกจากที่ภาวนา หลังจากรบกันกับผีผู้หญิงเพิ่งผ่านไปสักครู่ ก็ได้ยินเสียงแปลกอย่างชัดถ้อยชัดคำ ก็ได้รีบไปหาพระองค์ที่เรียกท่านให้ช่วยทันทีและปลุกให้ตื่นในบัดเดี๋ยวนั้น เมื่อพระองค์นั้นตื่นขึ้นมา ถามก็ได้ความว่ามีผู้หญิงกำลังมีท้องจะเข้ามาข่มขืน บอกเท่าไรก็ไม่ฟัง เลยต้องเรียกให้ท่านอาจารย์มาช่วย ก็พอดีท่านมาปลุกให้ตื่นอยู่ขณะนี้แลดังนี้ ซึ่งเป็นเรื่องประหลาดมาก ยังไม่เคยปรากฏที่ไหนมาก่อนเลยท่านว่าพระทั้งสององค์นั้นฝันเหมือนกัน แต่มิได้ฝันในคืนเดียวกัน ขณะฝันและกลัวหญิงนั้นจะทำลายพรหมจรรย์ ก็ตะโกนเรียกท่านอาจารย์ให้ไปช่วยอย่างชัดถ้อยชัดคำเช่นกันคืนหนึ่งองค์หนึ่งตะโกนร้องเรียก อีกคืนหนึ่งองค์หนึ่งตะโกนร้องเรียกอยู่เรื่อย สำหรับท่านเองก็ถูกกวนทางสมาธิภาวนา พระสององค์ก็ถูกกวนเวลานอนหลับแทบทุกคืน

ท่านว่าสำคัญที่โรคบ้าพรรค์นี้ไม่ยอมรับส่วนกุศลผลเมตตาอะไรทั้งสิ้น นอกจากสิ่งที่มันต้องการอันเป็นโรคบ้าไม่รู้จักอายนั้นเท่านั้น จึงทำให้คิดออกไปนอกลู่นอกทางว่า ไม่ว่าโลกใดก็ตาม ถ้าโรคบ้าโรคหน้าด้านนี้ได้เข้าสิงแล้ว โลกนั้นจะต้องเป็นทำนองเดียวกับผู้หญิงผีคนนั้นมาเป็นกับพระนั่นแล

ผู้เขียนเรียนถามว่า ที่ว่าผีหญิงมาทำท่าจะทำไม่ดีไม่งามนั้นเขาทำอย่างไร ท่านตอบแบบคนโมโหให้ผียังไม่หายว่า จะให้อธิบายให้ฟังอย่างเปิดเผยเรือเกยหาดอย่างไรอีกเพียงฟังกันเท่าที่เล่ามานี้ก็อยากเอาหัวมุดดินอยู่แล้ว จะให้พูดชัดยิ่งกว่าคนแก้ผ้าพูดนั้นผมพูดไม่ได้ เพราะเราไม่ใช่ผีตัวหน้าด้านคนนั้นที่จะพูดจนไม่รู้จักคำควรไม่ควรนี่ ก็ทราบกันอยู่แล้วว่า "ข่มขืน" จะให้พูดอย่างไรอีก ผีหรือคนฟังก็ต้องเข้าใจกันอย่างชัดเจนไม่มีทางสงสัย

ผู้เขียนถามอีกว่า ส่วนท่านทั้งสององค์นั้นท่านไม่ทราบด้วยสมาธิภาวนาบ้างหรือ ผีจึงไปกวนท่านในเวลาหลับนอน ซึ่งไม่ต้องการความสุขใดยิ่งไปกว่าการหลับสนิทในเวลานั้นท่านว่า ก็ท่านไม่ได้บอกว่าท่านทราบหรือไม่ทราบ เห็นแต่ท่านตะโกนลั่นตอนกลางคืนดึก ๆ จนเราทนอยู่ไม่ได้ต้องรีบไปปลุก เวลาตื่นขึ้นมา ถามได้ความว่าผีมาปลุกปล้ำข่มขืน เรื่องก็เท่านั้น

ผู้เขียน : ท่านอาจารย์พักอยู่ที่นั้นนานเท่าไร ท่านพักอยู่หลายเดือน แต่เหตุที่จะได้จากที่นั่นไปก็เนื่องจากท่านสององค์ไม่ชอบอยู่ บอกว่าทนผีมากวนจะเอาตัวไปเป็นอะไรไม่ไหว เลยจำต้องพาท่านหนีไป

ผู้เขียน : ก็ผีที่รบกวนท่านอาจารย์นั้นไม่นับเข้าในจำพวกเปรตที่ควรได้รับส่วนบุญบ้างหรือ ทำไมเวลาแผ่ส่วนกุศลให้จึงไม่ยินดีรับ ท่านว่า จะเป็นจำพวกไหนผมก็ทราบไม่ได้ ทราบได้แต่มันจะทำแบบบ้าของมันท่าเดียว โดยไม่สนใจกับอะไรทั้งสิ้นเท่านั้น พูดแล้วท่านยิ้มนิด แล้วพูดต่อไปอีกว่า ผมสงสารพระสององค์ที่อายุยังหนุ่มแน่นมาก แต่ท่านเป็นผู้ปฏิบัติดี มีความมุ่งมั่นในธรรมอย่างยิ่งจะอยู่ไม่เป็นสุข เพราะเรื่องนั้นรบกวนท่าน ตอนกลางคืนท่านมีอาการไม่สู้ดี คิดทุกข์คิดยากทั้งสององค์ ในเวลานอนหลับกลัวผีตัวนั้นจะไปทำลายดังที่เคยเป็นมา ท่านไม่อยากอยู่ที่นั่นจึงได้พาหนีไป

ผู้เขียน : เรื่องทำนองนี้จะเป็นได้เฉพาะหญิงเท่านั้น หรือผู้ชายก็มีทางเป็นได้ในเวลาตายไป ท่านฟังแต่คำว่าราคะตัณหาก็แล้วกัน มันไม่เคยไว้หน้าใครว่าเป็นหญิงเป็นชาย เป็นพระเป็นเณร เป็นเปรตเป็นผี หรือเป็นเทวบุตรเทวธิดา มันเป็นนายเสียทั้งนั้น ไม่เคยยอมเป็นบ๋อยใครอย่างง่าย ๆ เลย จึงมิได้นิยมว่าเป็นใครที่มันจะเป็นนายและบังคับไม่ได้ มันบังคับได้ทั้งนั้น ฉะนั้นผู้หญิงหรือผู้ชายก็ตามจึงมีทางเป็นได้ด้วยกัน แต่ที่ผมพูดนี้ก็พูดตามเรื่องที่ปรากฏต่างหาก มิได้ตั้งใจตำหนิว่าผู้หญิงไม่ดี ถ้าผู้ชายไม่ดีหรือไปปรากฏแก่หญิงหรือแก่นักภาวนาหญิงเข้าบ้าง เขาก็จำต้องพูดทำนองเดียวกัน ใครจะว่าเราหรือเขาพูดเป็นเชิงตำหนิติเตียนวิญญาณหญิงหรือวิญญาณชาย ก็สุดแต่ผู้จะคิดซึ่งห้ามไม่ได้ อันราคะตัณหานี้เราไม่ควรไปสนใจกับพวกเปรตผีหรืออะไรให้เสียเวลา ว่าเขาเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มนุษย์เรานี่ซิตัวเก่งและเก่งพอ ๆ กันทั้งหญิงทั้งชายด้วย แม้ไม่แสดงออกภายนอกก็เก่งอยู่ภายในอยู่นั่นเอง

เช่นทุกวันนี้กับแต่สมัยผมเป็นเด็กเป็นหนุ่ม ผิดกันมากราวฟ้ากับดินเลยท่าน ดูเอาก็แล้วกัน อย่าให้ต้องพูดต้องบอกทั้งภายนอกภายใน เพราะมันเกลื่อนไปด้วยเรื่องอันนี้ทั้งนั้นแทบโลกจะเป็นไฟอยู่แล้ว เพราะเจ้าตัวนี้นำหน้ากล้าอวดลวดลายของมัน และก็ต่างคนต่างมีต่างคนต่างอวด โลกจึงร้อนขึ้นทุกวัน เพราะไม่มีอะไรเป็นความดีความชอบจากการอวดเจ้าตัวนี้ ปกติมันก็เป็นเหมือนวัตถุเครื่องทำลายสังหารอยู่แล้ว เมื่อใครคิดสนุกคะนองไปยกยอมันขึ้นว่าดี และนำออกอวดโลกที่ต่างคนต่างมี มันต้องแผลงฤทธิ์ให้โลกแตกทลายได้โดยไม่สงสัย ลองดูซิถ้าไม่เชื่อว่าเป็นความจริง ต้องเห็นฤทธิ์เดชของมันประจักษ์แน่นอน

ไม่ต้องพูดไปมากและกว้างขวาง เพียงสิ่งนี้มีอยู่ในหัวใจของใครมากน้อย ก็แสดงออกให้เห็นความไม่ดีจนได้อยู่แล้ว จำเป็นอะไรที่จะส่งเสริมให้มันเจริญเติบโตมี

อำนาจมากยิ่งกว่าภูผาป่าไม้ ที่จะทำลายตัวเองและโลกให้ฉิบหายเล่า ฉะนั้นปราชญ์ท่านจึงสอนให้ระวังและระงับดับมัน อย่างน้อยก็พอมีความสงบเย็นใจในกลุ่มหนึ่ง ๆ พอมีทางหายใจได้บ้าง หากท่านถามผมก็พูดให้ฟังตามเรื่อง อย่าหาว่าผมตำหนิติเตียนใคร แม้ตัวผมเองก็เคยกับเจ้าตัวยุแหย่ก่อกวนนี้มาพอแล้ว จนไม่สงสัยว่าเจ้าตัวนี้จะพาเราไปเสวยสุขมหาศาลที่ไหนอีก นอกจากมันกระซิบกระซาบและฉุดลากเราลงนรกอเวจีทั้งเป็นอยู่ทุกวันเวลาเท่านั้น อย่าสงสัยว่ามันจะพาไปสู่สันติธรรม อันเป็นความสงบเย็นใจที่ไหนเลย ถ้าจะเห็นโทษของมันก็ควรเห็น เพราะในตัวมันก็คือตัวโทษล้วน ๆ อยู่แล้ว และก็อยู่กับหัวใจเราทุกคนอีกด้วย จะสงสัยมันว่าเป็นอะไรอีก

ท่านว่าพวกผีพวกเทพมีมารยาทางราคะตัณหามากเช่นมนุษย์เรานี่เอง แต่มิได้มีทุกรายไป ผู้เด่นจนแสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนก็มี เช่นมนุษย์ผู้หนักในทางนี้ บางทีเทพยังแสดงมารยาและจะจับเอาท่านทั้งเป็นก็มี โดยบอกว่ารักท่านมาก ท่านต้องชี้แจงให้เขาฟังจนเป็นที่เข้าใจ แล้วเขาก็หยุดไม่ทำต่อไป แต่ก็พอจับมาเป็นข้อคิดได้ นึกว่าคนละภพละภูมิจะไม่มีความรักใคร่ไยดีต่อกันในทางอารมณ์ได้ แต่ก็ยังแสดงให้เห็นได้ว่าราคะตัณหานั้นไม่เลือกหน้า คบได้ทั้งนั้นตามแต่โอกาสและกรณี ขณะนั้นกายหยาบเราไม่ปรากฏในความรู้สึก คงจะเป็นกายทิพย์ในความรู้ความเห็นและความรู้สึกของเทพก็เป็นได้ จึงทำให้เกิดอะไรขึ้นในใจเทวดา ถึงกับแสดงความรักออกมาอย่างเปิดเผยไม่กระดากอาย ยิ่งกว่ามนุษย์ผู้ดีมีความละอายประจำนิสัยอีก

เรื่องทำนองนี้ในวงปฏิบัติมักปรากฏเสมอ แต่ท่านไม่ยอมเล่าให้ใครฟังง่าย ๆ นอกจากพวกเดียวกัน รู้นิสัยกันดี ไว้ใจกันได้ หรือรู้ในทางเดียวกันท่านจึงพูด บางท่านที่ไปอยู่ในเขาลึก มักมีเทวดามาคอยอารักขาอยู่แถวใกล้เคียงโดยไม่มีใครสามารถรู้เห็นได้นอกจากพระองค์ที่เทวดามีส่วนเกี่ยวข้องโดยเฉพาะเท่านั้นจะรู้ได้ แต่มิได้มาแสดงอาการเสียหายแบบโลกที่เป็นกายหยาบ เขามาด้วยความหวังดี เคารพเลื่อมใสหวังบุญหวังคุณกับท่านจริง ๆ บางครั้งท่านอดอาหารหลายวัน ร่างกายอ่อนเพลียไม่ค่อยมีกำลัง ส่วนใจมีความเข้มแข็งและผ่องใส เทวดาเห็นแล้วเกิดความสงสารท่าน อยากจะให้ท่านมีกำลังทางกาย จึงขออนุญาตปฏิบัติรักษาท่านด้วยอาหารทิพย์

อาหารทิพย์ในความรู้สึกของพระนั้น ขณะมองเห็นในมือของเทวดาที่ถือมานั้นเป็นเหมือนดินสอพองสีขาวจาง ๆ ไม่ขาวจริงดังผ้าขาว สิ่งนั้นแลที่เทวดาบอกกับท่านว่าเป็นอาหารทิพย์ของทวยเทพทั้งหลาย เทวดาผู้นำมานั้น มาขออนุญาตท่านเอาอาหารทิพย์นั้นถูไปตามร่างกายท่านแต่เพียงเบา ๆ เพื่อโอชารสของอาหารทิพย์จะได้ซึมซาบเข้าสู่ร่างกายส่วนต่าง ๆ โดยรวดเร็ว และมีกำลังเช่นเดียวกับรับประทานอาหารทั่ว ๆ ไปหรือยิ่งกว่านั้น พระท่านไม่อาจอนุญาต กลัวเป็นอาบัติ เพราะตะวันก็บ่ายแล้ว เทวดาก็เป็นเพศหญิงและ

มาเพียงคนเดียว เผื่อบัดดลมีใครมาเห็นเข้า อย่างน้อยก็ตำหนิ แม้ไม่มีความเสียหายในทางพระวินัย มากกว่านั้นเขาอาจเข้าใจว่าเป็นความจริงและตำหนิติเตียนแบบโลก ๆ ว่า พระกับผู้หญิงอยู่ด้วยกันสองต่อสองในถ้ำในเขาเปลี่ยว ๆ ไม่มีผู้ชายอยู่เป็นเพื่อนแม้คนเดียว เทวดาซึ่งเป็นกายทิพย์จะกลายเป็นเรื่องหญิงผู้ก่อกรรมทำเข็ญกับพระขึ้นมา เรื่องก็จะไปกันใหญ่ และกลายเป็นความเสื่อมเสียไปมากมาย ซึ่งความจริงก็ไม่มีอะไร ต่างคนต่างบริสุทธิ์โดยปกติ

ด้วยเหตุผลที่อ้างนี้ ท่านจึงไม่ยอมให้เทวดามาแตะต้องกาย ไม่เพียงจะนำอาหารทิพย์มาถูกายเลย เทวดาจึงขอยืนยันตัวเองต่อท่านว่า จะไม่ทำอะไรให้ท่านเสียหาย เพราะการมาเกี่ยวข้องของเทวดาแม้แต่น้อย เพราะกายเทวดาก็เป็นกายทิพย์ อาหารที่นำมาบำรุงก็เป็นอาหารทิพย์ ไม่มีส่วนใดที่จะกระเทือนถึงพระวินัยและองค์ท่านให้เสียไป ที่มองเห็นนี้ก็ใจทิพย์มองเห็นกายทิพย์ และใจทิพย์มองเห็นอาหารทิพย์ ที่ฟังการสนทนากันอยู่เวลานี้ก็เป็นหูทิพย์ฟังเสียงทิพย์ มิได้เกี่ยวกับกายหยาบตาเนื้อหูหนังแต่อย่างใดพอจะขัดข้องแก่ท่านและวินัยเลย การมาของเทวดาก็เพื่ออุปัฏฐากบำรุง หวังบุญหวังกุศลกับท่านผู้มีความหนักแน่นและมุ่งมั่นต่อธรรมอย่างยิ่ง มิได้มาเพื่อทำลายท่านและพระศาสนาให้เสียหาย ขอท่านจงเห็นใจและอนุญาตเมตตาให้เทวดาได้มีส่วนกุศลที่ควรจะได้จากท่านบ้างเถิด อย่าได้สลัดปัดทิ้งเทวดาผู้หวังบุญเพื่อเป็นปัจจัยต่อเติมเสริมภพชาติ ให้เจริญรุ่งเรืองในปัจจุบันและอนาคตให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จากกุศลที่ควรจะได้นี้เลย

พระพูดกับเทวดาว่า ขณะที่เทวดามาอยู่กับอาตมา อาตมาหลับตาลงก็มองเห็นเทวดา ลืมตาขึ้นมาก็มองเห็นเทวดา เผื่อคนอื่นเขามีตามิใช่คนตาบอดมาเห็นเราสองคนเข้าที่นั่งอยู่ด้วยกันเวลานี้จะว่าอย่างไร จะเป็นความงามตามจารีตของผู้หญิงซึ่งอยู่ด้วยกันสองต่อสองไหมล่ะ ขอจงคิดให้ดีก่อนจะทำอะไรลงไป เทวดาตอบท่านว่า ที่เห็นนี้เป็นใจท่านและตาท่านผู้มีธรรม คือมีสมาธิมีญาณสามารถมองเห็นได้อย่างถนัดชัดเจน แม้ตาเนื้อท่านมองเห็น ก็เป็นมาจากญาณภายในสนับสนุน จึงทำให้เห็นได้ราวกับตาเนื้อมองเห็นจริง ๆ ความจริงก็คือตาในท่านต่างหากทำให้ตาเนื้อมองเห็นไปด้วย ถ้าท่านไม่มีญาณภายในเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ท่านจะไม่สามารถมองเห็นกายทิพย์ของเทวดาได้เลย

เพื่อความแน่ใจที่ท่านจะไม่ต้องระแวงสงสัยว่า จะมีใครมาสอดรู้สอดเห็นเทวดาที่มานั่งอยู่กับท่าน เทวดาจะรับรองยืนยันว่านอกจากท่านเพียงองค์เดียวแล้ว คนอื่นแม้ร้อย ๆ พัน ๆ คนหรือมากกว่านั้นมาที่นี่ ก็จะไม่ให้มองเห็นเทวดาได้เลยแม้เพียงคนเดียว เทวดามีอำนาจพอจะปิดกั้นสายตาคนธรรมดาได้โดยไม่ลำบากเลย เว้นแต่ท่านผู้มีธรรมและมีญาณหยั่งทราบ เทวดาเคารพ และปิดกั้นไม่ได้ อีกประการหนึ่ง เทวดาไม่ใช่ผู้วิเศษวิโสมาจากที่ไหน แต่ก็มาจากแดนมนุษย์ผู้รักศีลรักธรรม ยินดีในการทำบุญสุนทานประจำนิสัยนั้นแล

เมื่อมาพบเห็นท่านผู้ปฏิบัติดีก็เลื่อมใสศรัทธาอยากบำรุง จะได้มากน้อยเพียงไรก็เป็นบุญกุศล และเป็นนิสัยปัจจัยแก่ตัวเพียงนั้น ท่านจึงควรเห็นใจและเมตตาอนุเคราะห์ให้ทำในสิ่งที่ควรทำได้

สิ่งใดที่ผิดวิสัยของสมณะ เทวดาจะไม่หาญทำ เพราะดีและชั่วก็ออกจากกรรม คือการทำของตัวเอง เทวดาเข้าใจและเคารพไม่ฝ่าฝืน แต่สิ่งที่อาราธนาวิงวอนขอความเมตตาอนุเคราะห์อยู่เวลานี้ เป็นเรื่องของธรรมล้วน ๆ ไม่มีเรื่องพระวินัยและเรื่องโลกเข้ามาเจือปนเลย เช่นเดียวกับที่ท่านเคยแสดงธรรมแก่เทวดามาแล้ว จะมีคนเดียวหรือกี่คนก็ไม่ขัดข้องทางพระธรรมวินัยฉะนั้น

ขณะเทวดากับพระองค์นี้กำลังโต้วาทีกันอยู่นั้น เป็นเวลาที่อยู่ในสมาธิภาวนา มิได้เป็นเวลาปกติธรรมดา แต่ที่ท่านพูดกับเทวดาว่า เทวดามานั่งอยู่กับอาตมา อาตมาหลับตาก็มองเห็นเทวดา ลืมตาก็เห็นเทวดานั้น เป็นกาลสถานที่และอิริยาบถทั่ว ๆ ไปที่ท่านพอรู้ได้เห็นได้ตามวิสัย ฉะนั้นที่เทวดาอ้างเหตุผลเพื่อขอความอนุเคราะห์จากท่าน จึงน่าจะอยู่ในเกณฑ์ที่ควรทำได้ เพราะเป็นเรื่องของใจล้วน ๆ ที่ในสมาธิภาวนา แต่ที่พระท่านถามเทวดายอกย้อนไปมา ก็เป็นการแสดงออกทางสมาธิโดยธรรม มิได้เกี่ยวกับจะเป็นอาบัติเพราะความฝ่าฝืนพระวินัย ด้วยกิริยาที่ทำโดยทางสมาธิสมาบัติ

ขณะท่านทำสมาธิของบ่ายวันนั้น ปรากฏว่าเทวดาเอาอาหารทิพย์มาถูร่างกายท่านจริง ๆ กายที่เทวดามาถูก็เป็นกายในสมาธิ มิได้เป็นกายธรรมดา ความรู้สึกทางสมาธิขณะเทวดานำอาหารทิพย์มาถูกาย ปรากฏว่าเบามากผิดธรรมดา เมื่อออกจากสมาธิแล้วร่างกายรู้สึกเบาหวิวและมีกำลังผิดปกติ ราวกับได้ฉันจังหันในวันนั้น ท่านองค์นี้ว่า เวลาปกติในบางวันก็มองเห็นเทวดาได้ ไม่เพียงต้องเข้าสมาธิแล้วจึงจะรู้จะเห็นดังนี้

แต่การเห็นเทวดาด้วยสมาธิหรือด้วยตาเนื้อของผู้เริ่มฝึกหัดภาวนาใหม่ ๆ ย่อมมีทางหลอกลวงตัวเองได้ ไม่จริงเสมอไป ฉะนั้นแม้ผู้มีนิสัยในทางนี้และอาจรู้เห็นอะไรต่าง ๆ ได้ก็ตาม อาจารย์ต้องคอยกำชับกำชาไว้เสมอ ยังไม่ปล่อยให้ออกรู้ตามนิสัย ต้องรอไปจนกว่าสมาธิมีความชำนาญในการเข้าการออก และเข้าใจวิธีปฏิบัติต่อสิ่งรู้เห็นต่าง ๆ ว่าอะไรจริงอะไรปลอมพอควรแล้ว ถึงกาลเวลาที่ควรปล่อยก็ปล่อยบ้าง แต่มิใช่ปล่อยแบบปล่อยตัวไปด้วย โดยไม่คำนึงสิ่งผิดถูกชั่วดี ที่มาเกี่ยวข้องกับสมาธิประเภทนั้น ผู้เห็นเทวดาแบบหลอกตนนี้ ย่อมมีแทรกอยู่ในวงคณะปฏิบัติเช่นกัน แต่ถ้าผู้นั้นมีความมุ่งมั่นในธรรม ไม่เผยอเย่อหยิ่งในความรู้ที่ถือว่าพิเศษของตน และไม่หลงไปตามสิ่งที่รู้เห็นก็แก้ได้ไม่ยากนัก

สำคัญที่ผู้มีนิสัยชอบพอง ๆ อยู่บ้างแล้ว พอเจอสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวเข้า น่ากลัวเป็นโรคเรื้อรังไม่สนใจต่อยาเอาเลย นอกจากจะพยายามแพร่เชื้อให้ระบาดลุกลามออกไปก่อ

ความเสียหายแก่ผู้อื่น ที่ไม่รู้ไม่เข้าใจในวิธีการวิธีกลนี้เท่านั้น จึงเป็นโรคชนิดที่น่าระวังอยู่มาก ผู้เขียนมิใช่นักรู้นักเห็นเทวบุตร เทวธิดา เปรต ผีอะไรเลยก็ตาม แต่ถ้ามีผู้มาคุยเรื่องทำนองนี้ให้ฟัง แบบเรือรังลุกลามไม่มีพวงมาลัยและเบรกกำกับอยู่บ้าง ก็ขยาดครั่นคร้ามเหมือนกัน เพราะปกติเราก็อาจมีโรคพรรค์นี้ติดนิสัยสันดานอยู่แล้ว พอได้เชื้อเพิ่มเข้าไป ก็กลัวทางโรงพยาบาลของโรคชนิดนี้ไม่ยอมรับเข้าเป็นคนไข้ ยิ่งจะวิ่งเตลิดเปิดเปิงไปใหญ่

เพื่อกันโรคนี้อย่างได้ผล คือ ขอให้ผู้เป็นอาจารย์เป็นผู้เข้าใจในทางนี้และทางสมาธิปัญญาอื่น ๆ มาด้วยดีเถิด เพียงผู้ใดก็ตามมาพูดแย็บเรื่องทำนองนี้ขึ้น ต้องรู้ทันทีว่าเป็นความจริงหรือปลอม และสามารถชี้แจงแก้ไขได้ทันที ถ้าผู้นั้นสนใจฟังเพื่ออรรถเพื่อธรรมจริง ๆ ก็ปฏิบัติตนได้ถูกต้องตามท่านไม่มีทางเสียหาย ที่น่ากลัวก็คือ เมื่ออะไรผ่านเข้ามาก็คว้าเอามาเป็นสมบัติและเป็นของจริงเสียสิ้น โดยไม่คำนึงว่าผิดหรือถูกประการใดบ้าง ของจริงประเภทนี้จึงมีทางก่อความกระเทือนและเสียหายแก่ตนและผู้อื่นได้อย่างไม่มีขอบเขต เพราะเป็นของจริงที่น่ากลัวอย่างยิ่งสำหรับท่านที่เคยผ่านมาแล้ว นักภาวนาจึงควรระวังด้วยสติปัญญาด้วยดี อย่าให้ของจริงประเภทนี้เกิดขึ้นได้ จัดว่าเป็นผู้รู้รอบคอบต่อการดำเนินเป็นสิริมงคลแก่ตนและวงพระศาสนา

ท่านที่มีเทวดามาอารักขา ท่านเล่าน่าฟัง ผู้เขียนรู้สึกเพลินไปกับท่าน เวลานั้นท่านไปพักภาวนาอยู่กับพวกชาวไร่ซึ่งมีเพียงสองสามครอบครัว เว้นสี่ห้าวันท่านไปบิณฑบาตกับเขามาฉันหนหนึ่ง แล้วก็หยุดไปเรื่อย ๆ แต่การภาวนารู้สึกดื่มด่ำคืบหน้าไม่มีถอย นั่งสมาธิทั้งกลางวันกลางคืน ส่วนผลที่ได้รับคล้ายคลึงกัน แต่เวลากลางวันรู้สึกร้อนบ้าง ผิดกับกลางคืนที่อากาศเย็นสบาย จิตก็ลงได้สนิทเต็มฐานของสมาธิ และลงได้ครั้งละหลาย ๆ ชั่วโมงกว่าจะถอนขึ้นมา ถ้านึกสงสารเทวดา จะต้อนรับเขา จึงถอนจิตออกมาดูบ้างตอนดึก ๆ ถ้าเห็นเขามาก็ต้อนรับเสียบ้าง เสร็จแล้วย้อนจิตเข้าสู่สมาธิตามอัธยาศัย จนกว่าถึงเวลาค่อยถอนขึ้นมา จากนั้นก็พิจารณาภาคปัญญาต่อไปจนเรื่องจะยุติลง

รวมเวลาเข้าสมาธิแล้วแต่ละครั้ง ถ้าเป็นกลางคืนก็สี่ห้าชั่วโมง กลางวันราวสองหรือสามสี่ชั่วโมง และเดินจงกรมต่อไปหลังจากทำสมาธิแล้ว ทำอย่างนี้เป็นประจำ ไม่ค่อยสนใจกับเวล่ำเวลายิ่งกว่าความเพียรที่กำลังเป็นไปอยู่ในธรรมทั้งหลาย ท่านว่าอาหารจะฉันหรือไม่ก็มิได้เกิดความหิวโหย จะมีบ้างเพียงส่วนร่างกายเล็กน้อย ไม่ถึงกับรบกวนให้วุ่นวายไปตาม ที่เทวดาว่าหิวนั้นเป็นเรื่องของเทวดาต่างหาก องค์ท่านเองมิได้เป็นอารมณ์กับความหิวโหยอะไรเลย เพราะเพลินในธรรมที่สัมผัสใจอยู่ตลอดเวลา อันเป็นโอชารสที่ละเอียดอ่อนยิ่งกว่าอาหารอื่นใด

ส่วนเทวดาท่านว่า เวลากลางวันบางครั้งมองไปเห็นนั่งพับเพียบเรียบร้อย คอยดูแลท่านอยู่บนก้อนหินห่างกันประมาณเส้นสองเส้น บางครั้งกลางวันเงียบ ๆ เทวดายังลงมาหา

ท่าน ดังวันมาขออนุญาตเอาอาหารทิพย์มาถูร่างกายท่าน เป็นต้น บางครั้งมองเห็นเทวดาที่มานั่งอยู่ด้วยห่างกันประมาณสองวาอย่างชัดเจน ราวกับเห็นด้วยตาเนื้อจริง ๆ ลืมตาขึ้นมาก็ยังเห็นชัดเช่นเดียวกับหลับตา ขณะนั้นจิตสงบเพียงเล็กน้อยเท่านั้นซึ่งไม่น่าจะมองเห็นได้ ปกติของจิตที่ควรรับแขกจำพวกกายทิพย์ต้องขยับลงกว่านั้นบ้าง บางครั้งรู้สึกกระดากพิกลถึงกับต้องถามเทวดาว่า นี่เทวดานิรมิตกายให้หยาบเหมือนกายมนุษย์หรือ จึงมองเห็นได้ชัดเจนทั้งตาใจทั้งตาเนื้อ เหมือนมองเห็นสิ่งต่าง ๆ

เทวดาบอกท่านว่าเทวดาจะทำให้กายละเอียดก็ได้ หยาบก็ได้ ไม่ลำบากยากเย็นอะไรเลย ขณะนี้เทวดานิรมิตกายหยาบหรือกายละเอียด ท่านถาม นิรมิตเป็นกายหยาบ เขาบอกท่าน ก็เวลามีคนมาที่นี่มองเห็นเข้าจะทำอย่างไร ท่านถาม ก็ทำให้เห็นเฉพาะท่านเพียงองค์เดียวเท่านั้น ดังได้เล่าถวายแล้วอย่างไรเล่า ท่านไม่ต้องกลัว เทวดาบอกท่าน แต่การสนทนากันมิได้สนทนาด้วยปาก แต่สนทนาทางใจล้วน ๆ

เทวดายังสามารถรู้บุพเพนิวาสได้เช่นเดียวกับพระที่ท่านมีนิสัยในทางนี้ ดังเทวดาองค์นี้เล่าบุพเพนิวาสให้พระท่านฟังอย่างละเอียดลออ ว่าเคยประพฤติตนมาอย่างไรบ้างในอดีต แต่ขอผ่านไปทั้งที่เสียดาย เพราะผู้เขียนไม่สามารถจำได้ทุกแง่ทุกกระทง ที่นำมาลงบ้างก็เพื่อท่านผู้อ่านได้พิจารณาว่า จิตดวงที่เข้าสวมร่างนั้นร่างนี้อยู่ตลอดภพตลอดชาติไม่มีเวลาหยุดยั้งนั้น ได้หมุนตัวไปอย่างไร ทั้งที่บางรายก็ปฏิเสธว่าตายแล้วสูญ การสูญกับความจริงที่ไม่สูญและค้านกันอยู่ในบุคคลคนเดียวนั้น ฝ่ายไหนจะเป็นผู้ยอมรับผลและรับความจริงที่เป็นของตายตัวนั้น นอกจากผู้ปฏิเสธกับผู้ยอมรับความจริงแล้ว ไม่มีผู้ใดจะเป็นผู้รับผลคือการเกิดตาย ต้องเป็นหน้าที่ของสัตว์โลกเป็นกันเอง สุขและทุกข์ที่มีในระหว่างแห่งภพชาตินั้น ๆ ก็เป็นหน้าที่ของผู้เกิดตายรับเอง มิใช่คำปฏิเสธว่า "ตายสูญ" และ "ตายเกิด" เป็นผู้รับผลแทน พอจะมีแก่ใจปฏิเสธอย่างสบายโดยไม่คำนึงถึงความจริงว่าเป็นอย่างไรกันแน่

การบำเพ็ญทางจิตตภาวนาเป็นทางจะรู้เรื่องของตัว เฉพาะอย่างยิ่งการเกิดกับการตายที่มีอยู่กับตัว ได้ดีเยี่ยมกว่าวิธีพิสูจน์อื่นใดที่ทำให้เสียเวลาไปเปล่า ไม่พบความจริงเป็นเครื่องยับยั้งใจไม่ให้คิดคะนองไปต่าง ๆ ไม่เข้าเรื่องเข้าราวโดยหาความจริงมิได้ ตัวที่ถูกยอมรับว่าตายแล้วเกิดอีกก็คือใจ ที่ถูกปฏิเสธว่าตายแล้วสูญก็คือใจ ซึ่งเป็นสิ่งลึกลับผิดสิ่งทั้งหลาย*ที่ควรพิสูจน์ได้ด้วยจิตตภาวนาเท่านั้น อันเป็นการพิสูจน์อย่างเยี่ยม และเห็นผลจากความจริงได้อย่างแน่นอน ข้อสำคัญ ขอให้จิตหยั่งลงถึงฐานเดิมของตนเป็นลำดับไปอย่างไรต้องทราบเรื่องของตัวแน่นอน ทั้งเรื่องเกิดเรื่องตาย ทั้งเรื่องไม่เกิดไม่ตายซึ่งอยู่ในใจดวงเดียวกัน ทั้งเรื่องตายแล้วสูญว่าไม่ปรากฏมีอยู่ในใจดวงท่องเที่ยวนี้เลย แม้ในธรรมท่านก็มิได้กล่าวไว้ว่าตายแล้วสูญมีอยู่ในใจดวงนี้ เวลาทำจิตตภาวนาไปก็ไม่เคยเจอว่าจิต*

ตายแล้วสูญ ถ้าเจอก็เจอแต่เรื่องตายกับเกิดเท่านั้น ถ้าจิตรู้ตัวอย่างเต็มที่แล้วก็เจอเอาความไม่เกิดไม่ตายในจิตนั่นไปเสีย ไม่เคยเจอความตายแล้วสูญเลย ดังที่ขยันปฏิเสธกันในพวกเราผู้ไม่สนใจค้นหาเหตุที่มีอยู่กับตน และประกาศตัวอย่างเปิดเผยอยู่ตลอดเวลานี้

ข้อสำคัญถ้าใจซึ่งเป็นตัวการ ไม่ยอมพิจารณาตามสาเหตุที่ควรรับทราบจากตัวเองแล้ว แม้จะมีใครสักกี่ร้อยกี่พันคนมาบอกความจริงซึ่งเป็นสมบัติของผู้นั้นค้นพบเอง ก็ไม่มีทางทำให้เขายอมรับเพื่อถือเอาความจริงนั้น มาปรับปรุงแก้ไขตนให้เป็นคนมีเหตุมีผลและถือเอาประโยชน์ขึ้นมาได้ สุดท้ายก็คงเป็นผู้เกิดและตายท้าทายตัวเองอยู่ร่ำไป ไม่มีอะไรจะยิ่งกว่าเท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เช่นเดียวกับคนไข้หนักที่ไม่สนใจคิดเรื่องของตัวมากไปกว่าความสนใจคิดเรื่องห้องในโรงพยาบาล เรื่องหยูกยา เรื่องหมอ และเรื่องนางพยาบาลว่า ไม่ดี ไม่ถูกใจตัวเอง แล้วบ่นและร้องครวญครางอย่างไม่มีขอบเขตให้คนอื่นรำคาญด้วย ทั้งที่ไม่เกิดประโยชน์อะไรเลยฉะนั้น

ได้นำเรื่องพระที่มีเทวดามาเยี่ยม และเล่าถึงบุพเพนิวาสท่านให้ฟัง ผู้เขียนได้นำมาประกอบกับเรื่องตายเกิดและตายสูญ พอเป็นเครื่องพิสูจน์แก่พวกเราที่ยังตกอยู่ในวงแห่งปัญหาทั้งสองนั้นจะควรพิสูจน์ตัวเองจบลง จากนี้จะเริ่มลำดับเรื่องต่อไป

การปฏิบัติของพระธุดงคกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่น โดยมากท่านชอบอยู่ในป่าในเขาดังกล่าวมา เพื่อหลีกเร้นอยู่สบายในการบำเพ็ญสมณธรรมตามเวลาต้องการ ไม่ทำเวลาให้เสียไปด้วยกิจอื่น ๆ ที่ไม่จำเป็น *การก่อสร้าง ท่านถือเป็นข้าศึกแก่สมณธรรม ดังที่ท่านแสดงไว้ในมหาขันธกวินัย เกี่ยวแก่การบำเพ็ญของพระผู้เริ่มต้นฝึกหัดใหม่ซึ่งยังไม่มีหลักจิตภูมิใจ ท่านสอนให้หลบหลีกปลีกตัวหาอยู่ในที่สงัด* เช่น ไม่ควรอยู่ในที่ใกล้ท่าน้ำที่ผู้คนหญิงชายจอแจ ไม่ควรอยู่ในสำนักที่กำลังก่อสร้างหรือซ่อมแซม เป็นต้น คิดดูเพียงบาดแผลเล็ก ๆ ที่ควรจะหายได้ด้วยยาในเวลาไม่นาน แต่เมื่อถูกกระทบกระเทือนจากสิ่งต่าง ๆ อยู่เสมอ ก็ย่อมกำเริบได้ทั้งที่รักษาอยู่ *ใจก็ย่อมเป็นเหมือนแผลซึ่งต้องการการรักษาและมีทางกำเริบได้จากสิ่งต่าง ๆ สัมผัสสัมพันธ์อยู่เสมอเช่นกัน*

ไม่ว่าจิตที่เพิ่งเริ่มฝึกหัด หรือฝึกหัดมานานแต่ยังไม่ได้หลักเกณฑ์ที่พอไว้ใจได้หรือไว้ใจได้อย่างเต็มภูมิแล้ว ย่อมมีทางกำเริบได้เช่นเดียวกับแผลใหม่และแผลเก่านั่นแล ถ้าไม่ระวังรักษา ฉะนั้นการระวังรักษาจึงเป็นความไม่ประมาท ทั้งผู้เริ่มฝึกหัดและผู้ฝึกหัดมานานแล้ว จะถือว่าตนเป็นกรรมฐานเก่าอบรมมานาน เข้าไหนเข้าได้ อย่างนั้นไม่ได้ เป็นความประมาท หรือจะมีใครมาว่าประมาทจน "ด้าน" ก็น่าจะจริงคำเขา เพราะเพียงการฝึกเก่าหรือใหม่ไม่สำคัญเท่าความเป็นหลักฐานมั่นคงของใจ นั่นเป็นจุดมุ่งหมายของธรรมที่ประทานไว้ ฉะนั้นในสมัยปัจจุบัน *ท่านพระอาจารย์มั่นจึงสอนบรรดาศิษย์เน้นหนักในทางความเพียรในสถานที่สงัด สำหรับพระธุดงค์สายของท่าน และไม่สอนให้เป็นอาจารย์ใคร*

ก่อน สอนให้เป็นอาจารย์ตนในอันดับแรก เพื่อใจจะได้มีหลักฐานมั่นคงจนสามารถรักษาตัวได้ ไปที่ไหนไม่มีภัยแก่ตนและผู้อื่น ส่วนประโยชน์เพื่อผู้อื่นจึงค่อยตามมาเอง เมื่อนักปฏิบัติผู้นั้นมีภูมิจิตภูมิธรรมเท่าที่ควรหรือสมบูรณ์เต็มที่แล้ว

เริ่มแรกท่านต้องสอนเพื่อตนก่อนอื่น คล้ายกับจะไม่ให้มองดูหน้าใครเลย นอกจากมองดูความผิดถูกชั่วดีของตนเท่านั้น ทั้งสอนให้ระวังสิ่งทำลายจิตใจโดยทางอ้อม คือ เรื่องก่อความยุ่งยากหรือเครื่องกังวลใส่ตน ด้วยการจัดนั้นสร้างนี้อันเป็นงานของโลกเขาทำกัน มิใช่งานสำคัญของพระธุดงค์ผู้มุ่งความหลุดพ้นในขั้นดำเนิน และสอนให้สนใจภาวนาดูกิเลสความฟุ้งเฟ้อของตัว มากกว่าการเสริมมันด้วยการหาภาระหยาบ ๆ มาเกี่ยวข้องวุ่นวายจนกลายเป็นยาเสพย์ติดขึ้นมาในใจ ไม่ได้จัดนั้นสร้างนี้อยู่ไม่ได้ เพราะกิเลสรบกวน ต้องพามันเที่ยวด้วยทำกิจนั้นงานนี้พอเป็นอารมณ์เครื่องอาศัยไปชั่วคราว เสร็จแล้วก็กวนอีกและกวนอีกจนต้องพามันเที่ยวประจำแก้ไม่ตก ทีแรกก็คิดว่าทำเพื่อแก้รำคาญ ไม่ได้ทำอยู่ไม่ได้ สุดท้ายเลยหนักเข้าจนกลายเป็นเพิ่มรำคาญ กลายเป็นเรื่องกวนทั้งตนและผู้อื่นให้ขุ่นเป็นตมเป็นโคลนไปตาม ๆ กัน เพราะนักปฏิบัติยึดทางนี้เป็นทางเดินของการแก้กิเลส และความสงบสุขของตนและบ้านเมือง กิเลสจึงได้ใจอยากให้พามันเที่ยวแบบนี้จนไม่มีเวลาพักผ่อนหย่อนใจเข้าสู่ความสงบเลยยิ่งดี วงปฏิบัติจะได้ไม่มีข้อวัตรปฏิบัติที่เป็นหลักเป็นเกณฑ์เหลืออยู่

ขณะท่านเน้นธรรมลงอย่างถึงใจ ท่านเองรู้สึกน่ากลัวมาก เพราะไม่ถึงใจเราที่ชอบในทางตรงข้ามกับท่าน เช่น ท่านเน้นลงว่า เอา นักปฏิบัติคนใดอยากแซงไอ้เฒ่าผู้โง่เขลาเต่าปลาก็แซงไป เมื่อได้ธรรมดวงเลิศมาด้วยวิธีนั้นก็ขอนิมนต์มาโปรดไอ้เฒ่าบ้างพอได้เห็นฟ้าเห็นดินกับเขาบ้าง ไอ้เฒ่าอยู่แต่ในป่าภาวนาแบบหลับหูหลับตา ไม่ได้มองดูเดือนดาวและโลกสงสารว่าเจริญหรือเสื่อมไปอย่างไรบ้าง ผู้ต้องการความเจริญก้าวหน้าแบบทันสมัยก็จงเอาแบบทันสมัยมาใช้ ภิกษุเฒ่าไม่มีปัญญาหาแบบทันสมัยมาใช้ ก็เอาแบบธุดงควัตรเก่าแก่ที่พระพุทธเจ้าประทานให้มาใช้ไปตามภาษาของตน แต่ใคร ๆ ก็ชอบมายุ่งมาก วุ่นอยู่ไม่วาย ไม่ให้อยู่สบายได้พอชั่วขณะบ้างเลย

เมื่อมาแล้วแทนที่จะใช้สติปัญญาสอดส่อง มองข้อวัตรปฏิบัติเป็นเครื่องยึดดำเนินตาม แต่กลับเป็นพระสมัยเดินทางลัดตัดกิเลสด้วยกิจนั้นงานนี้ เพื่ออวดโลกว่าตนมีความสามารถวาสนา นั่นหรือวาสนา เห็นแต่กิเลสมันร้อยรัดเอาจนหาเวลาอยู่สงบสุขไม่ได้แม้แต่ขณะเดียว มีแต่อารมณ์ฉุดลากไปตรอกนั้นซอยนี้จนก้นไม่ติดพื้น นั่นหรือวาสนาของพระปฏิบัติ ผมโง่ ไม่ทราบว่าวาสนาเป็นอย่างไร และการส่งเสริมวาสนาที่ถูกทางของพระปฏิบัติส่งเสริมอย่างไร ก็งานของผู้ปฏิบัติเพื่อเอาตัวรอดเป็นยอดตนกับงานทั่วไปนั้นมันผิดกันเพียงไร ทำไมจึงชอบยุ่งไม่เข้าเรื่องเข้าราว เพียงผมยังมีชีวิตอยู่ก็เห็นเป็นอย่างนี้อยู่แล้ว

เวลาผมตายไปแล้วจะเป็นอย่างไร แม้จะโง่แสนโง่ก็พอทราบได้จากพฤติการณ์ที่กำลังเป็นไปอยู่ในวงปฏิบัติเวลานี้

ประการหนึ่ง พอออกไปจากที่นี่แล้วก็จะเที่ยวพูดอวดโลกเขาว่า ตนเป็นลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่น เป็นลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่น อย่างไม่มีเวลางับปากจนเขาเบื่อจะฟัง นั่นซิ ที่สำคัญตอนหนึ่ง ที่นี่อาจารย์มั่นเป็นพระป่า ๆ แต่ลูกศิษย์อาจารย์มั่นโดยมากเป็นพระที่ทันสมัยนั่นซิ ตอนมันจะเน่าเฟะไปหมด ด้วยศิษย์อาจารย์มั่นประกาศขาย ผมจึงวิตกกับพระปฏิบัติเราที่จะแสดงตัวแผลง ๆ ออกนอกลู่นอกทาง โดยอ้างเอาครูอาจารย์เป็นสินค้าหน้าร้านขายกิน ประการหนึ่งก็ทำให้ประชาชนหลงเชื่อว่าเป็นลูกศิษย์ท่าน แต่มิได้เข้าใจว่าเป็นประเภทกาฝาก คอยดูดเลือดท่านและประชาชนอย่างลึกลับ ประการที่สองก็ทำให้เขาเอือมระอาในการประกาศตน การกระทำ และการรบกวนต่าง ๆ ที่ไม่มีประมาณ ซึ่งล้วนเป็นเรื่องทำลายตน ทำลายครูอาจารย์ ทำลายวงปฏิบัติและพระศาสนาให้เสียหายไปด้วยทั้งสิ้น

นิมิตที่เคยปรากฏขณะภาวนาว่ามีพระวิ่งแซงหน้าแซงหลังไป ซึ่งเป็นการส่อแสดงถึงความเก่งกล้าหน้าด้านของพระปฏิบัติผู้ไม่มีหิริโอตัปปธรรมในใจนั้น เริ่มแสดงเป็นประจักษ์พยานขึ้นมาทุกที ทั้งที่ผมยังไม่ตาย ตอนผมตายไปแล้ว ใครมีลวดลายแห่งเสือโคร่งเสือเหลืองอย่างไรที่ซุกซ่อนอยู่ภายใน จะต้องนำออกแสดงอย่างเต็มฝีมือโดยไม่สงสัย การขายตัวและขายครูอาจารย์ก็เริ่มขายเล็กขายน้อยไปบ้างแล้วแต่บัดนี้ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามลวดลายของแต่ละคน อันเป็นการแสดงความเสียหายในอนาคตให้เห็นอย่างชัดเจนแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ท่านเน้นว่า มีใครบ้างที่อยากเป็นคนเก่งกล้าหน้าด้านไม่มียางอายแต่ขณะนี้อยู่แล้ว ทั้งที่อยู่กับผมเวลานี้ให้บอกมา จะได้ยกให้เป็นศาสตราจารย์ทางภาคปฏิบัติเสียแต่บัดนี้ทั้งที่ยังโง่เต็มตัว แต่อยากให้เขาชมว่าตนเป็นผู้ฉลาดเต็มภูมิให้สมใจที่อยากเป็น จงแสดงตัวออกมาเดี๋ยวนี้ คนเก่งหายากเราอยากพบ เวลาตายแล้วจะเสียดาย หมดวาสนาไม่ได้พบ จึงขอพบขณะนี้ที่ลมหายใจยังอยู่ดังนี้

นี่แลเวลาเด็ดท่านเด็ดจริงจนผู้ฟังเหงื่อแตกโชก ร้อนยิ่งกว่าถูกไฟ ส่วนผู้ฟังด้วยความสนใจต่ออรรถต่อธรรมและมุ่งมั่นต่อการปฏิบัติจริง เด็ดเท่าไรใจยิ่งหมอบยิ่งยอมยิ่งเย็น ผิดกับท่านแสดงธรรมดาเป็นไหน ๆ

ที่นำมาลงนี้เพื่อท่านผู้อ่านได้รู้เรื่องท่านทั้งฝ่ายดีฝ่ายเด็ดและอะไรต่าง ๆ ตลอดฝ่ายลูกศิษย์ทั้งหลายที่อาจมีผู้เข้าใจว่า จะดีตามท่านไปเสียทุกอย่างหรือทุกราย ความจริงก็ย่อมมีดีชั่วสับปนกันไป เช่นเดียวกับพ่อแม่มีลูกหลายคนซึ่งมีทั้งดีและไม่ดีผสมกันไปฉะนั้น ลูกศิษย์ของท่านอาจารย์ก็เป็นคนมีกิเลส อาจมีดีและมีที่ตำหนิสับปนกันไปอย่างหลีกไม่พ้น

การสังเกตพิจารณาด้วยดีทุกกรณีทั้งภายในภายนอกแล้วดำเนินนั้น เป็นความรอบคอบชอบธรรม และเป็นมงคลแก่ผู้นั้นโดยเฉพาะ ก่อนจะเป็นมงคลแก่ท่านผู้อื่นที่พลอยได้รับ

บางตอนที่ท่านแสดงในวงพระปฏิบัติล้วนๆ และแสดงอย่างเผ็ดร้อน ซึ่งเป็นธรรมเฉพาะไม่ควรนำมาลง แต่ผู้เขียนเป็นคนนิสัยไม่ดี กลับไปชอบใจที่เผ็ดๆ ร้อนๆ มากกว่าธรรมดา เพราะถึงใจที่อยู่ลึกและไม่ชอบโผล่หน้าขึ้นมารับอรรถรับธรรมง่ายๆ เวลาโผล่ขึ้นมารับธรรมบ้าง แม้เผ็ดร้อนก็ยอมทนเอา จึงได้นำมาลงไว้เพื่อท่านผู้อ่าน ซึ่งมีความรู้สึกคล้ายคลึงกัน อาจสะดุดใจนำไปคิดเพื่อประโยชน์สำหรับตัวบ้าง หากเป็นการไม่สมควรก็ขออภัย ตามธรรมดาธรรมก็ย่อมมีทั้งลึกทั้งตื้น ทั้งหยาบทั้งละเอียด การแสดงก็ควรจะมีลักษณะต่างๆ กันไปตามนัยแห่งธรรม เพื่อผู้ฟังซึ่งมีนิสัยต่างๆ กันจะได้สนุกเลือกเอาตามจริตที่ชอบ ที่นำมาลงนี้ก็คิดในทำนองนั้นเหมือนกัน ตามแต่จะเลือกติเลือกชมเพื่อประโยชน์สำหรับท่านเอง เฉพาะผู้เขียนนับว่าสุดกำลัง ที่อยากให้ท่านได้รับประโยชน์จากหนังสือโดยทั่วกัน

พวกภูตผีย้ายครอบครัวเช่นเดียวกับมนุษย์

ขอย้อนกลับมาดำเนินเรื่องอาจารย์องค์ที่ยังค้างอยู่ต่อไป คือ ท่านพักอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่งที่จังหวัดเชียงใหม่ การบำเพ็ญธรรมรู้สึกสะดวกมาก รู้เห็นสิ่งต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกมากมายกว้างขวางผิดกับที่ทั้งหลายอยู่มาก เห็นเป็นโอกาสดี ท่านจึงพักบำเพ็ญอยู่ที่นั่นเป็นเวลาหลายเดือน การพิจารณาแจ่มแจ้งดีทั้งกลางวัน กลางคืน อากาศก็ดี ถ้ำก็อยู่เปิดเผย รับลมได้ดีตลอดเวลา จึงไม่มีปัญหากับดินฟ้าอากาศ เย็นสบายสม่ำเสมอ แต่ที่นั่นรู้สึกมีอะไรพิเศษอยู่บ้างทั้งภายในภายนอกเกี่ยวกับด้านสมาธิภาวนา เวลาพิจารณาภายในใจก็สงบได้อย่างละเอียดมาก เวลาออกเดินทางปัญญาก็คล่องแคล่วไม่อืดอาดล่าช้า อันเป็นลักษณะเกียจคร้านเข้าแอบแฝง ท่านว่าที่นั่นเทวดามักมาเยี่ยมเสมอ หลายชั้นหลายภูมิทั้งเบื้องบนเบื้องล่างไม่ค่อยขาด เรื่องเหล่านี้ท่านถือเป็นธรรมดา

ที่แปลกอยู่บ้างก็คือ พวกผีพากันย้ายบ้านเรือนครอบครัวจากแถบบ้าน...บ้าน...ฯลฯ ใกล้ภูเขา...จังหวัด...ทางภาคอีสาน ไปอยู่ภูเขาทางจังหวัดเชียงใหม่กันมากมาย มีทั้งขี่ม้า ขี่วัว อุ้มลูก หาบกระบุงตะกร้า ขนครอบครัวผ่านไปหน้าบริเวณที่ท่านพักอยู่ พอไปถึงหน้าบริเวณนั้น หัวหน้าผีพาบริษัทบริวารเข้าไปกราบไหว้ท่าน ท่านถามการไปมาของผีเหล่านั้น ได้รับคำตอบจากเขาว่า กำลังพากันย้ายครอบครัวลูกหลานมาจากบ้านนั้นๆ ดังกล่าวแล้ว มาอยู่ภูเขา...จังหวัดเชียงใหม่ โดยพวกผีบอกว่าทางโน้นอดอยากกันดารมาก ผู้คนไม่มีศีลธรรม มีแต่ฉกลักปล้นขโมยและฆ่าฟันรันแทงกันไม่เว้นแต่ละเวลา ผีก็มีนิสัยคล้ายกันกับมนุษย์ คือ กลายเป็นผีไม่มีศีลธรรมไปตามมนุษย์ เบียดเบียนกัน ทำลายกัน

เหมือนมนุษย์ ทำให้เกิดความเดือดร้อนระส่ำระสายอยู่ไม่เป็นสุขเหมือนแต่ก่อน ทราบจากญาติ ๆ เขามาเยี่ยมบอกว่าทางเชียงใหม่นี้มีความผาสุก มนุษย์ก็มีศีลธรรมดีกว่าที่อื่น ๆ สัตว์จำพวกมนุษย์ไม่รู้จักดังพวกผมนี้ที่อยู่เชียงใหม่ก็มี และมีศีลธรรมดี มีความร่มเย็นเป็นสุขดีกว่าที่อื่น ๆ จึงได้พากันย้ายครอบครัวมาตามคำญาติเล่าให้ฟัง (คำว่าญาติกรุณาทราบว่าเป็นผีเช่นกัน)

ท่านถามเขาว่า คำว่าอดอยากกันดารนั้น อดอยากกันดารอย่างไร เพราะไม่ได้อาศัยข้าวปลาอาหารบ้านเรือนเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มใช้สอยเหมือนมนุษย์ จะต้องปลูกสร้างขวนขวายให้ลำบากและมีการเบียดเบียนแย่งชิงกันอยู่กันกินเหมือนมนุษย์ เขาตอบว่า *ขึ้นชื่อว่าสัตว์ที่มีวิบากกรรมติดตัวอยู่แล้ว จะไปเกิดไปอยู่ที่ไหน ก็มีวิบากกรรมเป็นเครื่องสนับสนุนและบีบคั้นราวีเหมือนกันหมด จะเกิดเป็นรูปร่างวัตถุหรือร่างใดไม่สำคัญหรอกท่าน มันสำคัญอยู่ที่กรรมดีชั่วมีอยู่กับตัวเท่านั้น ไปเกิดไปอยู่ในกำเนิดใดที่ใดก็คือผู้นั้นอยู่นั่นเอง สำหรับความสุขทุกข์ที่จำต้องอาศัย ฉะนั้นคำว่าอดอยากและสมบูรณ์จึงมีได้ในสัตว์ที่มีกรรมดีชั่วหนักเบาไปตามภูมิของตน*

ท่านถาม : ที่ว่าผีมีศีลธรรมและไม่มีศีลธรรมนั้นเป็นอย่างไร ผีก็รู้จักศีลธรรมเช่นมนุษย์ทั้งหลายเหมือนกันหรือ

เขาตอบ : คำว่าศีลธรรมนั้นมีอยู่ทั่วไป ไม่เพียงแต่มนุษย์อย่างเดียว ความดีและความสุขในหลักธรรมชาตินั้น สัตว์รู้กันทั่วโลก แต่ชื่อนั้นอาจรู้หรือไม่รู้ก็ได้ เพราะไม่สำคัญเท่าธรรมชาติที่สัตว์ทั้งหลายชอบและจำต้องอาศัยโดยทั่วกัน *ความดีนั่นแลคือศีลธรรม สุขที่เกิดจากความดีนั่นแลคือศีลธรรมอีกเหมือนกัน แต่เป็นฝ่ายเหตุกับฝ่ายผล ต่างกันเพียงเท่านั้น* ที่ว่าผีมีศีลธรรมคือผีผู้ดี มีนิสัยดี กิริยาที่แสดงออกต่อเพื่อนผีด้วยกันดี ที่ว่าผีไม่มีศีลธรรมก็คือผีผู้ไม่ดี มีนิสัยไม่ดี กิริยาที่แสดงออกทุกอาการต่อเพื่อนผีด้วยกันไม่ดีเช่นเดียวกับมนุษย์ผู้ดีและมนุษย์ผู้ไม่ดีแสดงออกต่างกันนั่นแล ฉะนั้น ศีลธรรมมีอยู่ที่ไหนที่นั้นจึงร่มเย็น ขาดศีลธรรมที่ไหนที่นั่นจึงร้อน

ท่านถาม : คำว่าญาตินั้นหมายความว่าอย่างไร และเคยเป็นญาติกันมาแต่เมื่อไร

เขาตอบ : ญาติผีกับญาติคนก็เหมือนกัน คือ แต่เมื่อครั้งเป็นมนุษย์เคยเป็นพี่เป็นน้องกันอย่างสนิทติดจมเช่นเดียวกับมนุษย์เป็นกัน เวลาตายไปกลับได้มาเกิดเป็นผีด้วยกันและต่างคนยังจำกันได้อย่างถนัดชัดเจน จึงเป็นญาติกันโดยสายโลหิตมาแต่มนุษย์จนปัจจุบันอย่างแยกไม่ออก นอกจากกรรมจะแยกให้ไปเกิดในที่ต่างกันจึงสุดวิสัยที่จะจำ

ท่านถาม : เวลามาอยู่เชียงใหม่แล้วจะไม่คิดถึงบ้านเก่าที่เคยอยู่มา เช่นมนุษย์ย้ายบ้านใหม่แล้วยังคิดถึงบ้านเก่าละหรือ

เขาตอบ : ไม่มีอะไรให้คิดถึง เพราะผีไม่มีไร่นาสาโทบ้านช่องแบบมนุษย์ มีแต่สิ่งละเอียดติดตัวเท่านั้น จึงไม่คิดถึง

ท่านถาม : กระบุงตะกร้าที่พากันหาบพะรุงพะรังมานี้ เอามาทำไมกัน ม้า วัวเหล่านั้นเอามาทำไม ทิ้งไว้โน้นไม่ได้หรือ

เขาตอบ : ก็เครื่องใช้ของผี สมบัติของผี ผีต้องนำติดตัวไปด้วย หรือจะว่าวิบากกรรมของผี วิบากกรรมของคน สมบัติของผี สมบัติของคนก็ไม่ผิด เมื่อวิบากกรรมมีอยู่กับตัว

ท่านถาม : การอยู่ทางโน้นก็ดี การมาอยู่เชียงใหม่ก็ดี ต้องมีบ้านเรือนอยู่และมีหมู่มีเพื่อนอยู่ด้วย หรือต่างคนต่างอยู่

เขาตอบ : ต้องมีบ้านเรือนและมีหมู่เพื่อนลูกหลาน เช่นเดียวกับมนุษย์และสัตว์อื่นๆ นั่นแลท่าน เพราะพวกนี้ก็เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งเช่นเดียวกับสัตว์ทั้งหลาย เป็นแต่มีรูปกายไม่ปรากฏในสายตามนุษย์และสัตว์บางจำพวกเท่านั้น แต่เปิดเผยในจำพวกกายทิพย์ด้วยกัน ความสุขความทุกข์มีเหมือนกัน เพราะใจผีกับใจสัตว์ทั้งหลายมีกรรมและวิบากกรรมเหมือนกัน จะเกิดในภพกำเนิดใด อยู่ที่ใด จึงมีวิบากกรรมเป็นเครื่องเสวยเหมือนกัน

ท่านว่า เวลามองพวกผีที่หอบขนครอบครัว ผัวเมียลูกหลานผ่านมาเป็นจำนวนมากนั้น ไม่ผิดอะไรกับมนุษย์เราย้ายครอบครัวเหย้าเรือน ลักษณะการไปที่เต็มไปด้วยภาระแบกหามต่างๆ ย่อมแสดงให้เห็นความทุกข์ความกังวลหม่นหมอง เช่นเดียวกับมนุษย์ย้ายครอบครัว และสัตว์บางจำพวกเช่นมด ขนไข่จากที่นี่ไปอยู่ที่นั้นนั่นแล ทำให้คิดในธรรมบทว่า กรรมจำแนกแจกสัตว์ให้เป็นต่างๆ กัน และเสวยผลต่างๆ กันตามวิบากของตนที่ทำไว้ ใครเกิดเป็นอะไร อยู่ที่ใด ย่อมตกอยู่ในอำนาจแห่งกรรมดี ชั่ว สุข ทุกข์ด้วยกัน ไม่มีพิเศษจากกรรมต่างกันอะไรเลย ผู้ทำดี ผลที่สนองตอบก็เป็นสุข ผู้ทำชั่ว ผลนั้นก็เป็นทุกข์ คำว่าสุขหรือทุกข์มีได้ในสัตว์ทั่วไปไม่นิยมชาติกำเนิด เป็นเพียงหยาบละเอียดต่างกันเท่านั้น ทั้งกายหยาบ กายละเอียด สรุปแล้วก็คือเรือนร่างแห่งความสุข ทุกข์เราดีๆ นี่เอง จึง*ไม่ควรตื่นเต้นในการเกิดซึ่งเท่ากับการตาย ในขณะเดียวกัน ผู้ไม่อยากตาย แต่ยังปรารถนาอยากเกิดเป็นนั่นเป็นนี่อยู่ก็เท่ากับปรารถนาความตายอยู่นั่นเอง*

ท่านว่า ผมนำเรื่องของผีของเทพที่เคยพบเห็นมาเทียบกับเรื่องของตัวและสัตว์ทั่วไปจนได้ความชัดเจนว่า ล้วนตกอยู่ในกองทุกข์ด้วยกัน เช่นเดียวกับสัตว์ชนิดต่างๆ ที่ถูกขังไว้ในที่แห่งเดียวกันฉะนั้น ทำให้เกิดความสลดสังเวชต่อความเกิดตายที่เราและสัตว์ทั้งหลายกำลังตกอยู่ โดยไม่มีวันเวลาว่าจะพ้นไปได้เมื่อไร และทำให้มีความขยันทางจิตตภาวนาเพื่อรื้อถอนกิเลสอันเป็นตัวนำของภพชาติมากขึ้น ตามเหตุการณ์ที่ประสบมา คำว่าภพหรือชาติก็คือที่ตั้งแห่งทุกข์โดยตรง *ผู้ประสงค์ความสุขอันสมบูรณ์จึงไม่ควรปรารถนา*

ความเกิด ซึ่งเป็นการขัดแย้งหรือตัดรอนความประสงค์นั้น นอกจากความสิ้นเชื้อภายในใจนั้นเป็นความสุขอันสมบูรณ์แท้

ท่านว่า ไม่เพียงทราบเรื่องเปรตผีเทวบุตรเทวดาเท่านั้น *แม้ท่านอาจารย์มั่นที่นิพพานแล้ว ยังเมตตามาเยี่ยมและแสดงธรรมโปรดท่านเสมอ ส่วนมากโอวาทท่านอาจารย์มั่นที่แสดงแก่ท่าน หนักไปในความไม่ประมาท โดยยกสติขึ้นเป็นเครื่องประกันความเพียรว่าผู้มีสติในอิริยาบถนั้นๆ ไม่เฉพาะเวลาเข้าที่ทำสมาธิภาวนา หรือเข้าทางจงกรมโดยความมีสติ จึงจะเรียกว่าทำความเพียร สตินั่นแลคือธรรมรับรู้ ธรรมต้านทาน ธรรมต่อสู้ ธรรมหลบฉากในวิธีการรบ ธรรมคืบหน้ากล้าตายในสงครามระหว่างกิเลสกับจิต ถ้าขาดสติเพียงอย่างเดียวก็เจ๊ง ท่านอาจารย์มั่นสอน นักปฏิบัติจึงควรบำรุงสติ สติควรมีอยู่กับธรรมทุกขั้นทุกภูมิของจิต* ไม่ว่าขั้นเริ่มฝึกหัด ไม่ว่าขั้นจิตเป็นสมาธิ ไม่ว่าขั้นเริ่มฝึกหัดทางปัญญา ไม่ว่าขั้นปัญญาและขั้นปัญญาอันแหลมคม สติมีความจำเป็นกับธรรมทุกขั้นไปตลอดสาย

สติไม่ควรให้อยู่ในวงจำกัดว่าควรมีน้อยเพียงนั้น หรือควรมีมากเพียงนั้น แต่ควรให้มีจนแก่กล้าเป็นขั้นมหาสติได้ยิ่งดี เพราะสติเป็นธรรมสำคัญในวงความเพียรที่ผู้ปฏิบัติควรสนใจอย่างยิ่ง ไม่ว่ากิจใดทั้งในและนอก ทั้งหยาบและละเอียด *สติเป็นธรรมจำเป็นที่ควรแทรกอยู่ด้วยทุกกรณี* สมาธิทุกขั้นปัญญาทุกภูมิ สติต้องเป็นพี่เลี้ยงให้เป็นไป ถ้าขาดสติเป็นเรื่องขาดมากกว่างานทุกชิ้นที่ขาดไปไม่ได้ทำ จะทำงานใดหรือไม่ แต่สติไม่ควรให้ขาดไปจากตัวจากใจ *ผู้พยายามบำรุงสติไม่ลดละ ไม่ว่ากิเลสจะหนาแน่นเพียงไรในหัวใจจะต้องเบิกทางให้เดินจนได้* คือ สมาธิทุกขั้นปัญญาทุกภูมิจะเกิดและมีกำลังได้ด้วยอำนาจสติเป็นเครื่องบำรุงหนีไม่พ้น ทางเชื่อมโยงแต่ขั้นเริ่มแรกจนถึงวิมุตติพระนิพพาน ได้แก่สตินี่แลเป็นผู้สนับสนุน ใครจะเจริญสมถะหรือวิปัสสนาขั้นใดก็ตาม ถ้าขาดสติแล้วสมถะและวิปัสสนานั้นไม่มีทางเจริญได้เลย

นับแต่เริ่มแรกปฏิบัติมาจนสุดทางเดิน ผมไม่มองเห็นธรรมใดที่เด่นและฝังลึกในใจเท่าสตินี่เลย สติเป็นทั้งพี่เลี้ยงเป็นทั้งอาหาร เป็นทั้งยารักษาของสมาธิและปัญญาทุกขั้น ธรรมดังกล่าวนี้จะเจริญได้จนสุดขั้นของตน ล้วนขึ้นอยู่กับสติเป็นผู้บำรุงรักษาโดยจะขาดไม่ได้ ท่านจงฟังให้ถึงใจ ยึดไว้อย่าหลงลืมว่า *สตินี่แลคือขุมกำลังใหญ่แห่งความเพียรทุกด้าน ต้องผ่านสตินี้ก่อนจะเคลื่อนไหวโยกย้ายความคิดเห็นไปในทางใด หยาบหรือละเอียดในธรรมขั้นใด ต้องมีสติเป็นตัวการสำคัญในวงความเพียร*

ปัญญาเมื่อถึงคราวคิดค้น จงคิดค้นให้เต็มฝีมืออย่าออมแรง กลัวปัญญาจะล้นฝั่ง ถ้าสติมีกำกับปัญญาไปทุกระยะที่พิจารณาคิดค้นแล้ว ปัญญาจะไม่ล้นฝั่งกลายเป็นความเหลวไหลไปได้ ที่ปัญญากลายเป็นน้ำล้นฝั่งจนหาที่จอดแวะและยุติไม่ได้นั้น เพราะขาดสติกำกับ ปัญญาจึงกลายเป็นสัญญาไปจนหาจุดความจริงไม่เจอ ปัญญาที่มีสติเป็นเพื่อนสอง

ต้องก้าวขึ้นสู่หาปัญญาโดยไม่คาดหมาย *ลงใจมีมหาสติมหาปัญญาเป็นเพื่อนสองแล้ว กิเลสจะหนาแน่นยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูกก็ไม่ทนความแตกทลาย เพราะอำนาจของมหาสติมหาปัญญาไปได้ การทำความเพียร อย่าสนใจมองดูเวลาสถานที่หรือสิ่งใด ยิ่งไปกว่าการมองดูจิตหรือเหตุการณ์ที่เกิดดับอยู่ภายในจิตด้วยสติ พิจารณาด้วยปัญญา นี่แลคือทางพ้นทุกข์ทั้งมวลอยู่ตรงนี้ ไม่อยู่กับสถานที่กาลเวลา*

แต่การแสวงหาที่วิเวกสงัดเพื่อชัยภูมิอันเหมาะสมนั้นเป็นความชอบธรรม แต่ระวังอย่าถือสิ่งนั้นเป็นอารมณ์จนกลายเป็นการสร้างอุปสรรคแก่ตน เพราะความกังวลแสวงหาสถานที่ การแสวงหาสถานที่ก็แสวงจนเป็นที่พอใจ สติก็ตั้งปัญญาก็คิดไปในขณะเดียวกัน อย่าให้เสียเวลาไปเปล่า *สติปัฏฐานสี่และสัจธรรมสี่ นั่นคือสนามรบ จงทุ่มเทสติปัญญาศรัทธาความเพียรลงที่นั่น อย่าสงสัยว่ามรรคผลนิพพานจะมีอยู่ในที่อื่นใด นอกไปจากวงสติปัฏฐานสี่และสัจธรรมสี่นี้ ธรรมดังกล่าวเป็นที่ยืนยันรับรองมรรคผลมาแต่ดึกดำบรรพ์และยังเป็นธรรมรับรองมรรคผลเต็มภูมิอยู่อย่างสมบูรณ์ไม่มีอะไรบกพร่อง*

การบกพร่องไม่สามารถถึงที่ประสงค์ได้ ขึ้นอยู่กับสติปัญญาศรัทธาความเพียรของแต่ละราย มิได้ขึ้นอยู่กับธรรมดังกล่าวที่เป็นธรรมยืนยันรับรองตายตัวอยู่แล้ว ท่านจงทำความมั่นใจต่อมรรคผล ด้วยการคุ้ยเขี่ยขุดค้นสติปัฏฐานสี่หรือสัจธรรมสี่ให้เต็มภูมิสติปัญญาที่มีอยู่ ท่านจะเป็นผู้หยิบยื่นมรรคผลให้แก่ท่านเอง ด้วยความสามารถของตนโดยไม่คาดฝัน ในวันหนึ่งข้างหน้าแน่นอน

ที่อธิบายนี้คือที่รวมแห่งมรรคผลว่า ไม่มีอยู่ในที่อื่นใด ท่านจงพยายามตามนี้ จงหายสงสัยในองค์พระศาสดา องค์พระธรรม และองค์พระสงฆ์ ตลอดครูอาจารย์ ที่โลกว่าท่านเข้าสู่นิพพานไปแล้ว

คำว่านิพพานมิได้อยู่ตามจุดที่โลกคาดคะเนหรือเดากัน แต่อยู่ที่โลกไม่สามารถคาดเดาได้ ท่านจะเห็นนิพพานที่นั่น เห็นพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เห็นครูอาจารย์ และเห็นท่านเองที่ตรงนั้น แล้วหายสงสัยโดยประการทั้งปวง ที่นั่นคือที่ไหนเล่า? ก็คือสติปัฏฐานสี่และสัจธรรมทั้งสี่ กับใจที่มีมหาสติมหาปัญญาคุ้ยเขี่ยขุดค้นอย่างละเอียดทั่วถึง จนเป็นธรรมของจริงล้วน ๆ ขึ้นมาทุกส่วน ไม่มีความรู้ความเห็นใดปลอมแปลงแฝงอยู่ในสติปัฏฐานสี่และสัจธรรมทั้งสี่นั่นเลย ต่างอันต่างจริง คือสติปัฏฐานสี่ก็จริง สัจธรรมทั้งสี่ก็จริง ใจก็จริงด้วยปัญญา นั่นแลคือวิมุตติ นั่นแลคือนิพพาน นั่นแลคือที่สถิตอยู่แห่งองค์ศาสดา องค์พระธรรม องค์พระสงฆ์ และครูอาจารย์ที่ท่านบริสุทธิ์ จะเป็นที่ไหนกันอีกเล่า ? นั่นแลคือที่ยุติความกังวล นั่นแลที่ปล่อยวางภพชาติทั้งมวล นั่นแลคือที่ปล่อยวางทุกข์ทั้งปวง ท่านปล่อยวางกันที่ตรงนั้น

ท่านจงพยายามในข้อปฏิบัติเพื่อความปล่อยวางที่จุดนั้น อย่าคาดคะเนอย่าเดาให้เสียเวลาและเหนื่อยเปล่า เพราะธรรมนั่นมิใช่ธรรมคาดคะเน มิใช่ธรรมเดา แต่เป็นธรรมจริง ใครจริงในข้อวัตรปฏิบัติที่ประทานไว้ ผู้นั้นจะเข้าถึงธรรมจริงปราศจากความด้นเดาใด ๆ ทั้งสิ้นดังนี้

พอเมตตาสั่งสอนจบลง ท่านอาจารย์องค์นั้นก้มลงกราบโดยทางสมาธิภาวนา เสร็จแล้วท่านอาจารย์มั่นขยับเคลื่อนองค์เล็กน้อยแล้วหายลับไปเลย คราวนี้ท่านมิได้เหาะมาโดยทางอากาศ เวลาท่านจากไป องค์ท่านก็หายลับไปเลย ท่านว่าตามนิมิตสำหรับท่านอาจารย์มั่นเอาแน่ไม่ค่อยได้ คือ บางทีท่านเหาะลอยมาทางอากาศและกลับไปทางอากาศ แต่บางทีก็เดินมาอย่างธรรมดาและหายไปอย่างธรรมดา รูปลักษณะท่านเป็นร่างเดิมไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง ทุกครั้งที่ท่านเมตตาสั่งสอน ท่านมาในร่างเดิม ท่านว่าท่านอาจารย์มั่นมาเมตตาสั่งสอนท่านเสมอ

ท่านอาจารย์องค์นี้มีนิสัยวาสนาแปลก ๆ อยู่บ้าง ที่สำคัญก็คือ ท่านชอบอยู่ในป่าในเขาและชอบเที่ยวคนเดียว แม้จะออกมาเกี่ยวข้องกับหมู่คณะบ้างก็เพียงชั่วคราว และชอบเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ มีเสือเป็นต้น แต่ชีวิตท่านก็ผ่านมาได้ด้วยความราบรื่นปลอดภัย ครั้งหนึ่งตอนกลางวันท่านพักจำวัดอยู่ในกุฏิเล็ก ๆ เผอิญวันนั้นโยมมารดาท่านไปที่วัด ไม่ทราบอะไรดลใจให้โยมท่านไปร้องเรียกท่านให้ลงไปศาลาอย่างรีบด่วน โดยบอกว่าเวลานี้มีพระนางมัทรีมาอยู่ที่ศาลา ขอนิมนต์ท่านลงไปศาลาเดี๋ยวนี้ ๆ ทั้งร้องเรียก ทั้งยืนคอยท่านอยู่หน้ากุฏิให้รีบลงไปโดยด่วน จนท่านตกใจตื่นทั้งหลับและรีบลงมาจากกุฏิทันที มิได้คิดว่าอะไรเป็นอะไร ที่ว่าพระนางมัทรีอยู่ที่ศาลาจะจริงหรือเท็จ ก็ยังมิได้พิจารณา รีบลุกพรวดพราดลงจากกุฏิเลยในเดี๋ยวนั้น

น่าอัศจรรย์เกินคาด เรื่องไม่คาดฝันก็ได้เริ่มเกิดขึ้นในขณะนั้น คือ พอท่านลงจากกุฏิมาด้วยความรีบด่วนได้ประมาณสามวาเท่านั้น ต้นไม้ใหญ่หน้ากุฏิท่านก็หักล้มลงทับกุฏิท่านในขณะนั้น จนแหลกละเอียดไม่มีชิ้นเหลืออยู่เลย ถ้าท่านยังนอนหลับอยู่ในกุฏิโดยโยมท่านมิได้มาปลุกอย่างกะทันหันแล้ว อย่างไรก็คงหลับเตลิดไปเลยจนป่านนี้ คงไม่มีวันตื่นแน่นอน ท่านว่า นี่แลคือกรรมที่ยังสืบต่ออยู่จึงยังไม่ถึงที่ ชีวิตก็ยังผ่านมาได้ถึงวันนี้ ไม่งั้นก็คือขณะนั้นแน่นอนเป็นวาระสุดท้ายท่าน พอเรื่องผ่านไปแล้ว ท่านจึงถามโยมมารดาว่าเพราะเหตุไร อยู่ ๆ จึงมาเรียกปลุกท่านอย่างรีบด่วนจนไม่ได้ตั้งเนื้อตั้งตัว รีบลุกออกมาทั้งที่กำลังเป็นบ้าหลับบ้าตื่น และเวลาตื่นขึ้นมาแล้วยังงงงันอยู่เลย แม้กระทั่งไม้ล้มทับกุฏิ

โยมมารดาบอกว่า เหมือนมีอะไรบันดาลใจให้ต้องรีบไปปลุกท่านให้ลุกเพื่อมาดูพระนางมัทรี ประกอบกับขณะนั้น ก็ปรากฏเห็นพระนางมัทรีมานั่งอยู่บนศาลาจริง ๆ ด้วย โดยพระนางทรงบอกเองว่าตนเป็นพระนางมัทรี จึงอยากให้พระลูกชายมาต้อนรับและดู

พระนางมัทรี แต่ก่อนเคยได้ยินแต่ชื่อในพระเวสสันดรชาดก ไม่คาดฝันว่าจะได้เห็นองค์พระนางมัทรีเอง เสด็จมาอยู่ที่ศาลาในป่าเช่นนั้น จึงทำให้เกิดความตื้นตันใจอย่างบอกไม่ถูก จึงรีบไปปลุกลูกชายให้ตื่นและรีบลงไปศาลาหาพระนางมัทรี เรื่องก็ดังที่ปรากฏนั่นแล โยมท่านว่า ผมเองก็อัศจรรย์ไม่เคยคาดคิดว่าเรื่องทำนองนี้จะเกิดขึ้น ไม่เช่นนั้นผมต้องตายแล้วแต่บัดนั้น ท่านว่า

ขณะฟังท่านเล่า ขนลุกซู่ทุกที ท่านว่ากรรมบันดาลจริง ๆ ที่ว่าพระนางมัทรีมานั่งอยู่ที่ศาลานั้น น่าจะเป็นเทวดานิมิตเพศเป็นพระนางมัทรีมาช่วยชีวิตท่านไว้ ไม่เช่นนั้นก็คงจบไปแล้วในวันนั้น มิได้เป็นท่านมาจนบัดนี้เลย ฟังโยมท่านพูดว่าเป็นผู้หญิงจริง ๆ นั่งอยู่บนศาลา รูปร่างสวยงามมาก ไม่เคยเห็นหญิงใดสวยงามเหมือนหญิงที่ประกาศตนว่าเป็นพระนางมัทรีซึ่งนั่งอยู่บนศาลานั้น แต่เวลาพากันกลับมาดูอีกหลังจากเหตุการณ์ผ่านไปแล้ว ไม่เห็นมีพระนางมัทรีอยู่ที่นั่นเลย เห็นแต่รูปพระเวสสันดรกับรูปพระนางมัทรีที่มีอยู่บนศาลามาดั้งเดิมเท่านั้น ใคร ๆ นึกประหลาดและอัศจรรย์ไปตาม ๆ กันที่เหตุการณ์เปลี่ยนไปในทำนองนั้น

ท่านอาจารย์องค์นี้รู้สึกหวุดหวิดต่อชีวิตมาหลายครั้ง คือ เคยเผชิญกับเสือมาหลายครั้ง ไม้ล้มทับกุฏิแหลกละเอียด องค์ท่านเทวดาบันดาลให้หนีพ้นไปได้อีก ครั้งสุดท้ายนี้ก็หวุดหวิดไปเหมือนกัน คือ วันนั้นเดินทางไปพักในป่าใหญ่นอกบ้านแห่งหนึ่ง เนื่องจากเดินทางมาจากเขา พอมาถึงที่นั้นค่ำพอดี จึงแวะพักในป่านั้น พอตกกลางคืนราว ๓ ทุ่ม ทั้งฝนทั้งพายุโหมกันมาอย่างหนัก ทั้งลูกเห็บเม็ดโต ๆ ก็ลงพร้อมกัน หาที่หลบหลีกไม่ได้ต้องยืนพิงต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งด้วยความจำเป็น ตามองไม่เห็นอะไร ฝนก็ตกเต็มที่ ลูกเห็บก็ลงราวกับพังหินลงจากภูเขา พายุใหญ่ก็โหมกันมาเหมือนต้นไม้จะถอนไปทั้งรากทั้งโคน ขณะยืนเปียกฝน มือข้างหนึ่งถือกลดกางไว้ บ่าข้างหนึ่งสะพายบาตร ยืนหนาวตัวสั่นอยู่ใต้ต้นไม้เหมือนลูกนกถูกฝน

ไม่นึกไม่ฝัน เหตุไม่คาดฝันก็ได้เกิดขึ้นในขณะนั้น คือ กิ่งไม้ใหญ่ถูกพายุพัดทนไม่ไหว หักขาดตกลงถูกกลดในมือท่านแหลกละเอียดหมด บาตรหลุดบ่าตกกระเด็นไปคนละทิศละทาง คราวนี้เป็นอันว่ายังเหลือแต่ตัวกับลมหายใจทนหนาวอยู่ คอยวาระสุดท้ายจะมาถึง บริขารชิ้นใดตกไปไหนก็ไม่มีทางทราบได้ เพราะเป็นเวลากลางคืน ฝนกำลังตกหนัก พายุกำลังแรงเต็มที่ ตามองไม่เห็นอะไร มีแต่ยืนหลับตาดูลมหายใจอยู่เท่านั้นว่าจะหยุดทำงานกันขณะใด ยังมีติดตัวอยู่เฉพาะสบงกับจีวรที่นุ่งห่มปกปิดกายเท่านั้น ทั้งเปียกปอนไม่มีดีเลย ความหนาวเหน็บเจ็บปวดปรากฏว่ารวดร้าวไปทั้งร่าง ชนิดพูดไม่ออกบอกไม่ถูก นึกว่าตัวเองตายไปครึ่งหนึ่งแล้ว เนื่องจากความทุกข์ทรมานแสนสาหัส จนหาอะไรเทียบไม่ได้เวลานั้น ยืนนึกถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมครูที่ทรงได้รับความทุกข์ทรมาน ยิ่งกว่าตัวที่

กำลังได้รับอยู่เวลานั้นมากมาย ท่านไม่เห็นเป็นอะไร ยังเล็ดลอดอันตรายทั้งหลายมาจนได้ตรัสรู้เป็นศาสดาสอนโลก ส่วนเรามีทุกข์บ้างชั่วระยะเวลาฝนตกเท่านี้ยังทนไม่ไหว ก็ควรตายไปเสียอย่าเสียดายชีวิตเลย

พอฝนและพายุสงบลงซึ่งเป็นเวลานานประมาณ ๒ ชั่วโมงเศษ จึงพอมีลมหายใจคืนมาบ้าง ทีแรกนึกว่าตายไปกับฝนกับพายุและลูกเห็บหมดแล้ว คืนนั้นไม่ได้พักหลับนอนทั้งคืน ทั้งยืนทั้งนั่งตัวสั่นอยู่ตลอดสว่าง ขณะที่ฝนกำลังตกนั้น ก็บังเอิญมีงูสามเหลี่ยมใหญ่ตัวหนึ่งเลื้อยเข้ามาหาท่าน ไล่ก็ไม่ยอมหนี มันเลื้อยเฉียดมาที่เท้า ก้มลงดูใกล้ๆ จึงทราบว่าเป็นงูสามเหลี่ยม ที่พอมองเห็นได้บ้างก็เพราะเป็นหน้าเดือนหงาย แม้จะมืดด้วยอากาศฝนก็ยังพอมองเห็นได้ งูตัวนั้นจากไล่ไม่ยอมหนีแล้ว มันยังมาขดตัวอยู่ข้างๆ คนอีก ห่างกันประมาณครึ่งเมตรเท่านั้น จึงทำให้คิดปลงอนิจจังว่า คราวนี้เราเป็นทุกข์เต็มทน แต่งูตัวนี้เวลาฝนตกคงนึกสนุกจึงออกเที่ยวหาอาหารกิน แทนที่จะไปเที่ยวหาอาหาร ทำไมจึงกลับมานอนขดอยู่ข้างเราอย่างนี้ ซึ่งไล่ก็ไม่ยอมหนี ชะรอยมันคงจะมาเป็นมิตรกับเราในยามทุกข์ยากกระมัง

พอปลงอนิจจังตกก็เลยหยุดไล่ ปล่อยให้มันนอนอยู่ตามสบาย แต่ไม่แสดงกิริยาท่าทางน่ากลัวอะไรเลย คงอยู่ตามธรรมดาของมันอย่างนั้นเอง จวนสว่างมันถึงได้หนีไป ส่วนท่านเองหนีไปไหนไม่ได้เพราะตามองไม่เห็นอะไร ไฟก็จุดไม่ได้ ไม้ขีดไฟที่เก็บไว้ในบาตร ก็ถูกกิ่งไม้ใหญ่ตกลงมาทับหลุดมือหายไปไหนก็ไม่มีทางทราบได้ เทียนไขและโคมไฟที่อยู่ในบาตรก็เช่นกัน ไม่ทราบตกหายไปไหน จำต้องทนนั่งลิงนอนลิงเฝ้างูสามเหลี่ยมอยู่จนถึงสว่าง เมื่อสว่างพอมองเห็นอะไรได้บ้าง จึงเที่ยวค้นดูบริขารต่างๆ ที่ตกหายไป เฉพาะกลดถูกกิ่งไม้ทับแหลกไม่มีชิ้นดีเลย ส่วนบาตรถูกไม้ทับบู้บี้ไปหมดแต่ยังพอแก้ไขได้ จึงนำมาทุบตีที่บุบๆ ออก พอได้ใส่อาหารฉันในวันต่อไป

ตอนเช้าชาวบ้านออกมาดูท่าน ต่างพากันมาปลงธรรมสังเวชว่า ท่านมีบุญมากไม่ตายไปเสียแต่คืนนี้ น่าสงสารท่านเหลือประมาณ แต่ก็ช่วยอะไรไม่ได้เวลานั้น เพราะทางบ้านก็หลังคาถูกพายุพัดกระเจิงไปตามลมก็มีเยอะ เหตุการณ์ขนาดนี้ถ้ายังไม่ถึงคราวก็ผ่านพ้นไปได้ แต่ใครเล่าจะอยากเจอบ้างเหตุการณ์ทำนองนี้

นี่แล ชีวิตของพระธุดงคกรรมฐานที่ท่านพยายามฟันฝ่ามาแต่ละองค์ ก่อนจะได้เป็นครูอาจารย์นำธรรมมาสั่งสอนคณะลูกศิษย์ ชีวิตท่านเป็นมากับความทุกข์ทรมานดังที่ทราบอยู่ขณะนี้ แม้เช่นนั้นท่านก็ไม่ยอมลดละความเพียร ที่ท่านนั่งลิงนอนลิงทนหนาวตลอดคืนก็คือการรบข้าศึกอีกวิธีหนึ่ง วิธีนี้เรียกว่าวิธีจนตรอก ถูกข้าศึกคือฝนตก พายุพัด ลูกเห็บตกและกิ่งไม้หักตกลงมาทับบริขารแหลกกระจุยกระจาย ซึ่งเป็นข้าศึกชนิดล้อมรอบขอบชิดจนหาทางออกไม่ได้ ที่เรียกว่ารบข้าศึกแบบวิธีจนตรอก ตัวเองแทบตาย แต่ก็ยังผ่านพ้นมาได้

นับว่ายังไม่ถึงคราว และผ่านมาจนได้เป็นครูอาจารย์ให้อรรถให้ธรรม คณะลูกศิษย์ยังได้ฟังธรรมเดนตายจากท่าน ถ้าองค์ท่านไม่เหลือเดนมา ธรรมก็คงไม่เหลือเป็นธรรมเดนมาถึงพวกเรา เมื่อคิดดูแล้วคณะลูกศิษย์รู้สึกได้เปรียบท่านอยู่มาก อยู่ๆ ก็ได้ฟัง ไม่ยากเย็นเข็ญใจเหมือนท่านผู้ขวนขวาย

ท่านอาจารย์องค์นี้ทุกข์ก็มาก ทั้งเป็นทุกข์ซ้ำซากนับแต่เริ่มปฏิบัติมา ภูมิธรรมท่านก็สูงน่าเคารพบูชาเป็นขวัญตาขวัญใจแก่พวกเรา แม้ทุกวันนี้ท่านมิได้ลดหย่อนความพากเพียร เพราะท่านเคยได้ผลด้วยความเพียร จึงพยายามเพียรเรื่อยมา ไม่เคยเห็นผลจากความเกียจคร้านอ่อนแอ ท่านจึงไม่ยอมอ่อนแอ ท่านที่เคยเห็นผลในทางใดก็มักเพียรในทางนั้นดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ท่านอาจารย์องค์นี้ควรเป็นทิฏฐานุคติได้เป็นอย่างดี ยากจะมีผู้ทำได้อย่างท่าน ภูมิจิตภูมิธรรมท่านน่าเคารพเลื่อมใสมาก ทางสมาธิก็เก่ง รู้ได้ทั้งข้างในข้างนอกเกี่ยวกับพวกเปรตผีเทวดาพญานาค ยากจะมีผู้รู้เห็นได้อย่างท่าน ทางปัญญาท่านก็ดี ธุดงควัตรนับว่าท่านเป็นผู้รักชอบมากและรักษาไว้ด้วยดีตลอดมา ท่านเป็นผู้มีคุณธรรมสูงในบรรดาลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่นด้วยกัน

สมัยท่านอาจารย์มั่นยังอยู่ ท่านได้รับความชมเชยว่ามีนิสัยในการสงเคราะห์เทวดาพูดเรื่องเทวดาเปรตผีพญานาครู้เรื่องกัน เป็นผู้มักน้อยสันโดษ ชอบอยู่โดดเดี่ยวในป่าในเขาคนเดียว มีนิสัยเด็ดเดี่ยวอาจหาญดี ประคองความเพียรดี ไม่ค่อยตื่นเต้นตามโลกสงสารที่นิยมนั้นๆ นี้ๆ กันอย่างง่ายดาย ถือป่าเข้าถ้ำเงื้อมผาเป็นที่อยู่เรื่อยมาตามทางดำเนินของครูอาจารย์ที่พาดำเนิน ไม่เป็นคนมีนิสัยกลับกลอกประจบสอพลอ ที่เข้านอกออกในวิ่งใต้เข้าเหนือได้ แต่ยึดถือเอาสารประโยชน์อะไรไม่ค่อยได้ ชอบมีแต่ชื่อไม่มีตัวจริง ถ้าเป็นเงินก็มีแต่บัญชีไม่มีตัวเงิน ส่วนท่าน...นี้เป็นผู้มีคุณธรรมที่น่าชมเชย และชมว่าเป็นผู้พูดน้อยแต่ต่อยมาก ไม่ค่อยมีการพูดพล่ามลมๆ แล้งๆ ซึ่งความจริงไม่ค่อยมีดังที่ควรจะเป็น แต่ท่าน...นี้ชอบพูดจริงทำจริงเป็นนิสัย สมเป็นพระปฏิบัตินับแต่วันบวชมาจนบัดนี้ดังนี้

สำหรับอติเรกลาภท่านไม่ค่อยมีมาก แต่บรรดาพระและคณะศิษย์ท่านก็ทราบได้ดีถึงสาเหตุที่ท่านไม่ค่อยมีสิ่งเหล่านี้มาก เนื่องจากท่านชอบเที่ยวอยู่แต่ป่าแต่เขาเป็นนิสัย ไม่ค่อยออกมาบ้านเมืองที่มีผู้คนมาก และท่านอยู่ไม่ค่อยเป็นที่เป็นฐานที่ผู้คนจะพอทราบและเข้าถึงท่านได้ง่ายๆ อีกประการหนึ่ง ท่านมีนิสัยไม่ชอบเกลื่อนกล่นวุ่นวายกับผู้คนและเครื่องไทยทานทั้งหลายยิ่งกว่าการสนใจในธรรม จึงทำให้มีนิสัยชอบในทางเป็นนักแสวงธรรม และอยู่ตามสถานที่ที่เห็นว่าการบำเพ็ญเพื่อธรรมที่ตนมุ่งหมายจะสะดวก

ท่านอาจารย์องค์นี้ปกติชอบเผชิญกับเหตุการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับสัตว์ร้าย ซึ่งน่าจะเคยมีอริศัตรูต่อกันกับสัตว์ทั้งหลายมาแต่อดีตอยู่มากมาย จึงชอบเด่นในทางประสบภัยบ่อย

ที่สุดในชีวิตแห่งนักบวชท่าน แต่เมื่อสังเกตดูตามเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมา ไม่ว่ารายใด มักจะมาเสริมกำลังทางจิตใจท่านให้เด่นขึ้นทุกคราวที่เผชิญ มิได้ทำให้เกิดความอาภัพอับเฉาเศร้าใจและเป็นอันตรายแก่ชีวิตพรหมจรรย์ท่านแต่ประการใด ยิ่งเผชิญบ่อยก็ยิ่งทำให้ท่านเชื่อบุญเชื่อกรรมเชื่อศีลเชื่อธรรม และเชื่อสมรรถภาพทางจิตใจตนเองมากขึ้นกว่าปกติธรรมดา ที่ไม่ประสบพบปะสิ่งใด ๆ เสียเลย

จึงทำให้สันนิษฐาน หรือคิดด้นเดาไปตามความรู้สึกของวงนักปฏิบัติกรรมฐานด้วยกันว่า เพราะอำนาจแห่งเมตตาจิต อำนาจแห่งจิตของผู้ปฏิบัติ และอำนาจแห่งธรรมอันเป็นธรรมที่เคยให้ความไว้วางใจและความร่มเย็นแก่โลกตลอดมาก็ได้ จึงทำให้แคล้วคลาดปลอดภัย และได้กำลังจิตใจไปทุกระยะที่มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้น ท่านอาจารย์องค์นี้ก็น่าจะอยู่ในข่ายแห่งความเป็นผู้มีเมตตาจิตแรง พอให้เกิดความสะดุดใจ เพื่อลดความโหดร้ายทารุณของสัตว์ต่าง ๆ ลงได้ จนกลายเป็นมิตรภาพอันสนิทสนมทางภายในแก่กันและกันได้ มิฉะนั้นคงเป็นอันตรายแก่ชีวิตพรหมจรรย์ไปนานแล้ว ไม่ได้มาเป็นเจ้าของประวัติทั้งที่องค์ท่านยังมีชีวิตอยู่ได้เลย

ธรรมจึงเป็นความมหัศจรรย์เกินคาด สำหรับผู้ที่ได้สัมผัสรับทราบประจักษ์ด้วยตนเอง แต่เป็นสิ่งลึกลับสำหรับรายที่ไม่อยู่ในวิสัยจะมีทางทราบได้ แต่อย่างไรก็ตาม ธรรมต้องเป็นธรรมคู่เคียงกับโลกอยู่เสมอไป มิได้ขึ้นอยู่กับความสัมผัสรับรู้หรือไม่รู้ เชื่อหรือไม่เชื่อของใคร ๆ เพราะธรรมเป็นเอกสิทธิ์เอกธรรมตามหลักธรรมชาติของตนมาดั้งเดิม มิได้ขึ้นอยู่กับอะไรพอจะเอนเอียงหรือคล้อยตามไปกับสิ่งนั้น ๆ

ท่านอาจารย์องค์นี้ท่านคงเชื่อคุณธรรมทั้งหลายดังกล่าวมาอย่างฝังใจ จึงชอบบุกป่าฝ่าอุปสรรคนานาชนิด ไม่มีท้อถอยอ่อนแอ แต่รู้สึกท่านพอใจและดำเนินวิธีนี้อย่างสนิทใจมากขึ้น เราทราบได้เวลาออกพรรษาแล้ว ท่านต้องออกเดินธุดงค์เข้าป่าเข้าเขาหายเงียบไปเลยทุกปี ไม่เห็นท่านมาอยู่มั่วสุมคลุกคลีกับใคร ๆ เห็นแต่ท่านเข้าป่าเข้าเขาเร่งความเพียรทางใจไม่มีลดละปล่อยวาง ท่านพูดเรื่องป่าเรื่องเขาเรื่องถ้ำเงื้อมผาในสถานที่ต่าง ๆ ได้อย่างคล่องปากด้วยท่าทางอันพอใจจริง ๆ ยิ่งให้ท่านพรรณนาป่าพรรณนาเขาพรรณนาถ้ำพรรณนาเงื้อมผาด้วยแล้ว ทำให้ผู้ฟังสนใจในสภาพเช่นนั้นอยู่แล้วเกิดความเพลินใจไม่อยากให้จบลงอย่างง่าย ๆ และวาดมโนภาพไปตามอย่างสุดซึ้งเพลินใจ ประหนึ่งตนก็จะไปปลงภาระอันหนักหน่วงคือกิเลสทุกประเภทจากบนบ่าคือดวงใจ ลงโดยสิ้นเชิงในที่ดังกล่าวนั้นจริง ๆ ฟังแล้วเกิดกำลังใจคิดอยากไปและอยู่ในที่เหมาะ ๆ ดังท่านเล่าให้ฟังเป็นที่บำเพ็ญ ใจจะได้สงบเยือกเย็นง่ายกว่าที่ธรรมดาที่เคยอยู่มาจนจำเจ

ท่านเล่าว่า บางครั้งจะเป็นเวลาเรากำลังนั่งภาวนาอยู่ หรือจะเป็นเวลาเรานอนหลับก็ทราบไม่ได้ ตอนกลางคืนไม่ทราบว่าเป็นเวลาเท่าไหร่ เสือโคร่งใหญ่ด้อมเข้ามาจนถึงแคร่

เล็ก ๆ ที่เราพักนอนโดยไม่รู้สึกตัวเลย ตื่นเช้าจึงเห็นรอยมัน เพราะบริเวณที่อยู่อาศัยเราปัดกวาดไว้อย่างเตียนโล่ง อะไรเดินเข้ามาต้องเห็นรอยทันที พอเห็นรอยมันตอนเช้าข้าง ๆ บริเวณจึงตามดูรอยมันเข้ามา ที่ไหนได้มันเข้ามาจนถึงแคร่ที่นอนเราจริง ๆ ไม่ได้ห่างกันอะไรเป็นเมตร ๆ ศอก ๆ เลย เรากะดูรอยเท้าที่มันเหยียบไว้กับแคร่ที่นอนห่างกันเพียงศอกเดียวก็ไม่ถึง มันคงจะสูดดมกลิ่นคนดิบดีแล้วค่อยถอยออกไป เวลาไปก็กลับออกไปทางเก่าที่มันเข้ามานั่นเอง ไม่เที่ยวเดินตามบริเวณรอบ ๆ ที่เราพักอยู่เลย

พอเห็นรอยมันที่กล้าหาญเข้ามาจนถึงตัวคน เรารู้สึกเสียวนิด ๆ เพราะรอยมันใหญ่มากผิดปกติ แต่ก็เห็นมาเพียงคืนเดียวเท่านั้น ไม่เห็นมาอีกเลย เราเองก็พักอยู่ที่นั่นเป็นเดือน ๆ ถ้ามันสนใจจะเอาเราเป็นอาหารจริง ๆ ก็คงกลับมาอีก แต่เห็นหายเงียบไปเลย ได้ยินแต่เสียงมันร้องครวญครางอยู่ตามรอบ ๆ บริเวณธรรมดาเหมือนที่เคยได้ยินทั่ว ๆ ไป

ผู้เขียนเป็นคนนิสัยซอกแซก พอได้ยินท่านเล่าให้ฟังก็รีบเรียนถามเป็นเชิงส่งเสริมทันทีว่า นั่นเข้าใจว่ามันเข้ามาไหว้ชมบารมีท่านอาจารย์ต่างหาก มิได้เข้ามาฐานเป็นศัตรู เพราะมันเป็นสัตว์บวชบำเพ็ญธรรมไม่ได้เหมือนมนุษย์ เมื่อเดินเที่ยวเปะปะมาเจอพระผู้มีเมตตาเข้าบ้างก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธา จะเข้ามากราบไหว้ชมบารมีในเวลาธรรมดาก็เกรงว่าพระท่านจะกลัว เลยแอบด้อมเข้ามาในเวลาท่านหลับจะได้ชมสนิทใจ ทั้งพระท่านก็ไม่รู้สึกตัวและไม่กลัว อันเป็นการเขย่าขวัญโดยผิดความมุ่งหมายที่มันอุตส่าห์มากราบเยี่ยมทั้งที พอได้ไหว้อย่างสมใจแล้วก็รีบถอยออกไปทันที กลัวท่านจะตื่นและกลัว ซึ่งอาจแสดงอาการหรือร่ายมนต์วิชาคาถาอาคมอย่างใดอย่างหนึ่งใส่มันก็ได้ พอให้เสียเส้นใจที่มันเคารพเลื่อมใส กระผมคิดว่าควรจะเป็นอย่างนั้นมากกว่าอย่างอื่น ไม่เช่นนั้น มันคงไม่กล้าเข้ามาจนถึงที่อยู่แน่ ๆ

ท่านหัวเราะเบา ๆ แล้วพูดว่า มันจะไปรู้ความเลื่อมใสศรัทธาอะไรกับเรา นอกจากมันอาจคิดว่า นี่เป็นอาหารว่างของเราหรืออะไรกันแน่เท่านั้น จึงแอบเข้ามาดู พอทราบว่าเป็นคนซึ่งเป็นสิ่งที่มันเคยกลัวมาแต่เกิด จึงรีบหลบหนีไป นับแต่วันนั้นแล้วไม่เห็นมันมาด้อม ๆ มอง ๆ อีกเลยจนกระทั่งเราหนีจากที่นั่น ท่านว่าสัตว์พรรค์นี้ก็แปลก ราวกับมีอะไรเข้าสิงใจให้มันคิดอยากมาดูพระกรรมฐาน ที่กำลังนั่งทำสมาธิภาวนาบ้าง กำลังเดินจงกรมทำความเพียรอยู่บ้าง กำลังนั่งภาวนาอยู่ภายในมุ้งบ้าง กำลังนอนหลับอยู่บ้าง บางทีอยู่ ๆ ตอนเช้ามันคิดอยากขึ้นมาหาเรา ก็ขึ้นมานั่งแบบสุนัข นั่งแล้วดูเราเอาอย่างดื้อ ๆ โดยไม่ทำท่าให้เรากลัว บางทีกลางคืนก็ทั้งเดินทั้งร้องครวญครางขึ้นมาหาเราอยู่ในถ้ำ เมื่อมาถึงแล้วก็นั่งดูเราเฉย ๆ แบบสุนัขนั่ง เสร็จแล้วก็ลงไปโดยไม่ทำท่าทำทางให้เป็นที่น่ากลัวอะไรเลย แต่เราก็อดขยาดมันไม่ได้ เพราะเป็นสัตว์ที่น่ากลัวมาแต่ไหนแต่ไรอยู่แล้ว

ที่แปลกก็คือไม่ว่าตัวใดมาหาเรา ณ ที่ใดและเวลาใดซึ่งมีแต่ชนิดลายพาดกลอนตัวใหญ่ ๆ และยาวเหยียดน่ากลัวทั้งนั้น แต่มิได้แสดงอาการคำรามอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นที่น่ากลัวเลย เพียงมาดู ๆ เสร็จแล้วก็หนีไป ไม่กลับมาอีกเลย ไม่ว่าเราพักอยู่ในที่เช่นไร เวลาเขามาหาเราก็มาในลักษณะเดียวกัน คือ มิได้แสดงตัวเป็นศัตรูและพยายามจะกัดฉีกเป็นอาหาร แต่มาในลักษณะสัตว์บ้านที่มีความเชื่องชินต่อคนมาแล้ว จึงมิได้แสดงตัวเป็นศัตรูต่อเรา แต่แสงตาที่มันมองมาหาเราแต่ละครั้งนั้น รู้สึกคมกล้ามากตามธรรมชาติของมัน ทั้งที่มันมิได้ใช้แสงตาสัมปยุตไปด้วยความกริ้วโกรธหิวโหยจะตะครุบเรากินเป็นอาหารเลย แต่ก็เป็นแสงตาที่คมกล้าน่ากลัวตามธรรมชาติของมันอยู่นั่นเอง ผู้เขียนปากอยู่ไม่เป็นสุขจึงเรียนถามท่านว่า เวลามันเข้ามาหาท่านอาจารย์ อาจารย์ได้พูดอะไรกับมันบ้างหรือเปล่า

ท่าน : พูดบ้างเหมือนกัน เช่นว่าจะขึ้นมาทำไมที่นี่ เพราะไม่ใช่ทำเลหากินของแกเป็นที่พักภาวนาของพระท่านต่างหาก ไปเสีย ไปเที่ยวที่อื่น อย่าขึ้นมาที่นี่ เดี๋ยวพระท่านกลัวแก จะเป็นบาปตกนรกนะ ที่ว่าเดี๋ยวพระท่านกลัวนั่นว่าเฉย ๆ ความจริงเรากลัวมันอยู่แล้วแต่ขณะที่มองเห็นทีแรก

ผู้ถาม : ท่านอาจารย์เคยเดินเข้าไปหามันบ้างหรือเปล่า ขณะที่มันขึ้นมานั่งดูท่านอาจารย์อยู่ต่อหน้า

ท่าน : บางครั้งก็เดินเข้าไปหามันเหมือนกันเวลาบอกให้มันหนีไป แต่มันยังไม่ไปคงนั่งดูเราเฉยอยู่ เราก็เดินเข้าไปหามันซึ่งอยู่ห่างกันประมาณสามสี่วาเท่านั้น ทั้งเดินเข้าไปทั้งชี้ไม้ชี้มือบอกมันว่า โน้นทำเลเที่ยวของแกไม่อด มีแต่ป่าแต่เขาทั้งนั้น จะเที่ยวที่ไหนก็ได้ตามชอบใจ ดีกว่ามาเที่ยวที่นี่ให้พระท่านกลัว ไปเดี๋ยวนี้ อย่าขึ้นมานั่งเล่นให้พระกลัว ท่านกำลังภาวนา เดี๋ยวตกนรกนะ เวลาจะไป มันโดดปุ๊กเดียวแล้วก็หายเงียบไปเลย มันคงรู้เรื่องของพระอยู่บ้างผมว่า ถ้าไม่รู้มันจะขึ้นมาหาอะไรในถ้ำที่เราอยู่ เพราะถ้ำบางแห่งก็โล่งโถงไม่น่าอยู่และไม่น่าขึ้นมาสำหรับสัตว์พรรค์นี้ ซึ่งชอบอยู่ในที่กำบังหลบซ่อนเก็บเนื้อเก็บตัวตามนิสัย มันต้องรู้เรื่องของพระอยู่บ้าง จึงอุตส่าห์ขึ้นมาหาเราในลักษณะคล้ายคลึงกับเด็กที่คิดสนุก ก็พากันขึ้นไปหาพระบนถ้ำซึ่งเคยมีอยู่บ่อย ๆ ในเวลากลางวันเงียบ ๆ แต่เสือผิดกับเด็กอยู่บ้างที่ชอบมาหาพระตอนกลางคืนหรือตอนเช้า ๆ ก่อนบิณฑบาต

ผู้ถาม : ก่อนที่เสือจะขึ้นมานั้น ท่านอาจารย์เคยนึกอยากให้มันขึ้นมาหาบ้างหรือเปล่า

ท่าน : จะคิดอยากให้มันขึ้นมาหาประโยชน์อะไรเล่า แม้มันมาชั่วขณะเท่านั้น ก็กลัวมันแทบจะตายและเหงื่อแตกโชกอยู่แล้ว ถ้ามันขืนอยู่ที่นั่นนาน ๆ ไม่ยอมลงไป น่ากลัวไข้จับสั่นเล่นงานในขณะนั้นโดยไม่ต้องสงสัย ใครจะคิดคะนองดื้อด้านอยากให้เสือขึ้นมาหาไม่เข้าเรื่องเข้าราวอย่างนั้นเล่า แล้วท่านหัวเราะนิดหนึ่ง

ก็เห็นท่านอาจารย์กล้าหาญไม่นึกกลัวอะไร อยู่คนเดียวไม่มีเพื่อนคุยแก้ง่วง นึกสนุกขึ้นมาอยากให้เสือมาเป็นเพื่อนคุยบ้าง กระผมจึงได้เรียนถามอย่างนั้น

ท่านยิ้มแล้วพูดว่า หาเรื่องตายไม่เข้าท่าเข้าทีอะไรเลย ใครจะไปหาญคิดเช่นนั้น ซึ่งเป็นความประมาทผิดธรรม เผื่อมันโผล่ขึ้นมาทำท่าเอาจริงเอาจัง จะมีโลกไหนให้คนกล้าไม่รู้จักตายอยู่ล่ะ ดังนี้

ปฏิปทาของพระกรรมฐานที่ท่านปฏิบัติกันมา ถ้าพิจารณาตามความคิดเห็นของคนทั่วไป ก็น่าจะเรียกว่าล่อแหลมต่ออันตราย แต่ถ้าพิจารณาไปตามธรรม ก็รู้สึกเป็นเรื่องธรรมดาที่คนเราเคยได้ประโยชน์ในทางใด ก็ชอบแสวงหาในทางนั้น ท่านที่เคยได้ผลจากการปฏิบัติในทางนี้ก็ย่อมตะเกียกตะกายในทางนี้ แม้ยากลำบากและเสี่ยงต่อความทุกข์และภัยต่าง ๆ ก็จำต้องอดทนเอาบ้าง บรรดาท่านที่พอทรงตัวเป็นหลักฐานทางจิตใจได้ จนได้เป็นครูอาจารย์ของประชาชนพระเณร โดยมากท่านปฏิบัติกันแบบนี้แทบทั้งนั้น *ดังท่านอาจารย์มั่นพูดว่า ธรรมอยู่ฟากตาย ถ้าไม่รอดตายก็ไม่เห็นธรรมดังนี้* ก็เพราะการเสี่ยงต่อชีวิตจิตใจความเป็นความตายจริง ๆ มีจิตใจมุ่งมั่นต่อธรรมแดนหลุดพ้นเป็นหลักยึด

พระกรรมฐานผู้ตั้งหน้าปฏิบัติจริง ๆ จึงมักเจอกับความอดอยากขาดแคลนประจำชีวิตในคราวเร่งความพากเพียร แต่จิตใจอิ่มเอิบด้วยธรรม มีความสงบผ่องใสเป็นเรือนอยู่ของใจ ไม่ส่ายแส่วุ่นวาย ธุดงควัตร ๑๓ ข้อ เป็นธรรมจำเป็นสำหรับท่านและเป็นธรรมคู่ชีวิตในการดำเนินเพื่อมรรคผลนิพพาน เช่นเดียวกับธุดงควัตรเป็นธรรมจำเป็นของพระครั้งพุทธกาลฉะนั้น บางองค์ชอบอยู่ร่มไม้ในหน้าแล้งจนมุ้งกลดขึ้นราดำ ๆ ด่าง ๆ ไปหมดทั้งผืนเพราะน้ำค้างมาก และตกลงถูกกลดถูกมุ้งซึ่งปราศจากที่มุงที่บังในเวลากลางคืน ถ้าเป็นหน้าหนาว น้ำค้างก็ยิ่งมาก กลดกับมุ้งต้องเปียกทุกคืน ตอนเช้านำออกตากแดดทุกเช้า แม้เช่นนั้นก็ไม่พ้นขึ้นรา ถ้าลงผ้าได้ขึ้นราเป็นจุดดำเล็ก ๆ แล้ว แม้จะซักฟอกเท่าไรก็ไม่ยอมออก ต้องขาดไปด้วยกัน แต่ก็เป็นเรื่องสุดวิสัยที่จะไม่ให้ขึ้นราได้เมื่อทนตากน้ำค้างไปนาน ๆ และแห้งไปกับตัว กว่าจะนำออกตากแดดให้แห้ง

การเดินจงกรมท่านก็เดินจริง ๆ พอให้เกิดผลเป็นความสงบสุขขึ้นมาได้ เดินแต่ละครั้งเป็นเวลาสาม สี่ ห้าชั่วโมง จนรู้สึกเมื่อยจริง ๆ ถึงจะออกจากทางจงกรม แล้วเปลี่ยนมานั่งภาวนาต่อไปเป็นเวลาหลาย ๆ ชั่วโมงเช่นกันจึงจะหยุดพักผ่อน *ผู้ตั้งใจปฏิบัติธุดงคกรรมฐานด้วยความเอาจริง จึงจะเห็นคุณค่าของธุดงค์แต่ละข้อว่าสามารถอำนวยประโยชน์ให้มากน้อยเพียงไร เพราะธุดงค์แต่ละข้อล้วนเป็นเครื่องสนับสนุนเพื่อธรรมเบื้องสูงขึ้นไปเป็นลำดับ ไม่มีแม้ข้อเดียวจะเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินเพื่อมรรคผลนิพพาน* เป็นธรรมเครื่องฝึกให้ผู้ปฏิบัติเกิดความอาจหาญร่าเริงในธรรม และเป็นนักต่อสู้ทุกวิถีทางที่ จะยังกิเลสให้เบาบางและหมดสิ้นไปจากใจ

ผู้ที่เคยอยู่แต่ในบ้านไม่เคยออกป่าย่อมไม่อาจเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะพึงเกิดมีในป่า อาจเห็นเพียงเหตุการณ์ในบ้านอันเป็นเรื่องธรรมดาที่ท่าน ๆ เรา ๆ เคยประสบกันมาจนเคยชิน แต่ไม่อาจคิดเพื่อเห็นโทษจากเหตุการณ์นั้น ๆ บ้างเพื่อปลดเปลื้องตนให้พ้นไป วันแล้ววันเล่าก็จำต้องโดนแต่เหตุการณ์ที่เคยโดน และได้รับความทุกข์ไม่เว้นแต่ละวันเวลาโดยไม่สนใจค้นหาสาเหตุพอให้มีทางผ่านไปได้

การอยู่ป่าที่อยู่ให้ถูกตามความมุ่งหมายของธุดงค์จริง ๆ ผู้อยู่ป่าต้องเป็นนักต่อสู้เพื่อกู้ตนจากอุปสรรคต่าง ๆ ภายในใจจริง ๆ ไม่สักแต่อยู่แบบสัตว์ป่าที่เคยกับป่ามาจนจำเจ แต่อยู่เพื่อพิจารณาเรื่องของตัวที่เกิดขึ้นในแง่ต่าง ๆ โดยมีธรรมเป็นจุดมุ่งหมาย อะไรที่เป็นข้าศึกต่อการอยู่ป่า เรื่องใหญ่ก็คือความกลัวซึ่งเป็นกิเลสประเภทกีดขวางถ่วงใจให้ไม่อยากอยู่ป่า เมื่อทราบว่าเป็นกิเลสเครื่องกีดกันทางเดินเพื่อมรรคผล ก็จำต้องชำระกำจัดปัดเป่าออกจากใจจนสิ้นไป เหลือแต่ความกล้าหาญชาญชัย ไปที่ไหนไปได้ อยู่ที่ไหนก็อยู่ได้ นอนที่ไหนก็นอนได้ ไม่กลัวตาย อันเป็นกิเลสอีกประเภทหนึ่ง ย่อมเห็นคุณค่าแห่งธุดงค์ข้อนี้ประจักษ์ใจว่ามีความสำคัญเพียงไร พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติธุดงค์ข้ออยู่ป่าเป็นวัตร

นอกจากนั้นยังเห็นคุณในการอยู่ป่าว่า ไม่เกลื่อนกล่นวุ่นวายกับสิ่งผสมทั้งหลาย ซึ่งโดยมากมักกดถ่วงจิตใจให้จมดิ่งลง ไม่มีวันฟื้นฟูขึ้นพอเป็นตัวของตัวได้แม้ชั่วระยะหนึ่ง การชมทัศนียภาพต่าง ๆ ในป่าที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ก็ไม่เป็นเครื่องยุแหย่ก่อกวนจิตใจให้ว้าวุ่นขุ่นมัวเหมือนสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้น ที่คอยแต่จะทำให้สลบไสลขณะที่โดนเข้าแต่ละสิ่งละอย่าง ยิ่งโดนอยู่ทั้งวันทั้งคืนตลอดเวลาไปก็ยิ่งพูดไม่ถูกว่าจะสามารถประคองตัวไปได้กี่เวลา กว่าจะหมดสติล้มทั้งยืนเพราะยาพิษต่าง ๆ ที่สูดดมอยู่ตลอดเวลาจากสิ่งนั้น ๆ ท่านผู้คิดอ่านไตร่ตรองธุดงค์ตามพระประสงค์เข้าใจมากน้อยเพียงไร ย่อมเห็นคุณค่าของธุดงค์ข้ออยู่ในป่าได้มากเพียงนั้น เพราะธุดงค์ย่อมเป็นธรรมเครื่องสำอางอันสวยงามประดับพระศาสนาไว้อย่างน่าอัศจรรย์ตลอดไป ไม่อับเฉาเศร้าหมองในวงพุทธบริษัทผู้รักษาไว้ได้และไม่ปล่อยให้ร่วงโรยเสียไป และประดับพระผู้ทรงธุดงค์ข้อนี้ไว้ได้ให้เป็นสังฆโสภณาในธรรมวินัย ไม่มีที่ต้องติทั้งภายในภายนอก

ในถ้ำ เงื้อมผา ป่า เขา ลำเนาไพร ป่าช้า ป่ารกชัฏ ในเขานอกเขาที่มีอยู่ตามธรรมชาติและอยู่ห่างไกลจากหมู่บ้าน เป็นสถานที่ให้สติปัญญาความรู้ความฉลาดแก่พระผู้สนใจในธรรมเพื่อเปลื้องตน ไม่ชอบเกลื่อนกล่นวุ่นวายกับสิ่งใดที่เป็นข้าศึกต่อการดำเนินเพื่อความพ้นทุกข์ สถานที่ดังกล่าวนี้เป็นความนิยมทางพุทธศาสนามาดั้งเดิม ครั้งพุทธกาลมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นแนวหน้ากล้าหาญ ไม่ทรงสะทกสะท้านกับความเป็นความตาย ทรงบำเพ็ญพระองค์อยู่ในสถานที่เช่นนั้นมาก่อน จนได้ตรัสรู้ธรรมดวงเลิศและสั่งสอนเวไนย

สาวกทั้งหลายที่ได้สดับธรรมและสถานที่ที่เหมาะสมต่าง ๆ จากพระองค์ ต่างพากันบำเพ็ญตามรอยพระบาท จนเกิดสติปัญญาความฉลาดทันกลมารยาภายใน ที่เคยหลอกลวงพาให้ตกนรกในภพน้อยภพใหญ่มานานแสนนาน และสลัดปัดทิ้งความสกปรกโสมมภายในใจของตนเสียได้โดยสิ้นเชิง ในป่านั้น ๆ บ้าง ในเขาลูกนั้น ๆ บ้าง ในถ้ำนั้น ๆ บ้าง ในเงื้อมผาป่าไม้แถบนั้น ๆ บ้าง ในป่าช้านั้น ๆ บ้าง ในเรือนร้างว่างเปล่านั้น ๆ บ้าง ใต้ร่มไม้ที่อยู่โดดเดี่ยวในราวป่าราวเขานั้น ๆ บ้าง ที่เชิงเขานั้น ๆ บ้าง สถานที่เหล่านั้นจึงเป็นที่เพาะปลูกธรรมภายในใจของผู้ปฏิบัติ ให้มีหลักฐานมั่นคงภายในได้ตลอดมาถึงปัจจุบันสมัย

ถ้าเทียบตามความนิยมในสมัยนี้ก็ไม่ผิดอะไรกับ *มหาวิทยาลัยใหญ่ ๆ ที่มีชื่อเสียง*ซึ่งเป็นสถานที่ทำปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก หรือมหาบัณฑิตอะไรสุดแต่จะเรียก *สำหรับนักศึกษาทั้งหลายที่สนใจเพื่อเรียนความรู้จบแล้ว กลับมาสู่ภูมิลำเนาของตน ๆ และทำประโยชน์แก่ประเทศชาติต่อไป* สถานที่เหล่านี้ ครั้งพุทธกาลถือเป็นสำคัญเรื่อยมาตลอดปัจจุบัน สำหรับนักศึกษาปฏิบัติธรรมขั้นต่าง ๆ ได้บำเพ็ญเต็มสติกำลังของตน วิชาขั้นต่าง ๆ ที่ควรได้ควรถึงมหาวิทยาลัยป่าเป็นต้นนั้น คือปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก จนถึงขั้นอัครมหาบัณฑิต ขั้นธรรมที่เรียนและปฏิบัติในสถานที่ดังกล่าวซึ่งควรเรียกมหาวิทยาลัยได้แก่ ขั้นโสดาปัตติมรรค-ผล สกิทาคามิมรรค-ผล อนาคามิมรรค-ผล และอรหัตมรรค-ผล แล้วบรรลุถึงนิพพานหนึ่งในขณะเดียวกัน ซึ่งควรเทิดนามว่าอัครมหาบัณฑิต เพราะผู้เรียนจบขั้นสุดท้ายนี้แล้วเป็นปุญญักเขตแก่ตนและผู้อื่นโดยสมบูรณ์ ไม่มีวิชาใดที่ยิ่งกว่านี้ในไตรภพ

ดังนั้นป่าเขาลำเนาไพรเป็นต้น เพื่อสอดคล้องต้องกันกับโลกที่เป็นคู่เคียงกันมาดั้งเดิม จึงควรให้นามสถานที่เหล่านี้ว่าเป็นมหาวิทยาลัยของอัครมหาบัณฑิต คือพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นเจ้าของพระศาสนา ทรงจัดขึ้นนับแต่วันเริ่มประกาศพระศาสนาและประทานแก่ภิกษุบริษัทตลอดมา โดยใจความย่อว่า **รุกฺขมูลเสนาสนํ** เป็นต้น ลำดับต่อมายังประทานธุดงค์เพิ่มเข้าอีก ๑๓ ข้อ ซึ่งมีข้ออยู่ป่าและอยู่รุกขมูลร่มไม้อยู่ในธุดงค์นั้นด้วย

มหาวิทยาลัยเหล่านี้แล ที่พระครั้งพุทธกาลท่านสนใจอยู่เรียนและปฏิบัติกันเป็นล่ำเป็นสันเป็นน้ำเป็นเนื้อจริง ๆ จนสำเร็จเป็นปริญญาตรี โท เอก และอัครมหาบัณฑิต นำธรรมที่บริสุทธิ์เนื้อแท้ มาประกาศสั่งสอนหมู่ชนแทนพระศาสดา พอทรงเบาพระภาระลงบ้าง พระศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองออกไปยังหมู่ชนเหล่าต่าง ๆ ไม่มีประมาณ ทั้งนี้เพราะอาศัยมหาวิทยาลัยป่าเขาเป็นต้น เป็นสถานที่อำนวยประโยชน์มหาศาล ทั้งแก่พระศาสดาและสาวกทั้งหลาย ให้สำเร็จวิชาอัครมหาบัณฑิตขึ้นมา ให้โลกได้กราบไหว้บูชาเป็นขวัญตาขวัญ

ใจตลอดมาถึงชาวเราทั้งหลาย ได้ถือเป็นเส้นชีวิตจิตใจและปฏิบัติตามตลอดมา พอรู้ประสีประสาว่าเป็นผู้เป็นคนตามภูมิมนุษย์ที่นิยมกัน

ธุดงควัตร เมื่อเทียบกับสถานที่ที่ควรตั้งมหาวิทยาลัย และวิชาที่ควรบรรจุเข้าในหลักสูตรมหาวิทยาลัยทางโลก ธุดงควัตร ๑๓ กับขันธวัตร ๑๔ ของทางศาสนาก็เป็นได้ทั้งสถานที่ตั้งมหาวิทยาลัย และหลักวิชาแห่งมหาวิทยาลัยสงฆ์ โดยแยกออกจากธุดงค์บางข้อที่ควรเป็นสถานที่มหาวิทยาลัยแห่งการอยู่บำเพ็ญศึกษาตามกาลอันควร คือ ข้อถือการอยู่ป่าเป็นวัตร อยู่รุกขมูลคือร่มไม้เป็นวัตร อยู่ป่าช้าเป็นวัตร การเยี่ยมป่าช้าเป็นวัตร การอยู่เสนาสนะที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร อยู่ที่แจ้งปราศจากที่มุงที่บังเป็นวัตร สถานที่ที่ควรอนุโลมเข้าในที่นี่ก็อนุโลมได้ เช่น ถ้ำ เงื้อมผา เรือนว่างที่ปราศจากคนอยู่อาศัย เป็นต้น

ส่วนที่ควรสงเคราะห์เข้าในหลักวิชาคือภาคปฏิบัติแห่งมหาวิทยาลัยสงฆ์ ก็สงเคราะห์เข้าตามควร เช่น การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร การถือเฉพาะผ้าสามผืนเป็นวัตร การบิณฑบาตเป็นวัตร การฉันในบาตรเป็นวัตร การฉันหนเดียวในวันหนึ่ง ๆ เป็นวัตร การห้ามภัตรที่ตามมาทีหลังเป็นวัตร การไม่พักนอนเป็นคืน ๆ ไปเป็นวัตร กรรมฐาน ๔๐ ห้อง ซึ่งเป็นหลักวิชาทางภาคปฏิบัติก็สงเคราะห์เข้าด้วยกันกับธุดงค์ภาควิชาการ

สรุปแล้วพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สมบูรณ์ด้วยวิชาแขนงต่าง ๆ และเป็นมหาวิทยาลัยศาสนามาแต่พระศาสดาเริ่มประกาศธรรมสอนโลก สถานที่ตั้งมหาวิทยาลัยและหลักวิชาประจำมหาวิทยาลัยก็มีหลายแห่งด้วยกัน ตามแต่นักศึกษาจะเลือกอยู่และศึกษาอบรม สถานที่สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงชมเชยว่าเป็นมหาวิทยาลัยชั้นเยี่ยม คือ ป่าหนึ่ง โคนไม้หนึ่ง ป่าช้า ป่าชัฏหนึ่ง ที่แจ้งหนึ่ง ที่พิเศษออกไป คือ ถ้ำ เงื้อมผา บนเขา ไหล่เขา หุบเขา ชายป่า ชายเขา เหล่านี้ล้วนถือเป็นสำคัญและทรงชมเชยเป็นคู่เคียงกันมา

วิชาที่นับเข้าในหลักสูตรมหาวิทยาลัยได้แก่ ธุดงควัตรภาคปฏิบัติประจำอิริยาบถต่าง ๆ ดังที่เขียนผ่านมาแล้ว คือ ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือไตรจีวรเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือฉันในบาตรเป็นวัตร ถือฉันหนเดียวในวันหนึ่ง ๆ เป็นวัตร เป็นต้น และกรรมฐาน ๔๐ มีอานาปานสติ เป็นต้น (นี่ถ้ามีโอกาสจะอธิบายทีหลัง) ล้วนเป็นหลักวิชาที่ผู้ปฏิบัติตามจะไม่ผิดหวัง ในปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก และอัครมหาบัณฑิตซึ่งให้ตำแหน่งแก่นักศึกษาบำเพ็ญ ผู้สนใจตามหลักวิชาอยู่แล้วทุกรุ่นและทุกชั้นแห่งปริญญา

สถานที่มหาวิทยาลัยดังกล่าวมีบริเวณกว้างขวางมาก ไม่คับแคบเหมือนมหาวิทยาลัยทั้งหลายที่โลกเรียนกันและมีอยู่ทั่วไป บรรจุคนได้เป็นจำนวนมากทั้งหญิงทั้งชาย นักบวชและฆราวาส ทุกชาติชั้นวรรณะ ไม่กำหนดเพศวัยตลอดวิทยฐานะ เปิดรับทั้งหน้าแล้งหน้าฝน ทั้งกลางคืนกลางวัน ทั้งวันธรรมดาและวันเสาร์วันอาทิตย์ เปิดอยู่ตลอดเวลา นับแต่วันตั้งมหาวิทยาลัยเป็นต้นมาจนบัดนี้ เป็นเวลานานร่วมสองพันหกร้อยปี

โดยพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้อำนวยการสร้าง และเป็นศาสตราจารย์สั่งสอนด้วยพระองค์เอง เริ่มรับสอนแต่ขั้นอนุบาล ประถมมูล จนถึงขั้นปริญญาอัครมหาบัณฑิตจิตเป็นธรรมแท่งเดียว นักศึกษาของพระพุทธเจ้าเรียกว่าพุทธบริษัทสี่คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เวลานี้ภิกษุณีไม่มีจึงเอาสามเณรเข้าแทน

นักศึกษาบำเพ็ญจากมหาวิทยาลัยรุ่นแรกคือ เบญจวัคคีย์ทั้งห้า มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นต้น รุ่นที่ ๒ คือ พระยสกุลบุตรกับสหาย ๖๐ คน รุ่นที่ ๓ คือ ชฎิลสามพี่น้องที่เป็นอาจารย์ รวมทั้งบริวารของแต่ละอาจารย์เป็นจำนวนพันสามองค์ด้วยกัน ท่านเหล่านี้ล้วนสำเร็จการศึกษาอบรมจากหลักวิชาวิมุตติแห่งมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เป็นขั้นอัครมหาบัณฑิตทั้งสิ้น และเป็นศาสตราจารย์ขั้นรองพระพุทธเจ้าลงมาโดยฐานะตำแหน่ง คือเป็นสาวกอรหันต์ ทำการสั่งสอนประชาชนช่วยพระภาระของพระศาสดาให้เบาลง สินน้ำใจเป็นเครื่องตอบแทนคือผลงานที่เกิดแก่ประชาชนมากน้อย นั่นท่านถือเป็นที่พอใจคุ้มค่ากับความเมตตาที่มีแก่หมู่ชนแล้ว ถ้าพูดแบบโลกนิยมเกี่ยวกับค่าตอบแทน ท่านก็มีนิตยภัตเดือนละ ๓๐ บาทเสมอกันทุกองค์ นับแต่พระศาสดาลงมาถึงสามเณรน้อย ๆ นับว่าเป็นความเสมอภาคดีมาก ยากจะหาน้ำใจใดเสมอด้วยน้ำใจของพระอัครมหาบัณฑิตทั้งหลาย ที่มีเมตตาต่อโลกเสมอมาไม่มีลดหย่อนผ่อนคลาย

ฉะนั้น ชาวพุทธเราจึงกล้ายืนยันได้ว่า มหาวิทยาลัยก็ดี หลักสูตรต่าง ๆ แห่งมหาวิทยาลัยก็ดี ของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงอำนวยการสร้างและการสอนเอง และรับสั่งพระสาวกอรหันต์ทั้งหลายให้สั่งสอนแทนในสมัยนั้น เป็นมหาวิทยาลัยและหลักวิชาที่เลิศโลก ไม่มีวิชาใดเสมอเหมือนในไตรภพ แม้เทวบุตรเทวดา อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ นาค ครุฑทั้งหลาย ยังยอมรับนับถือและยกย่องพระองค์เป็นครูเอก อัครมหาบัณฑิตในสามภพ ดังมีในบทพุทธคุณว่า *สัตถา เทวมนุสสานัง* เป็นต้น แม้พระพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของแห่งศาสนาก็ทรงอุบัติตรัสรู้ขึ้นในท่ามกลางแห่งมหาวิทยาลัย และวิชาวิมุตติทั้งหลายดังกล่าวมา จึงทรงยกย่องเทิดทูนสถาบันป่าเหล่านี้มาประจำศาสนาของพระองค์

เวลากุลบุตรบวชเป็นพระก็ทรงสอนกรรมฐานห้าและอนุศาสน์มีการอยู่ร่มไม้เป็นต้น ให้เป็นเข็มทิศทางเดินของปฏิปทาข้อปฏิบัติ และเป็นเครื่องมือฟาดฟันบุกเบิกดงหนาป่าทึบคือกิเลสชนิดต่าง ๆ ภายในใจที่ปิดกั้นกันจิตไม่ให้มองเห็นทางเดินเพื่อมรรคผลนิพพานให้เตียนโล่งไปด้วยธรรมาวุธที่ประทานให้ เวลาบวชเป็นเณรก็สอนกรรมฐานห้าให้เป็นเครื่องมือต่อสู้กับมารร้ายต่าง ๆ ให้พินาศขาดสูญไปจากใจ เป็นเพียงไม่ทรงสอนอนุศาสน์เกี่ยวกับการอยู่ป่าอยู่เขาเท่านั้น ทั้งนี้อาจทรงเห็นว่ายังเล็กอยู่ จึงยังไม่ส่งเข้าแนวรบอันเป็นชัยสมรภูมิสำคัญ พระสาวกอรหันต์จำนวนมากในครั้งพุทธกาล แทบพูดได้ว่าร้อยทั้งร้อยที่สำเร็จจากสถาบันแห่งป่าดังกล่าวมา

พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกทั้งหลายก็ดี ท่านเรียนปริญญาธรรมจบถึงขั้นอัครมหาบัณฑิตจากป่าจากเขา วิชาที่ท่านสำเร็จจากมหาวิทยาลัยดังกล่าวล้วนเป็นวิชาประเภทวิมุตติ เวลานำออกมาประกาศสั่งสอนโลกจึงเป็นวิชาที่แน่นอนและไว้ใจได้ ทั้งองค์ท่านผู้สำเร็จและวิชาที่สำเร็จมา ไม่มีสิ่งแปลงปลอมเคลือบแฝงอยู่เลย ผิดกับวิชาและผู้ศึกษาทั่วไปอยู่มาก แต่มหาวิทยาลัยสงฆ์ดังกล่าวนี้หาท่านผู้สมัครเรียนยาก อาจเป็นเพราะสถาบันนี้มอบความเป็นใหญ่ให้เจ้าตัว ซึ่งกำลังเป็นนักศึกษาปกครองตนเอง มากกว่าผู้อื่นจะมาปกครองและบังคับบัญชาเช่นมหาวิทยาลัยทางโลกเขาทำกัน คือ การเข้าอยู่ศึกษาในสถาบันนี้แต่ละแห่งก็ให้เลือกเอาตามใจชอบ

การเรียนวิชาตามหลักสูตรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสถาบัน ก็มอบให้เป็นสิทธิ์ความสมัครใจของแต่ละท่านจะเลือกเรียนเอง อาจารย์กับนักศึกษาให้เลือกเอาจากตัวเอง ถ้าอาจารย์กล้าหาญมีอุบายต่าง ๆ สอนศิษย์คือตัวเอง บังคับตัวเองด้วยความแยบคาย ทั้งอาจารย์และนักศึกษาซึ่งอยู่ในคน ๆ เดียวกัน ก็จะก้าวเข้าสู่ความสงบสุข แม้เข้าไปอยู่ในป่ากับสัตว์เสือนานาชนิดก็ไม่กลัว อยู่ด้วยความสงบสุขเย็นใจ และสนุกรื่นเริงไปกับเสียงสัตว์ชนิดต่าง ๆ ที่มาขับกล่อมบรรเลงเพลงป่าตามประสาของเขาให้ฟังอย่างเพลินใจ ได้คติไม่ขาดทุนสูญทรัพย์เหมือนเพลงมนุษย์ที่แสนบาดลึกลงขั้วหัวใจ ถ้าใจยังตื่นเต้นอยู่คอยแต่จะโผล่หัวออกมารับอากาศ อาจถูกพายุเพลงพัดผันให้ขาดกระจุยกระจายไปอย่างไม่เป็นท่าน่าดูเลยก็ได้ และเสียไปทั้งคนทั้งทรัพย์จนยับยั้งตั้งตัวไม่ได้และเสียไปจริง ๆ

แต่เพลงของสัตว์ป่าที่ขับกล่อมตามกาลเวลาของเขา ฟังแล้วทำให้เพลินและสงสารอย่างจับใจ ยิ่งพระกรรมฐานไปพักอยู่ที่ใด สัตว์ต่าง ๆ ไม่ว่าสัตว์สองเท้า สัตว์สี่เท้า สัตว์มีปีกไม่มีปีกชนิดต่าง ๆ มักจะรุมกันมาอยู่แถบบริเวณที่ท่านพักเสมอ พักอยู่นานเท่าไรยิ่งพากันมามากเข้าทุกที เสียงเรียกร้องหากันสนั่นป่าไปหมดในบางเวลา ตามภาษาสัตว์ที่มีเพื่อนฝูงเช่นเดียวกับมนุษย์เรา และคิดถึงกันเป็นธรรมดาของสัตว์ที่มีหัวใจเป็นเพียงพูดภาษามนุษย์ให้เราฟังไม่เป็นเท่านั้น แต่เขาก็มีภาษาประจำชาติของตนทุก ๆ ชนิดเช่นเดียวกับมนุษย์เรานี่เอง

การร้องเรียกหรือคร่ำครวญหากันนั่นแล พระท่านเรียกว่าเขาร้องเพลง และมีเป็นระยะ ๆ ตอนเช้าเป็นพวกหนึ่งร้อง ตอนสายพวกหนึ่งร้อง ตอนบ่ายพวกหนึ่งร้อง ตอนเย็นพวกหนึ่งร้อง ตอนกลางคืนพวกหนึ่งร้อง ตอนดึกพวกหนึ่งร้อง ตอนค่อนคืนพวกหนึ่งร้องตอนจวนสว่างพวกหนึ่งร้อง ราวกับผลัดเปลี่ยนเป็นเวรกัน ความจริงก็คงเหมือนไก่บ้านเราขันตามเวลาของมันนั่นเอง แต่สัตว์มีหลายพวกและนิยมเที่ยวหากินและร้องในเวลาต่าง ๆ กันจึงไม่ค่อยขาดระยะแม้เวลากลางคืน เพราะสัตว์ที่หากินในเวลากลางคืนก็มีมาก

เช่นเดียวกับสัตว์ที่หากินในเวลากลางวัน ฉะนั้นเสียงร้องครางต่าง ๆ จึงมีไม่ขาดระยะตลอดเวลา ๒๔ ชั่วโมง

การอยู่และศึกษาวิชาธรรมตามนโยบายทางพุทธศาสนาในสถาบันดังกล่าว จึงรู้สึกลำบากผิดกับที่เรียนตามคัมภีร์อยู่มาก แต่ถ้าทนเรียนและปฏิบัติได้ หากมีผล ๆ มากมีอานิสงส์มาก และทราบประจักษ์ใจตัวเอง คุ้มค่าที่อุตส่าห์บึกบึนแทบเป็นแทบตาย ผู้ไม่ใจกัดใจกล้าหน้านักรบจริง ๆ ย่อมอยู่ไม่ได้ เพราะเป็นราวกับถูกดัดสันดานอยู่ตลอดเวลา ส่วนจะมีใครมาบังคับขู่เข็ญนั้นไม่มี นอกจากเจตนาความหวังก้าวหน้าของตนเป็นเครื่องบังคับไปในตัวเท่านั้น งานทางศาสนานี้ เมื่อเราได้ทำด้วยตัวเองจนเห็นฤทธิ์เดชของความลำบากทรมานทุกสิ่งทุกอย่างแล้วนั่นแล จะเห็นความเก่งกาจอาจหาญของพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายว่า เป็นเลือดนักรบที่เก่งจริง

เรื่องที่จะตัดความสงสัยทั้งหลายลงได้อย่างประจักษ์กับตัวเองคือคนอื่นกลัว ถ้าเรายังไม่ประสบความกลัวแบบนั้นก็ยังไม่เห็นเป็นของแปลกที่น่าคิด คนอื่นทุกข์ ถ้าเรายังไม่ประสบทุกข์แบบนั้นก็ยังไม่เห็นเป็นของแปลกที่น่าคิด คนอื่นทรมานตนด้วยความเพียรโดยวิธีต่าง ๆ ที่แสนทุกข์แสนลำบาก ถ้าเรายังไม่ประสบความทุกข์ความทรมานแบบนั้นด้วยตัวเองก็ยังไม่เห็นเป็นของแปลกที่น่าคิด ความทุกข์ความทรมานเพราะเหตุต่าง ๆ ที่เกิดจากการฝึกอบรมด้วยความเพียรของผู้อื่น ถ้าเรายังไม่ประสบสิ่งนั้นด้วยตัวเองก็ยังไม่เห็นเป็นของแปลกที่น่าคิด ตลอดความสุขที่เป็นผลน้อยมากที่เกิดจากการฝึกทรมานนั้น ๆ ของผู้อื่น ถ้าเรายังไม่ได้ประสบด้วยใจตัวเอง ก็ยังไม่เห็นเป็นของแปลกที่น่าคิดน่าอัศจรรย์อะไรนัก หากจะเป็นความเชื่อว่าเป็นอย่างนั้นได้จริงตามคำบอกเล่าก็ยังไม่ถึงใจอยู่นั่นเอง

ต่อเมื่อเราได้ประสบด้วยตัวเราเองทั้งฝ่ายเหตุ คือการฝึกทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ และได้รับทุกขเวทนาร้อยแปดพันประการจากการนั้น ๆ และฝ่ายผลคือความสุขที่ได้รับจากการฝึกอบรมด้วยวิธีต่าง ๆ นับแต่ขั้นต่ำไปถึงขั้นสูงสุดด้วยใจตัวเองแล้วนั่นแล จึงจะเห็นเป็นของแปลกที่น่าคิดมาก และอาจพูดได้ว่าน่าคิดอย่างเต็มหัวใจ เห็นทุกข์โทษก็เห็นอย่างเต็มหัวใจ เห็นคุณที่เกิดจากเหตุที่ทำก็เห็นอย่างเต็มใจ หายสงสัยทุกอย่าง ไม่ต้องไปถามใครอีกแล้วเพราะเป็นสิ่งประจักษ์ใจ ทั้งโทษทั้งคุณ ทั้งสุขทั้งทุกข์ที่เกิดจากตนผู้เดียว

พระพุทธเจ้าผู้มีพระเมตตามหาคุณแก่โลก มีพระประสงค์อยากให้สัตว์โลกปฏิบัติและรู้เห็นอะไรหรือสัมผัสอะไรด้วยตัวเอง ไม่ประสงค์ให้เชื่อแบบมงคลตื่นข่าวที่คนอื่นเล่าให้ฟังแม้เป็นความจริง การปฏิบัติธรรมทุกขั้นอันเป็นวิสัยของตนจะควรรู้ควรเห็น ก็อยากให้รู้เห็นด้วยใจตัวเอง ดีกว่าไปฟังจากใครรู้จากใครที่มิใช่สมบัติของตนผู้ทำเอง แต่มีพระประสงค์ให้ทำเองรู้เองเห็นเองอันเป็นสมบัติของตัวแท้ ไม่มีใครกล้ามาแบ่งส่วนให้บกพร่องไปจากตัวได้ การเข้าป่าก็มีประสงค์ให้ผู้ปฏิบัติเข้าอยู่เอง แม้จะเจอสัตว์ร้ายมีเสือเป็นต้นก็

ขอให้เจอด้วยตัวเอง ขณะเจอกับเสือมีความกลัวมากน้อยเพียงไรก็ให้ทราบกับตัวเอง การหลบหลีกแก้ไขด้วยอุบายต่าง ๆ ก็ขอให้เป็นความฉลาดแห่งสติปัญญาของตัวเอง

ใจที่ฝึกทรมานได้ทันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น ๆ ก็ขอให้เป็นใจของตัวเอง ความสุขกายสบายใจที่ได้รับจากการฝึกทรมานได้นั้นก็ขอให้เป็นใจอันมีค่าของตัวเอง ดีกว่าเป็นข่าวดีมีค่าของผู้อื่น จิตบรรลุมรรคผลทุกขั้นเพราะการฝึกทรมานนั้น ๆ ก็ขอให้เป็นใจของตัวเป็นผู้บรรลุ การหลุดพ้นจากทุกข์ทางใจก็ขอให้เป็นใจของตัวหลุดพ้นไปเอง ดีกว่าเป็นข่าวของผู้อื่นหลุดพ้นไปเพราะความพากเพียรของเขา สมกับศาสนาเป็นสมบัติของผู้สนใจบำรุงรักษาโดยเฉพาะ ปกติศาสนาเป็นสมบัติกลางของทุกคนที่สนใจปฏิบัติรักษา แต่กลับเป็นสมบัติของเราอย่างสมบูรณ์ด้วยการบำเพ็ญให้สมบูรณ์ในใจเราเอง จะเรียกว่าเป็นผู้ฉลาดใช้อุบายสติปัญญาของตัวเองพาข้ามโลกข้ามสงสารถึงพระนิพพาน ตามความมุ่งหมายของพระศาสดาผู้เป็นเจ้าของศาสนา ที่สอนหมู่ชนด้วยพระปรีชาสามารถ มุ่งความเฉลียวฉลาดแก่ผู้มาอาศัยร่มเงาแห่งพระบารมี ให้ได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลขั้นสุดยอดปลอดภัย สิ้นความเสนียดจัญไรที่เคยเป็นข้าศึกมาประจำภพชาติ

เมื่อบรรลุถึงขั้นอัครมหาบัณฑิตจอมปราชญ์แล้ว ก็ชื่อว่าเรียนจบหลักวิชาในมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ ไม่จำต้องไปเรียนที่ไหนต่ออีกในอัตภาพที่เป็นอยู่ ท่านเรียกว่าเรียนจบพรหมจรรย์โดยสมบูรณ์ ที่ว่าพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายท่านเรียนจบนั้น ท่านเรียนจบเรื่องในพระทัยและในใจนี่แล มิใช่จบที่ไหนอื่นนอกไปจากใจ เพราะใจเป็นผู้พาให้หลงเกิดและตายเพียงดวงเดียวเท่านั้น เมื่อเรียนจบที่ใจแล้วก็หมดเรื่องทั้งมวลโดยสิ้นเชิง

พระธุดงคกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่น ท่านพยายามเรียนอยู่แถวกายนครและจิตนครที่เป็นแหล่งใหญ่แห่งไตรภพ แม้จะไปอยู่ในป่าในเขาในถ้ำเงื้อมผาหรือสถานที่ใด จุดใหญ่ก็เพื่อรู้เรื่องของจิตเป็นสำคัญ แม้ปัจจุบันนี้ก็ปรากฏว่ามีพระกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่นจำนวนมากจำพรรษาอยู่ในป่าในเขาเช่นเดียวกับท่านพาดำเนินมา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเรื่องของจิตเป็นสำคัญ การฝึกทรมานด้วยวิธีต่าง ๆ ตามจริตนิสัยและสติปัญญาความสามารถ ก็เพื่อรู้จุดจบคือใจนี่เองเป็นสำคัญ ท่านที่มุ่งต่อความหลุดพ้นอย่างแรงกล้าจึงเป็นเหมือนผู้ตายไม่มีป่าช้าคอยให้คนอื่นเผาศพเก็บซากศพ ถึงคราวแล้วที่ไหนก็ได้ไม่เป็นกังวล และนั่นคือป่าช้าอันตายตัวแล้ว

เวลายังครองขันธ์อยู่ พออยู่ที่ไหนเป็นที่สะดวกแก่ความเพียรก็อยู่ที่นั่นไป ประกอบความเพียรไปไม่ลดละหยุดยั้ง นั่งอยู่ก็เพียร ยืนอยู่ก็เพียร เดินอยู่ก็เพียร นอนอยู่ก็เพียรเว้นแต่หลับ ไม่เช่นนั้นไม่ทันร่องรอยของกิเลสตัณหาซึ่งมีวิชาพาสัตว์ตายรอบโลกสงสารและรวดเร็วยิ่งกว่าพายุบุแคม เพียงขณะเดียวมันฉุดไปได้รอบโลกในสามภพตามไม่ทัน

และขนทุกข์มาให้เจ้าของผู้โง่เขลาเบาปัญญากว่ามันได้รับเสวย ทั้งเผ็ดทั้งร้อน ทั้งทุกข์ทรมาน ไม่มีรสแห่งทุกข์ใดเสมอกับรสแห่งทุกข์ที่กิเลสชนิดต่าง ๆ ขนมาทับถมหัวใจ ฉะนั้นผู้เห็นโทษของมันอย่างถึงใจแล้ว จำต้องเพียรละทุกเวลานาทีไม่มีคำว่าเช้า สาย บ่าย เย็น เพื่อพักผ่อนนอนใจให้กิเลสตัณหาเหยียบย่ำทำลายอีกต่อไป อย่างไรจะถึงฝั่งแห่งความปลอดภัยไร้ทุกข์

แม้จะยากลำบากก็ฝืนทน โดยคิดประมวลภพชาติต่าง ๆ ของตนที่จำต้องหมุนไปเพราะแรงของอวิชชาตัณหา ว่าทุกข์ต้องแทรกสิงอยู่ได้ในภพนั้น ๆ ถ้าไม่รีบแก้ไขปลดเปลื้องให้ผ่านพ้นไปเสียในชาติที่ควรแก่การอยู่เวลานี้ เพราะชาตินี้เป็นที่แน่ใจว่าตัวเป็นมนุษย์เต็มภูมิ และเป็นเพศแห่งนักบวชที่ควรจะทำกิเลสให้เหือดแห้งจากใจได้อย่างมั่นเหมาะ ไม่มีชาติใดที่จะคาดได้ถึงในอนาคตว่า จะเป็นชาติที่เหมาะสมเหมือนปัจจุบันที่กำลังเป็นอยู่เวลานี้ กิจใดที่จะควรรีบบำเพ็ญให้เต็มภูมิที่มนุษย์ควรได้ควรถึง กิจนั้นคือกิจที่เรากำลังบำเพ็ญอยู่เวลานี้ ควรให้เสร็จสิ้นไปภายในขันธ์ยังครองตัวอยู่ อย่าให้เนิ่นช้ามัวเสียเวลาไปนาน เวลาอันธพาลตัวมีอำนาจมากคือความตายเข้าถึงตัวแล้วจะลำบาก และเสียการไปทุกอย่างที่ควรได้ควรมีในเวลานี้

เหล่านี้เป็นอุบายที่ท่านปลุกปลอบตัวเองให้รีบเร่งความพากเพียร ในสถานที่และอิริยาบถต่าง ๆ ไม่นอนใจ ท่านที่อยู่ขั้นสมาธิก็เร่งเร้าให้มีกำลังมากขึ้น เผื่อเวลาพิจารณาทางปัญญาจะได้มีกำลังและรวดเร็วตามใจหวัง ท่านที่เริ่มขั้นปัญญาหรืออยู่ขั้นปัญญาก็เร่งการพิจารณาเข้าเป็นลำดับ จนรู้แจ้งเห็นจริงในธาตุขันธ์อายตนะและกิเลสประเภทต่าง ๆ ที่แทรกสิงอยู่กับอาการต่าง ๆ ของกายและจิต ถอดถอนออกได้เป็นชิ้นเป็นอันตามวันเวลาที่มีความเพียรประคองตัวอยู่โดยสม่ำเสมอ โดยอาศัยป่าเขาลำเนาไพรเป็นชัยสมรภูมิ ช่วยอำนวยความสะดวกในการรบฟันหั่นแหลกกับกิเลสทั้งหลายที่ตั้งกองพันกองพลซ่องสุมอยู่ภายใน ให้พินาศปราศไปวันละเท่าไรสุดแต่สติปัญญาศรัทธาความเพียรมีกำลังกล้าสามารถเพียงไร

บางท่านก็ได้ชัยชนะเป็นขั้น ๆ ออกมาจากมหาวิทยาลัยแห่งป่าชัฏบ้าง แห่งเขาบ้าง แห่งถ้ำบ้าง แห่งเงื้อมผาบ้าง แห่งป่าช้าบ้าง บางทีท่านได้ชัยชนะออกมาอย่างเต็มภูมิยิ้มแย้มแจ่มใสใจบริสุทธิ์เต็มดวงเหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญฉะนั้น เวลามาพบปะหมู่คณะและสนทนาถึงผลแห่งการปฏิบัติของตน ๆ สู่กันฟังเป็นที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่งที่จะหาฟังได้ในที่ทั้งหลายไม่ว่าสังคมใด จะได้ฟังธรรมบริสุทธิ์สด ๆ ร้อน ๆ ราวกับสาวกอรหันต์ในครั้งพุทธกาล ท่านสนทนามรรคผลนิพพานที่ตนบรรลุสู่กันฟัง เป็นสิ่งที่หาฟังยากอย่างยิ่งในสมัยปัจจุบัน แต่ยังมีท่านที่สามารถฉลาดรู้ถึงธรรมนั้น พอได้สนทนากันเป็นขวัญใจในวงพระปฏิบัติสมัยปัจจุบัน

ธรรมของท่านเหล่านี้แล เป็นธรรมที่สามารถทำความตื่นเต้นแก่วงปฏิบัติให้มีศรัทธากล้าแข็ง มีเรี่ยวแรงทางกายทางใจขะมักเขม้นเข่นฆ่ากิเลสของตน ๆ ไม่มีความอ่อนข้อย่อหย่อนทางความเพียรตลอดมา โดยยึดปฏิปทาที่อาจารย์มั่นท่านประสิทธิ์ประสาทให้แต่สมัยยังมีชีวิตอยู่ ป่าเขา เป็นต้น จึงเป็นทำเลท่องเที่ยวบำเพ็ญของพระธุดงคกรรมฐานสายของท่านเรื่อยมา แม้ปัจจุบันนี้ก็ปรากฏว่ามีพระกรรมฐานจำนวนมากจำพรรษาอยู่ตามป่าตามเขา เช่นเดียวกับสมัยท่านอาจารย์มั่นพาอยู่ พระที่จำพรรษาอยู่ป่าเหล่านั้น โดยมากมีลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่นเป็นอาจารย์ผู้นำในการปฏิบัติเป็นแห่ง ๆ ไป

สถานที่มีพระกรรมฐานสายนี้จำพรรษาอยู่มากพอควรเวลานี้คือ จังหวัดหนองคาย แถบอำเภอท่าบ่อ อำเภอศรีเชียงใหม่ อำเภอโพนพิสัย อำเภอบึงกาฬ ซึ่งเป็นป่าเป็นเขาโดยมาก พระกรรมฐานท่านชอบที่เช่นนั้นเป็นทำเลบำเพ็ญ ที่ไม่มีดงหนาป่าทึบและภูเขามาก ท่านไม่ค่อยชอบเที่ยวไป อย่างมากก็เพียงเดินผ่านหรือพักชั่วคราวตามคำอาราธนานิมนต์ของชาวบ้าน เพื่อการสงเคราะห์กันเป็นบางกาลเท่านั้น จังหวัดนครพนมแถบอำเภอคำชะอีและเขตติดต่อกับอำเภอเลิงนกทา จังหวัดอุบลฯ ซึ่งมีป่ามีเขามาก ท่านชอบพักอยู่ตามแถบนี้

อำเภอศรีสงครามมีป่ามาก อำเภอบ้านแพงมีป่ามีเขามาก อำเภอมุกดาหารมีป่ามีเขามาก แถบนี้ท่านชอบพักอยู่เสมอมาจนทุกวันนี้ จังหวัดสกลนคร แถบอำเภอสว่างแดนดิน อำเภอพรรณานิคมมีป่ามีเขาอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอ จังหวัดอุดรฯแถบอำเภอบ้านผือ อำเภอหนองบัวลำภู อำเภอนากลาง อำเภอหนองหาน อำเภอเมือง มีป่ามีเขาเป็นแถบ ๆ จังหวัดเลยแถบอำเภอวังสะพุง อำเภอเมือง มีป่ามีเขามาก พระกรรมฐานท่านชอบพักอยู่ตามอำเภอและจังหวัดเหล่านี้มากกว่าทุกจังหวัดทางภาคอีสาน

ท่านที่สนใจปฏิบัติด้วยความมุ่งอรรถมุ่งธรรมอย่างยิ่งยังมีอยู่มาก มีพระเณรมารวมกันเป็นคราว ๆ เวลามีงาน เช่น งานฌาปนกิจศพครูอาจารย์ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ ดังงานศพท่านอาจารย์พรหม บ้านดงเย็น อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรฯ ที่ท่านชอบมาในงานเช่นนั้น โดยมุ่งจะได้ฟังอรรถธรรมจากครูอาจารย์ทั้งหลายซึ่งเป็นที่เคารพนับถือที่มาในงานนั้น ท่านที่มีปัญหาข้องใจเกี่ยวกับจิตตภาวนาก็ได้กราบเรียนศึกษาท่านในเวลานั้น พอเสร็จงานต่างก็กลับเข้าป่าเข้าเขาอันเป็นสถานที่อยู่บำเพ็ญของตน ๆ มองดูเวลาพระกรรมฐานท่านมารวมกันเป็นจำนวนมากนั้นน่าเลื่อมใส และสงสารเณรตัวเล็ก ๆ ที่กำลังน่ารักมากกว่าจะน่าเลื่อมใส ที่ติดตามอาจารย์ของตนออกมาในงาน

เราพอทราบได้ว่าท่านผู้ใดกำลังจิตใจสูงส่งเพียงไรนั้น ทราบได้จากเวลาท่านมาในงานนั้น ๆ และมีโอกาสได้สนทนาจิตตภาวนากันบ้าง เวลาท่านมาหาโดยเฉพาะในกาลอื่นบ้าง ได้พบกันในที่ต่าง ๆ บ้าง เพราะพระกรรมฐานพบกันโดยมากมีแต่สนทนากันเกี่ยวกับ

ธรรมภายในใจ ไม่ได้คุยเรื่องอื่น แม้จะสนทนากันนานเพียงไรก็มีแต่เรื่องธรรมภายในใจโดยเฉพาะ ไม่มีเรื่องอื่นเข้ามาสับปนเลย เห็นแล้วจึงน่าเลื่อมใสและสงสารมากในความอุตส่าห์ของท่านแต่ละองค์ เรายังแน่ใจและอบอุ่นอยู่ว่า ถ้ายังมีท่านผู้สนใจปฏิบัติธรรมด้วยความอุตส่าห์พยายามอย่างนี้อยู่ตราบใด ผลเป็นเครื่องสนองตอบแทนให้องค์ท่านและประชาชนได้รับความชุ่มเย็น ยังคงสืบต่อกันไปโดยสม่ำเสมอตราบนั้น ไม่ขาดทุนสูญดอกไปอย่างแน่นอน ดังหลักธรรมที่ว่า ดูก่อนอานนท์ *ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมยังมีอยู่ พระอรหันต์ย่อมไม่สูญไปจากโลกดังนี้*

การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น ปฏิบัติอย่างไรจึงเรียกว่าสมควร ในข้อนี้เมื่อถือเอาใจความแล้วน่าจะได้แก่ความเหมาะสมเรานี่เอง ความเหมาะสมของธรรมคือพร้อมด้วยเหตุด้วยผลจากพระโอษฐ์แห่งพระศาสดาตรัสเอง ที่เรียกว่า สวากขาตธรรม ตรัสไว้ชอบแล้วทุกอย่างไม่มีอะไรบกพร่อง ถ้าเป็นทางก็ตรงแน่วต่อจุดที่หมาย ไม่มีทางปลีกทางแวะให้ผิดสำหรับผู้เดินตาม ถ้าเป็นอาหารก็สมบูรณ์เต็มที่จากแม่ครัวผู้มีฝีมือเยี่ยมทรงรสชาติไว้พอเหมาะพอดี ไม่เผ็ดไม่เค็มเกินไป เหมาะกับชิวหาประสาทของผู้รับทั่ว ๆ ไป ถ้าเป็นเสื้อกางเกงก็เป็นชนิดที่วัดจากตัวของผู้สวมใส่เอง ไม่คับไม่หลวมเกินไป พอดิบพอดีกับผู้สวมใส่ทั้งหลาย ไม่เหมือนที่เขาตัดเย็บเพื่อคนฟิต ๆ จัดจนดูไม่ได้ทั้งหญิงทั้งชาย ขืนดูมากไปตาแตกโดยไม่รู้ตัว ปลงธรรมสังเวชสามเดือนไม่จบสิ้นลงได้ เพราะพิสดารเกินมนุษย์มนาเทวดาอินทร์พรหมแม้อยู่ในโลกทิพย์

ความเหมาะสมแห่งธรรมทุกบททุกบาทที่ควรแก่มรรคผลนิพพานโดยถ่ายเดียวไม่เป็นอื่น เรียกว่าธรรมสมควร คือ สมควรแก่มรรคแก่ผลนั่นเอง ส่วนคำว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น คือ ปฏิบัติตามธรรมที่เรียกว่า *สุปฏิบัติ อุชุ ญายะ สามีจิ* นั่นแลเป็นปฏิบัติสมควร ไม่ออกนอกลู่นอกทาง ไม่ยิ่งกว่าธรรม ไม่หย่อนกว่าธรรม ไม่ปฏิบัติแบบแผลง ๆ แฝง ๆ เอาตามใจชอบราวกับเป็นศาสดาของธรรมทั้งหลาย เรียกว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าปฏิบัติตามแบบ *สุปฏิบัติ อุชุปฏิบัติ ญายปฏิบัติ สามีจิปฏิบัติ* ก็จัดว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแท้ ผลย่อมเป็นที่ยอมรับกันอย่างหนีไม่พ้น ไม่ว่าสมัยพุทธกาลหรือสมัยใดย่อมขึ้นอยู่กับการปฏิบัติเป็นสำคัญกว่าอื่น เช่นเดียวกับการเดินทางราบรื่นซึ่งถูกต้องเพื่อไปสู่จุดที่หมายนั้น ๆ จะเดินกลางวันกลางคืน หรือเดินหน้าแล้งหน้าฝน เมื่อไม่มีปลีกแวะจากเส้นทางที่ถูกต้อง ก็ย่อมถึงจุดหมายได้เช่นเดียวกัน

ฉะนั้นสำคัญที่ต้องเดินให้ถูกทาง ไม่ว่าทางทางโลกหรือทางทางธรรมเหมือนกันเพราะธรรมที่สมควรดังกล่าวย่อมเป็นอกาลิกธรรม คือตรงแน่วต่อมรรคผลนิพพานอยู่ตลอดเวลาโดยไม่นิยมกาลสถานที่ นิยมเฉพาะการปฏิบัติถูกธรรมเป็นสำคัญยิ่งกว่าเรื่องอื่นใด ถ้าปฏิบัติไม่ถูกธรรม ไม่ว่าสมัยใดไม่มีหวังผลที่พึงได้รับ เพราะขัดต่อหลักที่ว่าปฏิบัติ

ธรรมสมควรแก่ธรรม การปฏิบัติผิดไม่เข้ากับหลักที่ว่าสมควรแก่ธรรม ย่อมเป็นข้าศึกต่อตนและต่อธรรมอีกด้วย ธรรมที่ตรัสไว้แล้วเหมาะสมกับสภาพทั่ว ๆ ไปไม่ขัดแย้งกับสิ่งใดในโลก จึงเรียกว่าตรัสไว้ชอบแล้ว ดังนั้นผู้หวังผลเป็นที่พึงพอใจ จึงควรคำนึงถึงเหตุที่กำลังดำเนินอยู่ ว่าเข้ากับหลักที่ว่าสมควรแก่ธรรมหรือไม่ ถ้าไม่เข้าก็ชื่อว่าปลีกหรือขัดแย้งต่อธรรมและมรรคผลนิพพานโดยไม่ต้องสงสัย

ขออภัยผู้เขียนมักเพ้อเสมอ พอไป ๆ เลยไปใหญ่ กว่าจะรั้งสติคืนมาได้ก็เลยมุมโลกไปแล้ว จึงขอย้อนอธิบายเรื่องพระธุดงค์ต่อไป พระกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่นที่ท่านปฏิบัติจริง ๆ ยังมีอยู่มาก โดยมากท่านไม่ค่อยออกจากป่าจากเขา ประชาชนที่อยู่ในเมืองหรือในเมืองหลวงจึงไม่ค่อยมีโอกาสทราบได้ว่า ท่านพักอยู่ในที่เช่นไร และอยู่จังหวัดอะไรกันบ้าง จึงจะเรียนให้ทราบตามจังหวัดที่ท่านชอบพักอยู่ แต่ในตัวจังหวัดจริง ๆ ท่านไม่ค่อยชอบอยู่ ชอบอยู่ตามอำเภอนอก ๆ ซึ่งเป็นป่าเป็นเขาที่สงบเงียบ ห่างจากอำเภอและตัวจังหวัดอยู่มาก บางแห่งรถเข้าไม่ถึง บางแห่งรถพอเข้าได้ แต่ลำบากต้องบุกป่าบุกโคลนเข้าไป ถ้าหน้าฝนก็เข้าไม่ได้

ปกติพระกรรมฐานท่านจะไปไหนมาไหนชอบเดินแบบธุดงค์ คือ เดินเท้าเปล่าไปเรื่อย ๆ ขึ้นเขาลูกนี้ ปีนเขาลูกนั้น หาที่พักภาวนาไปตามวิสัย ไม่ค่อยสนใจจะออกมาบ้านมาเมือง ท่านปฏิบัติกันอย่างเงียบ ๆ ใคร ๆ ไม่ค่อยทราบ แต่พระกรรมฐานด้วยกันท่านทราบเรื่องของกันตลอดทั้งภายในภายนอก ว่าท่านองค์ใดพักอยู่ที่ไหนกันบ้าง อำเภอใดในจังหวัดนั้น ๆ มีพระเณรประมาณเท่าไร ท่านทราบกันได้ดีทุกระยะ เพราะท่านติดต่อกันอยู่เสมอ ยิ่งครูอาจารย์ผู้ใหญ่เป็นที่เคารพนับถือด้วยแล้ว พระกรรมฐานยิ่งชอบมากราบเยี่ยมศึกษาอรรถธรรมกับท่านเสมอมิได้ขาด

คณะนั้นไป คณะนี้มา ผลัดเปลี่ยนกันไปมาอยู่ไม่ขาด ทั้งหน้าแล้งหน้าฝน เว้นเฉพาะหน้าพรรษาที่อยู่ห่างไกลก็มาลำบาก จำต้องขาดการติดต่อไปชั่วคราว ส่วนที่อยู่ใกล้พอไปมาหาสู่กันได้ ท่านย่อมไปมาหาสู่กับครูอาจารย์และหมู่คณะเสมอ เพื่อศึกษาอรรถธรรมด้วยความเคารพนับถือครูอาจารย์ผู้มีคุณธรรม และถือเป็นประเพณีของพระกรรมฐานมาดั้งเดิมที่ต้องมากราบเยี่ยมฟังการอบรมต่าง ๆ ตามโอกาสที่ควร ฉะนั้นท่านจึงทราบการอยู่การไปของกันและกันได้ดี พูดถึงภูมิจิตภูมิธรรมของท่านที่สูง ๆ ก็ยังมีอยู่มาก แต่โดยมากท่านเหล่านี้มีสมบัติไม่ค่อยนำออกจับจ่ายเรี่ยราดเหมือนคนมีทรัพย์ไม่ชอบอวดตัว เครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ใช้อย่างคนธรรมดา ๆ ไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมให้วุ่นไป พระที่มุ่งต่ออรรถธรรมจริง ๆ ท่านปฏิบัติตัวแบบนั้น ต่างท่านต่างอยู่อย่างเงียบ ๆ ตามอัธยาศัยของผู้หนักในธรรม ไม่ชอบคุยโม้โอ้อวดอันเป็นลักษณะของโลก

กรรมฐานสายนี้ท่านมีนิสัยเงียบ ๆ ชอบเงียบทั้งทางหู เงียบทั้งทางปาก เงียบทั้งทางตา เงียบทั้งทางใจ ถ้าไม่ใช่พวกกันเองจริง ๆ ท่านไม่ค่อยพูดเกี่ยวกับธรรมภายในของท่านให้ใครทราบเลย ฉะนั้นเมื่อได้ยินใครก็ตามคุยเขื่อง ๆ หน่อยโดยหาเหตุผลมิได้ตามนิสัยของคนชอบอวดตัว ท่านเหล่านี้จึงมักเวียนศีรษะ คอยแต่จะเป็นลมตามนิสัยพระกรรมฐานสายนี้ที่ชอบเป็นคนธาตุอ่อนในทางคุยโม้โอ้อวด เนื่องจากท่านไม่สันทัดจัดเจนกับสังคมซึ่งมักมีเรื่องเขื่อง ๆ ปะปนอยู่เสมอ เรื่องอย่างนี้ท่านมักถือกันมาแต่ครูอาจารย์ที่พาดำเนินมาอย่างสงบเสงี่ยม ถ้าใครคุยเขื่องหน่อยท่านมักท้องเสียไปตาม ๆ กัน เกิดปวดมวนท้องขึ้นมาทันทีทันใด และชอบลุกหนีไปหาฉันยาแก้โรคชนิดนี้ทันที

ปกติท่านไม่เคยเขื่องในวงกรรมฐานด้วยกัน ถ้าใครคุยเขื่อง ๆ บ้าง ท่านมักหัวเราะอยู่ในลำคอ และหันหน้าเข้าฝาบ้างเข้าป่าบ้าง กลัวเป็นลมถ้าทนฟังไปนาน ในวงเดียวกันถ้าองค์ใดชอบคุยเขื่อง ๆ เช่นนั้น ท่านรังเกียจว่าสู้แมวและเสือก็ไม่ได้ เพราะสัตว์ชนิดนี้เขายังรู้จักซ่อนเล็บซ่อนเขี้ยวของเขาดีกว่าพระบ้าน้ำลาย ถึงเวลากางเล็บแยกฟันตามเหตุการณ์ที่ควรเขาจึงแสดงออก ส่วนเราเป็นมนุษย์และเป็นพระกรรมฐานซึ่งเป็นเพศที่ควรใคร่ครวญโดยละเอียดสุขุม ก่อนจะระบายอะไรออกมา แต่ยังมาคุยโม้โอ้อวดได้โดยไม่รู้จักอายต่อสถานที่บุคคลกาลเวลาบ้างเลย ท่านจึงมักเข้าใจผิด ๆ ไปว่าองค์เช่นนั้นเป็นกรรมฐานหน้าไม่รู้จักอาย และท่านที่หนักในธรรมทั้งหลายไม่ค่อยเต็มใจคบค้าสมาคมด้วยโดยถือกันว่าเลยพลเมืองดีทั้งหลายไปแล้ว

ด้วยเหตุนี้ นอกจากวงปฏิบัติด้วยกันแล้ว จึงยากที่จะรู้ภูมิจิตภูมิธรรมท่านได้อย่างง่าย ๆ นอกจากผู้เขื่อง ๆ ซึ่งใครก็อาจรู้ภูมิเสียก่อนแต่ยังไม่สนใจถาม พระที่ท่านปฏิบัติจริงท่านไม่ชอบคุยนอกจากเก็บตัวเงียบ ๆ เพื่อสั่งสมธรรมภายในให้ยิ่งขึ้นไปเท่านั้น ไม่ชอบให้ธรรมที่กำลังรักสงวนกระจายออกไปโดยใช่เหตุ อันเป็นลักษณะสุกก่อนห่ามและขายก่อนซื้อ ที่โลกก็ถือกันว่าเป็นความเลวทราม วงปฏิบัติจึงระมัดระวังกันมากตลอดมาแต่ครูอาจารย์ โดยมีความเห็นว่าการพูดธรรมภายในซึ่งเป็นสมบัติของตัวโดยเฉพาะ แก่บุคคลที่ไม่คุ้นเคยและไว้ใจกันมาก่อน เป็นความไม่รู้จักความเหมาะสมในตัวเอง ในสังคม และในธรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นการขายตัวแทนที่จะเกิดประโยชน์

เรื่องทำนองนี้ไม่ว่าเฉพาะทางธรรมซึ่งเป็นความละเอียดเลย แม้แต่โลกที่มีสมบัติผู้ดีติดตัวเขายังรู้จักถ่อมตนระวังตัว ไม่คุยโม้โอ้อวดอันเป็นลักษณะประกาศความลามกของตัวให้คนมีสมบัติผู้ดีเบื่อรำคาญ ธรรมยิ่งเป็นสมบัติล้ำค่าของนักปราชญ์มาประจำแผ่นดิน ซึ่งควรระมัดระวังสมกับผู้มีภูมิธรรมในใจ ไม่เปิดปล่อยให้เรี่ยราดสาดกระจายไปแบบไม่รู้จักประมาณความพอดี จนเป็นที่น่าสลดสังเวชแก่วงปฏิบัติแลพุทธบริษัทด้วยกันราวกับสิ่งไม่มีคุณค่าอะไรเลย

ที่วงปฏิบัติท่านสงวนตัวสงวนธรรมนั้นชอบแล้ว ผู้เขียนแม้ไม่มีความรู้ที่แหลมหลักนักปราชญ์ชาติกวีอะไรเลยยังรู้จักเลื่อมใสท่าน เพราะเป็นปฏิปทาที่สงบเสงี่ยมเจียมตนไม่เผยอเย่อหยิ่ง อันเป็นลักษณะลิงได้แก้ว แต่ไม่รู้จักวิธีใช้ให้เกิดประโยชน์ พาห้อยโหนโยนตัวไปบนกิ่งไม้ใกล้ตลิ่งชันๆ พอโหนไปไม่ถึงไหนก็พาแก้วหล่นตูมลงก้นเหวลึก แหลกละเอียดไปทั้งตัวทั้งแก้วอันมีค่าและฉิบหายไปด้วยกัน จึงพอเป็นคติเตือนใจได้ทั้งทางโลกทางธรรมว่า ไม่ควรเอาอย่างลิงได้แก้วมาใช้ให้เลอะเทอะแก่โลกแก่ธรรมต่อไป จะกลายเป็นโรคเรื้อรังระบาดทำลายโลกและธรรมให้ฉิบหายไม่มีประมาณว่าจะยุติลงได้

พระกรรมฐานบางองค์แม้อายุพรรษายังน้อย แต่ปฏิปทาคือข้อปฏิบัติท่านโดดเดี่ยวอาจหาญดี น่าเป็นคติและประดับเกียรติแก่วงคณะปฏิบัติได้ดี ยังมีอยู่หลายท่านบรรดาที่เป็นลูกศิษย์ปั้นปลายของท่านอาจารย์มั่น ระยะนี้ท่านกำลังเร่งรีบทางความเพียรภายในต่อไปจะได้อาศัยท่านเหล่านี้เป็นกำลังพระศาสนาและเป็นผู้นำหมู่คณะต่อไป เมื่อครูอาจารย์ที่เป็นลูกศิษย์ผู้ใหญ่ของท่านล่วงลับไป อันเป็นคติธรรมดาที่ใครๆ จะอดระลึกไว้ก่อนมิได้ วันนี้ท่านองค์นี้ล่วงไปคนนี้ล่วงไป วันหน้าท่านองค์นั้นล่วงไปคนนั้นล่วงไป วันหน้าเดือนหน้าปีหน้าองค์นั้นล่วงไปคนนั้นล่วงไป หรือวันนี้เดือนนี้ปีนี้เราท่านอาจล่วงไปหรือวันหน้าเดือนหน้าปีหน้าเราท่านอาจล่วงไปก็ได้ เพราะเป็นสิ่งไม่แน่นอนด้วยกันทั้งสิ้นเนื่องจากต่างคนต่างเดินเหยียบย่ำไปมาอยู่กับโลกอนิจจังด้วยกันตลอดเวลา ไม่ทราบว่าเราหรือท่านผู้ใดจะเหยียบผิดพลาด อาจตกลงไปในหลุมแห่งอนิจจังคือความสลายตายจากเมื่อไร ท่านจึงสอนไม่ให้ประมาทนอนใจในสังขารคือตัวเราตัวท่านเอง

พระองค์ท่านที่เด็ดเดี่ยวรีบเร่งตักตวงความเพียรไม่หยุดยั้งนั้น ท่านอาจเล็งเห็น "กฎพินาศ" ที่หลีกเว้นมิได้นี้อย่างเต็มใจก็ได้ จึงพยายามแหวกว่ายด้วยวิธีต่างๆ มิได้ลดละปล่อยวางความเพียร คราวจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติต่อกฎของชาติโดยทางบ้านเมืองขออาราธนาท่านลงมาจากภูเขาชั่วคราว เพราะเป็นแดนที่ไม่น่าปลอดภัยทั้งท่านเองและท่านผู้อื่นจำนวนมาก เกี่ยวกับความสับสนวุ่นวายของบ้านเมืองที่กำลังเป็นสองฝักสองฝ่าย ซึ่งอาจมีทั้งร้ายทั้งดีที่ไม่ควรนอนใจ เมื่อบ้านเมืองสงบพอเป็นที่เย็นใจแล้วค่อยขึ้นไปพักบำเพ็ญตามอัธยาศัย ท่านยังรู้สึกอึดอัดใจที่จำต้องปฏิบัติตาม โดยออกจากป่าจากเขาลงมาอยู่สถานที่ธรรมดา แม้เป็นเสนาสนะป่าที่มีความสงัดวิเวกอยู่บ้างไม่วุ่นวายจนเกินไป ทั้งนี้เพราะความสะดวกต่อการบำเพ็ญที่เคยได้รับผลในสถานที่เช่นนั้นมาเป็นประจำ และถูกกับอัธยาศัยของผู้มุ่งหวังอรรถธรรมอย่างแรงกล้าภายในใจมาประจำนิสัย ไม่อยากพลัดพรากจากแดนที่เคยให้ความสุขสำราญแก่ใจ เวลาไปอยู่ที่อื่นก็ไม่แน่ใจนักในการบำเพ็ญ ว่าจะได้รับความสะดวกทางใจเพียงไร

ความอดอยากขาดแคลนของพระกรรมฐาน

พระธุดงคกรรมฐานที่มุ่งหน้าต่อแดนพ้นทุกข์อย่างถึงใจ มักจะประสบแต่ความอดอยากกันดารในปัจจัยทั้งหลายประจำปฏิปทาด้วยความสมัครใจ คือ ท่านชอบอยู่ในที่อัตคัดกันดาร นอกจากความขาดแคลนตามสภาพของสิ่งเกี่ยวข้องในที่นั้น ๆ แล้ว ยังเป็นความสมัครใจที่จะทำตนเป็นความอดอยากขาดแคลนอีกด้วย อาหารบิณฑบาตได้มามากแต่รับเพียงเล็กน้อยบ้าง รับเพียงข้าวเปล่า ๆ ทั้งที่อาหารมีอยู่บ้าง ตั้งใจไม่ฉันเสียบ้างเป็นวัน ๆ ไป อดไปทีละหลาย ๆ วันสลับกันไปบ้าง ทั้งนี้ท่านสังเกตใจเป็นสำคัญ ขณะที่ฝึกด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ละแบบนั้น ขณะภาวนาจิตได้รับผลแห่งความสงบและแยบคายทางสติปัญญาต่างกันอย่างไรบ้าง ทำความสังเกตกำหนดวิธีที่เกิดผลดีกว่าวิธีอื่น ๆ ไว้ แล้วพยายามทำตามวิธีนั้นโดยสม่ำเสมอ บางทีก็อดไปหลายวันแล้วมาฉันด้วยวิธีผ่อนบ้าง หรือผ่อนไปหลายวันแล้วหยุดฉันเสียบ้าง ราวสี่ห้าวันจึงฉันและผ่อนไปพอประมาณ

การสังเกตธาตุขันธ์กับจิตใจต้องสังเกตไปพร้อม ๆ กัน ถ้าธาตุขันธ์รู้สึกอ่อนเพลียมากก็ฉันเพิ่มขึ้นอีกพอประมาณ แต่ไม่ให้พอกับความต้องการของธาตุทีเดียวจะทับจิตเกินไป เช่นเพิ่มขึ้นจากที่เคยผ่อนอยู่แล้ว ๕๐% เป็น ๖๐% ถ้ารู้สึกว่าธาตุจะวิการเพราะขาดอาหารมากไป ก็งดการผ่อนและการอดเสียชั่วระยะหนึ่ง จนธาตุพอตั้งตัวได้แล้วค่อยผ่อนหรืออดอาหารอีกต่อไป เฉพาะจิตของผู้ถูกกับจริตในทางนี้ ย่อมเจริญก้าวหน้าขึ้นไปโดยลำดับ แม้ถึงกาลที่ควรจะอนุโลมผ่อนผันตามธาตุขันธ์ที่กำลังวิการอ่อนเพลีย แต่ใจก็ไม่อยากอนุโลมตาม ยังอยากผ่อนหรืออดอยู่ร่ำไป เพราะเคยเห็นผลทางใจเพิ่มขึ้นทุกระยะที่ผ่อนหรืออดอาหาร หากจำเป็นต้องผ่อนผันสั้นยาวเข้าหากันจนพอดีทั้งธาตุขันธ์และจิตใจก็ควรทำ การดำเนินจึงสะดวกตามความประสงค์ที่มุ่งหมาย

ระหว่างการผ่อนอาหารหรืออดอาหารไปนาน ๆ ร่างกายย่อมมีความหิวโหยอ่อนเพลียบ้างเป็นธรรมดา ถ้าจะถือเป็นความทุกข์กังวลกับความหิวโหยก็ทำไปไม่ได้ นี่ก็เป็นความทุกข์อย่างหนึ่งในการปฏิบัติธรรม ฉะนั้นกรรมฐานผู้หวังความสงบสุขทางใจ จึงมักทำตนให้อดอยากขาดแคลนเสมอทั้งที่ไม่อยากทำ แต่จริตนิสัยและความหวังในธรรมนั้นพาให้จำเป็นต้องทนต้องทำ ที่ว่าอดบ้าง อิ่มบ้าง หรือผ่อนอาหารบ้าง อดอาหารบ้าง นั้นมิใช่ทำอยู่เพียงเดือนสองเดือน แต่พยายามทำอย่างสม่ำเสมอไปเรื่อย ๆ เป็นปี ๆ หรือจนเป็นที่แน่ใจตัวเองว่าจะไม่ต้องทำแบบนั้นอีก จิตก็ดำเนินตนไปได้ด้วยความสะดวกราบรื่นไม่ขลุกขลัก ก็หยุดจากวิธีเหล่านั้นได้ ปฏิบัติดำเนินไปธรรมดาทั้งทางกายและทางใจ

แต่โดยมากเท่าที่เคยสังเกตมา ขึ้นชื่อว่ากิเลส ไม่ว่าชนิดใดและมีมากมีน้อยเพียงไรต้องแสดงตัวเป็นข้าศึกต่อเราอยู่เสมอ ตามฤทธิ์ของมันที่ยังเหลืออยู่ในใจมากน้อย ไม่เคย

ไว้หน้าใครแต่ไหนแต่ไรมา ฉะนั้นนักปฏิบัติที่ถือว่ากิเลสเคยเป็นข้าศึกแก่ตนอย่างฝังใจ ย่อมไม่นอนใจที่จะเลี้ยงกิเลสไว้ด้วยความนิ่งนอนใจ ว่ามันจะกลายเป็นมิตรแก่ตน ไม่ก่อพิษภัยให้ได้รับความทุกข์ร้อนใด ๆ อีกต่อไป แต่กลับเห็นเสียว่าถ้าได้ทำลายให้สิ้นซากลงไปในขณะนี้จะเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าจะเลี้ยงไว้ทำพิษแก่ตนในวันอื่นต่อไป นี่แลเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ท่านไม่ลดละความพยายามที่จะตามต้อนกิเลสด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การผ่อนหรืออดอาหาร อันเป็นวิธีสนับสนุนความเพียรทางใจให้สะดวกแก่การทำสมาธิภาวนายิ่งขึ้นกว่าปกติธรรมดา จึงทำให้ท่านลดละปล่อยวางวิธีที่เคยได้ผลมาเสียมิได้ โดยมากที่ท่านพยายามตะเกียกตะกายฝึกทรมานด้วยวิธีต่าง ๆ ที่เห็นว่าได้ผลดีไม่ยอมลดละแม้เป็นเวลาหลายปี ก็เพราะมีเหตุบังคับที่จำต้องให้ท่านพยายามดังกล่าวมา

การผ่อนและการอดอาหารเพื่อความเพียรทางใจ รู้สึกมีมากองค์ในสายนี้ น่าจะได้ผลดีกว่าวิธีอื่น ๆ เช่นอดนอนเป็นต้น ท่านจึงชอบอดกันตลอดมาจนทุกวันนี้ การอดนอนถ้าลงได้ผ่อนอาหารอดอาหารแล้ว ย่อมเป็นไปในตัวโดยไม่จำต้องอดนอนด้วยความตั้งใจ เพราะการผ่อนและการอดอาหารย่อมทำให้ไม่ง่วงเหงาหาวนอนไปเอง จะอยู่ตลอดคืนไม่นอนก็ไม่มีการโงกง่วงเหมือนรับอาหารเป็นปกติ การพักนอนบ้างนั้นเพื่อเป็นกำลังทางกายไม่ให้อ่อนเพลียจนเกินไปต่างหาก มิใช่เพราะความโงกง่วงบังคับให้ต้องหลับนอนในขณะที่กำลังผ่อนหรืออดอาหาร

ความจริงท่านที่ผ่อนหรืออดอาหารได้ สาม สี่วันล่วงไปแล้ว ย่อมหมดความโงกง่วงซึ่งพอจะลดหย่อนในการหลับนอนไปได้อย่างสะดวก โดยไม่ต้องมีการบังคับไม่ให้หลับแต่อย่างใด แล้วการตั้งสติก็ง่าย การควบคุมจิตใจก็ง่าย จิตไม่ค่อยผาดโผนและคึกคะนองไปในอารมณ์ต่าง ๆ สติไม่ค่อยเผลอตัว รู้เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มาสัมผัสได้เร็วกว่าเวลาปกติที่ไม่ได้ผ่อนหรืออดอาหาร ทำสมาธิก็ลงสู่ความสงบได้ง่าย เดินทางปัญญาก็คล่องแคล่วรวดเร็วผิดธรรมดาอยู่มาก เพราะท่านเห็นคุณค่าแห่งการผ่อนหรืออดอาหารว่า ได้รับความสะดวกหลายทางสำหรับรายที่ถูกกับจริต จึงได้พยายามเรื่อยมาแม้จะลำบากผิดธรรมดาบ้าง

เพราะนิสัยวาสนาของตัวอำนวยไปในทางนั้น จำต้องฝืนเอาบ้างเพราะอยากได้ของดี จะทำตามวิธีง่าย ๆ และสะดวกแบบ **สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา** ทั้งปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็วนั้น นิสัยก็ไม่อำนวย น่าจะอยู่ในข่ายแห่ง **ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา** ทั้งปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้ากระมัง จึงต้องขัดขืนกลืนลำบากเอานักหนา จะกลืนความสงบสุขคือสมาธิ และกลืนความฉลาดคือสติปัญญาเข้าสู่ใจได้แต่ละครั้ง ต้องประมวลความทุกข์เข้าสู่กายสู่ใจอย่างมากมายก่อนแทบทนไม่ไหว ดีไม่ดีถ้าลมหายใจไม่ยาวอยู่บ้างก็น่ากลัวจะตายไปก่อนได้รับผล เมื่อคิดถึงความเสือกคลานของนักปฏิบัติแต่ละท่าน กว่าจะได้ดื่มธรรมรสแต่ละ

ครั้งละคราว รู้สึกแสนอดแสนทนที่น่าสงสารอย่างจับใจ แต่ก็ยังดีที่ยังมีท่านผู้พอใจฝืนอด ฝืนทนฝึกฝนทรมานตนเรื่อยมาไม่ลดละความเพียร พอได้ดื่มแสงอาทิตย์แสงจันทร์จาก กระแสแห่งธรรมด้วยการปฏิบัติของตนบ้าง ไม่ทนอดทนหิวไปตลอดภพชาติต่าง ๆ ที่จิต เที่ยวจับจองไว้จนไม่มีประมาณพอนับอ่านได้

ถ้าพิจารณาตามความจริง ที่จิตจำต้องยอมรับตามเหตุการณ์ที่ตนจะพึงประสบใน ภพชาติต่อไป ทำให้ท้อใจต่อการแบกหามภาระนั้น ๆ ที่ตนต้องไปเกิดและเสวยอยู่ร่ำไป ถ้า ไม่รีบพยายามตัดทอนให้สั้นเข้าแต่บัดนี้ เพื่อภาระหนักทั้งหลายจะได้เบาลงหรือสิ้นไป อัน เป็นการปลดเปลื้องภาระให้เสร็จสิ้นไปในตัว ความเห็นโทษในสงสารอย่างถึงใจที่มารวมอยู่ กับตัวคนเดียวเป็นผู้รับเหมาทั้งสิ้นนี้ ทำให้มีแก่ใจทุ่มเทกำลังทุกส่วนลงเพื่อความเพียร ไม่อ่อนข้อย่อหย่อนผ่อนกำลังว่าจะสู้ไม่ไหว มีแต่ความขะมักเขม้นเด่นชัดทางการต่อสู้เพื่อ เอาตัวรอดเป็นยอดคน ความเพียรทุกด้านไม่ยอมให้จน ความอดทนต่อหน้าที่ไม่ยอมให้ ขาด สติปัญญาความฉลาดเพื่อฟาดฟันหั่นแหลกกับกิเลสผลิตขึ้นทุกเวลานาที แม้ทุกข์แสน ทุกข์ก็ไม่ยอมหนี พยายามอด พยายามทน พยายามตีจนทุกข์แตกแยกตัวออกได้ไม่ยอมจน สมกับเป็นศิษย์ของพระทศพลญาณผู้แกล้วกล้าหน้านักรบ ไม่ยอมหลบ ไม่ยอมหลีก

ทุกข์สมุทัยตัวกิเลสหุ้มห่อดวงใจหนาแน่นเพียงไร พยายามแก้ไขกัดฉีกออกด้วย สติปัญญาศรัทธาความเพียรเครื่องฟาดฟัน จนปรากฏธรรมอัศจรรย์เกิดขึ้นในดวงจิต ชนิด ไม่เคยรู้เคยเห็นมาแต่กาลไหน ๆ เป็นความอัศจรรย์ใจตัวเองเกินคาด ไม่มีสิ่งใดสามารถจะ กำไว้ในอำนาจอีกต่อไปได้ นั่นแลคือธรรมฟากตาย ดังท่านอาจารย์มั่นอุทานในวาระสุดท้าย แห่งการรบพุ่งชิงชัยยุติลง ตามที่เขียนไว้ในประวัติท่านแล้ว ธรรมนี่แลที่ท่านนักปฏิบัติ ทั้งหลายตะเกียกตะกายเพื่อชมอยู่ทุกวันเวลา ไม่ลดละความเพียรพยายามด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่ง โดยมากมีแต่วิธีเด็ด ๆ เผ็ด ๆ ร้อน ๆ ดังกล่าวมา ไม่มีวิธีใดพอได้ผ่อนคลายหายเหนื่อยบ้าง เลย

ถ้าพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ และเสด็จมาพบเข้า ขณะที่ท่านกำลังห้ำหั่นกลั่น ความเพียรต่อยุทธกับกิเลสกองทุกข์ทั้งหลายอยู่อย่างทรหดอดทน น่าจะพอพระทัยทรง อนุโมทนา พร้อมกับลูบคลำศีรษะปลอบโยนส่งเสริมด้วยพระวาจาอันอ่อนหวานว่า ดูก่อน เธอผู้ลูกพระตถาคต ผู้ปรากฏเด่นชัดทางความเพียร เพื่อแดนแห่งพระนิพพานอันเป็นบรม สถาน เวลานี้เธอกำลังแสดงความกล้าหาญชาญชัยต่อยุทธกับศัตรูคู่อริอยู่อย่างเต็มฝีมือ เพื่อรื้อภพรื้อชาติให้ขาดกระเด็นออกจากใจไม่ลดละ เพื่อชื่อเสียงเกียรติคุณระบือลือลั่น สนั่นทั่วไตรภพ กำลังพยายามขุดค้นต้นตอแห่งจอมข้าศึกคืออวิชชาผู้มหาอำนาจพาให้เกิด ตาย ด้วยสติปัญญาอันแหลมคมอยู่หรือ? เราตถาคตขออนุโมทนาสาธุการ ขอเธอจงทำให้

แจ้งซึ่งพระนิพพานภายในใจอย่างเร็วไวรีบด่วนเถิด ธรรมดวงประเสริฐกำลังรอจะตกเข้าสู่เงื้อมมือของเธอผู้เก่งกาจฉลาดด้วยสติปัญญาอยู่แล้วเวลานี้

ทั้งทรงปลอบทรงปลุกใจให้กล้าหาญ ทั้งทรงลูบทรงคลำศีรษะไปมาให้เกิดศรัทธาเหนียวแน่นแก่นนักรบ ด้วยพระวาจาอันอ่อนหวาน ทรงขับขานเกลี้ยกล่อมให้กำลังใจด้วยการทรงอนุโมทนาในความเพียรของศากยบุตร ผู้กำลังจะทรงวิมุตติธรรมทางใจในเร็ววันนำธรรมอัศจรรย์มาสู่โลก เพื่อหายโศกศัลย์ปั่นป่วนแห่งมวลมนุษย์ที่กำลังตกอยู่ในความเดือดร้อนวุ่นวายด้วยกิเลสตัณหา อันฉาบทายาพิษชนิดแก้ไม่หาย

นอกจากธรรมโอสถโสรจสรงลงที่ดวงใจ จากท่านผู้มีธรรมอัศจรรย์ทางภายใน ส่วนท่านที่ควรจะได้รับชัยชนะจากข้าศึกศัตรูเพราะความเพียรกล้า แต่พระศาสดาไม่ได้เสด็จมาสมโภชโมทนาธรรมด้วยเสีย เพราะปรินิพพานไปเสียโดยทางพระกาย ส่วนพระทัยอันบริสุทธิ์ย่อมเป็นเครื่องยืนยันไว้อย่างหนักแน่นตายตัวว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเราตถาคต ดังนี้ ที่อธิบายซ้ำอีกบ้างนี้เป็นความเพียรเกี่ยวกับการผ่อนหรืออดอาหารของพระปฏิบัติที่หนักในทางนี้ ผลที่พึงได้รับกรุณาพิสูจน์เอาเองตามนัยที่เขียนผ่านมา ปฏิปทาที่นำมาลงในนี้ ผู้เขียนแน่ใจทั้งฝ่ายเหตุและฝ่ายผลว่าเป็นเครื่องกลมกลืนกันไป เพราะได้นำสิ่งที่ท่านเคยดำเนินและได้ผลมาแล้วมาลง เพื่อท่านผู้สนใจจะได้นำไปปฏิบัติบ้าง ซึ่งอาจเกิดผลดังกล่าวมา

ท่านที่ชอบทรมานทางอื่น เช่น การนั่งสมาธิภาวนานานเป็นเวลาหลายชั่วโมง ในบางโอกาสท่านก็ฝึกของท่านไปตามเหตุการณ์ การนั่งนานรู้สึกจะเป็นความทุกข์ทรมานมากกว่าวิธีอื่น ๆ เพราะเกี่ยวกับทุกขเวทนาที่โหมกันมาในขณะนั้น ถ้าสติปัญญาไม่ทันกับทุกขเวทนาที่โหมกันมาอย่างหนักหน่วง แทบไม่มีปลงวางกายวางใจลงได้เวลานั้น ย่อมจะฝืนทนนั่งต่อไปมิได้ บัลลังก์สมาธิที่ขัดไว้ด้วยดีในเวลาปกติ น่าจะแตกจากกันในไม่กี่ชั่วโมงอย่างไม่เป็นขบวน เพราะความเจ็บปวดรวดร้าวเป็นไปทุกอวัยวะน้อยใหญ่ หลังมือ หลังเท้า ราวกับถูกไฟเผา ทำให้ร้อนกระวนกระวายทั้งกายทั้งใจ ส่วนภายในร่างกายเป็นเสมือนกระดูกทุกท่อนที่ต่อกัน จะแตกกระเด็นออกคนละชิ้นละอัน เพราะความเจ็บปวดระบมไปทั่วร่างกาย

นอกนั้นใจยังแสดงความระส่ำระสายไปด้วย เพราะกลัวตัวจะตายในขณะนั้นจนได้ทำให้หวั่นไปทั่วร่างกายและจิตใจกลัวจะทนต่อไปไม่ไหว ทุกขเวทนาที่แสดงขึ้นในเวลานั้นก่อนจะถึงเวทนาใหญ่ที่สำคัญกว่าเพื่อน มีถึงสามวาระ ล้วนแต่เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่นาน ๆ กว่าจะสงบลงลำพังตัวเอง โดยไม่มีการกำจัดต้านทานด้วยวิธีต่าง ๆ อย่างใด พอสงบลงไปสักพักก็เริ่มขึ้นมาอีก ทำนองนี้ถึงสามครั้ง แต่ละครั้งเวทนาเหล่านี้ต้องตั้งอยู่และซาบซ่านไปตามสรรพางค์ร่างกายน้อยใหญ่เป็นเวลานานค่อยสงบลง จนถึงวาระที่สี่ซึ่งเป็นวาระของทุกขเวทนาใหญ่ หรือกองทัพกองทุกข์ใหญ่เข้ามาถึง บัลลังก์ที่นั่งขัดสมาธิอยู่เวลานั้น นับ

แต่กองทัพกองทุกข์ใหญ่เข้าถึงตัวแล้วเท่านั้น ร่างกายทุกส่วนเป็นเหมือนกองเพลิงทั้งกองเอาเลย ข้างนอกกายเหมือนถูกไฟลน ข้างในกายเหมือนถูกทุบตีด้วยค้อนและทิ่มแทงด้วยเหล็กอันแหลมคม ปรากฏว่าระบมไปหมดทั้งร่างราวกับจะแตกทลายจากกันเป็นผุยผงไปคนละทิศละทางในขณะนั้น เพราะอำนาจความทุกข์ทรมานเผาผลาญอยู่รอบด้าน

ทุกขเวทนาใหญ่นี้นับแต่ขณะที่ก้าวเข้ามาถึงกายแล้ว ไม่มีเวลาขยับขยายตัวออกพอได้รับความผ่อนคลายทางกายบ้างเลย มีแต่บีบขยี้ทุบตีให้แหลกไปท่าเดียว ตอนนี้แม้จิตจะกำลังพิจารณากับธรรมแขนงใดอยู่ก็จำต้องถอยทัพกลับ ย้อนสติปัญญาและกำลังทุกด้านเข้ามาพิจารณาทัดทานกันอย่างเอาจริงเอาจัง มิฉะนั้นร่างกายจิตใจจะกลายเป็นทะเลไฟไปเสียหมด เพราะทุกขเวทนากล้าสาหัสกำลังเหยียบย่ำทำลายกาย และยังเขย่าใจให้สั่นสะเทือนไปด้วยความกลัวตายว่าจะสู้ไม่ไหว เพราะกายทั้งร่างกลายเป็นไฟทั้งกองในตัวเรา ไม่มีส่วนใดอยู่เย็นใจได้โดยไม่ถูกความกระทบกระเทือนจากทุกขเวทนาประเภทนี้

นับแต่ขณะเริ่มนั่งจนถึงขั้นเวทนาใหญ่เกิดขึ้น ถ้าผู้ยังไม่เคยประสบมาก่อนก็น่าจะไม่ทราบว่าอันไหนเป็นเวทนาเล็ก อันไหนเป็นเวทนาใหญ่ กลัวจะเริ่มเหมาไปแต่เวทนาเล็กซึ่งเป็นเพียงลูกหลานของมันเท่านั้น ว่าเป็นเวทนาใหญ่ไปเสียหมด ทั้งที่เวทนาใหญ่ยังไม่ตื่นนอนก็เป็นได้ แต่ถ้าผู้เคยประสบมาแล้ว ก็ทราบได้ทันทีว่าเป็นเวทนาอะไร เพราะเวทนาใหญ่จะเริ่มปรากฏตัวนับแต่ห้า หก ชั่วโมงล่วงไปแล้ว ก่อนหน้านี้มีแต่เวทนาเล็กซึ่งเปรียบกับลูก ๆ หลาน ๆ เท่านั้นมาเยี่ยมหยอกเล่นพอให้รำคาญ

สำหรับผู้ยังไม่เคยนั่งนานและไม่เคยพบมาก่อน น่าจะเริ่มโดนทั้งลูกหลานทั้งปู่ย่าตายายของทุกขเวทนาแต่ขั้นแรก คือ สองสามชั่วโมงแรก และให้เกิดความทุกข์กระวนกระวายแต่บัดนี้เป็นต้นไป ถ้าสติปัญญาแก้ไขเหตุการณ์ไม่ทัน อาจจะทนนั่งต่อไปไม่ไหว ทั้งอาจจะรื้อบัลลังก์สมาธิเสียแต่ระยะนั่งได้เพียงสองสามชั่วโมงแรกก็ได้ ทั้งที่เวทนาใหญ่ยังไม่ปรากฏเลย แต่จะเหมาเอาว่าตนได้เผชิญกับเวทนาใหญ่จนทนไม่ไหวเสียแล้ว ความจริงยังไม่ถึงขั้นแตกหักกันเลย

เฉพาะผู้เคยนั่งสมาธิภาวนาและเคยมีความสงบจิตมาพอประมาณ ตลอดการนั่งก็ได้นานพอสมควร ราวสอง สาม สี่ชั่วโมงเป็นประจำ ความเพียรในเวลาหนึ่ง ๆ ย่อมทราบทุกขเวทนาต่าง ๆ ได้พอประมาณ ทุกขเวทนาเล็กที่เกิดขึ้น สอง สาม วาระแล้วสงบลงไปเองนั้น ถ้ายังไม่เคยเจอเวทนาใหญ่มาก่อน ก็น่าจะเรียกว่าเป็นเวทนาใหญ่ได้เหมือนกัน แต่พอเจอเวทนาใหญ่จริง ๆ แล้ว เวทนาเหล่านั้นเลยกลายเป็นเรื่องเล็กไป เพราะความรุนแรงระหว่างเวทนาทั้งสองนี้ผิดกันอยู่มาก ราวช้างกับแมวนั่นแล เวทนาใหญ่เมื่อเกิดขึ้นเต็มที่แล้ว อวัยวะส่วนต่าง ๆ ปรากฏว่าเจ็บปวดรวดร้าวและระบมไปหมด ราวกับจะแตกทลายลงเข้าในขณะนั้นจริง ๆ ความออกร้อนตามหลังมือหลังเท้ารุนแรงมาก เหมือนมีคนมาก่อไฟ

หุงต้มแกงอะไร ๆ ในที่นั้น กระดูกในอวัยวะส่วนต่าง ๆ เหมือนมีคนเอาค้อนมาทุบตีให้แตกให้หักไปในขณะนั้น เพราะความเจ็บปวดแสบร้อนสาหัส จนไม่มีที่ปลงวางร่างกายจิตใจลงได้เลย ปรากฏเป็นกองเพลิงไปทั้งร่าง

สิ่งที่จะสามารถต้านทานกันได้เวลานั้น มีแต่สติปัญญาศรัทธาความเพียร มีความอดความทนเป็นเครื่องหนุนหลัง ไม่ยอมถอยทัพกลับแพ้ข้าศึกที่กำลังโหมกันมาอย่างเต็มที่ราวกับจะบดให้แหลกละเอียดเป็นผุยผงไปในเวลานั้น ไม่ยอมปล่อยให้ชีวิตลมหายใจสืบต่อกันไปได้อีกเลย ขณะที่กำลังเข้าตาจนนั้น จิตจะหาทางออกด้วยวิธีอื่นใดไม่ได้ทั้งสิ้น นอกจากต้องปักหลักต่อสู้กันด้วยสติปัญญาอย่างถึงเป็นถึงตาย เพื่อความจริงในกายในจิตที่ควรรู้ควรเห็นจากความเพียรเท่านั้น ความอยากให้เวทนาหายและความคิดท้อใจว่าจะทนสู้ไปไม่ไหวเป็นต้น นี่คือสมุทัยเครื่องส่งเสริมทุกข์ให้มีกำลังกล้ายิ่งขึ้น จะปล่อยให้คิดขึ้นมาในขณะนั้นไม่ได้เด็ดขาด ถ้าไม่อยากล้มละลายแบบไม่เป็นท่า มีสติกับปัญญาเท่านั้นที่ต้องผลิตขึ้นมาด้วยอุบายต่าง ๆ เพื่อให้ทันกับเวทนาในเวลานั้น โดยแยกแยะกาย เวทนา จิต ออกทดสอบเทียบเคียงกันดูจนทราบความจริงของแต่ละสิ่งอย่างชัดเจนด้วยปัญญา

การแยกแยะกายควรถือเอาจุดสำคัญที่ว่าเป็นทุกข์ มากกว่าที่อื่นใดออกพิจารณา เช่นกระดูกขาหรือกระดูกเข่าเป็นทุกข์มาก ก็กำหนดจิตตั้งสติพิจารณาปัญญาลงในจุดนั้นว่า กระดูกนี้เป็นทุกข์หรือทุกข์เป็นกระดูกกันแน่ ถ้ากระดูกเป็นทุกข์จริงดังที่เข้าใจ เวลาทุกข์ดับไปแล้ว ทำไมกระดูกจึงไม่ดับไปด้วยทุกข์เล่า ถ้าเป็นอันเดียวกันดังที่เข้าใจ สิ่งทั้งสองต้องดับไปด้วยกันจึงจะถูกกับหลักความจริง อนึ่ง เวลาคนตายและหมดทุกข์ในร่างกายไปแล้ว กระดูกยังมีอยู่ ขณะนำไปเผาไฟ กระดูกแสดงอาการเป็นทุกข์อย่างไรให้ปรากฏหรือไม่ ถ้าไม่แสดงทุกข์คือความเจ็บปวดรวดร้าวให้ปรากฏเลย กระทั่งถูกไฟเผาจนกลายเป็นเถ้าเป็นถ่านไปเช่นนั้น การไปเหมาเอาด้วยความสำคัญว่ากระดูกเป็นทุกข์ทั้งที่กระดูกมิได้เป็นทุกข์ดังเข้าใจนั้น จะไม่อับอายกระดูกและอวัยวะส่วนต่าง ๆ ที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน ซึ่งมิได้เป็นตัวทุกข์ตามคำกล่าวหาบ้างหรือ

และถ้าทุกข์เป็นกระดูกจริง ๆ กระดูกมีมาแต่วันเกิดจนถึงบัดนี้ แต่ทุกข์ทำไมจึงมีขึ้นเฉพาะกาล เช่นเริ่มมีขึ้นในขณะนั่งสมาธินี้เท่านั้น ทำไมจึงไม่มีทุกข์ติดทุกข์ต่อกันมาเช่นเดียวกับกระดูกที่มีต่อเนื่องกันมาแต่เริ่มแรกเกิดเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ จะถือว่ากระดูกเป็นทุกข์ หรือทุกข์เป็นกระดูกก็ต้องเป็นความเห็นผิด เป็นความถือผิดจากความจริง ซึ่งเป็นที่น่าอับอายความจริงอย่างยิ่ง ที่มิได้เป็นไปตามความสำคัญมั่นหมายใด ๆ เลย

ขณะที่กำลังคลี่คลายแยกแยะกระดูกกับเวทนาเพื่อทราบความจริงนั้น จิตและสติปัญญาต้องจดจ่อและทำหน้าที่ด้วยความสนใจกับงานนั้นจริง ๆ จะส่งจิตไปอื่นไม่ได้ ต้องหมุนตัวอยู่กับกิจที่กำลังพิจารณา และพิจารณาย้อนหน้าย้อนหลังจนเป็นที่เข้าใจประจักษ์

จะพิจารณาที่เที่ยวไม่สำคัญ แต่พิจารณาจนเข้าใจ อันเป็นจุดมุ่งหมายของงานนี้ เมื่อเข้าใจชัดเพียงส่วนใดส่วนหนึ่งแล้ว จิตย่อมซึมซาบไปในอวัยวะอื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะเหมือนกันไปเอง

อันดับต่อไป ในเวลาเดียวกันก็แยกเวทนากับจิตออกทดสอบเทียบเคียงกันดูด้วยสติปัญญาอย่างละเอียดถี่ถ้วน เช่นเดียวกับการแยกกายกับเวทนาออกพิจารณา โดยตั้งปัญหาถามตัวเองว่า จิตเป็นเวทนาหรือเวทนาเป็นจิตอย่างไรกันแน่ ถ้าจิตเป็นเวทนาจริงดังความสำคัญ เวลาทุกขเวทนาดับไปทำไมจิตจึงมิได้ดับไปด้วยเล่า และถ้าเวทนามาเป็นจิต เมื่อจิตมีอยู่ตราบใด ทุกขเวทนานี้ต้องมีอยู่ตราบนั้นจะดับไปไม่ได้ แต่แล้วทุกขเวทนาทำไมจึงมีเกิด ๆ ดับ ๆ ทั้งที่จิตทรงความรู้ความเป็นจิตอยู่ตลอดเวลา อกาลิโก มิได้ดับไปด้วยเวทนา เมื่อเป็นเช่นนี้จะถือว่าจิตกับเวทนาเป็นอันเดียวกันนั้น ไม่ฝืนความจริงและไม่อับอายความจริงบ้างหรือ ที่คิดกลืนความจริงให้กลายเป็นของปลอมไปตามความรู้ความเห็นแบบป่า ๆ เถื่อน ๆ เช่นนั้น

การแยกแยะ ไม่ว่าแยกแยะกายกับเวทนา หรือแยกแยะจิตกับเวทนา สติกับปัญญาต้องหมุนติ้วอยู่ในวงงานที่ทำ จะส่งออกไปอื่นไม่ได้ เวลานั้นทุกขเวทนาแสดงตัวมากเพียงไร สติปัญญายิ่งพิจารณาไม่หยุดหย่อน เพื่อความรู้จริงในสิ่งที่ประสงค์อยากรู้อยากเห็นอยากเข้าใจ เวทนาจะกำเริบหรือลดตัวลงหรือว่าจะดับไป ก็ให้รู้ประจักษ์ในวงการพิจารณาเป็นสำคัญ ข้อสำคัญอย่าตั้งความหวังให้ทุกข์ดับไป โดยที่พิจารณายังไม่เข้าใจความจริงของกาย ของเวทนา และของจิต ว่าต่างอันต่างเป็นความจริงของตนอย่างไรกันแน่ พิจารณาจนเข้าใจทั้งกายทั้งเวทนาทั้งจิต เมื่อเข้าใจด้วยสติปัญญาจริง ๆ แล้ว กายก็สักแต่ว่ากาย ไม่ได้นิยมว่าตนเป็นทุกข์เป็นเวทนา เวทนาก็สักแต่ว่าเวทนาอยู่เท่านั้น ไม่นิยมว่าตนเป็นกายเป็นจิต แม้จิตก็สักแต่ว่าเป็นจิตอยู่เท่านั้น ไม่นิยมว่าตนเป็นกายเป็นเวทนาดังที่เคยสำคัญแบบสุ่ม ๆ เดา ๆ มาแต่เวลาที่ยังมิได้พิจารณาให้เข้าใจ

พอสติปัญญาพิจารณารอบแล้ว ทุกขเวทนาทั้งหลายก็ดับลงในขณะนั้น ไม่กำเริบต่อไป จิตก็รวมลงอย่างสนิทชนิดไม่รับรู้กันเลย อีกประการหนึ่ง แม้จิตจะไม่รวมลงถึงขั้นดับสนิท แต่ก็มิได้รับความกระทบกระเทือนจากเวทนา คือกายก็จริง เวทนาก็จริง จิตก็จริง ต่างอันต่างจริง ต่างอันต่างอยู่ตามความจริงของตน ขณะที่ต่างอันต่างจริงนั้นจะได้เห็นความอัศจรรย์ของจิต และเห็นความอาจหาญของจิตว่า สามารถแยกตนออกจากเวทนาทั้งหลายได้อย่างอัศจรรย์เกินคาด นอกจากนั้นยังเกิดความอาจหาญต่อความเป็นความตายที่ขวางหน้าอยู่อย่างไม่สะทกสะท้านใด ๆ อีกด้วย เนื่องจากได้เห็นหน้าตาเวทนา ที่เคยหลอกลวงให้กลัวเป็นกลัวตายอย่างประจักษ์ใจแล้วในขณะนั้น คราวต่อไป แม้เวทนาจะแสดงความกล้าสาหัสมากมายขนาดใด ใจก็สามารถพิจารณาได้ทำนองที่เคยพิจารณาและ

เข้าใจมาแล้ว การรู้เห็นอย่างนี้แลคือการรู้เห็นสัจธรรม ด้วยสติปัญญาแท้ แม้จะมิใช่รู้เห็นขั้นเด็ดขาดฟาดกิเลสให้จมไปโดยสิ้นเชิงก็ตาม แต่กิเลสจะจมมิดหัวไม่มีฟื้นได้ ก็ต้องอาศัยวิธีนี้เป็นเครื่องดำเนินในวาระต่อไป

ท่านผู้ใดกล้าหาญต่อสู้กับทุกขเวทนาด้วยการพิจารณาตามวิธีนี้ ไม่ยอมถอยทัพพับบัลลังก์แบบสิ้นท่า ท่านผู้นั้นต้องกำชัยชนะจากวิธีนี้โดยไม่มีทางสงสัย ทั้งยังจะเห็นรอยพระบาทที่พระศาสดากับพระสาวกเสด็จไปอย่างสด ๆ ร้อน ๆ โดยลำดับและอาจลืมคำว่าพระองค์ปรินิพพานไปได้ ๒๕๐๐ ปีเศษแล้ว ซึ่งแสนนานก็ได้ เพราะความจริงกับศาสดาเป็นอันเดียวกัน ศาสดาแท้มิใช่กาลสถานที่บุคคล พอจะเปลี่ยนแปลงห่างเห็นว่า ไกลกันลิบลับกับเราตั้ง ๒๕๐๐ ปีเศษ แต่ควรทราบว่าความจริงอยู่ที่ใด ศาสดาก็อยู่ที่นั้น เพราะธรรมเกิดจากความจริงที่พิจารณารู้เห็นอย่างเต็มภูมิ ไม่นอกเหนือไปจากนี้

ดังนั้นท่านที่สามารถพิจารณาทุกขเวทนาจนถึงความจริงของกาย ของเวทนา ของจิต ย่อมเห็นธรรมอย่างประจักษ์โดยลำดับ ซึ่งไม่นิยมกาลสถานที่เป็นเครื่องพิสูจน์ตัดสินเลย ดังธรรมแสดงไว้ว่า ดูก่อนอานนท์ ถ้าการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมยังมีอยู่ พระอรหันต์ย่อมไม่สูญจากโลกดังนี้ ซึ่งเป็นพระโอวาทที่ตรัสเพิ่งสิ้นพระกระแสเสียงไปเมื่อสักครู่นี้เท่านั้น เพราะธรรมของจริงย่อมไม่ขึ้นกับเวลานาทีอะไรเลย แต่จริงอยู่อย่างสม่ำเสมอ ไม่มีอะไรจะยิ่งใหญ่กว่าความจริงในโลกทั้งสาม

การอธิบายวิธีพิจารณาทุกขเวทนานี้เป็นเพียงโดยย่อ พอเป็นคติแก่ท่านผู้มีนิสัยในทางเป็นนักต่อสู้เพื่อกู้ภพชาติ ประหยัดความเกิดตาย ไม่ปล่อยให้เรี่ยราดสาดกระจายไปตามภูมิกำเนิดต่าง ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด เพื่อทรงวิมุตติหลุดพ้นไม่กังวลกับกองทุกข์น้อยใหญ่ทั้งหลายอีกต่อไปเป็นเวลานาน ซึ่งแสนน่ารำคาญและกังวลใจนักหนา ได้นำไปพิจารณาเพื่อหาทางออก โดยอาศัยกองทุกข์ในขันธ์เป็นหินลับสติปัญญาให้คมกล้า ตามแต่อุบายจะพลิกแพลงแก้ไขตนด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งมีมากมายเหลือที่จะนำกล่าวได้ละเอียดทั่วถึง เพราะการพิจารณาธรรมทั้งหลายเป็นเทคนิคของแต่ละรายจะผลิตมาใช้เพื่อเปลื้องตน

ใครเป็นนักใคร่ครวญไตร่ตรอง ผู้นั้นจะเจอทางออกจากกองทุกข์ในเรือนจำแห่งวัฏสงสาร มีพระนิพพานเป็นที่สถิต มีความสงบสุขเป็นนิจนิรันดร แต่ใครกลัวทุกข์ไม่ยอมพิจารณา ก็เท่ากับสงวนหัวหนามที่ฝังจมอยู่ในฝ่าเท้าไว้ให้กำเริบเป็นหนองและทำความเจ็บปวดแสบร้อนนอนครางไปนาน และอาจทำความกำเริบจนเท้าเสียใช้การอะไรไม่ได้ กลายเป็นคนพิการง่อยเปลี้ยเสียอวัยวะไปได้ ส่วนผู้เห็นภัยรีบถอดถอนหนามออกเสีย แม้จะเจ็บปวดเพียงไรในขณะนั้นก็ยอมทนเอา แผลก็นับวันจะหาย ความเจ็บปวดก็ไม่ทรมานไปนาน และมีวันจะหายกลายเป็นผู้หมดทุกข์กังวลในวันข้างหน้า เพราะกล้าเผชิญทุกข์เพื่อนำสุขมาสู่ตน ท่านผู้นี้นับว่าสร้างความเป็นสิริมงคลแก่ตนโดยถูกทาง ท่านที่กล้าหาญต่อสู้

พิจารณาทุกขเวทนาในขันธ์ก็เช่นกัน แม้ทุกข์จะมีมากน้อยก็สามารถพิจารณาจนรู้ทั่วถึงความจริงทุกส่วน ไม่สงวนไว้เพื่อก่อไฟเผาตนไปนาน คำว่า "นิพพาน" จะเป็นสมบัติอันพึงพอใจในวันหนึ่งแน่นอน หนีไม่พ้น

ท่านว่าทุกข์ควรกำหนดรู้นั้น กำหนดจนรู้ประจักษ์ใจจริง ๆ ดังที่อธิบายมานี่แล ชื่อว่ากำหนดรู้ และละสัจจะทั้งสองคือ ทุกข์กับสมุทัย ด้วยมรรคคือสติกับปัญญาที่ทำงานถอดถอนกิเลสไปพร้อม ๆ ในขณะเดียวกัน ท่านว่าทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละนั้น ถ้าไม่นำสติกับปัญญาซึ่งเป็นองค์ของมรรคมากำหนดรู้และละถอนแล้ว จะเอาอะไรมารู้และมาละถอน นิโรธความดับกิเลสกองทุกข์ทั้งหลายจึงจะมีทางดับทุกข์ได้ จำต้องนำสติกับปัญญามาทำงานด้วย ในขณะเดียวกันทุกข์ก็จะดับไปโดยลำดับจนดับสนิทด้วยอำนาจของมรรค จึงเป็นทางแสดงออกได้

การเกี่ยวโยงกันระหว่างสัจธรรมทั้งสี่จึงแยกกันไม่ออก ต้องทำงานเกี่ยวเนื่องกันเหมือนลูกโซ่ตลอดไปแต่ต้นจนอวสาน สติปัญญาที่เป็นองค์ของมรรคมีกำลังมากเพียงไรกิเลสชนิดต่าง ๆ ก็ย่อมอ่อนกำลังลงเพียงนั้น แม้นิโรธความดับแห่งกิเลสกองทุกข์ทั้งหลายย่อมค่อย ๆ ดับไปตามกำลังของมรรค จนไม่มีกิเลสกองทุกข์เหลือหลออยู่ภายใน กลายเป็นความบริสุทธิ์ขึ้นมาล้วน ๆ โดยไม่ต้องไปหามาจากที่ไหน แต่มีอยู่ที่ใจดวงหมดกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้วนั่นแล คำว่าพุทธะแท้ก็หมายอันนี้ ธรรมะแท้ก็หมายอันนี้ สังฆะแท้ก็หมายความบริสุทธิ์นี้ คำว่าธรรมคืออะไรก็คืออันนี้แลที่เป็นธรรมแท้ ซึ่งโลกกราบไหว้ใฝ่ฝันมานาน

ท่านผู้ประสงค์อยากพบอยากเห็นธรรมแท้คืออะไรอย่างถึงใจ จึงไม่ควรมองข้ามการอบรมใจดวงพร้อมที่จะเป็นธรรมทั้งแท่งอยู่ทุกเวลานี้ การแปลชื่อของธรรมว่าคืออะไรจะแปลจนจรดขอบฝั่งมหาสมุทรทะเลก็ไม่มีวันหายสงสัยได้ แปลไปกว้างขวางเท่าไร ความสงสัยไม่มีทางสิ้นสุดยุติลงได้ เช่นเดียวกับคนไม่เคยเห็นเพชรนิลจินดา แม้จะถ่ายภาพมาดูจนกองเท่าภูเขา ก็เป็นเพียงภาพของเพชรนิลจินดาอยู่เท่านั้น มิใช่ตัวจริงของเพชรนิลแท้พอจะทำความสงสัยให้หายได้ด้วยการดูภาพนั่นเลย แต่จะทำให้หายสงสัยได้ด้วยการเห็นเพชรนิลอันแท้จริง ฉะนั้นธรรมจึงเป็นธรรมชาติลึกลับเมื่อยังค้นไม่พบ แม้จะอ่านธรรมเรียนธรรมได้มากมายเพียงไร ก็เท่ากับการถ่ายภาพเพชรนิลจินดามาให้คนไม่เคยพบเคยเห็นดูกันนั่นแล จะไม่สามารถตัดความสงสัยได้เลย

การตัดความสงสัยในธรรมว่าคืออะไรเป็นต้นได้นั้น จึงควรเรียนเรื่องของใจซึ่งเป็นเรื่องของธรรมโดยตรง เรียนรู้มากเพียงไรย่อมจะทราบเรื่องตัวของธรรมมากเพียงนั้น จนทราบธรรมโดยตลอดทั่วถึงภายในใจตัวเอง เมื่อทราบประจักษ์กับใจโดยสมบูรณ์แล้ว ย่อมสิ้นสงสัยลงในทันทีทันใด และสิ้นสงสัยตลอดกาล คำว่าธรรมคืออะไร ก็คือสิ่งที่รู้ ๆ เห็น ๆ อยู่กับใจนี่เอง จะเป็นอะไรอื่นมาจากไหน แต่ทั้งที่รู้อยู่อย่างเต็มใจ เวลาจะอธิบายให้ถูกต้อง

ตามความจริงของธรรมแท้นั้น ไม่มีทางอธิบายได้เลย เพียงเปรียบ ๆ เปรย ๆ ไปอย่างนั้นเอง เหมือนเวลาเกิดคันภายในลำคอขึ้นมา ไม่ทราบจะเกาอย่างไรให้ถูกกับจุดที่คันนั้นได้ เกาเท่าไรก็เกาได้แต่ภายนอก ส่วนภายในที่คันจริง ๆ เกาไม่ได้ เกาไม่ถูก ทั้งที่รู้จุดที่คันอยู่อย่างเต็มใจฉะนั้น

ดังนั้นคำว่าธรรมจึงเป็นธรรมชาติละเอียดสุขุมมากในความรู้สึกทั่ว ๆ ไป และมีผู้สงสัยไต่ถามกันยุ่งตลอดมา แต่ก็ไม่มีท่านผู้ใดสามารถอธิบายให้เป็นที่เข้าใจพอหายสงสัยได้ตลอดมา และยังแน่ใจว่าตลอดไปอีกเช่นกัน ท่านนักปฏิบัติที่ทรมานตนด้วยความเด็ด ๆ เผ็ด ๆ ร้อน ๆ เช่น การนั่งต่อสู้ทุกขเวทนาด้วยสติปัญญาไม่ท้อถอย มักเจอธรรมดวงที่แปลยาก ๆ อธิบายยาก ๆ เร็วกว่าธรรมดาที่ควรจะเป็น โดยมากครูอาจารย์ที่ได้ธรรมเด็ด ๆ จัง ๆ มาสอนหมู่ชน ท่านมักได้ด้วยวิธีดังกล่าวเป็นส่วนมาก มากกว่าได้โดยทางธรรมดาที่ค่อยเป็นค่อยไป แม้เวลามาสอนผู้อื่นก็มักจะสอนตามนิสัยที่ท่านเคยฝึกอบรมมา คือสอนชนิดเผ็ด ๆ ร้อน ๆ ทั้งกิริยาอาการและสุ้มเสียงอรรถธรรม มันกลมกลืนกันไปในขณะเดียวกัน ดังท่านอาจารย์มั่นเป็นตัวอย่าง แต่ผู้ตั้งใจต่ออรรถธรรมจริง ๆ ฟังแล้วถึงใจ ได้ผลผิดธรรมดาอยู่มาก

ผู้เขียนเป็นคนป่ามีนิสัยหยาบมาดั้งเดิม จึงชอบการแสดงแบบนั้นมาประจำนิสัยไม่จืดจาง กิเลสคงยังหยาบอยู่มากจึงชอบของแข็ง ๆ ตีเอา ๆ ใจรู้สึกหมอบง่ายไม่กล้าลำพองผยองตัวยั่วยุนัก เหมือนที่เคยเก่งกาจฉลาดกว่าครูตอนที่ยังไม่เคยพบของแข็งของคมสับเขก ท่านอาจารย์มั่นท่านรู้นิสัยคนเก่งไม่ได้เรื่องได้ราว จึงมักมอบแต่เครื่องดัดสันดานเจ้าบอนนี่ให้เสมอมา แทนที่จะยื่นผลไม้ลูกหอมหวานให้ เมื่อถูกยาขนานสำคัญ ๆ หนัก ๆ เข้า เพียงได้ยินเสียงและได้ยินชื่อท่านเท่านั้น เจ้าบอนนี่วิ่งหาที่หมอบหลบซ่อนเร็วยิ่งกว่าลิง ซึ่งเป็นเรื่องที่ดีเยี่ยมและเหมาะสมเสียเหลือเกิน แม้ทุกวันนี้เจ้าบอนนี่ยังกลัวท่านอยู่ เลยไม่หาญโดดกิ่งนั้นกิ่งนี้อย่างโลดโผนนัก เพียงระลึกถึงท่านก็หมอบราบทันที

ท่านที่ชอบเที่ยวหาที่เด็ด ๆ เป็นที่บำเพ็ญหนึ่ง ท่านที่ชอบนั่งอยู่ในที่เปลี่ยว ๆ น่ากลัวหนึ่ง ท่านที่ชอบอดอาหารเพื่อเร่งความเพียรอย่างถึงใจหนึ่ง ท่านที่ชอบนั่งสมาธินาน ๆ และต่อสู้กับทุกขเวทนาด้วยสติปัญญาหนึ่ง และท่านที่ชอบฝึกทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ เหล่านี้ เวลาสนทนาธรรมภายในกับท่านรู้สึกอัศจรรย์ใจอย่างบอกไม่ถูก ธรรมที่ท่านเล่าให้ฟังแต่ละครั้ง เป็นธรรมที่เกิดจากจิตใจจริง ๆ ทั้งแปลก ทั้งพิสดาร ทั้งอัศจรรย์ หาฟังได้ยาก ดูกิริยาท่าทางเคร่งขรึมสำรวมเป็นที่น่าขยาดครั่นคร้ามอยู่ภายใน สมกับธรรมที่ท่านระบายออกอย่างแท้จริงและน่าเลื่อมใสอย่างลึกซึ้ง แต่กับบุคคลทั่ว ๆ ไป ท่านทำตัวเหมือนคนโง่ที่ไม่รู้อรรถรู้ธรรมอะไรเลย พูดน้อยไม่ชอบสังคมกับใคร ชอบอยู่ลำพังคนเดียว ชอบไปคนเดียว ไม่ชอบเทศน์ชอบสนทนากับใคร เหมือนไม่รู้อะไรเสียจริง ๆ

แต่กับผู้สนิทสนม เวลาท่านพูด ฟังแทบไม่ทัน ธรรมไม่ทราบไปเอามาจากไหน ไหลออกมาเหมือนน้ำเหมือนท่าไม่มีอัดมีอั้น พูดไม่ค่อยซ้ำซาก วันหนึ่งได้เรื่องหนึ่งมาพูด อีกวันหนึ่งได้เรื่องหนึ่งมาสนทนา ซึ่งเป็นธรรมภายในล้วน ๆ เมื่อคิดเดาตามความรู้สึกแล้ว ท่านน่าจะรู้ธรรมภายในใจเรื่อย ๆ ในวันเวลาหนึ่ง ๆ สมกับเป็นผู้มีความเพียรกล้าไม่กลัวตายไม่หมายป่าช้า ถึงกาลเวลาแห่งชีวิตสังขารที่ไหน คงสลัดทิ้งอย่างไม่อาลัยเสียดายเลย ผิดกับคนทั้งหลายมาก ราวฟ้ากับดิน การขบฉันก็ง่าย อะไร ๆ ได้ทั้งนั้น การพักอยู่หลับนอนก็ง่าย การไปก็ง่ายไม่ห่วงหน้าห่วงหลัง ก้นเบา หูไว ใจเด็ดราวกับฝังเพชรไว้ในใจ เวลาเข้าทางจงกรมแล้วกี่ชั่วโมงก็ไม่ออกมา

ไม่ว่ากลางวันหรือกลางคืน ประกอบความเพียรเหมือนคนมีราตรีเดียวเสมอกัน เวลาเข้านั่งสมาธิภาวนา ร่างกายเป็นเหมือนหัวตอ กี่ชั่วโมงไม่ยอมลุกจากที่ ทำแบบให้เกิดความอัศจรรย์แก่เราผู้ได้เห็นได้ชมเสียทุกอย่างไม่มีทางต้องติ และเป็นคติตัวอย่างอันดีทุก ๆ อิริยาบถ เมื่อเป็นเช่นนั้นกิเลสจะมีจำนวนกี่พันกี่ล้านตัว ก็พลอยถูกทำลายด้วยความเพียรท่าต่าง ๆ นอนตายกองกันอยู่ในที่ต่าง ๆ กองเท่าภูเขาเป็นแน่ ถ้าเป็นเหมือนด้านวัตถุคือตายอยู่ในทางจงกรมบ้าง ตายอยู่ที่นั่งสมาธิภาวนาบ้าง ตายอยู่ใต้ร่มไม้ชายเขาบ้าง ตายอยู่บนหินดานกลางเขาบ้าง ตายอยู่ตามหินผาหน้าถ้ำบ้าง ตายอยู่เงื้อมผาป่าไม้บ้าง ตายอยู่ตามป่าช้าป่าชัฏบ้าง ตายอยู่ในที่นั่งที่ยืนที่เดินทำความเพียรบ้าง ตายอยู่บนที่นอนหมอนมุ้งบ้าง

ทั่วบริเวณสถานที่ทำความเพียรต่าง ๆ ถ้ากิเลสเป็นตัวเป็นตนเหมือนสัตว์เหมือนคน ก็คงเป็นป่าช้าที่น่ากลัวมาก มีทั้งผีดิบผีสดผีตายเก่าตายใหม่ และตายด้วยการถูกทำลายเพราะความเพียรวิธีต่าง ๆ จนไม่ชนะจะเผาจะฝังซากศพนั้นเลย ถูกผู้เป็นนักกลัวผีไปเจอเข้า น่ากลัวจะไม่มีลมหายใจวิ่งกลับไปบ้าน เพราะผีกิเลสชนิดต่าง ๆ ถูกสังหารทำลายด้วยน้ำมือของท่านผู้กล้าตายในสงครามแห่งวัฏวนมากต่อมาก รวมทั้งตายเก่าตายใหม่ ตายทับตายถมตายเกลื่อนกลาดบาดตา สลดใจที่ไม่เคยพบเคยเห็นมาในชีวิตจนประมาณไม่ถูก แต่ท่านผู้สังหารกิเลสชนิดต่าง ๆ ด้วยความเพียร ท่านกลับเป็นผู้สบายหายกังวลหม่นหมอง สนุกครองมหาสมบัติภายในอันประเสริฐแต่ผู้เดียว ไม่มีอะไรเข้าไปเกี่ยวข้องวุ่นวาย ผิดกับสมบัติภายนอก ซึ่งมีมากมายเพียงไร คอยแต่จะหลุดมือหายไปด้วยเหตุต่าง ๆ ทั้งจากตัวเองเป็นผู้ทำลายสังหาร ทั้งจากโจรจากมาร ซึ่งมีมากยิ่งกว่าตาสับปะรด

นอนก็เป็นทุกข์ นั่งก็เป็นทุกข์ เพราะการคอยระวังรักษา แม้เช่นนั้นยังกลับเป็นภัยแก่เจ้าของอีกด้วย ดังธรรมท่านว่า **โลโภ ธมฺมานํ ปริปนฺโถ ความโลภเป็นภัยแห่งธรรมคือความสงบเย็นทั้งหลายดังนี้** ผู้มีความโลภเข้าครองเป็นเจ้าอำนาจวาสนาบนหัวใจแล้ว ธรรมคือความสงบสุขย่อมไม่มีทางเจริญงอกงามในใจได้ ต้องถูกความโลภทำลายหายสูญ

เกลี้ยงไม่มีเหลือหลออยู่ได้ ฉะนั้นผู้หวังความผาสุกเจริญใจด้วยธรรมเป็นที่จอดแวะพักพิงจำต้องสำนึกตัวกลัวความโลภอันเป็นตัวมหาวินาศ และทำความเข้มงวดกวดขันมันที่คอยทำลายธรรมภายในใจอยู่ทุกเวลา อย่าปล่อยให้เป็นเจ้าอำนาจ ซึ่งอาจถึงขนาดทำเราให้ตายทั้งเป็นก็ได้ ถ้าเผลอตัวมั่วสุมกับมันมากนัก

ความโลภตัวนี้ถ้าเป็นสัตว์ก็คือสัตว์ตัวคอยทำลายโลก ไม่เคยทำคุณให้แก่ใครแม้แต่น้อยเลย ถ้าเป็นเชื้อโรคก็เป็นชนิดที่โลกขยาดครั่นคร้ามมาก ยากจะรักษาให้หายได้ ถ้าลงได้เกาะกินรายใดเข้าแล้ว เป็นโรคชนิดที่ผู้นั้นต้องหมดหวังทั้งที่ลมหายใจยังมีอยู่ เพียงรอวันเวลาที่วาระสุดท้ายปลายแดนของชีวิตจะสิ้นลงเท่านั้น อย่างอื่นที่โลกต้องการนั้นไม่มีหวังจากโรคพรรค์นี้ ดังนั้นผู้หวังสารคุณเป็นเครื่องหนุนเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยหายใจเต็มปอดทั้งปัจจุบันและอนาคต จึงควรเริ่มคิดนึกตรึกตรองเพื่อเห็นโทษของมันที่บรรจุโทษไว้อย่างเต็มตัว ยิ่งกว่าวัตถุระเบิดเครื่องทำลายเป็นไหน ๆ เพราะวัตถุเครื่องทำลายต่าง ๆ โดยมากเวลาแสดงตัว ย่อมมีเสียงสะเทือนสะท้านขู่คำรามให้ปรากฏพอโลกได้ทราบฤทธิ์ของมัน และเกิดความกลัวรีบพากันหาที่หลบซ่อนจนสุดวิสัยที่จะตะเกียกตะกายเพื่อหลบภัยเอาตัวรอดได้

ส่วนความโลภออกแสดงตัว มิได้ทำแบบนั้น แต่ชอบวางกับดักไว้อย่างลึกลับในหัวใจคนทุกชาติชั้นวรรณะ แม้พระเณรเถรชีก็ไม่เลือกหน้าว่าจะเกรงขามบ้างเลย ถ้าหัวใจต่ำทรามพอมันคว้าได้ต้องคว้ามาขยี้ มาเป็นเครื่องมือ มาเป็นคนงานของมันทันที และตั้งโรงผลิตลงที่หัวใจดวงนั้น บังคับบัญชาใจผู้ที่มันฝึกอบรมมาจนเชี่ยวชาญคล่องแคล่ว ให้ออกทำงานคิดหารายได้ร่ำรวยด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ จะได้มาด้วยวิธีผิด ๆ พลาด ๆ ฉลาดแกมโกงใด ๆ เป็นเอาทั้งนั้น ขอแต่ให้ได้มากก็เป็นที่พอใจของนายผู้ตั้งรายรับรายจ่ายไว้สูง จนใจที่มีความระลึกรู้บุญบาปอยู่บ้าง บรรดามนุษยธรรมทั่ว ๆ ไปไม่สามารถอาจเอื้อมทำลงได้

มันมอบหน้าที่ให้พนักงานตัวโปรดสำคัญคือใจ เป็นผู้ดำเนินงานคิดค้นและสั่งเสียกิจการต่าง ๆ ออกทางกายทางวาจา ให้เที่ยวแสวงหารายได้คนละทิศละทาง ทั้งใกล้และไกลทั้งในและนอก ทั้งทางน้ำและทางบก ทั้งกลางวันและกลางคืน ทั้งยืนทั้งเดิน ทั้งนั่งทั้งนอนเว้นแต่เวลาหลับ ตามสถานที่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหยื่อชุกชุมมาก ทั้งกอบโกยทั้งโรยทุกข์ลงบนหัวคนไม่ไว้หน้าว่าเป็นใคร ทั้งกล้าคิดกล้าพูด กล้าทำได้ทั้งที่แจ้งที่ลับ ไม่มีกระดากอายว่าใครจะตำหนิติเตียนและเกลียดขี้หน้าหรือเคียดแค้นเพียงไร ขอให้ได้ตามคำสั่งของมหาอำนาจ คือ **โลโภ ธมฺมานํ ปริปนฺโถ** ก็เป็นที่พึงพอใจ

การเก็บรักษาไม่ยอมให้รั่วไหลไกลมือนั้น นายโลภต้องสั่งเก็บแบบไม่คิดว่าโลกกว้างแสนกว้างจะมีที่เก็บหรือไม่ แต่เก็บสั่งสมเสียจนลืมคิดว่า "เรานี้จะฝืนเป็นคนอยู่ค้ำฟ้าท้าทายความตายตลอดไป หรือเป็นคนมีป่าช้าเหมือนมนุษย์ทั่ว ๆ ไป หรือเป็นคนประเภท

ไหนกันแน่" เพราะมันร่ายมนต์ปิดหูปิดตาและปิดใจไว้อย่างมิดชิด ชนิดไม่ให้มีโอกาสเหลือบมองดูหน้าตามัน ว่ามีความลับลมคมในประการใดบ้างเลย แม้อาการของความโลภที่พาให้แสดงตัวออกมา ก็ไม่มีท่าทางที่น่าดูเลย ไม่ว่าจะพาให้มนุษย์เพศวัยใดแสดง หรือคนชาติชั้นวรรณะใดมีอำนาจมากน้อยเพียงไรแสดง ไม่เป็นที่น่าดูเอาเลย นอกจากน่าเกลียด น่าเอือมระอา น่าโลกจะแตกบรรลัยไปถ่ายเดียวเท่านั้น เพราะไฟแห่งความโลภระบาดเผาผลาญทนหมกตัวอยู่ไม่ได้

เพราะเหตุดังที่รู้ๆ เห็นๆ กันอยู่อย่างเต็มตาเต็มใจไม่ปิดบังลี้ลับนี่แล ธรรมของพระพุทธเจ้าจึงควรได้รับรองยืนยันส่งเสริมว่า เป็นสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบแท้ ดังความโลภที่ธรรมท่านแสดงไว้ว่าเป็นอันตรายแก่ความสงบสุขของบ้านเมือง ที่ท่านว่าความโลภเป็นภัย ก็มิได้ว่าไว้เพียงวันนี้และวานนี้เท่านั้น แต่ธรรมนี้เคยปรากฏแก่โลกมานานพร้อมกับศาสนาที่นำออกประกาศสอนโลก โลกจึงพอทราบหรือพอเดาได้ว่า ความโลภนี้เคยเป็นภัยแก่โลกมานานเช่นเดียวกับธรรมที่สอนไว้เป็นเวลานาน จึงควรรู้สึกโทษของมันบ้างแม้ชั่วขณะฟ้าแลบ ก็ยังจะมีความสงบสุขชั่วระยะหนึ่ง ไม่มืดมิดปิดตาอยู่ตลอดไป

ภัยตัวโลภนี้ไม่เคยทำคุณให้แก่ผู้ใดแต่ไหนแต่ไรมา แม้ใครจะชมมันว่าดีทั่วโลก แต่ผลจะไม่เป็นไปตามความคิดความคาดหมายของใครทั้งสิ้น ต้องเป็นไปตามแผนของมันที่เคยเป็นมาดั้งเดิมอันตายตัวไม่มีการเปลี่ยนแปลง นักปราชญ์ท่านฆ่าความโลภตัวอุบาทว์ได้แล้วท่านอยู่เป็นสุข ผิดกับพวกเราที่ต่างพากันส่งเสริมความโลภให้เจริญ และมีอำนาจยิ่งขึ้นจนแทบจะไม่มีโลกให้มันอยู่ ถ้าเป็นวัตถุเช่นกับวัตถุทั้งหลาย ต้องล้นโลกไม่มีที่เก็บเลย เพราะต่างคนต่างผลิต ต่างคนต่างนำออกใช้อย่างออกหน้าออกตา จนลืมสำนึกในความกระดากอายภูมิมนุษย์ของตัว ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นภูมิที่สูงส่งด้วยความฉลาดและศีลธรรม แม้จะแสวงหาทรัพย์สมบัติมาได้กองเท่าภูเขา เพราะอำนาจแห่งความโลภที่ผิดทางเป็นผู้บังคับฉุดลากให้ทำ ก็หาความสุขมิได้ ตลอดวันตายก็ตายไปเปล่าๆ เฝ้าแต่กองทุกข์ที่ความโลภพาขวนขวายสร้างไว้อย่างมากมูน ความเป็นสิ่งที่น่าสลดนี้ ถึงตัวเองไม่นึกกลัว คนอื่นๆ ก็นึกกลัวแทน เพราะมิใช่เป็นสิ่งที่ควรกล้าหาญ บทเวลาเผาผลาญ มันเผาผลาญจริงๆ ไม่ไว้หน้าใคร

เท่าที่โลกทั้งส่วนย่อยส่วนใหญ่ปรากฏเป็นความเดือดร้อนขึ้นทุกวัน แทบพูดได้ว่าเป็นทวีคูณ ก็เพราะความโลภนั่นแลเป็นตัวจักรสำคัญที่ทุกสิ่งจะพึงหมุนตามอย่างยั้งตัวไม่ได้ จะมีอะไรที่ไหนมาเป็นตัวทรงอำนาจราชศักดิ์ให้โลกต้องหมุนตามจนไม่เป็นตัวของตัวอยู่ตลอดมา ยิ่งกว่าความโลภที่ได้รับเสกสรรปั้นยอให้เป็นเจ้าใหญ่นายโตบนหัวใจคนอยู่เวลานี้ คำว่าเจ้าตัวโลภนี้ มันโลภได้ทุกสิ่งทุกอย่างไม่เลือกหน้าว่าเป็นอะไร ขอแต่ให้มันชอบใจ แม้พระจันทร์บนฟ้ามันก็บังคับให้ขึ้นไปจับจองปักธงบ่งบอกว่าเป็นเจ้าของได้ ไม่

เกรงกลัวและอายใครจะหัวเราะเยาะเอาบ้างเลย คือกิเลสกามมันก็ไม่กลัว วัตถุกามมันก็ไม่ถอย ถ้าลงได้ชอบใจแล้วมันโลภอย่างไม่มีเมืองพอ ตายเป็นตาย สู้เสมอไม่มีถอย แม้จะมีเครื่องบำรุงบำเรอแวดล้อมอยู่อย่างพอกพูนทับถม จนมองไม่เห็นตัวมัน มันก็ไม่กลัวหนักถึงหลังจะหักมันก็สู้ก็แบก ไม่มีคำว่ากลัวว่าถอย

คำว่าถอยหรือพอทีเถอะกับเรื่องทั้งหลายพรรค์นี้เป็นไม่ปริปากพูด เพราะท้องมันมิได้หุ้มด้วยหนังด้วยเนื้อเหมือนท้องคนท้องสัตว์ แต่หุ้มด้วยความโลภไม่มีเมืองพอดีชนิดเดียวกัน มันจึงอยู่ด้วยกันไปด้วยกันสู้ด้วยกันได้อย่างพอตัว ชนิดถึงไหนถึงกัน ไม่กลัวว่าท้องจะแตกหลังจะหักตัวจะตายและขายหน้าไม่มีชิ้นดี สิ่งที่ต้องใจมีเท่าไร มันเที่ยวเก็บกวาดมาไว้เต็มหัวใจ ถ้าใจเป็นเหมือนภาชนะอื่น ๆ ต้องแตกเป็นผุยผงไปนานแล้ว แต่ใจเป็นนามธรรมอันเหนียวแน่นแก่นทนทานต่อภาวะทั้งหลาย จึงพอทนอยู่ได้ไม่บรรลัยไปกับสิ่งกดถ่วงทำลายทั้งหลายซึ่งมีอยู่กับใจเป็นประจำ แม้เช่นนั้นเรายังไม่สะดุดใจคำนึงถึงความสำคัญของจิต ยิ่งกว่าคำนึงถึงสิ่งทำลายทั้งหลาย

ฉะนั้นใจแม้เป็นสิ่งที่รับทำประโยชน์แก่เราอย่างมหาศาล จึงมักถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามยถากรรม ไม่ค่อยมีผู้สนใจเหลียวแลบ้างเท่าที่ควร แต่สิ่งที่เป็นข้าศึกต่อใจนั้นมักจะได้รับความยกย่องชมเชยจากคนทุกชั้น สิ่งนั้นจึงนับวันเพิ่มความฉลาดแหลมคม และฉุดลากใจให้เกิดความชอกช้ำต่ำทรามลงไปทุกที ไม่มีเวลาเป็นอิสระได้แม้ชั่วระยะหนึ่ง พอให้ทราบได้ว่าขณะนี้เป็นโอกาสของใจที่พอมีความสงบสุขบ้างจากการกดถ่วงต่าง ๆ สมกับใจเป็นใหญ่และมีสาระสำคัญในตัวเราตัวท่านทั่วโลกดินแดน แทนที่จะเป็นเช่นนั้นบ้าง แต่ใจกลับเป็นผู้ยอมรับเสวยผลทนทุกข์อยู่เป็นนิจ ทั้งที่มีสมบัติเงินทองมากแทบไม่มีที่เก็บรักษาซึ่งหามาเพื่อบำรุงความสุขทางกายทางใจ แต่ไม่สามารถนำมาบำบัดเยียวยาพอมีความสุขได้บ้างเท่าที่ควร ไม่ทุกข์ร้อนจนไม่มีวันกำหนดปลดปล่อยเสียบ้าง

ปฏิปทาที่พระธุดงคกรรมฐานท่าน พยายามตะเกียกตะกายเพื่อความหลุดรอดด้วยวิธีต่าง ๆ ดังที่ท่านกำลังอ่านอยู่ขณะนี้ นอกจากเกี่ยวกับกิเลสตัวอุบาทว์เหล่านี้เป็นเหตุให้ท่านต้องทนทุกข์ทรมานด้วยข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดมันแล้ว ก็ยังมองไม่เห็นว่าท่านทำเพื่ออะไรที่พอทราบและมาลงนี้ก็ล้วนแต่อุบายวิธีท่านผู้หวังเล็ดลอดจากบ่วงมารที่กล่าวมา ท่านพยายามเสือกคลานตามสติกำลังความสามารถของแต่ละท่าน ดังที่เห็นความแปลกต่างกันในวิธีดำเนิน องค์หนึ่งหนักไปในทางหนึ่ง องค์ที่กำลังพรรณนาเรื่องท่านยังไม่จบ คือ องค์ชอบนั่งสมาธินาน ๆ เป็นเวลาหลายชั่วโมงเพื่อรู้แจ้งทุกขเวทนาในกายในใจ แต่เผอิญมีเรื่องกิเลสตัวโลภเข้ามายุ่งในวงการ จึงได้หยิบยกขึ้นแสดงพอหายเพ้อบ้างตามนิสัยคนมักเพ้อแล้วจึงได้ย้อนกลับมาแสดงเรื่องท่านต่อไปอีก หวังว่าท่านผู้อ่านคงทราบคนมีนิสัยเลยขอบเขตได้ดีและให้อภัยตามเคย

เท่าที่ทราบมา ในวงปฏิบัติ พระธุดงค์ที่ท่านชอบฝึกทรมานตนด้วยการนั่งนาน ๆ นั้นรู้สึกมีมากองค์ เช่นเดียวกับวิธีอื่นมีการผ่อนอาหารหรืออดอาหารเป็นต้น โดยท่านให้เหตุผลว่า การนั่งนานมิได้นั่งเพื่อต่อสู้กับทุกขเวทนาแบบตื้อที่ไม่ใช้หัวคิดปัญญา แต่นั่งด้วยการใช้หัว สู้ด้วยหัวคือสติปัญญาเป็นต้น หัวคิดปัญญาเพื่อรู้แจ้งเวทนาทั้งหลาย อันเป็นหลักสัจธรรมซึ่งมีอยู่ในกายในจิต การกำหนดทุกขเวทนาด้วยวิธีเปลี่ยนอิริยาบถต่าง ๆ นั้น ท่านว่าเมื่อพิจารณาแล้วเป็นเรื่องเรากลัวทุกข์ต่างหาก มิใช่เรื่องสู้เพื่อรู้ทุกข์ เพราะอิริยาบถปิดบังทุกข์ไม่สามารถมองเห็นทุกข์ได้อย่างประจักษ์พอเชื่อตัวเองได้ในคราวจำเป็น

การรู้เห็นความจริงในสัจธรรมมีทุกข์เป็นต้นนั้น รู้เห็นด้วยการต่อสู้ในเวลานั่ง รู้สึกว่ารู้เห็นอย่างถึงเหตุถึงผลถึงจิตถึงใจจริง ๆ เป็นที่แน่ใจและเชื่อตัวเองได้ทั้งปัจจุบันและอนาคต ไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวต่อทุกขเวทนาแม้จะมีความกล้าสาหัสเพียงไรในเวลานั้นตลอดวาระสุดท้ายคือความตาย ที่เคยหวาดกลัวมาประจำนิสัยก็ไม่มีกลัว เพราะการกลัวตายกับกลัวทุกข์ขึ้นอยู่ในฉากอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการฝืนความจริงอันเกิดจากการพิจารณาไม่รอบคอบตามหลักความจริง เมื่อพิจารณารอบคอบจนเห็นความจริงในทุกข์และความจริงในคำว่าเกิดว่าตายอย่างถึงใจแล้ว จะกลัวลมกลัวแล้งไปหาประโยชน์อะไร

เพราะตามธรรมชาติของธาตุสี่ คือดิน น้ำ ลม ไฟ ประชุมกันในร่างกายและสภาพของใจแล้ว ต่างก็เป็นธาตุดั้งเดิมและเป็นของไม่ตายด้วยกัน เป็นเพียงเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยเท่านั้น คือ ธาตุสี่เมื่อสลายจากส่วนผสมแล้ว ก็ลงไปสู่ธาตุเดิมของตนอยู่เท่านั้นมิได้ฉิบหายไปไหน ส่วนใจก็เป็นใจอยู่ตามเดิม ทั้งที่อาศัยอยู่ในร่างคนร่างสัตว์ชนิดต่าง ๆ ในสามภพ ทั้งที่มิได้อาศัยอยู่ในร่างใด ๆ เช่นใจของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระขีณาสพทั้งหลาย ที่เป็นใจบริสุทธิ์ล้วน ๆ แล้ว จึงไม่ควรจะกลัวที่หาเหตุผลกลไกอะไรมิได้ ซึ่งเป็นเรื่องก่อกวนจิตใจให้ฟุ้งเฟ้อขุ่นมัวไปเปล่า ๆ เพราะความคิดนั้นเป็นสาเหตุ

การรู้เห็นสัจธรรมในขณะนั่งพิจารณาต่อสู้กันด้วยสติปัญญานั้น ทำให้เกิดความรู้เห็นผลรวดเร็วผิดธรรมดาที่ควรจะเป็น เมื่อได้รู้เห็นแล้วเป็นเครื่องฝังใจและยืนยันในตัวอย่างมั่นคงตลอดไป แม้จะไม่สามารถพิจารณาเห็นความจริงดังที่เคยเห็นแล้วทุก ๆ ครั้งไปก็ตาม แต่สิ่งที่เคยรู้เห็นแล้วย่อมไม่กลับกลายเป็นอื่น คงเป็นความจริงอยู่ภายในใจตลอดไป นอกจากจะทำให้ชำนิชำนาญและกว้างขวางในความจริงส่วนละเอียดยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนรู้เท่าและปล่อยวางได้โดยสิ้นเชิงเท่านั้น ฉะนั้นการพิจารณาทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในเวลานั่งนาน ๆ ก็ดี ในเวลาเจ็บไข้ได้ทุกข์ก็ดี จึงเป็นทางให้รู้เห็นสัจธรรมอย่างเปิดเผยได้โดยไม่มีปัญหาสำหรับท่านที่เป็นนักต่อสู้ด้วยสติปัญญาจริง ๆ แต่ทุกขเวทนาทั้งหลายย่อมไม่เกิดประโยชน์แก่รายที่ท้อแท้อ่อนแอแบบบ่นให้ทุกข์หายไปตามใจชอบ โดยมิได้พิจารณาเพื่อหาทางออกอะไรเลย ทุกข์ยังจะเป็นภัยแก่ผู้นั้นเพิ่มขึ้นโดยลำดับที่คิดฝืนความจริง

ดังนั้นทุกข์แม้จะเป็นของมีอยู่ในคนและสัตว์ทั่วหน้ากัน จึงไม่ค่อยมีใครสามารถถือเอาประโยชน์จากทุกข์นั้นได้ โดยมากก็มักคว้าเอาทุกข์ที่ไม่พึงปรารถนานั้น ๆ มาเผาลนตัวเองด้วยความคิดฝืนธรรม แทนที่จะพิจารณาเพื่อนำทุกข์สมุทัยออกจากกายจากใจตามส่วนที่ควรแก่ฐานะ ดังที่ศาสนาสอนไว้

พระธุดงคกรรมฐานท่านมีความรู้ความเห็นผิดกับคนทั้งหลายอยู่มาก ดังปฏิปทาที่นำมาลงเป็นเรื่องเป็นแขนงตามที่ท่านเคยดำเนินมา นับว่าเป็นสิ่งที่น่าคิดอยู่มาก ทั้งนี้จะว่าเป็นความคิดเห็นและการปฏิบัติที่ออกนอกลู่นอกทางก็ไม่ถนัดใจ เพราะหลักปฏิบัติที่ท่านดำเนินนั้นเข้ากับหลักความจริงคือสัจธรรมได้อย่างสนิท ไม่มีที่น่าต้องติ จะว่าปฏิบัติเพื่อความอวดตัวเย่อหยิ่งก็ไม่ใช่ เพราะท่านมิได้มีเจตนาเกี่ยวกับเรื่องภายนอก แต่เป็นเจตนาเพื่อฝึกทรมานตนโดยเฉพาะเท่านั้น แม้ผลที่ได้รับก็ถูกตามความมุ่งหมายของธรรม คือรู้สัจธรรมอันเป็นหลักใหญ่ของศาสนา ท่านอาจารย์มั่นเองซึ่งเป็นอาจารย์ของพระกรรมฐานสายนี้ ท่านก็ดำเนินแบบนี้ และอบรมสั่งสอนสานุศิษย์ตามที่ท่านเคยดำเนินมา มีการสอนให้เป็นนักต่อสู้เพื่อรู้ทุกขเวทนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นต้น

สำหรับผู้เขียนเองไม่มีสติปัญญาสามารถจะนำปฏิปทาแง่ต่าง ๆ ของท่านมาวินิจฉัยเป็นเพียงคิดไปตามประสาว่า ถ้าเรามีความอาจหาญสามารถต่อต้านกับกิเลสกองทุกข์ในขันธ์ในจิตของตนได้อย่างท่าน ป่านนี้น่าจะพ้นทุกข์ไปถึงไหนแล้ว คงไม่เป็นคนงุ่มง่ามทรามความคิดไหวพริบปัญญาดังที่เป็นอยู่เวลานี้ ซึ่งน่ารำคาญตัวเองเหลือประมาณ การพูดการเขียนเรื่องของท่านผู้อื่นนั้น เมื่อทราบเรื่องของท่านย่อมพอพูดพอเขียนได้ แต่สำคัญที่เป็นคนจนปัญญาของตัวแบบพูดไม่ออกเขียนให้ใครฟังใครอ่านไม่ได้ จึงได้แต่นำเรื่องท่านผู้อื่นมาเขียนลงให้ท่านผู้อ่านทราบซึ่งอาจเป็นประโยชน์บ้างเท่านั้น เพราะคนเราต่างมีนิสัยวาสนาลึกลับอยู่ภายในไปคนละแง่คนละทาง ท่านจึงสอนไม่ให้ประมาทกัน

ท่านผู้อ่านทั้งหลายทั้งหญิงทั้งชายย่อมมีวาสนาบุญญาภิสมภารมาก หรือมากกว่าพระธุดงค์ที่เป็นเจ้าของเรื่องและผู้เขียนราวฟ้ากับดินราวหินกับเพชร แต่ใครก็ไม่อาจทราบได้ เท่าที่ตะเกียกตะกายเขียนนี้ก็โดยคิดไปทำนองมหาเศรษฐีมีเงินเป็นล้าน ๆ ย่อมไม่อาจแยกตนออกจากคนใช้ในบ้านได้ จำต้องติดต่อใช้สอยเขาอยู่เรื่อยไปในกิจการต่าง ๆ ทั้งที่ตนก็เป็นเศรษฐี นี่ก็คิดว่าคนนั้นได้เรื่องหนึ่งคนนี้ได้เรื่องหนึ่ง มาเล่าสู่กันฟังเพื่อถือเอาประโยชน์ตามที่เห็นควร เช่นเดียวกับเศรษฐีถือเอาประโยชน์จากคนใช้ในบ้านฉะนั้น ท่านที่อ่านและถือเอาประโยชน์จากวิธีการที่พระท่านปฏิบัติต่อกิเลสของตนก็น่าจะได้รับประโยชน์บ้างพอควร

เพราะกิเลสชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่กับพระย่อมเป็นชนิดเดียวกันกับที่มีอยู่ในมนุษย์หญิงชายทั่วไป เราจึงพอมีทางคิดดัดแปลงแก้ไขกิเลสชนิดโลด ๆ โผน ๆ ชอบโดนเรื่องนั้นชอบ

ชนเรื่องนี้อยู่เสมอ ให้อยู่ในความพอดีงามตาเย็นใจได้บ้าง ไม่เป็นกิเลสที่แสนงอนเอาใจยากดังที่เคยเป็นอยู่ ซึ่งโดยมากมักคล้อยตามมันแทบทุกกรณี จนมันได้ใจและกลายเป็นกิเลสที่เอาแต่ใจตัวและพาประพฤติฝ่าฝืนต่าง ๆ โดยไม่คำนึงถึงความเสียหายอันจะเกิดขึ้นแก่ตนและครอบครัว ตลอดวงงานต่าง ๆ ที่อยู่ในความรับผิดชอบให้กลายเป็นความเสียหายจนไม่มีประมาณพอแก้ไขได้

การฝืนกิเลสโดยชอบธรรมแม้จะน้อยเพียงไรย่อมไม่เป็นความเสียหาย นอกจากจะเกิดประโยชน์ไปโดยลำดับ จนกลายเป็นประโยชน์อย่างมหาศาลแก่ตนและบ้านเมืองเท่านั้น ผิดกับกิเลสฝืนเราและเราคล้อยตามกิเลสเป็นไหน ๆ มันฝืนได้มากและคล้อยตามมันมากเพียงไร เราย่อมต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบมันมากเพียงนั้น การปล่อยให้มันฝืนมากและปล่อยตามใจมันมากไปยิ่งนับวันเสียเปรียบมาก จนกลายเป็นคนหมดคุณค่าสาระสำคัญในตัวโดยไม่รู้สึก กว่าจะรู้ตัวก็ก้าวเข้าขั้นสุดวิสัยซึ่งน่าเสียดายอย่างยิ่ง ที่เป็นคนทั้งคนแต่ยอมปล่อยตนเป็นสะพานทอดให้กิเลสชนิดต่าง ๆ ไต่ข้ามศีรษะเหยียบย่ำไปมาราวกับสัตว์ที่ตายแล้ว

ผู้เขียนเพียงคิดเรื่องกิเลสเอารัดเอาเปรียบเราเท่านั้นก็นึกโมโหขึ้นมา โดยลืมนึกไปว่าความโมโหก็คือกิเลสตัวหนึ่งซึ่งกำลังไต่ข้ามศีรษะเหยียบย่ำไปมาอยู่เช่นกัน แต่การนึกโมโหเพื่อจะเอารัดเอาเปรียบเอาชัยชนะกิเลสซึ่งเราเคยแพ้มันมานานนั้น รู้สึกจะไม่เป็นกิเลสชนิดที่ทำคนให้เสีย หากความโมโหให้กิเลสเพื่อแก้แค้นกิเลสของตัวกลับเป็นการเพิ่มพูนกิเลสให้มากมูนขึ้นแล้ว ก็คงไม่มีท่านผู้ใดผ่านพ้นทุกข์ไปได้ เพราะความเป็นคนใจจืดไม่มีมานะฮึดฮัดสู้กับมันบ้างเลย ตามสัญชาตญาณแห่งการต่อสู้ทั่ว ๆ ไป ทั้งคนทั้งสัตว์ย่อมมีมานะหรือความโมโหเข้าสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง จึงมีกำลังใจประกอบงานนั้น ๆ จนสำเร็จลุล่วงไปได้ เพียงเขาเล่นกีฬากันยังมีมานะหรือความโมโหเข้าช่วยสนับสนุนจนวาระสุดท้าย ส่วนจะแพ้หรือชนะไม่สำคัญเพราะเป็นคนละเรื่อง

พระธุดงค์บางท่านเล่าว่า ความโกรธแค้นระหว่างกิเลสกับท่านรู้สึกจะไม่ผิดอะไรกับเขาทำสงครามกัน มันมานะมันเคียดแค้นจนเห็นได้ชัดจริง ๆ เวลาสู้กับกิเลสตัวสำคัญในคราวสำคัญ จนไม่ยอมลดราวาศอกให้กันเอาเลย กิเลสก็เก่งไปทางหนึ่งที่ชอบเอาชนะเวลาเราเผลอตัว เราก็เก่งไปทางหนึ่งที่ชอบเผลอตัวให้มันอยู่เสมอ ทั้งที่ตั้งท่าไม่ให้เผลอก็ยังเผลอให้มันจนได้ ตอนรู้สึกตัวว่าเผลอให้กิเลสเอาของดีไปกินเกือบหมดแล้วนี่แล มานะมันก็ขึ้น ความโมโหก็เกิด ความเพียรที่ได้รับการสนับสนุนจากมานะกับความโมโหก็เร่งใหญ่จนไม่รู้จักเป็นจักตาย ไม่รู้จักสุขและทุกข์อะไรเลยเวลานั้น มีแต่ฟาดฟันหั่นแหลกกันจนสุดฝีมือของสติปัญญาศรัทธาความเพียรที่มีอยู่ กว่าจะเอาชนะมันได้แต่ละทอด เราแทบตายไปก่อนให้มันเป็นผู้เผาศพเราก็ยังมีในบางครั้ง เพราะความเพียรกล้าหวังเอาชนะกิเลสเป็นทอด ๆ ไป

ท่านว่าผมเองถ้าไม่มีมานะความโมโหเข้าช่วย รู้สึกทำอะไรไม่ค่อยเป็นชิ้นเป็นอัน ยิ่งการรบกับกิเลสความลามกของตัวด้วยแล้ว จะทำเล่นๆ แบบคนไม่มีหัวใจนั้นไม่ได้ แม้จะเดินจงกรมเกือบตลอดคืนก็ไม่เห็นมีผลพอเป็นที่ระลึกบ้างเลย แต่ถ้าทำแบบนักต่อสู้อันมีมานะหรือความโมโหอย่างใดอย่างหนึ่งเข้าสนับสนุนแล้ว ความเพียรนั้นเป็นความเพียรที่เห็นประจักษ์ใจชนิดจำไม่ลืมในชีวิต แม้ความรู้เห็นนั้นจะไม่ติดต่อกันตลอดไป จึงได้อาศัยวิธีนี้ช่วยตัวเองตลอดมา พอธรรมสองข้อนี้ห่างจากตัวบ้าง กิเลสขยับตัวเข้ามาทันที จำต้องจับธรรมนี้แนบกับตัวอยู่ตลอดเวลา จนสงครามระหว่างเรากับกิเลสตัดสินกันลงอย่างเด็ดขาดแล้ว โดยฝ่ายเราเป็นฝ่ายชนะทุกประตูนั่นแล จึงจะพอผ่อนคลายตัวลงได้

ผู้เขียนเป็นคนมีนิสัยดื้อจึงเรียนถามท่านว่า เวลานี้ได้ตัดสินกันแล้วหรือยัง ฝ่ายไหนเป็นฝ่ายชนะทุกประตูล่ะ ท่านยิ้มและตอบว่า การต่อสู้กับกิเลสทุกชนิดด้วยวิธีต่างๆ นั้นเราพูดกันได้ แต่การชนะนั้นเราคอยฟังกันไปก็แล้วกัน ผมเชื่อแน่ว่าลงได้ทำงานแล้ว ผลต้องปรากฏไปตามลำดับของงานที่ทำ นับแต่ส่วนเล็กไปถึงส่วนใหญ่และใหญ่สุด ผมเชื่อพระพุทธเจ้าว่าไม่เคยตรัสเป็นสองกับคำหลอกลวง ตรัสคำใดคำนั้นต้องเป็นคำจริงเสมอมา จึงเชื่อการกระทำของตัวว่าผลต้องเป็นของตัวแน่นอน นับแต่หยาบถึงละเอียดและละเอียดสุด ว่าจะต้องได้ครองในวันหนึ่งถ้าไม่ได้ครองเวลานี้ ผู้ถาม : เวลานี้ท่านครองบ้างหรือยัง ตอนนี้ท่านไม่ตอบเลย มีแต่ยิ้ม

เท่าที่ทราบมานี้ก็พอจับเงื่อนสาระสำคัญได้ว่า ความมุมานะ และความโมโหให้กับกิเลสที่มีอยู่ในตน แล้วทำการแก้ไขหรือแก้แค้นกันด้วยวิธีต่างตามอุบายของมรรคคือสติปัญญา ธรรมทั้งสองนี้น่าจะกลายเป็นธรรมคือทางมรรคอันเป็นฝ่ายแก้ มานะกับความโมโหนี้ก็ไม่เป็นกิเลส ถ้าเทียบก็เท่ากับหนามยอกเอาหนามบ่ง ปกติของหนามเวลาปักคนก็ต้องเจ็บปวด เวลานำมาบ่งหนามออกจากเท้าก็เป็นประโยชน์ มานะกับความโมโหถ้านำไปใช้ในทางผิดก็เป็นกิเลสและเกิดโทษได้ตามส่วนของมัน เมื่อนำมาใช้ในทางที่ถูกก็เป็นธรรมและเป็นคุณประโยชน์ตามส่วนเช่นเดียวกัน ดังพระธุดงค์ท่านใช้เป็นธรรมโอสถแก้กิเลสชนิดต่างๆ ประจำความเพียรท่านเสมอมา

ข้อนี้ผู้เขียนเห็นด้วยอย่างจริงใจทั้งนี้ พอทราบได้จากวิธีการฝึกทรมานของพระพุทธเจ้าที่ทรงสละทุกอย่างเพื่อเอาชนะกิเลสทั้งมวล แม้พระชนม์ชีพก็ไม่ทรงอาลัยเสียดาย และพระสาวกที่ดำเนินตามปฏิปทาที่ประทานไว้ด้วยการฝึกทรมานโดยวิธีต่างๆ กัน ซึ่งล้วนเป็นวิธีที่ต้องมุมานะอย่างแรงกล้า ฝ่าฝืนอุปสรรคนานาประการอันเป็นเรื่องของกิเลสชนิดต่างๆ หว่านล้อมไว้ ซึ่งดีไม่ดีอาจติดกับมันได้ไปไม่รอด แต่ท่านพยายามฝ่าฝืนจนผ่านพ้นไปได้ด้วยความมานะ ซึ่งบางครั้งอาจมีความโมโหให้ตัวเองหรือกิเลสของตัวแทรกขึ้นมาในวงความเพียรก็ได้ อันเป็นเครื่องสนับสนุนให้ความเพียรกล้าเพื่อความสมใจ

ที่มุ่งหมาย ตลอดครูอาจารย์เป็นลำดับมาถึงนักปฏิบัติทั้งหลายผู้สนใจในธรรม จำต้องนำธรรมทั้งสองนี้มาใช้อย่างหลีกไม่พ้น เพราะเป็นธรรมเพิ่มพลังทางใจได้ดี

การฝึกทรมานตนด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ ที่เห็นว่าควรแก่การถอดถอนกิเลสบาปธรรมทั้งหลายได้ ย่อมต้องมีธรรมทั้งสองนี้เป็นเครื่องสนับสนุนไปทุกระยะกาล เพื่อใจจะได้มีความอาจหาญและต้านทานกับสิ่งที่เป็นข้าศึกภายในเต็มความสามารถ ไม่อ่อนแอท้อถอยในเวลาเข้าสู่ตาจนซึ่งมักมีอยู่เสมอในวงความเพียร เช่นเดียวกับการเดินทางเข้าดงหนาป่าทึบ จำต้องประสบกับเหตุการณ์ที่มีอยู่ตามรายทางเป็นระยะ ๆ จนกว่าจะผ่านพ้นไปได้ ผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสภายในใจ ก็เท่ากับผู้กำลังเดินทางไปตามดงหนาป่าทึบที่เต็มไปด้วยกิเลสชนิดต่าง ๆ ทั้งชนิดน่ากลัว ทั้งชนิดน่ากล้า ทั้งชนิดน่ารัก ทั้งชนิดน่าชัง น่าเกลียด น่าโกรธ น่าร้องไห้ น่าหัวเราะ น่าอิดหนาระอาใจ น่ากระหยิ่มยิ้มย่อง จนพรรณนาไม่จบ ดังท่านว่ากิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปด ซึ่งซ่องสุมเรียงรายดาดาษขวางหน้าปฏิปทาข้อปฏิบัติอันเป็นเส้นทางผ่านไปไม่มีเว้นระยะที่ผู้เดินทางจะพอหายใจได้บ้างเลย

กิเลสทั้งมวลที่พรรณนาไม่จบสิ้นลงได้นี้ ล้วนมีอยู่ในตัวสัตว์โลกเต็มไปหมด ไม่ปรากฏรายใดว่าจะไม่มีสิ่งรกรุงรังเหล่านี้ซ่องสุมอยู่เลย ผู้เดินทางสายนี้ต้องใช้สติปัญญาศรัทธาความเพียรเป็นเครื่องบุกเบิกพอผ่านไปได้เป็นระยะ ๆ โดยมีความมุมานะเป็นต้นช่วยสนับสนุน ถ้าเป็นรถยนต์ก็เท่ากับเกียร์ช่วยให้รถมีกำลังบุกตมบุกโคลนจนผ่านพ้นไปได้ ความมุมานะนี้ ไม่ว่าทางโลกทางธรรม ผู้หวังพึ่งตัวเองเพื่อความอยู่รอดปลอดภัย ไม่ประสงค์เป็นคนขัดสนจนมุมเพราะความทุกข์ร้อนต่าง ๆ อันจะเกิดจากความขาดแคลนกันดาร หรือเกิดเพราะกิเลสชนิดต่าง ๆ ทับถมหัวใจ จำต้องได้นำมาใช้ในกิจการต่าง ๆ เพื่อสำเร็จผลตามความมุ่งหมายเป็นตอน ๆ ไป ยิ่งผู้ตั้งรายรับไว้สูงก็ยิ่งทุ่มเทกำลังทุกด้านลงชนิดไม่คำนึงถึงเป็นถึงตายกันเลย มุ่งจะให้งานนั้น ๆ สำเร็จตามใจหวังโดยถ่ายเดียว

ดังพระธุดงค์ท่านฝึกทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ ตามที่เขียนผ่านมา ล้วนเป็นความหมายมั่นปั้นมือเพื่อมหาสมบัติคือมรรคผลนิพพาน เป็นหลักชัยไร้ทุกข์ความกังวลน้อยใหญ่ทั้งสิ้น จึงกล้าเสี่ยงต่อความทุกข์ความเป็นความตายไม่เสียดายชีวิต เช่นท่านเดินเข้าไปหาเสียงเสือที่กำลังขู่คำรามกระหึ่ม ๆ อยู่อย่างน่ากลัว ถ้าเป็นเรา ๆ ท่าน ๆ ก็น่ากลัวจะสิ้นลมหายใจเสียก่อน ทั้งที่เสือยังมิได้เข้ามาถึงตัวเลย ส่วนท่านผู้กล้าตายเพื่อธรรมอันเลิศยังอุตส่าห์เดินไปหาเสือได้อย่างน่าชมเชย ซึ่งนับจำนวนเป็นร้อย ๆ คน จะหาสักคนก็น่ากลัวจะหาไม่เจอ เมื่อเทียบเราเทียบท่านที่ตกอยู่ในสภาพเช่นนั้น ท่านจึงควรเป็นผู้ได้รับคำยกย่องชมเชยและเทิดทูนอย่างถึงใจว่า เป็นเลือดเนื้อแห่งนักรบของศากยบุตรพุทธชิโนรสผู้กล้าตายในสงครามจริง ๆ สมกับคำเปล่งวาจาถึงพระองค์ว่าเป็นสรณะนับแต่วันเริ่มบวช

ผู้กล้าตายถวายชีวิตเพื่อพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชาด้วยใจจริง เป็นบุคคลที่หาได้ยากและเป็นพระที่หาได้ยาก สมกับธรรมเป็นธรรมชาติที่เกิดได้ยากมาดั้งเดิม ผู้เพาะธรรมเพื่อให้เกิดในนิสัยสันดานชนิดประจักษ์ใจนั้น จึงมักเป็นผู้กล้าเสียสละทุกอย่าง แม้ชีวิตก็ยอมสละได้ ดังท่านที่เดินเที่ยวกลางภูเขาในเวลาค่ำคืน ท่านที่เดินจงกรมแข่งกับเสียงเสือกระหึ่มรอบบริเวณที่พักในกลางคืน ท่านที่ไปนั่งทำสมาธิภาวนาอยู่หน้าเหวชันๆ ลึกๆ ท่านที่ไปนั่งภาวนาอยู่ทางเสือเดินขึ้นลงจากถ้ำเสือในเวลากลางคืน ท่านที่ไปนั่งภาวนาอยู่หินดานกลางภูเขาในเวลากลางคืน ท่านที่เดินจงกรมทั้งที่เสือโคร่งใหญ่มานั่งดูอยู่ไม่ห่างไกลเลย ท่านที่กำลังนั่งภาวนาอยู่ในมุ้งทั้งที่เสือแอบเข้ามาดูจนถึงมุ้ง ท่านที่ภาวนาแต่หัวค่ำจนสว่าง ท่านที่อดอาหารภาวนาเป็นเวลาหลายๆ วันไม่ฉัน ท่านที่เดินจงกรมแต่หัวค่ำจนสว่าง ท่านที่พยายามภาวนาอยู่ด้วยอิริยาบถสาม คือ ยืน เดิน นั่ง ไม่นอนเป็นคืนๆ

และในบรรดาความเพียรที่ท่านพยายามทำอย่างเด็ดๆ เผ็ดๆ ร้อนๆ ไม่กลัวความทุกข์ความตายเหล่านี้ ถ้าไม่มีความมุมานะแบบเอาชีวิตเข้าแลก จะสามารถฝืนความทุกข์ความทรมานไปได้อย่างไร ต้องล้มเหลวไปอย่างไม่เป็นท่าแน่นอน แต่เพราะความเพียรแบบมุมานะเอาตายสู้นี่แล แทนที่ท่านจะเป็นทุกข์หรือล้มละลายไป แต่กิเลสเป็นฝ่ายล้มละลายหายซากไปจากใจไม่มีเหลือ กลายเป็นใจที่บริสุทธิ์ขึ้นมาล้วนๆ เหนือสิ่งที่เคยกดถ่วงใดๆ ดังนั้นความมานะก็ดี ความโมโหเคียดแค้นให้กับกิเลสของตัวก็ดี จึงเป็นบาทฐานและกำลังช่วยให้งานที่ทำเสร็จลงได้โดยปราศจากอุปสรรค นักปราชญ์ท่านจึงชมเชยผู้เอาชนะตนว่าเยี่ยมกว่าเอาชนะผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นไหนๆ ดังบทธรรมว่า **อตฺตา หเว ชิตํ เสยฺโย ชำนะตนนั่นแลประเสริฐสุด** ด้วยเหตุนี้ความมุมานะกับความโมโหให้กิเลสของตัว จึงเป็นบุพพประโยคที่จะให้ถึงความเป็นผู้ชนะตนโดยสมบูรณ์

เมื่อพรรณนาความมุมานะและความโมโหมายืดยาว ก็คิดอยากจะนำเรื่องของพระธุดงคกรรมฐานท่านหนึ่งซึ่งเป็นลูกศิษย์รุ่นกลางของท่านอาจารย์มั่นมาลงให้ท่านได้อ่านบ้าง พอเป็นเรื่องประกอบกับธรรมบทว่า ความมุมานะกับความโมโหให้กับกิเลสของตัว เพราะท่านอาจารย์องค์นี้รู้สึกมีนิสัยหนักไปในธรรมสองบทนี้มาประจำปฏิปทาจนถึงสมัยปัจจุบันคือทุกวันนี้ แต่ขอเรียนให้ท่านผู้อ่านทราบไว้ก่อนว่า ท่านเป็นพระสำคัญองค์หนึ่งในเวลานี้และยังมีชีวิตอยู่ พอเอ่ยชื่อท่านเท่านั้นใครก็ทราบกันแทบทั่วประเทศไทย แต่ขอสงวนนามดังที่เคยเรียนแล้ว เพราะเป็นปฏิปทารวมพระธุดงค์ทั้งหลายที่ไม่ประสงค์ออกนามท่าน

ท่านอาจารย์องค์นี้มีนิสัยเด็ดเดี่ยวเอาจริงเอาจังมากมาตั้งแต่เป็นฆราวาส เวลาบวชจึงมีนิสัยนั้นติดตัวมาด้วย ยิ่งบวชในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาจริง และสั่งสอนคนให้ทำจริงในสิ่งที่ควรด้วยแล้ว ท่านยิ่งรู้สึกซาบซึ้งในหลักธรรมมากขึ้นโดยลำดับ ก่อนบวช

ทราบว่าท่านเคยมีครอบครัวมาก่อน แต่เกิดความเบื่อหน่ายในสังสารวัฏฏ์ มุ่งจะบำเพ็ญตนให้ถึงพระนิพพานในชาติปัจจุบัน ถ้าไม่ตายเสียในระหว่าง ฉะนั้นพอบวชแล้วจึงเที่ยวเสาะแสวงหาครูอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญทางจิตตภาวนา

ตอนก่อนปฏิบัติกรรมฐานก็ทราบว่า ท่านเคยได้รับอารมณ์เขย่าก่อกวนใจนานาประการที่จะให้เป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญจากคนทั้งหลาย ทั้งเป็นพระทั้งเป็นฆราวาส ว่าเวลานี้มรรคผลนิพพานหมดเขตหมดสมัยไปนานแล้ว ใครจะบำเพ็ญถูกต้องดีงามตามพระธรรมวินัยเพียงไร ก็ไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จตามใจหวังได้บ้าง ว่าการบำเพ็ญภาวนาทำให้คนเป็นบ้า ถ้าใครอยากเป็นบ้าก็ออกบำเพ็ญภาวนา ถ้าใครยังอยากเป็นคนดีเหมือนชาวบ้านเขา ก็ไม่ควรออกกรรมฐานเพื่อความเป็นบ้าบ้าง ว่าสมัยนี้เขาไม่มีพระธุดงคกรรมฐานกันหรอก นอกจากพระธุดงคกรรมฐานที่จำหน่ายตะกรุด คาถาวิชาอาคมของขลังต่าง ๆ เช่น พวกเสน่ห์ยาแฝด อยู่ยงคงกระพันชาตรี ดูฤกษ์งามยามดี ดูชาตาราศีเท่านั้น ส่วนพระธุดงคกรรมฐานที่ดำเนินตามทางพระธุดงค์นั้นไม่มีแล้วสำหรับทุกวันนี้ อย่าไปทำให้เสียเวลาและเหนื่อยเปล่าเลย สู้อยู่สบายอย่างนี้ไม่ได้บ้าง

บรรดาอุปสรรคที่กีดขวางทางออกบำเพ็ญธุดงควัตรในเวลานั้น รู้สึกมีมากมายสำหรับท่านเองไม่ยอมฟังเสียงใคร แต่ไม่คัดค้านให้เป็นความกระเทือนใจกันเปล่า ๆ ไม่เกิดประโยชน์อะไรทั้งสองฝ่าย ในความรู้สึกที่ฝังลึกอยู่ภายในท่านมีว่า คนเหล่านี้และพระอาจารย์เหล่านี้มิได้เป็นเจ้าของศาสนา มิได้เป็นเจ้าของมรรคผลนิพพาน และมิได้เป็นผู้มีอำนาจทำผู้อื่นให้เป็นบ้าเป็นบอได้พอจะเชื่อถือได้ เราเชื่อพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวกับพระธรรมและพระสงฆ์สาวกอรหันต์เท่านั้น ว่าเป็นผู้ประเสริฐในโลกทั้งสาม ท่านที่พูดหว่านล้อมกีดกันไม่ให้เราออกกรรมฐานด้วยอุบายต่าง ๆ นี้ มิใช่ผู้วิเศษวิโสอะไรเลย เพียงมองดูกิริยาท่าทางที่แสดงออก ก็พอทราบได้ว่าเป็นนักปราชญ์หรือเป็นคนพาลมีสันดานเป็นอย่างไรบ้าง ฉะนั้นคำกีดกันหวงห้ามใด ๆ ที่แสดงออกจึงไม่เป็นสิ่งที่เราจะนำมาวินิจฉัยให้เสียเวลา เราจะต้องออกปฏิบัติกรรมฐานโดยถ่ายเดียวในไม่ช้านี้ และจะค้นหาของจริงตามหลักธรรมที่ประทานไว้จนสุดกำลังความสามารถขาดดิ้นสิ้นซาก พระกรรมฐานคือตัวเราเอง ตายก็ยอมถวายชีวิตไว้กับพระธรรมดวงเลิศ

เมื่อพร้อมแล้วท่านก็ออกเดินธุดงค์ในท่ามกลางประชาชน และครูอาจารย์ทั้งหลายที่กำลังชุมนุมกันอยู่ในวัดเวลานั้น เวลาจะไปท่านพูดสั่งเสียด้วยความจริงใจเพื่อเป็นการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่คัดค้านโดยปริยายว่า เมื่อกระผมและอาตมาไปแล้ว ถ้าสอนตัวเองไม่ได้เต็มภูมิจิตภูมิธรรมตราบใด จะไม่มาให้ท่านทั้งหลายเห็นหน้าตราบนั้น จะหวังตายเพื่อความรู้ความเห็นแจ้งในธรรมเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่นแน่นอน กรุณาช่วยจำคำนี้ไว้ด้วย หาก

ยังมีวาสนาได้กลับมาพบหน้ากันอีกจะลืมไปเสีย การที่เราจะมีโอกาสได้พบเห็นกันในอนาคต จึงมีอยู่เพียงอย่างเดียวดังที่เรียนแล้ว

ท่านว่าขณะที่ผู้คนส่วนมาก ทั้งพระอาจารย์ใหญ่ ๆ ทั้งฆราวาสที่ชาวบ้านเคารพนับถือกันว่าเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต พูดคัดค้านกีดกันอยู่นั้น ใจเราเหมือนจะกัดเพชรทั้งก้อนให้แหลกเป็นผุยผงไปในนาทีเดียว และเหมือนจะเหาะเหินเดินไปทางอากาศให้เขาดูในเวลานั้น รู้สึกมันมานะมันกระหยิ่มยิ้มย่องอยู่ภายในใจ ราวกับจะออกแสงแจ่มจ้าพุ่งออกมาให้คนทั้งหลายเหล่านั้นเห็นเสียที ซึ่งเป็นลักษณะประกาศตนว่า "นี่ไงล่ะ แสงเพชรอยู่ในใจข้านี้ไงล่ะ พากันเห็นหรือยัง จะพากันมัวประมาทข้าว่าจะไปเป็นบ้าลูบคลำอะไรต่าง ๆ นั้นหรือ ใจข้ากับใจท่านทั้งหลายมันมิได้เป็นใจดวงเดียวกัน พอจะกวาดรวบเข้ามามั่วสุมชุมนุมกันตายแบบไม่มีคุณค่าราวกับหมาตายอย่างไรกัน ข้ายังไม่พอใจจะตายตามแบบที่ท่านทั้งหลายจะพาตายอยู่เวลานี้ ข้าประสงค์จะตายแบบพระพุทธเจ้าพาตาย ซึ่งไม่มีเชื้อแห่งภพเหลือหลออยู่เลย ตายแบบนี้ข้าเคยตายมาแล้วจนไม่สามารถจะพรรณนาป่าช้าของตนได้ แม้ไม่รู้ด้วยญาณ ข้าก็เชื่อพระพุทธเจ้าผู้ทรงญาณอันเอก ไม่มีใครเสมอเหมือน"

เสร็จแล้วก็ลาพระอาจารย์นักปราชญ์ทั้งหลายออกเดินทาง ท่ามกลางประชาชนจำนวนมาก มุ่งหน้าไปทางพระธาตุพนม เดินบุกป่าฝ่าดงไปด้วยเท้าตามทางล้อทางเกวียน เพราะสมัยนั้นถนนไม่มีแม้แต่รูปร่าง นอกจากทางคนเดินเท้าและทางเกวียนเท่านั้น ในดงใหญ่นั้นช้างก็ชุมเสือก็มาก สัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ มีเต็มไปทุกหนทุกแห่ง เพราะไม่มีบ้านผู้บ้านคนมากเหมือนสมัยทุกวันนี้ ซึ่งไปที่ไหนมีเต็มไปด้วยผู้คนบ้านเรือน ป่าก็ป่าจริง ๆ ถ้าเดินผิดทางก็มีหวังอดข้าวหรืออาจตายได้ เนื่องจากไม่พบบ้านพบเรือนคนที่ไหนเลย แม้เดินทางตั้งวันก็แทบจะไม่เจอบ้านคน

อุตส่าห์เดินบุกป่าฝ่าดงมาจนถึงพระธาตุพนม ลุถึงอุดร หนองคาย เพื่อตามหาท่านอาจารย์มั่น ซึ่งทราบว่าท่านจำพรรษาอยู่ที่อำเภอท่าบ่อ ได้พักอบรมกับท่านชั่วระยะเท่านั้น ท่านก็หนีจากเราไปทางเชียงใหม่หายเงียบไปเลย คราวนั้นก็นับว่าเป็นคนสิ้นท่าไปพักหนึ่ง เพราะไม่มีครูอาจารย์ให้โอวาทสั่งสอน พอทราบข่าวว่าท่านอาจารย์มั่นไปพักบำเพ็ญเพียรอยู่ที่เชียงใหม่ จึงพยายามตามหลังท่านไปโดยการเที่ยวธุดงคกรรมฐานไปเรื่อย ๆ ตามลำแม่น้ำโขง จนลุถึงเชียงใหม่และเที่ยวบำเพ็ญอยู่ตามอำเภอต่าง ๆ ด้วยความสงบสุข ที่ที่ท่านพักบำเพ็ญแต่ละแห่งนั้น ล้วนเป็นป่าเป็นเขาและห่างไกลจากหมู่บ้านมาก ท่านอาจารย์มั่นเองก็เที่ยวอยู่ตามแถบนั้นเช่นกัน แต่ตามท่านไม่พบอย่างง่าย ๆ เพราะท่านชอบปลีกตัวจากหมู่คณะอยู่เสมอ ไม่ยอมให้ใครพบอย่างง่ายดาย ท่านก็พยายามตามท่านอย่างไม่ลดละจนได้พบ และได้ฟังการอบรมจากท่านจริง ๆ แต่ท่านไม่ค่อยให้ใครอยู่ด้วย ท่านชอบอยู่เฉพาะองค์เดียว

ท่านว่าท่านก็พยายามไปอยู่ในแถวใกล้เคียงท่าน พอไปมาหาสู่เพื่อรับโอวาทได้ในคราวจำเป็น เมื่อเข้าไปเรียนศึกษาข้ออรรถข้อธรรม ท่านก็เมตตาสั่งสอนอย่างเต็มภูมิไม่มีปิดบังลี้ลับ แต่ไม่ค่อยให้ใครอยู่ด้วย ท่านว่าท่านก็พอใจที่ท่านเมตตาสั่งสอนในเวลาจำเป็นเข้าไปเรียนถาม เมื่อหมดข้อข้องใจแล้วก็กราบลาท่านไปบำเพ็ญตามลำพัง มีการเข้า ๆ ออก ๆ อยู่เสมอ เมื่ออยู่นานไปบางปีท่านก็เมตตาให้เข้าไปจำพรรษาด้วย รู้สึกดีใจเหมือนตัวจะลอยที่พยายามมาหลายปีเพิ่งสำเร็จ จากนั้นก็ได้จำพรรษากับท่านเรื่อยมา

การบำเพ็ญทางจิตตภาวนารู้สึกได้กำลังขึ้นเป็นลำดับ ตอนไปอยู่ที่เชียงใหม่แล้วพร้อมกับได้ครูอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญคอยแนะนำสั่งสอน ใจจึงเหมือนจะเหาะจะบินด้วยอำนาจแห่งความอิ่มเอิบในธรรมที่ปรากฏอยู่กับใจ ไม่มีความอับเฉาเศร้าใจเพราะความเป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ ของใจเหมือนพักอยู่ที่อื่น ๆ ใจนับวันเจริญขึ้นโดยลำดับทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญา มีความเพลิดเพลินในความเพียรทั้งกลางวันและกลางคืนไม่มีเวลาอิ่มพอ

ช้างใหญ่เข้ามาหาท่านในเวลากลางคืนยามดึกสงัด

คืนวันหนึ่งในพรรษา ทราบว่าท่านจำพรรษาอยู่ด้วยกัน ๒ องค์ เวลาดึกสงัดท่านกำลังนั่งภาวนาอยู่ในกุฏีเล็ก ๆ ขณะนั้นช้างใหญ่เชือกหนึ่งที่เจ้าของเขาปล่อยให้เที่ยวหากินตามลำพังในป่าเขาแถบนั้น ไม่ทราบว่ามาจากที่ไหน เดินต้วมเตี้ยมเข้ามาในบริเวณด้านหลังกุฏีท่าน และเดินตรงเข้ามาหากุฏีท่าน แต่เผอิญกุฏีด้านหลังมีม้าหินใหญ่ก้อนหนึ่งบังอยู่ ช้างจึงไม่สามารถเข้ามาถึงตัวท่านได้ พอมันเข้ามาถึงหินก้อนนั้นแล้วก็เอางวงสอดเข้ามาในกุฏีจนถึงกลดและมุ้งบนศีรษะท่านที่กำลังนั่งภาวนาอยู่ เสียงสูดลมหายใจดมกลิ่นท่านดังฟูดฟาด ๆ จนกลดและมุ้งไหวไกวไปมา และเย็นไปถึงศีรษะท่าน

องค์ท่านเองก็นั่งภาวนาบริกรรมพุทโธ ๆ อยู่อย่างฝากจิตฝากใจ ฝากเป็นฝากตายกับพุทโธจริง ๆ ไม่มีที่อาศัย ช้างใหญ่ตัวนั้นก็ยืนนิ่งอยู่ที่นั้นไม่ยอมหนีไปไหนเป็นเวลา ๒ ชั่วโมงเศษ ๆ และคงยืนดักนิ่งอยู่ทำนองนั้นราวกับจะคอยตะครุบท่านให้แหลกไปในเวลานั้น นาน ๆ จะได้ยินเสียงลมหายใจและสูดกลิ่นท่านอยู่นอกมุ้งครั้งหนึ่งแล้วเงียบไป จากนั้นก็เดินกลับออกไปทางด้านตะวันตกกุฏี แล้วเอางวงล้วงเข้าไปในตะกร้ามะขามเปรี้ยวที่ข้างต้นไม้ ซึ่งโยมเขาเอามาไว้เพื่อขัดฝาบาตรออกมากิน เสียงเคี้ยวดังกร้วม ๆ อย่างเอร็ดอร่อย ท่านจึงนึกว่าทีนี้มะขามสำหรับขัดฝาบาตรเราคงเกลี้ยงไม่มีเหลือแน่นอน ถ้าลงเจ้าท้องใหญ่พุงหลวงได้คว้าถูกมือแล้ว เมื่อมันกินมะขามเปรี้ยวในตะกร้าหมดแล้วก็ต้องเดินเข้ามากุฏีเรา คราวนี้ต้องเข้าถึงตัวและบดขยี้เราแหลกไปอย่างแน่นอน

อย่ากระนั้นเลยเราควรออกไปพูดกับมันให้รู้เรื่องกันเสียบ้าง เพราะสัตว์พรรค์นี้มันรู้ภาษาคนได้ดี เนื่องจากมันเคยอยู่กับคนมานาน เวลาเราออกไปพูดกับมันด้วยดีให้รู้เรื่องแล้ว มันคงฟังเสียงเรา น่าจะไม่ฝืนดื้อทะลึ่งเข้ามา หากมันฝืนทะลึ่งพรวดพราดเข้ามาจะฆ่าเราก็ยอมตายเสียเท่านั้น แม้เราไม่ออกไปพูดกับมันแต่เวลามันกินมะขามหมดแล้ว ก็ต้องเข้ามาหาเราจนได้ ถ้ามันจะฆ่าก็ต้องตาย หนีไม่พ้นแน่นอน เพราะเป็นเวลาค่ำคืน ตาก็มองไม่เห็นหนอะไรด้วย

พอตกลงใจแล้วท่านก็ออกจากกุฎีเล็กมายืนแอบโคนต้นไม้หน้ากุฎี แล้วพูดกับมันว่า พี่ชาย น้องขอพูดด้วยสักคำสองคำ ขอพี่ชายจงฟังคำของน้องจะพูดเวลานี้ พอได้ยินเสียงท่านพูดขึ้น มันก็หยุดนิ่งเงียบราวกับสัตว์ไม่มีหัวใจ จากนั้นท่านก็เริ่มมธุภาษิตกับมันว่า พี่ชายเป็นสัตว์ของมนุษย์นำมาเลี้ยงไว้ในบ้านเป็นเวลานานจนเป็นสัตว์บ้าน ความรู้สึกทุกอย่างตลอดภาษามนุษย์ที่เขาพูดกันและพร่ำสอนพี่ชายตลอดมานั้น พี่ชายรู้ได้ดีทุกอย่างยิ่งกว่ามนุษย์บางคนเสียอีก ดังนั้นพี่ชายควรจะรู้ขนบธรรมเนียมและข้อบังคับของมนุษย์ไม่ควรทำอะไรตามใจชอบ

เพราะการทำบางอย่างแม้จะถูกใจเรา แต่เป็นการขัดใจมนุษย์ก็ไม่ใช่ของดี เมื่อขัดใจมนุษย์แล้วเขาอาจทำอันตรายเราได้ ดีไม่ดีอาจถึงตายก็ได้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ฉลาดแหลมคมกว่าบรรดาสัตว์ที่อยู่ร่วมโลกกัน สัตว์ทั้งหลายจึงกลัวมนุษย์มากกว่าสัตว์ด้วยกัน ตัวพี่ชายเองก็อยู่ในบังคับของมนุษย์ จึงควรเคารพมนุษย์ผู้ฉลาดกว่าเรา ถ้าดื้อดึงต่อเขาอย่างน้อยเขาก็ตี เขาเอาขอสับลงที่ศีรษะพี่ชายให้ได้รับความเจ็บปวด มากกว่านั้นเขาฆ่าให้ตาย พี่ชายจงจำไว้อย่าได้ลืมคำที่น้องสั่งสอนด้วยความเมตตาอย่างยิ่งนี้

ต่อไปนี้พี่ชายจงรับศีลห้า น้องเป็นพระจะให้ศีลห้าแก่พี่ชาย จงรักษาให้ดี เวลาตายไปจะได้ไปสู่ความสุข อย่างต่ำก็มาเกิดเป็นมนุษย์ผู้มีบุญมีคุณธรรมในใจ ยิ่งกว่านั้นก็ไปเกิดบนสวรรค์หรือพรหมโลกสูงขึ้นไปเป็นลำดับ ดีกว่ามาเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เช่น เป็นช้าง เป็นม้า ให้เขาขับขี่เฆี่ยนตีและขนไม้ขนฟืน ซึ่งเป็นความลำบากทรมานจนตลอดวันตายก็ไม่ได้ปล่อยวางภาระหนักดังที่เป็นอยู่เวลานี้

พี่ชายจงตั้งใจฟังและตั้งใจรับศีลด้วยเจตนาจริง ๆ คือ

ข้อที่หนึ่ง **ปาณาฯ** อย่าฆ่าคนฆ่าสัตว์ให้เขาตายด้วยกำลังการกระทำของตน และอย่าเบียดเบียนคน เบียดเบียนสัตว์ด้วยกัน มันเป็นบาป

ข้อสอง **อทินนาฯ** อย่าลักขโมยของที่มีเจ้าของหวงแหน เช่น มะขามในตะกร้าที่พี่ชายเคี้ยวกินอยู่เมื่อกี้นี้ ซึ่งคนเขาเอามาให้น้องขัดฝาบาตร แต่น้องไม่ให้พี่ชายเป็นบาปเป็นกรรมอะไรหรอก เพียงบอกให้ทราบว่าเป็นของมีเจ้าของ ถ้าเขาไม่ให้อย่ากิน อย่าเหยียบย่ำทำลาย มันเป็นบาป

ข้อสาม **กาเมฯ** อย่าเสพสัตว์ที่เขามีเจ้าของหวงแหน มันเป็นบาป ถ้าจะเสพก็ควรเสพเฉพาะสัตว์ตัวไม่มีคู่ ไม่มีเจ้าของจึงไม่เป็นบาป

ข้อสี่ **มุสาฯ** อย่าโกหกหลอกลวง กิริยาแสดงออกให้ตรงต่อความจริง อย่าแสดงเป็นกิริยาที่หลอกลวงให้ผู้อื่นหลงเชื่อ มันเป็นบาป

ข้อห้า **สุราฯ** อย่ากินของมึนเมามีสุราเมรัย เป็นต้น กินแล้วเป็นบาป ตายไปตกนรกทนทุกข์ทรมานเป็นเวลานานตั้งกัปตั้งกัลป์กว่าจะหมดกรรมขึ้นจากนรก แม้พ้นจากนรกขึ้นมาแล้ว ยังมีเศษแห่งกรรมชั่วติดตัวมาอีก มาเสวยชาติเป็นเปรตเป็นผีเป็นสัตว์เดียรัจฉานทรมานตามวิบากของตนที่เคยทำมา กว่าจะได้มาเกิดเป็นคนจึงแสนลำบากเพราะกรรมชั่วกดถ่วงไว้

พี่ชายจงจำไว้ให้ดีและทำตามคำที่น้องสั่งสอนนี้ จะได้พ้นจากกำเนิดของสัตว์ไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวบุตร เทวดา ในชาติต่อไปโดยไม่สงสัย เอาละ น้องสั่งสอนเพียงเท่านี้ หวังว่าพี่ชายจะยินดีทำตาม ต่อนี้ไปขอให้พี่ชายจงไปเที่ยวหาอยู่หากินตามสบายเป็นสุขกายสุขใจเถิด น้องก็จะได้เริ่มบำเพ็ญภาวนาต่อไป และอุทิศส่วนกุศลแผ่เมตตาให้พี่ชายเป็นสุข ๆ ทุกวันเวลาไม่ลดละเมตตา เอ๊า พี่ชายไปได้แล้วจากที่นี่

เป็นที่น่าประหลาดใจเหลือจะกล่าว ขณะที่ท่านกำลังให้โอวาทสั่งสอนอยู่นั้น ช้างใหญ่ตัวนั้นยืนนิ่งราวก้อนหิน ไม่กระดุกกระดิกอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งแม้แต่น้อยเลย ยืนนิ่งฟังท่านอธิบายจนจบ พอท่านให้ศีลให้พรสิ้นสุดลงและบอกให้ไปได้ มันจึงเริ่มเคลื่อนไหวอวัยวะเสียงปึงปัง ๆ ราวกับฟ้าดินจะถล่มไปด้วยในขณะที่มันเริ่มหันหลังกลับตัวออกจากที่นั้นหนีไป และไปแบบรู้เรื่องราวกับคำสั่งเสียทุกอย่างจริง ๆ คิดดูแล้วน่าสงสารมากที่กายเป็นสัตว์แต่ใจเป็นมนุษย์ รู้ดีรู้ชั่วในคำสั่งสอน ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืน สมเป็นสัตว์ใหญ่มีกำลังมากแต่กลับอ่อนโยนด้วยใจที่ระลึกรู้ในคำผิดถูกชั่วดีทุกอย่าง พอพระท่านว่าทีนี้พี่ชายไปได้แล้วเท่านั้น ก็หมุนตัวกลับไปเลยในทันที เวลาฟังคำสั่งสอนก็ตั้งใจฟังเสียจนแทบไม่หายใจเหมือนคนฟังเทศน์พระด้วยความเคารพธรรมฉะนั้น

จึงเป็นเรื่องที่น่าคิดและอัศจรรย์ทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายผู้สั่งสอนช้างก็ช่างมีอุบายแยบคาย เลือกเฟ้นคำแปลก ๆ มาสอนได้อย่างจับใจไพเราะ ไม่เพียงแต่ช้างเป็นสัตว์จะสนใจฟังแม้มนุษย์เราถ้าได้ฟังในขณะนั้นก็คงเคลิบเคลิ้มหลงใหลอย่างไม่มีปัญหา เพราะเป็นคำมธุภาษิตที่หาฟังได้ยาก ไม่มีใครอาจพูดได้อย่างนั้น ฝ่ายช้างใหญ่ก็สนใจฟังด้วยความสนิทติดใจ ไม่กระดุกกระดิกอวัยวะกระทั่งหูหาง จนพระท่านเทศน์จบกัณฑ์และบอกให้ไป จึงยอมไปเที่ยวหากินตามประสาสัตว์ที่แสนดีหายาก จึงทำให้คิดซึ้งในใจเพิ่มเข้าไปอีกว่า ไม่ว่าสัตว์ว่ามนุษย์ ถ้าได้ประสบสิ่งที่ต้องใจแล้ว ย่อมทำให้หูแจ้งตาสว่างไปได้เหมือนไม่มีกลางคืน

ใจซาบซ่านไปด้วยปีติความพอใจไยดีในปิยวาจาที่แสนมีรสชาติซึ่งปรารถนามานาน แม้จะรับประทานไปมากเพียงไรก็ไม่มีวันอิ่มวันพอ เพราะเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามากแก่จิตใจ

ท่านอาจารย์องค์นี้ท่านช่างพูดช่างยอ พูดยอเสียจนช้างใหญ่ตัวนั้นเคลิ้มหลับไปด้วยคำอ่อนหวานที่มีรสซึ้งฝังอยู่ภายใน เช่นคำว่า "พี่ชายพี่มีกำลังมาก ส่วนน้องเป็นผู้น้อย ไม่มีเรี่ยวแรงเหมือนพี่ชาย น้องกลัวพี่ชายมาก" ฟังแล้วซึ้งสุดจะกล่าว จนช้างใหญ่หลับทั้งยืนลืมสนใจเสียทุกอย่าง แม้มะขามเปรี้ยวที่ได้หลงเคี้ยวกลืนเข้าไปบ้างแล้ว ก็อยากจะคายออกมาใส่ตะกร้าให้น้องชายผู้น่ารักน่าสงสารเสียสิ้น ไม่อยากให้ติดปากติดท้องไปเสียเลย จะเสียศักดิ์ศรีของช้างตัวใหญ่มีกำลังและแสนรู้ ประหนึ่งตู้มงคลเคลื่อนที่ได้ พอได้รับคำสั่งสอนเต็มพุงแล้ว ก็ไปเที่ยวหากินตามลำพัง มิได้มาเกี่ยวข้องรบกวนพระท่านอีกเลย กระทั่งท่านออกพรรษาแล้วเที่ยวไปที่อื่น ก็ไม่ปรากฏว่ามันกลับมารบกวนท่านอีก จึงน่าอัศจรรย์ใจสัตว์ตัวแสนรู้ องค์ท่านเองก็ออกเที่ยวไปตามอัธยาศัยเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ท่านรู้สึกเป็นพระกรรมฐานที่อาจหาญเด็ดเดี่ยวมากประจำนิสัย ทำอะไรทำจริง ท่านพักอยู่ในภูเขาได้ให้โยมทำทางเดินจงกรมไว้สามสาย สายหนึ่งเพื่อเดินบูชาพระพุทธเจ้า สายที่สองเดินบูชาพระธรรม สายที่สามเดินบูชาพระสงฆ์สาวกท่าน ท่านเดินจงกรมทั้งสามสายนี้ตามเวลาเป็นประจำไม่ให้ขาดได้ พอฉันเสร็จก็เริ่มเดินจงกรมสายพุทธบูชา จนถึงเที่ยงวันท่านจึงหยุดพัก พอบ่าย ๒ โมงก็เริ่มลงเดินสายธรรมบูชา จนบ่าย ๔ โมงถึงเวลาปัดกวาดสรงน้ำจึงหยุด เมื่อทำข้อวัตรทุกอย่างเสร็จแล้วก็เริ่มลงเดินสายสังฆบูชาไปจนถึง ๔-๕ ทุ่มจึงเข้าที่พักภาวนา หลังจากนั้นก็พักจำวัด พอตื่นขึ้นมาก็เริ่มเข้าที่ทำสมาธิภาวนาจนสว่าง ถัดจากนั้นก็ลงเดินจงกรมต่อไป จนถึงเวลาออกบิณฑบาตค่อยหยุดเดิน

บางคืนท่านนั่งภาวนาจนตลอดสว่างโดยไม่ลุกจากที่นั่งเลยก็มี คืนที่ท่านนั่งภาวนาตลอดรุ่ง ใจรู้สึกสว่างไสว แม้ออกจากสมาธิภาวนามาแล้วในเวลาปกติ ขณะนั่งภาวนาตลอดรุ่งนั้น ปรากฏว่าโลกธาตุได้ดับหายไปจากความรู้สึกโดยสิ้นเชิง แม้กายตัวเองก็ไม่ปรากฏว่ามีอยู่เลยเวลานั้น เป็นความอัศจรรย์อย่างยิ่ง นับแต่ขณะนั่งพิจารณาทุกขเวทนาจนดับไปด้วยการพิจารณา จิตได้หยั่งลงสู่ความสงบอย่างละเอียดแนบแน่น ขณะนั้นปรากฏจำเพาะความรู้เพียงอันเดียว ที่ทรงตัวอยู่ด้วยความสงบสุขละเอียดอ่อนจนบอกไม่ถูก ไม่มีอารมณ์ใดแม้ส่วนละเอียดปรากฏขึ้นภายในจิต จึงเป็นเหมือนโลกธาตุดับไปพร้อมกับอารมณ์ที่ดับไปจากจิต จนกว่าถอนขึ้นมา อารมณ์ที่เคยปรุงจิตจึงค่อย ๆ ปรากฏตัวขึ้นกับจิตทีละเล็กละน้อย จากนั้นก็ทำความเพียรต่อไปตามธรรมดา

ขณะที่จิตรวมตัวลงสู่ความสงบแม้เป็นเวลาหลายชั่วโมง ก็ไม่รู้สึกว่านานตามเวลาที่ผ่านไป คงเป็นเอกจิตเอกธรรมอยู่จำเพาะใจเพียงดวงเดียวไม่มีสองกับสิ่งใด เวลาจิตถอน

ขึ้นมา จึงรู้ได้ว่าจิตรวมสงบอยู่เป็นเวลาเท่านั้นชั่วโมง เท่านี้ชั่วโมง ถ้าคืนใดจิตภาวนาสะดวกสงบลงได้ง่าย คืนนั้นแม้จะนั่งจนตลอดรุ่งก็เท่ากับนั่งราว ๒-๓ ชั่วโมงเท่านั้น ไม่ทำการกดถ่วงเนิ่น นานอะไรเลย ท่านว่า ท่านอาจารย์องค์นี้ชอบเผชิญอันตรายเกี่ยวกับช้างมากกว่าอย่างอื่น ท่านว่าพอผ่านอันตรายจากคราวนั้นมาแล้วไม่นานนักเลย ก็ไปเจอกับช้างใหญ่ตัวหนึ่งเข้าอีก ที่แม่ปาง จังหวัดลำปาง แทบเอาตัวไม่รอดคราวนี้ ตัวนี้เป็นช้างป่าจริง ๆ มิได้เป็นช้างบ้านที่เขาเลี้ยงไว้เหมือนคราวที่แล้วนั้น คือ ตอนกลางคืนท่านกำลังเดินจงกรมอยู่ ได้ยินเสียงมันเดินบุกป่าฝ่าดง และเสียงไม้หักดังปึงปัง ๆ มาตลอดทาง โฉมหน้ามุ่งมายังท่านและเดินใกล้เข้ามาทุกที จะหลบหลีกปลีกหนีไปไหนก็ไม่ทัน

จึงตัดสินใจว่าธรรมดาช้างป่าทั้งหลายมักกลัวแสงไฟ ท่านจึงรีบออกจากทางจงกรมไปเอาเทียนไขในที่พักมาจุดทีละหลาย ๆ เล่มปักเสียบรอบไว้ตามสายทางเดินจงกรมยาวเหยียดเชียว คนเรามองดูแล้วสว่างไสวงามตาเย็นใจ แต่ช้างมันจะมองไปในแง่ไหนนั้นเราทราบไม่ได้ พอจุดเทียนปักเสียบไว้เสร็จเท่านั้นช้างก็เดินมาถึงที่นั่นพอดี ขณะนั้นท่านเองไม่มีทางหลบหลีกปลีกตัว มีแต่ตั้งสัตยาธิษฐานขอบันดาลคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จงช่วยคุ้มครองป้องกันอย่าให้ช้างใหญ่ตัวนี้ทำอันตรายแก่ข้าพระพุทธเจ้าได้ พออธิษฐานจบลง ช้างก็เข้ามาถึงที่นั่นพอดี และหยุดยืนกางหูตัวผึ่งอยู่ไม่กระดุกกระดิกอวัยวะส่วนใด ๆ ณ ข้างทางจงกรมห่างจากท่านประมาณวาเศษ ท่ามกลางไฟกำลังสว่างไสวอยู่รอบตัวท่านเวลานั้น ซึ่งมองเห็นช้างได้ถนัดชัดเจน

ท่านว่าช้างตัวนั้นใหญ่เท่าภูเขาลูกย่อม ๆ นี่เอง ท่านเองก็เดินจงกรมไปมาอยู่อย่างไม่สนใจกับมันเลย ทั้งที่กลัวมันอย่างเต็มที่ ใจเหมือนกับขาดลมหายใจไปแล้วแต่ขณะมองเห็นมันเดินเข้ามาหาอย่างผึ่งผายทีแรก มีเพียงความรู้สึกที่เกี่ยวพันกับองค์พุทโธอย่างเหนียวแน่น ที่น้อมมาระลึกเป็นองค์ประกันชีวิตเท่านั้น นอกนั้นไม่คิดเห็นอะไรเลย แม้ช้างทั้งตัวที่ใหญ่เท่าภูเขาทั้งลูกมายืนอยู่ข้างทางจงกรม ก็ไม่ยอมส่งจิตออกไปหามัน กลัวจิตจะพรากจากพุทโธซึ่งเป็นองค์สรณะอันประเสริฐสุดในเวลานั้น พุทโธกับจิตกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนใจหายกลัว เหลือแต่ความรู้กับคำบริกรรมพุทโธซึ่งกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน ช้างก็คงยืนดูท่านอยู่แบบภูเขาไม่ยอมกระดุกกระดิกตัวเลยขณะนั้น หูกางผึ่งราวกับจะแผ่เมตตาให้ไม่ยอมรับ

เพราะลักษณะท่าทางที่มันเดินเข้ามาหาท่านทีแรก เหมือนจะเข้ามาขยี้ขยำอย่างไม่มีรีรอแม้ชั่ววินาทีหนึ่งเลย แต่พอมาถึงที่นั่นแล้วกลับยืนตัวแข็งทื่อ ราวกับสัตว์ไม่มีหัวใจ พอจิตกับพุทโธเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว ท่านก็หายกลัว มิหนำยังกลับเกิดความกล้าหาญขึ้นมา สามารถจะเดินเข้าไปหามันได้อย่างไม่สะทกสะท้านอะไรทั้งสิ้น แต่มาคิดอีกแง่หนึ่งว่า การเดินเข้าไปหามันซึ่งเป็นสัตว์ร้าย อาจเป็นฐานะแห่งความประมาทอวดดีก็ได้

เป็นสิ่งไม่ควรทำ จึงเป็นเพียงเดินจงกรมแข่งกับการยืนของมันอย่างองอาจกล้าหาญ ราวกับไม่มีอันตรายใดๆ จะเกิดขึ้นในที่นั้น นับแต่ขณะช้างตัวนั้นเดินเข้ามายืนอยู่ที่นั่นเป็นเวลาชั่วโมงเศษๆ ไฟเทียนไขชนิดดีๆ ยาวๆ ที่จุดไว้บางเล่มก็หมดไป บางเล่มก็จวนจะหมด มันจึงได้กลับหลังหัน แล้วเดินกลับออกไปทางเก่าและเที่ยวหากินในแถบบริเวณนั้น เสียงหักไม้กินเป็นอาหารสนั่นป่าไปหมด

ท่านได้เห็นความอัศจรรย์ของจิตและของพุทโธประจักษ์ใจในคราวนั้น เป็นครั้งแรก เพราะเป็นคราวจำเป็นจริง ๆ ไม่สามารถจะหลบหลีกปลีกตัวไปที่ไหนให้พ้นได้ นอกจากต้องสู้ด้วยวิธีนั้นเท่านั้น แม้ตายก็ยอมโดยไม่มีทางเลือกได้ นับแต่ขณะนั้นมาแล้ว ทำให้เกิดความมั่นใจว่า เป็นเรื่องอะไรก็ตาม **ถ้า "จิต กับ พุทโธ" เป็นต้น ได้เข้ากันสนิทสนมกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยหลักธรรมชาติแล้ว ไม่สามารถทำอันตรายได้อย่างแน่นอน** นี่เป็นความเชื่ออย่างสนิทใจตลอดมา ท่านว่า ช้างตัวนั้นก็เป็นสัตว์ที่แปลกอยู่มาก เวลาเข้ามาถึงที่นั้นแล้วแทนที่จะแสดงอาการอย่างไรก็ไม่แสดง คงยืนนิ่งหูกางอยู่อย่างสงบ แลดูท่านเดินจงกรมกลับไปกลับมาอย่างไม่เบื่อ พอดูเต็มตาแล้วก็กลับหลังหันคืนทางเก่า แล้วเที่ยวหากินไปเรื่อย ๆ แบบทองไม่รู้ร้อน แล้วหายเงียบไปเลย ซึ่งเป็นสัตว์ที่น่ารักอีกตัวหนึ่ง ไม่ด้อยกว่าตัวที่ผ่านมาแล้วซึ่งเป็นสัตว์บ้านที่รู้ภาษาคนได้ดี

สำหรับตัวหลังนี้ เป็นสัตว์ป่ามาแต่กำเนิด ซึ่งมีอายุไม่ต่ำกว่าร้อยปี ไม่อาจรู้ภาษาคนได้ ท่านจึงไม่ได้พูดอะไรกับมัน เป็นแต่เดินจงกรมเฉยอยู่เท่านั้น ตัวหลังนี้ ไม่มีลูกพรวนแขวนคอเหมือนตัวนั้น ทั้งชาวบ้านก็บอกว่าเป็นช้างป่า และเคยเป็นนายโขลงมานาน เฉพาะคราวนี้ ทำไมจึงมาเที่ยวตัวเดียวก็ไม่ทราบ อาจจะพรากจากโขลงมาชั่วคราวก็ได้ ดังนี้

แม้ช้างตัวนั้นหนีไปแล้ว ท่านยังเดินจงกรมต่อไปด้วยความอัศจรรย์ใจ และเห็นคุณของช้างตัวนั้น ที่มาช่วยให้จิตท่านได้เห็นความอัศจรรย์ในธรรมเกี่ยวกับความกลัวความกล้า แต่คราวนี้ช้างมาช่วยเสริมให้รู้เรื่องนี้ได้อย่างประจักษ์ใจหมดทางสงสัย ช้างตัวนั้นจึงเป็นเหมือนช้างเทวบุตร หรือช้างเทพบันดาล ก็น่าจะไม่ผิด เพราะธรรมดา ช้างในป่าซึ่งไม่คุ้นเคยและให้อภัยแก่ผู้ใด นอกจากจะสู้ไม่ไหวจริง ๆ แล้วจึงรีบวิ่งหนีเอาตัวรอดเท่านั้น แต่ช้างตัวนี้ ตั้งหน้าตั้งตาเดินมาหาเราอย่างอิสระ มิได้ถูกบังคับขับไล่ด้วยวิธีใด ๆ จากผู้ใด และเดินมาหาเราทั้งที่ไฟก็ตามสว่างอยู่รอบด้าน แทนที่มันจะตรงเข้าขยี้ขยำเราให้แหลกเป็นจุณวิจุณไปด้วยกำลังก็ไม่ทำ หรือจะตื่นตกใจกลัวไฟรีบวิ่งหัวซุกหัวซุนเข้าป่าไปก็ไม่ไป เมื่อเดินองอาจชาติอาชาไนยเข้ามาถึงที่เราอยู่แล้ว ยังกลับยืนที่อดูเราอยู่เป็นเวลาตั้งชั่วโมงเศษ ๆ จึงหนีไปแบบธรรมดา มิได้กล้ามิได้กลัวอะไรทั้งสิ้น จึงเป็นสัตว์ที่น่าคิดพิศวงงงงันอยู่ไม่ลืมจนบัดนี้

จากคราวนั้นมาแล้ว จะไปเที่ยวหรือพักอยู่ในที่เช่นไร ก็ไม่คิดกลัว เพราะเชื่อธรรมอย่างถึงใจแต่บัดนั้นเป็นต้นมา สมกับธรรมบทว่า "พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติ ไม่ปล่อยให้ตายจมดินจมน้ำแบบขอนซุงแน่นอน

ความรู้เรื่องของจิตของธรรมอย่างถึงใจ ย่อมรู้กันในเวลาคับขัน ถ้าไม่คับขัน จิตมักเล่นตัวยั่วเราด้วยกิเลสชนิดต่าง ๆ ไม่มีประมาณจนตามแก้ไม่ทัน ยอมให้มันข้ามศีรษะไปต่อหน้าต่อตา ประหนึ่งไม่มีความสามารถหักห้ามตามแก้มันให้หลุดไปได้เลย พอเวลาเข้าที่คับขันจนมุมจริง ๆ กำลังของจิตของธรรมไม่ทราบว่ามาจากไหน ใจก็หมอบและยอมเชื่อเราเชื่อธรรม ไม่ฝ่าฝืน กำหนดบังคับให้อยู่อย่างไร หรือกับธรรมบทใด ก็อยู่อย่างนั้นไม่ฝ่าฝืน คงจะเป็นเพราะความกลัวตายก็เป็นได้ถ้าฝ่าฝืน จึงกลายเป็นจิตที่ว่านอนสอนง่ายไม่ดื้อดึงในเวลาเช่นนั้น น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้ที่พระธุดงค์กรรมฐานท่านชอบเข้าแต่ป่าแต่เขาทั้งที่กลัวตาย และใจหนึ่งไม่อยากเข้า สำหรับจิตผมเป็นเช่นนี้ ส่วนจิตของท่านผู้อื่นนั้นไม่ทราบได้ แต่ถ้าตั้งใจฝึกให้ถึงเหตุถึงผลจริง ๆ ก็น่าจะเหมือน ๆ กัน

เพราะจิตเป็นที่สถิตอยู่แห่งธรรมและกิเลส ที่ทำให้มีความรู้สึกกล้า รู้สึกกลัว รู้สึกดีชั่ว ต่างๆ เช่นเดียวกัน การฝึกฝนที่ถูกกับเหตุผลซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของธรรม จึงสามารถทำให้กิเลสชนิดต่าง ๆ ยอมจำนน และสิ้นสูญไปจนไม่เหลือเป็นเชื้ออีกต่อไป ผมเองซึ่งมีนิสัยหยาบ จึงมักเชื่อต่อการทรมานชนิดหยาบๆ เพื่อให้ทันกับกิเลสซึ่งเป็นธรรมชาติหยาบที่มีอยู่ในตน ดังคราวช้างใหญ่เดินเข้ามาหาขณะกำลังเดินจงกรมอยู่ เป็นขณะที่ได้เห็นกิเลสและธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจนภายในใจ เพราะปกติจิตที่มีกิเลสเป็นเจ้าอำนาจครองใจ รู้สึกฝึกทรมานยาก ดีไม่ดี เราผู้จะฆ่ามันให้ฉิบหายสิ้นซากไป แต่กลับจะตายก่อนมัน เพราะความเหนียวแน่นแก่นอาสวะที่เกาะกินเรามานานเสียด้วยซ้ำ

แต่พอเข้าตาจน และได้ช้างใหญ่มาช่วยเท่านั้น กิเลสตัวดื้อด้านต้านทานความเพียรเก่ง ๆ ไม่ทราบหายหน้าไปไหน ใจก็บอกง่าย สั่งให้อยู่อย่างไรและให้อยู่กับธรรมบทใด ก็ยอมรับทันทีทันใดราวกับน้ำมันเครื่องหล่อลื่น ไม่ฝ่าฝืนดังที่เคยเป็นมาเลย พอกิเลสขยายตัวออกจากใจ ธรรมที่เตรียมพร้อมอยู่แล้วในขณะเดียวกัน ก็แสดงความสว่างไสวและความองอาจกล้าหาญต่อทุกสิ่งขึ้นมาภายในใจทันที ให้ได้เห็นได้ชมอย่างเต็มใจที่กระหายมานาน ความกลัวตายไม่ทราบหายหน้าไปไหน จึงทำให้เห็นได้ชัดว่าความกลัวก็คือกิเลสตัวเคยออกหน้าออกตามานานเราดี ๆ นี่เอง

พอความกลัวซึ่งเป็นเครื่องกดถ่วงลวงใจดับลงไปแล้ว แม้จะไม่ดับไปโดยสิ้นเชิงแต่ก็ทำให้เห็นโทษของมันอย่างประจักษ์ในขณะนั้น วาระต่อไปถึงจะเกิดขึ้นมาอีกตามความมีอยู่ของมัน ก็ยังพอให้เราระลึกรู้ได้บ้างว่า "ความกลัวนี้ มิใช่หน้ามิตรมงคลของเรา แต่เป็นหน้าศัตรูที่เคยมาในรูปร่างแห่งมิตรต่างหาก" จึงไม่ทำให้ใจเชื่อชนิดติดจมในมัน

เหมือนที่แล้วๆ มา และพยายามกำจัดมันออกทุกวาระแห่งความเพียร จนสภาพแห่งศัตรูที่มาในสภาพแห่งมิตรเหล่านี้ สูญสิ้นไปจากใจนั่นแล จึงจะนอนใจและอยู่เป็นสุข หายกังวลโดยประการทั้งปวงได้

ตามความรู้สึกของผมว่า คนเราถ้าหวังพึ่งธรรม สนใจในธรรม รักใคร่ใฝ่ใจในธรรม ปฏิบัติตามธรรมจริงตามที่พระองค์ประทานไว้ด้วยความแน่พระทัยและพระเมตตาจริง ๆ **คำว่ารู้ธรรมเห็นธรรมขั้นต่าง ๆ ดังพุทธบริษัทครั้งพุทธกาลรู้เห็นกัน จะไม่เป็นปัญหาที่สุดเอื้อมตามความคาดคิดอะไรเลย จำต้องรู้เห็นกันได้ธรรมดา ๆ เหมือนท่านที่รู้เห็นกันมาแล้วในครั้งพุทธกาลนั่นแล ที่กาลสถานที่และบุคคลสมัยนี้ขัดกับครั้งพุทธกาลโดยทางมรรคทางผลอยู่เวลานี้ ก็เพราะเราเองทำตัวให้ขัดกับทางดำเนินของตัวเอง** โดยต้องการผลแต่มิได้สนใจกับเหตุ คือวิธีดำเนิน ว่าถูกหรือผิดประการใดบ้าง จะควรดัดแปลง กาย วาจา ใจ ให้ตรงต่อธรรม คือทางดำเนินเพื่อมรรคผลนิพพานอย่างไรบ้าง ถ้ามีการทดสอบตนกับธรรมอยู่เสมอเพื่อความมุ่งหมายจะสำเร็จตามใจบ้าง อย่างไรต้องสำเร็จในขั้นใดขั้นหนึ่งแน่นอนตามกำลังสติปัญญาของตน เพราะครั้งพุทธกาลกับสมัยนี้ ก็เป็นสมัยที่กิเลสจะพึงแก้ด้วยธรรม และหายได้ด้วยธรรมเช่นเดียวกัน ดังโรคนานาชนิดในสมัยต่าง ๆ ที่หายได้ด้วยยาที่ถูกกับโรคตลอดมาฉะนั้น

ผมเองเชื่ออย่างนี้มานานแล้ว ยิ่งปฏิบัติมานานเพียงไรก็ยิ่งเชื่ออย่างฝังใจถอนไม่ขึ้นเพียงนั้น และยิ่งได้ฟังคำที่ท่านอาจารย์มั่นสั่งสอนอย่างถึงใจสมัยที่อยู่กับท่าน ความเชื่อมั่นก็ยิ่งฝังใจลึกลงจนกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับใจ โดยท่านสอนว่า ***การดูกิเลสและแสวงธรรม ท่านทั้งหลายอย่ามองข้ามใจซึ่งเป็นที่อยู่ของกิเลส และเป็นที่สถิตอยู่แห่งธรรมทั้งหลาย กิเลสก็ดี ธรรมก็ดี มิได้อยู่กับกาลสถานที่ใด ๆ ทั้งสิ้น แต่อยู่ที่ใจ คือเกิดขึ้นที่ใจ เจริญขึ้นที่ใจ และดับลงที่ใจดวงรู้ ๆ นี้เท่านั้น การแก้กิเลสที่อื่นและแสวงธรรมที่อื่น แม้จนวันตายก็ไม่พบสิ่งดังกล่าว ตายแล้วเกิดเล่าก็จะพบแต่กิเลสที่เกิดจากใจ ซึ่งกำลังเสวยทุกข์เพราะมันนี้เท่านั้น แม้ธรรมถ้าแสวงหาที่ใจก็จะมีวันพบโดยลำดับของความพยายาม สถานที่กาลเวลานั้นเป็นเพียงเครื่องส่งเสริมและเครื่องกดถ่วงกิเลสและธรรมให้เจริญขึ้นและเสื่อมไปเท่านั้น***

เช่น รูป เสียง เป็นต้น เป็นเครื่องส่งเสริมกิเลสที่มีอยู่ในใจให้เจริญยิ่งขึ้น และการเข้าบำเพ็ญในป่าในเขา ก็เพื่อส่งเสริมธรรมที่มีอยู่ในใจให้เจริญยิ่งขึ้นเท่านั้น กิเลสแท้ธรรมแท้อยู่ที่ใจ ส่วนเครื่องส่งเสริมและกดถ่วงและธรรมนั้น มีอยู่ทั่วไปทั้งภายในภายนอก ฉะนั้นท่านจึงสอนให้หลบหลีกปลีกตัวจากสิ่งยั่วยวนกวนใจ อันจะทำให้กิเลสที่มีอยู่ภายในกำเริบลำพอง มี รูป เสียง เป็นต้น และสอนให้เที่ยวอยู่ในที่วิเวกสงัด เพื่อกำจัดกิเลสชนิดต่าง ๆ ด้วยความเพียรได้ง่ายขึ้น อันเป็นการย่นวัฏฏะภายในใจให้สั้นเข้า

ด้วยเหตุนี้การแสวงหาที่อยู่อันเหมาะสม เพื่อความเพียรสำหรับนักบวชผู้หวังความพ้นทุกข์ภายในใจ จึงเป็นความชอบยิ่งตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าผู้ทรงเห็นภัยประจักษ์พระทัยประทานไว้เพื่อหมู่ชน เพราะการอยู่ในที่ธรรมดากับการอยู่ในที่แปลก ๆ เปลี่ยว ๆ ความรู้สึกในใจดวงเดียวนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสถานที่อยู่เสมอ ไม่แน่นอน ยิ่งพอทราบว่าจิตมีอาการชินชาต่อสถานที่เท่านั้น ผู้เป็นนักสังเกตตัวเองจะทราบได้ทันที และรีบเปลี่ยนแปลงโยกย้ายสถานที่เพื่อความเหมาะสม ไม่นิ่งนอนใจ อันเป็นการเปิดโอกาสให้กิเลสสั่งสมกำลังเพื่อทำลายตนโดยไม่รู้สึก การแก้เหตุการณ์ด้วยความไม่ประมาทได้ทันท่วงที กิเลสย่อมไม่มีโอกาสก่อตัวและสั่งสมกำลังขึ้นทำลายจิตและธรรม ซึ่งมีอยู่ภายในใจดวงเดียวกันได้ และมีทางก้าวหน้าไม่เสื่อมคลาย

ผู้ปฏิบัติเพื่อความเห็นภัย ต้องเป็นผู้มีสติระลึกรู้อยู่กับใจตลอดเวลาไม่พลั้งเผลอได้เป็นการดี ความไม่พลั้งเผลอนั่นแล คือทำนบเครื่องป้องกันกิเลสต่าง ๆ ที่ยังไม่เกิดไม่ให้มีโอกาสเกิดขึ้นได้ ที่มีอยู่ซึ่งยังแก้ไม่หมดก็ไม่กำเริบลำพอง และทำความพยายามกำจัดปัดเป่าด้วยสติปัญญา ศรัทธา ความเพียร ไม่ลดละท้อถอย สถานที่ใดจิตกลัว และมีสติระวังตัวดี สถานที่นั้นคือป่าช้าเผาผลาญกิเลสทั้งมวลด้วยตปธรรมคือความเพียร มีสติปัญญาเป็นเครื่องมือเผาผลาญทำลาย

คำว่าฌานก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี วิมุตติหลุดพ้นก็ดี และคำว่ากิเลสเสื่อมอำนาจก็ดี กิเลสตายไปโดยลำดับไม่กำหนดสถานที่เวลานาทีก็ดี หรือกิเลสตายไปจนหมดสิ้นภายในใจก็ดี จะปรากฏประจักษ์กับใจในสถานที่บำเพ็ญอันถูกต้องเหมาะสมของผู้มีความเพียรเป็นไปด้วยความรอบคอบนั่นแล ไม่มีที่อื่นเป็นที่เกิดและดับของกิเลสทั้งมวล โปรดทราบไว้อย่างถึงใจว่า *ธรรมเจริญ ณ ที่ใด กิเลสย่อมเสื่อมและดับสูญไป ณ ที่นั้น* คำว่า “ที่ใด” นักปฏิบัติทั้งหลายพึงทราบว่า คือที่ใจดวงเดียวเท่านั้น ฉะนั้นจงพากันห้ำหั่นฟันฝ่าฆ่ากิเลสด้วยความกล้าตายในสนามรบ คือที่ใจ โดยอาศัยสถานที่เหมาะสมเป็นเครื่องหนุนกำลังเพื่อชัยชนะเอาตัวรอดเป็นยอดคนด้วยประโยคแห่งความเพียรของตนเถิด อย่าหันเหเรรวนว่ากิเลสกองทุกข์จะมีอยู่ในที่อื่นใด นอกจากมีอยู่ในใจดวงเดียวนี้เท่านั้น

เท่าที่ปฏิบัติมาแต่ขั้นเริ่มแรก ซึ่งเป็นไปด้วยความตะเกียกตะกายและลูบ ๆ คลำ ๆ เพราะขาดครูอาจารย์ผู้อบรมสั่งสอนโดยถูกต้อง *จนได้มาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนหมู่คณะก็มิได้เห็นกองทุกข์และความแปลกประหลาดพร้อมกับความอัศจรรย์เกินคาดทั้งหลายที่ไม่เคยรู้เคยเห็นมาก่อนแสดงขึ้น ณ ที่แห่งใดเลย นอกจากแสดงขึ้นที่ใจดวงเดียวซึ่งเป็นที่สถิตอยู่แห่งธรรมและกิเลสทั้งหลายนี้เท่านั้น และมีทุกข์กับสมุทัยที่มีอยู่ในใจของเราของท่านแต่ละรายนี้เท่านั้น เป็นสิ่งที่มีอำนาจมากเหนือสิ่งใด ๆ ในโลกทั้งสาม ที่สามารถปิดกั้นทางเดินเพื่อมรรคผลนิพพานได้อย่างมิดชิด แม้เครื่องมือทำการขุดค้นบุกเบิกทุกข์ สมุทัย*

เพื่อมรรคผลนิพพานให้ปรากฏขึ้นอย่างเปิดเผย ก็ไม่มีอะไรในสามโลกที่สามารถยิ่งไปกว่านิโรธกับมรรคซึ่งมีอยู่ในใจดวงเดียวกันนี้ เรื่องมีอยู่เพียงเท่านี้ อย่าไปสนใจคิดถึงกาลสถานที่หรือบุคคลใด ๆ ว่าเป็นภัยและเป็นคุณให้เสียเวลาและล่าช้าไปเปล่าโดยไม่เกิดประโยชน์อะไร ยิ่งกว่าการคิดเรื่องกิเลสกับธรรมซึ่งมีอยู่ที่ใจ จะผิดพระประสงค์ความมุ่งหมายของศาสดาผู้ประทานธรรมสอนโลกด้วยความถูกต้องแม่นยำตลอดมา นี้เป็นใจความโอวาทที่ท่านอาจารย์มั่นสั่งสอนอย่างถึงเหตุถึงผล สมัยอยู่กับท่านที่เชียงใหม่ จำได้อย่างฝังใจไม่เคยหลงลืมจนบัดนี้ ท่านว่า

บางครั้งท่านอาจารย์องค์นี้เกิดความสงสัยเรียนถาม ท่านอาจารย์มั่นท่านยังดุเอาโดยท่านว่าถามเอาตามความใจชอบของตน มิได้เล็งดูหลักธรรมคือความจริงควรจะเป็นอย่างไรบ้าง ความสงสัยที่เรียนถามนั้นมีว่า ในครั้งพุทธกาลตามประวัติว่า มีผู้สำเร็จมรรคผลนิพพานมากและรวดเร็วกว่าสมัยนี้ซึ่งไม่ค่อยมีท่านผู้ใดสำเร็จกัน แม้ไม่มากเหมือนครั้งโน้น หากมีการสำเร็จได้ก็รู้สึกจะช้ากว่ากันมาก ท่านย้อนถามทันทีว่า ท่านทราบได้อย่างไรว่าสมัยนี้ไม่ค่อยมีท่านผู้ได้สำเร็จมรรคผลกัน แม้สำเร็จได้ก็ช้ากว่ากันมากดังนี้ ท่านเรียนตอบท่านว่า ก็ไม่ค่อยได้ยินว่าใครสำเร็จเหมือนครั้งโน้น ซึ่งเขียนไว้ในตำราว่าสำเร็จกันครั้งละมาก ๆ แต่ละครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรด ตลอดการบำเพ็ญโดยลำพังในที่ต่าง ๆ ก็ทราบว่า ท่านสำเร็จโดยรวดเร็วและง่ายดายจริง ๆ น่าเพลินใจด้วยผลที่ท่านได้รับแต่มาสมัยทุกวันนี้ทำแทบล้มแทบตาย ก็ไม่ค่อยปรากฏผลเท่าที่ควรแก่เหตุบ้างเลย อันเป็นสาเหตุให้ผู้บำเพ็ญท้อใจและอ่อนแอต่อความเพียร

ท่านอาจารย์มั่นถามท่านว่า ครั้งโน้นในตำราท่านแสดงไว้ด้วยหรือว่า ผู้บำเพ็ญล้วนเป็นผู้สำเร็จอย่างรวดเร็วและง่ายดายทันใจทุกรายไป หรือมีทั้งผู้ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า ผู้ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว ผู้ปฏิบัติสะดวกแต่รู้ได้ช้า และผู้ปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว อันเป็นไปตามประเภทของบุคคลที่มีภูมิอุปนิสัยวาสนายิ่งหย่อนต่างกัน ท่านเรียนตอบว่า มีแบ่งภาคไว้ต่าง ๆ กันเหมือนกัน มิได้มีแต่ผู้สำเร็จอย่างรวดเร็วและง่ายดายอย่างเดียว ส่วนผู้ปฏิบัติลำบากทั้งสำเร็จได้ช้า และปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็วก็มี แต่รู้สึกผิดกับสมัยทุกวันนี้อยู่มาก แม้จะมีแบ่งประเภทบุคคลไว้ต่างกันเช่นเดียวกับสมัยนี้ ท่านอาจารย์อธิบายว่า ข้อนี้ขึ้นอยู่กับผู้แนะนำถูกต้องแม่นยำผิดกัน ตลอดอำนาจวาสนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระสาวกและพวกเราผิดกันอยู่มากจนเทียบกันไม่ได้ อีกประการหนึ่งความสนใจธรรมต่างกันมาก สำหรับในสมัยนี้กับสมัยพุทธกาล แม้พื้นเพนิสัยก็ผิดกันกับครั้งนั้นมาก เมื่ออะไร ๆ ก็ผิดกัน ผลจะให้เป็นเหมือนกัน ย่อมเป็นไปไม่ได้

เราไม่ต้องพูดถึงเรื่องผู้อื่นสมัยอื่นให้เยิ่นเย้อไปมาก แม้ตัวเราเองยังแสดงความหยาบกระทบกระเทือนตัวเองอยู่ตลอดเวลาทั้งที่เป็นนักบวชและนักปฏิบัติ ซึ่งกำลังเข้าใจ

ว่าตัวประกอบความเพียรอยู่เวลานั้น ด้วยวิธีเดินจงกรมอยู่บ้าง นั่งสมาธิภาวนาอยู่บ้าง แต่นั้นเป็นเพียงกิริยาแห่งความเพียรทางกาย ส่วนใจมิได้เป็นความเพียรไปตามกิริยาเลย มีแต่ความคิดสั่งสมกิเลสความกระเทือนใจอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่เข้าใจว่าตนกำลังทำความเพียรด้วยวิธีนั้น ๆ ดังนั้นผลจึงเป็นความกระทบกระเทือนใจโดยไม่เลือกกาลสถานที่ แล้วก็มาเหมาเอาว่าตนทำความเพียรรอดตายไม่ได้รับผลเท่าที่ควร ความจริงตนเดินจงกรมนั่งสมาธิสั่งสมยาพิษทำลายตนโดยไม่รู้สึกตัวต่างหาก มิได้ตรงความจริงตามหลักแห่งความเพียรเลย

ฉะนั้นครั้งพุทธกาลที่ท่านทำความเพียรด้วยความจริงจัง หวังพ้นทุกข์จริง ๆ กับสมัยที่พวกเราทำเล่นราวเด็กกับตุ๊กตา จึงนำมาเทียบกันไม่ได้ ขืนเทียบไปมากเท่าไรยิ่งเป็นการขายกิเลสความไม่เป็นท่าของตัวมากเพียงนั้น ผมแม้เป็นคนในสมัยทำเล่น ๆ ลวง ๆ ตัวเองก็ไม่เห็นด้วย คำพูดดูถูกศาสนาและดูถูกตัวเองดังที่ท่านว่ามานั้น ถ้าท่านยังเห็นว่าตัวยังพอมีสารคุณอยู่บ้าง ท่านลองทำตามแบบที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้โดยถูกต้องดูซิ อย่าทำตามแบบที่กิเลสพาฉุดลากไปอยู่ทุกวี่ทุกวันทุกเวลา แม้ขณะกำลังเข้าใจว่าตนกำลังทำความเพียรอยู่ มรรคผลนิพพานที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เป็นสมบัติกลาง จะเป็นสมบัติอันพึงใจท่านในวันหนึ่งแน่นอน โดยไม่มีคำว่ายากลำบากและสำเร็จได้ช้ามาเป็นอุปสรรคได้เลย

ขนาดที่พวกเราทำความเพียรแบบกระดูกจะหลุดออกจากกัน เพราะความขี้เกียจอ่อนแออยู่เวลานี้ ผมเข้าใจว่าเหมือนคนที่แสนโง่และขี้เกียจ เอาสิ่งอันเล็ก ๆ เท่านิ้วมือไปเจาะภูเขาทั้งลูก แต่หวังให้ภูเขานั้นทะลุในวันเวลาเดียว ซึ่งเป็นที่น่าหัวเราะของท่านผู้ฉลาดปราดเปรื่องด้วยปัญญาและมีความเพียรกล้าเป็นไหน ๆ พวกเราลองคิดดู ประโยคแห่งความเพียรของท่านผู้เป็นศากยบุตรพุทธสาวกในครั้งพุทธกาลท่านทำกัน กับความเพียรของพวกเราที่ทำแบบเอาฝ่ามือไปแตะแม่น้ำมหาสมุทรซึ่งสุดที่น่าสมเพชเวทนาเหลือประมาณ แต่หวังพระนิพพานด้วยความเพียรเท่าฝ่ามือนั้น ลองคิดดูกิเลสเท่ามหาสมุทรแต่ความเพียรเท่าฝ่ามือนั้นมันห่างไกลกันขนาดไหน

คนสมัยฝ่ามือแตะมหาสมุทร ทำความเพียรเพียงเล็กน้อยแต่ความหมายมั่นปั้นมือว่าจะข้ามโลกสงสาร เมื่อไม่ได้ตามใจหวัง ก็หาเรื่องตำหนิศาสนาและกาลสถานที่ ตลอดคนสมัยนั้นสมัยนี้ ไม่ละอายการประกาศความไม่เป็นท่าของตัวให้นักปราชญ์ท่านหัวเราะด้วยความอ่อนใจว่า เราเป็นผู้หมดความสามารถโดยประการทั้งปวง การลงทุนแต่เพียงเล็กน้อยด้วยความเสียดายเรี่ยวแรง แต่ต้องการผลกำไรล้นโลกล้นสงสารนั้น เป็นทางเดินของโมฆบุรุษ สตรี ผู้เตรียมสร้างป่าช้าไว้เผาตัว และนอนจมอยู่ในกองทุกข์ไม่มีวันลดหย่อนผ่อนวัฏฏะว่าจะผ่านพ้นไปได้เมื่อไร

คำถามของท่านที่ถามผมเป็นเชิงชมเชยศาสนธรรม ชมเชยกาลสถานที่และบุคคลในครั้งพุทธกาล แต่ตำหนิศาสนธรรม ตำหนิกาลสถานที่และบุคคลในสมัยนี้ จึงเป็นคำชมเชยและติเตียนของโมฆบุรุษ สตรีที่ปิดกั้นทางเดินของตนจนหาทางเล็ดลอดปลอดจากภัยไปไม่ได้ และเป็นคำถามของคนสิ้นท่า เป็นคำถามของคนผู้ตัดหนามกั้นทางเดินของตัว มิได้เป็นคำถามเพื่อช่วยบุกเบิกทางเดินให้เตียนโล่ง พอมีทางปลอดโปร่งโล่งใจ เพราะความสนใจปลดเปลื้องตนจากกิเลสด้วยสวากขาตธรรมอันเป็นมัชฌิมา ที่เคยให้ความเสมอภาคแก่สัตว์โลกผู้สนใจปฏิบัติตามโดยถูกต้องตลอดมาแต่อย่างใดเลย

ถ้าท่านจะมีสติปัญญาเปลื้องตนพอเป็นที่ชมเชยบ้างบ้าง แม้โดยการเทียบเคียงว่าโรคทุกชนิดไม่ว่าชนิดร้ายแรงหรือชนิดธรรมดา เมื่อสนใจรักษาและโรคถูกกับยา ย่อมมีทางสงบและหายได้ด้วยกัน แต่ถ้ามิได้สนใจรักษา โรคย่อมกำเริบ และเป็นอันตรายได้ นอกจากโรคหวัดหรือโรคเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามผิวหนัง ซึ่งบางชนิดไม่รักษาก็มีทางหายได้ตามกาลของมัน โรคกิเลสซึ่งมิใช่โรคหิดโรคเหาโรคกลากโรคเกลื้อน พอจะหายไปเอง ต้องรักษาด้วยยา คือธรรมในทางความเพียร ตามแบบของศากยบุตรพุทธสาวกที่ท่านทำกัน จะเป็นกิเลสชนิดร้ายแรงหรือไม่เพียงไร ก็จำต้องสงบและหายได้ไม่มีทางสงสัย

ท่านคิดเพียงเท่านี้ผมก็พอเบาใจ และชมเชยว่าท่านก็เป็นผู้มีความคิดแยบคายบ้างผู้หนึ่งที่จะพอเชื่อความสามารถของตัวได้ว่า จะเป็นผู้ข้ามโลกสงสารได้ และเชื่อความสามารถของพระพุทธเจ้าและศาสนธรรมว่า เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมด้วยพระปรีชาสามารถทรงประกาศศาสนธรรมไว้โดยชอบ และเป็นนิยยานิกธรรมนำสัตว์ให้ข้ามพ้นได้จริง ไม่ตำหนิติเตียนตนว่ามีกิเลสหนาทำให้รู้ธรรมได้ช้า โดยไม่สนใจแก้ไข ไม่ติเตียนพระพุทธเจ้าว่าทรงประกาศสอนธรรมไม่เสมอต้นเสมอปลาย ไม่ติเตียนพระธรรมว่าไร้สมรรถภาพหรือเรียวแหลม ไม่สามารถแก้กิเลสของสัตว์ในสมัยนี้ได้เหมือนครั้งพุทธกาล

ท่านอาจารย์มั่นว่า ท่านมิได้ปฏิเสธเกี่ยวกับกิเลสของคนที่มีหนาบางต่างกัน และยอมรับว่าคนในพุทธสมัยมีความเบาบางมากกว่าสมัยปัจจุบัน แม้การอบรมสั่งสอนก็ง่ายผิดกับสมัยนี้อยู่มาก ประกอบกับผู้สั่งสอนในสมัยนั้นก็เป็นผู้รู้ยิ่งเห็นจริงเป็นส่วนมาก มีพระศาสดาเป็นพระประมุข ประธานแห่งพระสาวกในการประกาศสอนธรรมแก่หมู่ชน การสอนจึงไม่ค่อยผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความจริง ทรงถอดออกมาจากพระทัยและใจที่บริสุทธิ์ล้วน ๆ หยิบยื่นให้ผู้ฟังอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ไม่มีธรรมแปลกปลอมเคลือบแฝงออกมาด้วยเลย ผู้ฟังก็เป็นผู้มุ่งต่อความจริงอย่างเต็มใจ ซึ่งเป็นความเหมาะสมทั้งสองฝ่ายผลที่ปรากฏเป็นขั้น ๆ ตามความคาดหมายของผู้มุ่งความจริง

จึงไม่มีปัญหาที่ควรขัดแย้งได้ ว่าสมัยนั้นคนสำเร็จมรรคผลกันทีละมาก ๆ จากการแสดงธรรมแต่ละครั้งของพระศาสดาและพระสาวก ส่วนสมัยนี้ไม่ค่อยมีใครสำเร็จได้ คล้าย

กับคนไม่ใช่คน ธรรมไม่ใช่ธรรม ผลจึงไม่มี ความจริงคนก็คือคน ธรรมก็คือธรรมอยู่นั่นเอง แต่คนไม่สนใจธรรม ธรรมก็เข้าไม่ถึงใจ จึงกลายเป็นว่าคนก็สักว่าคน ธรรมก็สักว่าธรรม ไม่อาจยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ แม้คนจะมีจำนวนมากและแสดงให้ฟังทั้งพระไตรปิฎก จึงเป็นเหมือนเทน้ำใส่หลังหมา มันสลัดออกเกลี้ยงไม่มีเหลือ ธรรมจึงไม่มีความหมายในใจของคน เหมือนน้ำไม่มีความหมายบนหลังหมาฉะนั้น

ท่านถามอาจารย์องค์นั้นว่า ท่านเล่าเวลานี้ใจเป็นเหมือนหลังหมาหรืออย่างไรกันแน่ จึงมัวตำหนิแต่ธรรมโดยถ่ายเดียวว่า ไม่ยังผลให้เกิดขึ้นแก่ตนเพื่อสำเร็จมรรคผลนิพพานง่าย ๆ เหมือนครั้งพุทธกาล โดยไม่คำนึงใจตัวบ้าง ซึ่งกำลังสลัดปัดธรรมออกจากใจยิ่งกว่าหมาสลัดน้ำออกจากหลังของมัน ถ้าย้อนมาคิดถึงความบกพร่องของตนบ้าง ผมเข้าใจว่าธรรมจะมีที่ซึมซาบและสถิตอยู่ในใจได้บ้าง ไม่ไหลผ่านไป ๆ ราวกับลำคลองไม่มีแอ่งเก็บน้ำดังที่เป็นอยู่เวลานี้ คนสมัยพุทธกาลมีกิเลสบางหรือหนา ก็เป็นคุณและโทษของคนสมัยนั้นโดยเฉพาะ มิได้มาทำความลำบากหนักใจให้แก่คน คนสมัยนี้ซึ่งมีกิเลสชนิดใดก็ก่อความเดือดร้อนให้แก่กันเองแทบจะไม่มีโลกให้อยู่ ถ้าไม่สนใจแก้ไขพอให้โลกว่างจากการวางเพลิงเผากันบ้าง

การตำหนิติชมใครและสมัยใดก็ตาม ย่อมไม่เกิดประโยชน์ทั้งสิ้น ถ้าไม่สนใจตำหนิติชมตัวเองผู้กำลังก่อไฟเผาตัวและผู้อื่นให้เดือดร้อนอยู่ด้วยเวลานี้ อันเป็นการพรากไฟราคะ โทสะ โมหะ ออกจากกันและกันที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่ พอมีทางก้าวเดินเข้าสู่ความสงบสุขได้บ้าง ไม่ร้อนระอุด้วยไฟเหล่านี้จนเกินตัว สมกับโลกมนุษย์อันเป็นแดนของสัตว์ผู้ฉลาดกว่าสัตว์อื่น ๆ บรรดาที่อยู่ร่วมโลกกัน ดังนี้

ท่านว่า ท่านอาจารย์มั่นเข่นใหญ่ เกี่ยวกับปัญหาโลกแตกของเราที่เรียนถาม แม้ไม่เรียนมากมายนัก แต่เวลาท่านหยิบยกออกมา คล้ายกับปัญหานี้เป็นเสี้ยนหนามแก่พระศาสนาและท่านตลอดตัวเราเองแบบจะเยียวยาไม่ได้ เรารู้สึกเห็นโทษของตัว และเกิดความไม่สบายใจหลายวัน ทั้งที่ความจริงเราก็มิได้สงสัยว่าสมัยนี้จะไม่มีผู้สามารถบรรลุธรรมได้ ท่านเลยสับเขกเอาเสีย นับว่าพอดีกับคนปากไวอยู่ไม่สุข แต่ก็ดีอย่างหนึ่งที่ได้ฟังธรรมท่านอย่างถึงใจ เท่าที่ผมเล่ามานี้ ยังไม่ถึงเสี้ยวหนึ่งแห่งธรรมลึกซึ้งและเผ็ดร้อนที่ท่านแสดงนั่นเลย นั้นยิ่งลึกซึ้งและเผ็ดร้อนยิ่งกว่ามหาสมุทรสุดสาครและไฟในนรก

แม้เรื่องผ่านไปแล้ว ท่านยังใส่ปัญหาผมอย่างเหน็บแนมเรื่อยมา บางครั้งยังยกปัญหานั้นมาประจานผมต่อหน้าที่ประชุมอีกด้วยไม่ให้เสร็จสิ้นลงง่าย ๆ ว่า มิจฉาทิฐิบ้าง เทวทัตทำลายศาสนาบ้าง แหลกไปหมดไม่มีชิ้นดีเลย จนทำให้หมู่เพื่อนสงสัยมาถามก็มี ว่าเป็นดังที่ท่านว่าจริง ๆ หรือ ผมต้องได้ชี้แจงให้ท่านทราบว่า ผมมิได้เป็นไปตามปัญหาที่เรียนถามท่าน เป็นแต่อุบายเพื่อฟังธรรมท่านเท่านั้น ปกติถ้าไม่มีอุบายแปลก ๆ ขึ้นเรียน

ถามท่านไม่เทศน์ให้ฟัง แต่การยกอุบายขึ้นเรียนถามนั้นผมเองก็โง่ไป โดดไปคว้าเอาค้อนมาให้ท่านตีหัวเอา แทนที่จะยกอุบายอันราบรื่นดีงามขึ้นเรียนถาม และฟังท่านอธิบายพอหอมปากหอมคอ

ตามปกติก็เป็นดังท่านอาจารย์องค์นี้เล่าให้ฟัง ถ้าไม่มีอะไรแปลก ๆ เรียนถามท่านก็พูดไปธรรมดา แม้เป็นธรรมก็เป็นไปอย่างเรียบ ๆ ไม่ค่อยถึงใจนัก เมื่อเรียนถามปัญหาชนิดแปลก ๆ รู้สึกท่านคึกคัก และเนื้อธรรมที่แสดงออกเวลานั้น ก็เหมาะกับความต้องการดังที่เคยเรียนแล้วในประวัติท่าน ความจริงท่านก็มิได้สงสัยท่านอาจารย์องค์นี้ว่าเห็นผิดไปต่าง ๆ ดังที่ท่านดุด่าขู่เข็ญ แต่เป็นอุบายของท่านผู้ฉลาดในการแสดงธรรม ย่อมมีการพลิกแพลงเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ เพื่อปลุกประสาทผู้ฟังให้ได้ข้อคิดเป็นคติเตือนใจไปนาน ๆ บ้าง ไม่เช่นนั้นก็จะพากันนอนกอดความโง่ ไม่สนใจคิดอะไรกันบ้างเลย และจะกลายเป็นกบเฝ้ากอบัวอยู่เปล่า ๆ พอถูกท่านสับเขกเสียบ้าง ดูเหมือนหูตั้งตาสว่างขึ้นได้บ้าง

นิสัยพระธุดงคกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่น ชอบขู่เข็ญสับเขกอยู่เสมอ จึงพอได้สติปัญญาขบคิดบ้าง ถ้าแสดงไปเรียบ ๆ ฟังไปเงียบ ๆ ไม่มีที่สะดุดฉุดใจให้ตื่นเต้นตกใจและกลัวบ้าง ใจคอยแต่จะหลับใน ไม่ค่อยได้อุบายพอเป็นเครื่องส่งเสริมสติปัญญาบ้างเลย กิเลสชนิดต่าง ๆ ที่คอยจะแซงหน้าอยู่แล้ว มักได้โอกาสออกเพ่นพ่านก่อกวนและรังควานใจ เพราะอุบายไม่ทันกับความฉลาดของมัน เมื่อได้รับอุบายแปลก ๆ จากท่านเพราะการเรียนถามปัญหาเป็นสาเหตุ สติปัญญาก็รู้สึกคึกคักแพรวพราวขึ้นบ้าง ดังนั้นที่ท่านอาจารย์องค์นี้เรียนถามท่านอาจารย์มั่น แม้จะผิดบ้างถูกบ้าง จึงอยู่ในข่ายที่ควรได้รับประโยชน์จากปัญหาธรรมนั้น ๆ ตามสมควรดังที่เคยได้รับเสมอมา

ท่านว่าปีจำพรรษากับท่านอาจารย์มั่นปีแรกที่เชียงใหม่ เกิดความปีติยินดีอย่างบอกไม่ถูก สมที่พยายามติดตามท่านมาหลายปี แม้จะได้ฟังโอวาทท่านบ้างในที่ต่าง ๆ ก็เพียงชั่วระยะไม่จุใจ เดี๋ยวก็ถูกท่านขับไล่หนีไปคนละทิศละทาง เมื่อสบโอกาสวาสนาช่วยได้จำพรรษากับท่านจริง ๆ ในพรรษานั้นจึงดีใจมาก และเร่งความเพียรใหญ่แทบไม่ได้หลับนอนบางคืนประกอบความเพียรตลอดรุ่ง คืนวันหนึ่งจิตสงบรวมลงอย่างเต็มที่ไปพักใหญ่จึงถอนขึ้นมา เกิดความอัศจรรย์ในความสว่างไสวของใจซึ่งไม่เคยเป็นถึงขนาดนั้นมาก่อน ทำให้เพลิดเพลินในธรรมจนสว่างคาตา ไม่ได้หลับนอนเลยในคืนวันนั้น

พอตื่นเช้าได้เวลาเข้าไปทำข้อวัตรอุปัฏฐากท่านอาจารย์มั่น และขนบริขารท่านลงมาที่ฉัน พอท่านออกจากที่ภาวนา ตาท่านจับจ้องมองดูท่านอาจารย์องค์นี้จนผิดสังเกต ท่านเองรู้สึกกระดากอายและกลัวท่านว่าตนทำผิดอะไรไปหรืออย่างไร สักประเดี๋ยวท่านก็พูดออกมาว่าท่านขาวนี้ภาวนาอย่างไร คืนนี้จิตจึงสว่างไสวมากผิดกับที่เคยเป็นมาทุก ๆ คืนนับแต่มาอยู่กับผม ต้องอย่างนี้ซิจึงสมกับผู้มาแสวงธรรม ทีนี้ท่านทราบหรือยังว่าธรรมอยู่ที่

ไหน คืนนี้สว่างไสวอยู่ที่ไหนล่ะท่าน สว่างอยู่ที่ใจครับผม ท่านเรียนตอบ ทั้งกลัวทั้งอาย แทบตัวสั่นที่ไม่เคยได้รับคำชมเชยแกมคำซักถามเช่นนั้น

แต่ก่อนธรรมไปอยู่ที่ไหนเล่าท่านจึงไม่เห็น นั่นแลธรรม ท่านจงทราบเสียแต่บัดนี้เป็นต้นไป ธรรมอยู่ที่ใจนั่นแล ต่อไปท่านจงรักษาระดับจิตระดับความเพียรไว้ให้ดีอย่าให้เสื่อมได้ นั่นแลคือฐานของจิต ฐานของธรรม ฐานของความเชื่อมั่นในธรรม และฐานแห่งมรรคผลนิพพานอยู่ที่นั่นแล จงมั่นใจและเข้มแข็งต่อความเพียรถ้าอยากพ้นทุกข์ การพ้นทุกข์ต้องพ้นที่นั่นแน่นอน ไม่มีที่อื่นเป็นที่หลุดพ้น อย่าลูบคลำให้เสียเวลา เรามิใช่คนตาบอดพอจะลูบคลำ คืนนี้ผมส่งกระแสจิตไปดูท่าน เห็นจิตสว่างไสวทั่วบริเวณ กำหนดจิตส่งกระแสไปทีไรเห็นเป็นอย่างนั้นอยู่ตลอดจนสว่าง เพราะคืนนี้ผมมิได้พักนอนเลย เข้าสมาธิภาวนาไปบ้าง ต้อนรับแขกเทพบ้าง กำหนดจิตดูท่านบ้าง เรื่อยมาจนสว่างโดยไม่รู้สึก พอออกจากที่จึงต้องมาถามท่าน เพราะอยากทราบเรื่องของหมู่คณะมานาน สบายไหม. อัศจรรย์ไหมทีนี้ ท่านถาม ท่านเล่าว่าท่านนิ่งไม่กล้าเรียนตอบท่าน เพราะท่านดูตับดูปอดเราจนหมดแล้วจะเรียนตอบเพื่อประโยชน์อะไร นับแต่วันนั้นมายิ่งกลัวและระวังท่านมากขึ้น แม้แต่ก่อนก็เชื่อท่านว่ารู้จิตใจคนอย่างเต็มใจไม่มีทางสงสัยอยู่แล้ว ยิ่งมาโดนเข้าคืนนั้นก็ยิ่งเชื่อยิ่งกลัวท่านมากจนพูดไม่ถูก

นับแต่วันนั้นเป็นต้นมา ท่านตั้งหลักใจได้อย่างมั่นคงและเจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับไม่มีเสื่อมถอยเลย ท่านอาจารย์มั่นก็จี้ใจเราอยู่เสมอ เผลอตัวไม่ได้เป็นโดนท่านดุทันที และดุเร็วยิ่งกว่าแต่ก่อน การที่ท่านช่วยจี้ช่วยเตือนเรื่อยมานั้น ความจริงท่านช่วยรักษาจิตรักษาธรรมให้เรากลัวจะเสื่อมไปเสีย นับแต่นั้นมาก็ได้จำพรรษากับท่านเรื่อยมา พอออกพรรษาแล้วก็ออกเที่ยวบำเพ็ญในที่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าสะดวกแก่ความเพียร ท่านอาจารย์เองก็ไปอีกทางหนึ่งโดยลำพัง ท่านไม่ชอบให้พระติดตาม ต่างองค์ต่างแยกกันไปตามอัธยาศัย เมื่อเกิดข้อข้องใจค่อยไปเรียนถาม เพื่อท่านชี้แจงแก้ไขให้เป็นพัก ๆ ไป

ความเพียรทางใจท่านอาจารย์องค์นี้นับวันเจริญก้าวหน้า สติปัญญาค่อยแตกแขนงออกไปโดยสม่ำเสมอจนกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับใจ อิริยาบถต่าง ๆ เป็นอยู่ด้วยความเพียร มีสติกับปัญญาเป็นเพื่อนสองในการประกอบความเพียร จิตใจรู้สึกอาจหาญชาญชัยไม่หวั่นเกรงต่ออารมณ์ที่เคยเป็นข้าศึก และแน่ใจต่อทางพ้นทุกข์ไม่สงสัยแม้ยังไม่หลุดพ้น

เย็นวันหนึ่ง เมื่อปัดกวาดเสร็จ ท่านออกจากที่พักไปสรงน้ำ ได้เห็นข้าวในไร่ชาวเขากำลังสุกเหลืองอร่าม ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมาในขณะนั้นว่า ข้าวมันงอกขึ้นมาเพราะมีอะไรเป็นเชื้อพาให้เกิด ใจที่พาให้เกิดตายอยู่ไม่หยุด ก็น่าจะมีอะไรเป็นเชื้ออยู่ภายในเช่นเดียวกับเมล็ดข้าว เชื้อนั้นถ้าไม่ถูกทำลายเสียที่ใจให้สิ้นไป จะต้องพาให้เกิดตายอยู่ไม่

หยุด ก็อะไรเป็นเชื้อของใจเล่า ถ้าไม่ใช่กิเลสอวิชชา ตัณหา อุปาทาน คิดทบทวนไปมาโดยถืออวิชชาเป็นเป้าหมายแห่งการวิพากษ์วิจารณ์ พิจารณาย้อนหน้าถอยหลังอนุโลมปฏิโลมด้วยความสนใจอยากรู้ตัวจริงแห่งอวิชชา นับแต่หัวค่ำจนดึกไม่ลดละการพิจารณาระหว่างอวิชชากับใจ จวนสว่างจึงตัดสินใจกันลงได้ด้วยปัญญา อวิชชาขาดกระเด็นออกจากใจไม่มีอะไรเหลือ การพิจารณาข้าวก็มายุติกันที่ข้าวสุกหมดการงอกอีกต่อไป การพิจารณาจิตก็มายุติกันที่อวิชชาดับ กลายเป็นจิตสุกขึ้นมาเช่นเดียวกับข้าวสุก จิตหมดการก่อกำเนิดเกิดในภพต่าง ๆ อย่างประจักษ์ใจ สิ่งที่เหลือให้ชมอย่างสมใจคือความบริสุทธิ์แห่งจิตล้วน ๆ ในกระท่อมกลางเขา มีชาวป่าเป็นผู้อุปัฏฐากดูแล ขณะที่จิตผ่านดงหนาป่ากิเลสวัฏฏ์ไปได้แล้วเกิดความอัศจรรย์อยู่คนเดียวตอนสว่าง พระอาทิตย์ก็เริ่มสว่างบนฟ้า ใจก็เริ่มสว่างจากอวิชชาขึ้นสู่ธรรมอัศจรรย์ ถึงวิมุตติหลุดพ้นในเวลาเดียวกันกับพระอาทิตย์อุทัย ช่างเป็นฤกษ์งามยามวิเศษเอาเสียจริง ๆ

พอฤกษ์งามยามมหาอุดมมงคลผ่านไปแล้วก็ได้เวลาออกบิณฑบาต ท่านเริ่มออกจากที่มหามงคล มองดูกระท่อมเล็กที่ให้ความสุขความอัศจรรย์ และมองดูทิศทางต่าง ๆ ขณะนั้นปรากฏอะไร ๆ ก็กลายเป็นมหาอุดมมงคลไปกับใจดวงอัศจรรย์โดยสิ้นเชิง ทั้งที่สิ่งทั้งหลายก็เป็นอยู่โดยธรรมดาของตน ๆ นั่นแล ขณะไปบิณฑบาตใจก็อิ่มธรรม มองเห็นชาวป่าชาวเขาที่เคยอุปัฏฐากดูแลท่านมา ราวกับเป็นชาวฟ้ามาจากบนสวรรค์กันทั้งสิ้น จิตระลึกถึงบุญถึงคุณที่เขาเคยมีแก่ตนอย่างเหลือล้นพ้นที่จะพรรณนาคุณให้จบสิ้นลงได้ เกิดความเมตตาสงสารชาวป่าแดนสวรรค์เป็นประมาณ อดที่จะแผ่เมตตาจิตอุทิศส่วนกุศลแก่เขามิได้

ตลอดสายทางที่ผ่านมาจนถึงบริเวณที่พักอันแสนสำราญ ขณะจัดอาหารทิพย์ของชาวเขาลงในบาตร ใจก็อิ่มธรรม ไม่คิดสัมผัสกับอาหารที่เคยดำรงและให้ความผาสุกแก่อัตภาพมาแต่อย่างใด แต่ก็ฉันไปตามธรรมเนียมที่ธาตุกับอาหารเคยอาศัยกันมา ท่านเล่าว่านับแต่วันเกิดมา ก็เพิ่งมาเห็นชีวิตธาตุขันธ์กับจิตใจปรองดองสดชื่นต่อกันเหลือจะพรรณนาให้ถูกต้องกับความจริงได้ในเช้าวันนั้นเอง เป็นความอัศจรรย์และพิเศษผิดคาดผิดหมาย และกลายเป็นประวัติสำคัญของชีวิตอย่างประทับใจตลอดมา

นับแต่ขณะโลกธาตุไหว ฟ้าดินถล่มวัฏฏจักรภายในจิตจมหายไปแล้ว ธาตุขันธ์และจิตใจทุกส่วนต่างอันต่างเป็นอิสระไปตามธรรมชาติของตน ไม่ถูกจับจองกดถ่วงจากฝ่ายใด อินทรีย์ห้า อายตนะหก ทำงานตามหน้าที่ของตนจนกว่าธาตุขันธ์จะหาไม่ โดยไม่มีการทะเลาะวิวาทกระทบกระเทือนกันดังที่เคยเป็นมา (การทะเลาะท่านหมายถึง ความไม่ลงรอยระหว่างสิ่งภายในกับภายนอกสัมผัสกัน ทำให้เกิดความยินดียินร้ายกลายเป็นความสุขทุกข์ขึ้นมา และเกี่ยวโยงกันไปเหมือนลูกโซ่ไม่มีวันจบสิ้นลงได้) คดีต่าง ๆ ภายในจิตที่มีมากและวุ่นวายยิ่งกว่าคดีใด ๆ ในโลก ได้ยุติลงอย่างราบคาบ นับแต่ขณะศาลสถิตยุติธรรมได้

สร้างขึ้นภายในใจโดยสมบูรณ์แล้ว เรื่องก่อกวนลวนลามต่าง ๆ ไม่มีประมาณ ซึ่งเคยยึดจิตเป็นสนามเต้นรำและทะเลาะวิวาทบาดหมางไม่มีเวลาสงบลงได้ เพราะอวิชชาตัณหาเป็นหัวหน้าบงการบัญชางานให้โกลาหลวุ่นวายร้อยแปดพันประการนั้น ได้สงบลงอย่างราบรื่นชื่นใจ กลายเป็นโลกร้างว่างเปล่าภายในจิต ที่ผลิตวิชาธรรมอันบวรขึ้นเสวยเมืองจิตราชแทนอธรรม

กิจนอกการภายในได้เป็นไปโดยธรรมความสม่ำเสมอ ไม่มีอริข้าศึกศัตรูมาก่อกวนวุ่นวาย ตาเห็น หูได้ยิน จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็ง ใจรับทราบอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปโดยธรรมชาติ ไม่อาจเอื้อมปีนเกลียวยุแหย่แปรรูปคดีให้ผิดเป็นถูก ผูกเป็นแก้ แย่เป็นดี ผีเป็นคน พระเป็นเปรต เปรตกลับเป็นคนดี ดังที่เจ้าอธรรมมีอำนาจบัญชางานมาแต่เก่าก่อน นั่งอยู่สบาย แม้เป็นหรือตายก็มีความสุข นี่คือท่านผู้นิรทุกข์นิรภัยแท้ ปราศจากเครื่องร้อยรัดโดยประการทั้งปวง ซึ่งเป็นคำท่านอุทานในใจท่านเวลานั้น

ท่านอาจารย์องค์นี้ก็เป็นอีกองค์หนึ่งที่เป็นลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่น ซึ่งเปลื้องทุกข์สิ้นภัยออกจากใจได้ที่จังหวัดเชียงใหม่ ท่านเล่าว่าสถานที่บำเพ็ญจนถึงความสิ้นทุกข์ภายในก็ดี กระท่อมกุฎีเล็ก ๆ พอหมกตัวทำความเพียรและพักผ่อนกายก็ดี สถานที่เดินจงกรมก็ดี สถานที่นั่งสมาธิภาวนาในกลางวันและกลางคืนก็ดี หมู่บ้านเป็นที่โคจรบิณฑบาตพอยังอัตภาพให้เป็นไปในละแวกนั้นก็ดี รู้สึกเป็นที่ซาบซึ้งประทับใจผิดที่ทั้งหลายอย่างบอกไม่ถูก และฝังใจตลอดมาจนทุกวันนี้มิได้จืดจางรางเลือนไปเลย

นับแต่ขณะที่วัฏจักรได้ถูกคว่ำลงจากใจเพราะความเพียรสังหารแล้ว สถานที่นั้นได้กลายเป็นที่บรมสุขในอิริยาบถทั้งหลายตลอดมา ราวได้เข้าเฝ้าพระศาสดาในสถานที่ตรัสรู้และที่ทรงบำเพ็ญเพียรในที่ต่าง ๆ โดยตลอดทั่วถึงฉะนั้น หายสงสัยในพระพุทธเจ้าแม้ทรงปรินิพพานไปนานตามกาลของสมมุติ ประหนึ่งประทับอยู่บนดวงใจเราทุกขณะ มิได้ทรงจากไปตามกาลแห่งปรินิพพานเลย หายสงสัยในพระธรรมว่ามากน้อย ลึกตื้น หยาบละเอียด ที่ประทานไว้แก่มวลสัตว์ ปรากฏว่าพระธรรมเหล่านั้นสถิตอยู่ในใจดวงเดียว และใจดวงเดียวบรรจุธรรมไว้อย่างพร้อมมูลไม่มีอะไรบกพร่อง หายสงสัยในพระสงฆ์สาวกองค์สุปฏิปันโนผู้บริสุทธิ์ ทั้งสามรัตนะนี้ได้เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ภายในใจมีความเป็นอยู่ด้วย พุทธะ ธรรมะและสังฆะ องค์บริสุทธิ์รวมกันเป็นธรรมแท่งเดียว มีความสบายหายห่วงนับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ไม่มีเครื่องกดถ่วงลวงใจ อยู่ในอิริยาบถใดก็เป็นตัวของตัวไปตามอิริยาบถนั้น ๆ ไม่มีสิ่งกดขี่หรือแอบแทรกขอแบ่งกินแบ่งใช้เหมือนแต่ก่อนที่อยู่กับนักขอทานโดยไม่รู้สึกตัว เดี๋ยวขอนั้นเดี๋ยวขอนี้อยู่ทุกอิริยาบถ คำว่าขอนั่นขอนี่นั้น ท่านหมายถึงกิเลสตัวบกพร่องขาดแคลนไม่มีเวลาอิ่มพอประจำนิสัยของมัน เมื่อมีอำนาจตั้งบ้านเรือนบนหัวใจคนและสัตว์แล้ว จึงต้องทำการบังคับ

หรือขออยู่ไม่ถอย ซึ่งเป็นงานประจำนิสัยของมัน โดยขอให้คิดอย่างนั้น ขอให้พูดอย่างนี้ ขอให้ทำอย่างโน้น ตามอำนาจของมันอยู่ไม่หยุด

ถ้าไม่มีธรรมไว้ปิดกั้นความรั่วไหลจากการบังคับ และการขอเอาอย่างดื้อด้านของเหล่ากิเลส จึงมักแบ่งหรือเสียให้มันเอาไปกินจนหมดตัว ไม่มีความดีติดตัวพอเป็นเครื่องสืบภพต่อชาติเป็นคนดีมีศีลธรรมต่อไปได้ เกิดภพใดชาติใดก็ล้วนแต่เกิดผิดที่ผิดฐาน ไม่มีความสำราญบานใจได้บ้างพอควรแก่ภพกำเนิดที่อุตส่าห์เกิดกับเขาทั้งชาติ ที่ท่านเรียกว่าขาดทั้งทุนสูญทั้งดอกนั้น ก็คือผู้ประมาทนอนใจแบ่งให้แต่กิเลสเป็นเจ้าบ้านครองจิตใจ ไม่มีการป้องกันฝ่าฝืนมันบ้างเลย มันจึงบังคับเอาแบ่งเอาจนไม่มีอะไรเหลือติดตัวดังกล่าวแล้ว ท่านผู้หมดหนี้สินความพะรุงพะรังทางใจแล้ว จึงอยู่เป็นสุขทุก ๆ อิริยาบถในขันธ์ที่กำลังครองตัวอยู่ เมื่อถึงเวลาแล้วก็ปล่อยวางภาระในขันธ์ เหลือแต่ความบริสุทธิ์พุทโธเป็นสมบัติทั้งดวง นั่นแลคือความสิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงตลอดกาลซึ่งเป็นความสิ้นอย่างอัศจรรย์และเป็นกาลอันมีคุณค่ามหาศาล ไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนในไตรภพ

ผิดกับความเป็นของสมมุติทั้งหลาย ที่ต่างปรารถนาความเกิดเป็นส่วนมากและออกหน้าออกตา มิได้สนใจในทุกข์ที่จะติดตามมาพร้อมกับความเกิดนั้น ๆ บ้างเลย ความจริงการเกิดกับความทุกข์นั้นแยกกันไม่ออก แม้ไม่มากก็จำต้องมีจนได้ นักปราชญ์ท่านจึงกลัวความเกิดมากกว่าความตาย ผิดกับพวกเราที่กลัวความตายซึ่งเป็นผลมากกว่ากลัวความเกิดที่เป็นต้นเหตุ อันเป็นความกลัวที่ฝืนคติธรรมดาอยู่มาก ทั้งนี้เพราะไม่สนใจติดตามร่องรอยแห่งความจริง จึงฝืนและเป็นทุกข์กันอยู่ตลอดมา ถ้าปราชญ์ท่านมีกิเลสประเภทพาคนให้หัวเราะเยาะกันแล้ว ท่านคงอดไม่ได้ อาจปล่อยออกมาอย่างเต็มที่ สมใจท่านที่ได้เห็นคนแทบทั่วโลกตั้งหน้าตั้งตาฝืนความจริงกันอย่างไม่มองหน้ามองหลังเพื่อหาหลักฐานความจริงกันบ้างเลย แต่ท่านเป็นปราชญ์สมชื่อสมนามจึงมิได้ทำแบบโลก ๆ ที่ทำกัน นอกจากท่านเมตตาสงสารและช่วยอนุเคราะห์สั่งสอน ส่วนที่สุดวิสัยก็ปล่อยไปด้วยความหมดหวังจะช่วยได้

ท่านอาจารย์องค์นี้ เป็นผู้ผ่านพ้นภัยพิบัติสารพัดที่เคยมีในสงสาร บัดนี้ท่านถึงสอุปาทิเสสนิพพานในสถานที่มีนามว่า “โรงขอด” แห่งอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ในราวพรรษาที่ ๑๖ หรือ ๑๗ ผู้เขียนจำไม่ถนัด จำได้แต่เป็นฤดูเริ่มเก็บเกี่ยวตอนออกพรรษาแล้วใหม่ ๆ ท่านเล่าให้ฟังอย่างถึงใจในเวลาสนทนาธรรมกัน ซึ่งเริ่มแต่ ๒ ทุ่ม ถึง ๖ ทุ่มเศษ ไม่มีใครมาเกี่ยวข้องรบกวนให้เสียเวลาในขณะนั้น การสนทนาธรรมจึงเป็นไปด้วยความราบรื่นทั้งสองฝ่าย จนถึงจุดสุดท้ายแห่งธรรมซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการปฏิบัติ โดยเริ่มสนทนาแต่ต้นจากแม่ ก.ไก่ ก.กา สระอะ สระอา คือการฝึกหัดขั้นเริ่มแรกที่คละเคล้าไป

ด้วยทั้งความล้มลุกคลุกคลาน ทั้งความล้มความเหลว ทั้งความดีความเลวสับปนกันไป ทั้งความดีใจเสียใจอันเป็นผลมาจากความเป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ ของการปฏิบัติที่เพิ่งฝึกหัดในเบื้องต้น จนถึงสุดท้ายปลายแดนแห่งจิตแห่งธรรมของแต่ละฝ่าย ผลแห่งการสนทนาจากท่านเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง

เมื่อได้โอกาสจึงได้อาราธนานำลงในปฏิปทาของพระธุดงคกรรมฐาน สายท่านอาจารย์มั่น เพื่อท่านผู้อ่านที่สนใจใคร่ธรรมจะได้นำมาพิจารณาไตร่ตรอง และคัดเลือกเอาเท่าที่ควรแก่จริตนิสัยของตน ๆ ผลอันพึงหวังจากการเลือกเฟ้นคงเป็นความราบรื่นดีงามตามความพยายามของแต่ละท่าน เพราะพระอาจารย์องค์นี้ท่านเป็นพระที่พร้อมจะยังประโยชน์ให้เกิดแก่โลกผู้เข้าไปเกี่ยวข้องอยู่เสมอไม่มีความบกพร่อง ทั้งมารยาทการแสดงออกทางอาการ ทั้งความรู้ทางภายในที่ฝังเพชรน้ำหนึ่งไว้อย่างลึกลับยากจะค้นพบได้อย่างง่ายดาย ถ้าไม่รอดตายก็ไม่อาจรู้ได้ เฉพาะองค์ท่านผู้เขียนลอบขโมยถวายนามท่านว่า "เพชรน้ำหนึ่ง" ในวงกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่นมาเกือบ ๓๐ ปีแล้ว โดยไม่กระดากอายคนจะหาว่าบ้าเลย เพราะเกิดจากศรัทธาของตัวเอง

เวลานี้ท่านยังมีชีวิตอยู่และให้ความเมตตาอบอุ่นแก่พระเณรจำนวนมาก ตลอดประชาชนในภาคต่าง ๆ แห่งประเทศไทย พากันไปกราบไหว้บูชาฟังการอบรมกับท่านเสมอมิได้ขาด ทางวัดเห็นความลำบากในองค์ท่านเพราะเข้าวัยชราแล้ว จำต้องจัดให้มีกาลเวลาที่ควรเข้ากราบเยี่ยมรับการอบรมและเวลาพักผ่อนพอสมควร เพื่อทำประโยชน์แก่โลกไปนาน ไม่หักขาดสะบั้นลงในระหว่างที่อายุยังไม่ถึงกาลที่ควรจะเป็น โดยมากการต้อนรับขับสู้กันระหว่างพระผู้เป็นครูอาจารย์ กับประชาชนจำนวนมากที่มาจากที่ต่าง ๆ ประกอบนานาจิตตังด้วยแล้ว พระอาจารย์องค์นั้น ๆ มันจะเป็นฝ่ายบอบช้ำอยู่เสมอทุกเวลานาทีที่มีผู้ไปเกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนมากก็หวังให้ได้อย่างใจของตัว ไม่คำนึงถึงความลำบากและหน้าที่การงานของท่านที่ทำประจำวันเวลาบ้างเลย จึงมักถูกรบกวนยิ่งกว่าน้ำบึงน้ำบ่อเสียอีก

หากไม่สมใจหวังบ้างก็ทำให้เกิดความขุ่นมัวภายในว่า ท่านรังเกียจถือตัวไม่ให้การต้อนรับขับสู้ สมกับเพศที่บวชมาเพื่อชำระกิเลสประเภทถือตัวและขัดใจคน นอกจากนั้นก็ตั้งข้อรังเกียจขึ้นภายในและระบายออกในที่ต่าง ๆ อันเป็นทางให้เกิดความเสื่อมเสียตาม ๆ กันมาไม่มีสิ้นสุด พระที่ควรเคารพเลื่อมใสและเป็นประโยชน์แก่ประชาชน ก็อาจกลายเป็นพระที่มีคดีติดตัวโดยไม่มีศาลใดกล้าตัดสินลงได้ ความจริงพระบวชมาก็เพื่อทำประโยชน์แก่ตนและแก่โลกเต็มความสามารถไม่นิ่งนอนใจ เวลาหนึ่งทำงานอย่างหนึ่ง อีกเวลาหนึ่งทำงานอย่างหนึ่ง ไม่ค่อยมีเวลาว่างในวันคืนหนึ่ง ๆ ทั้งจะเจียดเวลาไว้สำหรับโลก ทั้งจะ

เจียดไว้สำหรับพระเณรในปกครองและทั่วไปที่มาเกี่ยวข้อง ทั้งจะเจียดไว้สำหรับธาตุขันธ์และจิตใจให้จีรังไปนานเพื่อทำประโยชน์แก่โลกสืบไป

วันคืนหนึ่ง ๆ กายกับใจหมุนตัวเป็นกงจักร ไม่มีเวลาพักผ่อนหย่อนกายหย่อนใจบ้างเลย คิดดูแล้วแม้แต่เครื่องใช้สอยต่าง ๆ เช่นรถยนต์เป็นต้น ยังมีเวลาพักเครื่องหรือเข้าโรงซ่อมแก้ไขส่วนบกพร่องให้สมบูรณ์เพื่อทำประโยชน์ต่อไป ไม่เช่นนั้นก็ฉิบหายบรรลัยไปในไม่ช้า พระก็มิใช่พระอิฐพระปูนที่ต้องถูกโยนขึ้นบนตึกนั้นร้านนี้ เพื่อการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนต่าง ๆ สุดแต่นายช่างเห็นสมควรจะโยนขึ้น ณ ที่แห่งใด เมื่อเป็นเช่นนี้จำต้องมีเมื่อยหิวอ่อนเพลีย และมีการพักผ่อนหย่อนภาระที่ตึงเครียดมาตลอดเวลาพอได้มีเวลาเบากายสบายจิตบ้าง

โดยมากญาติโยมเข้าหาพระ มักจะนำนิสัยและอารมณ์ตามชอบใจเข้าไปทับถมรบกวนพระให้ท่านอนุโลมทำตาม โดยมิได้คิดคำนึงว่าผิดหรือถูกประการใด เพราะนิสัยเดิมมิได้เคยสนใจในเหตุผลผิดถูกดีชั่วเท่าที่ควรมาก่อน เมื่อเกิดความต้องการประสงค์ในแง่ใดและจะให้ท่านช่วยเหลือในแง่ใด จึงไม่ค่อยคิดนึกว่าพระกับฆราวาสมีจารีตประเพณีต่างกัน คือพระท่านมีหลักธรรมวินัยเป็นเครื่องประพฤติดำเนิน จารีตประเพณีของพระก็คือพระธรรมวินัยเป็นเครื่องแสดงออก ซึ่งจำต้องคำนึงความผิดถูกชั่วดีอยู่ตลอดเวลา ว่าสิ่งนี้ควรหรือไม่ควรเป็นต้น ส่วนฆราวาสไม่ค่อยมีธรรมวินัยประจำตัวเป็นหลักปฏิบัติโดยมากจึงมักถือความชอบเป็นความประพฤติ เมื่อนำเข้าไปเกี่ยวข้องกับพระ ฝ่ายพระจึงมักถูกรบกวนและทำลายโดยไม่มีเจตนา หรือถูกทำลายทางอ้อมอยู่เสมอ

เช่นไปขอให้ท่านบอกเบอร์ซึ่งเป็นการขัดต่อพระธรรมวินัยของพระ ไปขอให้ท่านทำเสน่ห์ยาแฝดอันเป็นการทำให้หญิงกับชายรักชอบกัน ไปขอให้ท่านบอกฤกษ์งามยามดีเพื่อโชคลาภร่ำรวย หรือเพื่ออะไรร้อยแปดพรรณนาไม่จบ ให้ท่านดูดวงชาตาราศี ทำนายทายทัก ให้ท่านบอกคาถาอาคมเพื่ออยู่ยงคงกระพันชาตรี ยิงฟันไม่ออก แทงไม่เข้า ทุบตีไม่แตก ไปขอให้ท่านรดน้ำมนต์เพื่อสะเดาะเคราะห์เข็ญเวรภัยร้ายดีต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งเป็นการขัดต่อจารีตประเพณีคือพระธรรมวินัยของพระที่จะอนุโลมได้ ยิ่งครูอาจารย์ที่ประชาชนเคารพนับถือ ก็ยิ่งได้รับความกระทบกระเทือนด้วยเรื่องดังกล่าวและเรื่องอื่น ๆ ในทำนองเดียวกันมากมาย จนไม่อาจพรรณนาได้ในวันหนึ่ง ๆ

เฉพาะพระธุดงค์ที่ท่านมุ่งอรรถมุ่งธรรม มุ่งความหลุดพ้นในสายท่านอาจารย์มั่นท่านมิได้สนใจกับสิ่งพรรค์นี้ ท่านถือว่าเป็นข้าศึกต่อการดำเนินโดยชอบธรรม และเป็นการส่งเสริมคนให้หลงทางผิดมากขึ้น หนักเข้าอาจเป็นการทำลายพระและพระศาสนาอย่างออก

หน้าออกตาก็ได้ เช่น เขาให้นามว่าพระบัตรพระเบอร์ ศาสนาบัตรเบอร์ พระเสน่ห์ยาแฝด ศาสนาเสน่ห์ยาแฝด เป็นต้น ซึ่งทำให้พระและศาสนามัวหมองและเสื่อมคุณภาพลงโดยลำดับอย่างหลีกไม่พ้น ที่ผลนั้นสืบเนื่องมาจากการกระทำดังกล่าว การกล่าวทั้งนี้มิได้คิดตำหนิท่านสาธุชนทั่ว ๆ ไป และมิได้คิดตำหนิท่านผู้เข้าหาพระโดยชอบธรรม เป็นเพียงเรียนเผดียงเพื่อทราบวิธีปฏิบัติต่อกัน ระหว่างพระกับประชาชนซึ่งแยกกันไม่ออกแต่ไหนแต่ไรมา จะได้ปฏิบัติต่อกันโดยสะดวกราบรื่น สมกับต่างฝ่ายต่างหวังดีและพึ่งเป็นพึ่งตายกันตลอดมา และต่างฝ่ายต่างหวังเชิดชูพระศาสนาด้วยกัน

สิ่งที่ชาวพุทธเราควรทราบอย่างยิ่ง คือวัดเป็นสถานที่สำคัญในวงพุทธศาสนาและพุทธบริษัท ซึ่งน่าจะอดคิดเป็นสิริมงคลอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาภายในใจไม่ได้ ขณะที่เดินเข้าวัดหรือเดินผ่านวัด เพราะคำว่า “ วัด ”เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มาแต่โบราณกาล โดยไม่นิยมว่าเป็นวัดบ้านหรือวัดป่า เนื่องจากวัดเป็นที่รวมจิตใจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดเจตนาดีสูงส่งของพุทธบริษัทไม่มีประมาณไว้โดยไม่มีทางรั่วไหล แม้วัดจะชำรุดทรุดโทรมหรือสวยงามเพียงไร ใจท่านผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั่ว ๆ ไปย่อมมีความเคารพอยู่อย่างสม่ำเสมอ ด้วยเหตุนี้ชาวพุทธผู้ก้าวเข้าไปในวัดใด จะเป็นกรณีใดก็ตาม จึงควรระวังสำรวมอินทรีย์ด้วยดี ให้อยู่ในความดีงามพอสมควร ตลอดการนุ่งห่มต่าง ๆ ควรสนใจเป็นพิเศษสมกับเราเป็นลูกชาวพุทธก้าวเข้าไปในสถานที่อันสูงศักดิ์ ที่ได้รับสถาปนายกย่องมาจากพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาแห่งโลกทั้งสาม

เฉพาะวัดป่าต่าง ๆ พระท่านเป็นเหมือนพระลิงพระค่าง ไม่คอยมีโอกาสวาสนาได้เห็นได้ชมบ้านเมืองที่เจริญแล้วด้วยวัตถุและวัฒนธรรมนำสมัย เมื่อเห็นท่านผู้นำยุคแต่งตัวทันสมัยเข้าไปในวัด ท่านรู้สึกหวาดเสียวใจพิกลคล้ายจะเวียนศีรษะและเป็นไข้ในเวลานั้น ทั้งนี้อาจเป็นความตื่นตกใจที่ไม่เคยพบเห็นเพราะความเป็นป่าก็สันนิษฐานยาก เพราะปกติท่านก็เป็นป่าอยู่แล้ว แต่พอมาเจอสิ่งแปลกตาล่าธรรมเข้าจึงแสดงความวิปริตจิตแปรปรวนชวนให้สลดสังเวชขึ้นมา โดยมากพระธุดงค์ป่า ๆ ท่านพูดในทำนองเดียวกันซึ่งน่าเห็นใจสงสาร แม้จะมีผู้อธิบายเรื่องความเจริญของบ้านเมือง ทั้งด้านวัตถุและวัฒนธรรมให้ท่านฟังว่า เป็นสิ่งเจริญทัดเทียมกันหมดเวลานี้ ทั้งนอกและในประเทศ ทั้งในเมืองและบ้านนอก ทั้งวัดบ้านและวัดป่า ทั้งในที่ธรรมดาและในป่าในเขา แต่ท่านไม่ยอมเชื่อ มีแต่ความขยะแขยงและหวาดกลัวสลดสังเวชเอาท่าเดียว จนผู้ชี้แจงให้ฟังหมดปัญญา ไม่มีทางทำให้ท่านหายตกใจหวาดเสียวได้ จึงน่าสงสารที่ท่านเป็นป่าเถื่อนและห่างความเจริญเอาเสียจริง ๆ

วัดท่านอาจารย์องค์นี้อยู่ในป่าในภูเขา เป็นทำเลบำเพ็ญภาวนาดีมาก เต็มไปด้วยหินผาป่าไม้น่ารื่นรมย์ ทราบว่าท่านพยายามหลบหลีกบรรดาสิ่งดังกล่าวมาก ถ้าจะว่าท่านเป็นป่าเถื่อนเหมือนพระธุดงค์ทั้งหลายก็ไม่อาจตำหนิได้ลงคอ เพราะท่านมีคุณธรรมสูงมาก พ้นทางที่น่าตำหนิเสียแล้วในความรู้สึกของผู้เขียน จึงเพียงสันนิษฐานว่าท่านอาจมีนิสัยระวังตัวกลัวภัยในป่าติดตัวมา แม้มีคุณธรรมสูงสุดแล้วก็ยังละนิสัยนั้นไม่ขาด อาจเป็นตามธรรมที่ท่านแสดงไว้ว่า นิสัยดั้งเดิมพระสาวกทั้งหลายละไม่ขาด นอกจากพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว ที่ทรงละพระนิสัยพร้อมกับวาสนาได้โดยเด็ดขาดสิ้นเชิง

ท่านอาจารย์องค์นี้ เวลามีคนเข้าไปพลุกพล่านไม่เข้าเรื่องเข้าราวมาก ๆ ท่านจะปลีกตัวหนีไปอยู่ตามป่าตามซอกหินบนภูเขาโน้นจนกว่าเรื่องสงบลง ตอนเย็น ๆ หรือค่ำมืดถึงจะกลับลงมาที่พัก เมื่อถูกถามว่าทำไมท่านจึงหลบหลีกปลีกตัวออกไปอยู่ในที่เช่นนั้นเล่า ? ท่านก็ให้เหตุผลว่า ธรรมเรามีน้อยสู้กำลังของโลกที่เชี่ยวจัดไม่ไหว จำต้องหลบหลีกไป ขืนอยู่ต่อไปธรรมต้องแตกทลาย ที่ไหนจะพอประคองตัวได้ก็ควรคิดเพื่อตัวเอง แม้ไม่มีวาสนาพอจะเพื่อผู้อื่นได้ดังนี้ แต่เท่าที่ทราบมาท่านมีความเมตตาอนุเคราะห์ประชาชนอยู่มากตามปกตินิสัย ที่ท่านปลีกตัวหลบหลีกไปในบางกรณีนั้น น่าจะเหลืออดเหลือทนดังท่านว่า ที่ฝ่ายทำลายโดยไม่มีเจตนาหรือมีก็ไม่อาจทราบได้ ซึ่งมีจำนวนมากและโดนอยู่เสมอ แต่ฝ่ายพยายามประคองรักษาศีลธรรมความดีงามไว้มีจำนวนน้อย ต้านทานน้ำหนักไม่ไหว ก็จำต้องได้รับความลำบากเป็นธรรมดา

ส่วนมากประชาชนเป็นฝ่ายสังเกตพระมากกว่าจะสังเกตตัวเอง เวลาเข้าไปในสถานที่ควรเคารพนับถือจึงมักสะดุดหูสะดุดตา น่าคิดสำหรับท่านผู้มีความสังเกตเกี่ยวกับการปล่อยตัวไม่ปล่อยตัวไม่สำรวมที่เคยเป็นนิสัยมา โดยมิได้สนใจว่าใครจะสังเกตหรือมีอะไรกับตนเองบ้าง จึงลำบาก

เวลาท่านไม่สบายอยู่ในป่าอยู่ในเขา ท่านไม่ค่อยสนใจกับหยูกยาอะไรเลยยิ่งไปกว่าการระงับด้วยธรรมโอสถ ซึ่งได้ผลทั้งทางร่างกายและจิตใจไปพร้อม ๆ กัน และยึดเป็นหลักใจระลึกไว้ได้นานกว่าธรรมดา ท่านเคยระงับไข้ด้วยวิธีภาวนามาหลายครั้ง จนเป็นที่มั่นใจต่อการพิจารณาเวลาไม่สบาย เริ่มแต่จิตเป็นสมาธิคือมีความสงบเย็นใจ เวลาเป็นไข้ทีไรท่านต้องตั้งหน้าสู้ตายกับการภาวนา ด้วยความมั่นใจที่เคยเห็นผลประจักษ์มาแล้ว แรก ๆ ได้อาศัยท่านอาจารย์มั่นคอยให้อุบายเสมอในเวลาเป็นไข้ โดยยกเรื่องท่านขึ้นเป็นพยานว่า ท่านจะได้กำลังใจสำคัญ ๆ ทีไรต้องได้จากการเจ็บป่วยแทบทั้งสิ้น เจ็บหนักป่วยหนักเท่าไร สติปัญญายิ่งหมุนตัวดีและรวดเร็วไปกับเหตุการณ์นั้น ๆ ที่เกิดขึ้นในเวลาเจ็บป่วย

โดยไม่ต้องถูกบังคับให้พิจารณา และไม่สนใจกับความหายหรือความตายอะไรเลย นอกจากจะพยายามให้รู้ความจริงของทุกขเวทนาทั้งหลายที่เกิดขึ้นและโหมเข้ามาในเวลานั้น ด้วยสติปัญญาที่เคยฝึกหัดอยู่เป็นประจำจนชำนิชำนาญ

บางครั้งท่านอาจารย์มั่นมาเตือนขณะเป็นไข้เป็นเชิงปัญหาเหน็บ ๆ ว่า ท่านเคยคิดไหมว่าท่านเคยทุกข์ก่อนจะตาย ทุกข์มากยิ่งกว่าทุกข์ที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนี้ในภพชาติที่ผ่าน ๆ มา เพียงทุกข์ในเวลาเป็นไข้ธรรมดาซึ่งโลก ๆ เขามิได้เรียนธรรมเขายังพออดพอทนได้ บางรายเขายังมีสติดีมีมรรยาทงามกว่าพระเราเสียอีก คือเขาไม่แสดงอาการทุรนทุรายกระสับกระส่ายร้องคราง ทิ้งเนื้อทิ้งตัวเหมือนพระบางองค์ที่แย่ ๆ ซึ่งไม่น่าจะมีในวงพุทธศาสนาเลย และไม่น่าจะมีจะทำศาสนาให้เปื้อนเปรอะไปด้วย แม้เจ็บมากทุกข์มาก เขายังมีสติควบคุมมรรยาทให้อยู่ในความพอดีงามตาได้อย่างน่าชม

ผมเคยเห็นฆราวาสป่วยมาแล้ว โดยลูก ๆ เขามานิมนต์ผมเข้าไปเยี่ยมพ่อเขาเวลาจวนตัวจะไปไม่รอด พ่อเขาอยากพบเห็นและกราบไหว้ในวาระสุดท้ายพอเป็นขวัญใจระลึกได้เวลาจะแตกดับจริง ๆ ขณะเราเข้าถึงบ้าน พ่อเขาพอมองเห็นเรากำลังก้าวเข้าไปที่เตียงนอนเท่านั้น ทั้งที่กำลังป่วยหนัก ปกติลุกนั่งคนเดียวไม่ได้ต้องช่วยพยุงกัน แต่ขณะนั้นเขายังสามารถพรวดพราดลุกขึ้นคนเดียวได้ด้วยสีหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใสเต็มที่ ไม่มีอาการไข้และป่วยหนักใด ๆ ปรากฏเหลืออยู่พอให้ทราบได้ว่าเขาป่วยหนักเลย ทั้งกราบทั้งไหว้ด้วยความรื่นเริงบันเทิงใจในจิตใจและมรรยาทที่อ่อนน้อมสวยงาม จนใคร ๆ ในบ้านเกิดพิศวงงงงันไปตาม ๆ กันว่าเขาลุกขึ้นมาโดยลำพังคนเดียวได้อย่างไร เมื่อปกติแม้จะพลิกตัวเปลี่ยนการนอนท่าต่าง ๆ ก็ได้ช่วยกันอย่างเต็มไม้เต็มมือเพราะความระมัดระวังกลัวจะถูกกระทบกระเทือนมาก และอาจสลบหรือตายไปเสียในขณะนั้น แต่พอเห็นท่านเข้ามากลับเป็นคนใหม่ขึ้นมาจากคนไข้ที่จวนจะตายอยู่แล้ว จึงอัศจรรย์ไม่เคยเห็นดังนี้

และชาวบ้านพูดกับผมว่า เขาตายไปหลังจากเวลาที่ผมออกมาไม่นานนักเลย ด้วยความมีสติตลอดเวลาสิ้นลมหายใจ และไปอย่างสงบประสบสุคโตไม่ผิดพลาด ส่วนท่านเองไม่เห็นเป็นไข้หนักถึงขนาดนั้น ทำไมนอนใจไม่พิจารณา หรือมันหนักด้วยความอ่อนแอทับถมจิตใจ จึงทำให้ร่างกายอ่อนเปียกไปด้วย พระกรรมฐานถ้าขืนเป็นกันลักษณะนี้มาก ๆ ศาสนาต้องถูกตำหนิ กรรมฐานต้องล่มจม ไม่มีใครสามารถทรงไว้ได้เพราะมีแต่คนอ่อนแอ กรรมฐานอ่อนแอ คอยแต่ขึ้นเขียงให้กิเลสมันสับเอายำเอา สติปัญญาพระพุทธเจ้าท่านมิได้ประทานไว้สำหรับคนขี้เกียจอ่อนแอ โดยนอนเฝ้านั่งเฝ้าไข้อยู่เฉย ๆ ไม่คิดค้นพิจารณาด้วยธรรมดังกล่าวเลย การหายไข้หรือการตายของผู้อ่อนแอไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย สู้หนูตายตัวเดียวก็ไม่ได้ ท่านอย่านำลัทธิและวิชาหมูนอนคอยเขียงอยู่เฉย ๆ มาใช้ในวงศาสนา

และวงพระกรรมฐาน ผมอายฆราวาสผู้เขาดีกว่าพระ และอายหนูตัวที่ตายแบบเรียบ ๆ ซึ่งดีกว่าพระที่เป็นไข้แล้วอ่อนแอและตายไปด้วยความไม่มีสติปัญญารักษาตัว

ท่านลองพิจารณาดูซิว่าสัจธรรมมีทุกขสัจ เป็นต้น ที่ปราชญ์ท่านว่าเป็นธรรมของจริงสุดส่วนนั้น จริงอย่างไรบ้าง และจริงอยู่ที่ไหนกันแน่ หรือจริงอยู่ที่ความประมาทอ่อนแอดังที่พากันเสริมสร้างอยู่เวลานี้ นั่นคือการเสริมสร้างสมุทัยทับถมจิตใจให้โงหัวไม่ขึ้นต่างหาก มิได้เป็นทางมรรคเครื่องนำให้หลุดพ้นแต่อย่างใดเลย ผมที่กล้ายืนยันว่าเคยได้กำลังใจในเวลาป่วยหนักนั้น ผมพิจารณาทุกข์ที่เกิดกับตัวจนเห็นสถานที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปของมันอย่างชัดเจนด้วยสติปัญญาจริง ๆ จิตที่รู้ความจริงของทุกข์แล้วก็สงบตัวลง ไม่แสดงการส่ายแส่แปรสภาพไปเป็นอื่น นอกจากดำรงตนอยู่ในความจริงและเป็นหนึ่งอยู่เพียงดวงเดียว ไม่มีอะไรมารบกวนลวนลามเท่านั้น ไม่เห็นความแปลกปลอมใด ๆ เข้ามาเคลือบแฝงได้เลย ทุกขเวทนาก็ดับสนิทลงในเวลานั้น แม้ไม่ดับก็ไม่สามารถทับจิตใจเราได้ คงต่างอันต่างจริงอยู่เพียงเท่านั้น นี่แลที่ว่าสัจธรรมเป็นของจริงสุดส่วน จริงอย่างนี้เองท่าน คือ ท่านอยู่ที่จิตดวงมีสติปัญญารอบตัวเพราะการพิจารณา มิใช่เพราะอ่อนแอ เพราะนั่งทับนอนทับสติปัญญาเครื่องมือที่ทันกันกับการแก้กิเลสอยู่เฉย ๆ

ผมจะเปรียบเทียบให้ท่านฟัง หินนั้นปาหัวคนก็แตก ทับหัวคนก็ตายได้ แต่นำมาทำประโยชน์เช่นเป็นหินลับมีดหรืออะไร ๆ ก็ได้ ตามแต่คนโง่จะนำมาทำลายสังหารตน หรือคนฉลาดจะนำมาทำเป็นหินลับมีดหรืออื่น ๆ เพื่อประโยชน์แก่ตนตามต้องการสติปัญญาก็เช่นกัน จะนำไปใช้ในทางผิดคิดไตร่ตรองในทางไม่ชอบ ฉลาดประกอบอาชีพในทางผิด เช่น ฉลาดหาอุบายฉกลักปล้นจี้เขาเร็วยิ่งกว่าลิงจนตามไม่ทัน ก็ย่อมเกิดโทษ เพราะนำสติปัญญาไปใช้ในทางที่ผิด จะนำสติปัญญามาใช้เป็นการอาชีพในทางที่ถูก เช่น คิดปลูกบ้านสร้างเรือน เป็นช่างไม้ช่างเขียน ช่างแกะลวดลายต่าง ๆ เป็นต้น หรือจะนำมาใช้แก้กิเลสตัณหาตัวเหนียวแน่นแก่นวัฏฏะ ที่พาให้เวียนเกิดเวียนตายอยู่ไม่หยุดจนหมดสิ้นไปจากใจ กลายเป็นความบริสุทธิ์ถึงวิมุตติพระนิพพานทั้งเป็นในวันนี้เดือนนี้ปีนี้ชาตินี้ ก็ไม่เหลือวิสัยของมนุษย์จะทำได้ ดังที่ท่านผู้ฉลาดทำได้กันมาแล้วแต่ต้นพุทธกาลจนถึงปัจจุบันคือวันนี้

ปัญญาย่อมอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้สนใจใคร่ครวญไม่มีทางสิ้นสุด เพราะสติกับปัญญา ไม่เคยจนตรอกหลอกตัวเองแต่ไหนแต่ไรมา พอจะทำให้กลัวว่า ตนจะมีสติปัญญามากเกินไป จะกลายเป็นคนดีซ่านผลาญธรรม ประคองตัวไม่รอด และจอดจมในกลางคันสติปัญญานี้ ปราชญ์ท่านชมว่าเป็นสิ่งที่เยี่ยมยอดอย่างออกหน้าออกตาแต่ดึกดำบรรพ์มาไม่

เคยล้าสมัย ท่านจึงควรคิดค้นสติปัญญาขึ้นมาเป็นเครื่องป้องกันและทำลายข้าศึกอยู่ภายในให้สิ้นซากไป จะเห็นใจดวงประเสริฐว่ามีอยู่กับตัวแต่ไหนแต่ไรมา

การสอนท่านด้วยธรรมเหล่านี้ ล้วนเป็นธรรมที่ผมเคยพิจารณาและได้ผลมาแล้ว มิได้สอนแบบสุ่มเดาเกาหาที่คันไม่ถูก แต่สอนตามที่รู้ที่เห็นที่เคยเป็นมาไม่สงสัย ใครที่อยากพ้นทุกข์แต่กลัวทุกข์ที่เกิดขึ้นกับตนไม่ยอมพิจารณา ผู้นั้นไม่มีวันพ้นทุกข์ไปได้ เพราะทางไปนิพพาน ต้องอาศัยทุกข์กับสมุทัยเป็นที่เหยียบย่างไปด้วยมรรคเครื่องดำเนิน พระพุทธเจ้าและพระสาวกอรหันต์ทุก ๆ พระองค์ท่านสำเร็จมรรคผลนิพพานด้วยสัจธรรมสี่กันทั้งนั้น ไม่ยกเว้นแม้องค์เดียวว่าไม่ได้ผ่านสัจธรรมสี่โดยสมบูรณ์

ก็เวลานี้มีสัจจะใดบ้าง ที่กำลังประกาศความจริงของตนอยู่ในกายในใจท่านอย่างเปิดเผย ท่านจงพิจารณาสัจจะนั้นด้วยสติปัญญา ให้รู้แจ้งตามความจริงของสัจจะนั้น ๆ อย่านั่งเฝ้านอนเฝ้ากันอยู่เฉย ๆ จะกลายเป็นโมฆบุรุษในวงสัจธรรมซึ่งเคยเป็นของจริงมาดั้งเดิม ถ้าพระธุดงคกรรมฐานเราไม่สามารถอาจรู้ความจริงที่ประกาศอยู่กับตนอย่างเปิดเผยได้ ก็ไม่มีใครจะสามารถอาจรู้ได้ เพราะวงพระกรรมฐานเป็นวงที่ใกล้ชิดสนิทกับสัจธรรมอยู่มากกว่าวงอื่น ๆ ที่ควรจะรู้จะเห็นได้ก่อนใครหมด วงนอกจากนี้ แม้จะมีสัจธรรมประจำกายประจำใจด้วยกันก็จริง แต่ยังห่างเหินต่อการพิจารณาอันเป็นทางรู้แจ้งผิดกันเนื่องจากเพศและโอกาสที่จะอำนวยต่างกัน เฉพาะพระธุดงคกรรมฐานซึ่งพร้อมทุกอย่างแล้วในการดำเนิน และเดินก้าวเข้าสู่ความจริงที่ประกาศอยู่กับตัวทุกเวลา

ถ้าท่านเป็นเลือดนักรบสมนามที่ศาสดาทรงขนานให้ว่า ศากยบุตรพุทธชิโนรสจริง ๆ แล้ว ท่านจงพยายามพิจารณาให้รู้แจ้งสัจจะคือทุกขเวทนาที่กำลังประกาศตัวอยู่อย่างโจ่งแจ้งเปิดเผยในกายในใจท่านเวลานี้ อย่าให้ทุกขเวทนาและกาลเวลาผ่านไปเปล่า ขอให้ยึดความจริงจากทุกขเวทนาขึ้นสู่สติปัญญา และตีตราประกาศฝังใจลงอย่างแน่นหนาแต่บัดนี้เป็นต้นไปว่า ความจริงสี่อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ตลอดมานั้น บัดนี้ทุกขสัจได้แจ้งประจักษ์กับสติปัญญาเราแล้วไม่มีทางสงสัย นอกจากจะพยายามเจริญให้ความจริงนั้น ๆ เจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับจนหายสงสัยโดยสิ้นเชิงเท่านั้น

ถ้าท่านพยายามดังที่ผมสั่งสอนนี้ แม้ไข้ในกายท่านจะกำเริบรุนแรงเพียงไร ท่านเองจะเป็นเหมือนคนมิได้เป็นอะไร คือใจท่านมิได้ไหวหวั่นสั่นสะเทือนไปตามอาการแห่งความสุขความทุกข์ที่เกิดขึ้นในกายนั่นเลย มีแต่ความภาคภูมิใจที่สัมผัสสัมพันธ์กับความที่ได้รู้แล้วเห็นแล้วโดยสม่ำเสมอ ไม่แสดงอาการลุ่ม ๆ ดอน ๆ เพราะไข้กำเริบหรือไข้สงบตัวลงแต่อย่างใด นี่แลคือการเรียนธรรมเพื่อความจริง ปราชญ์ท่านเรียนกันอย่างนี้ ท่านมิได้ไปปรุงแต่งเวทนาต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการ เช่นอยากให้เป็นอย่างนั้น อยาก

ให้เป็นอย่างนี้ตามชอบใจ ซึ่งเป็นการสั่งสมสมุทัยให้กำเริบรุนแรงยิ่งขึ้น แทนที่จะเป็นไปตามใจชอบ

ท่านจงจำไว้ให้ถึงใจพิจารณาให้ถึงอรรถถึงธรรม คือความจริงที่มีอยู่กับท่านเอง ซึ่งเป็นฐานะที่ควรรู้ได้ด้วยตนเองแต่ละราย ๆ ผมเป็นเพียงผู้แนะอุบายให้เท่านั้น ส่วนความเก่งกาจอาจหาญหรือความล้มเหลวใด ๆ นั้นขึ้นอยู่กับผู้พิจารณาโดยเฉพาะ ผู้อื่นไม่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย เอานะท่าน จงทำให้สมหน้าสมตาที่เป็นลูกศิษย์มีครูสั่งสอน อย่านอนเป็นที่เช็ดเท้าให้กิเลสขึ้นย่ำยีตีแผ่ได้ จะแย่และเดือดร้อนในภายหลัง จะว่าผมไม่บอก

ท่านเล่าว่า พอท่านเทศน์ให้เราแบบพายุบุแคมอยู่พักใหญ่แล้วก็หนีไป เราเองรู้สึกตัวจะลอยเพราะความปีติยินดี และตื้นตันในโอวาทที่ฉลาดแหลมคม และออกมาจากความเมตตาท่านล้วน ๆ ไม่มีอะไรจะมีคุณค่าเสมอเหมือนได้ในเวลานั้น พอท่านไปแล้วเท่านั้น เราเองก็น้อมอุบายที่ท่านเมตตาสั่งสอนเข้าพิจารณาแก้ทุกขเวทนาที่กำลังแสดงตัวอยู่เต็มความสามารถ โดยไม่มีความย่อท้ออ่อนแอแต่อย่างใดเลย ขณะพิจารณาทุกขเวทนาหลังจากท่านไปแล้ว ราวกับท่านนั่งคอยดูและคอยให้อุบายช่วยเราอยู่ตลอดเวลา ยิ่งทำให้มีกำลังใจที่จะต่อสู้กับทุกข์มากขึ้น

ขณะพิจารณานั้น ได้พยายามแยกทุกข์ออกเป็นขันธ์ ๆ คือแยกกายและอาการต่าง ๆ ของกายออกเป็นขันธ์หนึ่ง แยกสัญญา ที่คอยมั่นหมายหลอกลวงเราออกเป็นขันธ์หนึ่ง แยกสังขารคือความคิดปรุงต่าง ๆ ออกเป็นขันธ์หนึ่ง และแยกจิตออกเป็นพิเศษส่วนหนึ่ง แล้วพิจารณาเทียบเคียงหาเหตุผลต้นปลายของตัวทุกข์ ที่กำลังแสดงอยู่ในกายอย่างชุลมุนวุ่นวาย โดยมิได้มีกำหนดว่าทุกข์จะดับเราจะหายหรือทุกข์จะกำเริบเราจะตาย แต่สิ่งที่หมายมั่นปั้นมือจะให้รู้ตามความมุ่งหมายเวลานั้น คือ ความจริงของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น

เฉพาะที่อยากรู้มากในเวลานั้นคือทุกขสัจว่าเป็นอะไรกันแน่ ทำไมจึงมีอำนาจมากสามารถทำจิตใจของสัตว์โลกให้สะเทือนหวั่นไหวได้ทุกตัวสัตว์ ไม่ยกเว้นว่าเป็นใครเอาเลย ทั้งเวลาทุกข์แสดงขึ้นธรรมดาเพราะความกระทบกระเทือนจากเหตุต่าง ๆ ทั้งแสดงขึ้นในวาระสุดท้ายตอนจะโยกย้ายภพภูมิไปสู่โลกใหม่ภูมิใหม่ สัตว์ทุกถ้วนหน้ารู้สึกหวั่นเกรงกันนักหนาไม่มีรายใดหาญสู้หน้ากล้าเผชิญ นอกจากทนอยู่ด้วยความหมดหนทางเท่านั้น ถ้าสามารถหลบหลีกได้ก็น่าจะหลบไปอยู่คนละมุมโลก เพราะความกลัวทุกข์ตัวเดียวนี้เท่านั้น เราเองก็นับเข้าในจำนวนสัตว์โลกผู้ขี้ขลาดหวาดกลัวทุกข์ จะปฏิบัติตัวอย่างไรกับทุกข์ที่กำลังแสดงอยู่นี้ จึงจะเป็นผู้องอาจกล้าหาญด้วยความจริงเป็นพยาน เอาละ เราต้องสู้กับทุกข์ด้วยสติปัญญาตามทางศาสดาและครูอาจารย์สั่งสอนไว้

เมื่อสักครู่นี้ท่านอาจารย์มั่น ท่านก็ได้เมตตาสั่งสอนอย่างถึงใจไม่มีทางสงสัย ท่านสอนว่าให้สู้ด้วยสติปัญญา โดยแยกแยะขันธ์นั้น ๆ ออกดูอย่างชัดเจน ก็เวลานี้ทุกขเวทนา

เป็นขันธ์อะไร เป็นรูป เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณและเป็นจิตได้ไหม ? ถ้าเป็นไม่ได้ ทำไมเราจึงเหมาเอาทุกขเวทนาว่าเป็นเรา เป็นเราทุกข์ เราจริง ๆ คือทุกขเวทนานี้ละหรือ หรืออะไรกันแน่ ต้องให้ทราบความจริงกันในวันนี้ ถ้าเวทนาไม่ดับ และเราไม่รู้แจ้งทุกขเวทนาด้วยสติปัญญาอย่างจริงใจ แม้จะตายไปกับที่นั่งภาวนานี้เราก็ยอม แต่จะไม่ยอมลุกจากที่ให้ทุกขเวทนาหัวเราะเย้ยหยันเป็นอันขาด

นับแต่ขณะนั้น สติปัญญาทำการแยกแยะห้ำหั่นกันอย่างเอาเป็นเอาตายเข้าว่าระหว่างสงครามของจิตกับทุกขเวทนาต่อสู้กันอยู่เวลานั้นกินเวลาห้าชั่วโมง จึงได้รู้ความจริงจากขันธ์แต่ละขันธ์ได้ เฉพาะอย่างยิ่งรู้เวทนาขันธ์อย่างชัดเจนด้วยปัญญา *ทุกขเวทนาดับลงในทันทีที่พิจารณารอบตัวเต็มที่ ท่านว่าท่านได้เริ่มเชื่อสัจธรรมมีทุกขสัจ เป็นต้น ว่าเป็นของจริงแต่บัดนั้นมาอย่างไม่หวั่นไหว* แต่นั้นมาเวลาเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยต่าง ๆ ขึ้นมา ใจมีทางต่อสู้กันเพื่อชนะทางสติปัญญา ไม่อ่อนแอปวกเปียก ใจมักได้กำลังในเวลาเจ็บป่วยเพราะเป็นเวลาเอาจริงเอาจังเอาเป็นเอาตายกันจริง ๆ ธรรมที่เคยถือเป็นของเล่นโดยไม่รู้สึกตัวมาประจำนิสัยปุถุชนในเวลาธรรมดาไม่จนตรอก ก็แสดงความจริงให้เห็นชัดในเวลานั้น ขณะพิจารณาทุกขเวทนารอบแล้วทุกข์ดับไป ใจก็รวมลงถึงฐานของสมาธิ หมดปัญหาต่าง ๆ ทางกายทางใจไปพักหนึ่ง จนกว่าจิตถอนขึ้นมา ซึ่งกินเวลาหลายชั่วโมง มีอะไรค่อยพิจารณากันต่อไปอีกด้วยความอาจหาญต่อความจริงที่เคยเห็นมาแล้ว

ท่านว่าเมื่อจิตรวมลงถึงฐานสมาธิเพราะอำนาจการพิจารณาแล้ว ไข้ได้หายไปแต่บัดนั้นไม่กลับมาเป็นอีกเลย จึงเป็นที่น่าประหลาดใจว่าเป็นไปได้อย่างไร ข้อนี้สำหรับผู้เขียนเชื่อทั้งร้อยไม่คัดค้าน เพราะเคยพิจารณาแบบเดียวกันนี้มาบ้างแล้ว ผลก็เป็นแบบเดียวกับที่ท่านพูดให้ฟังไม่มีผิดกันเลย จึงทำให้สนิทใจตลอดมาว่าธรรมโอสถสามารถรักษาโรคได้อย่างลึกลับ และประจักษ์กับท่านผู้ปฏิบัติที่มีนิสัยในทางนี้ โดยมากพระธุดงคกรรมฐานท่านชอบพิจารณาเยียวยาธาตุขันธ์ของท่าน เวลาเกิดโรคเกิดภัยไข้เจ็บอย่างเงียบ ๆ โดยลำพัง ไม่ค่อยระบายให้ใครฟังง่าย ๆ นอกจากวงปฏิบัติด้วยกันและมีนิสัยคล้ายคลึงกันท่านจึงสนทนากันอย่างสนิทใจ

ที่ว่าท่านบำบัดโรคด้วยวิธีภาวนานั้นมิได้หมายความว่าบำบัดได้ทุกชนิดไป แม้ท่านเองก็ไม่แน่ใจว่าโรคชนิดใดบำบัดได้และโรคชนิดใดบำบัดไม่ได้ แต่ท่านไม่ประมาทในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวท่าน ถึงร่างกายจะตายไปเพราะโรคในกาย *แต่โรคในจิตคือกิเลสอาสวะต่าง ๆ ก็ต้องให้ตายไปด้วยอำนาจธรรมโอสถท่านบ้างเหมือนกัน* ฉะนั้น การพิจารณาโรคต่าง ๆ ทั้งโรคในกายและโรคในใจ ท่านจึงมิได้ลดละทั้งสองทาง โดยถือว่าเป็นกิจจำเป็นระหว่างขันธ์กับจิต จำต้องพิจารณาและรับผิดชอบกันจนวาระสุดท้าย

พระอาจารย์องค์นี้ ท่านชอบรักษาไข้ด้วยธรรมโอสถตลอดมา ครั้งหนึ่งท่านพักอยู่ภูเขาแถบจังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นที่ชุมชุมด้วยไข้มาลาเรีย หลังจากฉันเสร็จวันนั้นก็เริ่มไข้จับสั่นขึ้นในทันทีทันใด ผ้าห่มกี่ผืนก็มีแต่หนักตัวเปล่า ๆ หาความอุ่นไม่มีเลยท่านจึงสั่งให้งดการบำบัดหนาวทางภายนอก จะบำบัดทางภายในด้วยธรรมดังที่เคยได้ผลมาแล้ว และสั่งให้พระหลีกจากท่านไปให้หมด และให้รอจนกว่ามองเห็นบานประตูกระต๊อบกุฎีเล็ก ๆ เปิดเมื่อไรค่อยมาหาท่าน เมื่อพระไปกันหมดแล้ว ท่านก็เริ่มภาวนาพิจารณาทุกขเวทนาดังที่เคยพิจารณามา ทราบว่าเริ่มแต่เก้านาฬิกาคือสามโมงเช้าจนถึงบ่ายสามโมงจึงลงกันได้ ไข้ก็สร่างและหายไปแต่บัดนั้น จิตก็รวมลงถึงฐานและพักอยู่ราวสองชั่วโมงเศษ จนร่วมหกโมงเย็นจึงออกจากที่สมาธิภาวนาด้วยความเบากายเบาใจไม่มีอะไรมารบกวนอีกเลย ไข้ก็หายขาด จิตก็ปราดเปรื่องลือเลื่องในองค์ท่านและอยู่ด้วยวิหารธรรมเรื่อยมาจนปัจจุบัน

ท่านเป็นพระที่อาจหาญเฉียบขาดทางความเพียรมาก ยากจะหาผู้เสมอได้องค์หนึ่ง แม้อายุจะก้าวเข้าวัยชราภาพแล้ว แต่การทำความเพียรยังเก่งกล้าสามารถเสมอมามิได้ลดละ เดินจงกรมแต่ละครั้งตั้งห้าหกชั่วโมงจึงหยุดพัก แม้แต่พระหนุ่ม ๆ ยังสู้ท่านไม่ได้ นี่แลความเพียรของปราชญ์ท่านต่างกับพวกเราอยู่มาก ซึ่งคอยแต่จะคว้าหาหมอนเอาท่าเดียว ประหนึ่งหมอนเป็นสิ่งประเสริฐเลิศกว่ามรรคผลนิพพานเป็นไหน ๆ คิดดูแล้วน่าอับอายตัวเองที่เก่งในทางไม่เป็นสาระ

ที่แปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือเวลาท่านนึกถึงอะไร สิ่งนั้นมักจะมาตามความรำพึงนึกคิดท่านเสมอ เช่นนึกถึงช้างว่าหายหน้าไปไหนเป็นปี ๆ แล้วไม่เห็นผ่านมาทางนี้บ้างเลย หรือถูกนายพรานยิงตายเสียแล้ว พอตกกลางคืนดึก ๆ ช้างตัวนั้นก็มาหาจริง ๆ และเดินตรงเข้ามายังกุฏิที่ท่านพักอยู่ มายืนลูบคลำสิ่งต่าง ๆ ในบริเวณกุฏิท่านพ่อให้ทราบว่าเขามาหาแล้วก็กลับเข้าป่าเข้าเขาและหายเงียบไปเลย ไม่กลับมาอีก เวลารำพึงนึกถึงเสือก็เหมือนกันว่าเสือที่เคยเดินผ่านมาที่นี่บ่อย ๆ บัดนี้หายหน้าไปไหนนานแล้ว ไม่เห็นมาอีก หรือถูกเขาฆ่าตายกันหมดแล้ว เพียงนึกถึงเสือตอนกลางวัน แต่พอตกตอนกลางคืนเสือก็มาเที่ยวเพ่นพ่านภายในวัด และบริเวณที่ท่านพักอยู่จริง ๆ พอเป็นนิมิตให้ท่านทราบว่าเขายังอยู่ยังไม่ตายดังที่วิตกถึง แล้วก็หนีไปไม่มาซ้ำ ๆ ซาก ๆ อีกเลย

ท่านเล่าว่าตอนนึกถึงสัตว์ต่าง ๆ รู้สึกแปลกอยู่มากผิดธรรมดา พอนึกถึงทีไร ถึงสัตว์ชนิดไร สัตว์ชนิดนั้นมักจะมาหาท่านแทบทุกครั้งที่นึกถึงเขา คล้ายกับมีอะไรไปบอกข่าวให้สัตว์นั้น ๆ ทราบและให้มาหาท่าน พระวิเศษทางภายในอย่างท่านคงมีเทพาอารักษ์คอยให้อารักขา และคอยอำนวยความสะดวกตามความคิดเห็นต่าง ๆ อยู่เสมอ พอคิดอะไรขึ้นมาจึงมักมีเครื่องสนองตอบทางความคิดเสมอมา ถ้าไม่มีทำไมจะมีอะไรมาหาท่านตรงตามความคิดเสียทุกครั้งเช่นนั้น อย่างเรา ๆ ท่าน ๆ คิดคนละกี่พันเรื่อง และกี่ร้อยกี่

พันหน ก็ไม่เห็นมีอะไรมาตอบสนองความนึกคิดความต้องการบ้างเลย พอให้ทราบว่าเราก็มีอะไรดี ๆ พอตัวผู้หนึ่งที่ควรได้รับความเทิดทูนอย่างท่าน นอกจากคิดลม ๆ แล้ง ๆ ไปพอให้กวนใจได้รับความลำบากทรมานเปล่า ๆ เท่านั้น ไม่เห็นมีอะไรพอเป็นชิ้นดีแฝงมาบ้างเลย จึงน่าอับอายความคิดของตัวที่ขนแต่กองทุกข์มาให้วันละกี่ร้อยกี่พันเรื่อง จนสมองทื่อหมดกำลังที่จะทำงานต่อไป

พระอาจารย์องค์นี้ท่านมีลูกศิษย์มากมาย ทั้งพระเณรและฆราวาสจากภาคต่าง ๆ ของเมืองไทย มาศึกษาอบรมศีลธรรมกับท่านเสมอมิได้ขาด แต่ทุกวันนี้ท่านพยายามรักษาความสงบเฉพาะองค์ท่านมากกว่าปกติที่เคยเป็นมา เพื่อวิบากขันธ์จะได้สืบต่อกันไปเท่าที่ควร และเพื่อทำประโยชน์แก่โลกที่ควรได้รับซึ่งมีอยู่มากมาย ปกติหลังจากฉันเสร็จแล้ว ท่านเริ่มเข้าทางจงกรมทำความเพียรราวหนึ่งถึงสองชั่วโมง แล้วออกจากทางจงกรมเข้าห้องพักและทำภาวนาต่อไปจนถึงบ่ายสองโมง ถ้าไม่มีธุระอื่น ๆ ก็เข้าทางจงกรม ทำความเพียรต่อไปจนถึงเวลาปัดกวาดลานวัด ท่านถึงจะออกมาจากที่ทำความเพียร

หลังจากสรงน้ำเสร็จก็เข้าทางจงกรมและเดินจงกรมทำความเพียรต่อไปถึงสี่หรือห้าทุ่มจึงหยุด แล้วเข้าที่สวดมนต์ภาวนาต่อไป จนถึงเวลาจำวัดแล้วพักผ่อนร่างกายราวสามนาฬิกา คือ เก้าทุ่มเป็นเวลาตื่นจากจำวัด และทำความเพียรต่อไปจนถึงเวลาโคจรบิณฑบาต จึงออกบิณฑบาตมาฉันเพื่อบำบัดกายตามวิบากที่ยังครองอยู่ นี่เป็นกิจวัตรประจำวันที่ท่านจำต้องทำมิให้ขาดได้ นอกจากมีธุระจำเป็นอย่างอื่น เช่นถูกนิมนต์ไปในที่ต่าง ๆ ก็มีขาดไปบ้าง

ท่านผู้มีคุณธรรมสูงขนาดนี้แล้ว ท่านไม่หวังความสุขรื่นเริงจากอะไรยิ่งกว่าความสุขรื่นเริงในธรรมภายในใจโดยเฉพาะ ท่านมีความเป็นอยู่อันสมบูรณ์ด้วยธรรมภายใน อยู่ในท่าอิริยาบถใดใจก็มีความสุขเสมอตัว ไม่เจริญขึ้นและเสื่อมลง อันเป็นลักษณะของโลกที่มีความเจริญกับความเสื่อมเป็นของคู่กัน ทั้งนี้เพราะท่านมีใจดวงเดียวที่บริสุทธิ์สุดส่วน มีธรรมแท่งเดียวเป็นเอกีภาพ ไม่มีสองกับอะไรพอจะเป็นคู่แข่งดีแข่งเด่น จึงเป็นความสงบสุขที่หาอะไรเปรียบมิได้ จิตที่มีความบริสุทธิ์เต็มภูมิ เป็นจิตที่มีความสงบสุขอย่างพอตัว ไม่ต้องการอะไรมาเพิ่มเติมส่งเสริมให้เป็นความกระเพื่อมกังวลเปล่า ๆ ไม่เกิดประโยชน์แก่จิตดวงนั้นเลยแม้แต่น้อย

ท่านที่ครองจิตดวงนี้จึงชอบอยู่คนเดียว ไม่ชอบความเกลื่อนกล่นวุ่นวาย เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องรบกวนความสงบสุขในหลักธรรมชาติที่เป็นอยู่อย่างพอตัว ให้กระเพื่อมรับทราบทางทวารต่าง ๆ ท่านจึงชอบหลีกเร้นอยู่ตามอัธยาศัยซึ่งเป็นการเหมาะกับจริตนิสัยที่สุด แต่ผู้ไม่เข้าใจตามความจริงของท่าน ก็มักคิดไปต่าง ๆ ว่าท่านไม่ต้อนรับแขกบ้าง ท่านรังเกียจผู้คนบ้าง ท่านหลบหลีกเอาตัวรอดแต่ผู้เดียวไม่สนใจอบรมสั่งสอนประชาชนบ้าง

ความจริงก็เป็นดังที่เรียนมานั่นเอง การอบรมสั่งสอนคนจะหาใครที่อบรมด้วยความบริสุทธิ์ใจและเต็มไปด้วยความเมตตา ไม่สนใจกับอามิสหรือสิ่งตอบแทนใด ๆ เหมือนท่าน รู้สึกจะหายากมาก

เพราะการอบรมสั่งสอนคนทุกชั้นทุกเพศทุกวัย ท่านสอนด้วยความรู้จริงเห็นจริงจริง ๆ และมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับด้วยความเมตตาหาที่ตำหนิมิได้ นอกจากที่ไปรบกวนท่านแบบนอกลู่นอกทางดังที่เขียนผ่านมาแล้วเท่านั้น จึงไม่อาจต้อนรับและสั่งสอนได้ทุกรายไป เพราะสุดวิสัยของพระจะทำไปนอกลู่นอกทางตามคำขอร้องเสียทุกอย่างของผู้ไม่มีขอบเขตความพอดี ท่านเองก็พลอยได้รับความลำบากและเสียหายไปด้วยที่น่าสงสาร

การจำพรรษา บางปีท่านจำที่ภูเขาองค์เดียว โดยอาศัยชาวไร่เพียงสองสามครอบครัวเป็นที่โคจรบิณฑบาต ท่านว่าเป็นความผาสุกเย็นใจอย่างยิ่งในชีวิตของนักบวชเพื่อปฏิบัติธรรม วันคืนหนึ่ง ๆ เต็มไปด้วยความเพียร ไม่มีภารกิจการใด ๆ เป็นเครื่องกังวลเวลาเป็นของตัว ความเพียรเป็นของตัวทุก ๆ อิริยาบถ จิตใจกับธรรมเป็นของตัวในอิริยาบถทั้งปวง ไม่มีอะไรมาแบ่งสันปันส่วนพอให้เบาบางลงไปจากปกติเดิม วัน คืน เดือนปีของนักบวชผู้มีราตรีเดียวไม่ยุ่งเกี่ยวกับอะไรนี้ เป็นสิ่งที่มีคุณค่ามากจนหาอะไรเทียบมิได้ท่านว่าตอนท่านจำพรรษาองค์เดียวที่ภูเขาแห่งหนึ่งเขตจังหวัดสกลนครกับกาฬสินธุ์ต่อกันซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านราวสามสี่ร้อยเส้น ที่นั่นมีสัตว์ป่าชุกชุมมาก เช่น เสือ ช้าง กระทิง วัวแดง อีเก้ง หมู กวางต่าง ๆ เวลากลางคืนจะได้ยินเสียงสัตว์เหล่านี้ร้องกังวานป่า และเที่ยวหากินมาใกล้ ๆ บริเวณที่ท่านพักอยู่แทบทุกคืน บางครั้งแทบมองเห็นตัวมัน เพราะมาใกล้ ๆ ที่อยู่ท่านมาก ท่านเองรู้สึกเพลิดเพลินไปกับสัตว์เหล่านี้ด้วยความเมตตาสงสารเขา

ปีท่านเข้าไปจำพรรษาอยู่องค์เดียวในภูเขาลูกนี้ แต่จำไม่แน่ว่าเป็น พ.ศ. เท่าไร จำได้แต่เพียงว่า ท่านจำพรรษาที่นั่นหลังจากท่านอาจารย์มั่นมรณภาพแล้วไม่นานนัก ท่านว่าในพรรษานั้น เวลาทำสมาธิภาวนา ปรากฏว่าท่านอาจารย์มั่นมาเยี่ยมและแสดงสัมโมทนียธรรมให้ฟังเสมอตลอดพรรษา การทำข้อวัตรในบริเวณถ้ำที่พักจำพรรษา ตลอดการจัดบริขารต่าง ๆ ไม่ถูกต้องประการใด ท่านได้ตักเตือนอยู่เสมอ พรรษานั้นจึงเป็นเหมือนอยู่กับองค์ท่านอาจารย์มั่นตลอดเวลา

ท่านมาแสดงประเพณีของพระธุดงค์ผู้มุ่งต่อความหลุดพ้นให้ฟังว่า ธุดงควัตรต่าง ๆ ควรรักษาให้ถูกต้องตามที่พระพุทธองค์ประทานไว้ อย่าให้เคลื่อนคลาด และยกธุดงควัตรสมัยที่ท่านพาหมู่คณะปฏิบัติเวลามีชีวิตอยู่ขึ้นแสดงซ้ำอีก เพื่อความแน่ใจว่าที่ผมพาหมู่คณะดำเนินตลอดวันสิ้นอายุของผม ก็เป็นธุดงควัตรที่แน่ใจอยู่แล้วไม่มีสงสัย จึงควรเป็นที่ลงใจและปฏิบัติตามด้วยความเอาใจใส่ และอย่าพึงเข้าใจว่าศาสนาเป็นสมบัติของพระพุทธเจ้าและเป็นสมบัติของพระสาวกองค์หนึ่งองค์ใด แต่เป็นสมบัติของผู้รักใคร่สนใจ

ปฏิบัติทุก ๆ คนที่มุ่งประโยชน์จากศาสนา พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายท่านไม่ทรงมีส่วนอะไรกับศาสนาที่ประทานไว้สำหรับโลกเลย อย่าไปเข้าใจว่าพระองค์และสาวกทั้งหลายจะพลอยมีส่วนดีและมัวหมองไปด้วย จะปฏิบัติผิดหรือถูกประการใดก็เป็นเรื่องของเราเป็นราย ๆ ไป มิได้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย

ท่านมาปฏิบัติอยู่ที่นี่ก็เป็นความมุ่งหมายของท่านโดยเฉพาะ การปฏิบัติผิดหรือถูกจึงเป็นเรื่องของท่านเองโดยเฉพาะเช่นกัน ฉะนั้นจงทำความระมัดระวังการปฏิบัติเพื่อความอยู่สบายในทิฏฐธรรม ท่านเองก็กำลังจะเป็นอาจารย์ของคนจำนวนมาก จึงควรทำกรุยหมายที่ถูกต้องดีงามไว้ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่กุลบุตรสุดท้ายภายหลัง ผู้ดำเนินตามจะไม่ผิดหวัง ความเป็นอาจารย์คนนั้นสำคัญมาก จึงควรพิจารณาด้วยดี อาจารย์ผิดเพียงคนเดียวอาจพาให้คนอื่น ๆ ผิดไปด้วยเป็นจำนวนมากมาย อาจารย์ทำถูกเพียงคนเดียว ก็สามารถนำผู้อื่นให้ถูกด้วยไม่มีประมาณเช่นเดียวกัน ท่านควรพิจารณาเกี่ยวกับความเป็นอาจารย์หมู่มากให้รอบคอบ เพื่อคนอื่นจะมีทางเดินโดยสะดวกราบรื่นไม่ผิดพลาด เพราะความยึดเราเป็นอาจารย์สั่งสอน

คำว่า “ อาจารย์ ” ก็คือผู้ฝึกสอนหรืออบรมกิริยาความเคลื่อนไหวที่แสดงออกแต่ละอาการ ควรให้ผู้อาศัยยึดเป็นหลักดำเนินได้ ไม่เป็นกิริยาที่แสดงออกจากความผิดพลาดเพราะขาดการพิจารณาไตร่ตรองก่อนแสดงออกมา พระพุทธเจ้าที่ว่าทรงเป็นศาสดาสอนโลกนั้น มิได้เป็นศาสดาเพียงเวลาแสดงธรรมให้พุทธบริษัทฟังเท่านั้น แต่ทรงเป็นศาสดาอยู่ทุกอิริยาบถ ทรงสีหไสยาสน์คือนอนตะแคงข้างขวาก็ดี ประทับนั่งก็ดี ประทับยืนก็ดี เสด็จไปในที่ต่าง ๆ แม้ที่สุดเสด็จภายในวัดก็ดี ล้วนเป็นศาสดาประจำพระอาการทุกอยู่ทุก ๆ อิริยาบถ พระองค์ไม่ทรงทำให้ผิดพลาดจากความเป็นศาสดาเลย ผู้มีสติปัญญาชอบวินิจฉัยไตร่ตรองอยู่แล้ว ย่อมยึดเป็นคติตัวอย่างเครื่องพร่ำสอนตนได้ทุก ๆ พระอาการที่ทรงเคลื่อนไหว

อย่าเข้าใจว่า พระองค์จะทรงปล่อยปละมรรยาทเหมือนโลกทั้งหลายที่ชอบทำกิริยาต่าง ๆ จากคน ๆ เดียวในสถานที่ต่าง ๆ อยู่ที่หนึ่งประพฤติตัวอย่างหนึ่ง ไปอยู่ที่หนึ่งประพฤติตัวอีกอย่างหนึ่ง ไปอยู่ในที่อีกแห่งหนึ่งแสดงกิริยาอาการอย่างหนึ่ง เป็นลักษณะเปรตผีทั้งเป็นคนดีทั้งเป็นคนชั่วทั่วทุกทิศ ไม่มีประมาณให้พอยึดเป็นหลักได้ทั้งตัวเองและผู้อื่น ส่วนพระพุทธเจ้ามิได้เป็นอย่างโลกดังกล่าวมา แต่ทรงเป็นศาสดาอยู่ทุกพระอิริยาบถตลอดวันนิพพาน แต่ละพระอาการที่แสดงออก ทรงมีศาสดาประจำมิได้บกพร่องเลย ใครจะยึดเป็นสรณะคือหลักพึ่งพิงเพื่อดำเนินตามเมื่อไรก็ได้เมื่อนั้น โดยไม่เลือกว่าเป็นพระอิริยาบถหรือพระอาการใด จึงสมพระนามว่าเป็นศาสดาของโลกทั้งสาม

แม้ขณะจะเสด็จนิพพานก็ทรงสีหไสยาสน์นิพพาน มิได้นอนทิ้งเนื้อทิ้งตัวกลัวความตายร่ายมนต์บ่นเพ้อไปต่าง ๆ ดังที่โลกเป็นกันมาประจำแผ่นดิน แต่ทรงสีหไสยาสน์นิพพาน ส่วนพระทัยก็ทรงทำหน้าที่นิพพานอย่างองอาจกล้าหาญ ราวกับจะทรงพระชนม์อยู่กับโลกตั้งกัปตั้งกัลป์ ความจริงคือทรงประกาศความเป็นศาสดาในวาระสุดท้าย ด้วยการเข้าฌานและนิโรธสมาบัติ ทรงถอยเข้าถอยออกจนควรแก่กาลแล้ว จึงเสด็จปรินิพพานไปแบบศาสดาโดยสมบูรณ์ ไม่ทรงเยื่อใยกับสิ่งใด ๆ ในสามภพ นั่นแลศาสดาของโลกทั้งสามท่านทรงทำตัวอย่างเป็นแบบฉบับของโลกตลอดมาแต่ขณะตรัสรู้จนวันเสด็จปรินิพพาน ไม่ทรงลดละพระอาการใด ๆ จากความเป็นศาสดาให้เป็นกิริยาอย่างคนสามัญธรรมดาทำกัน ทรงปฏิบัติหน้าที่โดยสมบูรณ์จนวาระสุดท้าย จึงควรน้อมนำตัวอย่างของศาสดามาปฏิบัติดำเนิน แม้ไม่สมบูรณ์ตามแบบศาสดาทุก ๆ กระเบียด แต่ก็ยังอยู่ในเกณฑ์ของลูกศิษย์ที่มีครูสั่งสอนบ้าง ไม่เคว้งคว้างเหมือนเรือที่ลอยลำอยู่กลางทะเลซึ่งมีพายุจัดไม่ได้ทอดสมอ

การปฏิบัติของนักบวชที่ไม่มีหลักยึดอย่างถูกต้องตายตัวนั้น ย่อมไม่มีจุดหมายว่าจะถึงฝั่งแห่งความปลอดภัย หรือจะเป็นอันตรายด้วยภัยต่าง ๆ ไม่มีอะไรเป็นเครื่องตัดสินได้ เช่นเดียวกับเรือไม่มีหางเสือบังคับ ย่อมไม่สามารถแล่นไปถึงที่หมายได้ และยังอาจลอยไปตามกระแสน้ำและเป็นอันตรายได้อย่างง่ายดาย ฉะนั้นหลักธรรมวินัยมีธุดงควัตรเป็นต้นคือหางเสือของการปฏิบัติเพื่อให้ถึงที่ปลอดภัย จงยึดให้มั่นคงอย่าโยกคลอนหวั่นไหว ผู้คอยดำเนินตามซึ่งมีจำนวนมากที่ยึดเราเป็นเยี่ยงอย่างจะเหลวไหลไปตาม

ธุดงควัตรคือปฏิปทาอันตรงแน่วไปสู่จุดหมาย โดยไม่มีปฏิปทาใดเสมอเหมือน ขอแต่ผู้ปฏิบัติจงใช้สติปัญญาศรัทธาความเพียรพยายามดำเนินตามเถิด ธรรมที่มุ่งหวังย่อมอยู่ในวิสัยของธุดงค์ที่ประทานไว้จะพาให้เข้าถึง อย่างไม่มีปัญหาแลอุปสรรคใด ๆ กีดขวางได้ เพราะธุดงควัตรเป็นทางเดียวที่พาให้พ้นทุกข์ไม่เป็นอย่างอื่น จึงไม่ควรทำความเคลือบแคลงสงสัย และธรรมนี้เป็นที่รวมปฏิปทาเครื่องดำเนินเข้าสู่ความดับทุกข์ทั้งหลายด้วย

พระที่มีความรักชอบในธุดงควัตร คือผู้มีความรักชอบและจงรักภักดีต่อพระศาสดาผู้เป็นบรมครู พระผู้มีธุดงควัตรเป็นเครื่องดำเนินคือผู้มีฝั่งมีฝา มีศาสดาเป็นสรณะในอิริยาบถทั้งปวง อยู่ที่ใดไปที่ใดมีธรรมคอยคุ้มครองรักษาแทนศาสดา ไม่ว้าเหว่เร่ร่อนคลอนแคลน มีหลักใจเป็นหลักธรรม มีหลักธรรมเป็นดวงใจ หายใจเข้าหายใจออกเป็นธรรมและกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับใจ ผู้นี้คือผู้มีราตรีอยู่กับธรรมไม่หวั่นไหวเอนเอียง สำหรับท่านเองไม่มีอะไรวิตกก็จริง แต่ผู้เกี่ยวเนื่องกับท่านมีมากมาย จึงควรเป็นห่วงหมู่คณะและประชาชนที่คอยเดินตามหลังบ้าง เขาจะได้มีความอบอุ่นในปฏิปทาที่ยึดจากท่านไปเป็นเครื่องดำเนิน ว่าเป็นความถูกต้องแม่นยำไม่มีผิดพลาดดังนี้ ท่านสอนผม

ท่านเล่าว่า เพียงนอนตื่นผิดเวลาบ้างเล็กน้อย ท่านยังมาเตือนว่า อย่าเชื่อตัวเองยิ่งกว่าธรรม ตัวเองคือวัฏฏะ ธาตุขันธ์เป็นผลของวัฏฏะมาดั้งเดิม ควรอนุโลมให้เขาเท่าที่อนุโลมได้ อย่าปล่อยตามขันธ์จนเกินไป ผิดวิสัยของพระที่เป็นเพศไม่นิ่งนอนใจ การหลับนอนของนักปราชญ์ท่านเพียงเพื่อบรรเทาธาตุขันธ์ไปชั่วระยะเท่านั้น ไม่ได้หวังความสุขความสำราญอะไรจากการระงับความอ่อนเพลียทางธาตุขันธ์นั้นเลย พระนอนตามแบบพระจริง ๆ ต้องระวังตัวเพื่อจะตื่น เหมือนแม่เนื้อนอน ซึ่งมีสติระวังตัวดีกว่าปกติเวลาเที่ยวหากิน คำว่า จำวัด ก็คือความระวังตั้งสติหมายใจจะลุกตามเวลาที่กำหนดไว้ตอนก่อนนอน มิได้นอนแบบขายทอดตลาดดังสินค้าที่หมดราคาแล้ว ตามแต่ลูกค้าจะให้ในราคาเท่าไรตามความชอบใจของตน พระที่นอนปล่อยตัวตามใจชอบมิใช่พระศากยบุตรพุทธบริษัทผู้รักษาศาสนาให้เจริญในตนและผู้อื่น แต่เป็นพระประเภทขายทอดตลาดตามยถากรรมจะตีราคาเอาเอง

การจำวัดของพระที่มีศีลวัตร ธรรมวัตร ต้องมีกำหนดกฎเกณฑ์บังคับตัวในเวลาก่อนหลับ และระวังตัวอยู่ตามวิสัยของพระผู้กำลังจำวัดคือหลับนอน พอรู้สึกตัวต้องรีบลุกขึ้นทันทีไม่ซ้ำซาก อันเป็นลักษณะคนขี้เกียจนอนตื่นสาย และตายจมอยู่ในความประมาทไม่มีวันรู้สึกตัว การนอนแบบนี้เป็นลัทธิของสัตว์ตัวไม่มีความหมายในชีวิตของตัว และเป็นนิสัยของคนเกียจคร้านผลาญสมบัติไม่มีงอกเงยขึ้นมาได้ ไม่ใช่ทางของศาสนา จึงไม่ควรส่งเสริม จะกลายเป็นกาฝากขึ้นมาในวงศาสนาและพระธุดงค์ทั้งหลายซึ่งเป็นเรื่องทำลายตัวเอง ดังกาฝากทำลายต้นไม้ที่มันอาศัยนั่นแล ท่านควรขบคิดคำว่า จำวัด กับคำว่า นอน ซึ่งเป็นคำทั่ว ๆ ไป เทียบกันดูจะเห็นว่าผิดกัน และมีความหมายต่างกันอยู่มากระหว่างคำว่า จำวัด ของพระศากยบุตร กับคำว่า นอน ของคนและสัตว์ทั่วไป

ดังนั้นความรู้สึกของพระศากยบุตรที่จะปลงใจจำวัดแต่ละครั้ง จึงควรมีความสำคัญติดตัวในขณะนั้นและเวลาอื่น ๆ จะสมชื่อว่าผู้ประคองสติ ผู้มีปัญญาคิดอ่านไตร่ตรองในทุกกรณี ไม่สักว่าคิด สักว่าพูด สักว่าทำ สักว่านอน สักว่าตื่น สักว่าฉัน สักว่าอิ่ม สักว่ายืน สักว่าเดิน สักว่านั่ง ซึ่งเป็นอาการปล่อยตัวเกินเพศเกินภูมิของพระศากยบุตรที่ไม่สมควรอย่างยิ่งในวงปฏิบัติ โดยมากมักเข้าใจกันว่า พระพุทธเจ้าและสาวกอรหันต์ทั้งหลายนิพพานไปแล้ว สาบสูญไปแล้ว ไม่มีความหมายอะไรเกี่ยวกับท่านและตนเองเสียแล้ว

ก็พระธรรมอันเป็นฝ่ายเหตุที่สอนกันให้ปฏิบัติอยู่เวลานี้ เป็นธรรมของท่านผู้ใดขุดค้นขึ้นมาให้โลกได้เห็นและได้ปฏิบัติตามเล่า? และพระธรรมตั้งตัวอยู่ได้อย่างไร ทำไมจึงไม่สาบสูญไปด้วยเล่า? ความจริงพุทธะกับสังฆะก็คือใจดวงบริสุทธิ์ที่พ้นวิสัยแห่งความตายและความสาบสูญอยู่แล้วโดยธรรมชาติ จะให้ตายให้สาบสูญให้หมดความหมายไปได้อย่างไร เมื่อธรรมชาตินั้นมิได้เป็นไปกับสมมุติ มิได้อยู่ใต้อำนาจแห่งความตาย มิได้อยู่ใต้

อำนาจแห่งความสาบสูญ มิได้อยู่ใต้อำนาจแห่งการหมดความหมายใด ๆ พุทธะจึงคือพุทธะอยู่โดยดี ธรรมะจึงคือธรรมะอยู่โดยดี และสังฆะจึงคือสังฆะอยู่โดยดี มิได้สั่นสะเทือนไปกับความสำคัญใด ๆ แห่งสมมุติที่เสกสรรทำลายให้เป็นไปตามอำนาจของตน ฉะนั้นการปฏิบัติด้วยธรรมานุธรรมะจึงเป็นเหมือนเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อยู่ตลอดเวลาที่มีธรรมานุธรรมะภายในใจ เพราะการรู้พุทธะ ธรรมะ สังฆะ โดยหลักธรรมชาติจำต้องรู้ขึ้นที่ใจ ซึ่งเป็นที่สถิตแห่งธรรมอย่างเหมาะสมสุดส่วน ไม่มีภาชนะใดยิ่งไปกว่าดังนี้

นี้เป็นโอวาทที่ท่านอาจารย์มั่นมาเตือนท่านในสมาธิภาวนา ในเวลาท่านเห็นว่าท่านอาจารย์องค์นี้อาจทำอะไรผิดพลาดไปบ้าง เช่น การปฏิบัติธุดงควัตรไม่ถูกเป็นบางข้อหรือบางประการ และการจำวัดตื่นผิดเวลา ความจริงท่านว่าท่านอาจารย์มั่นมิได้เตือนด้วยความมั่นใจว่าท่านทำผิดโดยถ่ายเดียว แต่ท่านเตือนโดยเห็นว่าท่านอาจารย์องค์นี้จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับหมู่คณะ ทั้งพระเณรและประชาชนจำนวนมากในวาระต่อไป ท่านจึงเตือนไว้เพื่อท่านอาจารย์องค์นี้จะได้ตระหนักในข้อวัตรต่าง ๆ ต่อไปด้วยความเข้มแข็ง เพื่อถ่ายทอดแก่บรรดาประชาชนพระเณรที่มาอาศัยพึ่งร่มเงา จะได้ของดีไปประดับตัว ดังองค์ท่านอาจารย์มั่นเคยพาหมู่คณะดำเนินมาแล้ว

ท่านว่าการวางบริขาร เช่น บาตร กาน้ำ สบง จีวร หรือบริขารอื่น ๆ ที่ใช้ในสำนักต้องวางหรือเก็บให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เช่น ผ้าเช็ดเท้า เป็นต้น ถ้าเห็นไม่สะอาดควรแก่การใช้สอย ต้องเก็บไปซักฟอกให้สะอาดจึงนำมาใช้อีก หลังจากใช้แล้วต้องพับเก็บไว้เป็นที่เป็นฐาน ไม่ทิ้งระเกะระกะ ถ้าวันใดเกิดเผลอขึ้นมาเพราะธุระอย่างอื่นมาแทรก พอตกกลางคืนเวลาทำสมาธิภาวนา จะปรากฏเห็นท่านอาจารย์มั่นมาเตือนและแสดงธรรมให้ฟังจนได้ ท่านพักอยู่ถ้ำดังกล่าวในพรรษานั้นเพียงองค์เดียว กลางคืนจะปรากฏท่านอาจารย์มั่นมาเยี่ยมเสมอโดยทางนิมิตภาวนา แม้กลางวันเงียบ ๆ เวลานั่งภาวนาในบางวัน ยังเห็นท่านมาเยี่ยมเช่นเดียวกับกลางคืน ท่านว่าท่านสนุกเรียนถามปัญหาต่าง ๆ กับท่านจนเป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้ง เพราะท่านอธิบายแก้ปัญหาได้คล่องแคล่วว่องไวมาก และได้ความชัดเจนหายสงสัยทุก ๆ ข้อไป

ปัญหาบางอย่างเพียงแต่รำพึงสงสัยตามลำพังโดยมิได้นึกถึงท่านเลย พอตกกลางคืนเข้าที่ภาวนา ท่านก็มาอธิบายให้ฟังเสียแล้ว โดยยกข้อที่เราสงสัยขึ้นอธิบายให้เราฟังราวกับได้เรียนท่านไว้แล้ว ท่านว่าแปลกและอัศจรรย์มาก แต่พูดให้ใครฟังไม่ได้ เดี๋ยวเขาหาว่าเป็นกรรมฐานบ้า แต่ธรรมเครื่องแก้กิเลสชนิดต่าง ๆ โดยมากย่อมเกิดจากทางสมาธิภาวนาโดยลำพัง และเกิดจากทางนิมิตมีท่านอาจารย์มั่นเป็นต้น มาเตือนให้อุบาย

และแสดงธรรมสั่งสอนโดยสม่ำเสมอ อันเป็นการส่งเสริมสติปัญญาให้คิดอ่านไตร่ตรองมิให้ประมาท

ท่านว่าพรรษาที่จำอยู่ในถ้ำแห่งดงหนาป่าเปลี่ยวนี้ ทำให้เกิดอุบายต่าง ๆ ที่แสดงขึ้นทั้งภายในภายนอกมากมายตลอดเวลาทั้งกลางวันกลางคืน ผิดที่ทั้งหลายอยู่มาก เป็นผู้มีราตรีเดียวด้วยความรื่นเริงอยู่กับธรรมในอิริยาบถต่าง ๆ ยืน เดิน นั่ง นอน เต็มไปด้วยธรรมปีติ ระหว่างสันติธรรมที่มีเป็นฐานเดิมประจำความบริสุทธิ์ และธรรมประเภทต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาสัมผัสกับใจ แล้วแสดงความหมายไปในแง่ต่าง ๆ กัน ทำให้กายและจิตชุ่มชื่นรื่นเริง เหมือนต้นไม้ที่ได้รับการหล่อเลี้ยงด้วยปุ๋ยและน้ำมีอากาศเป็นที่เหมาะสม คอยชโลมให้ลำต้นกิ่งก้านสาขาดอกใบของมันสดชื่นอยู่ตลอดเวลาฉะนั้น

ท่านว่าคนเราเมื่อจิตมีราตรีเดียวกับธรรมความสงบร่มเย็น ไม่ว้าวุ่นขุ่นมัวมั่วสุมกับสิ่งใดแล้ว ก็มีความสุขอยู่ในโลกแห่งขันธ์เรานี่เอง ไม่จำต้องดิ้นรนหาความสุขในที่อื่นภพอื่น ซึ่งเป็นการวาดภาพหลอกตัวเองให้เกิดความทะเยอทะยาน เสริมตัณหาสมุทัยอันเป็นเชื้อแห่งทุกข์เข้ามาเผาลนตัวเอง ให้เกิดความทุกข์ลำบากไปเปล่า ๆ เพราะความสุขที่รู้อยู่เห็นอยู่เป็นอยู่กับใจนั้น เป็นความสุขที่พอกับตัวแล้ว โลกนี้ทั้งโลกและโลกอื่น ๆ ไม่มีประมาณในสงสารราวกับไม่มีอยู่ สิ่งที่มีและเด่นชัดประจักษ์ก็คือใจกับธรรมที่ปรากฏครอบโลกธาตุ ไม่มีขอบเขตเหตุผลพอจะนำมาเทียบมาวัดได้ เพราะจิตกับอัจฉริยธรรมที่ครอบกันอยู่มิใช่สมมุติ จึงไม่เป็นฐานะจะนำมาเทียบกัน

พอออกพรรษาแล้ว คณะศรัทธาญาติโยมที่เคยอุปัฏฐากรักษาท่านก็พากันไปอาราธนานิมนต์ท่านลงมา และอาราธนาท่านให้โปรดเมตตาสั่งสอนตามหมู่บ้านแถบอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ท่านจำต้องลงมาทั้งที่อาลัยเสียดายสถานที่แห่งนั้น ไม่คิดจะจากไปไหนง่าย ๆ เมื่อลงมาอบรมสั่งสอนชาวบ้านพอสมควรแล้วได้โอกาสท่านก็ออกเที่ยวธุดงคกรรมฐานไปตามอัธยาศัย โดยข้ามไปทางฝั่งแม่น้ำโขงของประเทศลาวบ้าง ข้ามมาฝั่งไทยเราบ้าง แล้วเที่ยวบำเพ็ญอยู่แถบอำเภอบึงกาฬ อำเภอโพนพิสัย ซึ่งมีป่ามีเขามากที่นั้นเรียกว่าดงหม้อทอง และมีทำเลดีเหมาะกับการบำเพ็ญอยู่หลายแห่ง มีหมู่บ้านที่ไปตั้งใหม่อยู่ไม่กี่หลังคาเรือน เขาอาราธนาท่านให้อยู่จำพรรษาเพื่อโปรดเขา ซึ่งเป็นสถานที่สบกับอัธยาศัย ท่านจึงตกลงจำพรรษาที่นั่น

ตอนท่านพักบำเพ็ญธรรมอยู่ในภูเขาเขตอำเภอโพนพิสัยนั้น ท่านว่าท่านเพลิดเพลินรื่นเริงไปกับสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ ด้วยความเมตตาเขามาก มีไก่ป่า ไก่ฟ้า นกนานาชนิด มีนกเงือก นกยูง เป็นต้น และเม่น อีเห็น อีเก้ง หมู กวาง ลิง ค่าง บ่าง ชะนี หมาป่า เสือโคร่ง เสือดาว ช้าง กระทิง วัวแดง ซึ่งแต่ละชนิดมีมากมายผิดกับที่ทั้งหลายเที่ยวมาเป็นฝูง ๆ โขลง ๆ ทั้งกลางวันกลางคืนจะได้ยินเสียงสัตว์เหล่านั้นส่งเสียงร้องลั่น

สนั่นป่าตามวาระของเขาอยู่เสมอ บางวันเวลาออกไปบิณฑบาตก็ยังพบเสือโคร่งใหญ่เดินฉากหน้าท่านไปอย่างสวยงามน่าดูโดยไม่ห่างไกลท่านเลย ด้วยความองอาจและสง่าผ่าเผยตามนิสัยของมัน

ท่านว่าขณะที่มันเดินฉากหน้าท่านไปซึ่งเป็นที่โล่งพอสมควร ดูการก้าวเดินของมันรู้สึกสวยงามมาก ขณะที่พบกันทีแรกมันชำเลืองดูท่านนิดเดียวก็เดินต่อไปโดยไม่มองกลับมาดูท่านอีกเลย ดูลักษณะท่าทางมันก็ไม่กลัวท่านนัก แต่อาจระวังตัวอยู่ภายในตามนิสัยของสัตว์ที่มีสติดีและมีความระวังตัว ไม่ค่อยพลั้งเผลอให้กับอะไรง่าย ๆ เฉพาะท่านเองก็ไม่นึกกลัวมัน เพราะเคยได้เห็นมันมาบ้างและเคยได้ยินเสียงมันอยู่เสมอจนชินชาไปเสียแล้วเวลาพักอยู่ในที่ต่าง ๆ เรื่อยมา ซึ่งโดยมากมักมีสัตว์พรรค์นี้ประจำอยู่เสมอในที่บำเพ็ญนั้น ๆ จึงไม่นึกกลัว

คืนวันหนึ่ง ท่านกำลังนั่งอบรมกรรมฐานแก่พระที่จำพรรษาด้วยกันราวสามสี่องค์ ท่านว่าได้ยินเสียงนักเลงโตสามตัวลายพาดกลอนดังกระหึ่ม ๆ ขึ้นข้าง ๆ บริเวณที่พักแห่งละตัว จากนั้นก็ได้ยินเสียงคำรามขู่เข็ญกันบ้าง เสียงกัดกันบ้าง แล้วก็เงียบหายไป เดี๋ยวก็ได้ยินเสียงขู่เข็ญและกัดกันขึ้นอีกข้าง ๆ ที่พักนั่นแล ทีแรกได้ยินเสียงมันเล่นและกัดกันอยู่ข้างนอกบริเวณที่พัก นึกว่าจะพากันหนีไปที่อื่นหายเงียบไปแล้ว เพราะเสียงสงบเงียบไปพักหนึ่ง แต่ที่ไหนได้จากการหายเงียบไปได้พักหนึ่งเท่านั้น ประมาณสามทุ่มก็ชักชวนกันเข้ามาอยู่ใต้ถุนบรรณศาลาเล็ก ๆ ที่พระกำลังนั่งสมาธิฟังการอบรมธรรมอยู่ ซึ่งสูงประมาณเมตรกว่านิดหน่อยเท่านั้น และส่งเสียงกระหึ่มคำราม และกัดกันอยู่ใต้ถุนศาลาเล็ก ๆ นั้น จนท่านต้องตะโกนบอกว่า เฮ้ย สามสหาย อย่าพากันส่งเสียงอื้ออึงนักซิ พระท่านกำลังเทศน์และฟังธรรมกัน เดี๋ยวเป็นบาปตกนรกหลุมฉิบหายกันหมดนะจะว่าไม่บอก เพราะที่นี่ไม่ใช่ที่เอ็ดตะโรโฮเฮกันนี่นา จงพากันไปเที่ยวร้องครางที่อื่น ที่นี่เป็นวัดของพระที่ท่านชอบความสงบ ไม่เหมือนพวกแก ไปเสีย พากันไปร้องที่อื่นตามสบาย ไม่มีใครไปยุ่งกับพวกแกหรอก ที่นี่เป็นที่พระท่านอยู่บำเพ็ญธรรม ท่านจึงห้ามไม่ให้พวกแกส่งเสียงอื้ออึงนัก

พอได้ยินเสียงพระท่านร้องบอกก็พากันสงบอารมณ์ไปพักหนึ่ง แต่ยังพอได้ยินเสียงเกี้ยวพาราสีกันซุบซิบอู๋อี๋เบา ๆ อยู่ใต้ถุนศาลา อันเป็นลักษณะบอกกันว่าพวกเราอย่าส่งเสียงดังกันนักซิ พระท่านรำคาญและร้องบอกมานั่นไงล่ะ ทำเสียงเบา ๆ หน่อยเถอะเพื่อน เดี๋ยวเป็นบาปขี้กลากขึ้นหัว เบาไปพักหนึ่ง ต่อไปก็มีเสียงครวญครางขู่เข็ญและกัดกันขึ้นอีกไม่ยอมหนีไปที่อื่นตามคำท่านบอก และพากันเหมาใต้ถุนบรรณศาลาเป็นที่เล่นสนุกกันตั้งแต่หัวค่ำจนสองยามคือหกทุ่มจึงพากันหนีไป พระนั่งทำสมาธิภาวนากันบนศาลาหลังจากฟังการอบรมธรรมแล้ว เสือโคร่งใหญ่สามตัวก็ส่งเสียงขู่เข็ญคำรามและกัดกันอยู่ใต้ถุนศาลาจนถึงหกทุ่มจึงเลิกจากกันไป พระก็ลงไปที่พักของตน เสือก็เข้าป่าไป

คืนนั้นเป็นความประหลาดเป็นพิเศษ นับแต่เที่ยวธุดงคกรรมฐานมาหลายปีและเคยเที่ยวไปสถานที่ต่าง ๆ หลายแห่งหนตำบลหมู่บ้านและป่าเขาต่าง ๆ แต่ไม่เคยมีสัตว์เสือมาตีสนิทมิตรรักกับพระ ราวกับเคยเป็นเพื่อนสนิทมิตรสหายผู้ฝากเป็นฝากตายกันมานาน เพิ่งมาพบในคืนวันนั้นเอง ตามปกติเสือเป็นสัตว์กลัวคนตามสัญชาตญาณ แม้จะเป็นสัตว์ที่มีอำนาจทำให้คนขยาดครั่นคร้ามอยู่บ้างกว่าสัตว์อื่น ๆ แต่เสือย่อมกลัวและหลบซ่อนคนมากกว่าคนจะกลัวเสือและหาที่หลบซ่อน แต่เสือสามตัวนี้นอกจากไม่กลัวคนแล้ว ยังพากันมาแอบยึดเอาใต้ถุนศาลาหลังเล็กที่พระยังชุมนุมกันอยู่ข้างบนเป็นที่เล่นสนุก โดยไม่คิดกลัวพระซึ่งเป็นคนเหมือนมนุษย์ทั้งหลายเลย

จึงเป็นเรื่องอัศจรรย์ที่สัตว์ไม่เคยรู้เรื่องกับศีลธรรมเหมือนมนุษย์ทั้งหลาย แต่กิริยาที่เขามาตีสนิทสนมกับพระนั้น ราวกับเขาก็เป็นผู้หนึ่งที่ทราบศีลธรรมดี และปฏิบัติศีลธรรมเช่นเดียวกับมนุษย์ทั้งหลายด้วย จึงไม่แสดงท่าทางให้พระท่านกลัว นอกจากเขาแสดงต่อพวกเขาเอง ซึ่งก็ทราบกิริยาท่าทางของกันและกันอยู่แล้ว ท่านว่า ฟังท่านเล่าแล้วขนลุกกลัวบ้าอยู่คนเดียวทั้งที่เรื่องก็ผ่านไปนานแล้ว เรื่องของคนไม่เป็นท่าก็เป็นอย่างนี้เอง แม้ท่านแสดงเรื่องต่าง ๆ อันเป็นคติธรรมให้ฟังก็ตาม แต่คนไม่เป็นท่าย่อมไม่ยอมฟังเพื่อยึดเป็นคติได้เลย แต่จะดันไปเฉพาะเส้นทางสายไม่เป็นท่าของตนนั่นแล ดังผู้เขียนแสดงความกลัวที่น่าอับอายต่อหน้าท่านในเวลาฟังคำบอกเล่านั่นแล นอกจากนั้นยังมาประกาศขายความขี้ขลาดของตัวในหนังสือให้ท่านผู้อ่านหัวเราะเข้าอีก ซึ่งนับว่าเลวพอใช้ อ่านแล้วกรุณาระวังอย่าให้เรื่องทำนองนี้แทรกสิงเข้าไปสู่จิตใจได้ จะกลายเป็นคนขี้ขลาดไม่เป็นท่าไปอีกหลายคน

ท่านเล่าว่า คืนวันนั้นพระที่นั่งฟังการอบรมและทำสมาธิภาวนาต่อไป หลังจากการอบรมแล้ว ต่างมีความตื่นเต้นตกใจและตาตั้งหูกางไปตาม ๆ กันที่ได้ยินอาจารย์ใหญ่ทั้งสามตัวมาให้การอบรมช่วยท่านอาจารย์อยู่ที่ใต้ถุน ในลักษณะแผลงฤทธิ์เจือกับความสนุกของเขา ทำเอาพระนั่งภาวนากลัวตัวแข็งไปตาม ๆ กัน จิตไม่อาจส่งไปนอกลู่นอกทางได้ เพราะกลัวอาจารย์ใหญ่ทั้งสามจะพากันโดดขึ้นมาให้โอวาทบนศาลาเล็กด้วยท่าทางต่าง ๆ แต่ก็ดีและน่าชมสัตว์สามตัวที่ไม่แสดงโลดโผนเกินกว่าเหตุ อุตริโดดขึ้นบนศาลาในเวลานั้น ยังรู้จักฐานะของตัวของท่านบ้าง ไม่ก้าวก่ายหน้าที่อันควรแก่ภาวะของตน แสดงเพียงเบาะ ๆ พอหอมปากหอมคอแล้วก็เลิกรากันไป

นับแต่วันนั้นผ่านไปแล้วก็ไม่เห็นเขากลับมาอีกเลย ส่วนสถานที่และบริเวณที่พระอาศัยอยู่นั้น ก็คือทำเลเที่ยวของสัตว์จำพวกนี้และสัตว์อื่น ๆ เราดี ๆ นี่เอง ไม่เว้นแต่ละคืนต้องมีจำพวกใดจำพวกหนึ่งเข้ามาจนได้ เพราะที่นั้นเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าทุกจำพวก เนื่องจากป่าและเขาแถบนั้นกว้างขวางมาก คนเดินผ่านเป็นวัน ๆ ก็ไม่พ้นสัตว์ชนิดต่าง ๆ

ดังที่เขียนผ่านมาจึงมีมาก พวกช้างเป็นโขลง ๆ หมูป่าเป็นฝูง ๆ ซึ่งแต่ละโขลงละฝูงมีจำนวนมากมายและไม่สู้จะกลัวผู้คนมากนัก

ปีท่านจำพรรษาที่นั่น อุบายต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยสม่ำเสมอ และต้องคอยเตือนพระเสมอไม่ให้ประมาทในการรักษาธุดงควัตร เพราะอยู่ในท่ามกลางสิ่งที่ควรระวังหลายอย่างต่าง ๆ กัน โดยอาศัยธุดงควัตรเป็นเส้นชีวิตจิตใจ มีธรรมวินัยเป็นที่ฝากเป็นฝากตาย ใจจึงอยู่เป็นสุขไม่หวาดเสียวสะดุ้งกลัวต่าง ๆ การขบฉันก็น้อย เพียงเยียวยาธาตุขันธ์ไปวัน ๆ เท่านั้น เพราะศรัทธาญาติโยมมีน้อยและเป็นบ้านเพิ่งตั้งใหม่มีไม่กี่หลังคาเรือน ยังไม่เป็นหลักฐานมั่นคง และเป็นความมุ่งหมายของท่านผู้หนักแน่นในธรรม จะพึงฝึกฝนอดทนเพื่อธรรมความอยู่สบายทางภายใน จึงไม่กังวลกับที่อยู่อาศัย อาหารบิณฑบาตให้มากไป อันจะเป็นอุปสรรคต่อความเพียร

ยาแก้ไข้ก็ถือความอดทนต่อสู้ด้วยความเพียรทางสมาธิภาวนา โดยถือเอาสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ เป็นเพื่อนและสักขีพยานว่า เขาก็มิได้เกิดมากับหยูกยาชนิดต่าง ๆ และคลอดที่โรงพยาบาล มีหมอและนางพยาบาลคอยรักษาผดุงครรภ์ แต่เขายังเป็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ สืบต่อกันมาได้เต็มป่าเต็มเขา โดยไม่แสดงความโศกเศร้าเสียใจว่าตนขาดการบำรุงรักษาด้วยหมอด้วยยาและนางพยาบาล ตลอดเครื่องบำรุงต่าง ๆ ส่วนพระเป็นมนุษยชาติและเป็นศากยบุตรพุทธชาติ ศาสดาองค์ลือพระนามสะเทือนทั่วไตรภพว่า เป็นผู้ทรงเรียนจบคัมภีร์ไตรภูมิด้วยพระขันติ วิริยะ พระปัญญาปรีชาสามารถในทุกทาง ไม่มีคำว่าจนตรอกอ่อนแอท้อถอย แต่พระเราจะมาถอยหลังหลั่งน้ำตาเพราะความทุกข์ลำบากเพียงการเจ็บไข้ได้ป่วยอันเป็นของธรรมดาแห่งขันธ์เท่านี้ ก็ต้องเป็นผู้ขาดทุนล่มจม จะนำตนและศาสนาไปไม่ตลอด นอกจากต้องเป็นผู้อาจหาญอดทนต่อสภาพความมีความเป็นความสัมผัสทั้งหลายด้วยสติปัญญาหยั่งทราบไปตามเหตุการณ์ที่มาเกี่ยวข้องเท่านั้น ไม่มีทางเพื่อเอาตัวรอดหวังจอดในที่ปลอดภัยได้

จิตเมื่อได้รับการอบรมในทางที่ถูก ย่อมมีความรื่นเริงในธรรม พอใจประคองตนไปตามวิถีแห่งมรรคและผลไม่มีการปลีกแวะ ไม่สร้างความอับจนไว้ทับถมตัวเอง ปฏิปทาก็สม่ำเสมอไม่ท้อถอยน้อยใจว่าตนขาดที่พึ่งทั้งภายนอกภายใน มีใจกับธรรมเป็นเครื่องชโลมหล่อเลี้ยงให้เกิดความอบอุ่นเย็นใจ อยู่ที่ใดไปที่ใดก็เป็น **สุคโต** แบบลูกศิษย์ตถาคต ไม่แสดงความอดอยากขาดแคลนในทางใจ พระธุดงคกรรมฐานที่มุ่งต่อธรรมท่านไปและอยู่โดยอาการอย่างนี้ ท่านจึงอยู่ได้ไปได้ ยอมอดยอมทนความลำบากหิวโหยได้อย่างสบายหายห่วงกับสิ่งทั้งปวง มีธรรมเป็นอารมณ์ของใจ

เรื่องสัตว์ต่าง ๆ ที่ชอบมาอาศัยพระ ท่านผู้อ่านกรุณาคิดว่าจะเป็นความจริงได้เพียงไรบ้าง แต่ก่อนคิดเรื่องสัตว์ป่า กรุณาคิดเรื่องสัตว์บ้านก่อน ที่ชอบเข้าไปอาศัยอยู่ใน

บ้านของท่านผู้มีเมตตาจิต และเข้าไปอาศัยวัดพออยู่รอดปลอดภัยไปในวันหนึ่ง ๆ สุนัข และนก เป็นต้น ที่ชอบเข้าไปอาศัยวัดบางวัดจนแทบไม่มีที่และต้นไม้ให้สัตว์เหล่านี้อาศัย เพราะมีมามากด้วยกัน อันดับต่อไปค่อยคิดไปถึงสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ ที่มักเข้าไปเที่ยวป้วนเปี้ยนและอาศัยอยู่ตามสถานที่ และวัดที่พระธุดงค์ท่านพักอยู่ดังที่เขียนผ่านมามากพอดู ทั้งประวัติท่านอาจารย์มั่นและปฏิปทาพระธุดงค์สายของท่านอาจารย์มั่น ซึ่งมีเรื่องสัตว์มาอาศัยพระลงแฝงมาเสมอ ๆ ตามประสบการณ์ที่ได้รับทราบมาเป็นความจริง

จึงเป็นเรื่องน่าคิดในแง่ธรรมอันเป็นหลักธรรมชาติให้ความร่มเย็น และเป็นธรรมแก่สัตว์โลกทุกชาติทุกภาษา โดยที่สัตว์ทุก ๆ จำพวกไม่จำเป็นต้องทราบว่าธรรมคืออะไรก็ตาม แต่สิ่งที่แสดงออกให้สัตว์ยินดีรับกันทั่วโลกไม่มีใครรังเกียจนั้น คือธรรมโดยธรรมชาติ ธรรมนั้นแสดงอาการความสงบสุข ความร่มเย็น ความไว้วางใจ ความมีแก่ใจ ความเมตตา ความเอ็นดูสงสาร ความมาเถิดอยู่เถิดไม่เป็นภัยแน่นอน เป็นต้น การแสดงออกแห่งกระแสธรรมเพียงเท่านี้ สัตว์ทุกจำพวกชอบและยอมรับกันทันที โดยไม่ต้องมีโรงเรียนไว้สอนเขาเลย เพราะจิตใจกับกระแสธรรมเป็นของคู่ควรกันยิ่งกว่าอำนาจราชศักดิ์ใด ๆ ซึ่งเป็นสิ่งปรุงแต่งและเสริมกันขึ้น ย่อมสลายไปตามเหตุการณ์ไม่แน่นอน

ดังนั้นสัตว์แม้จะไม่เคยทราบว่าธรรมคืออะไรก็ตาม แต่สิ่งที่ชอบและยอมรับโดยธรรมชาติ สัตว์ย่อมแสวงหาเอง ดังสุนัขเข้าไปอาศัยวัด สัตว์ป่าเข้าไปอาศัยพระธุดงค์ เพราะธรรมคือความเย็นความไว้วางใจ เป็นต้น ที่สัตว์เข้าใจว่ามีอยู่ในที่นั้น จึงเสาะแสวงหาไปตามประสา แม้แต่ผู้ไม่เคยสนใจกับธรรมเลย ยังรู้จักสถานที่ที่ไม่มีภัยและชอบไปเที่ยวสนุกเฮฮาในที่เช่นนั้นแต่โบราณกาลมาถึงปัจจุบัน เพราะไปทำที่อื่นไม่ปลอดภัยเหมือนที่เช่นนั้น

เพียงเท่านี้ก็พอทราบได้ว่าธรรมและสถานที่ผู้บำเพ็ญธรรม เป็นที่ไว้ใจแก่สัตว์และมนุษย์ทั่วไป จึงไม่ค่อยระแวงระวังกัน และบางรายบางพวกไม่ระวังเสียจนปล่อยตัวเลยเถิด โดยไม่คิดถึงหัวใจมนุษย์ด้วยกันและพระศาสนาซึ่งเป็นสมบัติของประเทศบ้างเลย แม้ผู้ปฏิบัติธรรมเหล่านั้นก็ย่อมทราบความดีความชั่ว คนดีคนชั่ว สัตว์ดีสัตว์ชั่วได้เช่นมนุษย์ทั่วไป จึงควรคิดและเห็นใจผู้อื่นที่รักสงวนสมบัติของตนบ้าง ไม่ปล่อยร้อยเปอร์เซ็นต์ไปเสียทีเดียวในที่ทุกสถาน ยังจะพอมีเขตแดนแห่งมนุษย์และสัตว์เป็นที่อยู่อาศัยคนละวรรคละตอนบ้าง ไม่คละเคล้ากันไปเสียหมดจนไม่อาจทราบได้ว่าใครเป็นใคร เพราะอะไร ๆ ก็แบบเดียวกันเสียสิ้น

ท่านอาจารย์องค์นี้ชอบเที่ยวหาที่วิเวกและเปลี่ยนที่ทำความเพียรอยู่เสมอ ปกติก็ชอบเที่ยวธุดงค์ไปตามป่าตามเขาอยู่แล้ว แล้วยังชอบเที่ยวเปลี่ยนที่ทำความเพียรอยู่เรื่อย ๆ เช่นไปพักอยู่ที่นั่นเป็นปกติแล้ว แต่เวลาเช้าไปทำความเพียรอยู่ที่หนึ่ง ตอนบ่าย ๆ หรือ

เย็นก็เปลี่ยนไปทำอีกแห่งหนึ่ง กลางคืนก็เที่ยวไปทำความเพียรอยู่อีกแห่งหนึ่งในแถบที่ท่านพักอยู่นั่นแล เปลี่ยนทิศทางบ้าง ไปใกล้บ้าง ไกลบ้าง ไปอยู่ในถ้ำอื่นจากถ้ำเดิมบ้าง ขึ้นไปอยู่บนหลังเขาบ้าง ตามหินดานบ้าง ดึก ๆ จึงกลับที่พัก

ท่านให้เหตุผลสำหรับนิสัยท่านว่า เวลากำลังชุลมุนวุ่นวายกับการแก้กิเลส การเปลี่ยนอุบายต่าง ๆ เช่นนั้น ปัญญามักเกิดขึ้นเสมอ กิเลสตั้งตัวไม่ติดเพราะถูกอุบายของสติปัญญาตีต้อนในท่าต่าง ๆ ให้หลุดลอยไปเป็นพัก ๆ ถ้าอยู่ในที่แห่งเดียวทำให้ชินต่อสถานที่ แต่กิเลสมิได้ชินกับเรา มันสั่งสมตัวขึ้นเสมอไม่ว่าเราจะชินกับอะไรหรือไม่ก็ตาม เราจำต้องพลิกแพลงเปลี่ยนแปลงอุบายและสถานที่อยู่เสมอ เพื่อทันกับกลมารยาของกิเลสที่ปักหลักสั่งสมตัวเอง และต่อสู้กับเราไม่มีเวลาพักผ่อนตัวตลอดเวลา ถ้าเว้นบ้างก็เพียงเวลาหลับสนิทเท่านั้น นอกนั้นเป็นเวลาทำงานของมันเสียสิ้น ดังนั้น การทำความเพียรจะลดหย่อนอ่อนข้อและผัดเพี้ยนเลื่อนเวลาอยู่ จึงทำให้กิเลสตัวขยันหัวเราะเอา การเปลี่ยนสถานที่และอุบายอยู่เสมอ จึงพอมองเห็นความแพ้ความชนะกับกิเลสบ้าง ไม่ปล่อยให้มันรับเหมาเป็นเจ้าของแต่ผู้เดียว ดังนี้

เหตุผลของท่านก็น่าฟังและเป็นคติได้ดี สำหรับผู้ไม่นอนใจให้กิเลสขึ้นเหยียบย่ำทำลายเอาทุก ๆ กรณีที่จิตไหวตัว ท่านชอบเที่ยวไปทางภูสิงห์ ภูวัว ภูลังกา และดงหม้อทอง เขตอำเภอเซกา อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย และอำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม แถบนั้นมีเขามาก เช่น ภูสิงห์ ภูวัว และภูลังกา ซึ่งล้วนเป็นทำเลดี ๆ เหมาะแก่การบำเพ็ญธรรมอย่างยิ่ง แต่ห่างไกลหมู่บ้านมาก บิณฑบาตไม่ถึง ต้องมีคนผลัดเปลี่ยนกันขึ้นส่งอาหาร

ที่ดังกล่าวเหล่านี้เป็นที่ชุมนุมของสัตว์ป่านานาชนิด มีเสือ ช้าง กระทิง วัวแดง เป็นต้น พอตกบ่าย ๆ และเย็นจะได้ยินเสียงสัตว์เหล่านี้ร้องสนั่นหวั่นไหวไปทั่วทั้งป่า ผู้ไม่สละตายจริง ๆ ยากจะอยู่ได้ เพราะเสือชุมมากเป็นพิเศษและไม่ค่อยกลัวคนด้วย บางคืนพระท่านเดินจงกรมทำความเพียรไปมาอยู่ มันยังแอบมาหมอบดูท่านได้โดยไม่กลัวท่านเลย แต่ไม่ทำอะไร มันอาจสงสัยแล้วแอบด้อมเข้ามาดูก็ได้ พอท่านได้ยินเสียงผิดสังเกตนึกประหลาดใจ ส่องไฟฉายไปดู ยังเห็นเสือโคร่งใหญ่โดดออกไปต่อหน้าต่อตาก็ยังมี แม้เช่นนั้นท่านก็ยังเดินจงกรมทำความเพียรต่อไปได้ ไม่คิดกลัวว่าเสือจะโดดมาคาบเอาไปกินเลย ทั้งนี้เพราะความเชื่อธรรมมากกว่าความกลัวเสือ จึงพออดทนทำความเพียรต่อไปได้

บางวันพอตกเย็น พระท่านก็ขึ้นบนไหล่เขา แล้วมองลงไปดูโขลงช้างใหญ่ซึ่งกำลังพากันออกเที่ยวตามหินดานอันกว้างยาวเป็นกิโล ๆ สามารถมองเห็นช้างทั้งโขลงได้อย่างชัดเจน ทั้งตัวเล็ก ๆ และตัวใหญ่ ซึ่งกำลังเริ่มจะพากันออกเที่ยวหากิน ท่านว่าเวลาดูช้างทั้ง

โขลงใหญ่ ๆ ที่กำลังหยอกเล่นกันอย่างเพลิดเพลินเช่นนั้น ทำให้เพลินดูมันจนค่ำไม่รู้ตัวก็มี เพราะสัตว์พรรค์นี้ชอบหยอกเล่นกันเหมือนมนุษย์เรานี่เอง

ท่านอาจารย์องค์นี้มีความเด็ดเดี่ยวมากดังที่เขียนผ่านมาแล้ว การนั่งภาวนาตลอดสว่างท่านทำได้อย่างสบายไม่มีอะไรเป็นอุปสรรค ก็การนั่งภาวนาแต่หัวค่ำยันสว่างนั้นมิใช่เป็นงานเล็กน้อย ถ้าไม่เป็นผู้มีใจกล้าหาญกัดเหล็กกัดเพชรจริง ๆ จะทำไม่ได้ จึงขอชมเชยอนุโมทนาท่านอย่างถึงใจ ดังนั้นท่านจึงสามารถเป็นอาจารย์สั่งสอนคณะสานุศิษย์ให้ได้รับความร่มเย็นเรื่อยมาจนปัจจุบันนี้ ท่านเป็นที่แน่ใจในองค์ท่านเองร้อยเปอร์เซ็นต์ ว่าเป็นผู้สิ้นภพสิ้นชาติอย่างประจักษ์ใจทั้งที่ยังครองขันธ์อยู่ ปล่อยขันธ์เมื่อไรก็เป็น *ปรมํ สุขํ* ล้วน ๆ เมื่อนั้น หมดความรับผิดชอบกังวลโดยสิ้นเชิง

การเขียนประวัติย่อของท่านอาจารย์องค์สำคัญองค์หนึ่ง ในบรรดาลูกศิษย์ของท่านอาจารย์มั่นก็ขอยุติลง กรุณาสังเกตตามที่เขียนมานี้ว่า คือองค์ใดแน่ ปัจจุบันท่านยังมีชีวิตอยู่และเป็นที่เคารพเลื่อมใสของประชาชนพระเณรจำนวนมาก แต่ผู้เขียนไม่อาจระบุนามท่าน เกรงจะเป็นการกระทบกระเทือนในองค์ท่าน เพราะท่านพ้นจากโลกามิสใด ๆ ทั้งสิ้นแล้ว ครองแต่ธรรมที่บริสุทธิ์กับขันธ์ห้าเครื่องก่อกวนวุ่นวายอยู่ตลอดเวลาเท่านั้น ไม่มีทางสงสัยท่านว่าจะเป็นอื่น ขอความสวัสดีมงคลจงเกิดมีแด่ท่านผู้อ่านประวัติของท่านผู้อัศจรรย์โดยทั่วกัน ถ้าไม่ลดละความเพียรพยายามในการบำเพ็ญตน วันหนึ่งเราท่านต้องได้ชมธรรมสมบัติบริสุทธิ์ที่พึงใจอย่างท่านแน่นอนภายในใจท่านเอง สมกับธรรมเป็นสมบัติของทุกคนผู้ปฏิบัติเป็นสามีจิกรรม

ท่านอาจารย์มั่นผู้รู้เห็นธรรมประจักษ์ใจด้วยปฏิปทาอันราบรื่นดีงาม ที่ควรเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาได้อย่างเต็มปากเต็มใจองค์หนึ่งในสมัยปัจจุบัน แต่มิได้เขียนวิธีเดินจงกรมที่ท่านเคยดำเนินมาลงในประวัติท่านว่าท่านทำอย่างไร กำหนดทิศทางอย่างไรบ้างหรือไม่ ทางจงกรมสำหรับเดินทำความเพียรในท่าเดินสั้นและยาวเพียงไร ก่อนจะเริ่มทำความเพียรในท่าเดินท่านทำอย่างไร ผู้เขียนลืมลงไว้ขณะที่เขียนประวัติท่าน จึงขอนำมาเขียนลงในปฏิปทาสายของท่าน เพื่อท่านผู้สนใจจะได้ยึดเป็นหลักฐานต่อไป ความจริงพระธรรมวินัยเป็นแบบฉบับของมัชฌิมาปฏิปทา สำหรับท่านผู้สนใจดำเนินตามอย่างถูกต้องตายตัวก็มีอยู่แล้ว ดังนั้นท่านอาจารย์มั่นจึงยกแบบฉบับนั้นเป็นเครื่องดำเนินอย่างหาที่ต้องติมิได้ ทั้งอิริยาบถธรรมดาและอิริยาบถแห่งความเพียรในท่าต่าง ๆ แต่จะอธิบายวิธีเดินจงกรมก่อนวิธีอื่น

ทิศทางและความสั้นยาวของทางสำหรับเดินจงกรมมีดังนี้ ทางเดินจงกรมตามที่ท่านกำหนดรู้ไว้และปฏิบัติตามเรื่อยมานั้นมีสามทิศด้วยกัน คือ ตรงไปตามแนวตะวันออก-ตะวันตก หนึ่ง ไปตามแนวทิศตะวันตกเฉียงใต้ หนึ่ง และไปตามแนว

ตะวันออกเฉียงเหนือ หนึ่ง การเดินจงกรมก็เดินไปตามแนวทั้งสามที่กำหนดไว้ในแนวใดแนวหนึ่ง ความสั้นยาวของทางจงกรมแต่ละสายนั้น ท่านว่าตามแต่ควรสำหรับรายนั้น ๆ ไม่ตายตัว กำหนดเอาเองได้ตามสมควร แต่อย่างสั้นท่านว่าไม่ควรให้สั้นกว่าสิบก้าวสำหรับเวลาอยู่ในที่จำเป็นหาทางเดินมิได้ ทางจงกรมขนาดธรรมดายาวราวยี่สิบก้าว ขนาดยาวราวยี่สิบห้าถึงสามสิบก้าวเป็นความเหมาะสมทั่ว ๆ ไป

เฉพาะทิศทางท่านถือเป็นแบบฉบับและปฏิบัติตามนั้นจริง ๆ ไม่ให้เคลื่อนคลาดในเมื่อไม่จำเป็นจริง ๆ และสั่งสอนพระเณรให้ปฏิบัติตามนั้นด้วย บางครั้งท่านเห็นพระเดินจงกรมผิดทิศทาง ท่านยังเรียกมาดุด่าสั่งสอนเอาบ้างว่า ที่สั่งสอนหมู่คณะจะเป็นทางธรรมก็ดี ทางวินัยก็ดี ได้สอนตามแบบฉบับเรื่อยมาไม่เคลื่อนคลาด แม้การเดินจงกรมซึ่งเป็นทางธรรมก็มีแบบฉบับไปตามธรรมเช่นกัน การเดินจงกรมในครั้งพุทธกาลท่านมีกำหนดทิศทางกันอย่างไรบ้างหรือไม่ ได้ทราบว่ามีทิศทางอยู่สาม ดังที่เคยอธิบายให้ฟังเสมอมา หมู่คณะจึงไม่ควรถือว่าเป็นเรื่องไม่สำคัญแล้วไม่สนใจปฏิบัติตาม ก็แสดงว่าไม่ได้ตั้งใจมาศึกษาด้วยความสนใจ แม้สิ่งอื่น ๆ ก็จะเห็นว่าเป็นของไม่สำคัญดังที่เป็นมาแล้วและผ่านไป ๆ โดยไม่เห็นอะไรสำคัญ ความเป็นทั้งนี้จึงส่อให้เห็นความไม่สำคัญของผู้มาอบรมศึกษาอย่างเต็มตาเต็มใจ เวลาออกจากที่นี่ไปก็จะต้องนำลัทธินิสัยความไม่มีอะไรสำคัญนี้ไปใช้กลายเป็นเรื่องไม่สำคัญในตัวของผู้ปฏิบัติไปเสียสิ้น

การมาอยู่กับครูอาจารย์ที่เราเคารพนับถือ ยังไม่เห็นความสำคัญในคำตักเตือนสั่งสอนอยู่แล้ว ก็เท่ากับจะเริ่มสร้างสิ่งทำลายตนขึ้นในเวลาเดียวกัน นี่แลเป็นสิ่งที่ไม่ทำให้สนิทตายใจกับหมู่คณะที่มาอาศัย ว่าจะได้สิ่งที่เป็นสาระอะไรบ้างไปเป็นหลักข้อปฏิบัติในกาลต่อไป เห็นมีแต่ความไม่สำคัญไปเสีย ความจริงธรรมที่นำมาสั่งสอนหมู่คณะทุก ๆ แขนงได้พิจารณากลั่นกรองแล้วกลั่นกรองเล่าจนเป็นที่แน่ใจ มิได้สอนด้วยความพรวดพราด หลุดปากก็พูดออกมาทำนองนั้น แต่สอนด้วยความพิจารณาแล้วทั้งสิ้น ทั้งส่วนหยาบส่วนละเอียด การกำหนดทิศทางเดินจงกรมเคยได้อธิบายให้หมู่คณะฟังมาหลายครั้งแล้วจนน่ารำคาญทั้งผู้สอนผู้ฟัง แทนที่จะพากันพิจารณาตามบ้างพอเป็นพยานแห่งการมาศึกษา แต่ทำไมความฝ่าฝืนจึงโผล่ขึ้นมาอย่างไม่อายครูอาจารย์และใคร ๆ ที่อยู่ด้วยกันบ้าง

การพิจารณาทิศทางของความเพียรท่าต่าง ๆ นี้ ผมเคยพิจารณามานานและทราบมานานแล้ว จึงกล้านำมาสั่งสอนหมู่คณะด้วยความแน่ใจ เมื่อเห็นความฝ่าฝืนจึงทำให้อดสลดสังเวชใจไม่ได้ว่า ต่อไปจะเห็นแต่ของปลอมเต็มวัดเต็มวาเต็มศาสนาและเต็มพระเณรเถรชีพุทธบริษัท เพราะความชอบใจความสะดวกใจพาให้เป็นไป มิใช่ความไตร่ตรองดูเหตุดูผลด้วยดีพาให้เป็นไป ศาสนานั้นจริงไม่มีที่ต้องติ แต่ศาสนาจะถูกต้องติเพราะผู้ปฏิบัติดึงศาสนามาเป็นเครื่องมือของกิเลสที่มีเต็มหัวใจ ผมน่ะกลัวตรงนี้เอง เพราะเห็นอยู่กับตา

ดังที่ว่าอยู่ขณะนี้แล ดังนี้ ซึ่งผู้เขียนได้เห็นท่านเรียกพระมาดุด่าสั่งสอนอย่างเข้มข้นด้วยตาตัวเองจึงจำไม่ลืมตลอดมา เมื่อมีโอกาสจึงได้นำมาลงไว้บ้าง ฉะนั้นทางเดินจงกรมเฉพาะท่านอาจารย์มั่น ท่านมีแบบฉบับจริง ๆ ดังกล่าวมา

ท่านอาจารย์มั่นกำหนดรู้ทิศทางของทางเดินจงกรม

การกำหนดรู้ทิศทางของสายทางเดินจงกรม ท่านอาจารย์มั่นกำหนดดูตามอริยประเพณีในครั้งพุทธกาล ท่านทราบว่ามีกำหนดกฎเกณฑ์มาแต่ดั้งเดิม ท่านเองจึงได้ปฏิบัติตามแบบนั้นเรื่อยมา การเดินจงกรมจะครองผ้าก็ได้ ไม่ครองก็ได้ ตามแต่สถานที่ควรปฏิบัติอย่างไรเหมาะ ทั้งทิศทางของสายทางสำหรับเดินจงกรม ทั้งวิธีเดินจงกรม ทั้งการครองผ้าหรือไม่ครองในเวลาเดินจงกรม ทั้งขณะยืนรำพึงที่หัวจงกรม เวลาจะทำความเพียรในท่าเดินจงกรม ท่านอาจารย์มั่นกำหนดดูตามอริยประเพณีทราบโดยละเอียดและได้ปฏิบัติตามที่กำหนดทราบแล้วเรื่อยมา คือการเดินจงกรมท่านสอนให้เดินไปตามตะวันหรือเยื้องตะวันไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ ท่านว่าการเดินตามตะวันเป็นที่หนึ่ง เยื้องตะวันทั้งสองสายเป็นอันดับรองลงมา ส่วนการเดินตัดตะวันหรือไปตามทิศเหนือทิศใต้ไม่เห็นท่านเดินเลย นอกจากไม่เห็นท่านเคยเดินแล้ว ยังได้ยินท่านว่าไม่ควรเดินด้วย แต่จะเพราะเหตุไรนั้น ลืมคำอธิบายท่านเสียสิ้น

วิธีเดินจงกรมภาวนา

การเดินจงกรมกลับไปกลับมาไม่ช้านักไม่เร็วนัก พองามตางามมรรยาท ตามเยี่ยงอย่างประเพณีของพระผู้ทำความเพียรท่าเดินในครั้งพุทธกาล เรียกว่าเดินจงกรมภาวนา เปลี่ยนจากวิธีนั่งสมาธิภาวนามาเป็นเดินจงกรมภาวนา เปลี่ยนจากเดินมายืนเรียกว่ายืนภาวนา เปลี่ยนจากยืนมาเป็นท่านอน เรียกว่าท่าสีหไสยาสน์ภาวนา เพราะฝังใจว่าจะภาวนาด้วยอิริยาบถนอนหรือสีหไสยาสน์ การทำความเพียรในท่าใดก็ตาม แต่ความหมายมั่นปั้นมือก็เพื่อชำระกิเลสตัวเดียวกันด้วยเครื่องมือชนิดเดียวกัน มิได้เปลี่ยนเครื่องมือคือธรรมที่เคยใช้ประจำหน้าที่และนิสัยเดิม ก่อนเดินจงกรมพึงกำหนดหนทางที่ตนจะพึงเดินสั้นหรือยาวเพียงไรก่อน ว่าเราจะเดินจากที่นี่ไปถึงที่นั้นหรือถึงที่โน้น หรือตกแต่งทางจงกรมไว้ก่อนเดินอย่างเรียบร้อย สั้นหรือยาวตามต้องการ

วิธีเดินจงกรม ผู้จะเดินกรุณาไปยืนที่ต้นทางจงกรมที่ตนกำหนดหรือตกแต่งไว้แล้วนั้น พึงยกมือทั้งสองขึ้นประนมไว้เหนือระหว่างคิ้ว ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ที่ตนถือเป็นสรณะคือที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวของใจ และ

ระลึกถึงคุณของบิดามารดาอุปัชฌาย์อาจารย์ ตลอดท่านผู้เคยมีพระคุณแก่ตน จบลงแล้ว รำพึงถึงความมุ่งหมายแห่งความเพียรที่กำลังจะทำด้วยความตั้งใจเพื่อผลนั้น ๆ เสร็จแล้ว ปล่อยมือลง เอามือขวาทับมือซ้ายทาบกันไว้ใต้สะดือตามแบบพุทธรำพึง เจริญพรหมวิหาร ๔ จบแล้ว ทอดตาลงเบื้องต่ำ ท่าสำรวม ตั้งสติกำหนดจิตและธรรมที่เคยนำมาบริกรรม กำกับใจหรือพิจารณาธรรมทั้งหลาย ตามแบบที่เคยภาวนามาในท่าอื่น ๆ เสร็จแล้วออก เดินจงกรมจากต้นทางถึงปลายทางจงกรมที่กำหนดไว้ เดินกลับไปกลับมาในท่าสำรวม มีสติอยู่กับบทธรรมหรือสิ่งที่พิจารณาโดยสม่ำเสมอ ไม่ส่งจิตไปอื่นจากงานที่กำลังทำอยู่ในเวลานั้น

การเดินไม่พึงเดินไกวแขน ไม่พึงเดินเอามือขัดหลัง ไม่พึงเดินเอามือกอดอก ไม่พึงเดินมองโน้นมองนี่อันเป็นท่าไม่สำรวม การยืนกำหนดรำพึงหรือพิจารณาธรรมนั้น ยืนได้โดยไม่กำหนดว่าเป็นหัวทางจงกรมหรือย่านกลางทางจงกรม ยืนนานหรือไม่ ตามแต่กรณีที่ควรหยุดอยู่หรือก้าวต่อไป เพราะการรำพึงธรรมนั้นมีความลึกตื้นหยาบละเอียดต่างกันที่ควรอนุโลมตามความจำเป็น จนกว่าจะเข้าใจแจ่มแจ้งแล้วก้าวเดินต่อไป บางครั้งต้องยืนพิจารณาร่วมชั่วโมงก็มีถึงจะเข้าใจแจ่มแจ้งแล้วก้าวเดินต่อไป การเดินกำหนดคำบริกรรมหรือพิจารณาธรรมไม่นับก้าวเดิน นอกจากจะถือเอาก้าวเดินนั้นเป็นอารมณ์แห่งความเพียรก็นับก้าวได้ การทำความเพียรในท่าใด สติเป็นสิ่งสำคัญประจำความเพียรท่านั้น ๆ การขาดสติไปจากงานที่ทำเรียกว่าขาดความเพียรในระยะนั้น ๆ ผู้บำเพ็ญพึงสนใจสติให้มากเท่ากับสนใจต่อธรรมที่นำมาบริกรรม การขาดสติ แม้คำบริกรรมภาวนาจะยังติดต่อกันไปเพราะความเคยชินของใจก็ตาม แต่ผลคือความสงบของจิตจะไม่ปรากฏตามความมุ่งหมาย

การเดินจงกรมจะเดินเป็นเวลานานหรือไม่เพียงไร ตามแต่จะกำหนดเอง การทำความเพียรในท่าเดินก็ดี ท่ายืนก็ดี ท่านอนก็ดี ท่านั่งก็ดี อาจเหมาะกับนิสัยในบางท่านที่ต่างกัน การทำความเพียรในท่าต่าง ๆ นั้นเพื่อเปลี่ยนอิริยาบถไปในตัวด้วย ไม่เพียงมุ่งกำจัดกิเลสโดยถ่ายเดียว เพราะธาตุขันธ์เป็นเครื่องมือทำประโยชน์จำต้องมีการรักษา เช่นการเปลี่ยนอิริยาบถท่าต่าง ๆ เป็นความเหมาะสมสำหรับธาตุขันธ์ที่ใช้งานอยู่เป็นประจำ ถ้าไม่มีการรักษาด้วยวิธีต่าง ๆ ธาตุขันธ์ต้องกลับมาเป็นข้าศึกแก่เจ้าของจนได้ คือต้องพิกลพิการไปต่าง ๆ สุดท้ายก็ทำงานไม่ถึงจุดที่มุ่งหมาย

พระธุดงค์ท่านถือการเดินจงกรมเป็นงานประจำชีวิตจิตใจจริง ๆ โดยมากท่านเดินครั้งละหนึ่งชั่วโมงขึ้นไป ตอนเช้าหลังจังหันแล้วท่านเริ่มเข้าทางจงกรม กว่าจะออกมาก็ ๑๑ นาฬิกา หรือเที่ยง แล้วพักเล็กน้อย บ่ายหนึ่งโมงหรือสองโมงก็เข้าทางและเดินจงกรมต่อไปอีกจนถึงเวลาปัดกวาดที่พัก อาบน้ำ เสร็จแล้วเข้าเดินจงกรมอีกจนถึงหนึ่งถึงสองทุ่ม ถ้าไม่ใช่หน้าหนาวก็เดินต่อไปจนถึงสี่ถึงห้าทุ่ม ถึงจะเข้าที่พักทำสมาธิภาวนาต่อไป อย่างไรก็

ตามการเดินจงกรมกับนั่งสมาธิ ท่านต้องเดินนานนั่งนานเสมอเป็นประจำไม่ว่าจะพักอยู่ในที่เช่นไรและฤดูใด ความเพียรท่านเสมอตัวไม่ยอมลดหย่อนผ่อนตัวให้กิเลสเพ่นพ่านก่อกวนทำความรำคาญแก่ใจท่านนัก ท่านพยายามห้ำหั่นอยู่ทุกอิริยาบถ จึงพอเห็นผลจากความเพียรบ้าง ต่อไปก็เห็นผลไปโดยลำดับ

ขั้นเริ่มแรกที่ฤทธิ์กิเลสกำลังแข็งแรงนี้ลำบากอยู่บ้าง ดีไม่ดีถูกมันจับมุดลงหมอนสลบครอกไปไม่รู้สึก กว่าจะรู้สึกตัวขึ้นมามันเอาเครื่องในไปกินจนอิ่มและหนีไปเที่ยวรอบโลกได้หลายทวีปแล้ว จึงจะงัวเงียตื่นขึ้นมาและบ่นให้ตัวเองว่า เผลอตัวหลับไปงีบหนึ่ง วันหลังจะเร่งความเพียรให้เต็มที่ วันนี้ความโงกง่วงทำพิษจึงทำให้เสีย ความจริงคือกิเลสทำพิษนั่นเอง วันหลังยังไม่มองเห็นหน้ามันเลย ถูกมันจับมัดเข้าอีกแต่ไม่เข็ด เจ็บก็เจ็บแต่ไม่เข็ด คือกิเลสเฆี่ยนคนนี่แล นักภาวนาเคยถูกมันดัดมาพอแล้ว บ่นกันยุ่งว่าลวดลายไม่ทันมัน สมกับมันเคยเป็นอาจารย์ของคนและสัตว์ทั้งโลกมาเป็นเวลานาน

ตอนเริ่มฝึกหัดความเพียรทีแรกนี่แลตอนกิเลสโมโห พยายามบีบบังคับหลายด้านหลายทาง พยายามทำให้ขี้เกียจบ้าง ทำให้เจ็บที่นั่นปวดที่นี่บ้าง ทำให้ง่วงเหงาหาวนอนบ้าง ทำหาเรื่องว่ายุ่งไม่มีเวลาภาวนาบ้าง จิตกระวนกระวายนั่งภาวนาไม่ได้บ้าง บุญน้อยวาสนาน้อยทำไม่ได้มากนั่งไม่ได้นานบ้าง ทำให้คิดว่ามัวแต่นั่งหลับตาภาวนาจะไม่แย่ไปละหรืออะไร ๆ ไม่ทันเขา รายได้จะไม่พอกับรายจ่ายบ้าง ราวกับว่าก่อนแต่ยังไม่ได้ฝึกหัดภาวนาเคยมีเงินเป็นล้าน ๆ พอจะเริ่มภาวนาเข้าบ้าง ตัว "เริ่มจะ" เอาไปกินเสียหมด ยิ่งถ้าได้ภาวนาเข้าจริง ๆ ตัวกิเลสจะไม่ท้องใหญ่ปากกว้างยิ่งกว่ายักษ์ใหญ่เอาไปกินหมดละหรือ พอถูกกิเลสเท่านี้เข้าเกิดคันคายเจ็บปวดระบมไปทั้งตัว สุดท้ายยอมให้มันพาเถลไถลไปทางที่เข้าใจว่าไม่มียักษ์มีมาร แต่เวลากลับกระเป๋ามีเท่าไรเรียบวุธ ไม่ทราบอะไรมาเอาไป

คราวนี้ไม่บ่นเพราะไม่รู้จักตัวผู้มาขโมย ไม่ทราบว่าเป็นใคร เพราะกระเป๋าก็ติดอยู่กับตัวไม่เผลอไผลวางทิ้งไว้ที่ไหนพอขโมยจะมาลักไปได้ เป็นอันว่าเรียบตามเคยโดยไม่รู้จักต้นสายปลายเหตุ วันหลังไปใหม่ก็เรียบกลับมาอีก แต่จับตัวขโมยไม่ได้ นี่แลทางเดินของกิเลสมันชอบเดินแต้มสูง ๆ อย่างนี้แล จึงไม่มีใครจับตัวมันได้ง่าย ๆ แม้พระธุดงค์ไม่มีสมบัติอะไรก็ยังถูกมันขโมยได้ คือขโมยสมาธิจิตจนไม่มีสมาธิวิปัสสนาติดตัวนั่นแล ท่านเคยถูกมาแล้ว จึงได้รีบเตือนพี่น้องชาวพุทธทั้งหลายโปรดพากันระวังตัวเวลาเริ่มเข้าวัดเข้าวาหาศีลหาธรรมหาสมาธิภาวนา กลัวว่ามันจะมาขโมยหรือแย่งเอาตัวไปต่อหน้าต่อตาแล้วจับตัวไม่ได้ไล่ไม่มีวันจน ดังพระท่านถูกมาแล้ว ถ้าทราบไว้ก่อนบ้างจะพอมีทางระวังตัว ไม่สิ้นเนื้อประดาตัวไปเปล่าแบบไม่มีปี่มีขลุ่ยขับกล่อมให้อาณัติสัญญาณว่า กิเลสมากอบโกยเอาของดีไปใช้ไปทานเสียจนหมดตัว

ท่านที่เริ่มฝึกหัดใหม่ กรุณากำหนดเวลาในการเดินจงกรมเอาเอง แต่กรุณากำหนดเผื่อไว้บ้าง เวลากิเลสตัวร้อยเล่ห์พันลวงมาแอบขโมยเอาสิ่งของ จะได้เหลือคำภาวนาติดตัวไว้บ้าง *ขณะเดินจงกรมพึงกำหนดสติกับคำบริกรรมให้กลมกลืนเป็นอันเดียวกัน ประคองความเพียรด้วยสติสัมปชัญญะ มีใจแน่วแน่ต่อธรรมที่บริกรรม* เช่น กำหนดพุทโธให้จิตรู้อยู่กับพุทโธทุกระยะที่ก้าวเดินไปและถอยกลับมา ชื่อว่าผู้มีความเพียรในท่านั้น ๆ ไม่ขาดวรรคขาดตอนไปในระหว่างตามที่ตนเข้าใจว่าบำเพ็ญเพียร ผลคือความสงบเย็น ถ้าจิตไม่เผลอตัวไปสู่อารมณ์อื่นในระหว่างเสียก่อน ผู้ภาวนาต้องหวังได้ครองความสุขใจในขณะนั้นหรือขณะใดขณะหนึ่งแน่นอน ข้อนี้กรุณเชื่อไว้ก่อนก็ได้ว่า พระพุทธเจ้าและครูอาจารย์ที่ท่านสอนจริง ๆ ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์ ท่านไม่โกหกให้เสียเวลาและเปล่าประโยชน์แน่นอน

ก่อนท่านจะได้ธรรมมาสั่งสอนประชาชน ท่านก็คือผู้ล้มลุกคลุกคลานมาด้วยความลำบากทรมานผู้หนึ่งก่อนเราผู้กำลังฝึกหัด จึงไม่ควรสงสัยท่านว่าเป็นผู้ล้างมือคอยเปิบมาก่อนท่าเดียวโดยไม่ลงทุนลงรอนมาก่อน ทุนของพระพุทธเจ้าก็คือความสลบไสลไปสามหน ทุนของพระสาวกบางองค์ก็คือฝ่าเท้าแตกและเสียจักษุไปก็มีต่าง ๆ กัน แต่ได้ผลที่พึงทั้งเลิศทั้งประเสริฐทั้งอัศจรรย์เหนือโลก เป็นเครื่องสนองตอบแทนสิ่งที่เสียไปเพราะความเพียรอันแรงกล้านั้น ๆ ท่านข้ามโลกไปได้โดยตลอดปลอดภัยไร้ทุกข์ทั้งมวล ทั้งนี้เพราะการยอมเสียสละสิ่งที่โลกรักสงวนกัน ถ้าท่านยังมัวหึงหวงห่วงความทุกข์ความลำบากอยู่ ก็คงต้องงมทุกข์บุกโคลนโดนวัฏฏะอยู่เช่นเราทั้งหลายนี้แล จะไม่มีใครแปลกต่างกันในโลกมนุษย์

เราจะเอาแบบไหนดิ้นวิธีใดบ้าง จึงจะหลุดพ้นจากสิ่งไม่พึงปรารถนาทั้งหลายที่มีเกลื่อนอยู่ในท่านในเราเวลานี้ ควรฝึกหัดคิดอ่านตัวบ้างในขณะที่พอคิดได้อ่านได้ เมื่อเข้าสู่ที่คับขันและสุดความสามารถจะดิ้นรนได้แล้ว ไม่มีใครสามารถเข้าไปนั่งทำบุญให้ทานรักษาศีลทำสมาธิภาวนาอยู่ในกองฟืนกองฟอนในเตาแห่งเมรุได้ เห็นมีแต่ไฟทำงานแต่ผู้เดียวจนร่างกายเป็นเถ้าเป็นถ่านไปถ่ายเดียวเท่านั้น เราเคยเห็นอยู่ต่อหน้าต่อตาด้วยกัน ซึ่งควรสลดสังเวชและน่าฝังใจไปนาน

การเดินจงกรมนั่งสมาธิภาวนาคือการกลั่นกรองหาสิ่งที่เป็นสารคุณในตัวเรา ซึ่งเป็นงานสำคัญและมีผลเกินคาดยิ่งกว่างานอื่นใด จึงไม่ควรยอมให้กิเลสตัณหาอวิชชามาหลอกเล่นให้เห็นเป็นงานล่อลวงล่มจมป่นปี้ไม่มีชิ้นดี ความจริงก็คือตัวกิเลสเสียเองนั่นแลเป็นผู้ทำคนและสัตว์ให้ฉิบหายป่นปี้เรื่อยมา ถ้าหลงกลอุบายมันจนไม่สำนึกตัวบ้าง การกลั่นกรองจิตด้วยสมาธิภาวนาก็คือการกลั่นกรองตัวเราออกเป็นสัดเป็นส่วน เพื่อทราบว่าอันไหนจริงอันไหนปลอม อันไหนจะพาให้เกิดทุกข์ อันไหนจะพาให้เกิดสุข อันไหนจะพาไปนรก อันไหนจะพาไปสวรรค์ และอันไหนจะพาไปนิพพานสิ้นทุกข์ทั้งมวลนั่นเอง

ความจำเป็นที่เราทุกคนจะต้องเผชิญนี้มิใช่งานของพระพุทธเจ้า มิใช่งานของพระสาวกองค์ใด และมิใช่งานของศาสนาจะพึงโฆษณาให้คนเชื่อและนับถือเพื่อหวังผลจากการนั้น ธรรมประเสริฐสามดวงที่กล่าวถึงนั้นเป็นความสมบูรณ์ตลอดกาลอยู่แล้ว ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียจากใครและอะไรแม้แต่น้อย งานนั้นจึงตกเป็นงานของเราของท่านผู้ต้องเผชิญกับความจำเป็นอยู่เฉพาะหน้า จะพึงแสวงหาทางหลบหลีกปลีกตัวเต็มสติกำลังความสามารถของแต่ละราย เพื่อแคล้วคลาดไปได้เป็นพัก ๆ มิใช่จะนั่งนอนคอยสิ่งน่ากลัวทั้งหลายอยู่โดยไม่คิดอ่านอะไรบ้างเลย ราวกับหมูคอยขึ้นเขียงด้วยความเพลิดเพลินในแกลบรำเพราะเห็นแก่ปากแก่ท้องเพียงเท่านั้น เพราะชาติมนุษย์กับชาติสัตว์ตัวไม่รู้จักคิดอ่านไตร่ตรองอะไรเลยนั้น ผิดกันลิบลับราวกับฟ้ากับดิน ไม่ควรอย่างยิ่งที่จะปล่อยให้ร่างกายจิตใจ ไปทำหน้าที่ระคนคละเคล้ากันกับสัตว์ที่ไม่มีความหมายในสารคุณอะไร นอกจากกระเทียมและหัวหอมที่เป็นของคู่ควรกันกับสัตว์เหล่านั้นเท่านั้น

การกล่าวทั้งนี้มิได้มุ่งติเตียนทำลายท่านสุภาพชนทั้งหลาย ด้วยอรรถธรรมที่กล่าวมา แต่กล่าวมาเพื่อช่วยพยุงส่งเสริมจิตใจกายวาจาที่กำลังถูกสิ่งลามกตกโคลนมาทำหน้าที่เป็นนายเขียงสับยำเป็นอาหารอันอร่อยของมันต่างหาก เพื่อสติปัญญาจะได้สะดุดตัวทราบว่าเวลานี้เราตกอยู่ในสภาพเช่นไร จึงพยายามด้วยอุบายที่เห็นว่าจะพอเป็นเครื่องช่วยให้พ้นภัยจากมันบ้างสมเป็นพุทธศาสนิกชน ทางที่พอจะทราบได้ก็คือการหัดอ่านตัวเองด้วยสมาธิภาวนา ซึ่งเป็นอุบายที่ควรทราบได้ง่ายกว่าวิธีอื่น เพราะกิจนี้อยู่กับตัวทำหน้าที่อยู่ในตัวและคิดอ่านเรื่องของสัตว์โลกไปในตัวโดยตรง ผิดกับถูก ดีกับชั่ว สุขกับทุกข์ก็มีอยู่กับตัว เมื่ออ่านบ่อย ๆ ก็ค่อยทราบไปเอง เมื่อทราบตัวเองก็ต้องทราบเรื่องทุกข์ที่เกิดกับตัว จิตใจก็นับวันจะเด่นดวงและมีคุณค่าขึ้นราวกับสินค้าขึ้นราคานั่นแล

ใครหัดคิดหัดอ่านตัวเองมาก ๆ ผู้นั้นจะทราบหนทางหลบหลีกปลีกทุกข์ไม่เหมากันไปตลอดกาลดังที่เคยเป็นมา ความเห็นภัยในทุกข์ที่มีอยู่กับตัวก็นับวันจะเห็นไปโดยสม่ำเสมอ มีหนทางหลบหลีกภัยไปเรื่อย ๆ พ้นไปได้โดยลำดับ การเห็นทุกข์ก็เห็นอยู่กับตัวไปทุกระยะที่ทุกข์เกิดขึ้น แม้การพ้นทุกข์ก็ทราบว่าพ้นอยู่กับตัวด้วยกำลังสมาธิสติปัญญา พูดถึงความทุกข์ ความเป็นความตาย และภพชาติที่จะเผชิญกันมากน้อยเพียงไรก็ไม่วิตกกังวล เพราะได้ประมวลมารู้เห็นในขันธ์เฉพาะหน้าที่รวมรับรู้อยู่กับดวงใจเดียวที่กำลังฝึกซ้อมตัวอยู่ขณะนี้แล้ว ยังเป็นอยู่ก็เย็นใจเพราะคุณธรรมอยู่กับตัว แม้ตายไปก็มีสุคโตเป็นที่อยู่เสวย นี่คือผลของการทำสมาธิเดินจงกรมภาวนา สามารถยังผู้บำเพ็ญให้เกิดความรื่นเริงอาจหาญได้ผิดคาดผิดหมาย จึงเป็นกิจที่ควรทำเพื่อตัวเราเองไม่ควรประมาทซึ่งอาจเป็นภัยอย่างคาดไม่ถึง

การกำหนดจิตตั้งสติในเวลาเดินจงกรมกรุณาทำเป็นล่ำเป็นสัน สมที่เจตนามุ่งหน้าหาของดี การเดินจงกรมภาวนาเป็นการแสวงหาของดีที่ถูกทางไม่มีข้อควรตำหนิ นักปราชญ์ชมเชยกันทั่วโลก ควรพยายามทำจิตใจให้สงบในเวลานั้นจนได้ อย่าสักแต่ว่าทำ จะเห็นความประเสริฐอัศจรรย์ของตัวเอง คือจิตที่ถูกห่อหุ้มด้วยของเศษเดนทั้งหลาย จนขาดความสนใจว่าสิ่งที่ถูกหุ้มห่อนั้นไม่สำคัญ ยิ่งกว่าสิ่งเศษเดนที่หุ้มห่อ จึงมักพากันหลงไปกับสิ่งนั้นจนลืมสำนึกตัว

ความจริง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่กระเดื่องเลื่องลือในไตรภพตลอดมานั้น ก็ออกจากใจที่เป็นทั้งเหตุและผลอัศจรรย์ดังกล่าวมา คือใจดวงหลุดลอยจากของเศษเดนทั้งหลายออกมาแล้วนั่นแลที่มีพระนามว่าพระพุทธบ้าง พระสงฆ์บ้าง ตามอาการของผู้ทรง เมื่อปราศจากผู้ทรงแล้วก็เป็นธรรมล้วน ๆ ไม่มีคำว่าจิตว่าพระพุทธเจ้าอันเป็นสมมุติขั้นสูงสุดอยู่ในนั้นอีกเลย เหลือแต่คำว่า "ธรรม" พระนามนี้ก็เป็นสมมุติขั้นสูงสุดอีกพระนามหนึ่ง แต่จำต้องทรงพระนามนี้ไว้เป็นหลักใหญ่ของโลกผู้หวังพึ่งธรรม จนกว่าได้บรรลุถึงความไม่หวังพึ่งสิ่งใดแล้ว คำว่าธรรมกับผู้นั้นก็ทราบกันเองไม่มีทางสงสัยแม้ไม่เคยทราบมาก่อน

ดังนั้นคำว่า "จิต" ทั้งจิตท่านจิตเราย่อมเป็นเช่นเดียวกันทั้งโลก แต่สิ่งที่ทำให้จิตผิดกันไปต่าง ๆ จนคาดไม่ออกบอกไม่ถูก มองไม่เห็น พิสูจน์ไม่ได้ในสังคมสามัญของคนมีกิเลสนั้น เพราะสิ่งแวดล้อมทั้งหลายซึ่งมีมากและต่าง ๆ กันจนพรรณนาไม่จบเข้าเกี่ยวข้องพัวพัน จิตที่ถูกสิ่งเหล่านั้นปกคลุมคละเคล้าจนเป็นอันเดียวกันจึงเป็นจิตที่ผิดกันมาก จนไม่อาจทราบได้ว่าจิตนั้นมีความหนาบางจากสิ่งดังกล่าวมากน้อยเพียงไร และพิสูจน์ไม่ได้ว่าจิตของผู้นั้นเดิมมาจากภพชาติอะไรบ้าง มีอะไรปกคลุมหุ้มห่อมากที่สุด บรรดาที่มีนามว่ากิเลสหรือของเศษเดนแห่งท่านผู้วิเศษทั้งหลาย

ท่านผู้ใดพยายามชำระแก้ไขสิ่งดังกล่าวออกได้มากน้อยเพียงไร ย่อมได้รับความสุขมากน้อยตามเหตุที่ชำระได้ ถึงขั้นบริสุทธิ์ก็เป็นผู้สิ้นทุกข์ทางใจในท่ามกลางแห่งขันธ์ที่กำลังครองอยู่ ดังพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านที่ตรัสรู้และบรรลุธรรมแล้ว ย่อมทรงเสวยและเสวยวิมุตติสุขในขณะนั้นโดยไม่อ้างกาลสถานที่เลย ขอแต่กิเลสที่เป็นตัวข้าศึกแก่จิตใจได้สิ้นสูญไปก็พอแล้ว ฉะนั้นจึงมีเพียงกิเลสอย่างเดียวกั้นกางมรรคผลนิพพานไม่ให้จิตบรรลุถึงได้ นอกนั้นไม่มีอะไรหรือผู้ใดมีอำนาจกั้นกางได้ การสอนธรรมจึงสอนลงที่จิตซึ่งเป็นที่ซ่องสุมของกิเลสทั้งมวล ด้วยธรรมปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหลักใหญ่ในบรรดาธรรมแก้ไขบุกเบิก

การเดินจงกรม จึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะสามารถทำกิเลสให้หลุดลอยออกจากใจได้เช่นวิธีทั้งหลาย มีการนั่งสมาธิภาวนา เป็นต้น จึงควรสนใจฝึกหัดทำแต่บัดนี้เป็นต้นไป

เช่นเดียวกับงานทางโลกอันเป็นงานอาชีพ และงานเพื่อเกียรติแห่งสังคมมนุษย์ที่นิยมกัน ส่วนงานคือการทำความดีมีการเดินจงกรมเป็นต้นดังกล่าวมา เป็นงานพยุงตนทั้งภายในและภายนอก และเป็นงานพยุงเพื่อนมนุษย์และสัตว์ในโลกอีกด้วย ตามแต่กำลังความดีของแต่ละท่านละคนจะแผ่ความสุขให้โลกได้รับมากน้อยเพียงไร เช่น พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ทรงทำความร่มเย็นแก่โลกทั้งสามได้มากมหามาก ไม่มีท่านผู้ใดกล้าเป็นคู่แข่งได้ พระอรหันต์แต่ละองค์ทำความร่มเย็นให้แก่โลกได้มากพอประมาณรองพระพุทธเจ้าทั้งหลายลงมา และมากกว่าสามัญชนทำต่อกัน

สุภาพชนถ้าเป็นผู้ใหญ่มีอำนาจวาสนามาก ก็ทำประโยชน์แก่ประชาชนราษฎรได้มาก ราษฎรเคารพนับถือและยกย่องเป็นพ่อพระแม่พระผู้หนึ่ง และรักมากราวกับพ่อแม่ของตนจริงๆ ยิ่งมีผู้ใหญ่เป็นคนดีจำนวนมากเพียงไร ก็เป็นการแสดงออกแห่งความเจริญรุ่งเรืองของหมู่ชนมากเพียงนั้น ศาสนาและผู้ประกาศสอนธรรมการสงเคราะห์โลกด้วยวิธีต่าง ๆ โดยไม่คิดค่าตอบแทนในทางอามิสและสินจ้างรางวัลใด ๆ ชื่อว่าผู้สร้างความกระหยิ่มปริ่มด้วยความเมตตาวิหารธรรม และจงรักภักดีแก่ประชาชนได้รับไม่มีวันจืดจางอิ่มพอ หลับและตื่นเขาย่อมระลึกบูชาเป็นขวัญตาขวัญใจอยู่ตลอดเวลา ไปที่ไหนไม่เป็นภัยแก่โลก นอกจากสร้างบุญสร้างคุณแก่ผู้อื่นให้เต็มตื้นไปด้วยความปีติยินดีโดยทั่วกันถ่ายเดียวเท่านั้น

ศาสนากับผู้สงเคราะห์โลกด้วยธรรมและอามิส จึงเป็นเหมือนนายแพทย์และนางพยาบาลที่มีความสงสารเมตตาเที่ยวแจกยา และรักษาโรคให้หมู่ชนผู้จำเป็นที่ชีวิตอยู่กับยาและหมอ แม้เขาหายโรคแล้วแต่บุญคุณที่เขาระลึกต่อหมอผู้มีคุณนั้นจะไม่มีวันลืมเลย นี่แลอำนาจของความดี ไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ ย่อมมีความปรารถนาทั่วหน้ากัน *ความดีและศาสนาจึงมิได้เป็นของล้าสมัยดังที่บางคนเข้าใจ* ทั้งที่เขาก็ยังหวังพึ่งผู้อื่นอยู่ด้วยความกระหายต่อความเมตตาอารีของท่านผู้ใจบุญทั้งหลาย อันมีศาสนาเป็นแหล่งผลิตคนดี เพราะศาสนาเป็นแหล่งแห่งความดีทั้งมวล ถ้ามิใช่คนดีจะนำศาสนาออกสอนโลกไม่ได้แน่นอน *หลักศาสนาอย่างน้อยก็คือหัวใจของคนดีนั่นแล* ยิ่งกว่านั้นก็คือหัวใจของท่านที่บริสุทธิ์วิมุตติธรรมทั้งดวง ดังศาสดาของศาสนาพุทธเป็นต้น

จะเป็นใครอื่นมาจากที่ไหนที่จะมีแก่ใจและความสามารถ ใครบ้างที่มีแก่ใจเสียสละเพื่อหมู่ชนเหมือนหัวใจของเจ้าของศาสนาผู้นำธรรมออกสอนโลก ดังพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ทรงเสียสละเต็มพระทัยแล้ว และพระสาวกอรหันต์ของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ที่ทำประโยชน์แก่หมู่ชน ถ้าไม่ใช่ท่านผู้มีใจขาวสะอาดปราศจากความเห็นแก่ตัวแล้ว จะยอมเสียสละทุกอย่างเพื่อโลกไม่ได้เลย ข้อนี้น่าเชื่อเหลือเกิน แม้ไม่มีใครเชื่อด้วยก็ยอมโง่เชื่อคนเดียว เพราะเราท่านเกิดมาในโลกนี้ก็นานพอจะทราบความคับแคบ ความกว้างขวาง

ความเห็นแก่ตัว ความเห็นแก่ผู้อื่น เพื่อนฝูงที่เป็นมนุษย์ด้วยกันได้ดี เพราะต่างก็อยู่โลกอันเดียวกัน ความทุกข์สุกดิบเกี่ยวเนื่องกันอยู่ทุกวันเวลาอย่างแยกไม่ออก จะไม่ทราบเรื่องของกันนั้นเป็นไปไม่ได้ ต้องทราบแน่นอน

คนที่เบื่อหน่ายเกลียดชังกันก็เพราะทราบเรื่องของกัน คนที่รักชอบขอบใจตายใจเชื่อสนิทต่อกันก็เพราะทราบเรื่องของกัน การแสดงออกแห่งศาสนาของศาสดาแต่ละองค์ซึ่งเป็นการสะเทือนโลกธาตุ เพราะการปลุกปลอบใจสัตว์ทั้งหลายให้ตื่นจากหลับ ที่เคยจมอยู่ในกองกิเลสทั้งหลายให้ฟื้นตื่นตัวด้วยธรรมจักร ที่หมุนไปด้วยอริยสัจของจริงอันประเสริฐ ทำไมจะทราบไม่ได้ว่าบุคคลเช่นไรเป็นผู้ประกาศ และประกาศด้วยอัธยาศัยที่สัมปยุตด้วยอะไร ถ้าไม่สัมปยุตด้วยพระเมตตาตามหาคุณล้นโลกแล้ว ผู้เขียนก็ไม่ทราบจะเรียนอย่างไรจึงจะสมใจของท่านผู้อ่านทั้งหลาย ถ้าท่านเป็นเสมือนเรา ๆ ท่าน ๆ ที่ขุดค้นดูในตัวในใจเห็นแต่ความคับแคบตีบตัน ความเห็นแก่ตัวแบบเข้ากับใครไม่ได้นี้แล้ว ศาสนาและศาสดาจะไม่มีวันอุบัติขึ้นมาให้โลกได้กราบไหว้บูชาเป็นขวัญตาขวัญใจได้เลย

เท่าที่โลกยังเป็นโลกและมีคนดีคนชั่วสับปนกันอยู่ ไม่สูญปราชญ์ราชบัณฑิตไปจากพันธุ์มนุษย์ ก็เพราะอาศัยร่มเงาแห่งใจที่ขาวสะอาดของท่านผู้ไม่เห็นแก่ตัวกลัวคนอื่นจะดีกว่า มาชุบเลี้ยงชโลมไว้ด้วยด้วยศาสนธรรมนั่นเอง จึงพอมีคนดีไว้ประดับโลก การเกิดมาเป็นมนุษย์จึงไม่ควรคิดเอาง่าย ๆ ว่าเป็นภพที่เกิดได้ง่ายและตายยาก แต่อาจเป็นภพที่เกิดง่ายตายง่าย และเกิดยากตายง่ายเช่นเดียวกับสัตว์ทั่วไป เพราะชีวิตเป็นอยู่กับธาตุขันธ์เหมือนกัน ลมหายใจหยุดหมดความสืบต่อก็คือคนตายสัตว์ตายนั่นแล จะเรียกอย่างไรให้ยิ่งกว่านั้นไปอีกได้ จะมีความเที่ยงทนถาวรที่ไหนพอจะประมาทนอนใจไม่คิดอ่านเรื่องของตัว พอเป็นสุคตินิสัยสืบไปในอนาคต

วิธีนั่งสมาธิภาวนา

การกล่าววิธีเดินจงกรมมาก็มากพอควร จึงขอเริ่มอธิบายวิธีนั่งสมาธิภาวนาต่อไปพอเป็นหลักฐานของผู้เริ่มฝึกหัด เพราะงานทุกแขนงทุกชนิดย่อมมีแบบฉบับเป็นเครื่องดำเนิน งานสมาธิภาวนาก็จำต้องมีแบบฉบับเป็นหลักเกณฑ์ วิธีนั่งสมาธิภาวนาท่านสอนไว้ว่า พึงนั่งขัดสมาธิ คือนั่งขัดสมาธิตามแบบพระพุทธรูปองค์แทนศาสดา เอาขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย วางมือทั้งสองไว้บนตักหรือบนสมาธิ ตั้งกายให้ตรงธรรมดา อย่าให้ก้มนักเงยนัก อย่าให้เอียงซ้ายเอียงขวาจนผิดธรรมดา ไม่กดหรือเกร็งอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งอันเป็นการบังคับกายให้ลำบาก ปล่อยวางอวัยวะทุกส่วนไว้ตามปกติธรรมดา

แต่เวลาทำหน้าที่ภาวนาต่อไปแล้ว กรุณาทำความสนใจกับหน้าที่นั้นอย่างเดียว ไม่พึงกลับมาทำความกังวลรักษาท่าสมาธิที่กำหนดไว้เดิม โดยเกรงท่านั่งนั้นจะเคลื่อนจากอาการเดิม เป็นการก้มเกินไปหรือเงยเกินไป เอียงซ้ายเกินไป เอียงขวาเกินไป ซึ่งเป็นการกังวลกับอาการทางกายมากกว่าทางจิต สมาธิภาวนาจะดำเนินไปไม่สะดวก ดังนั้นพอเริ่มต้นทางจิตตภาวนาแล้ว จึงไม่ควรเป็นกังวลกับทางกาย ตั้งหน้าทำงานทางจิตต่อไปจนถึงวาระสุดท้ายแห่งการออกจากที่สมาธิภาวนา

การเริ่มต้นทางจิตตภาวนาพึงตั้งความรู้สึก คือ จิตลงเฉพาะหน้าที่เรียกว่าปัจจุบันธรรม อันเป็นทางรู้ความเคลื่อนไหวของจิตของธรรมารมณ์ต่างๆ ดีชั่วได้ดีในเวลานั้นมากกว่าเวลาอื่น ๆ คือ ตั้งจิตลงเฉพาะหน้า มีสติ คือ ความระลึกรู้อยู่กับใจอันเป็นการเตือนตนให้รู้ว่าจะเริ่มทำงานในขณะนั้น กรุณาระวังไม่ให้จิตส่งออกไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ ทั้งอดีต อนาคต ทั้งดีและชั่ว ที่นอกจากงานบริกรรมภาวนาซึ่งกำลังทำอยู่ในเวลานั้น

วิธีตั้งสติเฉพาะหน้า จิตเป็นผู้รู้โดยธรรมชาติเท่านั้น ไม่มีความแยบคายใคร่ครวญในตัวเอง เป็นเพียงรู้คิด รู้นึก รู้เย็น รู้ร้อน จากสิ่งสัมผัสต่าง ๆ เท่านั้น ไม่มีความแยบคายใคร่ครวญ ไม่รู้การพินิจพิจารณาและตัดสินว่าอะไรถูกอะไรผิดลงไปได้ คือ ไม่รู้จักผิดถูกชั่วดีโดยลำพังตนเอง *จึงต้องอาศัยสติและปัญญาตัวรู้ตัววินิจฉัยใคร่ครวญกำกับรักษา* เพราะสติปัญญามีอำนาจเหนือจิต สามารถรู้เท่าทันจิตที่คิดไปในอารมณ์ต่างๆ ได้ดี ฉะนั้นพึงกำหนดเอาสติ คือความระลึกรู้ชนิดหนึ่งที่มีอำนาจเหนือจิตนั้นมาไว้เฉพาะหน้า ทำหน้าที่กำหนดรู้และรักษาจิตไม่ให้ส่งไปอื่นจากอารมณ์ที่ภาวนา การมีสติรักษาจิตอยู่ทุกระยะนั้น สติสัมปชัญญะจะพึงเป็นสมบัติที่ควรได้รับในวาระนั้นหรือวาระต่อไปแน่นอน การภาวนาด้วยบริกรรมกับธรรมบทใดบทหนึ่งนั้น พึงให้เป็นไปตามจริตไม่ควรฝืน ธรรมบทใดเป็นที่สบายใจในเวลานั้น พึงนำธรรมบทนั้นมาบริกรรมภาวนาสืบต่อไปดังที่เคยอธิบายมาแล้ว

วิธีนึกคำบริกรรมภาวนา การนึกคำบริกรรมภาวนานั้น จะนึกกับธรรมบทใดบทหนึ่งตามนิสัยชอบดังกล่าวแล้วก็ได้ เช่น *พุทโธ ธัมโม สังโฆ ๆ ๆ* ๓ จบ แล้วกำหนดเอาเพียงบทเดียวติดต่อกันไปด้วยความมีสติ แต่จะกำหนดธรรมบทใดก็ตามนอกจากสามบทนี้ก่อนจะเจริญธรรมบทนั้น ๆ ทุกครั้ง ควรเจริญรำลึกธรรมสามบท คือ พุทโธ ธัมโม สังโฆ ๓ ครั้ง อันเป็นองค์พระรัตนตรัยก่อน จากนั้นค่อยบริกรรมบทที่ตนต้องการต่อไป เช่น อานาปานสติ หรืออัฐิ หรือตโจ เป็นต้น การที่ท่านให้มีคำบริกรรมภาวนาเป็นบท ๆ กำกับใจในเวลานั้นหรือเวลาอื่น ก็เพื่อเป็นอารมณ์เครื่องยึดของใจในเวลาต้องการความสงบ เพราะใจเป็นของละเอียดตามธรรมชาติ ทั้งยังไม่สามารถพึ่งตัวเองได้ เนื่องจากจิตยังไม่เป็นตัว

ของตัวโดยสมบูรณ์ดังพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่าน จำต้องมีบทเป็นคำบริกรรมเพื่อผูกใจหรือเพื่อเป็นอารมณ์ของใจเวลานั้น

การบริกรรมภาวนาในธรรมบทใดก็ตาม กรุณาอย่าคาดหมายผลที่จะพึงเกิดขึ้นในเวลานั้น เช่น ความสงบจะเกิดขึ้นในลักษณะนั้น นิมิตต่าง ๆ จะเกิดขึ้นในเวลานั้น หรืออาจจะเห็นนรกสวรรค์ขุมใดหรือชั้นใดในเวลานั้น เป็นต้น นั้นเป็นการคาดคะเนหรือด้นเดา ซึ่งเป็นการก่อความไม่สงบให้แก่ใจเปล่า ๆ ไม่เกิดประโยชน์อะไรจากการวาดภาพนั้นเลย และอาจทำใจให้ท้อถอยหรือหวาดกลัวไปต่าง ๆ ซึ่งผิดจากความมุ่งหมายของการภาวนาโดยถูกทางที่ท่านสอนไว้

ที่ถูกควรตั้งจิตกับสติไว้เฉพาะหน้า มีคำบริกรรมเป็นอารมณ์ของใจเพียงอย่างเดียวเท่านั้น โดยมีใจกับสติสืบต่ออยู่กับคำบริกรรม เช่น พุทโธ ๆ สืบเนื่องกันไปด้วยความมีสติและพยายามทำความรู้สึกตัวอยู่กับคำบริกรรมนั้น ๆ อย่าให้จิตเผลอตัวไปสู่อารมณ์อื่นระหว่างจิตสติกับคำบริกรรมมีความสืบต่อกลมกลืนกันได้เพียงไร ยิ่งเป็นความมุ่งหมายของการภาวนาเพียงนั้น ผลคือความสงบเย็นหรืออื่น ๆ ที่แปลกประหลาดไม่เคยพบเคยเห็น อันจะพึงเกิดขึ้นให้ชมตามนิสัยวาสนาในเวลานั้น จะเกิดขึ้นเอง เพราะอำนาจของการรักษาจิตกับคำบริกรรมไว้ได้ด้วยสตินั่นแล จะมีอะไรมาบันดาลให้เป็นขึ้นไม่ได้

ข้อควรสังเกตและระวังในขณะภาวนา โดยมากมักคิดและพูดกันเสมอว่าภาวนาดูนรกสวรรค์ ดูกรรมดูเวรของตนและผู้อื่น ข้อนี้ท่านที่มุ่งต่ออรรถธรรมสำหรับตัวจริง ๆ กรุณาสังเกตขณะภาวนาว่า จิตได้มีส่วนเกี่ยวข้องผูกพันกับเรื่องดังกล่าวเหล่านี้บ้างหรือไม่ ถ้ามีควรระวังอย่าให้มีขึ้นได้สำหรับผู้ภาวนาเพื่อความสงบเย็นเห็นผลเป็นความสุขแก่ใจ โดยถูกทางจริง ๆ เพราะสิ่งดังกล่าวเหล่านั้นมิใช่ของดีดังที่เข้าใจ แต่เป็นความคิดที่ริเริ่มจะไปทางผิด *เพราะจิตเป็นสิ่งที่น้อมนึกเอาสิ่งต่าง ๆ ที่ตนชอบได้แม้ไม่เป็นความจริง นานไปสิ่งที่น้อมนึกนั้นอาจปรากฏเป็นภาพขึ้นมาราวกับเป็นของจริงก็ได้* นี่รู้สึกแก้ยาก แม้ผู้สนใจในทางนั้นอยู่แล้วจนปรากฏสิ่งที่ตนเข้าใจว่าใช่และชอบขึ้นมาด้วยแล้ว ก็ยิ่งทำความมั่นใจหนักแน่นขึ้นไม่มีทางลดละ จะไม่ยอมลงกับใครง่าย ๆ เลย

จึงได้เรียนเผดียงไว้ก่อนว่าควรสังเกตระวังอย่าให้จิตนึกน้อมไปในทางนั้น จะกลายเป็นนักภาวนาที่น่าทุเรศเวทนา ทั้งที่ผู้นั้นยังทะนงถือความรู้ความเห็นของตัวว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องอยู่ และพร้อมจะสั่งสอนผู้อื่นให้เป็นไปในแนวของตนอีกด้วย จิตถ้าได้นึกน้อมไปในสิ่งใดแล้ว แม้สิ่งนั้นจะผิดก็ยังเห็นว่าถูกอยู่นั่นเอง จึงเป็นการลำบากและหนักใจแก่การแก้ไขอยู่ไม่น้อย เพราะจิตเป็นของละเอียดมากยากที่จะทราบได้กับบรรดาอารมณ์ที่จิตเข้าเกาะเกี่ยว ว่าเป็นอารมณ์ดีหรือชั่วประการใด นอกจากท่านที่เชี่ยวชาญทางด้านภาวนาซึ่งเคยผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ มาแล้วอย่างโชกโชน เช่น อาจารย์มั่นเป็นต้นนั้น ท่านพอตัว

เสียทุกอย่างไม่ว่าภายในภายนอก ท่านคลี่คลายดูโดยละเอียดทั่วถึงไม่มีทางสงสัย จึงสมนามที่ท่านเป็นอาจารย์หรือครูชั้นเอกในการสอนธรรมกรรมฐานแก่บรรดาศิษย์

ท่านผู้ใดจะมีความรู้ความเห็นในด้านภาวนามากน้อย ทั้งภายในภายนอกมาเพียงไร เวลาเล่าถวายท่านจบลงแล้ว จะได้ยินเสียงท่านแสดงออกด้วยความเข้มข้นมั่นใจในความรู้ความเห็นของท่านเองอย่างจับใจและหายสงสัย ทั้งท่านที่มาเล่าถวายและบรรดาศิษย์ที่แอบฟังอยู่ที่นั้น ทั้งเกิดความรื่นเริงในธรรมนั้นสุดจะกล่าว แม้ผู้นั้นจะยังสงสัยในบางแขนงขณะท่านอธิบายจบลงแล้ว ได้แยกแยะเรียนความรู้ความเห็นของตนให้ท่านฟังซ้ำอีก ท่านจะชี้แจงเหตุผลของสิ่งนั้น ๆ ให้ฟังทันทีด้วยความมั่นใจที่ท่านเคยผ่านมาแล้ว

ท่านจะว่าท่านองค์นั้นว่าท่านลงไปงมกองมูตรกองคูถอยู่ทำไม ผมเคยงมมาก่อนท่านแล้ว และล้างมือด้วยสิ่งซักฟอกต่าง ๆ ตั้งสามวันก็ยังไม่หายกลิ่น และท่านยังขยันนำสิ่งนั้นมาทาตัวชโลมศีรษะโดยเข้าใจว่าเป็นน้ำหอมอยู่หรือ นั่นคือกองมูตรคูถที่เขาถ่ายมาได้สองสามวันแล้วซึ่งกำลังส่งกลิ่นฉุนเต็มที่ ท่านอย่ากล้าหาญอวดเก่งไปสูดดมเล่นเดี๋ยวน้ำในบ่อจะหมด แต่สิ่งที่ท่านนึกว่าหอมนั้นจะยังไม่หายกลิ่นจะว่าผมไม่บอก ผมเคยโดนมาแล้วจึงได้เข็ดและรีบบอก กลัวท่านจะโดนเข้าไปอีก ถ้าไม่มีน้ำล้างอาจร้ายกว่าผมที่เคยโดนมา ทั้งที่มีน้ำล้างยังแย่และเข็ดอยู่จนป่านนี้ ดังนี้ ซึ่งเป็นคำที่ออกรสอย่างยิ่งสำหรับผู้เขียนซึ่งมีนิสัยหยาบ ท่านผู้มีนิสัยละเอียดอาจเกิดความขยะแขยงไม่น่าฟัง แต่การที่ท่านแสดงเช่นนั้นเป็นคำยืนยันอย่างหนักแน่นแม่นยำในใจ ทั้งทางผิดและทางถูกที่ท่านเคยผ่านมาให้ผู้มาศึกษาฟัง และหายสงสัยในสิ่งที่ตนยังเห็นว่าถูกว่าดีนั้น แล้วพยายามติดตามท่านด้วยความแน่ใจ จะไม่โดนกองมูตรกองคูถอีก ซึ่งร้ายกว่าคำที่ท่านชี้แจงให้ฟังที่คิดว่าเป็นคำหยาบเสียอีก

การยกธรรมท่านมาแทรกบ้าง ก็เพื่อท่านนักอบรมทั้งหลายจะได้นำไปเป็นข้อคิดว่าความรู้ทางด้านภาวนานี้ไม่สิ้นสุดอยู่กับผู้ใดที่พอจะยืนยันได้ทีเดียว โดยมิได้ไตร่ตรองหรือไต่ถามผู้รู้มาก่อนเสียก่อน นอกจากท่านที่ชำนิชำนาญมาอย่างเต็มภูมิแล้ว นั่นไม่นับเข้าในจำพวกที่กำลังเห็นกองมูตรคูถที่ท่านตำหนิว่าเป็นของดี แล้วชื่นชมในความรู้ความเห็นของตน แม้ผู้เขียนเองก็เคยอวดเก่งในความหางอึ่งของตนและถกเถียงท่านแบบตาแดงมาแล้วจนไม่อาจนับได้ว่ากี่ครั้งกี่หนเพราะทำอยู่เสมอ รู้ขึ้นมาอยู่เสมอและสำคัญตัวว่าถูกอยู่เสมอคำถกเถียงท่านทุกประโยคที่ตนเข้าใจว่าถูกต้องดีแล้ว เหมือนยื่นไม้แต่ละชิ้นให้ท่านตีเอา ๆ จนแทบศีรษะไม่มีผมเหลือค้างอยู่นั่นแล จึงจะได้ความฉลาดอันแหลมคมและความดีจากปัญหาขุยไม้ไผ่ (ปัญหาฆ่าตัวเอง) ของตนที่ถือว่าถูกว่าดีมาจากที่ไหน นอกจากท่านตีเอาอย่างถนัดมือ แล้วก็ยื่นยาใส่แผลที่ถูกตีมาให้ไปใส่แผลเอาเองเท่านั้น จะได้ดีกรีอะไรมาจากความฉลาดหางอึ่งนั้นเล่า

ที่ว่าท่านยื่นยามาให้ไปใส่แผลเอาเองนั้น ได้แก่ท่านแก้ความรู้ความเห็นทางด้านภาวนาที่ตนสำคัญผิดไปนั้น แล้วเรากลับยอมเห็นตามท่าน กว่าจะยอมลงได้ด้วยเหตุและผล ก็ถูกท่านเข่นเอาเจ็บพอเข็ดหลาบที่เรียกว่าถูกตีนั่นแล ฉะนั้นจึงเรียนไว้เพื่อทราบว่าคนที่รู้แล้วกับคนที่ยังหลงอยู่ในกองกิเลสนั้นผิดกันอยู่มาก ถ้าไม่ใช่ผู้รู้มาแก้ความรู้ความเห็นผิดนั้น ปล่อยให้เฉพาะพวกที่เก่ง ๆ แก้กันเอง ที่นั้นจะต้องกลายเป็นเวทีมวยฝีปากที่ไม่ยอมลงกันได้ แบบไม่มีใครกล้าจองตั๋วเข้าฟังด้วยได้แน่นอน เพราะกลัวจะไปเหยียบน้ำลายของนักมวยฝีปากบนเวทีเสียจนลื่น และเลอะไปทั้งตัวโดยไม่มีผลดีอะไรติดตัวมาบ้างเลย

ทั้งนี้เพราะความรู้ภายในจากการภาวนาเป็นความสลับซับซ้อนมาก ยากจะกำหนดได้ว่าอันไหนถูกอันไหนผิด ผู้ปฏิบัติที่ไม่มีครูอาจารย์คอยอบรมสั่งสอนต้องลูบคลำ ผิดก็คลำ ถูกก็คลำ คลำทั้งน้ำทั้งเนื้อ ทั้งเปลือกทั้งกระพี้ ทั้งรากแก้วรากฝอย ทั้งกิ่งทั้งใบเอาไปทำบ้านเรือน คือเครื่องอยู่ของจิตที่ภาคภูมิใจด้วยไม้ทั้งต้น แล้วก็ชมว่าสวยงามเอาเองทั้งที่คนอื่นดูไม่ได้ การปฏิบัติภาวนาที่ไม่ใช้วิจารณญาณก็เป็นทำนองนี้เหมือนกัน อะไร ๆ ก็จะเหมาเอาเสียว่าถูกไปหมด เวลาระบายออกมาให้ผู้อื่นฟังกับปากกับหูตัวเองซึ่งอยู่ใกล้ ๆ แทบติดกัน ก็ไม่ยอมฟังว่าที่พูดไปนั้นถูกหรือผิดประการใดบ้าง แต่จะเข้าใจว่าถูกและพูดฟุ้งไปทีเดียว ความเสียหายจึงไม่เปื้อนเฉพาะผู้ไม่พิจารณาสำรวมให้รอบคอบและรู้จักประมาณเพียงเท่านั้น ยังมีส่วนแปดเปื้อนเลอะเลือนแก่วงพระศาสนาอันเป็นจุดส่วนรวมอีกด้วยจึงควรสำรวมระวังไว้ให้มากเป็นการดี

ขณะนึกคำบริกรรมภาวนาที่เป็นความถูกต้อง ท่านนักภาวนาควรสนใจกับคำบริกรรมของตน โดยเฉพาะในขณะนั่งบริกรรมภาวนาไม่ควรเป็นกังวลกับท่านั่งที่กำหนดไว้ถูกต้องแต่ต้นแล้ว คือขณะภาวนาที่กำลังทำความกำหนดจดจ่อกับงานที่ทำนั้น กายอาจเอียงหน้าเอียงหลังเอียงซ้ายเอียงขวาไปบ้าง เพราะขาดความสนใจกับกาย เวลานั้นมีความสนใจกับการภาวนาโดยเฉพาะ ดังนั้นแม้กายจะเอียงไปบ้างก็ตาม แต่จิตขออย่าให้เอียงไปจากอารมณ์ภาวนาเป็นการดี เพราะจุดสำคัญที่ต้องการจริง ๆ อยู่กับภาวนา ถ้าจิตมากังวลกับกายอยู่เรื่อย ๆ กลัวจะเอนหน้าเอียงหลัง ทำให้จิตเผลอตัวจากคำภาวนา ไม่อาจเข้าสู่ความละเอียดเท่าที่ควรได้ตามกำลังของตน

เพื่อให้จิตได้ทำหน้าที่เต็มความสามารถของตนในเวลานั้น จึงไม่ควรกังวลกับกายภายนอก แต่ควรทำความจดจ่อต่อคำภาวนาอย่างเดียว จนจิตสงบและรู้เหตุรู้ผลของตนได้ตามความมุ่งหมาย แม้ขณะที่จิตสงบรวมลงสู่ภวังค์คือที่พักผ่อน ตัวหมดความรู้สึกกับสิ่งภายนอกมีกายเป็นต้นก็ตาม เวลาจิตถอนขึ้นมาแล้วเห็นกายเอนเอียงไปในลักษณะต่าง ๆ ก็ไม่ควรสงสัยข้องใจว่ากายนั้นไม่เที่ยงตรงตามที่กำหนดไว้ การกังวลทางกายและกังวลทางใจ นอกจากก่อความวุ่นวายให้แก่จิตที่ไม่รู้หน้าที่ของตนแล้ว ผลที่จะพึงได้รับเวลานั้นจึงไม่

มีอะไรปรากฏยิ่งไปกว่า กายกับใจเกิดยุ่งกันในเวลาภาวนาโดยไม่รู้สึกตัว จึงควรทำความเข้าใจไว้แต่ขณะเริ่มลงมือภาวนา

ที่ตั้งฐานสูงต่ำแห่งอารมณ์ของจิต กรรมฐานบางประเภทอันเป็นอารมณ์ของจิตย่อมมีฐานเป็นตัวอยู่แล้ว เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน มีฐานเป็นของตัวอยู่โดยเฉพาะ ส่วนหนังบางส่วนที่ถูกกำหนดเป็นฐาน ย่อมทราบว่าอยู่ในที่เช่นไร สิ่งที่ถูกกำหนดนั้น ๆ พึงทราบไว้ว่ามีอยู่ อารมณ์แห่งกรรมฐานในที่เช่นนั้น ๆ สูงหรือต่ำประการใด สิ่งนั้น ๆ มีฐานของตนที่เป็นอยู่ตายตัว เช่น ฟันมีอยู่ในมุขทวาร ผมตั้งอยู่บนศีรษะมีส่วนสูงเป็นที่อยู่ นอกนั้นเช่น หนัง ผม ขน เอ็น กระดูก มีอยู่ในที่ทั่วไปตามแต่จะกำหนดเอาอาการใดเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน และอาการนั้น ๆ ตั้งอยู่ในที่เช่นไร เวลากำหนดสิ่งนั้น ๆ เป็นอารมณ์ตามฐานของตนที่ตั้งอยู่สูงหรือต่ำประการใด กรุณาทราบไว้ตามฐานของสิ่งนั้น ๆ

เวลากำหนดอาการใดอาการหนึ่งที่กล่าวมาเป็นอารมณ์ในขณะภาวนา พึงกำหนดเฉพาะอาการนั้นเป็นสำคัญกว่าความสูงหรือต่ำที่กำหนดไว้เดิม เช่นเดียวกับท่านั่งสมาธิที่เอนเอียงไปบ้างไม่สำคัญ ความสูงหรือต่ำที่เรากำหนดไว้เดิมอย่างไร ก็ปล่อยตามสภาพเดิม อย่ายกกรรมฐานที่เคยกำหนดแล้วว่าอยู่ในที่เช่นนั้นมาตั้งใหม่เรื่อย ๆ โดยเข้าใจว่าเคลื่อนจากที่เดิม ถ้ายกมาตั้งใหม่ตามความสำคัญของใจ จะทำให้เป็นกังวลไปกับฐานนั้น ๆ ไม่เป็นอันกำหนดภาวนากับกรรมฐานบทนั้นได้อย่างถนัดชัดเจน เช่น กำหนดกระดูกศีรษะและเพ่งสิ่งนั้นเป็นอารมณ์ จนปรากฏเห็นเป็นภาพชัดเจนเหมือนกับดูด้วยตาเนื้อ แต่แล้วเกิดความสำคัญขึ้นว่ากระดูกศีรษะนั้นได้เคลื่อนจากฐานบนมาอยู่ฐานล่างซึ่งผิดกับความจริง แล้วกำหนดใหม่ ดังนี้เป็นต้น ซึ่งเป็นการสร้างความลูบคลำสงสัยให้แก่ใจอยู่เสมอ ไม่มีเวลาพิจารณาอาการนั้น ๆ ให้แนบสนิทลงได้

ที่ถูกควรกำหนดอาการนั้น ๆ ให้อยู่ในความรู้สึกหรือความเห็นภาพแห่งอาการนั้น ๆ ด้วยความรู้สึกทางสติไปตลอดสาย แม้ภาพของอาการนั้น ๆ จะแสดงอาการใหญ่ขึ้นหรือเล็กลงหรือแสดงอาการแตกสลายไป ก็ควรกำหนดรู้ไปตามอาการของมัน โดยไม่คำนึงถึงความสูงต่ำที่เคยกำหนดไว้เดิม การทำอย่างนี้จะทำให้จิตแนบสนิทและเกิดความสลดสังเวชไปกับอาการที่กำหนด ซึ่งแสดงอาการแปรสภาพให้เห็นอย่างเต็มใจ

การกำหนดลมหายใจและฐานที่ตั้งของลมก็เหมือนกัน เมื่อกำหนดลมทีแรกได้กำหนดไว้ในที่เช่นไร เช่น กำหนดที่ดั้งจมูกเป็นต้น เวลาดูลมเพลินไปด้วยความสนใจอาจเกิดความสงสัยขึ้นมาในเวลานั้นได้ว่า ลมได้เคลื่อนจากดั้งจมูกไปอยู่ในฐานอื่นเป็นต้น แล้วตั้งลมที่ดั้งจมูกใหม่ดังนี้ เรียกว่าก่อกวนตัวเองด้วยความสำคัญ จะไม่เกิดผลได้เลย เพราะความสงสัยมาแย่งเอาไปเสียหมด เพื่อความถูกต้องและหายกังวลในฐานต่าง ๆ จึงควรปฏิบัติตามที่กล่าวมาในอาการอื่น ๆ คือพึงทำความรู้ชัดในกองลมที่ผ่านเข้าผ่านออกด้วย

สติทุกระยะไปจนถึงที่สุดของลม แม้ฐานของลมจะปรากฏว่าสูงต่ำ หรือผิดฐานเดิมไปตามความเข้าใจก็ตาม จะไม่ทำให้การกำหนดนั้นเสียไปแม้แต่น้อยเลย ยิ่งจะทำให้จิตกับลมสนิทแนบต่อกันไปตลอดที่สุดของการภาวนาหรือที่สุดของลม

ลมหายใจดับไปในความรู้สึก ขณะภาวนาอานาปานสติในบางครั้ง ที่สุดของลมคือดับไป ที่สุดของใจคือรวมลงสนิท หมดความรับผิดชอบกับลม ตั้งอยู่เป็นเอกจิตคือมีอารมณ์เดียว เพียงรู้อย่างเดียวไม่เกี่ยวกับสิ่งใดต่อไปอีก ที่เรียกว่าจิตรวมสนิททางสมาธิภาวนา แต่ผู้ภาวนาอานาปานสติ เมื่อเข้าถึงลมละเอียดและลมดับไปในความรู้สึกขณะนั้นเกิดตกใจด้วยความคิดหลอกตัวเองว่า “ลมดับต้องตาย” เพียงเท่านี้ลมก็กลับมีมา และกลายเป็นลมหยาบไปตามเดิม จิตก็หยาบ สุดท้ายการภาวนาก็ไม่ก้าวไปถึงไหน คงได้เพียงขั้นกลัวตายแล้วถอยจิตถอยลมขึ้นมาหาที่ที่ตนเข้าใจว่าจะไม่ตายนี้เท่านั้น การภาวนาแบบนี้มีมากรายในวงปฏิบัติ จึงได้เรียนไว้บ้าง เพราะอาจเกิดมีแก่ท่านที่ภาวนาอานาปานสติเป็นบางราย แล้วอาจเสียท่าให้กับความหลอกลวงนี้ได้

การภาวนาเพื่อเห็นความจริงกับลมในอานาปานสติ กรุณากำหนดลมด้วยสติจนถึงที่สุดของลมและของจิต จะเห็นความอัศจรรย์อย่างเด่นชัดขณะผ่านความกลัวตายในระยะที่เข้าใจว่าลมดับไปแล้วด้วยความกล้าหาญ คือ ขณะเจริญอานาปานสติไปถึงลมละเอียดและลมดับไปในความรู้สึกขณะนั้น โปรดทำความเข้าใจว่า แม้ลมจะดับไปจริง ๆ ก็ตาม เมื่อความรู้สึกคือใจยังครองตัวอยู่ในร่างนี้ อย่างไรก็ไม่ตายแน่นอน ลมจะดับก็จงดับไป หรืออะไร ๆ ในกายจะดับไปตามลมก็จงดับไปตามธรรมชาติของตน สำหรับใจผู้ไม่ดับไม่ตายไปกับสิ่งเหล่านั้น จะกำหนดดูให้รู้ทุกอย่างบรรดาที่ผ่านเข้ามาในความรู้สึกขณะนี้ แต่จะไม่เป็นกังวลกับอะไรที่เป็นสภาพเกิด ๆ ดับ ๆ

เพียงเท่านี้จิตจะตัดความกลัวและกังวลต่าง ๆ ที่เคยสั่งสมไว้ออกได้อย่างไม่คาดฝัน และสงบลงถึงฐานของสมาธิโดยไม่มีอะไรมากีดขวางได้เลย สิ่งที่เป็นอุปสรรคกีดขวางขณะลมจะดับหรือขณะลมดับไป ก็มีเฉพาะความกลัวตายเท่านั้นเอง พอผ่านอุปสรรคนี้ไปได้ด้วยอุบายดังกล่าวเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ครั้งต่อไปความกลัวหายหน้าไปเลยไม่อาจกลับมาหลอกได้อีก เราจึงพอมองเห็นเล่ห์เหลี่ยมของกิเลสได้ชัดตอนนี้แล ครั้นแล้วเราก็ไม่เห็นตายดังความคาดคิด ก็ยิ่งทำให้เห็นตัวมารที่แสนปั้นเรื่องขึ้นหลอกได้ชัดเจน ฉะนั้นท่านที่ภาวนาอานาปานสติ กรุณาจำหน้ามารตัวนี้ไว้ด้วยดี เวลาเจอกันในวันข้างหน้าจะได้ทราบวิธีหลบหลีกแก้ไข และดำเนินไปได้โดยสะดวกจนถึงฝั่งแห่งความปลอดภัยไร้ทุกข์ทั้งมวล ดังองค์ศาสดาท่านที่ทรงดำเนินธรรมบทนี้มาก่อนจนได้ตรัสรู้และนิพพานด้วยธรรมบทนี้เป็นบาทฐาน

ภวังคจิต คำว่าจิตตกภวังค์ บางท่านอาจไม่เข้าใจ จึงขออธิบายไว้บ้างเล็กน้อย คำว่า *ภวังค์* แปลอย่างป่า ๆ ตามนิสัยที่ถนัดใจ จึงขอแปลว่า *องค์แห่งภพ* หรือเรือนพักเรือนนอนของอวิชชามาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์แสนกัปนับไม่ถ้วน คำว่า จิตตกภวังค์ คือ อวิชชารวมตัวเข้าไปอยู่ในที่แห่งเดียว ไม่ทำงานและไม่ใช้สมุนให้ออกเที่ยวล่าเมืองขึ้นตามสายทางต่าง ๆ นั่นแล ทางออกทางเข้าของสมุนอวิชชา คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เมืองขึ้นของอวิชชา คือ รูปร้อยแปด เสียงร้อยแปด กลิ่นร้อยแปด รสร้อยแปด เครื่องสัมผัสร้อยแปด ซึ่งล้วนเป็นที่รักชอบของอวิชชาทั้งสิ้น สมุนของอวิชชา คือ ราคะตัณหาโดยอาศัย สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้ เป็นเครื่องมือช่วยจัดการงานต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความหวัง

ขณะที่จิตตกภวังค์ด้วยกำลังของสมาธิ อวิชชาก็พักงานไปชั่วระยะหนึ่ง พอจิตถอนขึ้นมาก็เริ่มทำงานอีกตามหน้าที่ของตน แต่ไม่รุนแรงเหมือนที่ยังไม่ถูกหักแข้งหักขาจากสมาธิภาวนา ดังนั้นสมาธิภาวนาจึงเป็นเครื่องมือตัดกำลังของอวิชชาได้ดี เพื่อปัญญาจะได้ทำการกวาดล้างไปโดยลำดับ จนไม่มีอวิชชาเหลืออยู่ภายในใจ คำว่าภวังคจิตนี้ เริ่มทราบได้จากการภาวนาเมื่อจิตรวมสงบตัวลงไป พอถอนออกมา เรียกว่าจิตออกจากภวังค์ และเริ่มยุ่งไปกับเรื่องร้อยแปดที่อวิชชาเป็นผู้บงการ ไม่มีวันสำเร็จเสร็จสิ้นลงไป ฉะนั้นจึงไม่มีงานใดจะยืดยาวจนสืบสาวราวเรื่องหาเหตุผลต้นปลายไม่ได้ เหมือนงานของอวิชชาที่แผ่กระจายไปทุกแห่งหนตำบลหมู่บ้านตลอดโลกสงสาร และกล้าได้กล้าเสียต่องานของตน

รักชังเกลียดโกรธ เป็นงานประจำของอวิชชาไม่มีรังเกียจ พอใจทั้งรักทั้งชัง พอใจทั้งเกลียดทั้งโกรธ แม้จะมีความทุกข์ทรมานแก่ผู้รับใช้เพียงไร อวิชชาเป็นไม่ยอมให้ถอย ยุให้รักให้ชัง ให้เกลียดให้โกรธ จนผู้รับผลเกิดความฉิบหายป่นปี้ไปเพราะสิ่งเหล่านี้ อวิชชาก็ไม่ยอมเห็นใจและสงสาร บังคับให้ทำจนผู้รับใช้แหลกลาญไปกับมัน นั่นแลคือความเป็นธรรมของอวิชชาทุก ๆ อวิชชาที่มีอยู่ในใจสัตว์โลก งานที่อวิชชาพาให้ทำนั้นไม่มีวันสิ้นเสร็จสำเร็จเหมือนงานอื่น ๆ นอกจากแตกแขนงกว้างขวางออกไปเรื่อย ๆ ไม่มีวันเวลาเป็นกฎเกณฑ์ขอบเขตเท่านั้น

ผู้มีธรรมในใจ เช่น ผู้มีสมาธิปัญญาบ้าง จึงพอเห็นโทษของอวิชชาที่พาทำงานไม่หยุด ดังนั้นเมื่อจิตรวมลงสู่ภวังค์ที่เรียกว่าอวิชชาพักงานชั่วคราว จึงปรากฏมีความสุขสบายหายห่วงไปพักหนึ่ง ตอนที่จิตพักงานนี้แลที่พอเห็นโทษแห่งความหมุนของตนที่มีอวิชชาอยู่หลังฉาก ซึ่งความหมุนนั้นผิดธรรมดาที่อยู่ในภวังค์มากมาย ขณะที่จิตถอนขึ้นมาใหม่ ๆ ใจก็ยังมีความสงบเย็นอยู่ด้วยกำลังของสมาธิหล่อเลี้ยง จิตมีความสงบเพราะสมาธิมากเพียงไร ก็เห็นโทษแห่งความวุ่นวายของอวิชชาเป็นเหตุมากเพียงนั้น ด้วยเหตุนี้ผู้

ปฏิบัติจึงมักติดสมาธิจนไม่สนใจจะแก้ด้วยวิธีใด ๆ เพราะเป็นความสงบเย็นมากพอให้ติดได้ สุดท้ายจิตกลับเห็นโทษแห่งความวุ่นวายเพราะอวิชชา แต่ก็ติดในสมาธิซึ่งเป็นบ้านพักเรือนนอนของอวิชชาจนได้ เพราะไม่มีทางออกซึ่งเห็นว่าดีกว่านี้ นี่แลผู้ปฏิบัติจะเห็นคุณของสติปัญญาอย่างถึงใจ ก็มาเห็นตอนพยายามถอดถอนทำลายอวิชชานี่แล เพราะนอกจากสติกับปัญญาแล้ว ไม่มีเครื่องมือใดสามารถทำลายได้

ภวังคจิตจะสูญสิ้นไปได้เมื่อไร ภวังคจิตไม่มีวันสูญสิ้นไปโดยลำพัง เพราะเป็นแหล่งสร้างภพสร้างชาติสร้างกิเลสตัณหามานาน และทางเดินของอวิชชาก็คือการสร้างภพชาติบนหัวใจสัตว์โลกอยู่ตลอดไป ไม่มีวันเกียจคร้านและอิ่มพอ ผู้ปฏิบัติถ้ายังรักสงวนภวังคจิตและรักฐานแห่งสมาธิของตนอยู่ ไม่คิดหาทางขยับตัวเข้าสู่ปัญญา เพื่อสอดส่องดูตัวอวิชชาที่เปรียบเหมือนนางบังเงาอยู่ในจิต หรือในภวังคจิตในสมาธิ ก็เท่ากับเป็นสมุนของภพชาติอยู่เรื่อยไปไม่มีวันพ้นไปได้

ถ้าต้องการหลุดพ้น ก็ต้องสร้างสติปัญญาขึ้นกับใจจนคล่องแคล่วแกล้วกล้าสามารถทำลายภวังคจิตอันเป็นตัวภพชาตินั้นเสีย ภวังคจิตก็สลายหายซากไปเอง ผู้จะทราบภวังคจิตได้ ต้องเป็นผู้มีสมาธิอันมั่นคงและมีสติปัญญาอันแหลมหลัก เข้าเขตข่ายแห่งมหาสติมหาปัญญานั่นแล นอกนั้นไม่สามารถทราบได้ แม้เรียนจบพระไตรปิฎก ก็ไม่พ้นจากความพกเอาความรู้อวิชชาไว้อย่างเต็มพุงไปได้ เครื่องมืออันยอดเยี่ยมก็คือมหาสติมหาปัญญา นี่แลเป็นเครื่องสังหารทำลายภวังคจิตภวังคอวิชชา พระป่าก็เขียนไปตามนิสัยป่าอย่างนั้นเอง กรุณาอย่าได้ถือสาและยึดเป็นหลักเป็นเกณฑ์นักเลย เพราะพูดไม่มีแบบมีฉบับเป็นเครื่องยืนยันรับรอง เวลาปฏิบัติก็อยู่ในป่า เวลาเรียนก็เรียนในป่า ธรรมจึงเป็นธรรมป่า รวมแล้วมีแต่เรื่องป่า ไม่มีคำว่าคัมภีร์แฝงอยู่บ้างเลย

การอธิบายวิธีเดินจงกรมกับวิธีนั่งสมาธิก็ไม่ค่อยเป็นแถวเป็นแนว เนื่องจากความเกี่ยวโยงแห่งแขนงธรรมต่าง ๆ ที่ควรอธิบายมีสัมผัสกันเป็นตอน ๆ จึงเขียนวกเวียนซ้ำซากไปตามความจำเป็น ผู้เริ่มฝึกหัดใหม่อาจเป็นปัญหาและทำให้เกิดความรำคาญอยู่บ้าง แต่อาจเกิดผลในวาระต่อไป จึงขอสรุปวิธีการทั้งสองลงว่า ถ้าเห็นว่าการเดินจงกรมเหมาะกับนิสัย และได้รับความสงบหรือเกิดอุบายต่าง ๆ ขึ้นมากกว่าวิธีนั่งสมาธิ ก็ควรเดินมากกว่านั่ง ถ้าการนั่งจิตได้รับผลมากกว่าก็ควรนั่งมากกว่าเดิน แต่ไม่ควรปิดทางของการเปลี่ยนอิริยาบถ ซึ่งเป็นความสำคัญสำหรับกายที่เป็นเครื่องมือทำงาน ทั้งสองนี้จะเป็นวิธีใดก็คือการทำลายกิเลสสิ่งพอกพูนภพชาติ และกองทุกข์ทั้งมวลภายในใจอันเดียวกันนั่นแล

กรุณาทำความสนใจกับจิตซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของโลกด้วย โลกกับเราจะอยู่ด้วยกันเป็นผาสุก ไม่อยู่ด้วยความเดือดร้อนนอนครางนัก เพราะจิตได้รับการอบรมพอ มีเครื่องป้องกันหลบซ่อนบ้าง ดีกว่าที่ไม่มีอะไรในตัวเลย เวลาดับขันธ์จะได้อาศัยพึ่งร่มพึ่งเงาความดีภายในตัวที่สั่งสมไว้ สัตว์โลกเป็นไปกับกรรมดีกรรมชั่วและเสวยผลเป็นสุขบ้างทุกข์บ้างตลอดมา ไม่เคยมีสัตว์ตัวใดหรือผู้ใดหลีกพ้นไปได้โดยไม่ยอมเสวยผลที่ไม่พึงปรารถนา แม้ในโลกมนุษย์เราก็รู้เห็นกันอยู่อย่างเต็มตาเต็มใจทั้งท่านและเราตลอดสัตว์ ซึ่งมีสุขบ้างทุกข์บ้างเจือปนกันไปเป็นคราว ๆ ในรายหนึ่ง ๆ การอบรมความดีมีศีลสมาธิปัญญาเป็นต้น เพื่อเป็นเรือนใจ อันเป็นสิ่งที่ผู้บำเพ็ญจะพึงรู้เห็นในปัจจุบัน วันนี้ชาตินี้ไม่สงสัยเช่นเดียวกับสมัยพุทธกาล ส่วนขณะจิตที่รวมลงเป็นสมาธิซึ่งมีหลายขณะต่าง ๆ กันตามนิสัยนั้น ไม่ขอแสดงไว้ ณ ที่นี้ เกรงว่าท่านที่เริ่มปฏิบัติจะคิดคาดหมายไปต่าง ๆ ซึ่งมิใช่ความจริงที่เป็นเองจากสมาธินิสัยของตน

ที่อธิบายวิธีเดินจงกรมและนั่งสมาธิภาวนาที่ผ่านมานี้ อธิบายเป็นกลาง ๆ นำไปปฏิบัติได้ทั้งพระและฆราวาส ส่วนผลคือความเป็นของจิตที่เกิดจากการเดินจงกรมหรือนั่งสมาธินั้น ส่วนใหญ่คือความสงบของจิต เวลารวมลงไปถึงที่แล้ว จิตเป็นหนึ่งมีอารมณ์เดียวกัน ส่วนย่อยที่อาจเป็นไปตามนิสัยนั้นผิดกัน ผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรเป็นกังวลเมื่อได้ทราบจากเพื่อนฝูงเล่าให้ฟังว่า จิตเขาเป็นอย่างนั้น รู้อย่างนั้น เห็นอย่างนั้น และรู้เห็นนิมิตต่าง ๆ อย่างนั้น โปรดถือหลักใหญ่คือความสงบ ขณะที่จิตรวมลงเป็นสำคัญนี้เป็นหลักรับรองผลของสมาธิโดยทั่วไป ท่านที่มีความเพียรพยายามอยู่แล้วไม่นิยมว่าเป็นนักบวชหรือสาธุชน ย่อมจะเห็นความอัศจรรย์ของจิตจากสมาธิภาวนาในวันหนึ่งแน่นอน

ข่าวที่เคยอ่านในประวัติของอริยสาวกทั้งหลาย จะกลายมาเป็นข่าวของตนในวันหนึ่งจนได้ เพราะสิ่งที่เป็นกิเลสบาปกรรมและธรรมเครื่องแก้กิเลสนั้นมีอยู่กับทุกคนและทั้งครั้งโน้นครั้งนี้ไม่ลำเอียง ผู้ปฏิบัติเป็นสามีจิกรรมชอบในสมาธิวิธี ผลเป็นที่พอใจเหมือนอริยสาวกในครั้งพุทธกาลได้รับ ตนจะพึงได้รับเช่นกัน ข้อสำคัญอย่าคาดกาลสถานที่ว่าเป็นที่เกิดแห่งมรรคผลนิพพาน ยิ่งไปกว่าการปฏิบัติตนด้วยมรรคโดยชอบธรรมเถิด นี่แลเป็นเครื่องปลดเปลื้องกิเลสกองทุกข์ทางใจออกได้โดยสิ้นเชิง และมรรคนี่แลคือธรรมแก้กิเลสโดยตรงเรื่อยมาแต่ครั้งโน้นถึงครั้งนี้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง กรุณานำมาแก้จิตซึ่งเป็นที่เกิดที่อยู่แห่งกิเลสทั้งมวลให้เห็นประจักษ์ขึ้นกับใจ ว่าใจได้เปลี่ยนตัวจากความเคยเป็นภาชนะแห่งกิเลสทั้งหลาย มาเป็นภาชนะแห่งธรรมโดยลำดับจนเป็นธรรมทั้งดวง

ใจถ้าลงได้เป็นธรรมทั้งดวงแล้ว อยู่ที่ไหน ๆ ก็อยู่เถิด ความเกิดทุกข์ทางใจจะไม่มีมาเยี่ยมมาผ่านอีกเลย นอกจากธาตุขันธ์อันเป็นเรือนของทุกข์โดยตรงอยู่แล้ว ขันธ์ก็เป็นขันธ์และทุกข์ก็เป็นทุกข์ไปตามเคย จนถึงวันสุดท้ายปลายแดนแล้วก็สิ้นซากจากความเป็นขันธ์เป็นทุกข์ไปตามกัน คำว่าอวิชชาที่เคยเรืองอำนาจบนหัวใจก็สิ้นอำนาจขาดความหมายไป ในขณะที่จิตกลายเป็นธรรมทั้งดวงไปแล้ว นี่แลงานของธรรมมีความสิ้นสุดยุติและหลุดพ้นไปได้ ไม่เหมือนงานของอวิชชาซึ่งแผ่กระจายไปทั่วโลกสงสารไม่มีประมาณและเวลาจบสิ้นลงได้ จึงพอนำผลมาเทียบกันดูว่างานหนึ่งไม่มีประมาณและเวลาจบสิ้นลงได้ แม้จะทำไปกี่กัปกี่กัลป์ก็พาให้หมุนเวียนอยู่ตลอดไป แต่งานหนึ่งมีทางเสร็จสิ้นลงได้ ไม่ต้องวกวนขนทุกข์ให้แบกหามอยู่เรื่อยไป ทั้งสองงานนี้ ผู้เคยผ่านมาพอจะทราบผลที่ผิดกันเป็นคนละโลก ถ้าให้เลือกด้วยความเป็นธรรมจะเอางานไหน เพียงเท่านี้ก็พอมีทางออกได้ ไม่ติดจมอยู่กับงานวนงานเวียนนั้น จนลืมสนใจคิดถึงธรรมสมบัติเพื่อตนเองในกาลต่อไป

การออกจากสมาธิภาวนา เวลาจะออกจากที่ภาวนา พึงออกด้วยความมีสติประคองใจ ถ้าจิตยังสงบอยู่ในภวังค์ นั้นมิใช่ฐานะจะบังคับให้ถอนขึ้นมาแล้วออกจากที่ภาวนา แม้ถึงเวลาจะต้องไปทำงานการหรือออกบิณฑบาตก็ไม่ควรรบกวน ปล่อยให้รวมสงบอยู่จนกว่าจะถอนขึ้นมาเอง งานภายนอกแม้จำเป็นก็ควรพักไว้ก่อนในเวลาเช่นนั้น เพราะงานของภวังคจิตสำคัญกว่ามากมายจนนำมาเทียบกันไม่ได้ หากไปบังคับให้ถอนขึ้นมาทั้งที่จิตยังไม่ชำนาญในการเข้าการออก จะเป็นความเสียหายแก่จิตในวาระต่อไป คือจิตจะไม่รวมสงบลงได้อีกดังที่เคยเป็นแล้ว จะเสียใจภายหลัง เพราะเรื่องทำนองนี้เคยมีเสมอในวงปฏิบัติ จึงควรระมัดระวังอย่าให้เรื่องซ้ำรอยกันอีก

การออกถ้าจิตรวมสงบอยู่ก็ต้องออกในเวลาที่จิตถอนขึ้นมาแล้ว หรือเวลาที่รู้สึกเหนื่อย ขณะออกก็ควรมีสติ ไม่ควรออกแบบพรวดพราดไร้สติสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นธรรมประดับตัวตามกิริยาที่เคลื่อนไหว ก่อนออกควรนึกถึงวิธีทำที่ตนเคยได้ผลในขณะที่ทำสมาธิก่อนว่า ได้ตั้งสติกำหนดจิตอย่างไร นึกคำบริกรรมบทใด ช้าหรือเร็วขนาดใดใจจึงรวมสงบลงได้ หรือเราพิจารณาอย่างไรด้วยวิธีใด ใจจึงมีความแยบคายได้อย่างนี้ เมื่อกำหนดจดจำทั้งเหตุและผลที่ตนทำผ่านมาได้ทุกระยะแล้ว ค่อยออกจากสมาธิภาวนา การที่กำหนดอย่างนี้เพื่อวาระหรือคราวต่อไป จะทำให้ถูกต้องตามรอยเดิมและง่ายขึ้น

เฉพาะนักบวชที่เป็นนักปฏิบัติอยู่แล้ว แม้ออกจากสมาธิมาแล้ว สติที่เคยประคองจิต ก็ไม่ควรปล่อยวางในอิริยาบถต่าง ๆ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และทำข้อวัตรหรือทำงานอะไรอยู่ก็ควรมีสติกำกับคำบริกรรม หรือมีสติสัมปชัญญะอยู่กับตัว ไม่ปล่อยใจให้ส่ายแส่

ไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ตามนิสัยของจิตที่เคยต่ออารมณ์ การมีสติอยู่กับคำบริกรรมหรือมีสติอยู่กับตัว กิริยาที่แสดงออกต่าง ๆ ทางกายวาจาย่อมไม่ผิดพลาด และเป็นความงามไม่แสลงหูแสลงตาผู้อื่น แม้จะมีนิสัยเชื่องช้าหรือรวดเร็วประการใดก็อยู่ในกรอบแห่งความน่าดูน่าฟังและงามตา ขณะทำสมาธิภาวนาจิตก็สงบลงได้เร็ว เพราะสติเครื่องควบคุมใจและงานที่ตนกระทำอยู่กับตัว ถ้าเป็นสัตว์ก็อยู่ในความอารักขาจะจับมาใช้งานเมื่อไรก็ง่าย ภัยก็ไม่ค่อยเกิดได้ง่ายเหมือนปล่อยไปตามยถากรรม

จิตที่พยายามรักษาอยู่ทุกเวลาแม้ไม่รวมสงบลงได้ดังใจหวัง ก็ไม่ค่อยเที่ยวก่อกรรมทำเข็ญใส่ตัวเหมือนที่ปล่อยไปตามยถากรรม การรักษาจิตได้แทบทุกครั้งหรือได้ทุกเวลานั้น เป็นการบำรุงสติและจิตเพื่อควรแก่งานทางด้านสมาธิภาวนาและงานอื่น ๆ ได้ดี งานใดก็ตามที่ผู้ทำทำด้วยความจงใจ มีสติจดจ่ออยู่กับงาน งานนั้นย่อมเป็นที่น่าดูไม่ค่อยผิดพลาด ตัวเองก็ไม่เป็นคนเผอเรอ เป็นคนหรือพระที่อยู่ในระดับ ไม่ลดฐานะและการงานให้เป็นของน่าเกลียด

ที่ว่า "สติจำต้องปรารถนาในที่ทั้งปวง" นั้น ถูกต้องเหมาะสมอย่างยิ่งหาที่คัดค้านไม่ได้ ทั้งนี้เราจะเห็นความจำเป็นของสติในเวลาทำสมาธิภาวนา หรือการพิจารณาธรรมภาคทั่วไป สติจำต้องตามกิจการนั้น ๆ อยู่ทุกระยะ จึงจะทราบเรื่องราวของจิตของธรรมได้ละเอียดลออสมความมุ่งหมาย ยิ่งผู้มีภูมิจิตภูมิธรรมสูงมากเพียงไร สติก็ยังเป็นธรรมจำเป็นทุกระยะโดยปราศจากไม่ได้เลย ปัญญาจะคมกล้าสามารถเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับสติเป็นเครื่องพยุงส่งเสริม แม้ปัญญาจะก้าวขึ้นสู่ภูมิมหาปัญญาก็เป็นการแสดงถึงสติว่า ต้องก้าวขึ้นสู่ภูมิมหาสติเช่นเดียวกัน เพราะสติเป็นธรรมเครื่องนำทางของงานทุกชนิด คนเราธรรมดาสามัญเพียงขาดสติไปบ้างเป็นบางเวลา กิริยาที่แสดงออกไม่น่าดูเลย ยิ่งปล่อยให้ขาดไปมากแบบไม่สนใจเลยแล้ว ก็นับว่าจวนจะเข้า..แน่นอนไม่สงสัย

ด้วยเหตุนี้นักปฏิบัติที่บรรลุธรรมช้าหรือเร็วแม้จะต่างกันตามนิสัยวาสนา ก็ยังขึ้นอยู่กับสติปัญญาเป็นของสำคัญอยู่ด้วย ผู้เร่งรัดทางสติมาก สมาธิก็ปรากฏได้เร็ว คิดอ่านทางปัญญาก็ไปได้เร็วผิดกัน เราคิดเพียงงานเขียนหนังสือก็พอทราบได้ คือถ้าวันใดสติเลื่อนลอยเพราะความคิดสับสนมาก วันนั้นเขียนหนังสือก็ผิด ๆ ถูก ๆ ทั้งขีดทั้งฆ่ายุ่งไปหมด แต่ถ้าวันใดใจไม่ยุ่ง สติมีอยู่กับตัวบ้าง วันนั้นเขียนหนังสือก็ถูกดีไม่ค่อยขีดฆ่าอะไรนักเลย ท่านที่มีชื่อเสียงกิตติศัพท์กิตติคุณในทางจิตทางธรรมโดยมากมักเห็นความสำคัญของสติ ท่านพยายามตั้งสติอยู่ตลอดมาไม่ยอมให้พลั้งเผลอไปได้ ยิ่งเวลาทำสมาธิภาวนาและพิจารณาธรรมทั้งหลายด้วยแล้ว สติกับปัญญาต้องกลมกลืนเป็นอันเดียวกันไปโดย

ตลอด ไม่ยอมให้ขาดวรรคขาดตอนได้ ผู้เช่นนั้นทำอะไรอยู่ที่ใด ก็คือผู้มีชาครธรรมเครื่องตื่นอยู่กับตัว เป็นผู้มีเครื่องป้องกันตัวอย่างแน่นหนามั่นคง ข้าศึกยากจะเข้าถึงได้ ภัยทางใจจึงไม่มี ผิดกับผู้ไม่มีสติซึ่งเป็นพวกกอบโกยทุกข์เป็นไหน ๆ มีเท่าไรรับเหมาจนหมด

ท่านอาจารย์มั่นท่านสั่งสอนเน้นหนักทางสติมาก ไม่ว่าความเพียรในท่าใด อิริยาบถใด ไม่ว่าผู้เริ่มอบรมใหม่หรือเก่า ท่านเป็นต้องสอนสติตามไปกับโอวาทเพื่อภูมิจิตภูมิธรรมของผู้มาศึกษานั้นไม่ลดละเลย ท่านว่าท่านเคยเห็นโทษแห่งความขาดสติและเห็นคุณในความมีสติทั้งในระยะเริ่มต้นแห่งความเพียร ตลอดไปถึงที่สุดจุดหมายปลายทางมาแล้ว ว่าเป็นสิ่งสำคัญด้วยกันทั้งสองอย่าง ประมาทไม่ได้ โดยให้ความมั่นใจแก่นักปฏิบัติว่า นักปฏิบัติในเพศใดวัยใดก็ตาม ถ้าเป็นผู้สนใจกับสติอยู่เสมอ ไม่ให้ขาดวรรคขาดตอนในอิริยาบถและอาการต่าง ๆ นักปฏิบัตินั้นจะพึงมีหวังได้ชมสมาธิสมาบัติมรรคผลนิพพานไม่พ้นมือไปได้

เริ่มแรกแต่การอบรม ขอให้มีสติเป็นพี่เลี้ยงรักษาเถิด ความรู้สึกตนและรู้สึกผิดถูกชั่วดีที่เกิดกับตนและผู้อื่นนั้น อย่างไรต้องทราบได้ตามลำดับที่สติอยู่กับตัว ไม่ยอมพลั้งเผลอปล่อยให้กิเลสฉุดลากและล้วงเอาของดีไปกินเสีย ย่อมมีหวังแน่นอน โดยมากผู้ปฏิบัติธรรมกลายเป็นนักตำหนิธรรมว่าไม่ให้ผลเท่าที่ควร หรือไม่ให้ผลแก่ตนในเวลาบำเพ็ญนั้น เพราะกิเลสตัวพาให้เผลอนั้นแลแอบมาทำหน้าที่ก่อนสติซึ่งเป็นผู้นำ และแอบทำหน้าที่แฝงไปกับจิต ทั้งเวลาประกอบความเพียรและเวลาธรรมดา จึงทำให้ผิดหวังไม่ได้ดังใจหมาย แล้วแทนที่จะตำหนิตัวผู้เสียท่าให้กิเลส แต่กลับไปตำหนิธรรมว่าไร้ผลไปเสีย จึงมีแต่เรื่องขาดทุนโดยถ่ายเดียว ในข้อนี้เป็นเพราะผู้ปฏิบัติไม่สนใจสังเกตกิเลสตัวพาให้เผลอนั้นเป็นภัยต่อตนและความเพียร เจ้าตัวนี้จึงได้โอกาสออกหน้าออกตาอยู่กับนักปฏิบัติ โดยผู้นั้นไม่รู้สึกว่าตนได้ถูกมันลากจูงอยู่ตลอดเวลา

ถ้าเป็นนักสังเกตอยู่บ้าง จะพอทราบได้ในช่วงระยะเวลาไม่ถึงนาทีเลย คือขณะเริ่มประกอบความเพียรด้วยท่าต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งสติต่อความเพียรนั่นแล เป็นขณะที่จะทราบได้ว่าความตั้งสติกับความเผลอสติจะรบกันให้ผู้ปฏิบัติดู และไม่นานเลยความเผลอสติอันเป็นฝ่ายกิเลสที่คอยจดจ้องมองทีอยู่จะเป็นฝ่ายชนะ และฉุดลากจิตหายเงียบไปเลย จากนาทีนั้นก็มีแต่ร่างของนักปฏิบัติผู้ไม่มีสติทำความเพียรอยู่เปล่า ๆ ถ้าเดินจงกรมก็สักแต่กิริยาว่าเดิน ถ้านั่งสมาธิอยู่ก็สักแต่กิริยาว่านั่ง ถ้ายืนเป็นท่ารำพึงธรรมก็สักแต่กิริยาว่ายืนอยู่เท่านั้น เหมือนหุ่นหรือตุ๊กตาเราดี ๆ นี้เอง หาเป็นความเพียรตามองค์ของผู้บำเพ็ญ

อย่างแท้จริงไม่ เพราะสติที่เป็นองค์ความเพียรอันจะยังผลนั้น ๆ ให้เกิด ได้ถูกกิเลสตัวเผอเรอเอาไปกินเสียสิ้นแล้ว เหลือแต่ร่างซึ่งเป็นเพียงกิริยาแห่งความเพียรอยู่เท่านั้น

นี่แลกิเลสทำลายคนทำลายความเพียรของนักปฏิบัติ มันทำลายต่อหน้าต่อตาและทำเอาอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ด้วยวิธีกล่อมให้หลับสนิทขณะกำลังทำความเพียรนั่นเอง ถ้าอยากทราบว่ากิเลสประเภทต่าง ๆ มีความสามารถอาจเอื้อมเพียงไรย่อมจะทราบได้ทุกระยะ แม้ขณะเริ่มจะทำความเพียรก็ทราบได้ไม่ยากเย็นอะไรเลย แต่โดยมากไม่อยากทราบกัน อยากทราบแต่สมาธิสมาบัติมรรคผลนิพพานอย่างเดียว หาทราบไม่ว่าธรรมเหล่านี้จะปรากฏขึ้นมาได้เพราะอะไร ถ้าไม่ใช่เพราะสติกับปัญญาเป็นเครื่องมือบุกเบิกอันสำคัญ หาใช่เพราะความเผอเรอไม่ พอที่จะไม่สนใจระวังมัน อันเป็นตัวทำลายธรรมทั้งหลายที่ตนพึงประสงค์ ดังนี้

ท่านเทศน์บางครั้งผู้ฟังทั้งหลายอดหัวเราะอยู่ภายในไปตาม ๆ กันไม่ได้เพราะขบขัน ผู้เขียนจำได้เฉพาะความขบขัน ส่วนเนื้อธรรมที่ท่านแสดงขัน ๆ นั้นจำไม่ค่อยได้มาก ท่านว่าถ้าพากันสนใจทำความเพียรเหมือนคนมีชีวิตจิตใจอยู่กับตัวบ้างแล้ว ความเจริญทางใจก็พอจะมีทางงอกเงยขึ้นได้ ไม่เหมือนคนเดินเข้าโลงผีทั้งเป็น ดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ แต่นี่มองไปทิศใดทางใดเห็นมีแต่เศษพระเศษเณร เหมือนเศษเหล็กเคลื่อนที่เดินไปมาตามทางจงกรมงุ่มง่ามต้วมเตี้ยม ไม่มีสติความรู้สึกอยู่กับตัวและปัญญาความแยบคายใด ๆ บ้างเลย ถ้านั่งภาวนาก็นั่งอยู่เฉย ๆ เหมือนเศษเหล็กที่เขากองทิ้งไว้ในร้านหรือในโรงงานต่าง ๆ นั่นแล แต่เศษเหล็กมันยังไม่แสดงความโยกเยกประหงกหน้าประหงกหลังเหมือนคนกำลังจะตายอยู่ในท่าแห่งความเพียรให้เราดูพอรำคาญใจ ส่วนพระกรรมฐานนั่งสัปหงกงกงันจะล้มแหล่ไม่ล้มแหล่ จะตายแหล่ไม่ตายแหล่ พอให้รำคาญในการเตรียมท่องกุสลามาติกา นั่นซิมันน่าทุเรศน่ะ

และบางครั้งที่เป็นเวลากลางคืน ซึ่งเป็นเวลาแร้งกาหมาหลับนอนกันเสียแล้ว เผื่อเกิดเป็นอะไรขึ้นมาในเวลานั้น ไม่ทราบว่าใครจะมาช่วยจัดการกุสลามาติกาศพให้ตามประเพณีที่มนุษย์นิยมกัน ถ้าเหตุเช่นนั้นเกิดขึ้นในเวลากลางวัน ก็พอให้แร้งการำคาญอีกแง่หนึ่ง คือเวลาเขาบินมาดูคิดว่าพอเป็นอาหารได้แล้ว ก็ยังมีลมหายใจและมีอาการกระดุกกระดิกอยู่ เห็นท่าไม่ได้การเขากลัว รีบพากันบินหนีไปและจับต้นไม้คอยดูอีกต่อไปบางทีมีหวัง แล้วมองกลับมาดูสิ่งที่น่ารำคาญนั้นอีก พอเห็นราวกับว่าเรียบร้อยไปแล้วคงจัดการได้ละทีนี้ เอ๊า พอบินกลับมาดูเข้าจริง ๆ กลับมีสติคืนมา และแหงนหน้าขึ้นมองดูเขาจนพากันกลัวบินหนีไปด้วยความหมดหวัง

พอจะบินไปเที่ยวหากินที่อื่น อาการของนักภาวนาในร่างแห่งคนตายครึ่งนั้นก็เป็นเหมือนร้องเรียกเขาให้บินกลับมาอีกว่า "จัดการได้แล้วทีนี้ สำเร็จแล้ว" อยู่เรื่อยไป ซึ่งพอให้เขารำคาญกับพระเศษคนเคลื่อนที่อยู่นั่นแล นี่คือผู้ปฏิบัติให้แร้งกาหมาป่าหมาบ้านรำคาญ ไม่ว่าเพียงแร้งกาและหมาทั้งหลายจะรำคาญเลย แม้ผู้สอนก็อกจะแตกยิ่งกว่าสัตว์จำพวกที่คอยจะกินเนื้อกินหนังพระที่ตายทั้งเป็น เพราะไม่มีสติประคองตัวเสียอีก ปฏิปทาแบบนี้คือแบบเตรียมการไม่หยุดแต่ไม่เกิดผล

พอเทศน์มาถึงจุดนี้ ท่านก็นิ่งไปพักหนึ่งราวกับจะกำหนดดูใจพระใจเณรที่กำลังนั่งฟังว่าจะพากันคิดอย่างไรบ้าง พอเห็นแต่ละองค์ต่างนั่งเงียบ คงทั้งกลัวบ้างขบขันบ้างนั่นเอง เสียงท่านก็เริ่มขึ้นอีกราวกับตอบคำสงสัยว่า ก็เตรียมกุสลามาติกาพระทั้งเป็นอย่างไรล่ะ คนตายเขายังมีกุสลาบังสุกุล พระนั่งภาวนาหลับแบบตายทั้งเป็นจะไม่กุสลามาติกาให้บุญ ก็จะพากันไปตกนรกทั้งหมดละซิ แม้เวลาเดินจงกรมหรือนั่งภาวนาก็ทำท่าโยกหน้าโยกหลังเหมือนจะโดดลงนรกทั้งเป็นอยู่แล้ว เมื่อถึงเวลาเข้าจริง ๆ จะโดดไปที่ไหน ถ้าไม่โดดลงนรกขุมนอนไม่ตื่นเล่า คำว่านรกขุมนอนไม่ตื่นพวกเราก็ไม่เคยได้ยินกันมาบ้างเลย แต่ท่านก็นำมาแสดงจนได้

พอเลิกจากประชุมแล้วต่างพากันออกมาแอบคุยกันรอบ ๆ สภาหนูสนุกไปพักหนึ่งก่อนจะเลิกรากันไปสถานที่ที่ทำความเพียรของตนอันเป็นสถานที่ที่ท่านว่า โรงพักศพของพระที่ตายครึ่งคอยเตรียมรับกุสลาฯ แต่แปลกดังที่เคยเรียนแล้ว พระเณรไม่ว่าองค์ใด ไม่เคยแสดงอาการหงุดหงิด ไม่พอใจในคำที่ท่านเทศน์ดุด่าเฆี่ยนตีนั่นเลย มีแต่ต่างองค์ต่างฟังกันอย่างถึงใจและเพลิดเพลินไปตามคำเทศน์ขบขันท่านเสียอีก ไม่อยากให้จบลงง่าย ๆ เลย ทั้งนี้คงเป็นเพราะความเชื่อมั่นในองค์ท่านว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ และมีจิตเต็มเปี่ยมด้วยเมตตาเป็นพื้นฐานและเหตุผลนั่นเอง จึงไม่มีท่านผู้ใดสนใจคิดวิพากษ์วิจารณ์ไปในแง่ต่าง ๆ แทนที่จะขยะแขยงต่อคำเทศน์ประเภทกุสลามาติกานั้น แต่กลับได้สติระลึกเห็นโทษแห่งความเผลอสติของตนไปตาม ๆ กัน

องค์ท่านเองก็แสดงสุ้มเสียงและท่าทางน่ากลัวเฉพาะเวลานั้นเท่านั้น พอพ้นไปแล้วก็มีอากัปกิริยาธรรมดาเหมือนไม่เคยแสดงท่าทางอย่างนั้นมาก่อนเลย แม้พระที่ท่านเคยอยู่กับท่านมานานจนทราบนิสัยท่านได้ดีพอแล้ว หลังจากฟังเทศน์แบบนั้นมาแล้ว ท่านก็สนทนาปราศรัยกับท่านอย่างสนิทสนมธรรมดา ๆ เหมือนไม่มีอะไรเคยเกิดขึ้นเมื่อครู่ก่อนนั้นบ้างเลย นอกจากท่านที่เพิ่งไปฝึกหัดใหม่ ที่ยังไม่เคยกับธรรมเครื่องดัดสันดานแบบนั้นจึงไม่ว่าท่านว่าเราเมื่อมาเจอเข้าอย่างจัง ๆ ก็ต้องมีอาการต่าง ๆ ทั้งจะผุดลุกผุดนั่ง ทั้งจะ

ปวดหนักปวดเบา ทั้งร้อนทั้งหนาว ไม่มีสติพอยับยั้งตั้งตัวได้ เหมือนจับสุนัขโยนใส่เสือตายเราดี ๆ นี่เอง ได้ยินแต่เสียง "แหงก" คำเดียว แล้วตัวก็เผ่นหนีตายแบบไม่อาลัยชีวิตเอาเลย เห็นแต่อะไร ๆ ที่ไม่คาดคิดของมันหลุดทิ้งเรี่ยราดสาดกระจายเต็มอวัยวะเสือทั้งตัวนั่นแล นั่นใครจะคิดว่าเป็นอะไรที่หลุดทะลักออกมาจากตัวมันลงกองเรี่ยราดเต็มตัวเสือที่มันกลัว ๆ นั่นเล่า ? ส่วนตัวสุนัขเองนั้นเผ่นหนีตายจนไม่มีที่ยับยั้งตั้งตัวได้

พระที่ไปอบรมกับท่านใหม่ ๆ โดยมากมักเป็นทำนองจับสุนัขโยนใส่เสือตายนั่นแล ไม่ค่อยจะมีสติยับยั้งตัวได้เท่าที่ควร ยืน เดิน นั่ง นอน มีแต่ความกลัวว่าท่านจะดุด่าเอาท่าเดียว โดยมิได้คิดถึงเหตุผลกลไกอะไรบ้างเลย ยิ่งกว่าสุนัขกลัวเสือตายเสียอีก *(คำว่าสุนัขกลัวเสือนั้นกลัวจริง ๆ มีอะไรอยู่ในท้องต้องหลุดลอยออกหมด ไปแต่ตัวขณะที่เจอเสือ แต่โดยมากสุนัขเจอเสือวิ่งหนีไปไหนไม่เป็น ยืนตัวแข็งปล่อยให้อะไร ๆ ไหลออกจนหมดนั่นแล เพียงถูกจับโยนใส่เสือที่ตายแล้วยังเป็นดังที่เรียนแล้ว ทั้งนี้เพราะสัญชาตญาณของสัตว์พรรค์นี้กลัวกันแต่ไหนแต่ไรมา ท่านที่เคยอยู่ตามแถบป่าที่มีเสือชุมย่อมทราบเรื่องสุนัขกับเสือได้ดี แต่ท่านที่อยู่แต่ในเมืองหรือในกรุงเทพฯ มาแต่ต้นไม่อาจทราบได้ หรือไม่เชื่อว่าจะเป็นได้ดังที่เขียนก็เป็นได้ แต่ความจริงก็เป็นอย่างนั้น)*

เฉพาะท่านที่เคยอยู่อบรมกับท่านมานาน ท่านดุด่าขู่เข็ญมากเพียงไร ยิ่งเป็นเหมือนเร่งยาแก้ไข้ให้หายรวดเร็วทันใจยิ่งขึ้น ไม่มีคนไข้ใดที่โกรธแค้นให้หมอผู้เร่งยาเพื่อช่วยตัวเองให้หายจากโรค ที่กำลังบีบบังคับอยู่จนหาทางรอดตัวไม่ได้ นอกจากจะเกิดความอบอุ่นและขอบคุณหมอว่า ตนยังพอมีทางรอดตายได้เพราะความเมตตาอนุเคราะห์ของหมอเท่านั้น นักปฏิบัติผู้เห็นภัยในความโง่เพราะกิเลสของตัวบีบบังคับทับถม ก็ย่อมมีความกระหยิ่มยิ้มย่องต่อโอวาทหนักเบา เพื่อบรรเทาและแก้กิเลสของตัว จากครูอาจารย์ผู้มีเมตตาจิตคิดอนุเคราะห์ด้วยอุบายต่าง ๆ อันเป็นทางปลดเปลื้องเลี่ยงกิเลสกองทุกข์ไปได้ไม่นอนจมล้มเหลว เพราะอำนาจกิเลสบีบบังคับทำลายโดยถ่ายเดียว

การฟังโอวาทท่านถ้าฟังอย่างผู้มุ่งอรรถมุ่งธรรมจริง ๆ ไม่สงวนตัวนำกิเลสตัวทิฐิมานะเข้าไปต้านทานผลักดันธรรมที่ท่านแสดง เปิดใจฟังหยั่งความรู้ไปตามเหตุตามผลจริง ๆ แล้ว จะได้ฟังธรรมท่านอย่างถึงใจ แก้กิเลสไปได้เป็นวรรคเป็นตอนประจักษ์ใจในขณะที่ฟังทุก ๆ ระยะที่ท่านแสดง ยิ่งมีเรื่องทำให้ท่านสะดุดใจถือเป็นเหตุ จะเป็นเรื่องใดหรือเรื่องของท่านผู้ใดก็ตามที่เป็นต้นเหตุยกขึ้นแสดงในเวลานั้น ยิ่งน่าฟังผิดกับที่ท่านแสดงธรรมดาอยู่มาก ผู้มุ่งกลัวท่านก็ได้กลัวเต็มภูมิที่อยากกลัวแทบตั้งตัวไม่ติดนั่นแล ผู้มุ่งเอาเหตุผลอรรถธรรมก็ได้ผลเต็มความสามารถแห่งสติปัญญาของตน ธรรมที่ปรากฏขึ้นใน

เวลานั้นต้องไม่เหมือนครั้งใด ๆ ที่เคยผ่านมา แต่เป็นธรรมที่เหมาะสมกับเหตุการณ์นั้นโดยเฉพาะ และไม่มีการซ้ำรอยเดิมที่เคยแสดงมาแล้วด้วย

เพราะนิสัยท่านอาจารย์มั่นแสดงธรรมโดยปกติก็ไม่ซ้ำรอยเก่าอยู่แล้ว นอกจากผ่านกันไปมาเท่านั้น แม้แต่ภาษิตเก่าที่เคยยกขึ้นแสดง เวลาแปลยังไม่ซ้ำกับที่ท่านเคยแปลไว้เดิมเลย หากมีเลี่ยง ๆ เฉียด ๆ กันไปพอให้เกิดอุบายแก่ผู้ฟังเราดี ๆ นี่เอง จึงอดชมเชยท่านแล้วเล่าไม่ได้ว่า สมกับที่ท่านพิจารณาองค์ท่านเองว่า "เป็นปฏิสัมภิทานุศาสน์จริง ๆ" ผู้ที่เคยอยู่กับท่านนานเท่าไรยิ่งชอบฟังธรรมเด็ดเผ็ดร้อนจากท่านมากกว่าธรรมดา เพราะมีรสชาบซึ้งผิดกันอยู่มาก แต่ผู้ไม่เคยฟังก็ว่าท่านดุด่า แล้วกลัวจนลืมสนใจกับเหตุผลความจริงในเวลานั้น ผลที่ได้รับจากการฟังธรรมท่านในเวลาเดียวกันจึงต่างกันราวกับฟังเทศน์คนละกัณฑ์

เวลาท่านแสดงธรรมสอนพระในวงปฏิบัติใกล้ชิด ท่านแสดงอย่างถึงเหตุถึงผลจริง ๆ ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้ ทั้งด้านสมาธิทุกขั้นปัญญาทุกภูมิและไตรลักษณ์ทั้งหลาย ท่านรื้อฟื้นบุกเบิกและเปิดเผยให้ฟังตามความมีความเป็นของสิ่งนั้น ๆ อย่างถึงใจ สมท่านเชี่ยวชาญทางจิตตภาวนาทุกภูมิจริง ๆ แต่ผู้เขียนไม่อาจนำมาลงได้ทุก ๆ ประโยคไป เพราะเป็นธรรมคู่ควรแก่ท่านผู้แสดงและท่านผู้ฟังโดยเฉพาะเท่านั้น เรียนได้แต่ว่าธรรมประเภท "สะเด็ดเผ็ดร้อน" เท่านั้น ซึ่งกิเลสกลัวและหลั่งไหลออกเป็นกอง ๆ เพราะอำนาจตปธรรมเครื่องแผดเผาไหลออกจากอนุศาสนีปาฏิหาริยะท่าน เหมือนน้ำไหลไฟสว่าง ราวกับจะมองเห็น ปู่ ย่า ตา ยาย ครอบครัว ผัวเมีย ลูกเต้าหลานเหลนของกิเลสชนิดต่าง ๆ แตกทัพดับสลายไม่เป็นขบวนไปในเวลานั้น

ที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบลง พุทธบริษัทได้บรรลุมรรคผลธรรมวิเศษนับแต่อริยธรรมขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุดมีจำนวนเท่านั้น ๆ นั้น ในสมัยปัจจุบันถ้ายกธรรมประเภทที่ท่านอาจารย์มั่นแสดงในวงพระปฏิบัติชนิดเปิดโลกธาตุ แม้เป็นเพียงธรรมย่อย ๆ ของธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็ตาม ขึ้นเทียบเคียงกันเพื่อหามูลความจริงกันแล้ว ผู้เขียนก็อดเชื่อไม่ได้ ต้องเชื่อจริง ๆ ท่านผู้ใดจะว่าหูเบาเชื่อง่ายก็กรุณาว่ากันไป ส่วนผู้เชื่อก็เชื่อไปดังที่เรียนแล้ว เพราะกิเลสก็เป็นของจริงในอริยสัจ ธรรมเครื่องแก้กิเลสก็เป็นของจริงในอริยสัจอันเดียวกัน เมื่อความจริงเข้าถึงความจริงเต็มที่แล้ว จำต้องแสดงผลเป็นของจริงออกมาได้ทุกกาลสถานที่บุคคลไม่เลือกหน้า

พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมของจริง ท่านอาจารย์มั่นก็แสดงธรรมของจริง เพื่อแก้กิเลสอันเป็นของจริงมาทุกกาลทุกสมัยเช่นเดียวกัน การที่กิเลสหลุดลอยไปเพราะการ

แสดงธรรมซักฟอกของท่านผู้ใดก็ตาม จึงเป็นความชอบด้วยเหตุผล ไม่ควรจะมีอะไรมาเป็นอุปสรรคได้ เพราะกิเลสมิได้ขึ้นอยู่กับอะไร มรรคเครื่องแก้กิเลสก็ไม่ขึ้นอยู่กับอะไรเช่นกัน แต่ขึ้นอยู่กับการสั่งสมกิเลสและการแก้กิเลสเท่านั้นเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับสิ่งหรือสถานที่สกปรก จะสะอาดได้ก็ขึ้นอยู่กับการชำระล้างด้วยน้ำที่สะอาดเท่านั้น

ขณะฟังท่านอาจารย์มั่นแสดงธรรม เฉพาะท่านที่จิตเข้าสู่ภูมิปัญญาควรแก่การพิจารณาตามท่านได้แล้วนั้น เป็นความเห็นชัดระหว่างปัญญากับกิเลสปลดเปลื้องกัน โดยอาศัยธรรมท่านเป็นเครื่องบุกเบิก ผู้ฟังพิจารณาไปตาม ในขณะเดียวกันก็แก้กิเลสไปตามเป็นตอน ๆ ฟังคราวนี้พิจารณาแก้ความสงสัยได้ขนาดนี้ ฟังคราวต่อไปพิจารณาต่อไปและแก้กิเลสได้ขนาดนั้น หลายครั้งต่อหลายคราวก็จำต้องผ่านพ้นดงหนาป่ากิเลสไปได้ แล้วจะไม่ให้ท่านเชื่อว่าการฟังธรรมอาจบรรลุมรรคผลได้ ก็รู้สึกจะอวดกิเลสตัวเคยชอบอวดเกินไป เพราะปกติกิเลสไม่ชอบเหตุผล ชอบแต่ความอวดตัวยอตัวว่าเก่งทั้งที่ไม่เก่ง และทั้งที่ท่านผู้ฉลาดและยิ่งใหญ่กว่าตำหนิและสาปแช่งอยู่เสมอ ผู้ที่อยู่ในภูมิสมาธิความสงบพอได้ฟังธรรมท่านใจก็สงบลงง่ายกว่าที่ทำโดยลำพังตนเอง เพราะธรรมท่านช่วยกล่อมเกลาในเวลานั้น

การฟังธรรมจึงเป็นภาคปฏิบัติสำคัญแขนงหนึ่งในบรรดาความเพียร ส่วนผู้ไม่เคยปฏิบัติและไม่เคยฟังพอปรากฏผลมาบ้างเลย เพียงจะด้นเดาเอาตามความคิดเห็นของตนไปคัดค้านนั้นก็คัดค้านได้ ถ้าจะตรงความจริงและเกิดประโยชน์ ความจริงแล้วมิใช่ทางให้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด นอกจากจะสร้างมลทินให้แก่พระศาสนา และสร้างความรำคาญให้แก่ผู้อื่นที่ตั้งใจบำเพ็ญ ให้เกิดความเอือมระอาไปตาม ๆ กัน และหัวเราะอยู่ภายในเท่านั้นว่า "นักปราชญ์หัวกะทิที่สำเร็จด้วยการปฏิเสธและด้นเดา" มรรคผลนิพพานปัดทิ้งให้กาลสถานที่และบุคคลอื่นเอาไปครอง ตัวเองดื่มแต่อารมณ์แห่งความปฏิเสธด้นเดาก็ภูมิใจ

ที่อาจารย์ฝ่ายปฏิบัติถามลูกศิษย์หลังจากการแสดงธรรมจบลงว่า "ฟังเทศน์ได้ความหรือเปล่า" นั้น หมายถึงได้ความสงบเย็นและความแยบคายทางปัญญาตามภูมิจิตภูมิธรรมที่มีต่างกันในขณะฟัง มิได้หมายถึงการจดจำเนื้อธรรมที่ท่านแสดง แต่บทธรรมใดที่ตกค้างอยู่ในความทรงจำ บทธรรมนั้นก็จำได้เอง ที่ผ่านไปก็ไม่จำเป็นต้องจดจำ สำคัญที่ขณะฟังทำจิตให้ตั้งตัวมีความรู้สึกอยู่เฉพาะหน้า ไม่พลั้งเผลอไปกับอารมณ์อื่น มีสติกับจิตทำหน้าที่รู้ตัวอยู่ภายใน กระแสธรรมที่ท่านแสดงจะเข้ามาสัมผัสกับความรู้ที่ตั้งไว้ดีแล้วนั้นและได้ยินชัดถ้อยชัดคำยิ่งกว่าการส่งจิตออกไปรับธรรมเสียอีก จิตกับกระแสธรรมที่สัมผัส

รับรู้กันโดยสม่ำเสมอไม่ขาดวรรคขาดตอนนั้น คือ การกล่อมเกลาจิตให้สงบตั้งมั่นลงเป็นสมาธิได้ในขณะฟัง อารมณ์อื่นไม่เข้ามายุ่ง หรือจิตไม่ส่งออกไปเกี่ยวข้องกับอารมณ์ภายนอกอันเป็นเครื่องก่อกวนใจให้ขุ่นมัว มีเฉพาะจิตกับธรรมสัมผัสกันอยู่เท่านั้น จิตย่อมสงบตัวลงไปเอง

ขณะจิตสงบไม่คิดปรุงอารมณ์ก่อกวนต่าง ๆ ย่อมทำให้ลืมความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าและเวล่ำเวลาไปเอง กายก็เป็นเหมือนไม่มีเวลานั้น มีแต่ความสงบเย็นเป็นผลให้จิตได้ดื่มโอชารสแทนอารมณ์อื่น ขณะที่จิตกับธรรมกลมกลืนเป็นอันเดียวกันนั้น นั่งนานเพียงไรก็ไม่เกิดความเหนื่อยรำคาญ ถ้าความสงบนั้นไม่ถอนตัวขึ้นมาตราบใด กายก็ไม่มีทุกขเวทนามารบกวน อารมณ์ก็ไม่รบกวนใจตราบนั้น ใจกับธรรมอยู่ด้วยกัน มีแต่ความสงบเย็นไม่เคยเป็นข้าศึกต่อกันแต่ไหนแต่ไรมา

แต่ถ้าอารมณ์อื่นปรากฏขึ้นเมื่อไรก็เกิดเป็นข้าศึกกันเมื่อนั้น กายก็เหนื่อยใจก็รำคาญ ความง่วงก็มาก เนื้อหนังเส้นเอ็นทั่วอวัยวะส่วนต่าง ๆ ก็แสดงอาการเจ็บปวดรวดร้าวไปหมด ราวกับจะผุพังไปตาม ๆ กันในเวลานั้น เพราะกิเลสตัวขี้เกียจมักกวนและเที่ยวยุแหย่ไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้เจ็บปวดรำคาญไปหมด สุดท้ายความเพียรก็แตกสามัคคี แผ่สองสลึงลงแบบไม่เป็นท่าเพราะมันจนได้ นี่แลเรื่องของกิเลส ไม่ว่าชนิดใดย่อมทำลายคนและสัตว์ได้เหมือนกันหมด ท่านจึงเรียกว่ามาร มีน้อยก็กวนน้อย ทำลายน้อย มีมากก็กวนมาก และทำลายมาก ผิดกับธรรมซึ่งเป็นเครื่องช่วยพยุงส่งเสริมเป็นไหน ๆ ธรรมมีมากเพียงไรย่อมทำใจให้สงบเย็นเพียงนั้น ยิ่งมีมากจนใจทั้งดวงคนทั้งคนกลายเป็นธรรมทั้งแท่งแล้ว นั่นแลคือผู้ทรงธรรมทั้งแท่ง ผู้ทรงบรมสุขตลอดอนันตกาล

ที่ท่านถามว่าฟังเทศน์ได้ความไหมนั้น คือได้ความดังกล่าวมา นับแต่ความสงบสุขในขณะฟังเป็นลำดับไป และได้ความสว่างไสวทางปัญญา ละกิเลสได้เป็นระยะไปตามภูมิของตน เรียกว่าฟังเทศน์ได้ความ กระทั่งได้ความสุดสิ้นแห่งการละกิเลสและรู้แจ้งในธรรมทั้งหลายในขณะนั้น ท่านเรียกว่าได้ความทั้งสิ้น พระธุดงคกรรมฐานโดยมากท่านฟังธรรมได้ความ ท่านหมายเอาได้ความระหว่างใจกับธรรมสัมผัสกัน ปรากฏผลเป็นความสงบเย็นและเห็นแจ้งขึ้นมาที่ใจ ส่วนการจดจำเนื้อธรรมจากการแสดงนั้น ท่านไม่ถือเป็นกิจสำคัญยิ่งกว่าการกำหนดรู้ระหว่างธรรมกับใจสัมผัสกัน ท่านนั่งฟังเทศน์อยู่ด้วยกันจำนวนมากน้อยเพียงไรจึงเหมือนไม่มีคน ต่างองค์ต่างนั่งกำหนดจดจ่อฟังอยู่ที่ใจของตนราวกับหัวตอ ไม่มีการกระดุกตุกติกอันเป็นการเหนื่อยหน่ายรำคาญแต่อย่างใด ได้ยินเฉพาะเสียงอาจารย์ผู้ให้ธรรมซึ่งแสดงด้วยความเข้มข้นราวกับฝนตกหนัก ทั้งลูกเห็บทั้งลมจัดพัดผัน

ปั่นป่วน เหมือนกิเลสบาปกรรมทั้งหลายจะขาดทลายกลายเป็นกระแสลมไปตามกระแสธรรมในเวลานั้น

เพราะขณะที่ฟังอยู่ด้วยความหมายมั่นปั้นมือ ไม่มีกิเลสตัวใดจะโผล่หน้าอ้าปากออกมาแสดงความอวดดีกับสติปัญญา ที่กำลังฟาดฟันหั่นแหลกกันอย่างสุดกำลังเวลานั้น มีแต่ธรรมล้วน ๆ ทั้งภายนอกคือเสียงแห่งธรรม ทั้งภายในคือใจกับธรรมกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน มีแต่ความรื่นเริงบันเทิงไปกับธรรมความสงบเยือกเย็นที่รู้เห็นขึ้นกับใจเท่านั้น กว่าจะจบการแสดงธรรมแต่ละครั้งกินเวลาสามสี่ชั่วโมง หลังจากการฟังธรรมผ่านไปแล้ว หากยังมีข้อข้องใจในบางตอนสำหรับบางราย ก็กราบเรียนถามท่านผู้เป็นอาจารย์ได้ช่วยชี้แจงจนเป็นที่เข้าใจ แล้วค่อยเลิกไปที่พักของตน ๆ จากนั้นต่างองค์ก็เข้าทางเดินจงกรมต่อไป เพื่อคลายทุกข์ในร่างกาย และระบายกิเลสออกจากใจด้วยอุบายต่าง ๆ ตามสติปัญญาของแต่ละท่านจะมีอุบายหนักไปในทางใด กว่าจะออกจากทางเดินจงกรมเพื่อพักผ่อนก็กินเวลาหลายชั่วโมง

วันที่มีการประชุมธรรม การพักผ่อนหลับนอนจำต้องเลื่อนออกไปพักดึกกว่าปกติธรรมดาบ้าง เพราะวันนั้นถือเป็นกรณีพิเศษซึ่งมิได้มีทุกวันไป บางท่านจึงประกอบความเพียรด้วยอิริยาบถสาม คือ ยืน เดิน นั่ง ตลอดสว่างไม่หลับนอน การไม่ยอมหลับนอนตลอดรุ่งของท่านมีสองประการ คือ ไม่นอนเพราะความตะเกียกตะกายในความเพียร เพื่อบูชาธรรมที่ท่านอุตส่าห์แสดงด้วยความเมตตาในธรรมทุกขั้นอย่างถึงใจ ฟังแล้วเกิดศรัทธาเพิ่มขึ้น ทำให้มีความอุตส่าห์พยายามอยากให้เป็นไปตามที่ท่านเมตตาสั่งสอน หนึ่ง ไม่นอนเพราะความดื่มด่ำในธรรมท่านและธรรมโอชาที่มีอยู่กับใจตัวเองเป็นเครื่อง
ประสานกัน หนึ่ง ส่วนความดูดดื่มธรรมภายในใจของแต่ละท่านนั้นต่างกันไปตามภูมิที่มีอยู่กับใจ บางท่านมีสมาธิอย่างอ่อน บางท่านมีอย่างกลาง บางท่านมีอย่างละเอียดแนบแน่น ซึ่งแต่ละขั้นก็เป็นธรรมปีติพอให้เกิดความดูดดื่มรื่นเริงได้ตามภูมิของตน

และบางท่านเริ่มฝึกหัดวิปัสสนาปัญญาอย่างอ่อนไปตามขั้นสมาธิของตน บางท่านพิจารณาวิปัสสนาอย่างกลาง บางท่านเจริญวิปัสสนาขั้นสูงขึ้นไป และบางท่านก็เจริญวิปัสสนาภูมิอัตโนมัติ คือสติปัญญาที่หมุนตัวไปกับธรรมประเภทต่าง ๆ ที่มาสัมผัสใจ ไม่มีลดละปล่อยวาง ถ้าเป็นฝนก็ชนิดตกพรำทั้งวันและคืนไม่มีหยุด ถ้าเป็นน้ำก็ชนิดน้ำซับน้ำซึม ไหลรินอยู่ตลอดเวลาทั้งหน้าแล้งหน้าฝน เมื่อเป็นวิปัสสนาธรรมจึงให้นามตามนิสัยและสำนวนป่าว่า ''*สติปัญญาอัตโนมัติ*'' หากจะเรียกชื่อดังครั้งพุทธกาลท่านเรียกกันว่า *มหาสติมหาปัญญา* ก็ไม่น่าจะบกพร่องทางคุณสมบัติ เพราะสติปัญญาขั้นนี้ทำหน้าที่เต็ม

ภูมิอยู่ตลอดเวลา ไม่มีชะงักชักช้าและต้องถูกบังคับฏูไถแต่อย่างใดเหมือนปัญญาทั่ว ๆ ไป แต่เป็นสติปัญญาที่รู้จักการงานในหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่จะให้นามว่าเป็นมหาสติมหาปัญญาแบบครั้งพุทธกาลท่าน วิสัยป่าไม่อาจเอื้อมตีเสมอได้ จึงหันมาใช้สติปัญญาอัตโนมัติแทน รู้สึกเหมาะสมกับภูมินิสัย ธรรมเหล่านี้แลที่พาให้พระธุดงค์ท่านเพลินในความเพียรไม่ค่อยหลับนอนกัน ต่างท่านต่างเพลินในธรรมตามภูมิของตน

องค์ที่เกิดความสงสัยแต่ไม่กล้าเรียนถามท่านได้ในเวลาปกติ เมื่อถึงวันประชุมจึงเป็นเหมือนจะเหาะเหินเดินอากาศได้ เพราะความดีใจที่จะได้ฟังการบุกเบิกส่งเสริมตามจุดที่ตนกำลังพิจารณา และตอนที่กำลังสงสัยเพื่อผ่านไปเป็นพัก ๆ ต่างก็ตั้งท่าตั้งทางประกอบความเพียรเตรียมรอรับการโสรจสรงธรรมจากอาจารย์กัน ราวกับกระหายมาเป็นปี ๆ พอจวนถึงเวลา ต่างองค์ต่างทยอยกันเข้ามาสู่ที่ประชุมด้วยความสงบเสงี่ยมงามตาน่าเคารพเลื่อมใสเป็นอันมากยากจะหาพบได้ การก้าวเข้าสู่ที่ประชุมของแต่ละองค์มีความประสงค์ในธรรมอย่างแรงกล้า มุ่งหน้าสดับธรรมอย่างถึงใจ ต่างองค์ต่างกราบและนั่งเรียบราบคอยสดับธรรม พอได้โอกาสอาจารย์ผู้ให้โอวาทก็เริ่มแสดงธรรม และค่อย ๆ หลั่งไหลออกมาไม่ขาดวรรคขาดตอน ราวกับฝนเริ่มโปรยเม็ดลงมาทีละหยดละหยาดฉะนั้น

และก่อนท่านจะเริ่มแสดงมีสงบอารมณ์พักหนึ่ง ถ้าตามความคิดเดาของผู้เขียนก็น่าจะกำหนดบทธรรม ที่ควรแก่กรณีของผู้รอฟังอยู่แล้วอย่างพร้อมเพรียงเวลานั้น จากนั้นจึงเริ่มแสดง ธรรมที่ท่านสั่งสอนพระธุดงค์โดยเฉพาะนั้น รู้สึกจะเริ่มแต่ขั้นสมาธิขึ้นไปหาปัญญาเป็นส่วนมาก จนถึงธรรมขั้นสูงสุดวิมุตติหลุดพ้นเป็นที่ยุติ ขณะที่แสดงไม่มีเสียงอะไรมารบกวน มีแต่เสียงธรรมประกาศกังวานอยู่ทั่วบริเวณสถานที่ประชุมอย่างเดียว ผู้ฟัง ๆ ด้วยความสนใจใคร่รู้ใคร่เห็นตามท่านอย่างเต็มใจไม่พลั้งเผลอยอมให้จิตส่งไปอื่น คอยกำหนดดูอยู่เฉพาะใจดวงเดียวซึ่งเป็นคู่ควรแก่ธรรมทุกขั้น ธรรมที่ท่านแสดงกับใจที่ตั้งรอรับไว้โดยชอบ ย่อมควรแก่การรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่เข้าไปสัมผัสเกี่ยวข้องไม่มีประมาณ

สัจธรรมก็ดี สติปัฏฐานก็ดี ไตรลักษณะคือ *อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา* ก็ดี ที่เป็นความจริงตามส่วนครอบแดนมนุษย์และสัตว์ทั่วโลกธาตุ ซึ่งท่านนำมาแสดงในเวลานั้น จึงเป็นเหมือนได้ฟังความจริงทั่วไตรภพที่ไหลมาบรรจบในใจดวงเดียว ซึ่งเตรียมรับทราบอยู่อย่างเต็มใจให้ได้ฟังอย่างถึงใจ เพราะความสัมผัสไปมาแห่งธรรมทั้งใกล้ทั้งไกลทั้งในและนอกขณะท่านแสดงประมวลมา เป็นธรรมสงเคราะห์ลงในกายในจิตของผู้ฟังได้โดยตลอดทั่วถึงไม่มีทางสงสัย ใจที่เคยเก็บกอบหอบหิ้วกิเลสทั้งหลายโดยถือว่าเป็นของดีมาดั้งเดิมเมื่อได้ฟังทั้งคุณและโทษที่ท่านโปรดเมตตาแล้ว จะไม่ยอมสละทิ้งปล่อยวางก็รู้สึกจะมืดมิด

ปิดตายเกินไป แต่จะมีใครที่ตั้งหน้ากอบโกยโรยทุกข์ใส่ตัวเองเวลานั้น ทั้งที่ตั้งหน้ามาฟังความจริงอย่างเต็มใจจากครูอาจารย์ ผู้แสดงธรรมของจริงล้วน ๆ นอกจากจะฟังเพื่อเห็นทั้งโทษและคุณที่ท่านแสดงไปตามธรรมจริงเท่านั้น สิ่งที่เป็นโทษควรละย่อมละ สิ่งที่เป็นคุณควรยึดและส่งเสริมไปตามความจริงและเจตนาไม่มีทางเป็นอื่น

ดังนั้นผู้ฟังเพื่อความจริงตามธรรมที่ท่านแสดงตามความจริง จึงมีทางรู้ทางละเป็นผลเครื่องยืนยันรับรองสำหรับตัว โรคที่ยอมหายด้วยยาและกิเลสที่ยอมหมดสิ้นไปด้วยธรรม จึงเป็นคติธรรมดาที่โลกและธรรมเคยปฏิบัติต่อกันมา นอกจากโรคชนิดไม่ฟังยาและกิเลสชนิดไม่มองดูธรรมเท่านั้น เป็นขึ้นกี่รายก็ต้องฉิบหายไปตาม ๆ กันไม่มีทางเหลือหลอ เรียกว่าโรคสุดวิสัย

การประหยัดของพระธุดงคกรรมฐาน

การนุ่งห่มใช้สอยบริขารต่าง ๆ ของพระธุดงค์ เฉพาะท่านอาจารย์มั่นรู้สึกท่านพิถีพิถันและมัธยัสถ์เป็นอย่างยิ่ง ไม่ยอมสุรุ่ยสุร่ายเป็นอันขาดตลอดมา ปัจจัยเครื่องอาศัยต่าง ๆ มีมากเพียงไรก็มิได้ใช้แบบฟุ่มเฟือยเห่อเหิมไปตามเลย ปฏิปทาคือข้อปฏิบัติต้องคงเส้นคงวาอยู่โดยสม่ำเสมอ แต่การสงเคราะห์ให้ทานนั้น สิ่งของมีเท่าไรเป็นให้ทานไม่มีเหลือ และไม่เห็นท่านเก็บสั่งสมอะไรไว้บ้างเลย ท่านสงเคราะห์ให้ทานทั้งพระเณรเถรชีและฆราวาสผู้ยากจนที่มาหา เท่าที่สังเกตรู้สึกว่าจิตท่านทั้งดวงเต็มไปด้วยความเมตตาสงสารโลกมากไม่มีประมาณ แต่การนุ่งห่มใช้สอยท่านปฏิบัติอีกแบบหนึ่ง เหมือนพระอนาถาไม่มีอะไรติดตัว

ผ้าสังฆาฏิ จีวร สบง ผ้าอาบน้ำ ขาด ๆ วิ่น ๆ มองเห็นแต่รอยปะติดปะต่อปะ ๆ ชุน ๆ เต็มไปทั้งผืน เห็นแล้วอดสลดสังเวชมิได้ เพราะไม่เคยเห็นในวงคณะสงฆ์ไทยทำกันอย่างนั้นมาก่อนเลย เพิ่งได้เห็นท่านอาจารย์เป็นองค์แรกที่ทำอย่างนี้ ท่านพยายามปะชุนเสียจนไม่มีที่จะปะจะชุน จนเนื้อผ้าเก่าที่มีอยู่ดั้งเดิมเปื่อยหายไปหมด ปรากฏแต่ผ้าใหม่ที่ปะชุนทีหลังทั้งนั้น ผ้าทั้งผืนที่ปะแล้วชุนเล่าจนรอยด่าง ๆ ดาว ๆ เหมือนลายเสือโคร่งเสือดาวเราดี ๆ นี่เอง ไม่ยอมทิ้งแบบเปล่าประโยชน์อย่างง่าย ๆ เมื่อเห็นหมดสาระในการนุ่งห่มแล้ว ก็ทำเป็นผ้าเช็ดมือหรือเช็ดเท้าหรืออื่น ๆ ต่อไปที่พอเกิดประโยชน์ได้อีก จนแหลกละเอียดเสียจริง ๆ ไม่มีทางจะทำอะไรต่อไปได้อีกแล้ว ท่านถึงจะยอมทิ้ง

ไม่ว่าผืนใดขาดในบรรดาผ้า ผ้าครองหรือผ้าบริขารที่ท่านนุ่งห่มใช้สอย ผืนนั้นต้องถูกปะถูกชุนจนคนทั่วไปดูไม่ได้ เพราะไม่เคยเห็นใครทำกันในเมืองไทยที่เป็นเมืองสมบูรณ์เหลือเฟือจนทำให้คนลืมตน มีนิสัยฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยแม้เป็นคนจน ๆ ท่านเองไม่เคยสนใจว่าใครจะตำหนิติชมเพราะการทำเช่นนั้น แม้บริขารเครื่องใช้ในวัด เช่น ครุ (เครื่องตักน้ำ) กระป๋อง กระบวยตักน้ำหรือสิ่งอื่น ๆ ที่ชำรุดลง ท่านจะนำมาแก้ไขดัดแปลงเสียใหม่แล้วนำไปใช้ได้อีกจนสุดสาระของสิ่งนั้น ๆ ท่านถึงจะยอมทิ้ง การเก็บรักษาบริขารและเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ภายในวัดหรือที่พัก ท่านเข้มงวดกวดขันมาก ต้องเก็บรักษาหรือจัดวางไว้อย่างเป็นระเบียบงามตา ไม่ปล่อยทิ้งให้เสียหายและเกะกะกีดขวางสถานที่และทางเดินได้เลย ใครวางสิ่งใช้สอยต่าง ๆ ไว้ไม่ดี ท่านจะเรียกหาตัวมาสอบถามและดุด่าสั่งสอนทันที ไม่ให้ทำเช่นนั้นต่อไปอีก

บางท่านอาจจะคิดข้องใจสงสัยหรือจะเป็นการหยั่งเสียงก็เหลือจะเดาถูก โดยเรียนถามท่านอย่างดื้อ ๆ ก็มี ว่าอย่างอื่น ๆ ก็ไม่สำคัญนัก แต่เฉพาะผ้าสังฆาฏิ ผ้าจีวร ผ้าสบงซึ่งเป็นบริขารสำหรับองค์และสำคัญกว่าบริขารอื่นใด ท่านอาจารย์ก็มิได้อดอยากขาดแคลน มีท่านผู้ศรัทธานำมาบริจาคถวายอยู่เสมอ ควรจะใช้สอยผืนใหม่เพื่อฉลองศรัทธาเขาบ้าง ส่วนผืนเก่าก็ควรสละออก เผื่อท่านผู้ใดประสงค์จะรับไปไว้สักการบูชาก็กรุณาให้ไป ไม่ควรสงวนใช้จนขาดละเอียดและปะชุนเสียจนด่างดาวไปทั้งผืน ราวกับเสือเดินผ่านตลาดดังที่เป็นอยู่เวลานี้ คณะลูกศิษย์เห็นแล้วเกิดความอับอายชาวบ้านที่หลั่งไหลเข้ามากราบนมัสการ และถวายทานแก่ท่านอาจารย์มิได้ขาด ไทยทานแต่ละอย่างที่คณะศรัทธานำมาถวายแต่ละครั้งมีไม่น้อย ไม่น่าจะประหยัดใช้แบบปะ ๆ ชุน ๆ ดังที่เป็นอยู่นี้ ซึ่งน่าอับอายแทนอาจารย์เหลือเกินไม่อยากให้ทำ แต่อยากให้ท่านอาจารย์ทำพอสมเกียรติบ้างว่า เป็นอาจารย์สั่งสอนคนแทบทั่วประเทศ

การกราบเรียนนี้ก็เพราะความเคารพเลื่อมใสและรักสงวนอย่างฝังใจ แต่เมื่อเห็นท่านอาจารย์นุ่งห่มใช้สอยบริขารต่าง ๆ แบบขาด ๆ เขิน ต่อ ๆ ติด ๆ ปะ ๆ ชุน ๆ อยู่เป็นประจำ ไม่มีการผลัดเปลี่ยนเลยทั้งที่สิ่งของมีอยู่ ก็ทำให้นึกน้อยใจและอับอายชาวบ้านราวกับอาจารย์ของตนหมดราคาค่างวดไม่มีชิ้นดีเลย ผิดถูกประการใดก็ขอประทานโทษเพราะกราบเรียนด้วยเจตนาหวังดีและเทิดทูนยิ่งกว่าชีวิตจิตใจ ดังนี้

ขณะพระกราบเรียนจบลง ท่านเองนั่งเฉยราวกับไม่ได้ยิน ต่างองค์ต่างเงียบไปพักหนึ่ง จากนั้นท่านจึงเริ่มพูดออกมาแบบเรียบ ๆ ว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ฉลาดเหนือโลก ความสุขที่ทรงค้นพบจากความฉลาดก็เหนือโลกเป็นองค์แรก พระโอวาทที่ทรงสั่งสอนหมู่

ชนก็มาเหนือเมฆคือเหนือสมมุติทั้งปวง ไม่มีใครจะสามารถปฏิบัติและสั่งสอนได้เหมือนอย่างพระองค์ ศาสนธรรมที่ออกจากพระโอษฐ์ก็เป็นมัชฌิมธรรมซึ่งเหมาะกับกาลสถานที่บุคคลตลอดมา ไม่มีการขัดแย้งกับความจริงที่ควรตำหนิสำหรับหมู่ชนผู้หวังเหตุผลเป็นเครื่องดำเนินเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยตามพระโอวาท การปฏิบัติก็ทรงทำด้วยความรอบคอบ การรู้เห็นธรรมก็ทรงรู้เห็นด้วยความรอบคอบชอบธรรม การสั่งสอนก็ทรงทำด้วยความรอบคอบตามหลักของศาสดาผู้เป็นบรมครู ไม่ปรากฏว่ามีสิ่งบก ๆ พร่อง ๆ ตามมากับศาสนธรรมของพระองค์เลย

ฉะนั้นพวกเราผู้เพียงปฏิบัติตามพระโอวาท ซึ่งถ้าเทียบกับการทรงขวนขวายด้วยความลำบากทรมานของพระองค์เพื่อหมู่ชนแล้ว ก็เท่ากับพวกเราพากันขาอ่อนมืออ่อนคอยล้างมือรับประทานเท่านั้น ไม่มีความยากเย็นอะไรเลย ลองคิดดูพระองค์ที่ทรงนำสาวกดำเนินมานั้น ทรงนำมาด้วยความฟุ้งเฟ้อเห่อคะนอง หรือทรงนำมาด้วยความสันโดษยินดีตามมีตามเกิดแห่งปัจจัยเครื่องอาศัยทั้งหลาย ทรงนำมาด้วยความมักมากแบบพาตัวเป็นซากศพของกิเลสตัณหา หรือด้วยความมักน้อยปล่อยกังวลทั้งหลาย ทรงนำมาด้วยความประหยัด ดัดความอยากที่หลากมาท่วมหัวใจไม่มีเวลาอิ่มพอ หรือด้วยความฟุ่มเฟือยเรี่ยราดเพราะความประมาทขาดสติเล่า เพียงเท่านี้ก็พอทราบได้ว่า พระที่ทำตนเป็นคนฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยนั้น ก็คือพระที่ตนและผู้อื่นเลี้ยงยาก ปากก็กว้างท้องก็โต กิเลสในใจแม้พลเมืองดียังสู้ไม่ได้

การพยายามเก็บรักษา สิ่งที่เห็นว่ายังจะเกิดประโยชน์ต่อไปได้อีกตามสาระของมันและการประหยัดมัธยัสถ์ในสมบัติทั้งหลายเพื่อความจีรังยั่งยืน ไม่รบกวนชวนให้เกิดความฉิบหายอยู่ไม่มีวันสุดสิ้นนั้น เป็นทางของคนฉลาดในเหตุผลท่านดำเนินกัน ท่านเหล่านั้นมิใช่ผู้ฟุ้งเฟ้อเห่อคะนองพองตัวแต่หาเนื้อติดกระดูกมิได้ สมบัติเงินทองมีเท่าไรจ่ายไปเสียไป สิ่งที่จะเป็นผลกำไรพอตั้งรากตั้งฐานแห่งชีวิตและความดีต่อไป ไม่มีเท่าเสี้ยวหนึ่งของคนจนที่มีนิสัยประหยัดฝึกหัดตัว แต่ท่านเหล่านั้นแลเป็นผู้วางรากวางฐานอันดีงามไว้พอให้โลกมีหนทางขบคิดและตั้งตัว มีหลักฐานทางสมบัติและจิตใจสืบต่อกันมา มิใช่ผู้สุรุ่ยสุร่ายจ่ายด้วยอำนาจความทะเยอทะยานพาฉุดลากไป ไม่มีวันยับยั้งตั้งตัวได้จนวันตาย ใครโง่อุตริคิดเอาอย่างคนแบบนั้นมาใช้ จะกลายเป็นคนตายแบบไม่มีป่าช้าไปตลอดสายแห่งสกุล

ท่านย้อนถามพระองค์ที่เรียนถามว่า ท่านเคยเห็นลิงรับอาหารจากมือคนไปกินหรือเปล่า ว่ามันรับอย่างไรและกินแบบไหน ? ท่านองค์นั้นเรียนตอบท่านว่า เคยเห็นเหมือนกัน

แต่มิได้สังเกตว่ามันรับแบบไหนและกินอย่างไร ท่านว่าเพียงความกินอยู่ของลิงท่านยังมิได้สังเกต เวลาถูกถามก็ตอบไม่ได้ แล้วท่านทำไมจึงมาถามเรื่องการใช้สอยบริขารต่าง ๆ กับผม โดยไม่มีเหตุผลที่น่ารับฟังบ้างเลย ผมยินดีฟังทั้งคำติคำชม เพราะธรรมของพระพุทธเจ้ามีอยู่ทั่วไป แม้คำติชมก็เป็นธรรมด้วยถ้าพิจารณาให้เป็นธรรม แต่ถ้าไม่พิจารณาก็เป็นโลกและทำคนให้หลงได้ทั้งคำติและคำชมเชย

เพียงการอยู่กินของลิงท่านยังไม่สนใจสังเกตพอทราบลัทธิของมันบ้าง แล้วท่านจะทราบความเป็นอยู่ใช้สอยของพระพุทธเจ้าและสาวกท่านได้อย่างไร ว่าท่านทรงปฏิบัติองค์ท่านอย่างไรในความเป็นศาสดา และเป็นศากยบุตรที่ควรเป็นสรณะของโลกได้อย่างมั่นใจตลอดมา ท่านยังคิดอยากทราบอยู่บ้างหรือเปล่าว่า ลิงมีลัทธินิสัยต่างจากคนอย่างไรบ้าง ถ้าไม่อยากทราบลัทธิของลิงไว้บ้างพอประดับสติปัญญา แต่จะปีนป่ายอยากทราบอริยประเพณีของศาสนาก็รู้สึกว่าจะปีนสูงมากไป ผมจึงไม่อยากอธิบายให้ท่านฟังแม้พออธิบายได้

ท่านองค์นั้นเรียนตอบว่า แต่ก่อนกระผมก็ไม่เคยได้ยินท่านผู้ใดมาพูดเรื่องลิงให้ฟังว่ามันมีลัทธินิสัยอย่างไร แต่พอท่านอาจารย์ถามจึงทำให้เกิดความสนใจอยากทราบว่า ลิงมีนิสัยต่างจากมนุษย์อย่างไรบ้าง แต่ก่อนก็พอทราบได้จากสายตาที่เคยเห็นมันอยู่เสมอจนเบื่อไม่อยากดู เพราะความที่มันเป็นสัตว์ที่มีนิสัยหลุกหลิกไม่อยู่เป็นสุขประจำตัว ที่ลึกซึ้งยิ่งกว่านี้กระผมไม่ทราบได้

ต่อจากนี้เป็นคำสนทนาระหว่างท่านอาจารย์มั่นกับพระองค์ที่เรียนถาม ท่านองค์นี้อยากทราบลัทธินิสัยลิง ท่านอาจารย์มั่นเริ่มตอบท่านว่า ลิงก็เหมือนคนที่มีนิสัยหลุกหลิกไม่ชอบอยู่เป็นความสงบสุขตามทำนองคลองธรรมเหมือนสุภาพชนทั้งหลายนั่นเอง เป็นสัตว์ที่ชอบอยู่ด้วยความคะนองทั้งตัวเล็กตัวใหญ่ ทั้งตัวผู้ตัวเมีย มาตลอดโคตรแซ่ของมัน ความคะนองของลิงไม่มีขอบเขตจำกัด เหมือนคนที่ไม่ได้รับการอบรมศีลธรรมมาบ้างเลย แม้จะแก่จนผมหงอกขาวโพลนเป็นสำลีไปทั่วทั้งศีรษะ ก็ไม่รู้จักความสงบร่มเย็นคืออะไร และสิ่งนั้นจะเกิดได้ด้วยวิธีใด เป็นสัตว์ที่ไว้ใจไม่ได้ตลอดวัย แม้เลี้ยงมันให้อยู่กับคนมาแต่เล็กจนโต แต่นิสัยก็เป็นของตัวมันเอง ไม่สนใจยึดเอานิสัยของมนุษย์ไปใช้เลยแม้แต่น้อย สัตว์พรรค์นี้เกิดแบบลิง อยู่แบบลิง และตายแบบลิง ไม่มีแบบอื่นใดมาเจือปนเลย คนที่ยึดเอาลัทธินิสัยลิงมาเป็นตัวของตัวจึงเลวร้ายยิ่งกว่าลิง และทำความเดือดร้อนให้โลกได้รับร้ายแรงและกว้างขวางมากยิ่งกว่าลิง

สิ่งที่เห็นด้วยตาตัวเองก็คือ เวลาไปพักบำเพ็ญอยู่ในถ้ำซึ่งเป็นที่ชุกชุมของสัตว์เหล่านี้ นี่พูดถึงตอนออกเที่ยวธุดงค์ใหม่ ๆ ยังไม่ทราบนิสัยของสัตว์พวกนี้ได้ดีพอ เวลาเขามาเที่ยวหากินตามบริเวณหน้าถ้ำที่เราพักอยู่ ทีแรกมองเห็นเราก็กลัว แต่พอเห็นอาการเราไม่เป็นภัยต่อเขา ๆ ก็ไม่กลัว และพากันเที่ยวหากินมาที่นั้นแทบทุกวัน เราเองก็คิดสงสารเห็นเขามาเป็นฝูง ๆ และปีนป่ายขึ้นลงอยู่บริเวณหน้าถ้ำทั้งตัวเล็กตัวใหญ่ไม่สนใจกับคน

พอได้อาหารมาเหลือจากฉันก็แบ่งไว้ให้เขา เวลาเขามาก็เอาอาหารมีกล้วยบ้าง ข้าวบ้าง ผลไม้ต่าง ๆ บ้าง ไปวางไว้ตามก้อนหินให้เขาเก็บกินเอง พอเรานำอาหารไปวางต่อหน้าเขาแล้วหันหลังกลับมาเท่านั้น ต่างตัวต่างแย่งกันกินอย่างชุลมุนวุ่นวาย โดยมิได้คิดเกรงกลัวเราบ้างเลย วันหลังยิ่งพากันมาแต่เช้าและคอยอาหารที่เราจะเอาไปให้ เพียงสองสามวันเท่านั้นก็ได้การ คือ ต่างแสดงฤทธิ์อย่างเต็มที่ไม่มีความเกรงกลัวเราบ้างเลย และพากันเที่ยวยุ่มย่ามเข้ามาค้นหาอาหารในที่พักเรา จนสิ่งของบริขารต่าง ๆ ตกกระจุยกระจายเกลื่อนไปหมดเวลาไปบิณฑบาต นอกจากนั้นบางตัวยังทำท่าจะกัดเราอีกด้วย แยกเขี้ยวยิงฟันทำปากขมุบขมิบคิ้วขมวดขึ้นขมวดลงขู่เรา ราวกับจะบอกว่ามวยลิงรวดเร็วยิ่งกว่ามวยมนุษย์ มวยมนุษย์สู้ไม่ได้ ถ้าไม่อยากเจ็บอย่ามายุ่ง เดี๋ยวโดนจะว่าไม่บอก ฉะนั้นเราต้องใช้อุบายขู่ด้วยวิธีต่าง ๆ จึงพากันหนีไป จากนั้นก็ไม่อาจให้อาหารแก่สัตว์จำพวกนี้อีกทั้งที่สงสาร และไม่ทำอาการให้เขาสนิทสนมเหมือนแต่ก่อน ต่อไปจึงไม่มารบกวนอีก

นี่แลสัตว์จำพวกไว้ใจไม่ได้ ถึงจะสงสารเลี้ยงดูเขาดีเท่าไร เขาก็คือลิงตัวคะนองไม่รู้จักคุณและไม่รู้จักคนอยู่นั่นเอง ขณะที่ยื่นอาหารให้ ต่างตัวต่างวิ่งมารุมเราจนน่าเกลียดน่ากลัว บางตัวแทบจะกัดเราในเวลานั้นเข้าด้วย เพราะความโลภมากในอาหาร แสดงอาการลุกลี้ลุกลนจนแทบดูไม่ได้ ทั้งวิ่งดักหน้าดักหลัง ทั้งรุมล้อม ทั้งส่งเสียงก๊อกแก๊กขู่เข็ญเราผู้เมตตาให้อาหาร สัตว์ที่น่ากลัวและน่ารำคาญก็คือลิงนั่นแล ท่านพอทราบบ้างหรือยังบรรดาลิงที่เขาเลี้ยงไว้ในบ้าน เวลายื่นอาหารให้เขาแสดงอาการอย่างไรบ้างต่ออาหารที่ให้และต่อผู้ให้อาหารเขา พระองค์นั้นเรียนตอบท่านว่ากระผมไม่ทราบ เพราะเป็นแต่เคยให้อาหารเขา แต่ไม่เคยสังเกตขณะให้อาหารว่าเขาแสดงอาการอย่างไรบ้าง

ท่านอาจารย์เลยอธิบายให้ท่านฟังต่อไปว่า ใครจะเอาอาหารให้มันก็ตาม แต่สัตว์พรรค์นี้จะไม่สนใจคนยิ่งกว่าอาหารที่มันจะได้ในเวลานั้นเลย ตามันจะจับจ้องมองดูแต่อาหารและโดดขึ้นโดดลงท่าเดียว ถ้าอยู่ที่ราบก็วิ่งไปวิ่งมาและมือคว้ามาที่อาหารกับมือคนเท่านั้น พอยื่นอาหารให้ถึงมือแล้ว จะคว้ามับรีบปอกปากกัดฉีกกินทันที ส่วนตามันจะมอง

นั้นมองนี้หลุกหลิก ๆ และมองผลไม้ในมือมัน ทั้งเคี้ยวทั้งกลืนทั้งกัดทั้งฉีก ถ้ามองเห็นอาหารในมือคนยังเหลือพอมีทางได้อยู่อีก มันจะรีบกัดรีบกินและรีบซ่อนอาหารเข้าไว้ในกระพุ้งแก้มทันที แล้วตามองมาที่มือคนและเอื้อมมือมาขออีก

ถ้าคนให้อีก มันจะรีบกินบ้าง ซ่อนไว้ในกระพุ้งแก้มบ้าง เหลือจากนั้นก็ทิ้งบ้างแล้วเอื้อมมือมาขอใหม่ ไม่มีความอิ่มพอในการขอ ให้เท่าไรเป็นเอาหมดจนไม่มีอะไรจะให้โน้นแลมันจึงจะหยุด และหันมาเคี้ยวกลืนส่วนที่มันซ่อนไว้ในปากต่อไป ลิงเป็นสัตว์ที่สุรุ่ยสุร่ายมาก และไม่มีความอิ่มพอในอาหารเมื่อยังพอจะได้จากใครอยู่ แม้ท้องมันจะเล็ก ๆ เหมือนสัตว์ธรรมดาทั่ว ๆ ไป แต่ความโลภและความสุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยมันนั้นเหลือตัว ยากที่จะมีสัตว์ตัวใดเสมอได้

เท่าที่ยกตัวอย่างของลิงมาเป็นข้อเปรียบเทียบเพียงเล็กน้อยนี้ ท่านพอทราบได้กระมังว่า ที่ท่านมาขอให้ผมผลัดเปลี่ยนเครื่องบริขารเสียใหม่โดยทิ้งของเก่าไปเสีย ทั้งที่สิ่งนั้นยังพอให้ประโยชน์ได้อยู่ นั้นคือท่านขอให้ผมปฏิบัติตามแบบลิง และขอให้ลิงเป็นศาสดาสั่งสอนผมแทนศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงรู้จักประมาณพอดีทุกอย่าง เพราะแบบที่ท่านขอผมนั้น เป็นแบบลิงใช้กันอยู่ตามวิสัยของสัตว์ที่ไม่รู้จักธรรมคืออะไร ผู้รู้จักธรรมคืออะไรอยู่บ้าง ก็ควรคิดคำนึงสภาพของตนและของธรรมว่าอะไรควรหรือไม่ควร การพูดด้วยเจตนาหวังดีนั้นเห็นใจ แต่เจตนานั้นไม่คุ้มค่ากับความเสียไปแห่งธรรม มีความสันโดษมักน้อย เป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมที่ยังโลกให้สงบเย็นมานาน เพราะธรรมนี้เป็นความเหมาะสม สำหรับโลกผู้ยินดีในขอบเขตมีฝั่งมีฝาภายในใจจะพึงรักสงวน และอุตส่าห์ปฏิบัติตามด้วยความยินดี ไม่ให้คุณค่าสาระอันจะเกิดจากธรรมนี้ผ่านไปเปล่าจะเสียใจภายหลัง

ท่านควรคิดดูให้ละเอียดถี่ถ้วนของศาสนา และท่านผู้เป็นเจ้าของศาสนาบ้างว่าเป็นบุคคลเช่นไร พระองค์เป็นมาแบบโลกเป็นกันหรือเป็นมาอย่างไร การสั่งสอนศาสนาทรงสั่งสอนอย่างไร โลกจึงตกลงปลงใจยอมกราบไหว้บูชาและปฏิบัติตามเรื่อยมาจนถึงพวกเราศาสนธรรมที่ประทานไว้ทุกแง่ทุกมุม ล้วนเป็นสวากขาตธรรมโดยสมบูรณ์ และเป็นนิยยานิกธรรม ความระงับดับทุกข์ความกังวลน้อยใหญ่ได้โดยสิ้นเชิงแก่ผู้ปฏิบัติตาม ๆ กันมาอย่างสมบูรณ์ ท่านควรคิดให้ละเอียดตามหลักศาสนาลงไปอีกว่า ผู้ทำตัวเป็นคนฟุ่มเฟือยตื่นโลกตื่นสมัย กับผู้ปฏิบัติตัวโดยสม่ำเสมอต่อความจำเป็นไปตามกรณี ใครจะมีทุกข์กังวลทางกายใจมากน้อยต่างกันอย่างไรบ้าง สำหรับความเห็นของผมผู้เรียนน้อยเห็นว่า

ผู้ทำตัวเป็นคนฟุ้มเฟือยพองตัวใหญ่กว่าโลกนั่นแล คือผู้ตั้งหน้าฆ่าตัวเอง โดยไม่รู้สึกว่าตัวเป็นเพชฌฆาตทำลายตน

คนเราเมื่อคิดเกินความพอดีเหมาะสมแล้ว ต้องเป็นผู้ก่อเรื่องกระจุยวุ่นวายแก่ตัวเองจนหาความสงบสุขทางกายและทางใจมิได้แน่นอน ใจต้องคิดเพื่อพอกพูนมากขึ้นจนไม่มีเวลาพักผ่อนได้ ถ้าเป็นน้ำก็ขุ่นเป็นตมเป็นโคลนจนหาที่อาบดื่มใช้สอยมิได้ ใจกับกายต้องหมุนเป็นกงจักรเพื่อได้มาซึ่งสิ่งนั้น ๆ ถ้าไม่ได้ต้องกระวนกระวายเพราะหาไม่ทันกับความอยากน้ำล้นฝั่งนั้น เมื่อไม่ได้ทางตรงก็ต้องหาทางอ้อม ไม่ได้ทางสุจริตก็ต้องหาทางทุจริต พอลักขโมยได้ก็ขโมยเอา พอหยิบฉวยได้ก็หยิบฉวยเอา พอจี้ได้ก็จี้เอา พอปล้นได้ก็ปล้นเอา พอคิดโกงได้ก็คิดโกงเอา พอรีดไถได้ก็รีดไถเอา กลืนได้ก็กลืนเอา หรือแม้พอฆ่าได้เป็นฆ่าเอาทั้งสิ้น ไม่สนใจคิดว่าเกรงใจอายโลกหรือกลัวบาปกลัวกรรมเพราะอำนาจนั้นบังคับ สุดท้ายก็ถูกจับตัว ผู้ยิ่งใหญ่ไปนอนในห้องขังให้เสวยผลความอยากของตนอยู่ในเรือนจำ หรือถูกเขาฆ่าตายทิ้งหมกป่าหมกโคลนไม่มีใครไปสืบสาวราวเรื่อง ปล่อยให้หายซากไปเลยยิ่งกว่าสัตว์ ซึ่งน่าทุเรศผิดมนุษย์ทั้งหลาย

นี่แลโทษของวิชาลิงที่เป็นสัตว์มีนิสัยบกพร่องต้องการอยู่เสมอ ไม่มีความอิ่มพอในสิ่งทั้งปวง ทั้งที่ปากและท้องของมันก็ไม่ใหญ่โตกว่าสัตว์ทั้งหลาย แต่ลิงนั้นตายเพราะความอยากทางใจมากกว่าความหิวโหยอาหาร เมื่อใครนำวิชาทำลายตัวแบบลิงมาใช้ไม่ว่าพระหรือฆราวาส ผู้นั้นต้องเป็นคนผิดสังเกตต่างจากโลกทั้งหลายที่มีความพอดี ถ้าเป็นพระก็จะพยายามเสาะแสวงหาแต่ปัจจัยโดยอุบายวิธีต่าง ๆ ด้วยความกระวนกระวาย มากกว่าจะละอายหรือสนใจในพระธรรมวินัยอันเป็นความดีงามของสมณะ จนประชาชนเอือมระอาไปตามๆ กัน ไปในทิศทางใดประชาชนหลบหลีกเป็นทิวแถว ทั้งที่เขามีความเลื่อมใสศาสนธรรมอยู่อย่างฝังใจ แต่ที่ต้องหลบหลีกตัวให้พ้นไปก็เพราะทนเพทุบายในการรบกวนขอเงิน หรือสิ่งต่าง ๆ จากพระที่แก่วิชาไม่ไหว

ท่านย้อนถามท่านองค์นั้นว่า ท่านทราบไหมว่าที่ว่าพระแก่วิชานั้นคือวิชาอะไร เรียนว่าไม่ทราบ ท่านอาจารย์ตอบเสียเองว่าก็วิชาขอไม่หยุดนะซิ เพราะพระเราถ้าลงได้ด้านด้วยความฟุ้งเฟ้อทะเยอทะยานอยากและการแสวงหาลาภปัจจัยแล้ว ต้องด้านทุกอาการไม่มียางอายติดตัว มีแต่ความมุ่งหมายและมุ่งมั่นต่อปัจจัยลาภต่าง ๆ โดยถ่ายเดียวว่า “ขอให้ได้มา” คำภาวนาก็คือ “ขอให้ได้มา ๆ” เท่านั้น ไม่ต้องสวดมนต์ภาวนาด้วยคาถายืดยาวเหมือนท่านผู้บำเพ็ญภาวนาทั้งหลายสวดกัน เพียงภาวนาบทเดียวเท่านั้นก็กระเทือนโลกพออยู่แล้ว ถ้าขืนต่อคาถาให้ยืดยาวไปกว่านั้น โลกจะต้องแตกแน่นอน

ท่านอาจารย์ถามท่านองค์นั้นว่า ท่านต้องการคาถาย่อนั้นหรือเปล่า จะได้สำเร็จมรรคผลง่าย ๆ ซึ่งไม่มีพระสาวกองค์ไหนสำเร็จแบบนี้ กระผมไม่ต้องการเพราะเป็นคาถาทำลายศาสนาและทำลายประชาชน ถ้าไม่ต้องการ ท่านขอให้ผมปฏิบัติแบบลิงเพื่ออะไร คาถานี้ก็มาจากลิงนั่นเองที่กลายมาเป็นคาถาย่อบทนี้อยู่เวลานี้ กระผมขอประทานโทษที่กราบเรียนไปตามความรู้สึกที่คิดว่า จะเป็นความสะดวกสบายแก่ท่านอาจารย์ โดยไม่ทำให้ท่านอาจารย์และปฏิปทาในวงศาสนาเสียไปด้วย ถ้าคิดว่าจะเป็นไปในทำนองท่านอาจารย์อธิบายปฏิปทาลิงที่เป็นสัตว์ฟุ้งเฟ้อ กระผมก็ไม่กราบเรียน เพราะไม่ประสงค์จะให้อะไรเสียไปเพราะการเรียนข้อนั้น

ท่านตอบว่า แม้ท่านไม่มีความนึกคิดไปในทางนั้นก็ตาม แต่การขอร้องก็ชี้บอกอยู่แล้วอย่างชัดเจน คนเราไม่ถึงกับต้องขอร้องให้ทำตามกันหมดทุกอย่างหรอกท่าน เพียงผ่านทางตาทางหูกลางตลาดเท่านั้น ก็เป็นทัศนศึกษาอันสมบูรณ์พอยึดไปเป็นแบบฉบับได้แล้ว สิ่งต่าง ๆ ที่จะทำคนให้ดีและเสียคนได้นั้นมีอยู่ทั่วไป ไม่จำต้องจัดเข้าในตารางสอนคนก็มีทางยึดได้ ถ้าเป็นฝ่ายดีก็ทำผู้ปฏิบัติตามให้เป็นคนดีและเจริญได้ ถ้าเป็นฝ่ายชั่วก็พาผู้ทำให้เสื่อมเสียไปโดยไม่ต้องประกาศโฆษณาชวนเชื่อใด ๆ เช่นคนหรือครอบครัวที่ชอบสุรุ่ยสุร่ายเป็นนิสัย คนในครอบครัวนั้นมักเอาอย่างกันจนกลายเป็นครอบครัวผัวเมียลูกหลานที่สุรุ่ยสุร่ายไปตาม ๆ กัน รายได้มีมาไม่พอกับการจับจ่าย เพราะต่างคนต่างเป็นนักจ่ายด้วยกันไม่มีใครสนใจประหยัดรักษา แม้แต่น้ำลำคลองยังเหือดแห้งไปได้เมื่อไหลไม่หยุด

เราลองนำครอบครัวที่มีการประหยัดรักษา และจ่ายไปด้วยความมีเหตุมีผลเป็นเครื่องควบคุม กับครอบครัวที่ชอบสุรุ่ยสุร่ายจ่ายไม่มีประมาณเป็นนิสัยมาเทียบกันดูว่าครอบครัวไหนจะมีความสงบเย็น มีความเดือดร้อน เพราะการเป็นอยู่ใช้สอยมากกว่ากัน ผมตอบแทนเลยทีเดียวก็ได้ว่า ครอบครัวที่มีหลักใจเป็นหลักทรัพย์นั่นแล จะมีความสงบสุข ทั้งความเป็นอยู่โดยลำพังและภาคทั่ว ๆ ไป ยิ่งกว่าครอบครัวที่เป็นโรคไม่มียาและหมอรักษาเป็นไหน ๆ (คนไม่มีขอบเขตในการจ่ายและการเก็บรักษา) นอกจากเป็นความสงบสุขของตัวและครอบครัวแล้ว ยังเป็นการเพาะเด็กลูก ๆ หลาน ๆ ตลอดผู้เกี่ยวข้องในวงศ์สกุล ให้เป็นคนดีมีชื่อมีแปทางความประพฤติและการจับจ่าย ตลอดการเก็บรักษาสมบัติต่าง ๆ ให้เป็นหลักฐานมั่นคงต่อไปตลอดกาลนานอีกด้วย ส่วนคนและครอบครัวไม่มีประมาณในการรักษาตัวนั้น นอกจากจะเป็นความเดือดร้อนในปัจจุบันแล้ว ยังอาจแพร่พันธุ์ดีแตกแหวกแนวให้ลูก ๆ หลาน ๆ ในวงศ์สกุลเสียไปด้วยตลอดกาลนาน

ผมไม่เคยเห็นคนที่ไม่มีหลักใจเป็นหลักทรัพย์ ตั้งเนื้อตั้งตัวทางสมบัติได้เลย เห็นแต่ความฉิบหายป่นปี้ติดหนี้สินพะรุงพะรัง เหยียบย่ำทำลายเขาจนตั้งตัวไม่ติดนั่นแล จะมีความเจริญมั่นคงมาจากที่ไหนพอจะน่าชมเชย คนเราถ้าไม่มีอะไรบังคับใจกายวาจาความประพฤติไว้บ้างพอเป็นที่ยับยั้งชั่งตวง เวลาอารมณ์บ้าร้อยแปดมันขึ้นสมองซึ่งมีอยู่กับทุกคน แม้จะมีความรู้วิชาและฐานะดีเพียงไรก็ไปไม่รอด ต้องจอดจมจนได้เพราะการทำลายตนด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวมา มิใช่เป็นของดีที่น่าสรรเสริญ ปราชญ์ท่านระวังมากจากการทำลายตนด้วยวิธีต่าง ๆ นั้น ยิ่งกว่าการถูกทำลายจากผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นไหน ๆ ในขณะเดียวกันท่านพยายามประคองตนในทางดีงามโดยสม่ำเสมอ ไม่ยอมปล่อยตัวไปตามยถากรรมดังที่เห็น ๆ กันจนน่าทุเรศ ซึ่งมีจำนวนมากกว่าที่น่าอนุโมทนาสรรเสริญ

ยิ่งใครชอบมีนิสัยตื่นเงาตัวเองตื่นสมัย โดยไม่คำนึงถึงสารประโยชน์หรือโทษทัณฑ์อะไรจากสิ่งนั้น ๆ พอควรก่อน เพียงสิ่งนั้น ๆ ผ่านหูผ่านตา คอยแต่จะฉวยมับจับปุ๊บมาเป็นความโก้หรูตามความเห่อเหมือนลิงด้วยแล้วละก็ จะเขียนใบตายไว้เลยก็ได้ โดดไปไม่กี่ก้าวก็ต้องลงเหวให้แมลงวันบินตามไม่มีทางสงสัย การกล่าวทั้งนี้ผมมิได้กล่าวเพื่อตำหนิโลกหรือท่านผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ แต่กล่าวตามความจริงที่รู้ ๆ เห็น ๆ กันอยู่ประจักษ์ตาประจักษ์ใจในวงมนุษย์เรานี่แล ไม่มีใครกล้าปฏิเสธได้ว่าการปฏิบัติตัวแบบนั้นจะไม่ล่มจมฉิบหาย ต้องเป็นหนทางเดียวคือเขียนใบเสร็จใบตายให้พร้อม ทั้งที่ผู้นั้นยังคุยอวดตัวว่ามีความฉลาดรอบรู้ และมีฐานะดีมีเงินเป็นล้าน ๆ เพราะเงินก็ตนเป็นผู้หามา จะได้มาจากทางไหนใครไม่ทราบได้ แต่การทำลายนั้นทำได้ง่ายนิดเดียว เช่นเดียวกับสมบัติในบ้านมีจำนวนมากมายเพียงไร พอถูกไฟกำจัดทำลายเพียงไม่กี่ชั่วโมงก็เรียบเป็นเถ้าถ่านไปเองอย่างไม่มีปัญหา

ผมพยายามเรียนและปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้ามาแต่เริ่มบวชจนถึงวันนี้ ซึ่งหลายปีพอควร เรียนและปฏิบัติไปเท่าไร ยิ่งมองเห็นความโง่ของตัวมากขึ้นโดยลำดับ แทนที่จะได้ความฉลาดฉาดฉานพอมีความรู้แปลก ๆ มาคัดค้านธรรมของพระองค์ท่านบ้างว่าตรัสไว้ไม่จริง ไม่เป็นสวากขาตธรรม และไม่เป็นนิยยานิกธรรมดังที่ประกาศสอนไว้ในบางหมวดบางขั้นบางตอน แต่ไม่ว่าธรรมขั้นใดหมวดใดตอนใด เรียนไปปฏิบัติไปเท่าไรก็ยิ่งทำให้เชื่อให้ยอมไปเสียหมด ไม่มีความรู้พอได้อวดตัวว่าเก่งกาจสามารถคัดค้านธรรมของพระองค์ได้เลย หมวดไหนคัมภีร์ใดก็มีแต่พระองค์ตรัสเรื่องความโง่ของสัตว์ผู้ยังอวดตัวว่าเก่งกาจฉลาดรู้ แต่สู้ลิงที่กลัวหาวิธีหลบซ่อนคนก็ไม่ได้ ถ้าว่าพวกเราเก่งกว่าลิง ก็ต้องรู้สิ่งที่เป็นหายนะและหลบซ่อนผ่อนคลายตัวเองบ้าง อย่าอาจหาญท้าทายมันนักหนา

นี่มองไปที่ไหนก็เห็นแต่คนอวดเก่งต่อความชั่วเสียหาย ทั้งท่านและเราทั้งหลาย ไม่มีใครพอมีความฉลาดปราดเปรื่องพอหลีกเลี่ยงสิ่งที่น่าตำหนินั้น ๆ ไปได้บ้าง ไม่ผูกมิตรปิดตายเป็นสหายกับมันไปทั้งวันทั้งคืน ยืนเดินนั่งนอนแข่งกันเลย ไม่มีวันโผล่พอมองเห็นธรรมในดวงใจที่กายวาจาระบายออกมาพอเย็นใจ ท่านได้พิจารณาบ้างหรือเปล่าว่า ศาสนธรรมของพระพุทธเจ้ามีความละเอียดสุขุมเพียงไร เพียงพวกเราจะเอาใจที่เต็มไปด้วยกิเลสที่แสนสกปรกโสมมไปหยั่งธรรมของพระองค์ ก็จะได้แต่คำตำหนิติเตียนติดขึ้นมาเท่านั้นว่า ธรรมปฏิบัติยาก ผู้ปฏิบัติธรรมต้องฝืนกระแสโลกจึงปฏิบัติได้บ้าง พระพุทธเจ้าตรัสธรรมไว้ไม่เห็นตรงกับสภาพความเป็นจริงของโลกบ้าง

ธรรมแสดงไว้ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่เราทำดีแทบตายไม่เห็นได้ดีอะไร ส่วนเขาไม่เห็นทำดีอะไรยังร่ำรวยเป็นเศรษฐีมีเงินมหาศาล ข้ามหน้าข้ามตาเราผู้ทำดีไปหยก ๆ ธรรมไม่เห็นจริงตามที่ตรัสไว้ ถ้าจริงว่าบาปมีจริง คนทำบาปไม่เห็นได้รับโทษ ส่วนคนทำดีเวลาจำเป็นไม่เห็นบุญมาช่วยบ้าง บาปบุญคงไม่มี นรกสวรรค์นิพพานคงไม่มี ถ้ามีอยู่ที่ไหน คนตายแล้วทั้งคนดีคนชั่วเห็นแต่หายเงียบไปเลย ไม่เห็นกลับมาบอกบ้าง พอมีแก่ใจอยากทำบุญให้ทานรักษาศีลบำเพ็ญภาวนาบ้าง เผื่อเวลาตายไปจะได้ไปสวรรค์นิพพานกัน เหล่านี้เป็นต้น ที่จะติดใจของพวกเราขึ้นมาเวลาหยั่งธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะโลกชอบกันอย่างนี้ จะให้ของดีตามที่ธรรมแสดงไว้ติดขึ้นมานั้นไม่มีหวัง เพราะกิเลสไม่หวังธรรม แต่หวังเฉพาะกิเลสเท่านั้น จึงได้กิเลสความลามกขึ้นมา

ธรรมมิได้ตรัสไว้เพื่อคนจำพวกคอยตามล้างตามผลาญธรรม ด้วยความคิดเห็นต่าง ๆ แต่ธรรมมีไว้เพื่อคนจำพวกที่ท่านพิสูจน์หาความจริงจากธรรมจริง ๆ จึงมิใช่ธรรมบ่นเอา เดาเอา คาดคะเนเอา ดังพวกเราที่หยั่งดูธรรมด้วยใจอันโสมมของตน แล้วคว้าเอาความโสมมขึ้นมาสูดดมเล่นด้วยความบ่นให้ธรรม แล้วก็ภูมิใจว่าตนคิดได้พูดได้อย่างอิสรเสรี หาทราบไม่ว่าตัวสูดดมสิ่งสกปรกของตัว โดยไม่มีธรรมบทใดเข้ามาเกี่ยวข้องได้เสียด้วยเลย ใครจะตำหนิติเตียนธรรมมากน้อยเพียงไร ธรรมจึงไม่มีส่วนกระทบกระเทือนด้วย นอกจากผู้นั้นจะพึงรับความกระทบกระเทือนจากการคิดการพูดของตัวแต่ฝ่ายเดียว ทั้งที่นึกครึ้มในใจว่าตนมีเกียรติเพราะคัดค้านตำหนิธรรมได้อย่างสบาย

ธรรมมีความละเอียดสุขุมมากยากที่ใจซึ่งมีกิเลสอย่างเรา ๆ ท่าน ๆ จะหยั่งถึงได้ดังกล่าวมา ฉะนั้นคำขอร้องท่านแม้จะเป็นเจตนาหวังดี จึงเป็นการกระเทือนส่วนใหญ่แห่งธรรมแฝงอยู่ด้วย เพราะความประหยัด ความมัธยัสถ์ ความสันโดษ ความมักน้อย ธรรมเหล่านี้คือความไม่ประมาทลืมตัว ผู้ปฏิบัติธรรมเหล่านี้ ไม่ว่านักบวชหรือฆราวาสย่อม

ประคองตัวได้อย่างน่าชม พระแม้จะมีอติเรกลาภมาก มีประชาชนเคารพนับถือมาก หรือฆราวาสมีสมบัติมากน้อยเพียงไร ก็ไม่เย่อหยิ่งจองหองและลืมตัวกับสิ่งเหล่านั้นอย่างง่ายดาย ยังสามารถนำสิ่งนั้น ๆ ไปทำประโยชน์ได้ตามฐานะของมันอีกด้วย ทั้งเป็นเครื่องส่งเสริมความสุขแก่เจ้าของและประดับเกียรติ สมกับสมบัติมีไว้เพื่อเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ในคราวจำเป็นอย่างแท้จริง ไม่กลายมาเป็นข้าศึกเครื่องทำลายตนให้เสียไปด้วย ซึ่งมักมีอยู่จำนวนมาก แต่ไม่ค่อยสนใจคิดและแก้ไขกันพอให้มีความสงบเย็นและน่าดู

ผู้มีธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องปกครองและประดับตัว ย่อมเป็นผู้สง่างามในสายตาแห่งสุภาพชนทั้งหลาย ยิ่งกว่าผู้ชอบประดับตัวด้วยเครื่องมัวเมาเย้ากิเลส ซึ่งเห็นแล้วน่าเวียนศีรษะ สำหรับตัวเองนั้นเห็นว่าโก้หรูเทวดาบนฟ้าสู้ไม่ได้ ส่วนสุภาพชนเห็นแล้วปวดเศียรเวียนเกล้าไปตาม ๆ กัน ท่านลองคิดเทียบเคียงดูก็พอจะทราบได้ระหว่างธรรมทั้งสองนี้ต่างกันอย่างไรบ้าง คือ มองธรรมตรงข้ามกับธรรมที่กล่าวมานี้ ความประหยัด ความมัธยัสถ์ ความสันโดษ ความมักน้อยเหล่านี้ ผมจะแปลเอาความย่อ ๆ ให้ฟัง

ความประหยัด ได้แก่ ความเอาใจใส่ในการเก็บรักษาสมบัติเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ที่มีอยู่ของตน ไม่ให้เสียไปด้วยความประมาทขาดการเอาใจใส่ ไม่ใช้แบบสุรุ่ยสุร่าย เวลาใช้ก็ระมัดระวัง ไม่ควรเสียด้วยเหตุไม่จำเป็นก็ไม่ให้เสีย เพราะสิ่งของแต่ละอย่างเกิดมีขึ้นด้วยการขวนขวายหรือการแสวงหา มิได้เกิดมีขึ้นมาเองพอที่จะไม่เห็นคุณค่าของมัน

ความมัธยัสถ์ ออกจากใจของผู้มีความรักใคร่ใฝ่ใจในการใช้สอยและการเก็บรักษาสมบัติต่าง ๆ ด้วยความระมัดระวัง ไม่ใช้สอยแบบเรี่ยราดสาดกระจาย เมื่อหยุดใช้ก็เก็บรักษาไว้ในที่ปลอดภัย ความมัธยัสถ์ คือ ความเห็นคุณค่าแห่งสมบัติทุกชิ้นว่ามีประโยชน์ตามฐานะของมัน การกินอยู่ใช้สอยไม่ฟุ่มเฟือย และไม่ทำให้ฝืดเคืองเมื่อสิ่งของเครื่องสนองมีอยู่ แต่ไม่ลืมตัวไปกับสมบัติที่มีมาก พยายามทำสมบัตินั้น ๆ ให้เกิดประโยชน์ตามฐานะของมัน ไม่ตระหนี่เหนียวแน่น มีการสงเคราะห์ให้ทานเช่นเดียวกับคนทั่วไป หรืออาจทำได้มากกว่าด้วยเหตุผลที่ควร เพราะความประหยัดกับความมัธยัสถ์เป็นธรรมของปราชญ์ผู้มีเหตุผลรอบตัวและสิ่งเกี่ยวข้องทั่ว ๆ ไป การประหยัดกับการมัธยัสถ์ของผู้นั้นจึงมิได้เอนไปในทางที่น่าตำหนิ นอกจากเป็นวิธีการดำเนินที่น่าชมเชยโดยถ่ายเดียว

คนประหยัดและมัธยัสถ์เป็นบุคคลที่รอบคอบในสังคมและเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ดีไม่ค่อยเสียไปเพราะสิ่งยั่วยวนกวนใจของกิเลสเวลาสัมผัสทางทวาร และเป็นผู้ยับยั้งต้านทางสิ่งเคลือบแฝงแปลงปลอมของโลกสังคมด้วยวิจารณญาณได้ดี ไม่ตื่นไปกับสิ่งหลอก

หลอนชอนไชอย่างง่ายดาย มีความสันโดษยินดีในสมบัติที่มีอยู่ของตน ไม่ชอบโลดโผนโดนโน้นชนนี้ด้วยความล้นฝั่งแห่งราคะตัณหา วางตัวกับสิ่งทั้งหลายได้โดยสม่ำเสมอ

ผมจะยกตัวอย่างทางฆราวาสให้ท่านฟังพอเป็นข้อคิดในธรรมข้อนี้ว่า มีคุณค่าแก่จิตใจคนมากน้อยเพียงไร และเป็นธรรมจำเป็นแก่จิตใจโลกเพียงไร เช่น ผู้มีภรรยาสามีเป็นสมบัติอันตายตัวของแต่ละฝ่ายแล้ว มีความยินดีกับสมบัติของตน ไม่ปล่อยให้จิตผาดโผนโลดเต้นเผ่นไปเที่ยวรักสามีภรรยาหรืออีหนู ๆ ตามถนนหนทางอันเป็นการละเมิดธรรมสันโดษ คือ ภรรยาสามีอันเป็นสมบัติเก่าที่มีอยู่ของตน แม้จะมีความต้องตาต้องใจอยู่บ้างตามนิสัยปุถุชนที่ชอบกินไม่เลือก และไม่มีเมืองพอก็ตาม แต่ธรรมสันโดษต้องเข้มแข็ง ผลักดันต้านทานอารมณ์กาฝากนั้นไว้ ไม่ยอมให้จิตและกายกับสิ่งนั้นไหลผ่านเข้ามาประสานคละเคล้ากับสมบัติเก่าของตน จะกลายเป็นศึกกลางเมือง กลางบ้าน กลางสามีภรรยาเข้า ครอบครัวจะแตก สมบัติจะรั่วไหลไปสู่ความฉิบหาย คนใกล้จะกลายเป็นอื่น ความสุขที่เคยครองเพราะธรรมสันโดษช่วยป้องกันจะแตกทลายหายสูญ

เพื่อธรรมสันโดษเป็นชีวิตจิตใจ ไม่สนใจไยดีกับสิ่งใดนอกจากสมบัติเดิมที่มีอยู่ของตน แม้สมบัติอื่นที่มิใช่ของตนก็ไม่ใฝ่ใจไยดีและละโมบโลภมากอยากได้ของเขา ผู้นั้นครอบครัวนั้นย่อมเป็นสุขร่วมกันตลอดอวสาน ไม่มีความร้าวรานเพราะการยินดีเลยขอบเขต สามีภรรยาและลูกเต้าย่อมมีความสงบสุขและตายใจโดยทั่วกันไม่มีความระแวงมาทำลาย สมบัติต่าง ๆ ก็มีความสนิทใจว่าเป็นของตนอย่างแท้จริง ไม่มีสมบัติประเภทกาฝากที่เที่ยวคดเที่ยวโกงเขามาสับปน มีเฉพาะสามีภรรยาลูกเต้าหลานเหลนและสมบัติของตนล้วน ๆ จึงมีแต่ความอบอุ่นเย็นใจ เพราะธรรมสันโดษคุ้มครองรักษา ยังคนและครอบครัวนั้น ๆ ให้มีคุณค่าทางใจ

ส่วนความมักน้อยนั้น เป็นธรรมที่ละเอียดมากกว่าความสันโดษขึ้นอีกมากมาย แต่เป็นธรรมคู่ควรแก่ครอบครัวและชายหนุ่มหญิงสาวอย่างยิ่ง จะพึงปฏิบัติตัวให้มีขอบเขต คือ ถ้าชายหนุ่มกับหญิงสาวก็ให้มีรักเดียว ไม่มีพ่วงมีแพมาแอบแฝงทางใจอีกฝ่ายหนึ่งให้เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจว่า อีกฝ่ายหนึ่งหาเศษหาเลย ไม่เห็นคุณค่าของตน แล้วเกิดความอิดหนาระอาใจที่จะฝากชีวิตจิตใจฝากเป็นฝากตายในกันต่อไป คือ เมื่อเป็นคู่รักก็ต้องรักเดียวไม่มีสองกับใครอื่น ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายมีความซื่อสัตย์ต่อกันแต่ขั้นเริ่มเป็นคู่รักจนเป็นคู่ครองตลอดอวสานแห่งชีวิต ไม่ยินดีกับใครอื่นซึ่งมิใช่คู่รักของตน มีเพียงคู่รักคนเดียวเท่านั้นเป็นจิตใจที่จะสูดลมหายใจร่วมได้อย่างสนิทใจ นอกนั้นถือว่าเป็นประเภทกาฝาก ที่จะคอยทำลายความสัมพันธ์ให้แตกร้าวไปโดยไม่สงสัย

ถ้าเป็นคู่ครองก็มีเพียงสามีภรรยาของตนเท่านั้น นอกนั้นแม้เป็นเทวดามาก็ไม่เกี่ยว เพราะมิใช่สมบัติอันแท้จริงของตน มีความยินดีและตายใจด้วยเพียงพ่ออีหนูกับแม่อีหนูสองคนเท่านั้น นอกนั้นมิใช่ความมักน้อยของผู้ต้องการความสงบสุขในครอบครัว ซึ่งสามีภรรยาจะตายใจได้

เมื่อกล่าวถึงความประหยัด ความมัธยัสถ์ ความสันโดษ และความมักน้อยแล้ว ก็ควรนำธรรมตรงข้ามมาเทียบเคียงกัน พอทราบความหนักเบาของธรรมทั้งสองว่า มีคุณสมบัติและโทษต่างกันอย่างไรบ้าง เพื่อผู้สนใจในเหตุผลความจริง จะได้นำไปพิจารณาและคัดเลือกปฏิบัติตามที่เห็นควร คือ ความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมในวัตถุและอารมณ์ ความสุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือย ความมีหนึ่งแล้วคิดอยากมีสองมีสาม ไม่ยินดีในของมีอยู่ของตน และความมักมากในทุกสิ่งบรรดาที่เป็นข้าศึกแก่ตนและผู้อื่น เหล่านี้เป็นข้าศึกต่อธรรมที่กล่าวแล้วเหล่านั้น การปีนเกลียวกับธรรมมีความประหยัด เป็นต้น เป็นทางเสื่อมเสียโดยถ่ายเดียว แม้ใครจะต้องการความสงบสุขและความเจริญโดยทำลายธรรมดังกล่าวนั้น ย่อมหาความสงบสุขและความเจริญมิได้เพราะผิดทาง

ไม่ว่าพระหรือฆราวาส ใครก็ตามถ้าเดินทางผิดย่อมเกิดความเสื่อมเสียได้เช่นเดียวกัน เพราะธรรมเป็นสายกลางแห่งทางดำเนินเพื่อความเจริญ ทั้งนักบวชและฆราวาส แม้มีแยกกันไว้บ้างก็เพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่นั้นเหมือนกันดังความสันโดษมักน้อย เป็นต้น พระก็ดำเนินไปตามสายของพระ ฆราวาสก็ปฏิบัติไปตามสายของตน ผลย่อมเป็นความสงบสุขไปตามเหตุที่ปฏิบัติได้

พระสาวกสมัยพุทธกาลที่เป็น *สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ* ของพวกเรา โดยมากท่านปฏิบัติกันตามสายความสันโดษและมักน้อย ไม่กลัวความอดอยากขาดแคลนและความเป็นความตายยิ่งกว่าความกลัวไม่รู้ไม่เห็นธรรม ท่านกลัวไม่รู้ไม่เห็นธรรม ท่านจึงพยายามทุ่มเทกำลังทุกส่วนลงทางความเพียรเพื่อรู้เพื่อเห็น ท่านจึงได้รู้ได้เห็นธรรมอย่างสมใจ ส่วนพวกเรากลัวแต่จะอดอยากขาดแคลน กลัวจะลำบากทรมาน กลัวแต่จะตาย อะไรขาดเหลือบ้างไม่ได้ ใจหดหู่เหี่ยวแห้งไม่เป็นอันบำเพ็ญพากเพียรได้ ภายในใจจึงมีแต่กิเลสความกลัวตายเต็มไปหมด ธรรมเลยหยั่งลงไม่ได้เพราะกิเลสกีดขวางไม่มีทางซึมซาบได้

ไปที่ไหนอยู่ที่ใดถ้ามีประชาชนญาติโยมห้อมล้อมนับถือ และหิ้วอาหารเป็นปิ่นโต ๆ เดินตามหลัง ตามถ้วยชามต่างเกลื่อนไปด้วยอาหารคาวหวานชนิดต่าง ๆ ใจก็เบิกบานเพราะความชุ่มเย็นด้วยอาหาร ทั้งยิ้มทั้งพูดชมเชยด้วยความพอใจว่า ที่นี่อากาศดีมากนะโยม ทั้งปลอดโปร่งทั้งโล่งใจดี ภาวนาก็สะดวกสบาย ใจก็ไม่ต้องบังคับยาก สงบไปเลย

ความจริงมันภาวนาสะดวกหรือนอนหลับสบายก็ยากจะสันนิษฐาน สำหรับพระที่ชอบอากาศแบบนี้ เพราะการกินได้มากกับการนอนหลับดีและนอนได้มากนั้น มันเป็นคู่มิตรกันอย่างแยกไม่ออก ผมเคยผ่านมาแล้วรู้เรื่องได้ดี

ถ้าไปอยู่สถานที่จะพอภาวนาดีบ้างเพราะปราศจากสิ่งรบกวน แต่ขาดแคลนอากาศคืออาหารหน่อย เพราะไม่ค่อยมีปิ่นโตเถาใหญ่ ๆ เดินตามหลังเป็นคณะ ๆ เป็นพวง ๆ ที่นั่นอากาศท่าจะแย่ทนไม่ไหว และบ่นว่า แหม โยมที่นี่อากาศแย่ ทนอยู่ไปไม่ไหว ทึบเกินไป หายใจอึดอัดไม่สะดวก ภาวนาก็ไม่สงบ จิตใจก็บังคับยาก ผิดธรรมดาที่เคยเป็นอาตมาทนอากาศทึบมากไม่ไหวต้องลาโยมไปวันนี้ แล้วก็เผ่นไปหาอากาศดี ๆ ใหม่เพื่อการภาวนาจะได้รุดหน้า นั่นฟังซิท่าน ฟังพระธุดงคกรรมฐานอากาศอำนวยภาวนาจิตสงบลงได้ดี พอปิ่นโตห่างจากข้างบ้างชั่วอึดใจเดียว เกิดอากาศทึบขึ้นมาแล้ว ภาวนาจิตไม่สงบเผื่อว่าสิ่งนั้นก็บกพร่อง สิ่งนี้ขาดเขินเข้าหลาย ๆ อย่างด้วยกัน อากาศจะเป็นอย่างไร ผมว่าน่าจะตายในไม่ช้าเพราะไม่มีอากาศหายใจ กรรมฐานอากาศแบบนี้ท่านฟังแล้วเป็นไงชอบใจไหม? ผมว่าเข้าทีดีนะ

ถ้าท่านต้องการเห็นพระตถาคตและพระอรหันต์องค์แท้จริงประจักษ์ใจ โดยไม่มีกาลสถานที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ท่านจงพิจารณาให้เห็นความบกพร่องขาดแคลนและสมบูรณ์ของบรรดาปัจจัยสี่ว่าเป็นของธรรมดา ซึ่งเพียงอาศัยเพื่อบรรลุถึงความมุ่งหมายเท่านั้น ไม่ควรเป็นอารมณ์กับสิ่งใดมากกว่าธรรมอันเป็นจุดที่หมายของการบำเพ็ญ ความสันโดษมักน้อยนั่นแลคือทางเดินของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ส่วนความเหลือเฟือนั้นคือทางเดินของพระกรรมฐานอากาศดังกล่าวมา จะไม่มีวันพ้นทุกข์ไปได้ถ้าใจยังติดแน่นอยู่กับสิ่งเหล่านั้น การตัดกังวลกับสิ่งเกี่ยวข้องต่าง ๆ ก็เพื่อความเบาบางทางอารมณ์ที่เป็นกิเลสแต่ละประเภท

ผู้ใดก็ตามถ้ายังไม่เห็นคุณค่าแห่งธรรมคือความสันโดษ และความมักน้อยเป็นต้น ผู้นั้นยังไม่เห็นคุณค่าแห่งธรรม พอจะพยายามตะเกียกตะกายไปด้วยความบึกบึนอดทน แต่จะมากังวลกับปากกับท้องกับความกลัวอดกลัวตายอยู่นี้เท่านั้น สุดท้ายก็ติดจมอยู่กับเรื่องของปากของท้องซึ่งเคยทำความกังวลมาเป็นประจำ การปฏิบัติธรรมถ้าไม่ยอมปล่อยวางอารมณ์กับสิ่งเหล่านี้ ก็ไม่มีทางผ่านพ้นกิเลสทั้งหลายไปได้ เพราะสิ่งดังกล่าวนั้นเป็นกิเลสเครื่องผูกพันทั้งสิ้น ท่านควรทราบว่า ความกังวลกับสิ่งเหล่านั้นทำนักปฏิบัติให้ติดจมอยู่จนถอนตัวไม่ขึ้น หรือไม่คิดว่าเป็นกิเลสพอจะสนใจคิดและถอดถอนเสียซ้ำไป จะไปบำเพ็ญที่ใดพอจะปลดปล่อยกิเลสบนหัวใจออกได้บ้าง แต่ก็มาหวงมาห่วงกิเลสเหล่านั้นจะ

สิ้นไปจากใจไม่มีอะไรมาให้พาสนุกพาเกา จำต้องพะรุงพะรังกันไปกับสิ่งเหล่านี้

คิดไปพูดไปก็รู้สึกสลดสังเวชที่นักปฏิบัติเรา ไม่เห็นความพ้นทุกข์เป็นธรรมมีคุณค่ายิ่งไปกว่ากิเลสที่เคยทรมานใจ โดยเห็นความห่วงปากห่วงท้องเป็นของสำคัญกว่าความปล่อยวางเพื่อความหลุดพ้น ผู้กระหยิ่มในธรรมเห็นครูอาจารย์พากันดำเนินเด็ดเดี่ยวอาจหาญเพียงไร ก็ยิ่งมีความบากบั่นมั่นใจต่อความเพียรของตนยิ่งขึ้นเพียงนั้น สมกับมาศึกษาอบรมเพื่ออรรถเพื่อธรรมเพื่อความหลุดพ้น โยนกิเลสกองทุกข์ออกจากใจจริง ๆ ท่านก็คนเราก็คน ท่านก็ใจเราก็ใจ ท่านทนได้เราก็ทนได้ ท่านถึงไหนเราจะพยายามให้ถึงนั่น ไม่ยอมถอยหลังให้กิเลสหัวเราะเย้ยหยันได้ ท่านหลุดพ้นเราก็จะพยายามให้หลุดพ้นตามท่านจนได้ กิเลสท่านกับกิเลสเรามีอยู่เพียงหัวใจดวงเดียวเสมอกัน มิได้กองรอคอยทับถมเพิ่มพูนอยู่ข้างหน้าข้างหลังเท่าภูเขาป่าไม้อะไรเลย ผู้มีความสนใจใฝ่ต่อการศึกษาอบรมเพื่อตนเพื่อธรรมจริง ๆ ดังกล่าวมานี้ ผมแน่ใจด้วยว่าต้องมีวันผ่านพ้นไปได้ในวันหนึ่งข้างหน้าแน่นอน

การปฏิบัติต่อบริขารต่าง ๆ เช่น การปะการชุนหรือดัดแปลงซ่อมแซมไปตามกรณีนั้น ก็เพราะเห็นคุณค่าแห่งธรรมเหล่านี้มาประจำนิสัย และความเป็นห่วงหมู่คณะจะไม่มีทางเดินในกาลต่อไป เพราะสมัยนี้มักมีแต่กรรมฐานขี้เกียจมักง่าย ทำอะไรก็มักจะทำแบบสุกเอาเผากินกันเสียมาก พอเผาสุกบ้างก็กินหมดไปกับปากกับท้องกับกองไฟพร้อม ๆ กัน ไม่มีอะไรเหลือเผื่อวันพรุ่งนี้ (นี้หมายความว่า พอออกจากที่ภาวนาก็ไม่มีคุณธรรมมีความสงบเย็นเป็นต้นเหลืออยู่ ปลิวไปกับอารมณ์เสียหมด)

กิจการที่ผมทำนั้น ผมเชื่ออย่างฝังใจว่าเป็นอริยกิจอริยประเพณีที่ท่านดำเนินกันมาเพราะเป็นกิจที่ทำด้วยความเห็นภัยไม่ลืมตน มิใช่แบบลิงที่ทั้งกินทั้งทิ้งทั้งคว้าหาของใหม่ไม่สนใจกับของเก่าที่ยังพอกินเป็นอาหารอยู่เลย ถ้าเป็นคนก็แบบบ้าตื่นสมัยนั่นแล จะมีหลักใจพอเป็นหลักเกณฑ์เพื่อทรงทรัพย์สมบัติได้อะไรกัน ใส่เสื้อกางเกงเครื่องนุ่งห่มใช้สอยต่าง ๆ เพียงตัวหรือผืนละหนสองหนก็หาว่าเก่าว่าคร่ำครึล้าสมัยไม่ทันเขาก็ทิ้ง แล้วคว้าหาใหม่ราวกับเงินทองไหลมาเองเหมือนน้ำมหาสมุทรสาครฉะนั้น โดยมิได้คำนึงว่าแม้จะเอาสิ่งที่มีราคาค่างวดมากมายเพียงไรมาประดับตกแต่ง ก็คือคน ๆ เดียวกับผู้กำลังเฟ้อ ๆ อยู่นั่นแล จะหาคุณค่าสาระอันยิ่งยวดมาจากไหน สวมใส่ประดับประดาเข้าไปแล้วก็เท่าเดิม นิสัยดีชั่วก็เท่าเดิม ถ้าไม่ปฏิบัติตัวให้มีคุณค่าด้วยความประพฤติ

เพราะคนเรามีคุณค่าอยู่กับความรู้วิชาและความประพฤติตัวต่างหาก มิได้มีอยู่กับเครื่องประดับประดาอะไรเลย พอที่จะหลงหลับจนไม่รู้จักตื่นกัน นอกจากทำเพื่อหลอกคน

ที่ตาฝ้าฟางให้หลงตามแบบกระต่ายตื่นตูม และวิ่งจนแข้งหักขาหักไปตามๆ กันเท่านั้น ไม่เห็นมีอะไรที่น่าชมว่าเขามีคุณค่าขึ้นเป็นกอง เพราะการแต่งตัวด้วยเครื่องหรูหราที่ร้อยผลัดพันเปลี่ยนวันหนึ่งหลาย ๆ ชุด สิ่งที่ได้รับอย่างหลีกไม่พ้นก็คือความเสียนิสัย ใจรั่ว ใจไม่มีหลัก ไม่เป็นตัวของตัวได้ด้วยหลักเกณฑ์ที่ดี สร้างความฉิบหายแก่ตนและสังคมตลอดอนุชนรุ่นหลังให้หลงตามกันไปไม่สิ้นสุด นี่คือผลไม่ดีต้องติดตามแน่นอน ใครทำก็ผู้นั้นต้องประจักษ์กับตัว ไม่ต้องหากรรมการมาตัดสินให้ลำบากเหมือนประกวดสิ่งของต่างๆ สิ่งที่ชั่วย่อมทราบว่าชั่ว ดีก็ย่อมทราบว่าดี ทุกข์ย่อมทราบว่าทุกข์ สุขย่อมทราบว่าสุข รู้อยู่กับตัวไม่จำต้องให้ใครบอกถึงจะทราบ

การปฏิบัติธรรมก็เช่นกัน ท่านที่ปฏิบัติมาก่อนท่านได้รับผลเป็นที่พอใจมาแล้ว จึงได้วางแนวที่ถูกไว้ให้ดำเนินตาม ยังจะหาเรื่องว่าลำบากคร่ำครึล้าสมัย ไม่ลงใจที่จะปฏิบัติตามท่านด้วยความเต็มใจอยู่แล้วก็หมดหนทาง เหมือนคนตายไม่รู้จักดีชั่วสุขทุกข์อะไรเท่านั้น รองจากนั้นลงมาก็ปฏิบัติตัวแบบลิง ไม่ต้องมีกฎมีระเบียบข้อบังคับกัน อยากทำอะไรก็ปล่อยให้เป็นไปตามนิสัยสัตว์ที่ไม่รู้ภาษา แต่เราเป็นคนเป็นพระ จะทำอย่างนั้นก็อยู่กับโลกเขาไม่ได้ ต้องถูกไล่เข้าไปอยู่ในป่าช้ากับคนตาย หรือถูกไล่เข้าไปอยู่ในป่ากับฝูงลิง แต่ก็จะไม่ยอมไปเพราะยังถือว่าตัวเป็นคน ยังมีชีวิตอยู่ มิใช่คนตาย และถือว่าตัวเป็นคนมิใช่ลิง จะไปอยู่ในที่เช่นนั้นไม่ได้ ก็จะกลายเป็นคนขวางโลกขวางธรรมอยู่ร่ำไป และทำให้สังคมรังเกียจเดือดร้อนไปด้วย

การปฏิบัติธรรมแบบสะเทินน้ำสะเทินบกไม่เอาจริงเอาจัง เป็นเรื่องขวางวงปฏิบัติอย่างนี้แล แล้วยังจะเป็นกรรมฐานกาฝากในวงปฏิบัติแฝงหมู่แฝงคณะผู้ตั้งใจทำจริงไปด้วย ไม่ยอมแยกจากวงคณะให้หายเปื้อนหายกลิ่นสาบโคลน เผื่อมีผู้มาติดต่อสอบถามธรรมะธัมโมบ้าง จะได้คุยโม้กับเขาด้วยว่า เป็นพระธุดงคกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่นท่านอาจารย์เสาร์ แล้วขายครูขายอาจารย์กินไปเรื่อย ๆ ยิ่งกว่าปลาเน่าในตลาดเสียอีก

การกล่าวทั้งนี้ ผมมิได้ตั้งใจตำหนิท่านว่าเป็นพระกรรมฐานดังกล่าวมาแต่อย่างใด แต่อะไรที่จะเป็นคติแก่หมู่เพื่อนและวงคณะในฐานะผมเป็นอาจารย์ ก็จำต้องตักเตือนสั่งสอน เพื่อรู้หนทางหลบหลีกปลีกตัวและเลือกปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงาม ผลย่อมเป็นของท่านทั้งหลายเอง ผมก็นับวันแก่ชราลงทุกวันเวลา ต่อไปก็หวังในหมู่คณะจะบริหารกันไปตามเยี่ยงอย่างประเพณีที่พาดำเนินมา คำที่ท่านขอร้องผมนั้นก็มิได้เป็นสิ่งที่ผิดในฐานะลูกศิษย์กับครู เพราะความสุขความทุกข์เป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องกัน เมื่อเห็นครูอาจารย์ทำอะไรก็กลัวลำบาก อยากให้อยู่สบายด้วยความเคารพรัก และหวังพึ่งเป็นพึ่งตายอย่างจริงใจ ก็พูด

ปรึกษาปรารภตามความหวังดี ผมมิได้ถือว่าท่านเป็นผู้ผิดเพราะการขอร้องนั้น แต่เพื่อดำรงอริยประเพณีอันราบรื่นดีงามต่อไป เพื่อตนและกุลบุตรสุดท้ายภายหลังจะได้ยึดเป็นหลักและดำเนินตาม

ผมจึงขอนิมนต์หมู่คณะให้ตั้งใจบำเพ็ญตนในความประหยัด มัธยัสถ์ สันโดษ มักน้อยในปัจจัยทั้งหลายด้วยความจริงใจสืบทอดกันไป จะเป็นผู้ดำเนินปฏิปทาไปโดยสม่ำเสมอ กิเลสมารยาทั้งหลายจะไม่รังควานรบกวนเกินกว่าเหตุ เพราะมีธุดงควัตรเป็นเครื่องกำจัดปัดเป่าอยู่เสมอ ธรรมสี่ข้อนี้มีความสำคัญมากในวงปฏิบัตินิมนต์พากันทราบไว้อย่างถึงใจ ผู้มีธรรมเหล่านี้อยู่ในใจตราบใด จะเป็นผู้สงบเย็นทั้งใจทั้งกิริยาที่แสดงออกไม่มีมลทินติดตามมาตราบนั้น ไปที่ใดอยู่ที่ใดจะเป็นสุคโต มีกายวาจาใจอันสงบไม่เป็นภัยแก่ผู้ใด กิริยาที่แสดงออกของพระผู้มีธรรมเหล่านี้อยู่ในใจ เป็นที่งามตาเย็นใจหมู่คณะและประชาชนทุกชั้น ตลอดเทวดา อินทร์ พรหม นาค ครุฑทั้งหลาย ขอนิมนต์ทุกท่านจดจำไว้อย่างถึงใจ และพยายามปฏิบัติให้เกิดผลแก่ตนอย่าได้ลดละปล่อยวาง ธรรมเหล่านี้ คือหัวใจของพระอริยเจ้าทั้งหลายที่ท่านรักสงวนมากเสมอด้วยชีวิตจิตใจ ส่วนสามัญธรรมดาอาจมีความคิดเห็นต่างกัน ดังนั้นเพื่อความถูกต้องแม่นยำและแน่ใจ จงยึดคำว่า **สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ** ให้มั่นคงถึงใจ ธรรมสี่บทนั้นกับสังฆสรณะมีคุณค่าและน้ำหนักเท่ากัน

ปัญหาของพระที่ขอร้องท่านให้อนุโลมผ่อนผัน ได้กลายเป็นกัณฑ์เทศน์อย่างเผ็ดร้อนและยืดยาว การแสดงธรรมของท่านยากที่จะมีผู้ตามทัน บรรดาอุบายต่าง ๆ ทั้งอุบายขู่เข็ญและปลอบโยน ล้วนเป็นสาระสำคัญแก่ผู้ฟังอย่างถึงใจ ไม่มีองค์ใดบรรดาที่นั่งฟังจะคิดหรือพูดว่า ท่านเทศน์ดุด่าเข็ญด้วยถือกิเลสเป็นอารมณ์หรือเป็นเครื่องมือ มีแต่พูดเป็นเสียงเดียวกันว่า วันนี้ท่านเทศน์ถึงใจเหลือเกิน ต้องอย่างนี้ซิอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ฟังเทศน์แบบนี้ ถ้ามีผู้อาราธนาท่านแบบนี้รู้สึกว่าสนุกและอร่อยจริง ๆ ใครมีอะไรก็เรียนถามท่านบ้างซิอยู่เฉย ๆ ท่านไม่เทศน์แบบนี้ให้ฟังง่าย ๆ นา พระท่านคุยกันหลังจากฟังเทศน์ท่านจบลงแล้ว ลงมายืนชุมนุมกันที่สภาหนูลับ ๆ ตามเคย ปกติก็เป็นดังนั้นจริง ๆ ถ้าไม่มีท่านผู้ใดเป็นต้นเหตุให้ท่านต้องเทศน์ ท่านก็เทศน์ไปธรรมดา แม้เป็นธรรมขั้นสูงก็รู้สึกไม่เข้มข้นเหมือนมีเหตุบันดาลให้ท่านเทศน์ ผู้เขียนชอบฟังแบบนี้ถึงใจดี เพราะเป็นผู้มีนิสัยหยาบมาดั้งเดิม ถ้าไม่ถูกหนัก ๆ บ้าง ธรรมไม่ค่อยเข้าถึงใจแม้ใจก็ไม่ค่อยได้อุบายต่าง ๆ เหมือนฟังแบบนั้น

ขนาดบาตรของพระกรรมฐาน

บาตรเป็นบริขารจำเป็นของพระไทยในวงพระพุทธศาสนาที่จะขาดไปไม่ได้ และเป็นบริขารสำคัญแต่วันเริ่มอุปสมบทตลอดชีวิต แต่บาตรมีหลายชนิดและมีขนาดต่าง ๆ กันตามหลักพระวินัยกำหนดไว้ เฉพาะบาตรพระกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่น รู้สึกจะมีขนาดกลางและขนาดใหญ่เป็นส่วนมาก ทั้งนี้เนื่องจากท่านชอบเที่ยวธุดงค์ไปในที่ต่าง ๆ ตามป่าตามภูเขาประจำนิสัย ไม่ค่อยอยู่เป็นที่เป็นฐานในเวลาออกพรรษาแล้ว การเที่ยวท่านชอบเดินด้วยเท้าเปล่าไปตามอัธยาศัย บริขารจำเป็นที่ควรนำติดตัวไปด้วยในเวลาออกเที่ยวธุดงค์นั้นไม่มีมาก มีเพียงบาตร สังฆาฏิ จีวร สบง ผ้าอาบน้ำ กลด มุ้ง กาน้ำ เครื่องกรองน้ำ มีดโกน รองเท้า เทียนไขบ้างเล็กน้อย และโคมไฟที่เย็บหุ้มด้วยผ้าขาวสำหรับจุดเทียนเดินจงกรมทำความเพียร และถือหิ้วไปมาตามบริเวณที่พักในเวลาค่ำคืนแทนตะเกียง

บริขารบางอย่าง เช่น ผ้าสังฆาฏิ มุ้ง มีดโกน เทียนไข และโคมไฟ ท่านชอบใส่ลงในบาตร ดังนั้นบาตรพระธุดงค์จึงมักใหญ่ผิดธรรมดาบาตรทั้งหลายที่ใช้กัน เพราะจำต้องใส่บริขารเพื่อความสะดวกในเวลาเดินทาง พอบาตรเต็มบริขารก็หมดพอดี เมื่อใส่บริขารลงเต็มบาตรแล้ว ก็เตรียมสะพายออกเดินทาง บ่าข้างหนึ่งแบกกลดและสะพายย่ามเล็ก ๆ อีกข้างหนึ่งสะพายบาตรซึ่งหนักเอาการ เฉพาะท่านที่ไม่เคยชินก็น่าจะแย่อยู่บ้างหรืออาจสะพายไปไม่ไหว แต่ความเป็นพระกรรมฐานก็เทียบกับนักรบในสงคราม จำต้องอดทนต่อเหตุการณ์ที่จะพึงเผชิญ

บาตรที่มีขนาดใหญ่บ้าง เวลาฉันจังหันก็สะดวก เพราะท่านฉันสำรวมในบาตรใบเดียว มีคาวมีหวานท่านรวมลงในบาตรทั้งสิ้น ไม่เกี่ยวกับภาชนะถ้วยชาม พอฉันเสร็จก็ล้างและเช็ดบาตรให้สะอาดปราศจากกลิ่นอาย การล้างบาตรอย่างน้อยต้องล้างถึงสามน้ำ เมื่อเช็ดแห้งแล้วถ้ามีแดดก็ผึ่งครู่หนึ่ง แล้วเก็บไว้ในที่ควร ถ้าอากาศแจ่มใสฝนไม่ตก ก็เปิดฝาไว้เพื่อให้หายกลิ่นที่อาจค้างอยู่ภายใน การรักษาบาตรท่านรักษาอย่างเข้มงวดกวดขันเป็นพิเศษ คนไม่เคยล้าง ไม่เคยเช็ดและไม่เคยรักษาบาตร ท่านไม่อาจมอบบาตรให้อย่างง่ายดาย เพราะกลัวบาตรจะเข้าสนิม กลัวจะวางไว้ในที่ไม่ปลอดภัย กลัวบาตรจะกระทบของแข็งและกลัวตกลงถูกอะไร ๆ แตกหรือบุบแล้วเกิดสนิมในวาระต่อไป เมื่อเกิดสนิมแล้วต้องขัดใหม่หมดทั้งลูกทั้งข้างนอกข้างใน แล้วระบมด้วยไฟอีกถึงห้าไฟตามพระวินัยจึงจะ

ใช้ได้ต่อไป ซึ่งเป็นความลำบากมากมาย ท่านจึงรักสงวนบาตรมากกว่าบริขารอื่นๆ ไม่ยอมปล่อยมือให้ใครง่าย ๆ

เคยมีผู้ไปขอรับบาตรท่านเวลาขากลับจากบิณฑบาต เมื่อท่านไม่แน่ใจกับผู้มาขอรับบาตรว่า เคยปฏิบัติต่อบาตรมาแล้วอย่างไรหรือไม่ ท่านมักจะพูดอุบายต่าง ๆ อันเป็นลักษณะห้ามโดยปริยาย ไม่ยอมมอบบาตรให้อย่างง่ายดาย จนกว่าได้สอนวิธีวางบาตร วิธีล้างบาตร วิธีเช็ดบาตร และวิธีรักษาบาตร จนผู้นั้นเป็นที่เข้าใจดีแล้ว ท่านถึงจะมอบบาตรให้ นี่เป็นธรรมเนียมรักษาบาตรของพระกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่นที่เคยปฏิบัติกันมา แต่โลกมีอนิจจังเป็นทางเดิน จึงไม่อาจทราบได้ในสมัยนี้ว่า พระธรรมวินัยอาจจะถูกเปลี่ยนแปลงให้เป็นอนิจจังไปโดยประการใดหรือไม่ เท่าที่สังเกตก็พอทำให้น่าวิตกได้อยู่บ้างแล้ว เนื่องจากสิ่งแวดล้อมกำลังคืบคลานเข้ามาในวงปฏิบัติทีละเล็กละน้อย และค่อยๆ เจริญขึ้นเรื่อยๆ จวนจะเข้าขั้นจะอพยพ สำหรับท่านที่เป็นสุปฏิบัติมีใจหนักแน่นในธรรมเพราะอาจฝืนทนอยู่มิได้ เนื่องจากความแสลงแทงตาสะดุดใจที่จะทนอยู่ได้

อากัปกิริยาของผู้ปฏิบัติกำลังเริ่มไหวตัวไปตามสิ่งดังกล่าว อันเป็นการแสดงบอกลักษณะความสนใจและตื่นเต้นพิกลทั้งท่านและเรา ชนิดที่อาจเดาไม่ผิด ถ้าไม่ยอมสำนึกและขยับตัวเข้าใกล้ชิดต่อหลักเดิม คือ พระธรรมวินัยและธุดงควัตรทั้งหลาย อันเป็นเหมือนเกราะหลบภัยดังที่ครูอาจารย์ท่านพาดำเนินมา ก็น่ากลัวจะกลายเป็นพระธุดงคกรรมฐานประเภทจรวดดาวเทียม ชนิดมองไม่ทันไปได้ในไม่ช้า เพราะความรวดเร็วเกินสมัยที่ท่านพาดำเนินมานั่นเอง

การกล่าวทั้งนี้ มิได้ตั้งใจจะตำหนิติเตียนท่านที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแต่อย่างใด แต่กล่าวด้วยความที่น่าวิตกกับพระธรรมวินัยและธุดงควัตร ที่ผู้ปฏิบัติเราซึ่งชอบความเปลี่ยนแปลงเอาตามใจชอบ จะฉุดลากลงมาสู่ตลาดแห่งความสะดวกของตน เพราะสมัยนี้การเรียนลัดกัน พระธุดงค์เราก็อาจต้องการความรวดเร็วทันใจ และอาจเรียนและปฏิบัติแบบรัดกุมยิ่งกว่าศาสดาและครูอาจารย์ที่พาดำเนินมาก็ได้ ซึ่งการรัดกุมแบบนี้น่าจะเป็นแบบล้างมือคอยเปิบ แต่สุดท้ายก็หมดหวังนั่งซึม จึงขอฝากธรรมนี้ไว้กับพระธุดงค์เราทุกท่านได้ช่วยกันพิจารณา สิ่งตามใจทั้งหลายที่กำลังคืบคลานเข้ามาแอบซ่อนอยู่ตามมุมวัดมุมกุฏิชายสบงจีวร และการแสดงออก จะได้ถอยตัวห่างออกไป ไม่มีโอกาสมาซ่องสุมกำลังทำลายวงคณะกรรมฐานเรา ให้ฉิบหายไปอย่างรวดเร็วกว่าเวลาที่ควรจะเป็น

อย่างไรก็ตาม นักปฏิบัติเราถ้าเพลินมองข้างนอกยิ่งกว่ามองข้างใน คือ ตัวเองเทียบกับหลักธรรมวินัยแล้ว ต้องจัดว่าเป็นความเผลอตัวเพื่อเปิดทางให้เหล่าร้ายทั้งหลาย คืบ

คลานเข้ามาตั้งวัดใหม่ที่รกรุงรังขึ้นแทนวัดเก่า ตั้งเราตัวดื้อด้านขึ้นแทนเราตัวเดิมที่เคยมีธรรมในใจให้จมมิดชนิดมองไม่เห็นของเดิมแน่นอน คำว่า ธรรมกลายเป็นโลก คนฉลาดกลายเป็นคนเขลา คนมีสติกลายเป็นคนเมา คนที่เคยเป็นเจ้านายของตัวแต่กลายมาเป็นบ๋อยด้อยสารคุณนั้น ก็กลายไปจากบุคคลคนเดียวกันนั่นแล เพราะความรู้สึกคิดนึกพาให้กลาย กายวาจาที่เคยเป็นเครื่องมือทำดีก็กลายเป็นเครื่องมือสังหารตนให้ฉิบหายวายปวงไปสิ้น ไม่มีส่วนใดจะขืนตั้งตัวดีเด่นคงเส้นคงวาอยู่ได้ ถ้าลงใจได้เปลี่ยนสภาพความคิดเห็นเป็นอื่นแล้ว

ท่านนักปฏิบัติจึงควรเตรียมพร้อมเพื่อรับมรดกอันดีเยี่ยมไว้ อย่างเต็มภูมิแห่งความสามารถขาดดิ้นในการปฏิบัติ แม้สิ้นชีพก็อย่าให้สิ้นลวดลายที่เคยเป็นลูกนักรบ ถึงจะจบชีวิตลงในนาทีนั้น เพราะการสู้รบกิเลสนานาชนิดด้วยข้อปฏิบัติอันทรหดอดทน ก็ขอให้สิ้นไปในท่ามกลางแนวรบ ซากศพที่ตายในสงครามแห่งกิเลส แทนที่จะเป็นของปฏิกูลน่าเกลียดน่ากลัว แต่จะกลายเป็นซากศพที่หอมหวนทวนลมตลบอบอวลไปทุกทิศทุกทางทั้งเบื้องบนเบื้องล่าง และเป็นศูนย์กลางแห่งความดึงดูดจิตใจของมนุษย์มนาเทวดาอินทร์พรหมทั้งหลายให้มีความกระหยิ่มยิ้มย่องต้องใจ อยากมาพบมาเห็นและกราบไหว้สักการบูชาเป็นขวัญตาขวัญใจระลึกไว้ไม่ลืมเลือน

เหมือนองค์พระศาสดาและพระสาวกทั้งหลาย ตลอดครูอาจารย์ท่านนิพพาน ซึ่งเป็นสักขีพยานแห่งความทรงจำของพวกเรามาแล้วอย่างประจักษ์ใจ พระอัฐิพระอังคารเถ้าถ่านของท่าน ไม่มีผู้ใดรังเกียจเดียดฉันท์และกลัวกัน มีแต่ความมุ่งหวังอย่างแรงกล้าด้วยกำลังศรัทธา ต่างประสงค์พระอัฐิธาตุท่านมาไว้สักการบูชาเป็นขวัญใจไว้ระลึกทุกเช้าค่ำวันคืนยืนเดินนั่งนอน เพื่อความสวัสดิมงคลแก่ตนและสถานที่บ้านเรือน และเพื่อความแคล้วคลาดปลอดภยันตรายทั้งหลาย จะได้ไม่มาถูกต้องสัมผัสชีวิตร่างกายซึ่งเป็นสมบัติที่รักสงวนอย่างยิ่งในโลกทั้งสาม

ชีวิตอัตภาพของท่านนักปฏิบัติ จึงขอวิงวอนให้เป็นไปด้วยความแกล้วกล้าสามารถในการห้ำหั่นฟันฝ่าอุปสรรคนานาประการ ที่กิเลสสันดานก่อกำแพงกั้นไว้อย่างหนาแน่นมั่นคงจนทะลุไปได้ ดังท่านผู้เป็นศาสดาและอาจารย์พาดำเนินและได้ชัยชนะมาสู่โลก ตนก็หลุดพ้น ศาสนาก็พลอยเด่น โลกก็พลอยเฟื่องฟู เพราะคนที่ดีมีใจเป็นธรรมซึ่งรอกราบไหว้บูชายังมีอยู่มาก และคอยเหนี่ยวคอยเกาะท่านผู้พาดำเนินด้วยความอาจหาญและถูกต้องแม่นยำในการเป็นผู้นำด้วยความราบรื่นชื่นใจ โลกยังหิวโหยต่อความดีและคนดีอยู่มากจนไม่อาจประมาณนับได้ แม้ตนไม่สามารถดัดแปลงแต่งกายแต่งใจให้ดีเป็นที่พึง

พอใจได้ แต่ก็อยากเห็นท่านนักปฏิบัติที่น่าเลื่อมใส น่าเข้าใกล้ชิดสนิทธรรม อยากเคารพเลื่อมใสและกราบไหว้เทิดทูนเป็นขวัญใจไม่มีวันอิ่มพอ

โลกแม้จะพากันอยู่กับความโกลาหลอลหม่าน อันเป็นความวุ่นวายอบายมุขของมนุษย์มานาน จนแทบหมดหวังในการแสวงหาทางออกก็จริง แต่หัวใจยังมีความหวังยังสืบต่อ เมื่อเห็นสิ่งที่น่าเกาะก็อยากเกาะ เห็นสิ่งที่น่ายึดก็อยากยึด เห็นสิ่งที่น่าพึ่งพิงก็อยากพึ่งพิงไม่มีความเบื่อหน่ายอิ่มพอ เพราะความรู้สึกต่อความสุขของโลกเป็นอันเดียวกัน การปฏิบัติเพื่อหัวใจตนด้วยสุปฏิบัตินั่นแล คือเพื่อหัวใจของโลกด้วยในอันดับต่อไป

ข้อนี้พระพุทธองค์ทรงดำเนินมาแล้ว สมัยที่ทรงทรมานพระองค์มิได้ทรงคิดทรงวิตกกังวลในพระทัยว่าจะเพื่อผู้ใด แม้พระชายาที่เปรียบกับดวงพระทัยก็ทรงทำความพยายามปล่อยวางทั้งสิ้นเวลานั้น ทรงทุ่มเทความพากเพียรเพื่อพระองค์ผู้เดียว เมื่อสมพระทัยไร้กังวลหม่นหมองทุกอย่างแล้ว จึงทรงหวนระลึกความหลังที่เคยทำความปรารถนาไว้และทรงทำหน้าที่ของศาสดาเพื่อประกาศธรรมสอนโลก แม้พระสาวกทั้งหลายก็ดำเนินองค์ตามแนวทางของศาสดา คือสนใจสั่งสอนตนก่อนอื่น จนสำเร็จไปด้วยดีแล้วค่อยสั่งสอนหมู่ชน จึงเป็นผู้ตามเสด็จด้วยความแคล้วคลาดปลอดภัย ท่านผู้ใดดำเนินตามเยี่ยงอย่างของพระองค์และสาวก ท่านผู้นั้นจะเป็นองค์แทนธรรมมรดกที่ประทานไว้แน่นอนไม่สงสัย ท่านนักปฏิบัติจึงควรภูมิใจในแนวทางอันเป็นสุคโตนี้

เมื่อกล่าวมาถึงความเปลี่ยนแปลงของการปฏิบัติ ซึ่งชักจะออกนอกลู่นอกทางที่ท่านพาดำเนินมา ทำให้ระลึกได้ในโอวาทอันเกี่ยวกับความเผ็ดร้อนที่ออกมาจากความสะเทือนใจท่านพระอาจารย์มั่น คราวที่พักอยู่วัดหนองผือ สกลนคร คือ เย็นวันหนึ่ง หลังจากปัดกวาดลานวัดและสรงน้ำเสร็จแล้ว มีพระทยอยกันขึ้นไปกุฏิท่านหลายองค์ ท่านเองก็ได้ปรารภธรรมในแง่ต่าง ๆ ให้ฟัง วันนั้นท่านปรารภถึงท่านอาจารย์เสาร์ที่เป็นอาจารย์ให้พวกเราฟังอย่างถึงใจว่า ท่านอาจารย์เสาร์เป็นอาจารย์ที่มีเมตตามหานิยมเป็นหลักใจแก่โลกมาก ผิดอาจารย์ทั้งหลายอยู่มากเป็นผู้เด่นในวงคณะ ใครเข้าไปใกล้ชิดเป็นต้องสนิทรักใคร่เลื่อมใสในองค์ท่านทันที แต่การให้โอวาทสั่งสอนประชาชนพระเณรนั้น ท่านไม่ค่อยสั่งสอนพิสดารกว้างขวางเหมือนผู้อื่น พูดเพียงประโยคสองประโยคเท่านั้นก็หยุด แล้วนั่งตัวตรงและเฉยอยู่ราวกับพระพุทธรูป ไม่มีการไหวติงอวัยวะส่วนใดเลย

แต่คนติดใจในโอวาทและองค์ท่านชนิดฟังและเห็นแล้วไม่จืดจาง กลับมาแล้วยังคิดอยากเห็นอยากฟังท่านไม่มีวันอิ่มพอ ใคร ๆ ก็พูดเป็นเสียงเดียวกันว่ารักเลื่อมใสท่านมาก แต่น่าเสียดาย บรรดาพระเณรที่เป็นลูกศิษย์ท่านมักไม่เข้มแข็ง และมีหลักเกณฑ์ทาง

ภายในภายนอกสมกับได้อาจารย์ดีวิเศษเป็นผู้อบรม ทั้งนี้คงเป็นเพราะความลืมตัวนอนใจและหยิ่งในตัวมากกว่า ทั้งที่ไม่มีอะไรที่ควรหยิ่งและภูมิใจ เมื่อเห็นท่านใจดีมีเมตตา ไม่ค่อยดุด่าจ้ำจี้จ้ำไชเหมือนอาจารย์ทั้งหลาย แม้ผิดพลาดคลาดเคลื่อนต่อหน้าซึ่งควรจะดุด่าว่ากล่าวบ้างพอผู้ผิดได้มีสติระวังตัวต่อไป ไม่ลืมตนก้นด้านจนชินชา และเป็นคนใจด้านสันดานจม

พอท่านอาจารย์มั่นหยุดการให้โอวาทชั่วคราว เห็นได้โอกาสพระองค์หนึ่งก็เรียนถามขึ้นอย่างดื้อ ๆ ชนิดไม่มีความแยบคายอะไรเลย คล้ายนิสัยของผู้เขียนที่มีติดสันดานมาจนบัดนี้ว่า ท่านอาจารย์เสาร์ท่านสิ้นกิเลสอาสวะแล้วดังคำเล่าลือจริงไหมครับผม? องค์ท่านเองซึ่งสนใจพยายามอบรมสั่งสอนพระเณรให้ฉลาดแหลมคมอยู่แล้ว พอได้ยินคำถามชนิดไม่น่าจะมีใครกล้าหาญแบบนั้นถามขึ้น ท่านเองก็ยิ้มนิดและหยุดไปชั่วคราว แล้วมองไปยังพระองค์ซื่อ ๆ ที่น่าสงสารซึ่งมีเจตนาบริสุทธิ์นั้นด้วยอาการยิ้ม แฝงไปด้วยความเห็นใจและสงสารเธอที่ซื่อและโง่เขลาเกินกว่าจะตำหนิติโทษใด ๆ แล้วพูดเป็นเชิงอนุโลมในลักษณะโง่ ๆ ไปด้วย เพื่อต้อนรับความโง่ความซื่อของเธอองค์นั้น เช่นเดียวกับม้าอาชาไนยปฏิบัติตัวต่อยายแก่ผู้เลี้ยงดูตนฉะนั้นว่า ท่านสิ้นสุดวิมุตตินิพพานไปนานแล้ว ตั้งแต่ท่านเองยังไม่เกิดโน่น ท่านยังจะหลงบ้าสงสัยมาถามอะไรอยู่อีก

การศึกษาไต่ถามอะไรก็ไม่มีอุบายแยบคายบ้างเลยสักนิด พอเป็นเครื่องหมายของคนมีสติปัญญาเพื่อแก้กิเลสความโง่เขลาของตนบ้าง ฉะนั้นจิตใจจึงสนุกนอนจมอยู่กับความโง่ตลอดเวลา การภาวนาก็มีแต่ความโง่เขลาโงกง่วงนั่งทับอยู่บนศีรษะไม่มีเวลาสร่างชะโงกหน้าชะโงกหลังราวกับลิงชะโงกดูคน คนโง่หรือฉลาดเพียงแสดงอาการออกมาก็พอทราบได้ เฉพาะท่านรู้สึกจะโง่เอาเสียจนน่าทุเรศ ธรรมจะไม่อาจแทรกลงสู่ดวงใจได้ในเวลาฟังการอบรม ผู้ให้การอบรมเองก็คงจะระอาเช่นกันถ้าเป็นนิสัยปัญญาอยู่บ้าง นอกจากจะเป็นอาจารย์ด้วยการเสกสรรตัวเอาเองเพราะบวชนาน นั่นอาจไม่มีทางทราบได้กระทั่งตัวเองเป็นอย่างไรบ้าง จากนั้นท่านก็อบรมสั่งสอนต่อไปด้วยความเอ็นดูสงสารพระองค์นั้นราวกับการเรียนถามแบบโง่ ๆ นั้นแฝงอยู่ด้วยอุบายความฉลาดอาราธนาท่านให้แสดงธรรมให้ฟังฉะนั้น

ใจความแห่งธรรมที่แสดงในขณะนั้น แทนที่จะเป็นธรรมเผ็ดร้อนดังที่เคยเป็นมาแต่กลับเป็นธรรมที่เต็มไปด้วยเมตตา แสดงด้วยความอ่อนหวานอ่อนโยนซาบซึ้งจับใจอย่างบอกไม่ถูก เหมือนพ่อแม่อบรมเด็กเล็กด้วยความรักสงสาร จนทำให้เด็กเห็นโทษใจอ่อนน้ำตาไหลคลอไปได้ เนื้อธรรมที่แสดงนั้นผู้เขียนจำได้เพียงเล็กน้อย จึงขออภัยหาก

ผิดพลาด เพราะเจ้าโมหะอันเดียวพาให้เป็น มีใจความว่าหมู่คณะก็นับว่าโง่เขลาขึ้นทุกวัน แทนที่จะฉลาดตามอุบายที่อบรมสั่งสอน แต่ผมเองก็นับวันแก่ลงทุกวัน การทำประโยชน์แก่หมู่คณะก็นับวันด้อยลงทุกวัน ความเมื่อยหิวอ่อนเพลียก็นับวันเพลียลงทุกวัน สังขารร่างกายก็นับวันร่วงโรยลงทุกวัน เพียงดูลมหายใจไปเป็นวัน ๆ เท่านั้น อาหารต่าง ๆ ที่เคยมีคุณแก่ร่างกายมาดั้งเดิม ธาตุมันกลับเห็นเป็นโทษไม่อยากรับอยากฉัน และกลับเบื่อหน่ายคลายความยินดีต่อสิ่งเยียวยาทั้งหลายไปทุกวันเวลา

วันเวลาของการตายก็คืบคลานเข้ามาทุกที ไม่มีการหยุดพักเพื่อให้การผ่อนคลายแก่ธาตุขันธ์บ้างเลย ลมหายใจที่เคยสูดเข้าสูดออกสบายโดยอัตโนมัติ ก็แสดงอาการฝืดเคืองขึ้นมาทุกเวลานาที ราวกับจะไปจากเราอยู่ทุกขณะที่ได้โอกาส แต่เวลามองดูผลจากการอบรม ที่ควรจะเกิดตามเจตนาที่อบรมสั่งสอนหมู่คณะ แต่กลับมองเห็นแต่สิ่งที่ไม่เคยคาดหมาย บ้างก็เป็นความขี้เกียจมักง่ายอ่อนแอ บ้างก็เป็นความซึมเซาเหงาหงอยไม่ร่าเริงในความเพียร บ้างก็เป็นความเคลื่อนคลาดจากหลักปฏิบัติที่พาดำเนินมา บ้างก็เห็นแต่ความโง่เขลาเบาความคิดอ่านไตร่ตรอง ดังที่ถามเรื่องท่านอาจารย์เสาร์เมื่อครู่นี้เอง ซึ่งมิใช่ทางเดินของผู้มาอบรมศึกษาหาความพ้นทุกข์ตามทางศาสดาที่พาดำเนิน เพราะเป็นความโง่เขลาอย่างน่าทุเรศเหลือจะทนฟังได้ จึงวิตกกังวลกับหมู่คณะอยู่ไม่วาย เวลาผมตายไปจะไม่มีผู้เป็นหลักฐานทางจิตใจและปฏิปทาเครื่องดำเนินสืบต่อไป กลัวจะเป็นดังที่กล่าวมานั้น

จึงขอวิงวอนหมู่คณะที่มาศึกษาอบรมด้วยสะดุดใจในความมาอยู่ร่วมกัน ซึ่งมิใช่เป็นของเที่ยงถาวรพอจะพากันนอนใจ วันเวลาล่วงไปตัวเราแต่ละคนก็มีทางจะล่วงไปเช่นเดียวกัน ผู้ประมาทก็จะไม่มีของดีใด ๆ ติดตัวไป เวลาที่ผ่านไปนั้นสิ่งที่ต้องติดตัวไปอย่างแยกไม่ออก ก็คือความเหลวไหลที่เคยติดอยู่ในนิสัยสันดานเดิม ผลแห่งความประมาทก็คือความจนตรอกพอกพูนทุกข์ไม่มีประมาณ อยู่ที่ใด ไปที่ใดก็มีแต่มารคอยรังควานกวนใจให้เกิดความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ไม่มีสถานที่และเวลาปลงวางลงได้ ทุกกาลสถานที่ของคนประมาท มีแต่ทุกข์ติดแนบกับตัวยิ่งกว่าเงา เพราะโทษแห่งการตั้งตัวเป็นมารแก่ตัวเองโดยมิได้สำนึกว่า ความประมาทเป็นตัวภัยตัวมารคอยล้างผลาญตัวเอง ส่วนผู้ไม่ประมาทย่อมได้ของดีไปประดับและเชิดชูตน ผลคือความสุขกายสบายใจไปตลอดกาลสถานที่ ไม่มีภัยมีเวร ไม่มีเคราะห์เข็ญเวรภัยคอยเบียดเบียนราวี ทุกสิ่งที่เป็นผลก็เป็นมิ่งมงคลแก่ตนโดยตลอด

ผมพยายามเต็มความสามารถทุกวิถีทาง ในการให้อุบายสั่งสอนท่านทั้งหลาย เพื่อสร้างความเป็นมิตรแก่ตน ด้วยความไม่ประมาทในหน้าที่ของนักบวชและนักปฏิบัติ เพราะทราบอยู่เสมอว่าไม่นานร่างของผมก็จะจากท่านทั้งหลายไปตามทางสมมุติที่โลกให้นามกัน เวลามีชีวิตอยู่ การสั่งสอนก็ได้พยายามเลือกเฟ้นอรรถธรรมที่ควรแก่ฐานะและเพศแห่งนักบวชมาแสดงอย่างเต็มภูมิ มิได้ปิดบังซ่อนเร้นส่วนใดไว้แม้แต่น้อย ดังนั้นการเห็นหรือได้ยินสิ่งไม่ดีในวงคณะ มีความประมาทนอนใจ เป็นต้น จึงขัดกับความมุ่งหมายของตนที่มีแก่บรรดาศิษย์มาอย่างสนิทใจ ไม่อยากเห็น ไม่อยากได้ยิน ไม่อยากให้ท่านผู้ใดสนใจใคร่ประพฤติ เพราะขึ้นชื่อว่าความประมาทแล้ว ไม่ว่าประมาทในสถานใด ย่อมทำคนให้เสียได้ทุกกรณี จึงเป็นสิ่งไม่ควรสนใจใคร่คิดกับความไม่ดีนั้น ๆ เลย

ขอนิมนต์ทุกท่านจงเห็นใจผู้ให้การอบรมสั่งสอน ที่ได้ตั้งหน้าทำหน้าที่อย่างเต็มภูมิด้วยความเต็มใจและเมตตา จงพยายามฝึกทรมานตนด้วยหลักธรรมที่พร่ำสอนตลอดมา อย่าให้เป็นลักษณะของทัพพีหรือช้อนระคนอยู่กับแกง แต่ไม่รู้รสของแกงว่าเป็นอย่างไรบ้างเลย แต่ให้เป็นแบบลิ้นกับรสอาหารชนิดต่าง ๆ ที่สัมผัสกัน ซึ่งทราบรสของอาหารนั้น ๆ ทันที ผมประสงค์อยากเห็นอยากทราบใจท่านทั้งหลายกับธรรมประเภทต่าง ๆ ที่แสดงให้ฟังเสมอมาว่า เข้าถึงกันมากน้อยไปโดยลำดับที่แสดง ทั้งภาคปฏิบัติ ทั้งความรู้ชนิดต่าง ๆ ที่เกิดจากภาคปฏิบัติ และความรู้ที่เกิดขึ้นรับกันในขณะฟัง อันเป็นการปฏิบัติภาคพิเศษว่ามีความกลมกลืนกันไปโดยสม่ำเสมอ ไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งลดด้อยถอยลง อันเป็นการขาดวรรคขาดตอนจากเหตุซึ่งจะยังผลประเภทนั้น ๆ ให้เกิดขึ้นได้ยาก เพราะเหตุคือการทำเกิดอุปสรรค ผลจึงพลอยเป็นอุปสรรคไปด้วย เพื่อความราบรื่นสม่ำเสมอแห่งผลที่พึงหวัง จึงกรุณาบำเพ็ญเหตุด้วยความสนใจ ผลไม่เป็นสิ่งพึงบังคับเหมือนเหตุ แต่จะเกิดขึ้นมาเองดังนี้

พอท่านแสดงธรรมเพื่อสงเคราะห์พระที่น่าสงสารจบลง ตอนนี้ขออภัยเรียนตามเหตุผลหลักธรรมที่ท่านแสดงในขณะนั้น เพื่อเป็นข้อคิดสำหรับชาวพุทธเรา หากไม่นำลงก็น่าจะขาดความหนักเบาแห่งธรรมที่ท่านแสดงในเวลานั้นไป ซึ่งเป็นเนื้อธรรมที่น่าเสียดายสำหรับท่านผู้หวังเทิดทูนศาสนธรรมและครูบาอาจารย์ คือ หลังจากท่านแสดงจบลง มีพระอีกองค์หนึ่งกราบเรียนเรื่องอัฐิท่านอาจารย์เสาร์ว่า มีพระบางพวกที่เป็นลูกศิษย์ท่านเองจังหวัด...นำอัฐิท่านมาบดให้ละเอียดผสมกับผงชนิดต่าง ๆ ที่ถือกันว่าขลัง ๆ แล้วปั้นเป็นองค์พระเล็ก ๆ จำหน่ายกันเป็นจำนวนมาก องค์ละราคาแพง ๆ ด้วย มีผู้เช่าไปบูชากัน

มากโดยไม่สนใจกับราคาค่างวดว่าแพงหรือไม่แพงเลย กระผมเห็นแล้วอดสลดสังเวชใจไม่ได้

เพียงเท่านี้เอง ท่านก็อุทานขึ้นทันทีว่า โอ้โฮพากันเป็นถึงขนาดนั้นเทียวหรือนี่ พระจำพวกทำลายพระศาสนา ทำลายครูอาจารย์ พากันเป็นหมากัดแทะกันกระทั่งกระดูกท่านกินยิ่งกว่าหมาเสียอีก นี่คือพวกสิ้นคิดและหมดทางหากิน จึงพากันกัดแทะกันกระทั่งกระดูกอาจารย์ของตน หมามันยังรู้จักเจ้าของไม่ยอมกัดแทะ แต่นี่มันยิ่งกว่าหมาจึงไม่รู้จักเจ้าของ กัดแทะกินเรียบไปเลย พวกนี้พวกหมดยางอายถึงได้กัดแทะกระดูกครูอาจารย์ไปขายกิน

เฮ้อ พร้อมทั้งชี้นิ้วส่ายไปมารอบ ๆ บริเวณที่พระนั่งอยู่ด้วยเสียงเผ็ดร้อนว่า พวกที่มาอยู่กับผมเวลานี้ พากันมาอยู่แบบพระหรือมาอยู่แบบหมากันแน่ รีบตอบเดี๋ยวนี้ ถ้ามาอยู่แบบพระก็สนใจในธรรมและตั้งใจปฏิบัติ ถ้ามาอยู่แบบหมาดังที่เป็นมาแล้วก็ต้องรอคอยแย่งกระดูกกันไปกัดแทะ ด้วยการจำหน่ายขายกระดูกผมกินดังพวกสิ้นคิดนั้น นั้นคือพวกปฏิบัติแบบหมามิใช่แบบพระ คอยแทะทั้งเป็นแทะทั้งตายไม่มีวันอิ่มพอและอายบาปบ้างเลย พวกจิตใจต่ำทรามคอยทำลายศาสนา ทำลายครูอาจารย์อย่างไม่อาย มีใครบ้างที่เก่ง ๆ อยู่ที่นี่ ซึ่งคอยจะกัดแทะเนื้อหนังและกระดูกผมไปขายในเวลาเป็นและเวลาตายไป รีบบอกมา จะได้เสริมชื่อเสริมนามให้สูงส่งเสียแต่ที่ผมยังไม่ตายว่า “คณะพ่อค้าขายกระดูกครูอาจารย์กิน”

พระพวกนี้นอกจากทำแบบหมาคอยแทะกระดูกแล้ว ยังมีกโลบายขายครูอาจารย์กินได้หลายทางอีกด้วย ไปที่ไหนชอบอวดตัวว่าเป็นลูกศิษย์อาจารย์นั้น อาจารย์นี้ ซึ่งมีคนเคารพเลื่อมใสมาก เพื่อเป็นทางประกาศตัวและประจบหากิน พวกนี้คือพวกเชือดเนื้อเฉือนหนังแทะกระดูกครูอาจารย์ขายกินชนิดไม่มีวันอิ่มพอ กินจนตายขายจนหมดตัว ทั้งขายกินอย่างไม่อาย และขายกินไปตลอดชาติและประกาศโฆษณาขายยิ่งกว่าพ่อค้าเสียอีก ไปที่ไหนประกาศขายที่นั่น ปากไม่อยู่เป็นสุขเพราะหนอนคือความทะยานอยากเข้าบ่อนไชจนประชาชนพระเณรที่รักศีลธรรมรักข้อปฏิบัติเบื่อเอือมระอาไปตาม ๆ กัน ไม่อยากเข้าหน้าคบค้าสมาคมแม้เป็นลูกศิษย์อาจารย์เดียวกันแล้ว ยังมีใครอีกบ้างที่อยู่กับผมเวลานี้ซึ่งกำลังเรียนวิชาหมาแทะกระดูก และปฏิบัติแบบหมาคอยกัดแทะกระดูกทั้งเวลาเป็นอยู่และเวลาตายไปของผม

ท่านพูดย้ำแล้วย้ำเล่าจนผู้ฟังตัวชาไปตาม ๆ กัน แม้เช่นนั้นก็ยังไม่ยุติเอาง่าย ๆ ยังมีเหน็บ ๆ แนม ๆ เฉียดหน้าเฉียดหลังเฉียดใกล้เฉียดไกลอยู่นั่นเอง จนผู้นั่งฟังตั้งตัวไม่ติด

กระวนกระวายอยู่ภายใน ทั้งร้อนทั้งหนาว ทั้งจะปวดหนักปวดเบา ทั้งอยากมุดลงพื้นดิน ทั้งจะเป็นลมสลบไปในขณะนั้น เพราะความกลัวและความอับอายชนิดไม่มีที่ปลงวาง ราวกับตัวเองก็เป็นหมาตัวกัดแทะเก่ง ๆ ตัวหนึ่ง แม้ไม่ได้เป็นดังท่านว่า จากนั้นท่านก็บรรยายเรื่องพระที่มีจิตใจต่ำทรามหมดรัศมีแห่งธรรมภายในใจ หมดความหวังในธรรม หมดความพากเพียรทางใจ หมดความสนใจฝักใฝ่ในธรรม เปลี่ยนความรู้ความเห็นจากภายในออกสู่ภายนอก เพราะจิตใจกลับกลายคลายจากธรรมไปสู่โลกโดยสิ้นเชิงแล้ว อาศัยโลกามิสเป็นอารมณ์ และเรือนอยู่ของใจเป็นเครื่องประดับเกียรติ

พูดประจบประแจงหว่านล้อมด้วยอุบายต่าง ๆ ให้ประชาชนที่มีนิสัยเชื่อพระมาแต่บรรพบุรุษหลงเชื่อตาม และกวาดต้อนมาเป็นบริษัทบริวารเพื่อประดับเกียรติว่า ตัวมีโวหารปฏิภาณดี ฉลาดแหลมคม มีอำนาจวาสนามาก มีผู้คนเคารพนับถือมาก มีลูกศิษย์บริษัทบริวารมาก นับวันลืมตัวและพองตัวมั่วสุมจนหมดความสำนึกโดยสิ้นเชิง วันคืนกาลเวลาผ่านไปด้วยเขย่าก่อกวนต่าง ๆ ไม่มีประมาณ โดยการชักชวนผู้นั้นให้ผลิตสิ่งนั้น ชักชวนผู้นี้ให้สร้างสิ่งนี้ ว่าดีมีอานิสงส์มาก ทั้งที่ตนกำลังเตรียมโดดลงนรกหลุมก่อกวนวุ่นวายอยู่ทุกขณะอยู่แล้ว ไม่อาจดำรงตัวให้อยู่ด้วยความสงบสุขได้แม้ชั่วขณะหนึ่ง เพราะหัวใจแตก ดีแตก และเพราะหัวใจที่เต็มไปด้วยความพอกพูนส่งเสริมกิเลสประเภทโลกามิสตลอดเวลานาทีพาให้รบเร้าก่อกวน พาให้ออกเที่ยวชักชวนก่อกวนประชาชนพุทธบริษัทด้วยวิธีการต่าง ๆ มีเรี่ยไรบ้าง พาผลิตพาสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ชนิดขลัง ๆ ราคาแพง ๆ บ้าง ร้อยแปดจนเราตามไม่ทัน

อุบายของพระจำพวกนี้นับว่าพิสดารเกินคาด แต่ทางแห่งความสงบสุขทางใจทั้งตนและผู้อื่นนั้นไม่ยอมสนใจ แม้มาอยู่กับครูบาอาจารย์ก็มาอยู่พอเป็นปากเป็นทาง พอเป็นพิธีว่าตนมาศึกษากับครูอาจารย์องค์สำคัญ เวลาออกไปจะได้ประกาศตนอย่างเต็มยศของนักปฏิบัติประเภทจอมโฆษณาอวดตัวว่าเก่งพอตัวแล้ว จนออกรัศมีสีแสงแพรวพราว เพราะไปอยู่เป็นลูกศิษย์ใกล้ชิดผู้โปรดท่านอาจารย์องค์สำคัญ เพิ่งออกมาจากสำนักท่านอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ยังไม่ได้ทดลองฝีมือความเก่งกล้าสามารถของตนบ้างเลย เพิ่งฟิตตัวมาใหม่ ๆ กำลังคันฟัน ใครอยากให้ทดลองฝีมือ รีบเข้ามารับการอบรม ให้สมศักดิ์ศรีของวิชาที่เพิ่งได้รับประสิทธิ์ประสาทมาใหม่ ๆ จะได้มรรคได้ผลรวดเร็วสมความปรารถนาที่กระหายมานาน ไม่แกล้งอวดตัวว่าเก่ง แต่วิชาเป็นอย่างนั้นจริง ๆ ดังนี้ คนเราที่เป็นลูกชาวพุทธเลือดเนื้อชาวพุทธอยู่แล้ว ไม่เชื่อพระก็จะไปเชื่อใครที่พอจะลงใจได้ ก็จำต้องเชื่อพระ

แต่ไปเจอเอาพระประเภทกัดแทะกระดูกเนื้อหนังครูอาจารย์และประชาชนเข้า ก็พลอยล่มจมไปด้วยที่น่าสงสาร

นี่แลผมวิตกเหลือเกินว่า เรื่องมันจะเป็นไปทำนองนี้แน่นอน เพราะความต่ำทรามแห่งจิตใจของพระปฏิบัติประเภทกาฝาก ที่คอยทำลายวงคณะและจิตใจพุทธบริษัทให้ฉิบหายล่มจมไปด้วยไม่มีประมาณ เพียงท่านอาจารย์เสาร์ท่านมรณภาพผ่านไปไม่กี่ปีเลย คณะลูกศิษย์ของท่านเอง ก็เป็นตัวบุ้งตัวหนอนพากันทำลายเสียเองด้วยวิธีการต่าง ๆ ผมจึงเชื่อไม่ได้ว่าคณะลูกศิษย์ประเภทกาฝากที่มาอาศัยผมมาเป็นยุค ๆ คราว ๆ จะทำอย่างนั้นหรือยิ่งกว่านั้นไม่ได้ ส่วนพระประเภทศิษย์มีครูก็จะอยู่ลำบาก และพลอยเสียไปด้วยตามโลกวัชชะ คือโลกติเตียนนินทา เพราะความเกี่ยวเนื่องกัน การกระทำด้วยความต่ำทรามทางจิตใจเช่นนี้ จะไม่มีวันรู้สึกสำนึกตัวได้เลยตลอดวันตาย จึงน่าวิตกกับท่านผู้ปฏิบัติดีซึ่งมีอยู่จำนวนมาก จะพลอยได้รับความกระทบกระเทือนไปด้วยพระจำพวกประพฤติตัวเป็นมูตรเป็นคูถ เที่ยวฉาบทาให้เปรอะเปื้อนและส่งกลิ่นเหม็นคลุ้งไปตาม ๆ กัน

ผมเคยพูดเสมอด้วยความวิตกเป็นห่วงวงคณะ ที่ทำให้วิตกมากก็จำพวกคอยทำลายตัวเองและหมู่คณะให้เสื่อมเสียไปด้วยนั่นแล เพราะพวกนี้ไม่ใช่ผู้จะคอยรับฟังเหตุผลดีชั่วของครูอาจารย์หรือของใคร ด้วยความสนใจใฝ่ธรรมนักเลย แม้ขณะอยู่กับครูอาจารย์ ก็ยังมีการแสดงลวดลายแห่งนิสัยของผู้จะก้าวไปเพื่อความต่ำทรามให้เห็นอย่างชัดเจนอยู่แล้ว เวลาออกไปจากครูอาจารย์แล้วจะแสดงลวดลายให้เต็มฝีไม้ลายมือเพียงไรนั้นผมไม่สงสัย อย่าเข้าใจว่าผมจะไม่ทราบ เพราะเป็นเรื่องหยาบ ๆ ที่ไม่จำต้องทำความพยายามสังเกตถึงจะทราบได้ แม้ไม่พยายามก็พอทราบได้ และทราบอยู่ทุกอาการเคลื่อนไหวทั้งภายในภายนอกนั่นแล เป็นแต่ไม่พูดเท่านั้น ขณะที่อยู่กับครูอาจารย์หรือเวลาครูอาจารย์ยังมีชีวิตอยู่ ก็พยายามซ่อนเล็บเก็บเขี้ยวไว้บ้างพอเป็นกิริยาให้โลกงามตาไม่ผาดโผนโยนตัวจนเกินไป แต่เวลาครูอาจารย์ตายจากไปแล้วนั่นแล เป็นโอกาสที่พระจำพวกกาฝากนี้ จะแสดงลวดลายของตัวในแง่ต่าง ๆ อย่างเต็มฝีมือ เพราะไม่มีที่เกรงขามพอให้เกิดความกระดากอายบ้าง

คนเราเมื่อหมดความสนใจในธรรมเสียอย่างเดียว ย่อมทำความชั่วได้ทุกอย่างโดยไม่มีความกระดากอายอะไรทั้งสิ้น จำพวกนี้แลที่จะทำความเสียแก่วงคณะและพระศาสนาได้มาก โดยอาศัยผ้ากาสาวพัสตร์เครื่องบริขารของพระธุดงคกรรมฐานเป็นเครื่องมือหากินและทำลายไปในตัว ผมกลัวนักกลัวหนา เพราะเป็นประเภทที่ชินชาและต้านทานยาคือธรรมเก่ง ไม่มีจำพวกไหนเก่งเท่าบรรดานักบวชที่หมดหิริโอตตัปปธรรมภายในใจ ผมไม่

ชมพระที่ทำตัวไม่น่าชมเชย ไม่ตำหนิพระที่ไม่ควรตำหนิ และผมชมเชยพระที่ปฏิบัติดีเป็นที่น่ายกย่องชมเชย ตำหนิพระที่น่าตำหนิ เพราะพระที่มาปฏิญาณตนว่าเป็นลูกศิษย์ของผมทั้งเก่าและใหม่ มีทั้งประเภทชั่วที่น่าตำหนิ และประเภทดีที่น่าชมเชย สับปนกันมาตามยุคตามสมัยเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ผู้ชั่วก็มี ผู้ดีก็มาก

ท่านที่ยังมีความหวังในธรรมเป็นสมบัติอันพึงได้รับอยู่ ก็ขอนิมนต์คิดให้ถึงใจบรรดาธรรมที่แสดงเหล่านี้ ผู้ที่จะสร้างความหมดหวังแก่ตนต่อไปไม่ยอมเห็นโทษก็ไม่ควรอยู่ให้หนักพระศาสนาและครูอาจารย์ตลอดวงคณะ จงไปสร้างเสียคนเดียวให้เป็นที่น่าพอใจ ตายแล้วจะไม่ได้สร้าง และเสวยผลแห่งกรรมที่ตนรักชอบยิ่งนักนั้นแต่ผู้เดียว ไม่มีใครไปแย่งชิงกวนใจ คงจะสนุกอยู่คนเดียว เพราะวิบากประเภทนี้โลกผู้ดีขยะแขยงและหวาดกลัวกันมาก ไม่มีใครหาญไปแย่งชิงแน่นอน การอบรมสั่งสอนแต่ต้นถึงปัจจุบันจนผมแก่ขนาดนี้ซึ่งไม่นานก็จะตาย นับว่าสอนอย่างหมดไส้หมดพุง ทั้งภายนอกภายในไม่มีอะไรเหลือหลออยู่พอเป็นเชื้อผสมยาได้อีกแล้ว ใครยังเห็นว่าไม่สมใจก็ควรผลิตขึ้นเอง แต่ระวังอย่าให้กลายเป็นยาพิษเผาผลาญตนและวงคณะดังที่เห็น ๆ และได้ยินอยู่เวลานี้ก็แล้วกัน ผมอนุโมทนาด้วย

พอท่านแสดงธรรมประเภทอสนีบาต (ฟ้าผ่า) จบลง พระที่นั่งฟังอยู่ด้วยกันหลายองค์เวลานั้น ไม่มีองค์ใดกล้ากระดุกกระดิกกายบ้างเลย คงนั่งตัวแข็งเงียบไปตาม ๆ กัน พอเห็นอาการของพระกลัวมากและน่าสงสาร ท่านจึงเริ่มธรรมประเภทปลอบโยนขึ้นใหม่อย่างแผ่วเบา ราวกับไม่ใช่องค์เดียวกันเป็นผู้แสดงว่า ที่พูดเช่นนั้นก็เพื่อบำราบปราบปรามโรคชนิดร้ายแรงเอาไว้ มิฉะนั้นก็จะลุกลามเข้ามาในวงคณะให้กลายเป็นโรคระบาดสาดกระจายไปทั่วทุกหนทุกแห่ง คนดีก็จะอยู่ไม่ได้ กลายเป็นไฟเผาโลกไปตาม ๆ กัน ท่านที่มุ่งมาด้วยความสนใจใคร่ธรรมก็น่าเห็นใจ แต่การแสดงธรรมต่อโลกสมมุตินั้นมิได้มีห้องเก็บเสียงและแบ่งสัดแบ่งส่วนเฉพาะบุคคลนั้น ๆ จะควรรับฟังหรือไม่ควร เมื่อแสดงออกแล้วจำต้องได้ยินทั่วกัน โดยไม่นิยมว่าใครผิดใครถูกใครดีใครชั่วประการใด

แต่ข้อพิสูจน์ตัวเองในขณะฟังก็มีอยู่ว่า ตนมีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนหรือยังคงที่ดีงามอยู่ประการใดบ้าง ย่อมเป็นเครื่องวัดความผิดถูกไปในตัว ธรรมที่ได้ยินได้ฟังก็เป็นแสงสว่างช่วยให้มองเห็นทางผิดทางถูกในการปฏิบัติ ทั้งปัจจุบันและอนาคตได้เป็นอย่างดีสมกับความตั้งใจมาอบรมศึกษาหาความรู้ความฉลาดใส่ตน เพราะผู้สนใจในธรรมอย่างแท้จริงยังมีอยู่มาก แต่ยังไม่เข้าใจวิธีปฏิบัติก็ยังมี ถ้าไม่ได้ยินได้ฟังเพื่อเป็นแนวไว้บ้างเห็นใครทำผิดพลาดประการใดก็ทำตาม โดยขาดความคิดอ่านไตร่ตรองก็อาจมี ซึ่งเป็นทาง

เสียหายได้โดยไม่ตั้งใจว่าจะทำผิด ยิ่งไปเจอเอาจำพวกปลาฉลามใหญ่ดังที่กล่าวมาด้วยแล้ว ก็จะถูกกลืนเอาอย่างง่าย ๆ และน่าเสียดาย เนื่องจากมีการศึกษาน้อยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หลังจากนั้นท่านก็พูดคุยธรรมดาราวกับไม่มีอะไรเกิดขึ้น พระทั้งหลายจึงพอมีลมหายใจคืนมาบ้าง ไม่เหมือนถูกขังดัดสันดานในตุ่มที่ปิดฝาไว้อย่างมิด ไม่มีลมพอหายใจ และถูกเผาด้วยตปธรรมเมื่อครู่ก่อนนั้น

พอได้เวลา ต่างกราบท่านลงมาและต่างองค์ต่างแสดงความยิ้มแย้มต่อกันตามประสาของนักโทษที่ถูกปล่อยตัว และแอบสนทนากันที่สภาหนู (ที่ลับหลัง) ตามเคย บางองค์ท่านจะโมโหอยู่บ้าง ปล่อยโพล่งออกมาทันทีว่า ท่านอุตริไปพูดขึ้นทำไม คำอื่นเรื่องอื่นที่ควรพูดกว่านั้นไม่มีบ้างหรือ เห็นไหมล่ะ เป็นอย่างไรบ้าง มีผู้สลบบ้างหรือเปล่าเมื่อกี้นี้โดนจัง ๆ เข้าแบบนั้น ทำไมไม่ถามล่ามผู้เคยแปลเขาบ้างล่ะ (ท่านที่เคยรู้นิสัยท่าน) อวดดีเมื่อเจอของดีเข้าแล้วเข็ดบ้างไหม ถ้ายังไม่พอวันหลังหาเรื่องไปเรียนท่านใหม่ เลือกเอาที่จัง ๆ กว่าวันนี้นะ ผมน่ะไม่ขึ้นแน่วันหลัง ปล่อยให้คนดีคนเก่งรับตะบองใหญ่คนเดียว

ก็ผมไม่นึกว่าท่านจะใช้ไม้ตายแบบนี้นี่นา จึงได้เรียนแบบซื่อ ๆ เซ่อ ๆ อย่างนี้ องค์ที่ถูกรุมให้เหตุผล ใครว่าท่านดุด่า ผู้นั้นก็ไม่เห็นความผิดของตนละซินะ ผมยังอยากให้ท่านลงหนักยิ่งกว่านี้อีก วันนี้จิตผมหมอบราบเลยราวกับคนตายแล้ว สมน้ำหน้าจิตตัวคะนองวิ่งรอบโลกเหลือเกินวันนี้ ผมภาวนาคนเดียวจิตมันดื้อกระโดดโลดเต้นไม่ยอมสงบเอาเลย เหมือนจับลิงทั้งฝูงเข้ากรงนั่นแล แต่วันนี้พอโดนธรรมท่านหนัก ๆ เข้า จิตไม่มีทางออกเพราะถูกท่านตีต้อนด้วยธรรม เลยหมอบสงบลงได้อย่างง่ายดาย แหมดีจริงวันนี้ ผมขออนุโมทนาด้วยท่านที่หาญอาราธนาท่านแบบนี้ วันหลังจะมีใครได้เรื่องแปลก ๆ และเผ็ด ๆ ร้อน ๆ ไปเล่าถวายท่านอีก เผื่อลิง (จิต) ผมจะได้อยู่สงบสุขบ้าง ขณะท่านสับเขกอย่างแรง วันนี้ดีเหลือเกิน นับแต่ฟังเทศน์ท่านมาก็มีวันนี้เป็นวันสำคัญสำหรับผม อีกองค์หนึ่งพูดขึ้นด้วยความพอใจ

บรรดาพระทั้งที่นั่งฟังอยู่บนกุฏีท่าน ทั้งที่แตกตื่นกันมาแอบฟังอยู่ตามข้าง ๆ และใต้ถุนกุฏีท่านเป็นจำนวนมาก ความรู้สึกไม่เหมือนกันเลย หลายองค์กลัวท่านจนแทบลืมหายใจ หลายองค์ที่ชอบฟังเทศน์ชนิดเผ็ดร้อน เมื่อฟังแล้วจิตได้รับความสงบอย่างแน่วแน่ในขณะนั้นหลายองค์ แต่โดยมากเพิ่งมาอยู่กับท่านใหม่ ๆ ทั้งกลัวทั้งอายอยากมุดดินลงในขณะนั้น จิตร้อนเป็นไฟไม่มีความสุขเลย ทั้งที่ไม่มีความผิดที่เคยทำมาพอประสานกับธรรมท่านบ้างเลย เฉพาะผู้เขียนความรู้สึกเป็นไปได้ร้อยแปดยิ่งกว่าบ้ามารวมกันอยู่ในหัวใจ สิ่งที่ถึงใจและฝังใจมากจนไม่มีวันลืม ก็คือตอนท่านว่าพากันมาเรียนและปฏิบัติแบบหมา

หรือแบบไหนกันแน่นั่นแล ความจริงก็เพราะตนไม่อยากเป็นหมานั่นเอง ทั้งที่ตัวเองขโมยเป็นหมาไปแล้วด้วยความไม่รอบคอบ แต่ยังไม่ทราบว่าตนได้กลายเป็นหมาไปแล้วอย่างสมบูรณ์ แต่ขณะแรกที่ท่านเทศน์เรื่องหมากัดแทะกระดูก โดยนึกอวดตัวอยู่ภายในว่า ตนมิได้มาปฏิบัติเพื่อเป็นหมา แต่ปฏิบัติเพื่อเป็นพระอย่างสมบูรณ์แบบต่างหาก และไม่ได้มาปฏิบัติเพื่อแย่งอัฐิท่านแต่อย่างใด ปฏิบัติเพื่อธรรมคือมรรคผลนิพพานต่างหาก

นับแต่วันที่ตนได้กลายเป็นหมาอย่างเงียบไม่มีใครทราบ แม้ตนเองก็ไม่ทราบว่าได้เป็นหมาลับ ๆ อย่างสมบูรณ์ นับแต่ขณะแรกฟังท่านแล้ว เป็นความมั่นใจและปักใจตัวเองว่า เรามิใช่มาอยู่และปฏิบัติกับท่านแบบหมานี่นา ต้องขออภัยท่านผู้อ่านมาก ๆ ที่เรียนตามความโง่จนเกินไป น่าจะไม่มีอะไรเลยเป็นความดีงามสำหรับผู้เขียนจึงได้นำความโง่มาประกาศ กรุณาฝืนใจอ่านด้วยความสงสาร เพราะมีอย่างนี้จริง ๆ

ดังนั้นเวลาท่านมรณภาพและถวายเพลิงเสร็จ จวนถึงวันแจกอัฐิและบริขารท่านไว้เป็นที่ระลึกบูชา จึงรีบโดดเข้าป่าเข้าเขาไปเงียบ ด้วยความคิดเห็นที่เข้าใจว่าตนฉลาด ถ้าขืนอยู่ที่นั่นต่อไปจนถึงวันแจก จะต้องได้รับแจกบริขารชิ้นต่าง ๆ และอัฐิท่านแน่นอน แล้วก็จะไม่พ้นความเป็นหมาดังท่านว่า สุดท้ายหมาตัวฉลาดเกินโลกก็เผ่นเข้าป่าเข้าเขาจริง ๆ ไม่ยอมอยู่เพื่อรับแจกสิ่งใดของท่านทั้งสิ้น นี่แลคือความโง่ของคนที่เข้าใจว่าตนฉลาดขนาดเป็นหมาไปแล้วเพราะความคิดโง่นั้น ยังเข้าใจว่าตนเป็นพระอยู่อย่างเย็นใจ และยังกลัวว่าตนจะเป็นหมาอยู่ร่ำไป น่าสลดสังเวชใจในความโง่แบบอัศจรรย์ตอนนี้ ธรรมเทศนาของท่านกัณฑ์นี้แล ที่ทำให้ผู้เขียนเป็นหมาไปได้อย่างแนบเนียนโดยไม่สำนึกตัวแม้แต่นิดยังขืนอวดดีกลัวว่าตนจะเป็นหมาอยู่ได้

จนท่านมรณภาพผ่านไปร่วมปีจึงมาระลึกโทษได้ว่า ได้คิดผิดอย่างถนัดเกินกว่าจะได้รับอภัยโทษโปรดปรานจากท่าน สาเหตุที่ระลึกโทษได้ไม่สายจนเกินไปนักถึงกับยมบาลคัดออกจากบัญชี "ประเภทนรกแตก" ก็เพราะความหวนระลึกถึงพระคุณท่านในแง่ต่าง ๆ แล้วเล่าตลอดเวลาประจำอิริยาบถเรื่อยมา จึงมาสะดุดใจจนสะดุ้งว่า โอ้โฮพุทธบริษัทที่เคารพพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ แม้พระพุทธรูปปฏิมากรรม พระบริขารและสถานที่เคยประทับ พระธรรมที่จารึกลงคัมภีร์ใบลานและวัตถุต่าง ๆ ตลอดพระสงฆ์ที่เป็นรูปแทนองค์และชื่อเสียงเรียงนามของความปฏิบัติ ตลอดการกำจัดกิเลสของท่าน ยังเป็นความเคารพอันดีงามและเป็นเนติแบบฉบับอันยอดเยี่ยมเพื่อพวกเราชาวพุทธสุดท้ายภายหลังได้ยึดเป็นคติอันดีหาที่ตำหนิมิได้ตลอดมา เหตุไฉนเราจะรับบริขารและอัฐิท่านอาจารย์มั่นซึ่งเป็นอาจารย์ที่เราเคารพรักสุดหัวใจ จนสามารถยอมสละทุกสิ่งทุกอย่างแทน

ท่านได้โดยไม่อาลัยเสียดาย ไว้สักการบูชาเทิดทูนแทนองค์ท่านเหมือนบรรดาศิษย์ทั้งหลายทำกัน ทำไมกลัวเป็นหมา

โอ้โฮ มิใช่เรากลายเป็นหมาในร่างของพระผู้อวดดีไปแล้ว เพราะความโง่เขลาทำลายแต่ขณะแรกฟังเทศน์ท่านวันนั้นแล้วละหรือ แล้วกัน ตัวดี ตัวฉลาดแหลมหลัก แต่ไม่รู้จักว่าอะไรให้เป็นหมาหรือเป็นพระเป็นคน เธอตัวฉลาดมาโดนตำแหน่งหมาเข้าเสียแล้ว เป็นเพียงไม่มีหางเหมือนหมาทั่วไปเท่านั้นเอง น่าสลดสังเวชตนที่ไม่มีอะไรให้อภัยได้เพราะสายไปเสียแล้ว ท่านอาจารย์มั่นผู้เคยเมตตากลัวเราจะเป็นหมาต่อหน้าท่านก็นิพพานไปเสียแล้ว เพราะท่านสอนแล้วไม่ยอมรับ แต่กลับเห็นผิดคิดแหวกไปเป็นหมา ทั้งที่ท่านตวาดห้ามไว้ไม่ยอมฟัง ตายจริง คราวนี้ *อนิจฺจา วต สงฺขารา* สังขารช่างหลอกพระให้เป็นหมาได้ต่อหน้าต่อตา *อุปาทวยธมฺมิโน* ขณะนี้เรากำลังเกิดเป็นหมาในร่างพระ *อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ* เกิดเป็นหมาแล้วจะดับความเป็นหมาของตนด้วยอุบายวิธีใดเล่า รีบคิดหาทางดับอย่านอนใจ ราวกับตนเป็นพระทั้งที่กำลังเป็นหมาอยู่ขณะนี้ *เตสํ วูปสโม สุโข* การระงับดับความคิดทั้งปวงที่พาให้เป็นหมาเสียได้ หมาในตัวเราก็ระงับไป ใจเป็นสุขหมดเรื่องไปเอง

พอระลึกโทษได้ก็กราบขอขมาโทษท่านอย่างถึงใจ แล้วรีบไปขออัฐิท่านที่เชิญไว้สักการบูชาเป็นส่วนรวมในหน้าเทศกาล จนกว่าพระอุโบสถจะสร้างเสร็จแล้วเชิญท่านไปบรรจุไว้ใต้ฐานพระประธานในพระอุโบสถ วัดสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร กับท่านพระครูอุดมธรรมคุณ (พระอาจารย์มหาทองสุก สุจิตฺโต) เจ้าอาวาสวัดสุทธาวาส ท่านเองก็อนุเคราะห์ด้วยความเต็มใจและเมตตาพระที่แสนโง่ แม้ได้อัฐิท่านมาอย่างสมใจแล้วก็ทำให้มีอะไร ๆ สะกิดใจอยู่เสมอมา ราวกับวิบากแห่งหมานั้นยังติดตัวแก้ไม่ตก เฉพาะอัฐิเวลาได้มาแล้วก็คอยวันคอยคืนอยากให้อัฐิของท่านกลายเป็นพระธาตุ ในขณะเดียวกันก็มีอะไรสะกิดใจอยู่เสมอมาว่า อัฐิท่านไม่มีวันกลายเป็นพระธาตุ ถ้ายังอยู่ในกรรมสิทธิ์ของเราที่เคยประมาทท่านด้วยความคิดโง่ของตน ถ้าท่านจากเราไปมีทางกลายเป็นพระธาตุได้อย่างไม่มีปัญหา

เป็นที่น่าประหลาดและอัศจรรย์เกินคาด พอแจกให้ท่านผู้อื่นไปสักการบูชา อัฐิท่านได้กลายเป็นพระธาตุไปอย่างรวดเร็ว ผิดธรรมดาที่อยู่กับคนบาปหนาปัญญาทำลายตนอย่างมากมายจนไม่น่าเชื่อ แต่เรื่องก็เป็นอย่างนั้นจริง ๆ กรรมตอนนี้ยังไม่หมดสิ้นไปง่าย ๆ แม้ท่านมาอยู่กับเราก็คอยแต่จะพรากจากไปทั้งที่เคารพรักท่านมากมายสุดหัวใจ จนกลายเป็นสภาพเดิม คืออยู่แต่ตัวเปล่าราวกับหมาตัวเดิมแล้วเหมาะกับภูมิของตนโดยแท้

ทุกวันนี้เมื่อพยายามเสาะแสวงอัฐิหรือพระธาตุท่านจนหมดหวัง ไม่มีทางได้ท่านมาสักการบูชาแล้ว เลยทำให้อยู่เฉยได้เหมือนคนสบายหมดหวัง ทั้งที่ใจก็ยังกระวนกระวายอยากได้ท่านอยู่นั่นเอง จึงได้เตือนตนว่า คราวนี้เชื่อหรือยัง กรรมที่เห็นกับตาตัวเองอย่างประจักษ์ไม่จำต้องถามใครอีกแล้ว อันเป็นคำสอนแกมประชดเพื่อได้สติบ้าง ต่อไปจะได้คิดหลายแง่หลายกระทงไม่อวดดีอวดเก่งด้วยความคิดเพียงหน้าเดียว ไม่ทบทวนซ้ำซากให้ได้หลายสันพันคมมาใช้ อันเป็นอุบายของท่านผู้ฉลาดที่เคยปฏิบัติกันมา

นับแต่บัดนั้นมา แม้จะยอมเห็นโทษของตนแล้วเพียงไร แต่เรื่องอัฐิท่านกับเราคงยังมีอะไรกันอยู่ภายในใจนั่นเอง ไม่ยอมลบเลือนและหายไปเหมือนสิ่งดีชั่วธรรมดาทั้งหลาย ที่ท่านว่ามโนกรรมนั้น แต่ก่อนก็เชื่อว่ามีผลเช่นเดียวกับกรรมอื่น ๆ ที่ทำด้วยทวารทั้งหลาย แต่ไม่สะดุดใจมากเหมือนคราวนี้ พออัฐิท่านอาจารย์มั่นประจักษ์กับตัวแล้วทำให้หายสงสัยในกรรมต่าง ๆ โดยสิ้นเชิงว่า กรรมให้ผลนั้นให้ผลอย่างไร ผู้ทำกรรมที่ไม่หลงลืมในกรรมที่ทำของตน ย่อมทราบด้วยตัวเอง นอกจากไม่กล้าพูดให้ผู้อื่นฟังเท่านั้น

ที่ท่านอาจารย์มั่นเทศน์วันนั้น ก็เต็มไปด้วยเจตนาเมตตาสงเคราะห์อย่างหาที่เปรียบมิได้ ท่านช่วยปิดกั้นทางไหลมาแห่งความลามกทั้งหลาย กลัวจะไหลบ่ามาแปดเปื้อนของที่ยังดีใช้การได้ให้เสียไปด้วย ท่านช่วยปิดกั้นอย่างเต็มกำลังความสามารถ เพราะการนำอัฐิของครูอาจารย์ไปจำหน่ายขายกิน เป็นความลามกโสมมอย่างยิ่งสำหรับพระกรรมฐานที่เคยได้รับอบรมมาด้วยดี พอทราบบุญบาปได้เท่าที่ควรแล้วไม่น่าจะทำอย่างนั้น ท่านจึงเทียบการกระทำนั้นเหมือนการกระทำของสุนัข เพราะเป็นการกัดการแทะแบบสัตว์ที่ไม่รู้บาปบุญคุณโทษ อันเป็นภูมิและขนบธรรมเนียมของมนุษย์ปฏิบัติกันมา เมื่อเราไม่ทำแบบกัดแบบแทะเหมือนหมาก็จะเป็นหมาไปไม่ได้อยู่เอง เฉพาะคนไม่พอดีจึงกลับคิดเลยเถิดไปตามนิสัย โดยกลัวการนำอัฐิท่านไปเคารพบูชาจะไม่พ้นความเป็นหมา สุดท้ายก็เป็นหมาเพราะความโง่ของตนจนได้

ท่านผู้อ่านผู้ฟังทั้งหลาย กรุณาอย่ายึดความคิดความเห็นหน้าเดียวไปเป็นทางดำเนิน จะกลายเป็นผู้ไม่รอบคอบและผิดพลาดไปอีกหลายคน ความคิดที่ได้รับการทดลองใคร่ครวญอยู่อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ย่อมเป็นความคิดที่ควรแก่การงานทั้งหลายทั้งทางโลกและทางธรรม ไม่ค่อยมีผิดพลาด แม้การปฏิบัติต่อตัวเองโดยเฉพาะเพื่อความเจริญรุ่งเรือง ก็ควรสนใจความคิดประเภทนี้ จะไม่ผิดพลาดและเสียใจในภายหลัง ผู้นับถือพุทธศาสนาจึงควรมีความรอบคอบด้วยเหตุผลในการปฏิบัติศาสนา งานทางโลกและทาง

ธรรมจะไม่ผิดพลาดจากความมุ่งหมาย เพราะหลักพุทธศาสนามีเหตุผลกำกับอยู่ด้วยทุกระยะทุกวรรคทุกตอน บรรดาธรรมในวงศาสนาที่ประกาศสอนไว้

การที่ผู้นับถือพุทธศาสนา อันเป็นศาสนธรรมของพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวกัน แต่มีการปฏิบัติเป็นไปในรูปลักษณะต่างกัน โดยแอบอิงศาสนาเป็นที่รองรับความถูกต้อง จนบางแขนงลงกันไม่ได้ ทั้งนี้ก็น่าคิดอยู่บ้างสำหรับชาวพุทธผู้ตระหนักในเหตุผลตามหลักธรรม เพื่อการกระทำจะไม่เป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ จะกลมกลืนกับหลักศาสนธรรมอันเป็นองค์ของศาสดาแท้ ทั้งเหตุและผลจะไม่ขัดแย้งกัน ดังที่มักมีอยู่เสมอในวงพุทธบริษัทอันเดียวกัน หากใช้ความใคร่ครวญตามส่วนใหญ่ส่วนย่อยของศาสนาบ้าง แม้จะผิดแผกแตกต่างกันบ้างตามแขนงต่าง ๆ แห่งธรรมและจริตนิสัย ก็คงไม่มากมายจนน่ารำคาญนัก ดังที่ปรากฏอยู่ ซึ่งแทบพูดได้ว่าเป็นยาประจำบ้านแห่งสงครามคารมชาวพุทธที่สาดน้ำสงกรานต์ใส่กันโดยไม่เลือกกาลสถานที่ควรหรือไม่ประการใด แม้เจตนาจะบริสุทธิ์ต่อศาสนาด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่ก็พอทราบความบกพร่องของชาวพุทธเราที่ต่างปฏิบัติไปตามความคิดเห็น มากกว่าความหนักแน่นในหลักธรรมอันเป็นเข็มทิศทางดำเนิน

การขบฉันของพระธุดงคกรรมฐาน

ที่เขียนผ่านมาได้กล่าวถึงบาตรและขนาดของบาตรพระกรรมฐาน ซึ่งถือเป็นบริขารจำเป็นทั้งยามปกติและเวลาออกเที่ยววิเวกเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม ยามปกติถ้ายังฉันอยู่ท่านจำต้องออกบิณฑบาตเป็นกิจวัตรทุกวัน และฉันในบาตรเป็นประจำ เวลาออกเที่ยวกรรมฐานก็อาศัยบาตรเป็นภาชนะสำหรับใส่บริขารต่าง ๆ เช่นเดียวกับฆราวาสถือกระเป๋าเป็นเพื่อนเดินทาง การฉันจังหันของพระกรรมฐาน ท่านฉันสำรวมดังกล่าวแล้ว เวลาไปบิณฑบาตกลับมาถึงที่พักหรือวัดแล้ว ก่อนฉัน ถ้ามีหลายองค์ด้วยกัน เช่น อยู่ในสำนักหรือออกเที่ยวด้วยกันหลายองค์ในบางครั้ง ที่ท่านเคยปฏิบัติมาเมื่อได้อาหารมามากน้อยจากบิณฑบาต ต่างนำอาหารต่าง ๆ ออกจากบาตรมาแก้รวมกัน แล้วแจกจ่ายใส่บาตรให้ทั่วถึงกัน

เสร็จแล้วถ้ามีญาติโยมตามออกมาแม้แต่คนหนึ่งขึ้นไป ท่านอนุโมทนา *ยถา สัพพีฯ* ก่อนแล้วค่อยลงมือฉัน แต่โดยมากมักทำอนุโมทนาอยู่ในบ้านเสร็จแล้วค่อยออกมา โดยญาติโยมทำร้านเล็ก ๆ ไว้ในบ้านแห่งหนึ่งหรือสองแห่งเพื่อท่านนั่งอนุโมทนาเสร็จแล้วค่อยออกมา ญาติโยมจึงไม่ค่อยตามมา มีอะไรเขาก็เตรียมใส่บาตรให้พร้อมเสร็จ เมื่อจัดอาหาร

ใส่ในบาตรเสร็จแล้ว ท่านเริ่มทำความสงบอารมณ์พิจารณาปัจจเวกขณะ *ปฏิสังขา โยนิโส ฯลฯ* ในอาหารชนิดต่าง ๆ ที่รวมในบาตร โดยทาง *อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา* บ้าง ทางปฏิกูลสัญญาบ้าง ทางธาตุบ้าง ตามแต่ความถนัดของแต่ละท่านจะพิจารณาแยบคายในทางใดอย่างน้อยประมาณหนึ่งนาทีขึ้นไป แล้วค่อยเริ่มลงมือฉันด้วยท่าสำรวมและมีสติประจำตัวในการขบฉัน

ไม่พูดสนทนาเรื่องใด ๆ ในเวลานั้น นอกจากความจำเป็นจะต้องพูด ก็ทำความรู้สึกตัวไว้แล้วค่อยพูดตามความจำเป็น แล้วหยุด ก่อนจะพูดก็รอให้อาหารหมดในมุขทวารก่อน ค่อยพูดออกมาอย่างชัดถ้อยชัดคำ ไม่ให้มีเสียงรัวเรีย อันเป็นการผิดมรรยาทของการพูดในเวลานั้น ขณะพูดก็ตั้งใจทำหน้าที่ในการพูดจนจบก่อน แล้วค่อยลงมือฉันต่อไปด้วยท่าสำรวมตามปกติ มีสติระวังการบดเคี้ยวอาหารไปทุกระยะ ไม่ให้มีเสียงดังกรอบแกรบมูมมามซึ่งเสียมารยาทในการฉัน และเป็นลักษณะของความเผอเรอและตะกละตะกลามตามองลงในบาตร ทำความสำคัญอยู่ในบาตรด้วยความมีสติ ไม่เหม่อมองสิ่งนั้นสิ่งนี้ในเวลาฉัน อันเป็นลักษณะของความลืมตัวขาดสติ

ขณะฉันก็พิจารณาไปด้วยตามความถนัดในแง่แห่งธรรม โดยถืออาหารที่กำลังฉันเป็นอารมณ์บ้าง ถือธรรมที่เคยพิจารณาประจำนิสัยเป็นอารมณ์บ้าง แต่โดยมากท่านมักพิจารณาอาหารที่กำลังฉันมากกว่าธรรมอื่น ๆ ในเวลานั้น การฉันในท่าสำรวมด้วยความมีสติพิจารณาด้วยปัญญา มักเกิดอุบายแปลก ๆ ขึ้นมาในเวลาฉันเสมอ บางครั้งถึงกับเกิดความสลดใจขึ้นมาในเวลาฉันก็มี จนต้องหยุดฉันไปพักหนึ่งหรือหยุดเลยก็มี เพราะรสแห่งธรรมที่เกิดขึ้นในเวลานั้น มีความสำคัญเกินกว่าที่จะมัวเพลินในรสแห่งอาหารที่กำลังฉันอยู่มากมาย

การหยิบอาหารใส่มุขทวารก็มีสติประจำไปทุกระยะ เช่นเดียวกับการทำความเพียรในท่าอื่น ๆ เพราะการขบฉันก็เป็นกิจวัตรของพระข้อหนึ่ง ไม่ด้อยกว่ากิจวัตรอื่น ๆ อันเป็นเครื่องถอดถอนกิเลสภายในได้เสมอกัน ถ้าไม่ประมาทเพลิดเพลินไปกับรสอาหารเสียจนลืมตัว การขบฉันจะกลายเป็นเรื่องโลก ๆ ไป ไม่เป็นกิจวัตรประจำองค์พระผู้หวังเห็นภัยในทุกสิ่งที่อยู่ในความสามารถ อาจรู้เห็นในสถานที่และอิริยาบถทั้งปวง ดังนั้นการขบฉันครูอาจารย์ทั้งหลายมีท่านอาจารย์มั่น เป็นต้น จึงถือเป็นกิจสำคัญเสมอมา ขณะฉันจะมีพระอยู่ร่วมกันจำนวนมากเพียงไรก็ตาม ย่อมเป็นเหมือนไม่มีพระอยู่ในที่นั้นเลย เพราะมิได้พูดคุยกัน ต่างองค์ต่างทำหน้าที่ของตัวด้วยความสงบสำรวม เนื่องจากท่านถือการฉันเป็นกิจวัตรที่ควรสนใจ อันเป็นธรรมเช่นเดียวกับกิจวัตรทั้งหลาย

ประเพณีของพระกรรมฐานเคารพในครูอาจารย์และเคารพในกันและกัน

ประเพณีของพระกรรมฐานมีความเคารพในหัวหน้ามาก ถ้าหัวหน้ายังไม่ลงมือฉัน ท่านก็ยังต้องรอ จนกว่าหัวหน้าลงมือฉันไปบ้างแล้ว พระอันดับจึงจะลงมือฉันกันต่อไป ถ้าครูอาจารย์ผู้ใหญ่ไม่อยู่ก็เคารพองค์ที่รองลงมา โดยมากสำนักกรรมฐานท่านปฏิบัติอย่างนี้เรื่อยมาจนทุกวันนี้ ยังไม่ปรากฏว่ามีการเปลี่ยนแปลง แต่ต่อไปข้างหน้าก็น่าสงสัย เพราะโลกมีการเปลี่ยนแปลงและนับวันเจริญ พระกรรมฐานอาจเปลี่ยนแปลงและเจริญรอยไปตามโลกก็เป็นได้ เพราะคำว่า "ความเจริญ" ใคร ๆ ก็ต้องการ พระเณรก็เป็นคนมีหัวใจเช่นเดียวกับโลก จะไม่ให้ต้องการความเจริญกับเขาก็น่าพิศวงสงสัย สำหรับท่านที่แก่ชรามากและพอเป็นรัตตัญญูในทางโลกและทางธรรมมาพอสมควรแล้ว อะไรจะเจริญหรือเสื่อม ท่านคงไม่มีความสามารถอาจรู้อะไรกับเขาได้ คงเป็นขรัวตาเฝ้าวัดอยู่ เพียงรอลมหายใจถึงวันอวสานแห่งขันธ์ไปเป็นวัน ๆ เท่านั้นเอง

ผู้เขียนนี้ก็ไปอีกแง่หนึ่งได้แต่เขียนไปแบบหลวงตาโดยไม่สำนึกว่า ท่านผู้ใดจะสนใจหรือไม่เพียงไร มีแต่เขียนร่ำไปแบบหลับหูหลับตาอย่างนั้นเอง กรุณาอย่าถือสา ตอนใดประโยคใดไม่เป็นสาระพอจะสละเวลาอ่านได้กรุณาผ่านไป สงวนเวลาไว้ทำประโยชน์อย่างอื่นที่มีคุณค่าสาระกว่า ก็นับว่าเป็นผู้รู้จักคุณค่าของเวลา

เฉพาะท่านอาจารย์มั่น ก่อนฉันท่านพิจารณาอยู่นาน ราวกับทำภาวนานั่นแลบางวันตอนเย็น ๆ หรือกลางคืน โอกาสดี ท่านยังเมตตาเล่าเรื่องการพิจารณาปัจจเวกขณะในเวลาฉันให้พวกเราฟังว่า ธรรมมักปรากฏขึ้นในเวลาฉันเสมอ บางครั้งเกิดอุบายต่าง ๆ ขึ้นมาทำให้ติดตามคิดอยู่หลายวันก็มี บางครั้งเกิดความปฏิกูลเบื่อหน่ายขึ้นมาจากอาหารในบาตร ถึงกับจิตเกิดความเบื่อหน่ายในอาหารจะไม่ยอมฉันก็มี ตอนนั้นเป็นสมัยที่ท่านกำลังปฏิบัติอย่างเข้มงวดกวดขันเอาจริงเอาจัง เมื่อเกิดความรู้ที่กระเทือนธรรมขึ้นมา ต้องใช้อุบายปราบปรามแก้ไขกิเลสประเภทเบื่อตัวเอง (อาหาร) กันอย่างหนักหน่วง จึงยอมรับและลงสู่สภาพความจริง คือสายกลางได้ มิฉะนั้นจิตจะไม่ยอมฉันเอาเลย โดยเห็นอาหารในบาตรเป็น....อะไรไปหมด

การบังคับให้ฉันในเวลานั้น จึงเป็นเหมือนคนที่ถูกบังคับให้เข้าไปชมความสวยงามของคนตายในป่าช้าฉันนั้น ต้องพิจารณาแก้ไขกิเลสประเภทบังเงาซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนอย่างเอาจริง เช่นเดียวกับพิจารณาความงามให้เป็นของปฏิกูลนั่นเอง จิตจึงลงสู่สภาพเดิม

ได้ และฉันได้อย่างธรรมดาต่อไป จากนั้นต้องใช้อุบายหลายด้านประสานกันไป คือ ทั้งให้รู้ ทั้งให้รอบตัว ทั้งให้กลัว ทั้งให้กล้าสลับสับปนกันไป แต่ที่จิตแสดงความรู้ในลักษณะนั้นขึ้นมาก็ดีอย่างหนึ่ง ทำให้สติปัญญาความแยบคายพลิกแพลงใช้ได้หลายสันหลายคม ทันกับกลมารยาของกิเลสตัวแสนปลิ้นปล้อนหลอกลวงได้ดี ยิ่งจิตมีนิสัยผาดโผนโลดเต้นด้วยแล้ว จะพิจารณาไปธรรมดาไม่ได้ ต้องไปเจอเอากิเลสประเภทสวมรอยเข้าจนได้

ฉะนั้นจึงกล้าพูดอยู่เสมอว่า สติปัญญาเป็นอาวุธสำคัญในวงการพิจารณาธรรมทั้งหลาย ทั้งหยาบ ละเอียด มีสติปัญญาเป็นเครื่องมืออย่างเอกไม่ยอมแพ้อะไรเอาง่าย ๆ ดังเราพิจารณาอาหารในบาตรให้เป็นของปฏิกูลเพื่อตัดความพะวงหลงรส ให้ปรากฏสักว่าธาตุหรือธรรม เพียงอาศัยกันไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่เวลาปรากฏขึ้นมาในจิตขณะพิจารณา เลยกลับเป็นของน่าเบื่อหน่าย จนเกิดความขยะแขยงถึงกับจะฝืนฉันต่อไปไม่ได้ ราวกับสิ่งนั้น ๆ ไม่เคยเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตธาตุขันธ์มาก่อนเลย ความเบื่อชนิดนี้เป็นโลกานุวัตรแบบโลกเบื่อกันทั่วไป เป็นความเบื่อแฝงธรรม มิใช่มัชฌิมาที่ท่านพาดำเนิน

ท่านว่าความเบื่อชนิดนี้แล ที่ทำให้พระบางองค์ในครั้งพุทธกาลเบื่อตัวเอง ถึงกับจ้างเขามาฆ่าตัวให้ตาย ซึ่งเป็นการเบื่อผิดทาง และเป็นความเบื่อชนิดที่ทำให้เกิดความคับแคบตีบตันขึ้นภายใน ไม่ปลอดโปร่งโล่งใจ ซึ่งเป็นการสร้างกิเลสขึ้นมาอย่างลึกลับโดยไม่รู้สึกตัว และเชื่อตามอย่างสนิทใจ ผมมาจับมารยาของกิเลสตัวนี้ได้ก็ตอนเบื่ออาหารครั้งนั้นเอง แต่สติปัญญาเราทันกลมารยาของมันเสียก่อนที่มันจะได้ท่าและลุกลามกว้างขวางออกไป เบื่ออวัยวะและชีวิตจิตใจ พอพิจารณารู้เท่าทัน ความเบื่อชนิดนั้นก็สงบตัวลงไป เกิดความเห็นจริงชนิดหนึ่งขึ้นมาแทนที่ จึงได้ยึดธรรมนั้นเป็นหลัก และยึดความเบื่อนี้เป็นบทเรียนได้ตลอดมา

ไม่ว่าจะพิจารณาภายในหรือภายนอก กว้าง แคบ หยาบ ละเอียดเพียงไร ต้องมีทั้งไม้เป็นไม้ตาย ทั้งไม้รับไม้ต่อย คือ พิจารณาทบทวนก้าวหน้าถอยหลังเพื่อความละเอียดรอบคอบในงานของตน แต่บัดนี้เป็นต้นมา ไม่เคยปล่อยตัวด้วยการพิจารณาไปธรรมดา ๆ เลย ความรู้ประหลาดครั้งนั้นจึงเป็นหินลับสติปัญญาได้เป็นอย่างดี ทำให้ไม่นอนใจกับอะไรอย่างตายใจ นอกจากได้พิจารณาทบทวนด้วยสติปัญญาชนิดนี้จนเป็นที่พอใจ หาที่แย้งตัวเองไม่ได้แล้วเท่านั้น ผลจึงเป็นความตายใจอย่างสนิทได้ในธรรมทุกขั้น

จึงกล้าพูดได้อย่างเต็มปาก แน่ใจได้อย่างภาคภูมิว่า คนเราหาอะไรก็ได้สิ่งนั้น คือ หาความโง่ก็ได้แต่ความโง่ หาความฉลาดก็ได้ความฉลาด หาความโลภก็ได้แต่ความโลภ หาความโกรธก็ได้แต่ความโกรธเต็มหัวใจ หาชั่วก็ได้ชั่ว หาดีก็ได้ดี หรือหาบาปก็ได้แต่บาป

หาบุญก็ได้แต่บุญ หานรกก็ได้แต่นรกความแผดเผาตัวเอง หาสวรรค์ก็ได้สวรรค์ แม้หานิพพานก็พ้นความพยายามแสวงหาไปไม่ได้ ไม่ผิดจากต้นเหตุคือการหาการทำ เพราะมีผู้เคยหาผู้เคยเจอผลจากเหตุแห่งการหาการกระทำนั้น ๆ มาแล้วก่อนพวกเราเป็นเวลานานแสนนาน นับแต่ตั้งแผ่นดินเป็นสัตว์เป็นมนุษย์สมมุติบัญญัติมา จะมามัวเกาหมัดปฏิเสธดีชั่วสุขทุกข์ อันเป็นการปิดทางเดินของตัวให้โง่และเสียเวลาไปเปล่าทำไมกัน

ถ้าว่ามนุษย์เป็นผู้ฉลาดกว่าสัตว์จริงดังคำเสกสรรตัวเอง คำนั้นก็ไร้ความหมายอย่างเต็มตัว เกิดมาตายเปล่า ๆ เพราะความโง่เง่าฆ่าตัวราวกับขุยไม้ไผ่นั้นแล ใครจะคิดก็รีบคิดอย่ามามัวนั่งอมลิ้นอมฟันฟัง และยืนเดินนั่งนอนสั่งสมความโง่อยู่เปล่า ๆ บทเวลาตายแล้วจะเสียกาล ทั้งเสียข้าวสุกข้าวสารอาหารหวานคาวเครื่องนุ่งห่มใช้สอยของชาวบ้านที่บริจาคให้ทานหวังบุญ เพื่ออุดหนุนกำลังผู้บวชด้วยศรัทธาหวังเทิดทูน และตั้งใจละกิเลสทั้งหลายให้ขาดจากใจ แต่ครั้นแล้วแม้สติปัญญาเพียงเท่าเมล็ดงาขาริ้นขายุงพอจะมาฆ่ากิเลสแม้ตัวหนึ่งให้ตายก็ไม่มีในใจแล้ว กิเลสจะตายไปด้วยเหตุผลกลไกอันใดเล่า เมื่อสติปัญญาและความพากเพียรยังเป็นอยู่แค่นี้ ผมรู้สึกจะหมดสติปัญญาแทนท่านทั้งหลายแล้วเวลานี้ ดังนี้บทสุดท้ายท่านคงรำคาญจึงตีเอา ๆ เสียบ้าง พอไม่เสียลวดลายของอาชาไนยผู้เกรียงไกรในวงศาสนาแห่งยุคปัจจุบัน

การพิจารณาด้วยสติปัญญาอยู่โดยสม่ำเสมอ แม้ขณะขบฉันหรือรับประทาน กระแสแห่งธรรมเครื่องส่องสว่างยังมีทางเกิดได้ไม่เลือกกาล ดังท่านอาจารย์มั่นเมตตาเล่าให้ฟังทั้งเรื่องผิดและเรื่องถูก นับว่าเป็นเครื่องเสริมสติปัญญาสำหรับท่านที่สนใจได้ดี เรื่องเกิดความเบื่อหน่ายในอาหารขณะพิจารณาก่อนลงมือรับประทาน แม้อุบาสิกาที่นุ่งขาวห่มขาวก็เป็นเหมือนท่านอยู่บ้าง ในวงพระปฏิบัติก็มีบางรายเป็นในลักษณะเดียวกันกับท่าน แต่จะขอผ่านไป จะนำมาลงบ้างเป็นบางตอนเฉพาะผู้หญิงนุ่งขาว

คือ สมัยท่านพักอยู่วัดหนองผือ สกลนคร ก็มีอุบาสิกาคนหนึ่งมาเล่าถวายท่านถึงเหตุการณ์ที่ตนรับประทานอาหารไม่ได้มาสองสามวันแล้ว เพราะความปฏิกูลเบื่อหน่ายอาหาร ตลอดร่างกายทุกส่วนของตนและผู้อื่น ทำให้เบื่อทั้งอาหาร เบื่อทั้งร่างกาย และเบื่อทั้งชีวิตความเป็นอยู่ในอิริยาบถต่าง ๆ นอนไม่หลับ มองดูอาหารซึ่งเคยถือว่าเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงร่างกายจิตใจมาแต่วันเกิด ก็กลายเป็นสิ่งปฏิกูลเหลือประมาณเกินกว่าจะฝืนรับได้ลงคอ มองดูร่างกายของตนและของผู้อื่นเห็นเต็มไปด้วยความปฏิกูลทั้งสิ้น ราวกับป่าช้าผีดิบมาตั้งอยู่กับร่างกายทุกส่วน ไม่มีเว้นส่วนใดว่าไม่เป็นปฏิกูลและป่าช้าเสียเลย นอกจากเบื่อหน่ายอาหารแล้วยังทำให้เบื่อหน่ายตัวเอง และเครื่องนุ่งห่มที่หลับนอนต่าง ๆ เบื่อ

หน่ายความเป็นอยู่ เบื่อหน่ายโลกทั้งมวล ไม่มีแม้สิ่งหนึ่งที่น่ารักชอบใจและชวนให้อยู่ ในอิริยาบถต่าง ๆ มักบ้วนแต่น้ำลายเป็นประจำ เพราะความปฏิกูลสัญญาคอยเตือนอยู่เสมอ

ท่านอาจารย์ได้เมตตาอธิบายให้ฟังอย่างเผ็ดร้อนถึงใจเช่นกัน จนอุบาสิกาคนนั้นยอมรับความสำคัญผิดต่าง ๆ ที่หลอกลวงตัวเองจนเลยขอบเขตความพอดีแห่งธรรม ว่าเป็นความผิดโดยสิ้นเชิง นับแต่วันนั้นเวลาเธอมากราบเยี่ยมรับการอบรม ท่านถามถึงเรื่องนั้นเธอก็กราบเรียนด้วยความเลื่อมใส และปฏิบัติตามท่านโดยสม่ำเสมอตลอดมา เรื่องทำนองนั้นก็ได้หายไปไม่มาปรากฏอีกเลย จึงเป็นเรื่องน่าคิดในวงปฏิบัติที่มักมีสิ่งแปลก ๆ แฝงขึ้นมากับบางรายอยู่เสมอทั้งผิดและถูก ถ้าไม่มีครูอาจารย์คอยแนะแนวทางให้ก็อาจเห็นผิดไปได้ทั้งที่ตนเข้าใจว่าถูก สติปัญญาจึงเป็นธรรมจำเป็นต่อการปฏิบัติในธรรมทุกชั้นไม่ควรให้ห่างไกล

การปฏิบัติแบบสบายเกินไปไม่ละเอียดถี่ถ้วนในกิจที่ทำ อาจได้รับความสลดสังเวชและสมเพชเวทนาจากผู้อื่น เพราะความรู้ง่ายเห็นง่ายและจ่ายเร็วของตน โดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนนำออกใช้ก็ได้ การปฏิบัติและผลที่ได้รับแทนที่จะเด่นเลยกลับด้อยลง เพราะความไม่รอบคอบเข้าทำลาย ข้อนี้ท่านนักปฏิบัติธรรมเราควรสนใจเป็นพิเศษ หากไม่สุดวิสัยของสติปัญญาจริง ๆ อย่าให้มีขึ้นได้ เนื่องจากธรรมไม่เหมือนโลก เพราะเป็นความละเอียดสุขุมต่างกันอยู่มาก โลกคิดไม่ผิด พูดไม่ผิด และทำไม่ผิด แต่ผู้ปฏิบัติธรรมฝืนคิดแบบโลก พูดแบบโลก และทำแบบโลกย่อมผิดอย่างน่าสังเวชในทันทีทันใด

เพราะความนิยมระหว่างโลกกับธรรมมีลึกตื้นหยาบละเอียดต่างกัน เช่น โลกเขาเรียนและสอนเป็นชั้นเป็นภูมิตามกฎและความนิยม เวลาสอบได้ต้องมีประกาศนียบัตรเป็นเครื่องแสดงและรับรองยืนยันตามชั้นที่สอบได้ เพื่อความสะดวกในการงานจากวิชาที่สอบได้ และเกียรติยศชื่อเสียงตามวิสัยของโลกที่นิยมกัน แต่ธรรมปฏิบัติของผู้บำเพ็ญจะคิดแบบโลกพูดแบบโลก และทำแบบโลก เช่น สอบและให้คะแนนกันว่าได้สำเร็จขั้นภูมินั้นหรือได้สมาธิสมาบัติอรหัตมรรคอรหัตผล ย่อมขัดต่อจารีตประเพณีของผู้ปฏิบัติธรรม ธรรมย่อมกลายเป็นโลกและหยาบโลนยิ่งกว่าโลกเสียอีก แทนที่จะน่าอนุโมทนาในกิริยาที่แสดงออก แต่กลับทำให้ผู้อื่นเอือมระอาไปตาม ๆ กัน

เพื่อความราบรื่นดีงามของผู้ปฏิบัติมุ่งอรรถมุ่งธรรมเป็นที่อบอุ่น มั่นใจแก่ตน ควรจะเป็นไปในทางสงบ แม้จะสำเร็จจนถึงขั้นพระอรหัตผลก็รู้โดยทาง *สนฺทิฏฺฐิโก* หรือ *ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ* แห่งความบริสุทธิ์ใจ ไม่แสดงออกแบบโลก ๆ อันเป็นความ

อยากหิวโหย ย่อมเป็นการเทิดเกียรติทั้งแก่ตนและพระศาสนาอย่างสุขุมนุ่มนวล ไม่แฝงไปกับความกระเทือนน้ำล้นฝั่ง ซึ่งสุดท้ายก็คือโลกเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่มีธรรมของจริงตามคำกล่าวอ้างแม้กระพี้ติดแก่น ที่เรียกว่า ธรรมสมเพชเวทนา

ท่านผู้บรรลุธรรมแล้ว ผู้อื่นจะทราบได้หรือไม่โดยทางใดนั้น ย่อมทราบได้โดยทางเหตุผลของการโต้ตอบสนทนาระหว่างผู้ปฏิบัติด้วยกันและรู้ด้วยกัน หนึ่ง ทราบได้จากการบรรยายธรรมในภาคปฏิบัติทางจิตตภาวนา หนึ่ง ทราบได้จากการอธิบายธรรมให้ผู้มาศึกษาจิตตภาวนาที่กำลังติดขัดอยู่ในจุดใดจุดหนึ่งตามภูมิของตน จนเข้าใจหายสงสัยในจุดนั้นๆ หนึ่ง เช่น ผู้ปฏิบัติกำลังติดขัดอยู่ในอวิชชาว่า ขณะจิตจะหลุดพ้นจากอวิชชาจริง ๆ นั้น จิตปฏิบัติต่ออวิชชาอย่างไรจึงหลุดพ้นไปได้ ผู้ที่หลุดพ้นอวิชชาไปแล้วย่อมตอบได้อย่างรวดเร็วและง่ายดาย แม้ผู้กำลังจะก้าวจากภูมิอวิชชาอยู่แล้วก็เข้าใจความหมายไปโดยลำดับ หรืออาจเข้าใจและก้าวล่วงไปตามอุบายที่ท่านให้นัยในขณะนั้นก็ได้ แต่ถ้าจิตยังไม่หลุดพ้นจะอธิบายไม่ถูกกับจุดของอวิชชาอย่างแท้จริงเลยแม้เรียนอวิชชามาจนช่ำชอง เพราะอวิชชาในความจำกับอวิชชาแท้ไม่เหมือนกัน หรือไม่ใช่อันเดียวกัน

ผู้รู้อวิชชาตัวจริงแล้ว แม้ไม่ได้เรียนลวดลายเล่ห์เหลี่ยมของอวิชชาอย่างกว้างขวางมากมายก็ไม่สงสัย และไม่ติดอวิชชา เช่นเดียวกับผู้รู้อภิธรรมแท้แล้วแม้ไม่เรียนอภิธรรมอย่างกว้างขวางพิสดาร ก็ไม่สงสัยและไม่ติดอภิธรรม ผิดกับผู้เรียนอวิชชาและเรียนอภิธรรม แต่ไม่รู้ตัวจริงของอวิชชาและตัวจริงของอภิธรรมเป็นไหน ๆ นอกจากทั้งเรียนทั้งรู้จริงแล้ว แม้ไม่มีใครบอกก็เข้าใจ เพราะผู้ไม่เข้าใจกับผู้เข้าใจธรรมเหล่านั้นอยู่ในฉากเดียวกัน จึงหมดทางอยากรู้อยากเห็นว่าธรรมเหล่านั้นเป็นอะไรต่อไปอีก เช่นเดียวกับเจ้าของโคอยากพบตัวโค แล้วติดตามรอยโคไปไม่ลดละจนถึงตัวโค ย่อมหยุดตามรอยโคในขณะที่พบตัวโคทันทีฉะนั้น เมื่อท่านอ่านมาพบโวหารป่า กรุณาให้อภัยผู้เขียนซึ่งเป็นป่าเอามาก ๆ ด้วยที่เพ้อไปไม่เข้าหลักเข้าเกณฑ์ เพราะภายในตัวพระป่ามีแต่ธรรมเพ้อจนน่าเวียนศีรษะ ไม่ค่อยมีธรรมที่น่าเพลินแฝงอยู่เลย

กรุณาปฏิบัติด้วยตัวเองจนรู้ขึ้นกับตัวนั่นแล จะเป็นที่แน่ใจและภาคภูมิยิ่งกว่าการอ่านการฟังจากผู้อื่น เพราะการทราบจากคำบอกเล่าหรือตำรับตำรา จำต้องตกอยู่ในห้วงแห่งความวิพากษ์วิจารณ์กว่าจะยุติลงปลงใจเชื่อได้ ก็ต้องรบกับคำติชมที่เกิดขึ้นภายในอย่างหนัก ดีไม่ดีอาจแพ้ตัวเองได้โดยเข้าใจว่าตนเป็นฝ่ายได้เปรียบ เพราะการตัดสินหรือการให้คะแนนจากการวิจารณ์นั้นก็ได้ เพราะปกติจิตสามัญเรามักส่งออกข้างนอกมากกว่าส่งเข้าข้างใน ผลที่ได้รับจึงมักแพ้ตัวเองเสมอ

วิธีท่านแก้จิตท่านเองและหญิงคนนั้น ให้คลายจากปฏิกูลสัญญาความเบื่อหน่ายในอาหาร และในชีวิตความเป็นอยู่แห่งอัตภาพร่างกายของตนและของผู้อื่นนั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจสำหรับพวกเราที่กำลังตกอยู่ในปัญหานี้ ซึ่งอาจจะเจอเข้าวันใดก็ได้ จึงได้นำมาลงไว้เล็กน้อยเท่าที่จำได้ดังนี้ ขณะพิจารณาอาหาร ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในเวลานั้น ท่านว่าท่านกับท่านหญิงคนนั้นมีความรู้สึกต่ออาหารคล้ายคลึงกัน คือพอพิจารณาเป็นปฏิกูลทั้งอาหารใหม่ที่กำลังผสมอยู่ในบาตร ทั้งอาหารเก่าที่ผสมกันอยู่ภายในร่างกาย และนำสิ่งเหล่านั้นมาเทียบเคียงกัน โดยถือภายในเป็นหลักยืนตัวแห่งความเป็นปฏิกูล เมื่อพิจารณาหนักเข้าและเทียบเคียงกันหนักเข้า อาหารที่อยู่ในบาตรค่อยเปลี่ยนสภาพจากความเป็นอาหารที่น่ารับประทานไปโดยลำดับ จนกลายเป็นสิ่งปฏิกูลไปเช่นเดียวกับส่วนภายในอย่างชัดเจนและเกิดความสลดใจเบื่อหน่ายขึ้นเป็นกำลัง

แต่เดชะเวลานั้นท่านอยู่เพียงองค์เดียว จึงมีโอกาสได้พิจารณาแก้ไขกันเต็มความสามารถอยู่พักใหญ่ จิตจึงได้ยอมรับความจริงและฉันได้ปกติธรรมดา แต่จะรอไว้ลงตอนท่านสั่งสอนหญิงคนนั้นซึ่งมีเนื้อธรรมอย่างเดียวกัน นับแต่วันนั้นมาท่านจึงได้เห็นความผาดโผนของจิตว่าเป็นได้ต่าง ๆ ไม่มีประมาณ และเพิ่มความระมัดระวังต่อการพิจารณาขึ้นอีกเพื่อความละเอียดถี่ถ้วน โดยใช้อุบายพลิกแพลงหลายเล่ห์หลายเหลี่ยมหลายสันพันนัย จนเป็นที่แน่ใจต่องานนั้น ๆ ไม่ให้ผิดพลาดไปได้ จิตก็นับวันฉลาดแยบคายต่อการพิจารณาไม่มีสิ้นสุด

เมื่อท่านมาพักอยู่วัดหนองผือก็มีหญิงคนดังกล่าวมาเล่าถวาย ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ท่านจึงได้อธิบายให้เธอฟังในเวลานั้น บรรดาพระและเณรก็พลอยได้ฟังธรรมพิเศษจากท่าน โดยยกท่านขึ้นเป็นต้นเหตุแห่งการแสดงว่า เรื่องทำนองที่โยมเป็นนี้อาตมาเคยเป็นมาแล้ว และเข้าใจกลมารยาของกิเลสประเภทสวมรอยหรือประเภทบังเงามาแล้ว ถ้าเทียบก็นี่แลคือมหาโจรระดับคนชั้นผู้ดี ซึ่งแต่งตัวสวยงามโก้หรูราวกับท้าวสักกเทวราชและนางสุชาดามาจากแดนสวรรค์ เดินผ่านผู้คนสังคมชั้นไหนไม่มีใครสงสัยว่าเป็นสัตว์นรกในร่างแห่งมนุษย์เลย เขาจึงสนุกอยู่และไปไหนมาไหนได้อย่างองอาจ ราวกับนักปราชญ์ในแดนมนุษย์ผู้บริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีใครจับตัวได้ง่าย ๆ เพราะแผนการที่ทำนั้นเกินกว่าความรู้สึกของมนุษย์ทั่วไปจะนึกสงสัย นอกจากผู้มีนัยน์ตาแหลมคมมีปัญญาฉลาดและได้รับการศึกษากลมารยาของพวกนั้นในทางนี้มาโดยเฉพาะ เช่นเจ้าหน้าที่ จึงจะรู้เท่าทันและจับตัวมาลงโทษได้ นอกนั้นมันลูบศีรษะเอาจนเกลี้ยงไม่มีผมเหลือค้างอยู่เลย

กิเลสประเภทนี้มีลักษณะอย่างนั้นแล มันคอยแทรกเข้ากับความปฏิกูลแห่งธรรมที่ปัญญาหยั่งไม่ถึงจนได้ ส่วนความมุ่งหมายของธรรมที่พิจารณาให้เป็นปฏิกูลนั้น เพื่อตัดความโลภความหลงในอาหาร ซึ่งเป็นเครื่องผูกพันจิตใจให้กังวลหม่นหมองต่างหาก มิได้เป็นปฏิกูลเพื่อส่งผลให้คนอดตายและฆ่าตัวตาย ซึ่งเป็นเรื่องของกิเลสพวกนี้มาบังเงาแห่งธรรม ทำหน้าที่ของตนแบบโลกที่ถูกกิเลสชักจูงทำกัน แต่เป็นปฏิกูลแบบธรรม คือ ส่วนปฏิกูลก็รับทราบว่าเป็นปฏิกูล ส่วนที่ต้องอาศัยก็ยอมรับว่าต้องอาศัยกันไปตลอดกาลของขันธ์ ดังร่างกายก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งความปฏิกูล อาหารก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งความปฏิกูลของปฏิกูลด้วยกันอยู่ด้วยกันก็ได้ ไม่เป็นข้าศึกต่อกัน ไม่ควรแยกจากกันโดยการไม่ยอมรับประทานอาหาร ซึ่งเป็นความเห็นผิดไปตามกิเลสประเภทสวมรอยหรือบังเงา ส่วนผู้พิจารณาคือใจ ก็เป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากสิ่งปฏิกูลนั้น ๆ มิได้มีส่วนแปดเปื้อนด้วยสิ่งดังกล่าว พอจะให้เกิดความเบื่อหน่ายเกลียดชังขนาดลงกันไม่ได้

ธรรมคือความพอดีทุกแขนงของธรรม การพิจารณาทั้งหลายไม่ว่าส่วนใดหรือสิ่งใดก็เพื่อลงสู่ธรรมคือความพอดีไม่ปีนเกลียว การพิจารณาปีนเกลียวจนอาหารกับร่างกายและกับใจลงกันไม่ได้นั้น คือเรื่องของกิเลสโดยตรง ไม่สงสัยว่าเป็นสิ่งที่ควรติดใจและดำเนินต่อไป ต้องพิจารณาจนความปฏิกูลทั้งข้างในข้างนอกลงกันได้ ใจเป็นกลางอยู่สบายนั่นแลจึงถูกกับความมุ่งหมายของธรรม ไม่ลำเอียงดังที่กำลังเป็นอยู่เวลานี้ ความปฏิกูลก็เป็นธรรมเครื่องแก้ความลืมตัวที่ไปสำคัญว่าสิ่งนั้นสวยงาม สิ่งนี้เอร็ดอร่อยน่ารักน่ารับประทานนั่นเอง เมื่อพิจารณาจนจิตผ่านความลืมตัวขั้นนี้ไปแล้ว ใครจะไปหาบหามกอบโกยเอาความปฏิกูลไปนิพพานด้วยเล่า เพราะเหล่านี้เป็นเพียงทางเดินเพื่อพระนิพพานอันเป็นธรรมไม่เกาะเกี่ยวข้องแวะกับสิ่งใดในสมมุติ

เมื่อจิตติดความสวยงาม ก็เอาธรรมปฏิกูลมาแก้ จิตติดชังก็เอาธรรมเมตตามาแก้ ติดโลภก็พิจารณาความเห็นแก่ตัวจัดมาแก้กัน ติดหลง คำว่าหลงนี้ลึกซึ้งมาก แต่จะอธิบายย่อ ๆ พอได้ความเอา*โอปนยิกธรรม* คือ พิจารณาดูใจตัวลุ่มหลงกับสิ่งเกี่ยวข้องอันเป็นอุบายรู้ตัวและแก้กันไปโดยลำดับ ติดโกรธก็พิจารณาตัวโกรธที่กำลังเป็นไฟเผาตัวอยู่ภายในก่อนจะระบาดออกไปเผาผู้อื่น จนเห็นโทษแห่งความโกรธของตัว เมื่อพิจารณาแก้ถูกจุด สิ่งเหล่านั้นก็ค่อยเบาลงและดับไปเอง เพราะไม่มีเครื่องส่งเสริม มีแต่เครื่องตัดรอนกิเลสจะได้อาหารที่ไหนมาเลี้ยงให้อ้วนหมีพีมันสืบอายุต่อไป เมื่อไม่มีใครยินดีด้วยช่วยประคับประคอง มันต้องตายแบบสัตว์ไม่มีเจ้าของแน่นอนไม่ต้องสงสัย

เคยเห็นมิใช่หรือ พระประวัติของพระพุทธเจ้าและสาวกท่าน ท่านส่งเสริมหรือท่านฆ่ามันเล่า ผลของท่านที่ได้รับเป็นอย่างไรบ้าง อัศจรรย์ไหม ใครบ้างในโลกเสมอเหมือนท่าน แต่พวกเราทำไมมีแต่พากันตั้งหน้าส่งเสริมประคองเลี้ยงดูมันจนเหลือเฟือ แต่ตัวเองกลับจะตาย ยังไม่สนใจคิดกันบ้าง บ้านเรือนตึกห้างเรือนโรงต่าง ๆ ก็อยากได้ร้อยชั้นพันชั้น เครื่องประดับตกแต่งต่าง ๆ ก็อยากได้ดาวบนฟ้ามาประดับให้งามระยับจับตาถูกใจกิเลสตัวไม่มีความอิ่มพอ เงินทองก็อยากได้กองใหญ่สูงจรดฟ้า มองมาจากทิศใดก็ให้เห็นแต่กองสมบัติของตนคนเดียว แม้สถานที่จะเต็มไปด้วยกองสมบัติจนเจ้าของไม่มีที่อยู่หลับนอนก็ยอมทนทุกข์เอา ขอแต่ให้มีให้ได้อย่างใจกิเลสก็เป็นพอ สามีภรรยาหญิงชายมีเท่าไรในโลกก็อยากเที่ยวกว้านมาเป็นของตัวคนเดียว ไม่ยอมให้ใครมายุ่งเกี่ยว เพราะจะผิดใจกิเลสตัวมหาโลโภที่เป็นจอมโลภบนหัวใจ

ว่าอย่างไร จะยอมอดตายไปกับความปฏิกูลจำพวกสวมรอย หรือจะยอมรับประทานไปตามความพอดีคือธรรม ด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องแบ่งสันปันส่วน อาตมาเคยเป็นมาแล้วและเคยรบจนเห็นดำเห็นแดงกันมาแล้ว จึงกล้าพูดอย่างไม่อายและไม่กลัวใครจะว่าบ้าหรือว่าอะไรทั้งสิ้น นี่แลคือความรู้แฝงธรรม จงทำความเข้าใจไว้เสียแต่บัดนี้ นักภาวนาที่เกิดความรู้ความเห็นไปต่าง ๆ บางรายที่เป็นขึ้นในแง่ธรรมอื่น ๆ ไม่มีผู้เตือนจนน่าสมเพชเวทนาของพาหิรชนและชาวพุทธด้วยกัน ก็เพราะความรู้ประเภทนี้แล นี่ยังดีมีผู้เตือนไว้ก่อน ยังไม่ถึงขนาดยอมอดตาย หรือร้องตะโกนว่าเบื่ออาหาร เบื่อร่างกายของตัวเบื่อโลกที่เต็มไปด้วยของปฏิกูลเกลื่อนแผ่นดินถิ่นอาศัย ตลอดที่นอนหมอนมุ้ง ส่งกลิ่นฟุ้งไปทั่วพิภพ ความจริงกลิ่นที่ว่านั้นไม่มี แต่เป็นขึ้นเพราะสัญญาความสำคัญหลอกลวงตนจนกลายเป็นความเชื่อมั่นจมดิ่งที่ยากจะถอนตัว

นี่เป็นคำสรุปของการแสดงที่จวนท่านจะยุติอันเป็นเชิงซักถาม แล้วแสดงต่อไปเล็กน้อยก็จบลง พอการแสดงธรรมจบลง หญิงคนนั้นแสดงอาการ ยิ้มแย้มแจ่มใส ราวกับมิใช่หญิงคนที่แบกทุกข์ เพราะความเบื่อหน่ายมาหาท่านนั้นเลย เท่าที่จำได้ก็นำมาลงเพียงเล็กน้อย น่าเสียดายธรรมกัณฑ์นี้ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังจากใครที่ไหนมาก่อนเลย เพิ่งมาประสบเอาโดยบังเอิญ ตอนที่ท่านแสดงแก่หญิงคนที่มาเล่าถวายท่านเท่านั้น แต่ก่อนก็ไม่เคยมีใครมาเล่าถวายท่านพอได้ฟังบ้างเป็นขวัญใจ ธรรมนี้ผู้เขียนให้ชื่อว่า "ธรรมขวัญใจ" เพราะฟังแล้วจับใจไพเราะเหลือจะพรรณนาให้ถูกกับความจริงที่ท่านแสดงได้ จากนั้นท่านก็ไม่เคยแสดงแก่ใครที่ไหนอีกเลย

การทำวัตรสวดมนต์ของพระกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่น

กิจนี้คล้ายกับเป็นขนบธรรมเนียม ที่ท่านอาจารย์เสาร์ ท่านอาจารย์มั่น พาบำเพ็ญมา คือ วันปกติธรรมดา ท่านไม่นัดให้มีการประชุมไหว้พระสวดมนต์เลย จะมีเฉพาะวันอุโบสถปาติโมกข์เท่านั้น ที่ท่านพาทำวัตรก่อนลงอุโบสถเป็นประจำทุกอุโบสถ วันธรรมดาแม้จะมีการประชุมอบรม พอถึงเวลาพระมารวมกันพร้อมแล้ว ท่านก็เริ่มธรรมบรรยายเป็นภาคปฏิบัติไปเลยทีเดียว ตอนก่อนหรือหลังจากการอบรม ท่านที่มีข้อข้องใจก็เรียนถามท่านได้ตามอัธยาศัย พอถามปัญหาจบลง ท่านก็เริ่มชี้แจงให้ฟังจนเป็นที่เข้าใจ หลังจากการอบรมถ้าไม่มีปัญหาสอดแทรกขึ้นมา ต่างก็พร้อมกันกราบเลิกประชุมและไปสถานที่อยู่ของตน

เท่าที่ทราบมาที่ท่านไม่นัดประชุมทำวัตรเช้าเย็นนั้น ท่านประสงค์ให้พระเณรทำวัตรและสวดมนต์ตามอัธยาศัยโดยลำพัง จะสวดมากน้อยหรือถนัดในสูตรใดและเวลาใด ก็ให้เป็นความสะดวกของแต่ละรายไป ดังนั้นการทำวัตรสวดมนต์ของท่านจึงเป็นไปโดยลำพังแต่ละรายตามเวลาที่ต้องการ และเป็นภาวนาไปในตัว เพราะความระลึกอยู่ภายในอย่างเงียบ มิได้ออกเสียงดังเช่นทำด้วยกันหลายคน บางองค์ท่านสวดมนต์เก่งเป็นชั่วโมง ๆ ก็มีท่านว่าท่านเพลินไปกับบทธรรมที่สวดนั้น ๆ กว่าจะจบสูตรที่สวดในคืนหนึ่ง ๆ จึงกินเวลานาน ท่านสวดตามความถนัดใจในสูตรต่าง ๆ ทั้งสูตรสั้นสูตรยาว

สมัยท่านอาจารย์เสาร์ ท่านอาจารย์มั่น ท่านชอบสวดมนต์มากและสวดทีละนาน ๆ ขณะสวดจิตก็มิได้กังวลไปกับอะไร มีความเพลิดเพลินไปกับบทธรรมที่สวดจนจิตสงบเย็นไปในเวลานั้น ท่านอาจารย์เสาร์ ท่านอาจารย์มั่นท่านสวดมนต์เก่งแต่ไหนแต่ไรมาจนกระทั่งหมดความสามารถที่จะสวดได้ในเวลาป่วยหนัก ขณะที่ท่านเริ่มสวด จะได้ยินเสียงพึม ๆ เบา ๆ เรื่อยไปไม่ขาดวรรคขาดตอน จนจบการสวดซึ่งเป็นเวลานาน หลังจากนั้นก็นั่งสมาธิภาวนาต่อไปจนถึงเวลาพักจำวัด ซึ่งเป็นกิจประจำท่านจริง ๆ

แต่ตกมาสมัยนี้ซึ่งเป็นสมัยคนฉลาด พระกรรมฐานทั้งท่านและเราซึ่งออกมาจากคน ก็อาจจะฉลาดและเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นไปต่าง ๆ เช่น เปลี่ยนเป็นแบบสุกเอาเผากินก็ไม่มีใครทราบได้ ดังนั้นการไหว้พระสวดมนต์อันเป็นสิริมงคลและความดีงามแก่ตนและผู้อื่นที่ครูอาจารย์พาดำเนินมา จึงอาจถูกเปลี่ยนแปลงไปโดยเห็นเป็นของล่าช้าล้าสมัยและบั่นทอนความขี้เกียจอ่อนแอที่กำลังพอกพูนบนหัวใจให้น้อยลงได้ ซึ่งจะขาดความสุขประจำนิสัยที่เคยได้รับจากสิ่งเหล่านั้นมาเป็นประจำก็เป็นได้ ส่วนท่านที่พยายาม

ตะเกียกตะกายตามปฏิปทาที่ท่านพาดำเนินมา ก็ขอเทิดทูนไว้บนเศียรเกล้าสมความเมตตากรุณาที่ท่านได้อุตส่าห์อบรมสั่งสอนด้วยความเอ็นดูตลอดมา ทั้งนี้พอทราบได้ในเวลามีท่านผู้ใดก็ตาม ประพฤติผิดพลาดทั้งภายในภายนอกขณะที่มาอยู่อาศัยใต้ร่มเงาแห่งความเมตตาของท่าน จะถูกดุด่าสั่งสอนไปตามกรณี ไม่ปล่อยให้หมักดองไว้จนกลายเป็นไอเสียไปนาน

ขนบธรรมเนียมหรือพิธีการต่าง ๆ เกี่ยวกับพระกรรมฐาน

ขออภัย เรียนตามความจริงที่เป็นไปโดยมาก พระกรรมฐานสายนี้รู้สึกจะคร่ำครือยู่มากเกี่ยวกับพิธีการหรือขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของสังคม ดังนั้นเวลาท่านถูกนิมนต์มาในงานพิธีต่าง ๆ จึงอาจได้พบเสมอในความไม่สันทัดจัดเจนของพระกรรมฐานสายนี้ที่แสดงอาการเก้อ ๆ เขิน ๆ อยู่ในพิธีนั้น ๆ เช่นในงานศพ งานสวดมนต์ฉันเช้า เป็นต้น เวลาท่านถูกนิมนต์มาเฉพาะวงคณะพระกรรมฐานด้วยกันก็ดี มาสับปนกับพระอื่น ๆ ที่ท่านมีความสันทัดจัดเจนในพิธีนั้น ๆ ก็ดี ความระเกะระกะไม่น่าดูต่าง ๆ จะมารวมอยู่กับพระกรรมฐานทั้งสิ้น บางทีท่านผู้เป็นเจ้าภาพอาจทนอายแขกเหรื่อทั้งหลายที่อุตส่าห์สละเวลามาให้เกียรติในงานไม่ได้ก็มี

เพราะท่านไม่เคยชินกับสังคมและพิธีการต่าง ๆ ว่านิยมกันอย่างไรบ้าง เนื่องจากท่านไม่ค่อยมีโอกาสได้เข้าพิธีและสังคมต่าง ๆ ที่ประชาชนนิยมกัน อยู่แต่ในป่าในเขากับพวกชาวป่าชาวเขา ซึ่งไม่ค่อยมีพิธีและขนบธรรมเนียมสำคัญ ๆ อะไรนัก เวลาถูกนิมนต์มาในงานต่าง ๆ ในบ้านใหญ่เมืองหลวง จึงมักปฏิบัติไม่ถูกกับกาลเทศะที่โลกนิยมกัน ท่านไม่ทราบจะจับด้ายสายสิญจน์มือไหน จับพัดมือไหน ชักบังสุกุลมือไหนอย่างไรจึงจะถูกตามความนิยม บางครั้งท่านยังจับพัดเอาข้างในของพัดออกข้างนอก และเอาข้างนอกของพัดเข้ามาข้างใน จนประชาชนและคณะลูกศิษย์ที่นั่งดูอยู่ทนไม่ได้ ต้องหันหน้าเข้าฝาก็มีเพราะอายแทนท่าน ส่วนท่านเองยังคงอยู่สบายและวางเฉยราวกับไม่มีอะไรเกิดขึ้น ทั้งที่ประชาชนทนดูไม่ไหวแทบมุดศีรษะลงพื้นไปตาม ๆ กัน พระกรรมฐานท่านเป็นอย่างนี้เอง

ผู้เขียนนี้ก็ตัวสำคัญ ที่ถูกนิมนต์ไปขายหน้าเจ้าภาพและคณะลูกศิษย์บ่อยที่สุดโดยมากในกรุงเทพฯ ที่ถูกนิมนต์มาในงานศพบ้าง พิธีอื่น ๆ บ้าง ขอร้องไม่ให้นิมนต์มาเพราะจะมาขายหน้าลูกศิษย์เปล่า ๆ ก็ไม่ฟัง ไปนิมนต์มาจนได้ สุดท้ายก็ขายหน้าจริง ๆ ด้วย แต่ก็ไม่ยอมเข็ดกัน ยังขยันไปนิมนต์อยู่เสมอ เรื่องเช่นนี้แม้คณะลูกศิษย์พอจะทน

อายแทนได้ แต่อาจารย์เองก็ทนอายไม่ไหวจึงไม่อยากมา คิดดูก็เหมือนจับลิงป่าโยนเข้าในสังคมมนุษย์เราดี ๆ นี่เอง จะสวยงามน่าดูที่ตรงไหน มีแต่จะน่าอายทั้งสองฝ่ายนั่นเอง ขนาดโดนเอา ๆ ยังไม่จำ จึงโดนบ่อยกระทั่งทุกวันนี้ งานไหนงานนั้นเป็นไม่พ้นไปได้ เมื่อคิดถึงหมู่เพื่อนและครูอาจารย์ทั้งหลายที่อาจถูกนิมนต์มาในพิธีต่าง ๆ ในเมืองหรือในกรุง จึงอดจะอายไว้ก่อนแต่เนิ่น ๆ ไม่ได้

อย่างไรก็ตาม ขึ้นชื่อว่าพระกรรมฐานสายนี้ถูกนิมนต์แล้ว ต้องเป็นทำนองดังกล่าวแน่นอน เพราะทราบเรื่องของกันและกันได้ดีว่าคร่ำครึจริง ๆ เนื่องจากไม่ได้สำเหนียกศึกษาทางนี้มาก่อน พอถูกนิมนต์ทีไรจึงต้องโดนเอา ๆ แทบทุกงานและทุกองค์ไม่ว่าแก่หรืออ่อนพรรษา บางทีเสร็จงานแล้วออกมา ลูกศิษย์ฝ่ายฆราวาสสงสารยังตามมากระซิบบอกว่า ท่านทำไมทำอย่างนั้น น่าอายจริง ๆ แต่ท่านเองยังไม่ทราบว่าทำผิดอะไรเสียอีก จนเขาต้องกระซิบบอกว่าให้ทำอย่างนั้น ๆ อย่าทำอย่างนั้นต่อไปมันผิด เดี๋ยวเขาจะขโมยหัวเราะเอา วันนี้ผมก็หน้าชาไปบ้างเหมือนกันพอเห็นท่านทำ... ซึ่งพระที่นี่ท่านมิได้ทำกันดังนี้ พอไปทีหลัง ก็โดนอย่างใดอย่างหนึ่งเข้าอีกแล้ว ยิ่งกว่าเด็กเสียอีก ไม่รู้จักจดจำบ้างเลย เรื่องเป็นอย่างนี้แลพระกรรมฐานสายนี้ที่ถูกนิมนต์เข้ามาในงานพิธีต่าง ๆ

แต่ทางวินัยอันเป็นระเบียบขนบธรรมเนียมของพระนั้น ท่านรู้สึกปฏิบัติถูกต้องแม่นยำดี ไม่ค่อยผิดพลาดเหมือนพิธีการต่าง ๆ อันเป็นขนบธรรมเนียมที่โลกนิยมกัน ที่น่าชมท่านก็คือ ท่านไม่ถือเป็นอารมณ์ข้องใจ บางทีก็พวกเดียวกันใส่ปัญหาหยอกเล่นกันเสียเอง เวลามองไปเห็นองค์หนึ่งกำลังจับพัดหันรีหันขวาง จับข้างในของพัดออกข้างนอกและจับข้างนอกเข้าข้างในตัวเอง แล้วหลับตาให้ศีลเขาอยู่อย่างสบายวางเฉยอุเบกขา องค์ผู้มองเห็นเองอดขำไม่ได้โดยสุดวิสัยที่จะเตือนท่าน เพราะอยู่ห่างไกลกัน ต้องทนอายและนั่งเฉยไปจนเสร็จพิธี

เวลากลับออกมาจึงพูดหยอกเล่นกันว่า แหม วันนี้ทำเสียเต็มยศเทียวนะ ผู้ทนดูแทบใจขาดตาย ส่วนท่านองค์นั้นไม่ทราบจึงถามว่า เต็มยศอะไรกัน ก็ท่านจับพัดหันหลังพัดออกสู่แขก หันหน้าพัดเข้าสู่ตัวแล้วหลับตาให้ศีลเฉยอยู่ได้ จะไม่ให้ว่าเต็มยศก็รู้สึกจะใจดำน้ำขุ่นเกินไป ก็จำต้องชมเชยกันบ้างเพื่อสมศักดิ์ศรีกรรมฐานไงล่ะ ท่านองค์นั้นงงและยิ้มเล็กน้อย แล้วถามว่าอย่างนั้นจริง ๆ หรือ ก็ไม่ได้สนใจนี่นา นึกว่าพัดแล้วก็จับยกขึ้นว่าไปเลย มิได้สะดุดใจคิดว่าด้านหน้าด้านหลังเป็นด้านไหนอะไรกันนี่

นี่แลเรื่องกรรมฐานมักจะขายหน้าอยู่ทุกแห่งทุกหนในงานพิธีต่าง ๆ จะว่าขายกันก็ยอมรับ เพราะความจริงเป็นอย่างนั้น แม้ผู้เขียนก็เคยเป็นมาเสียยิ่งกว่าเคย เนื่องจากการ

สำเหนียกศึกษาหนักไปคนละทาง ส่วนทางระเบียบวินัยแล้วท่านรู้สึกองอาจ ไม่ค่อยสะทกสะท้านหวั่นไหวในสังคมทั่วไป เพราะท่านศึกษาและปฏิบัติอยู่เป็นประจำอิริยาบถ ส่วนขนบธรรมเนียมหรือพิธีการต่าง ๆ นั้น นาน ๆ ถึงจะมีครั้งหนึ่ง และไม่อยู่ในข่ายแห่งความสนใจนัก จึงมีการเคลื่อนคลาดบาดตาอยู่เสมอ สำหรับผู้เขียนเคยโดนมาจนน่าอับอายและเข็ดหลาบ แต่ก็ยังไม่วายที่จะโดนอยู่เรื่อยมาจนบัดนี้

พูดมาถึงนี้ ก็ควรจะได้อ่านเรื่องกรรมฐานเสียบ้าง พอทราบความเป็นไปของป่าและบ้านว่าต่างกันอย่างไรบ้าง คือ ราว **พ.ศ.๒๔๗๖-๒๔๗๗** มีพระกรรมฐานองค์หนึ่งนับแต่บวชมาท่านไม่เคยเข้าอยู่ในเมือง ชอบบำเพ็ญอยู่แต่ในป่าเรื่อยมา ท่านมิได้เรียนและสอบเหมือนพระทั้งหลาย เรียนเฉพาะกรรมฐาน ๕ และอาการ ๓๒ กับอาจารย์แล้วก็เข้าบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่ากับอาจารย์และหมู่คณะ โดยมุ่งมั่นทางสมาธิภาวนาเป็นที่ตั้ง เพราะอายุก็ร่วมเข้า ๔๐ ปีแล้ว กลัวสังขารจะไม่อำนวยไปนานอาจตายเสียก่อน วันหนึ่งเพื่อนนักปฏิบัติด้วยกันมาพูดคุยเรื่องพระกรรมฐานทางโคราชให้ฟังว่า เวลานี้มีพระกรรมฐานมากผิดปกติ สถานที่บำเพ็ญก็มีเยอะ ตามป่าและภูเขาแถบทิศใต้และตะวันตกของโคราช เช่น เขาพริก เขาใหญ่ เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นที่สงัดวิเวกและสะดวกแก่การสมาธิภาวนามาก

พอเพื่อนเล่าให้ฟังท่านเลยคิดอยากไป จึงตกลงใจไปกับท่านองค์นั้น โดยเธอเองเป็นผู้นำทางจนถึงจุดที่หมาย พอไปถึงโคราชก็เข้าพักที่วัดป่าสาลวัน ซึ่งสมัยนั้นวัดป่าสาลวันเพิ่งสร้างขึ้นใหม่ ๆ มี**ท่านอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม** เป็นเจ้าอาวาส ตอนเช้าท่านก็ออกบิณฑบาตสายในเมืองกับพระที่นั่น เผอิญวันนั้นศรัทธาญาติโยมห่อเม็ดอะไรใส่บาตร ซึ่งท่านเองก็ไม่เคยพบเคยเห็นมาก่อนนับแต่วันเกิดมา เพราะกำเนิดภูมิลำเนาเดิมท่านเป็นคนบ้านนอกทางภาคอีสานอยู่แล้ว จึงยากที่จะได้พบเห็นสิ่งดังกล่าวนั้น นับแต่ขณะที่เขาเอาห่อเม็ดอะไรนั้นใส่บาตรท่านแล้ว ทำให้เกิดความสงสัยข้องใจอยู่ไม่วาย

เพราะขณะที่เปิดฝาบาตรออกรับบาตรทีไร จะปรากฏกลิ่นอะไรพิกลฉุน ๆ จมูกอยู่เสมอ แต่ไม่กล้าปริปากพูดให้ใครฟัง ทำให้นึกสงสัยไปถึงความไม่ดีไม่งามต่าง ๆ ของศรัทธาญาติโยมว่า จะทำได้ลงคอละหรือ เราเป็นพระซึ่งปราศจากความอิจฉาเบียดเบียนใคร ๆ ตลอดสัตว์ทั่วไปหมดแล้ว ตั้งหน้าบำเพ็ญเพียรเพื่อมรรคผลนิพพานอย่างเดียว ไม่น่าจะมาทำพระอย่างเราได้ลงคอ ชะรอยจะมีพระบางองค์ที่ประพฤติตัวไม่ดีทำตัวให้เป็นที่รังเกียจของประชาชนก็ได้ เขาจึงเกลียดชังและทำได้อย่างนี้ เดินบิณฑบาตก็ครุ่นคิดไป กลิ่นฉุน ๆ นั้นก็เตะจมูกเรื่อยไป ขณะเปิดฝาบาตรเพื่อรับไทยทานศรัทธาทุกระยะไป

พยายามอดใจไว้ไม่แสดงอาการใด ๆ ออกมาให้ใครทราบ เพราะตนก็เพิ่งมาอยู่ใหม่ ๆ และมาเจอเอาเรื่องอย่างนี้เข้าด้วยจึงควรอดทน

พอพ้นหมู่บ้านออกมาแล้วทนไม่ไหว จึงเปิดฝาบาตรออกค้นหาดูห่อสำคัญที่เกิดเรื่องกันมาตลอดทาง ก็ไปเจอเอาห่อเม็ดทุเรียนที่เขาแกะห่อใส่บาตรด้วยศรัทธาเข้า จึงอุทานขึ้นมาทันทีว่า โธ่ พ่อคุณ เรานึกว่า...ตัวส่งกลิ่นฟุ้งที่เขาห่อใส่บาตรดัดสันดานพระเรานึกโมโหทั้งน้อยใจและเสียใจมาตลอดทาง ที่ไหนได้มันเป็นเม็ดขนุนเน่าได้สามปีกับสี่เดือนนี้เองหรือ ทำเอาเราจนใจ ไม่เป็นใจพระกลายเป็นใจอะไรไป แทบไม่ได้สติประคองตัวเสียนาน พร้อมกับโยนเม็ดขนุนเน่าห่อนั้น (เม็ดทุเรียนนั่นเอง) ลงในคลองข้างทางตูมแล้วก็ไปอย่างสบายหายห่วง และหายสงสัยในปัญหาทั้งมวล เพียงแต่วิพากษ์วิจารณ์ผลไม้ไปต่าง ๆ ตามความรู้สึกว่า ขนุนเน่าเมืองนี้กับขนุนเน่าเมืองเราต่างกันมาก ขนุนเน่าเมืองเราแม้จะเน่าขนาดเปื่อยเละเพียงไร ก็มิได้ส่งกลิ่นฉุนมากมายแทบทนไม่ไหวเหมือนขนุนเมืองนี้ ผู้ใส่บาตรแม้ไม่มีเจตนาร้ายต่อพระ คงขาดความสังเกตพิจารณาและเอาใจใส่อยู่บ้าง จึงหาญเอาเม็ดขนุนเน่าจนใช้ไม่ได้มาใส่บาตรพระให้ทนดมมาตลอดทาง

เรื่องเม็ดขนุนเน่านี้ท่านคงเป็นอารมณ์ให้คิดมากพอดู จึงทำให้ระบายให้พระที่ไปด้วยกันฟังในตอนบ่าย โดยตั้งปัญหาขึ้นว่า ทำไมจังหวัดนี้กับจังหวัดโน้นซึ่งเป็นภาคอีสานอันเดียวกัน ดินฟ้าอากาศจึงแตกต่างกันมากมาย ถึงกับผลไม้ชนิดเดียวกันต้องมีกลิ่นต่างกันมาก พระองค์นั้นจึงถามขึ้นบ้างว่า อะไรต่างกันและต่างกันอย่างไร ท่านตอบ ก็ขนุนเมืองเราแม้เน่าจนเละฉันไม่ได้ ยังมิได้ส่งกลิ่นอะไรเลย ส่วนขนุนเมืองนี้ดูก็ไม่เห็นสุกจนเละ แต่ทำไมจึงส่งกลิ่นฉุนนักหนาจนแทบทนไม่ไหว ขนุนที่ไหนเป็นอย่างนั้น ผมยังไม่เคยเห็นเลย ก็ขนุนที่เขาใส่บาตรมาเมื่อเช้านี้ไงล่ะท่าน จะให้ส่งกลิ่นขนาดไหนจนผมทนเอามาวัดไม่ไหว ต้องโยนทิ้งลงคลองข้างทาง ขนุนนี้เขาไม่ได้ใส่บาตรท่านบ้างหรือ เพราะท่านเดินออกหน้าผมน่าจะได้นี่

ที่เขาใส่เมื่อเช้านี้หรือ นั่นมันมิใช่ขนุนท่าน โอตายจริง ท่านนี่น่าจะยังไม่เคยเห็นทุเรียนเสียแล้วกระมังนี่ นั่นหรือที่ท่านเอาโยนลงคลองน่ะ ใช่ เพราะเหลือจะทน ใครจะสะพายไปทำไม องค์นั้นออกอุทาน ต๊ายตายท่านนี่แย่จริง ท่านไม่รู้จักทุเรียนหรือ ที่เขาใส่บาตรเมื่อเช้านี้คือทุเรียน ซึ่งเป็นผลไม้ที่มีค่าสูงสุดในเมืองไทย คนไม่มีสตางค์ไม่มีวาสนาร้องไห้อยากกินก็ไม่ได้กิน ตายทิ้งเปล่า ๆ นั่นแล นี่เขาอุตส่าห์ใส่บาตรมาด้วยศรัทธาจริง ๆ ทำไมท่านโยนทิ้งเสีย น่าจะถามผู้อื่นบ้างสักคำก่อนจะโยนของดีทิ้งทั้งที แล้วกัน ท่านไม่เคยเห็นทุเรียนมาก่อนบ้างหรืออย่างไร

เปล่าเพิ่งจะมาเจอเอาเมื่อเช้านี้เอง แทบเป็นลมทนไม่ไหว ใครจะว่าดีวิเศษขนาดไหนก็ตาม จมูกเรามีไม่ยอมให้ใครมาโกหกได้ ก็เช้านี้ผมทราบด้วยจมูกผมเองขนาดทนไม่ไหวถึงได้โยนทิ้ง แล้วยังจะมาเสกสรรว่าเป็นของดิบดีวิเศษอะไรกันอีก เพราะจมูกคนกับจมูกสุนัขมันต่างกันนี่ท่าน จมูกสุนัขมันว่าไปอย่างหนึ่ง แต่คนฉลาดกว่าสุนัข จะขืนเอาความรู้ของสุนัขมาลบล้างความรู้คน ผมไม่เห็นและลงใจด้วย เม็ดพรรค์นี้มันตั้ง...จริง ๆ ไม่ว่าแต่มันจะราคาแพง ๆ เลย ให้เปล่า ๆ ผมยังไม่ยอมรับ ไม่งั้นจะโยนทิ้งทำไม ก็เพราะมันทนไม่ไหวนั่นเอง จึงต้องหาทางออกด้วยวิธีนั้น ท่านองค์นั้นมีแต่ยิ้มขันๆ แล้วพูดว่าท่านนี่น่าจะเกิดไม่หมดชาติเสียแล้ว เห็นของดีมีค่าก็ไม่ทราบว่าเป็นของดี ยังหาว่าเป็นของเก๊ไปได้ ผมก็หมดปัญญาจะอธิบายอะไรให้ท่านฟังอีกแล้ว ท่านขนุนเน่าเป็นเพียงยิ้ม แต่พูดอย่างหนักแน่น ไม่สนใจกับคำพูดยกย่องชมเชยทุเรียนขององค์นั้นเลย

เท่าที่เล่ามานี้ ท่านผู้อ่านพอจะทราบได้กระมังว่า กรรมฐานป่าแท้ ๆ ท่านยอมฟังเสียงใครเอาง่าย ๆ เมื่อไร นอกจากไม่ฟังแล้ว ท่านยังโต้แย้งยืนยันอย่างหนักหน่วงอีกด้วย ดังท่านขนุนเน่าเป็นตัวอย่าง ดังนั้นคนป่าพระป่ากับคนบ้านพระในเมืองจึงรู้สึกต่างกันอยู่มาก เพียงเจอทุเรียนก็เข้าใจว่าขนุนเน่าถึงกับโยนลงคลอง ถ้าเป็นผู้ใช้ความสังเกตพิจารณาบ้างสมกับตำหนิเขาว่าขาดความสังเกตและความเอาใจใส่ ตัวเองควรอุตส่าห์สะพายบาตรที่ปิดฝาดีแล้วไปถึงวัด เพื่อถามผู้อื่นดูก่อนจะโยนทิ้ง อันเป็นลักษณะของความขาดปัญญา

ความจริงก็น่าเห็นใจเพราะไม่เคยเห็นทุเรียนเนื่องจากอยู่ในป่า การคมนาคมสมัยโน้นผิดกับสมัยนี้อยู่มาก จึงไม่มีทางได้เห็นสิ่งแปลก ๆ เหมือนทุกวันนี้ นี่แลพระป่าเข้ามาในงานนิมนต์ในเมืองหรือในกรุง ต้องเป็นลักษณะพระป่ามาเจอขนุนเน่าเข้าจนได้ แต่ท่านที่เป็นกรรมฐานประเภทคล่องแคล่วทันสมัยเสียจนเข็ดฟัน ก็อาจมีสับปนกันไปเหมือนดีกับชั่วนั่นแล ความคร่ำครึเกินไปก็ดี ความคล่องแคล่วทันสมัยเกินไปก็ดี คงตกอยู่ในความไม่เหมาะสมน่าดูเช่นกัน เพราะผิดกับหลักมัชฌิมาแห่งธรรมที่เป็นความพอดีเหมาะสมโดยแท้ แต่คร่ำครึแบบนี้ก็น่าสงสาร

การสนทนาธรรมของพระกรรมฐาน

เท่าที่เป็นมา การสนทนาธรรมของพระกรรมฐานเป็นที่น่าเลื่อมใส และให้คติแก่ผู้ฟัง สมดังมงคลสูตรบทว่า “*กาเลน ธมฺมสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ* การสนทนาธรรม

ตามกาลเป็นมงคลอันสูงสุด" เพราะเป็นกิริยาที่แสดงออกแต่ละฝ่ายอย่างน่าชม เนื่องจากเป็นความมุ่งอรรถมุ่งธรรม เพื่อประโยชน์จากการศึกษาไต่ถามกันทั้งสองฝ่าย โดยไม่นิยมว่าแก่หรืออ่อนพรรษา ข้อนี้ผู้เขียนขอชมธรรมสากัจฉาท่านว่า เป็นไปตามทางของปราชญ์ที่น่าเลื่อมใสจริง มิได้เป็นไปแบบ...ซึ่งเห็นแล้วเอือมระอาและยิ่งนับวันมีมากดาษดื่น จนบางท่านให้นามสภาประเภทนี้ว่า "สภาน้ำลายไหลนอง ถ้าเป็นสภาธรรมตามหลักธรรมสากัจฉา ก็ควรจะมียุติกันด้วยเหตุผลและการยอมรับ"

การกล่าวนี้โดยทราบว่าชาวพุทธเราต่างมีกิเลสด้วยกัน แต่เป็นผู้มุ่งต่ออรรถธรรมด้วยกัน จึงเมื่อทราบดีชั่วประการใดก็นำมาลงจากการติชมของผู้อื่น ลำพังเราติชมตัวเองคงไม่สามารถยังกิเลสความเห็นแก่ตัวให้ไหวตัวได้บ้างเลย จำต้องอาศัยผู้อื่นช่วยอยู่โดยดีหากเป็นผู้มุ่งชำระสิ่งไม่ดีในตัวจริงแล้ว คำติกับคำชมเชยน่าจะถือเอาประโยชน์ได้เช่นเดียวกัน ดังนั้น เรื่องผิดถูกดีชั่วของพระกรรมฐาน ผู้เขียนจึงกล้านำมาลง เพราะหวังประโยชน์จากสิ่งทั้งสองนั้น มิได้ตำหนิเพื่อเหยียบย่ำทำลายแต่อย่างใด การสนทนาธรรมของพระกรรมฐานท่าน ที่น่าชมเชยก็เพราะท่านมุ่งเพื่อยึดคติจากธรรมของกันและกันจริง ๆ ไม่มีทิฐิมานะเข้าแฝงเลย แม้ต่างคนต่างยังมีกิเลสด้วยกัน

การสนทนาธรรมนั้น ท่านสนทนาตามภูมิจิตภูมิธรรมที่ปรากฏขึ้นจากจิตตภาวนาซึ่งตนบำเพ็ญมา เริ่มแต่ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ตามขั้นที่บำเพ็ญ และสงสัยก็ศึกษาไต่ถามกันเป็นระยะไป ท่านที่เข้าใจก็อธิบายให้ฟังตามลำดับแห่งความสงสัยจนอีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจ และปัญญาเป็นขั้น ๆ เช่นเดียวกับสมาธิ ผู้สงสัยในปัญญาขั้นใดเกี่ยวกับสิ่งที่กำลังพิจารณายังผ่านไปไม่ได้ ท่านที่เข้าใจหรือผ่านไปแล้วก็อธิบายให้ฟังเป็นตอน ๆ ไปตามที่สงสัย จนเป็นที่เข้าใจเหมือนภูมิอื่น ๆ ที่ผ่านมา การสนทนาธรรมระหว่างกันและกันของพระกรรมฐาน รู้สึกรื่นเริงไปตามธรรมขั้นนั้น ๆ เพราะผู้ถามก็ถอดออกจากใจที่ปฏิบัติรู้เห็นมาอย่างไรบ้าง ผู้อธิบายก็ถอดถอนจากใจที่ปฏิบัติรู้เห็นมาเช่นเดียวกัน ต่างได้พยานหลักฐานความจริงจากการปฏิบัติด้วยกัน และเป็นคติต่อเติมกันไปไม่มีสิ้นสุด

วันหนึ่งท่านองค์หนึ่งมาสนทนาเรื่องหนึ่ง อีกวันหรือเวลาหนึ่งท่านองค์หนึ่งมาสนทนาอีกเรื่องหนึ่ง สับเปลี่ยนถ่ายทอดกันไปเรื่อย ๆ เพราะต่างองค์ต่างปฏิบัติ ต่างองค์ต่างรู้ในลักษณะต่าง ๆ กันทั้งภายนอกภายใน การสนทนาธรรมที่เกิดจากความรู้ภายในใจแม้ผู้มาเล่าและเรียนถามปัญหาจะมีพรรษาอ่อนกว่ากันอยู่มาก แต่การเล่าและการไต่ถามนั้น แฝงอยู่ด้วยความอาจหาญมั่นใจในความรู้และปัญหาของตน ไม่พรั่นพรึงหวั่นไหวหรือประหม่า กลัวท่านจะซักหรือทักท้วงแต่อย่างใด พูดไปและถามไปตามความรู้สึกของตน

และยอมรับกันโดยทางเหตุผลของแต่ละฝ่าย ถ้าตอนใดเหตุผลยังลงกันไม่ได้ ก็ซักซ้อมกันอยู่ในจุดนั้น จนเป็นที่เข้าใจแล้วค่อยผ่านไป โดยไม่มีฝ่ายใดสงวนศักดิ์ศรีดีชั่วของตนอันเป็นลักษณะโลกแฝงธรรม ให้นอกเหนือจากความหวังเข้าใจต่อกัน ผิดหรือถูกประการใด ผู้เล่าหรือไต่ถามจะดำเนินไปตามความถนัดใจที่รู้เห็นมา โดยไม่คิดว่ากลัวจะผิด ผู้ฟังก็ตั้งใจฟังไปตามจุดที่ผู้นั้นถามและเล่าให้ฟังด้วยความสนใจ และไม่สนใจกับอะไรยิ่งไปกว่าปัญหาธรรมที่กำลังเป็นไปอยู่เฉพาะหน้า

ไม่ว่าท่านผู้ใดสนทนาและฟัง ต่างมีความสนใจเอื้อเฟื้อต่อธรรมของกันโดยสม่ำเสมอ แต่ต้นจนอวสานแห่งปัญหาธรรม ไม่แสดงความอิดหนาระอาใจ ไม่แสดงความดูถูกเหยียดหยามด้วยภูมิจิตภูมิธรรมของกันและกัน ต่างสนทนากันด้วยความบริสุทธิ์ใจ หวังความรู้และความอนุเคราะห์จากกันจริง ๆ เมื่อผู้เล่าและเรียนถามถูกคัดค้านจากผู้รับฟังในเรื่องใดตอนใด เรื่องนั้นตอนนั้นต้องกลายเป็นปัญหาการบ้านของเจ้าของปัญหาทันทีที่จะนำไปขบคิดเพื่อแก้ไขดัดแปลงต่อไปจนเป็นที่แน่ใจ จนกว่าปัญหานั้นเป็นที่สนิทใจไม่ขัดแย้งจากอาจารย์ผู้ให้อุบาย และตนก็เข้าใจตามนั้น จึงจะปล่อยให้ผ่านไป

ตามธรรมดาผู้ถูกคัดค้านแทนที่จะเสียใจ แต่กลับเพิ่มความสนใจยิ่งขึ้นในปัญหาที่ถูกคัดค้านนั้น ๆ ดังนั้นการสนทนาธรรมระหว่างผู้ปฏิบัติด้วยกันในลักษณะนี้ จึงน่าจะเกิดมงคลได้ตามหลักธรรมว่า การสนทนาธรรมตามกาลย่อมเป็นมงคลอันสูงสุด การสนทนาที่เป็นข้าศึกหรือทำลายธรรมบทว่า **กาเลน ธมฺมสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ** นั้น น่าจะได้แก่การสนทนาที่ทำให้เกิดกิเลส หรือสนทนาอวดกิเลสกันมากกว่ามุ่งประโยชน์ในธรรม แต่นี้กล่าวตามความด้นเดาของวิสัยป่าไปอย่างนั้นเอง กรุณาอย่าได้ถือเป็นหลักเกณฑ์นัก เพราะคำว่าป่าหรือเถื่อนก็เป็นคำประกาศตัวอยู่แล้วว่า เป็นสภาพเช่นนั้นอยู่ในตัวเอง

อะไรจะเกิดประโยชน์โดยธรรมแก่ตนด้วยวิธีใด ควรพยายามตักตวงวิธีนั้นให้เต็มกำลังความเพียรของตน แม้วิธีนั้นจะอยู่ในท่ามกลางแห่งความตำหนิของใคร ที่มีกิเลสประเภทชอบติเพื่อยกตนหรือทำลายมากกว่าความเป็นธรรม ก็ไม่สามารถลบล้างวิธีนั้นได้ หากสามารถลบล้างได้ พระพุทธเจ้าซึ่งทรงบำเพ็ญอยู่ในท่ามกลางเจ้าทิฐิทั้งหลายที่ควรเรียกได้ว่าคลังกิเลส คงไม่เล็ดลอดมาเป็นศาสดาของพวกเราชาวพุทธของพระองค์ได้ มีความจริงเท่านั้นชนะสิ่งจอมปลอมทั้งหลายได้ คือชนะตนได้ก็เพราะความจริง ชนะโลกได้ก็เพราะความจริง หนีความจริงไปไม่พ้น ผู้มั่นในศาสนาพุทธ จึงควรมั่นในความจริงซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา

ดังนั้นการสนทนาธรรมและปฏิบัติธรรมจะเป็นวิธีใดก็ตาม ถ้าทำลงไปกิเลสกลัวและหลุดลอยออกจากใจได้ การทำนั้นก็เป็นมงคลแก่ตน แม้กิเลสจะไม่เห็นเป็นมงคลด้วยก็ไม่เป็นปัญหา แต่โดยมากพวกเรามักทำตัวให้เป็นมงคลแก่กิเลสมากกว่าเป็นมงคลแก่ตัว จึงควรจะระวังมงคลชนิดนี้ ถ้าขืนให้เป็นมาก ๆ อาจจมไปทั้งที่เข้าใจว่าตัวเจริญ ดังแบบเที่ยวคดโกง จี้ ปล้น รีดไถสมบัติของคนอื่นมาเป็นสมบัติและมงคลแก่ตน โดยเข้าใจว่าตัวฉลาดมีบุญมาก มีอำนาจวาสนามาก รวยเงินกองเท่าภูเขา บัญชีเงินฝากธนาคารอ่านทั้งวันไม่จบ แต่ความจริงก็คือมงคลชั่วลมหายใจ มงคลดินเหนียวติดศีรษะที่จะพาให้จมย่อยยับโดยไม่มีท่านผู้รู้ใดสงสัยกันว่านั่นคือมงคลอะไรกันแน่

ความจริงการวินิจฉัยมงคล ท่านสอนให้วินิจฉัยความเคลื่อนไหวเพื่อการกระทำของตน ว่าเป็นไปในทางใดในวันเวลาหนึ่ง ๆ ความเคลื่อนไหวนั้น ๆ จะเป็นขึ้นที่กายวาจาใจของเราแต่ละราย ความเป็นมงคลหรืออัปมงคลซึ่งเป็นส่วนผล จะตามมากับความเคลื่อนไหวนั้น ๆ อย่างแยกไม่ออก ที่ผ่านมากล่าวความเป็นมงคลของการสนทนาธรรมที่ถูกกับสุขลักษณะทางใจ นับว่าเป็นที่น่ายินดีในวงปฏิบัติที่ท่านสนทนาธรรมตามเยี่ยงอย่างของธรรมสากัจฉา ซึ่งเป็นผลยังกันและกันให้รื่นเริงตามธรรมกถา เครื่องบรรเทาและกำจัดกิเลสภายในโดยลำดับ

เวลาสบโอกาสที่ต่างท่านต่างลงมาจากภูเขาและจากป่า อันเป็นที่ให้ความสุขความสำราญทางใจมารวมกันในบางกาล เวลานั้นเป็นโอกาสอันดีที่ท่านต้องสนทนาปกิณกธรรมต่อกันด้วยความหิวกระหาย เพราะนาน ๆ จะมีสักครั้ง ขั้นเริ่มแรกโดยมากก็เป็นปัญหาของพระที่อ่อนพรรษาเริ่มต้นก่อน โดยพระอาวุโสเริ่มอารัมภบทกำหนดรายองค์เป็นผู้ริเริ่มปัญหาก่อนด้วยภาคปฏิบัติ คือ จิตตภาวนาตามที่รู้เห็นมา พอองค์นั้นเล่าจบ บางทีพระอาวุโสก็ซักและแทรกธรรมลงในระหว่างบ้าง เพื่อแก้ไขจุดบกพร่องและส่งเสริมธรรมที่ท่านองค์นั้นกล่าวถูกต้องแล้วให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น องค์นอกนั้นเมื่อยังไม่ถึงเวลาของตนก็นั่งฟังในท่าสงบ เพื่อฟังอุบายต่าง ๆ จากการสนทนากันระหว่างองค์แรกกับท่านที่คอยให้นัย

ตอนที่ท่านสนทนากันนี้เป็นที่ประหลาดและอัศจรรย์อย่างไม่คาดฝันว่า ธรรมที่ต่างคนต่างปฏิบัติ ต่างคนต่างรู้เห็นอยู่คนละทิศทาง แต่เวลามาพูดขึ้นกลับเป็นธรรมกลมกลืนกันได้กับที่ตนรู้เห็นมาในบางแขนง ราวกับว่าใจดวงเดียวกัน ธรรมแท่งเดียวกัน ทั้งที่ธรรมก็มีหลายแขนง ใจก็มีหลายดวง เพราะต่างคนต่างมี ไม่น่าจะมาตรงกันอย่างเหมาะสมเช่นนั้นได้ พูดเรื่องภูตผีก็ดี เรื่องเทพก็ดี เรื่องสัจธรรมบางแขนงก็ดี เรื่องอุบายปัญญาบางแขนงก็ดี หรือเรื่องกิเลสชนิดต่าง ๆ ก็ดี ท่านเข้าใจกันได้ราวกับได้เห็นในขณะเดียวกัน

ฉะนั้นผู้นั่งฟังก็ดี ผู้เล่า ผู้ถามก็ดี ผู้รับฟังเพื่อวินิจฉัยก็ดี ย่อมมีส่วนได้รับประโยชน์จากปัญหานั้นเช่นเดียวกับท่านชี้แจงให้ตนฟังโดยเฉพาะ นอกจากความสามารถอันเป็นเรื่องของแต่ละรายไปเท่านั้นที่ยิ่งหย่อนต่างกัน จึงอาจเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง

เวลาฟังคำชี้แจงเฉพาะปัญหาที่ยกขึ้นนั้น สามารถอำนวยประโยชน์แก่ผู้ฟังได้โดยทั่วถึง เพราะอยู่ในฐานะที่ควรได้รับเสมอกัน ดังในตำราว่าพระพุทธเจ้าทรงกำลังแก้ปัญหาธรรมแก่ผู้ใดผู้หนึ่งอยู่ ขณะนั้นยังมีผู้ได้รับประโยชน์จนสำเร็จมรรคผลนิพพานได้ ทั้งที่เป็นปัญหาของผู้อื่นและกำลังทรงแก้ปัญหาเพื่อผู้อื่นอยู่ ทั้งนี้เพราะธรรมเป็นศูนย์กลางของโลก จึงสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ควรได้รับ โดยไม่เลือกกาลสถานที่บุคคลที่อยู่ในฐานะควรได้รับ

การสนทนาธรรมในเวลาที่นั่งอยู่ด้วยกันหลายองค์ ย่อมเกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังโดยทั่วกัน แต่ปัญหามีหลายชนิด มีทั้งเกี่ยวกับภายนอกและภายในเอาประมาณไม่ได้ ที่ควรแก่สาธารณะก็มี ที่ไม่ควรก็มี จึงยากที่จะพูดและฟังโดยทั่วไปได้ จะเป็นปัญหาชนิดใดก็ตามผู้เป็นเจ้าของย่อมทราบเอง ถ้าเป็นปัญหาชนิดที่ควรแก่สาธารณะ ผู้อื่นก็มีโอกาสได้ฟังด้วย ถ้าเป็นปัญหาเฉพาะผู้เป็นเจ้าของ ก็หาโอกาสเล่าและเรียนถามครูอาจารย์โดยลำพังตามความเหมาะสม ปัญหาที่กล่าวเหล่านี้เป็นปัญหาทางจิตตภาวนาล้วน ๆ เพราะการบำเพ็ญอยู่เสมอในอิริยาบถต่าง ๆ ทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญา ปัญหาจึงเกิดขึ้นเสมอโดยไม่เลือกอิริยาบถ

ปัญหาหรือธรรมบางอย่างเมื่อปรากฏขึ้นมาจากใจ เจ้าของทราบได้ชัดเจนในขณะนั้นก็มี บางอย่างก็พอแก้ไขได้โดยลำพังไม่ต้องให้ผู้อื่นช่วย บางอย่างเมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องใช้เวลาพิจารณานานพอควรจึงเข้าใจและผ่านไปได้เป็นระยะ ๆ แต่ปัญหาบางอย่างเมื่อเกิดขึ้นแล้วตัวเองไม่ทราบวิธีแก้ไข ต้องอาศัยท่านผู้อื่นช่วยแนะนำ ปัญหาบางอย่างล่อแหลมต่ออันตรายต้องรีบแก้ไข ถ้าไม่สามารถแก้ด้วยตัวเอง ต้องรีบไปหาครูอาจารย์ช่วยแก้ไข ขืนปล่อยไว้อาจทำให้หลงผิดและเสียไปได้ อย่างไรก็ตามสติปัญญาเป็นธรรมสำคัญทุกกรณีแห่งการแก้ไขหรือส่งเสริมปัญหาที่เกิดขึ้นกับตน ต้องนำสติปัญญามาทดสอบพิจารณาจนเป็นที่แน่ใจ ทั้งฝ่ายที่เข้าใจว่าผิดหรือถูกโดยทางเหตุผล มิใช่โดยความเข้าใจหรือชอบกับอารมณ์ของตนแล้วก็ยึดถือว่าเป็นถูก ก่อนจะยอมรับกัน แต่ละปัญหาต้องผ่านการพิสูจน์ด้วยปัญญาโดยทางเหตุผล

ดังนั้นพระกรรมฐานจึงแสวงหาครูอาจารย์ และเคารพเลื่อมใสเชื่อฟังอาจารย์มากผิดกับทางปริยัติ เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นจากจิตตภาวนาเป็นปัญหาสำคัญโดยเฉพาะ ต้อง

เป็นหน้าที่ของอาจารย์ที่เคยผ่านมาแล้วเท่านั้นจะสามารถแก้ได้ ผู้ไม่เคยภาวนา แม้ได้ศึกษามามากก็ไม่อาจแก้ได้ เพราะปัญหาที่เกิดทางจิตตภาวนาโดยมากไม่ค่อยตรงกับปริยัติที่เคยเรียนมา หากมีแอบ ๆ แฝง ๆ เลียบ ๆ เคียง ๆ กันไปนั่นแล จะว่าผิดกับปริยัติไปเลยทีเดียวก็ไม่ใช่ จะว่าถูกกันทีเดียวก็ไม่เชิง จึงลำบากในการวินิจฉัยหาความจริงอยู่ไม่น้อยสำหรับผู้ไม่เคยผ่าน การพูดเช่นนี้ท่านที่ไม่เคยปรากฏและไม่เคยภาวนาอาจไม่เข้าใจ หรืออาจหัวเราะก็ได้ว่า พูดป่า ๆ เถื่อน ๆ ไม่มีหลักเกณฑ์ แต่ความจริงก็เป็นอย่างนั้นในวงปฏิบัติ สำหรับท่านที่เคยปรากฏจากหลักภาวนามาแล้ว พอแย้มออกก็เข้าใจได้ทันที

ปัญหาที่เกิดขึ้นในวงสมาธิกับวงปัญญาต่างกัน

คำว่าปัญหาเป็นคำกลาง ๆ ยังไม่บ่งชัดลงไปว่าปัญหาอะไรบ้าง เกิดขึ้นมาได้อย่างไร และเกิดขึ้นในระยะใดบ้าง จึงขอชี้แจงไว้พอเป็นแนวทางสำหรับท่านที่เป็นนักจิตตภาวนาเพื่อเป็นข้อคิด เวลาปรากฏกับตัวเองจะพอมีทางแก้ไข โดยอาศัยยึดหลักที่อธิบายไว้เป็นแนวทางทดสอบแก้ไข ปัญหาที่เกิดในวงสมาธิ มักจะเกิดแก่รายที่จิตสงบลง แล้วถอยออกไปรู้สิ่งต่าง ๆ ที่มาเกี่ยวข้องไม่มีประมาณ เพื่อตัดปัญหาความยุ่งยากเกินภูมิแห่งขั้นเริ่มแรกของตนที่เริ่มฝึกหัด ควรย้อนจิตเข้าสู่ภายในองค์สมาธิเสีย ไม่ตามวินิจฉัยใคร่ครวญสิ่งที่มาปรากฏนั้น ๆ ต่อไป

ขณะจิตเข้าสู่ความสงบ ควรมีสติระวังให้จิตอยู่กับความสงบนั้น ไม่ยอมให้ความผลักดันพาจิตออกสู่ภายนอก เช่น พาเหาะเหินเดินฟ้าเที่ยวชมนรกสวรรค์วิมาน หรือความคะนองในสมาธิ คิดอยากดูจิตของผู้อื่นในขณะที่จิตสงบ เหล่านี้เป็นเครื่องเขย่าก่อกวนจิตให้กระเพื่อมตัวออกสู่อารมณ์ ควรให้จิตเป็นสุขสงบอารมณ์อยู่ในองค์สมาธิ คือความสงบในเวลานั้น จะได้ชมความสุขอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่มีอะไรรบกวนชวนให้ยุ่งและเกิดปัญหาขึ้นมาโดยไม่มีประโยชน์ เพราะยังมิใช่กาลเวลาและฐานะที่ควรจะรู้และได้รับประโยชน์จากปัญหานั้น ๆ

เรื่องบาปบุญมีจริง นรกมีจริง สวรรค์มีจริง นิพพานมีจริงหรือไม่ เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาใจแตก หรือโลกภายในใจแตก จึงควรสร้างสมาธิ สร้างปัญญา อันเป็นทางรู้บุญรู้บาป รู้นรกรู้สวรรค์ และรู้นิพพานให้มั่นคง สิ่งเหล่านี้จะไม่พ้นวิสัยของใจที่ขัดเกลาด้วยดีหรือขัดเกลาดีแล้วไปได้ ต้องรู้ประจักษ์ยิ่งกว่าการคาดคิดซึ่งเป็นปัญหาทำลายหัวใจเป็น

ไหน ๆ และควรทราบว่า ท่านที่มาชี้แจงบาปบุญ นรก สวรรค์ นิพพาน ให้พวกเราด้นเดาจนหัวเสียไปตาม ๆ กัน แบบเด็กขึ้นบนบ้านโดดชูชีพด้วยร่มกันแดดกันฝน สิ่งที่ได้รับคือขาหักสลบเหมือดไปพักหนึ่ง นั้นท่านรู้ด้วยหลักใจหลักธรรมเป็นเครื่องพาให้รู้ให้เห็น ท่านจึงรู้ได้ชัด พูดได้ชัด ชี้แจงได้ชัด ไม่ผิดพลาดจากความจริง

แม้สิ่งนั้นจะมีจริงจากความรู้ความเห็นจริงท่าน แต่พวกเรายังด้นเดาไม่ถูก สิ่งที่ถูกอย่างปฏิเสธไม่ได้ก็คือความเหลวไหลไร้สาระ และคำปฏิเสธว่าสิ่งเหล่านั้นไม่มี แล้วก็สร้างกรรมพอกพูนทับถมตัวเองจนหาบขนไปไม่ไหว แม้เช่นนั้นก็ยังกล้าด้นเดาและปฏิเสธต่อไปอีก ด้วยความลูบคลำกำมือว่าตายแล้วก็สูญเท่านั้น ไม่มีอะไรมาคอยรับผลแห่งกรรมเหล่านี้สืบต่อไปอีก โดยมิได้คำนึงว่าโลกที่เกิดมาบ่นว่าทุกข์กันนั้น ถ้าเสียงบ่นให้ความทุกข์ทรมานที่ทับถมจนหาทางออกมิได้ ดังเหมือนเสียงฟ้าเสียงระเบิดแล้ว โลกนี้คงตับแตกหัวใจวายตายฉิบหายป่นปี้กันไปหมด เพราะเสียงระเบิดแห่งความบ่นดังสนั่นแผดเผาทั่วโลกธาตุ ไม่มีกาลสถานที่พอให้หายใจได้บ้างเลย แม้ต่างคนต่างบ่นให้กับทุกข์ที่อยู่บนหัวใจของตัวด้วยกัน ยังไม่ทราบว่ากรรมมีและกรรมให้ผลมาตลอดสายแต่อดีต ปัจจุบันตลอดอนาคตไม่มีสิ้นสุด แล้วก็ยากจะหากรรมดีชั่วให้เจอได้ในนรกสวรรค์วิมานหลังไหนกัน

ผู้เขียนก็อยู่ในแดนแห่งทุกข์ด้วยกัน จึงไม่มีปัญญาจะแนะบอกวิธีให้เห็นกรรมและผลของกรรม ตลอดสถานที่อยู่ของผู้มีกรรมที่ต้องรับเสวยได้ นอกจากจะบอกว่าตัวทุกข์อยู่ที่ไหน ตัวกรรมก็อยู่ที่นั่นเท่านั้น ใครสิ้นทุกข์ผู้นั้นก็สิ้นกรรม ดังพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายที่ทรงสิ้นทุกข์ไปแล้ว กรรมจึงไม่มีอำนาจตามบังคับให้ทรงรับเสวยได้เช่นโลกจอมบ่นทั้งหลาย

ที่กล่าวมาเกี่ยวกับการคิดเรื่องนรกสวรรค์เป็นต้น นั้นคือต้นปัญหาทำลายจิตใจ ควรระวังอย่าด่วนให้เกิดขึ้น แต่พยายามทำใจให้รู้แจ้งแทงตลอดสิ่งปกปิดกำบังทั้งหลายหากจะรู้ไปเองปิดไม่อยู่ ต้องรู้แน่นอน สิ่งมีอยู่เหล่านั้นไม่ปิดบังตัวเอง นอกจากโลกปิดบังตัวเองไม่มีอะไรมาปิดบัง โลกมีจักษุคือตาในเปิดเผยก็เห็นเอง สมาธิจิตอาจให้เกิดปัญหาได้หลายทาง แต่ปัญญาคือฝั่งหรือทำนบกั้นนั้น ปัญหาทุกชนิดพ้นไปไม่ได้ ถ้านำมาใช้ต้องเห็นผลทันตา แต่การเริ่มแรกปฏิบัติไม่ควรวิตกให้เกิดปัญหาสลับซับซ้อนก่อนปัญหาจะเกิดดังที่กล่าวมา ปกติธรรมดาถ้าจิตมีความสนใจอยู่เฉพาะบทธรรมที่บริกรรมและรวมสงบตัวลงอยู่ด้วยความสงบสุขเท่านั้น ก็ไม่ค่อยเกิดมีปัญหาต่าง ๆ มารบกวนให้จิตฟุ้งซ่าน

สำคัญที่ชอบคิดไม่มีเหตุผลจึงมักก่อความกังวลใส่ตนอยู่เสมอ ปัญหาทางสมาธิมีมาก แต่ขอยุติไว้เพียงนี้เพื่ออธิบายปัญหาทางปัญญาต่อไป

แต่ก่อนจะอธิบายปัญหาทางด้านปัญญา จะขอเล่าเรื่องผลของปัญหาทางสมาธิที่อบรมดีแล้วให้ท่านฟังพอเป็นคติต่อไป เพราะภูมิสมาธิและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากสมาธิของรายที่มีจิตผาดโผน เมื่อฝึกอบรมถูกทางแล้ว ย่อมใช้ทำประโยชน์ได้ลึกซึ้งและกว้างขวางผิดธรรมดา ดังที่เคยทราบจากประวัติท่านอาจารย์มั่น เป็นต้น ซึ่งเป็นอาจารย์ที่มีจิตผาดโผนในขั้นฝึกทรมาน และเป็นจิตอาชาไนยหลังจากท่านฝึกดีแล้ว แต่ที่จะเล่าต่อไปนี้ เป็นผู้หญิงซึ่งเคยเป็นลูกศิษย์ที่ได้รับการอบรมมาจากท่านในขั้นต้น ขณะนี้หญิงคนนั้นเป็นอุบาสิกานุ่งขาวห่มขาวแล้วและยังมีชีวิตอยู่ จิตของแกมีนิสัยผาดโผนคล้ายคลึงกับท่านอาจารย์มั่นอยู่หลายแขนง ซึ่งพอจะนำมาลงไว้เป็นข้อคิดแก่ท่านนักปฏิบัติได้พิจารณาหาสาระเท่าที่ควรเป็นได้

สมัยแกยังเป็นสาว ท่านอาจารย์มั่นเคยไปจำพรรษาอยู่ที่บ้านแกหนึ่งพรรษา พร้อมพระเณรเป็นจำนวนมาก ทราบว่านับแต่ตั้งบ้านนั้นมาเพิ่งมีพระมาอยู่จำพรรษาราว ๔๐—๕๐ องค์ คราวนั้นเอง พระเถรานุเถระที่มีอายุพรรษามากซึ่งเป็นลูกศิษย์ท่านก็มีมาจำพรรษาด้วยหลายองค์ องค์ที่มีความรู้ทางปรจิตตวิชชา รู้วาระจิตของคนอื่นก็มี และทำหน้าที่ช่วยดักจับพระที่ชอบขโมยเก่ง ๆ (จิตพระที่ชอบขโมยคิดออกนอกลู่นอกทาง) อีกด้วย คือก่อนท่านจะแสดงธรรมอบรมพระในเวลากลางคืน บางครั้งท่านสั่งพระองค์ที่มีความสามารถในทางปรจิตตวิชชานั้นว่า วันนี้ท่านช่วยผมปราบขโมยหน่อยนะ ขณะเทศน์ผมไม่ค่อยมีโอกาสดักจับขโมยเหล่านี้ แม้จับได้ก็ไม่ถนัดดังที่คอยซุ่มดักจับอยู่ที่ประตู (คอยกำหนดจิตดักจับจิตที่คิดต่าง ๆ ของผู้อื่นอยู่โดยเฉพาะ ไม่มีงานอื่นเข้ามาแทรก) เนื่องจากผมทำหน้าที่แสดงธรรมไม่มีเวลาคิดอย่างอื่น กว่าจะย้อนจิตมาตรวจจับ ขโมยก็รีบไปกว้านเอาอะไรแล้วรีบกลับมาเสียก่อน เรื่องจึงมักจะเย็นไปไม่ได้คาหนังคาเขา จึงขอให้ท่านช่วยจับให้ได้คาหนังคาเขาให้หน่อย ขโมยพวกนี้เก่งนัก คอยด้อมออกเวลาเรามีธุระจำเป็น คอยดักเอาตัวเก่ง ๆ ที่ฉลาดให้ได้

พอสั่งเสร็จก็เริ่มแสดงธรรมต่อไปโดยไม่สนใจกับอะไรอีก สักประเดี๋ยวขโมยก็ด้อมออกเที่ยวเพ่นพ่านตามเคย และก็ได้ยินเสียงท่านองค์ทำหน้าที่ปราบทักขึ้นในเวลาต่อมาว่า ท่าน ...คิดอะไรอย่างนั้น ท่านอาจารย์หยุดเทศน์ชั่วคราว และช่วยเสริมการปราบของท่านองค์นั้นว่า มันต้องอย่างนั้นจึงจะทันกับพวกพรรค์นี้ที่แสนรวดเร็ว แล้วก็แสดงธรรมต่อไป สักครู่ต่อมาขโมยรายใหม่ก็โผล่ออกมาอีก ท่านองค์ปราบก็ทักอีกว่า ท่าน....คิดอะไรอย่าง

นั้นล่ะ จงกำหนดจิตให้อยู่กับตัวซิ อย่าส่งจิตออกไปคิดเรื่องต่าง ๆ อย่างนั้นมันผิด ขโมยกลับกลัวท่านและเข็ดหลาบไม่กล้าออกเที่ยวเพ่นพ่านเหมือนแต่ก่อน

ท่านทักไม่กี่รายโจรผู้ร้ายก็สงบลงเห็นกับตา แต่บางรายกลับกลัวท่านมากทั้งในขณะนั้นและวาระต่อไป ไม่กล้าส่งจิตออกเที่ยวนักเหมือนแต่ก่อน นี่ท่านสั่งให้ทำเป็นครั้งคราว ส่วนจะมีความหมายอย่างไรบ้างนั้นพวกเราทราบไม่ได้ เพราะท่านไม่บอก แม้องค์ที่เคยช่วยท่าน ถ้าท่านไม่สั่งก็ทำเป็นเหมือนไม่รู้ไม่เห็น ราวกับว่าไม่รู้อะไร แต่พระเณรก็กลัวท่านมากรองท่านอาจารย์ลงมา นี่เขียนออกนอกลู่นอกทางยิ่งกว่าขโมยพระเสียอีก จึงขอย้อนกลับเข้ารอยเดิมที่วางแนวเอาไว้

หญิงสาวคนนั้น ก่อนที่จะเริ่มฝึกหัดภาวนาก็เนื่องจากท่านอาจารย์ไปจำพรรษาที่นั้นและแกก็เคยไปวัดกับชาวบ้านอยู่เสมอ ท่านจึงสั่งให้ทำภาวนาและแนะวิธีให้ไปทำที่บ้าน ได้ผลอย่างไรให้ออกไปเล่าให้ท่านฟังเพื่อท่านจะได้อธิบายต่อให้ ตอนบวชเป็นชีแล้วแกเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า พอท่านสั่งแล้วสั่งอีกหลายครั้งหลายหนให้ทำภาวนา แกจึงคิดสะดุดใจว่าชะรอยเราจะพอมีวาสนาอยู่บ้างกระมัง ท่านอาจารย์จึงมักเมตตาเราเป็นพิเศษเสมอมา ถ้าไม่มีอะไรดีอยู่บ้าง ท่านจะมาสนใจอะไรกับเราที่เป็นเพียงเด็กกลางบ้านคนหนึ่ง ซึ่งเทียบกับหมาตัวหนึ่งเราดี ๆ นี้เอง ไม่มีอะไรดียิ่งกว่านั้น ต่อไปนี้เราควรทำภาวนาตามวิธีที่ท่านเมตตาแนะนำ แกเล่าว่า ท่านแนะให้ภาวนาพุทโธ

กลางคืนวันหนึ่ง พอทานอาหารเย็นเสร็จแล้วก็เตรียมเข้าห้องนอนแต่หัวค่ำ ความมุ่งหมายจะเข้าที่ทำภาวนาอย่างเอาจริงเอาจังตามคำท่านสั่ง พอไหว้พระเสร็จก็เริ่มเข้าที่ภาวนาตามวิธีที่ท่านแนะ พอเริ่มบริกรรมภาวนาพุทโธ ๆ ไปได้ราว ๑๕ นาที จิตก็สงบรวมลงไป แต่แกเองไม่ทราบว่าจิตของตัวรวมเพราะไม่เคยเห็นไม่เคยเป็นมาก่อน เพิ่งมาเป็นเอาวันนั้น ขณะที่จิตรวมลงนั้นเหมือนตัวเองตกลงไปก้นบ่อลึก พับเดียวแล้วหายเงียบไปพักหนึ่ง จากนั้นปรากฏว่าตัวแกเองตายจริง ๆ คือภาพตัวแกเองมาตายอยู่ต่อหน้า มองเห็นได้ชัดเจนว่าเป็นตัวแกจริงตายอยู่ต่อหน้า และเชื่อแน่ในขณะที่เห็นภาพนั้นว่าตัวเองตายแล้วจริง ๆ

แต่สิ่งหนึ่งนึกขึ้นมาว่า โอหนอ เราตายเสียแล้วบัดนี้ วันพรุ่งนี้ใครจะนึ่งข้าวใส่บาตร (ทางภาคอีสานทานข้าวเหนียวกันโดยมาก) แทนเราหนอ เวลาท่านอาจารย์มาบิณฑบาตไม่เห็นเราใส่บาตรท่านก็จะถามถึง แล้วใครจะเรียนตอบท่านแทนได้ว่า เราตายเสียแล้วตอนนั่งภาวนาคืนนี้ เลยนึกตัดสินใจในขณะนั้นว่า เอ๊า ตายเป็นตาย คนและสัตว์ทั้งโลกล้วนจะตายเช่นเดียวกับเรานี่แล ไม่มีใครจะมาจับจองครองโลกแต่ผู้เดียวได้ไม่ยอมตาย

พอตัดสินใจได้แล้ว ก็ย้อนจิตมาสนใจกับภาพศพตัวเองที่กำลังนอนตายอยู่ต่อหน้าไม่เลือนรางหายไปไหน ราวกับเตือนให้รู้สึกตัวว่าตายแล้วไม่มีทางสงสัย ขณะที่กำลังรำพึงการตายของตัวเองยังไม่ถึงไหน ชาวบ้านพากันมาหามศพนั้นไปป่าช้าในขณะนั้น พอไปถึงป่าช้าก็มองเห็นท่านอาจารย์มั่นกับพระทั้งหลายกำลังเดินตรงเข้ามาที่ศพซึ่งนอนอยู่ เฉพาะองค์ท่านอาจารย์มั่นพูดกับพระว่า นี่เด็กหญิงคนนี้ตายแล้ว เอ๊า พวกเรามาติกา แต่คำมาติกานั้นเป็นคำของท่านอาจารย์มั่นพูดออกมาองค์เดียว ในท่ามกลางพระสงฆ์ที่กำลังยืนมุงดูอยู่ ว่า *อนิจฺจา วต สงฺขารา สังขารร่างกายตายแล้วใช้งานอะไรไม่ได้ แต่จิตไม่ตายยังใช้งานได้ตลอดไป นอกจากจะนำไปใช้ในทางที่เสียใจก็เป็นภัยแก่ตัวเอง* ว่าสามหนซ้ำ ๆ กันอยู่ประโยคเดียว

เสร็จแล้วปรากฏว่าท่านเอาไม้เท้าท่านเขี่ยไปตามร่างศพเบา ๆ พร้อมกับพูดว่า *ร่างกายไม่เที่ยงเกิดแล้วต้องตาย แต่จิตใจเที่ยงไม่มีเกิดไม่มีตายไปกับร่างกาย เป็นเพียงหมุนไปตามเหตุปัจจัยพาให้เป็นไป* และพูดซ้ำซากไปมา แต่ไม้ท่านเขี่ยไปถึงที่ใด เนื้อหนังมังสังเปื่อยออกไปถึงนั่น จนเปื่อยไปหมดทั้งร่าง เพราะท่านเขี่ยไปทั่วร่างของศพนั้นจนเหลืออยู่เฉพาะหมากหัวใจท่านจึงหยิบเอาหมากหัวใจออกมา และพูดว่า*หัวใจนี้ทำลายไม่ได้ ถ้าทำลายต้องตายไม่มีฟื้นอีก* ตัวแกก็ดูอยู่ด้วยตลอดเวลาแต่ขณะแรกปรากฏ จึงคิดขึ้นมาว่า ก็คนตายจนเปื่อยไปหมดทั้งร่างแล้ว ยังเหลือแต่กระดูกจะเอาอะไรมาฟื้น ท่านตอบความคิดนึกของแกทันทีแต่ไม่ได้มองดูหน้าแกว่า ต้องฟื้นซิ ไม่ฟื้นอย่างไร เพราะสิ่งที่จะพาให้ฟื้นยังมีอยู่ จวนสว่างพรุ่งนี้ก็ฟื้นเท่านั้นเองดังนี้

นับแต่ชุลมุนวุ่นวายอยู่กับศพแต่หัวค่ำจนเรื่องจะยุติลง และท่านอาจารย์กับพระสงฆ์จะจากไปกินเวลานานแสนนานแกว่า แกเล่าเหตุการณ์ของแกยืดยาว ผู้เขียนจำไม่ค่อยหมด แกว่าจิตเริ่มปรากฏแต่ขณะสงบลงทีแรก และต่อเรื่องราวไปจนจวนสว่างจึงถอนขึ้นมา พอจิตถอนรู้สึกตัวขึ้นมาจึงได้ยินเสียงไก่ขันกระชั้นจวนสว่าง มองดูตัวยังนั่งอยู่ตามปกติมิได้ตายดังที่เข้าใจในเวลานั้น จึงกลับดีใจคืนมาว่าตัวมิได้ตายไปกับเรื่องที่ปรากฏ เมื่อทราบเรื่องของตัวโดยตลอดว่าไม่ตายจริง ๆ แล้วก็มานึกตำหนิตัวเองว่า ท่านให้นั่งภาวนา แต่ทำไมเราจึงนั่งหลับ และหลับเสียจนฝันว่าตัวตายไปทั้งคืนก็ยังไม่ตื่น แหมคืนนี้ภาวนาเลวจริง ๆ

พอรุ่งเช้าวันต่อมา ท่านอาจารย์มาบิณฑบาตก็สั่งแกในขณะนั้นว่า ประมาณพระฉันเสร็จให้ออกไปหา โดยที่แกมิได้เรียนอะไรให้ท่านทราบไว้ก่อนเลย แม้แต่ก่อนท่านก็ไม่เคยสั่งให้แกออกไปหา เพิ่งมีครั้งนั้นเท่านั้น จึงเป็นที่น่าประหลาดว่าท่านต้องทราบเรื่องของ

ตนแต่ตอนกลางคืนแล้วอย่างชัดเจน พอออกไปท่านก็ถามทันทีว่า เป็นอย่างไรภาวนาเมื่อคืนนี้ แกเรียนตอบว่าภาวนาไม่ได้เรื่องอะไรเลย พอภาวนาพุทโธ ๆ ไปได้ราว ๑๕ นาที จิตก็ตกลงไปก้นบ่อแล้วหลับ และฝันไปเลยเกือบตลอดคืน จวนสว่างตื่นขึ้นมาจึงรู้สึกเสียใจไม่หายจนบัดนี้ กลัวหลวงพ่อจะดุเอาว่าภาวนาไม่เป็นท่าได้แต่หลับ พอทราบเท่านั้นท่านก็หัวเราะชอบใจและถามทันทีว่า มันหลับอย่างไรและฝันอย่างไรบ้าง ลองเล่าให้ฟังดูที

แกเล่าถวายท่านดังกล่าวมา ท่านยิ่งหัวเราะใหญ่และพูดออกมาด้วยความชอบใจว่า นั่นไม่ใช่หลับ ไม่ใช่ฝัน นั่นแลจิตสงบจิตรวม จงจำไว้ ที่ว่าฝันมิใช่ฝัน แต่เป็นนิมิตที่เกิดจากสมาธิภาวนาต่างหาก นี่แลที่ท่านว่าภาวนาเห็นนิมิตต่าง ๆ นั้นคือเห็นอย่างที่หนูเห็นนั่นเอง ท่านอธิบายให้ฟังจนเป็นที่เข้าใจแล้วก็บอกให้พากันกลับบ้าน และสั่งกำชับให้ภาวนาต่อไป และบอกว่าจิตจะรู้เห็นอะไรก็ปล่อยให้มันเห็นไปไม่ต้องกลัว หลวงพ่อไม่ให้กลัว อะไรผ่านมาในขณะภาวนาจงกำหนดรู้ให้หมด เวลาหลวงพ่ออยู่ที่นี่ไม่เป็นอะไร ไม่ต้องกลัว เวลาภาวนารู้อะไรเห็นอะไรให้ออกมาเล่าให้ฟัง จากนั้นมาแกก็พอใจภาวนา เหตุการณ์เป็นไปเรื่อย ๆ ในลักษณะต่าง ๆ กัน

จนเวลาท่านจะจากไปจึงสั่งให้ออกไปหา และสั่งกำชับให้หยุดภาวนาไปพักหนึ่งก่อน เมื่อถึงกาลแล้วจะค่อยเป็นไปเอง คือเวลาท่านจากไปห้ามไม่ให้ภาวนา ท่านคงคิดพอแล้วว่าแกมีนิสัยของจิตผาดโผน หากเป็นอะไรขึ้นเวลาท่านไม่อยู่จะไม่มีผู้ช่วยแนะแก้ไขอาจมีทางเสียได้ จึงห้ามไม่ให้ทำต่อไป ตัวแกเองก็ไม่ทราบความหมายแต่เชื่อตามท่านสั่งจึงมิได้ภาวนาต่อไปทั้งที่อยากทำแทบใจจะขาด จนอายุแกจวนย่างเข้า ๔๐ ปี จึงได้สละครอบครัวออกบวชและฝึกหัดภาวนาต่อไป นิสัยที่เคยรู้เคยเห็นสิ่งต่าง ๆ ก็ปรากฏรู้เห็นเรื่อยมา ตอนแกพบผู้เขียนและเล่าภาวนาให้ฟัง จึงทราบนิสัยและทราบความมุ่งหมายของท่านอาจารย์ที่ห้ามไม่ให้แกภาวนา เพราะเป็นนิสัยผาดโผน ถ้าไม่มีผู้รู้ที่เหนือกว่าจะรั้งไว้ไม่อยู่เวลาเป็นขึ้นมา เนื่องจากไม่มีอุบายจะรั้งนั่นเอง อาจมีทางเสียได้

จึงขอสรุปเรื่องของแกเอาแต่ใจความ มาประกอบกับปัญหาทางสมาธิและปัญญาเท่าที่ควร ความรู้แปลก ๆ ของแกมีมากพอสมควร แม้ตอนท่านอาจารย์มั่นป่วยหนักคราวจะมรณภาพ แกก็ทราบทางสมาธิเหมือนกัน ทั้งที่อยู่คนละจังหวัดระยะทางห่างไกลกันมาก คือตอนกลางคืนเวลาเข้าที่สมาธิ ปรากฏท่านอาจารย์มั่นเหาะมาทางอากาศ มายับยั้งอยู่บนอากาศ แล้วประกาศก้องลงมาว่า พ่อป่วยหนัก จงรีบไปเยี่ยมพ่อเสียแต่เนิ่น ๆ พ่อจะลาโลกเพราะการป่วยครั้งนี้แน่นอน ที่ท่านเหาะมาโดยทางอากาศนั้นแกทราบโดยทางสมาธิ

ภาวนาแทบทุกคืน โดยมาเตือนให้รีบไปเดี๋ยวจะไม่ทันเห็นร่างของพ่อ จะตายก่อน ยิ่งจวนวันท่านจะมรณภาพเท่าไร ก็ยิ่งมาปรากฏให้เห็นทุกคืนไม่มีวันเว้นเลย

ตามปกติเวลาแกบวชแล้วก็เคยไปกราบนมัสการเยี่ยมท่าน เพื่อฟังการอบรมทุกปีมิได้ขาด ในระยะที่ปรากฏเห็นองค์ท่านอาจารย์มาปรากฏบ่อยนั้น จะว่ากรรมหรืออะไรก็ยากจะเดาถูก เพราะขณะปรากฏทางสมาธินิมิตก็ได้เล่าให้หมู่เพื่อนฟังอยู่เสมอว่า ท่านอาจารย์ป่วยหนักจวนเต็มทีแล้ว ท่านอุตส่าห์เมตตาเหาะมาบอกแทบทุกคืน และต่อมาก็มาปรากฏทุกคืน พวกเรายังไม่ได้ไปกราบเยี่ยมท่านเลย ยังติดธุระนั่นนี่อยู่ไม่มีวันสร่างซา พอนัดกันวันนั้นวันนี้ว่าจะออกเดินทางไปกราบเยี่ยมท่านก็ไม่สำเร็จ พอวันสุดท้ายที่กำหนดออกเดินทางก็เป็นวันท่านมรณภาพมาถึง

และก็คืนนั่นแลท่านได้เหาะมาทางอากาศยามดึกสงัด มายืนประกาศกึกก้องอยู่บนอากาศว่า เห็นไหม พ่อบอกหลายครั้งแล้วว่าให้รีบไปเยี่ยมพ่อ บัดนี้หมดเวลาเสียแล้ว จะพากันนอนจมกองมูตรกองคูถอยู่ที่นี่ก็ตามใจ ถ้าไม่สนใจคำของพ่อก็เป็นอันหมดหวังเพียงวันนี้ ไม่ได้พบร่างพ่ออีกแล้ว บัดนี้พ่อลาโลกไปเสียแล้ว พากันทราบหรือยัง ถ้ายังก็คอยฟังข่าวเสีย พ่อบอกความจริงให้แล้วไม่เชื่อ ไปก็เห็นแต่ซากนั่นแลที่ไม่มีอะไรรับรู้เหลืออยู่แล้ว บัดนี้พ่อลาโลกแล้วนะเชื่อหรือยัง หรือยังไม่เชื่ออยู่อีก เพราะกรรมเกิดจากความประมาทตัวเดียวนั่นแลพาโลกให้ผิดหวัง พ่อลาโลกในคืนวันนี้แล้วไม่สงสัยดังนี้ แล้วก็หายไปในอากาศ

พอจิตถอนออกจากสมาธิก็จวนสว่าง ตัวแกเองทนไม่ไหว เพราะเห็นท่านเมตตาโปรดทุกคืนในระยะจวนจะลาโลกลาขันธ์ ต้องร้องไห้อยู่คนเดียวหลังจากสมาธิแล้ว พอสว่างก็รีบมาบอกหมู่คณะว่า ท่านอาจารย์มั่นนิพพานไปเสียแล้วเมื่อคืนนี้ ฉันทราบทางนิมิตภาวนาอย่างชัดเจนไม่สงสัย ดังที่เคยเตือนให้ทราบอยู่เสมอมา และร้องไห้ต่อหน้าหมู่เพื่อนอย่างไม่อาย จนใครก็งงงันไปตาม ๆ กัน ถ้าจะว่าแกเป็นบ้าหรือก็ไม่ถนัดใจ เพราะความรู้ทางสมาธิของแกเคยแม่นยำมาแล้ว จนเชื่ออย่างตายใจยิ่งกว่าจะมาคิดว่าแกเป็นบ้า

ขณะที่พูดสนทนากันยังไม่ขาดคำ ก็มีคนวิ่งตารีตาขวางออกมาบอกว่า ท่านอาจารย์มั่นมรณภาพเสียแล้วเมื่อคืนนี้ คุณแม่ทราบหรือยัง วิทยุทางอำเภอประกาศเมื่อเช้านี้เวลา ๘ นาฬิกา ว่าท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ องค์ลือนามในวงปฏิบัติสมัยปัจจุบันได้มรณภาพเสียแล้วแต่เวลา ๒.๓๓ น. ที่วัดสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ผมทราบเพียงเท่านี้ก็รีบกลับมาบ้านบอกใครต่อใครบ้าง แล้วก็วิ่งมาเรียนให้คณะคุณแม่ทราบ เกรงว่าจะยังไม่ทราบกันดังนี้ พอทราบความแน่นอนในวาระที่สองว่าท่านอาจารย์มั่นมรณภาพแล้วจริง ๆ

เท่านั้น สำนักแม่ชีได้กลายเป็นสภาน้ำตาขึ้นมาอีกวาระหนึ่ง หลังจากพากันหลั่งน้ำตาไปแล้วในตอนเช้าที่แม่ชีคนนั้นเล่านิมิตให้ฟัง

แม่ชีคนนี้แกมีความรู้ทางสมาธิแปลก ๆ ผิดธรรมดาอยู่หลายแขนง ทราบว่าแกเพลินติดความรู้ประเภทนี้อยู่เป็นเวลาสิบกว่าปี วันใดภาวนาไม่รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ โดยทางสมาธินิมิต แกถือว่าวันนั้นไม่ได้รับประโยชน์ทางสมาธิภาวนาเลย แกติดทางนี้จนฝังใจว่าการเห็นนิมิตต่าง ๆ เป็นทางมรรคผลของการภาวนาจริง ๆ ต่อเมื่อมีพระที่เป็นสายท่านอาจารย์ไปพักจำพรรษาที่นั่น และอบรมสั่งสอนทั้งด้านนิมิตและด้านอื่น ๆ จนเป็นที่แน่ใจและรู้วิธีปฏิบัติต่อสมาธินิมิต และทางดำเนินอันเป็นทางมรรคทางผล จนกลายเป็นความราบรื่นดีงามตลอดมา ไม่กำเริบเป็นต่าง ๆ ดังที่เคยเป็นอยู่เสมอ แกจึงยอมแก้ไขดัดแปลงไปตาม และเห็นผลเป็นที่พอใจ ไม่ตื่นเต้นอับเฉาไปตามนิมิตต่าง ๆ ที่มาปรากฏ ดำรงตนอยู่ด้วยสติปัญญาอันเป็นทางดำเนินเพื่อความพ้นภัยไร้ทุกข์ แกจึงได้รับความสะดวกในการบำเพ็ญตลอดมาจนปัจจุบันทุกวันนี้ การปฏิบัติต่อสมาธินิมิตของแกจึงไม่มีอะไรที่น่าวิตกอีกต่อไป สมาธิประเภทนี้จึงกลายเป็นความสำคัญขึ้นในการทำประโยชน์ตนและส่วนรวม แกมีความรู้แปลก ๆ ที่นักปฏิบัติทั้งหลายไม่ค่อยมีกัน เรื่องเหตุการณ์ในอดีตอนาคต เปรต ภูตผี เทวดา จำพวกกายทิพย์ประเภทต่าง ๆ แกรู้ได้ดีพอสมควร จะขอยกตัวอย่างมาลงโดยสังเขป พอเป็นข้อคิดเกี่ยวกับตาในใจทิพย์ของผู้ปฏิบัติที่มีนิสัยในทางนี้ คือ

คืนวันหนึ่งแกนั่งภาวนา ปรากฏมีสัตว์ชนิดหนึ่งเข้ามาหาในภาพแห่งบุรุษ มาร้องทุกข์ว่า เธอเป็นสัตว์เลี้ยงในบ้านนี้ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าของ ว่าใช้สอยแกมาตั้งแต่พอลากคราดลากไถใส่ล้อใส่เกวียนได้เรื่อยมา แทนที่จะเห็นบุญคุณแกบ้าง นอกจากทรมานเฆี่ยนตีในเวลาลากเข็นและเวลาปกติธรรมดาแล้ว ยังถูกจูงไปมัดคอใส่ต้นไม้แล้วฆ่าแทงแกจนตายและกินเนื้อกินหนังเสียอีก ซึ่งเป็นการกระทำที่โหดร้ายทารุณสิ้นมนุษยธรรมเสียจริง ๆ ก่อนจะตายก็ทนทุกข์ทรมานแสนสาหัสทนไม่ไหว จึงได้ตายทั้งที่ไม่อยากตาย รู้สึกมีความเคียดแค้นในเจ้าของเป็นอย่างมากแทบไม่มีที่ปลงวางจิตใจเวลานี้ จึงได้เดินโซซัดปัดเป๋มาหาคุณแม่ให้ช่วยบรรเทาทุกข์ และขอพึ่งบุญบารมีแบ่งส่วนกุศลผลบุญที่คุณแม่ได้บำเพ็ญมา พอมีส่วนได้ไปเกิดเป็นมนุษย์กับเขา พอมีทางหายใจระบายทุกข์บ้าง ไม่ถูกกดขี่บังคับทรมานจนเกินไปดังที่เป็นมาเวลานี้

การเกิดเป็นสัตว์ลำบากทรมานมากเหลือเกิน เพราะถูกบังคับทรมานด้วยประการต่าง ๆ ทั้งจากมนุษย์และจากสัตว์ด้วยกัน การเกิดเป็นมนุษย์แม้จะอดอยากกันดาร สองวัน

หิวสามวันอิ่มปากอิ่มท้องครั้งหนึ่ง ก็ยังดีกว่ามาเกิดเป็นสัตว์ ซึ่งมีความทุกข์ลำบากทรมานอยู่ตลอดเวลา แม่ชีจึงถามบุรุษนั้นบ้างว่า ทำไมว่าเขาไม่รู้จักบุญคุณของเราและว่าเขาไม่มีมนุษยธรรมในใจ ฆ่าตีทรมานโดยประการต่าง ๆ จนถึงกับผูกโกรธผูกแค้นจองกรรมจองเวรในเขา มิใช่เราไม่ดีไปเที่ยวหาลักขโมยสิ่งของหวงแหนที่เขาปลูกไว้ตามไร่นารั้วสวนมากินละหรือ อยู่ดี ๆ ทำไมเขาจะเอาตัวมาเฆี่ยนตีทรมานและนำตัวไปฆ่า มนุษย์แถวนี้ก็ปรากฏว่าดีมีศีลธรรมพอเชื่อถือได้ ทำไมเขาจะทำได้ลงคอถ้าเรายังดีอยู่ นี่น่ากลัวจะไปเที่ยวทำไม่ดีอย่างแม่ว่ากระมัง เขาจึงได้ทำอย่างนั้นให้เราเพื่อสาสมกับความไม่ดีของตนเราได้ทำดังที่แม่ว่าบ้างหรือเปล่าล่ะ

เขาตอบน่าสงสารจับใจว่า ก็เพราะความหิวโหยอดอยากเกี่ยวกับปากท้องอันเดียวนี่แลเป็นสำคัญในมวลสัตว์โลก เห็นอะไรก็เข้าใจว่าเป็นอาหารจะพอประทังชีวิต จึงไม่ทราบว่าอะไรเป็นสมบัติของใคร อะไรใครหวงแหนหรือไม่หวงแหน พอคว้าถึงปากก็กัดก็แทะกินไปตามประสาสัตว์อย่างนั้นเอง ถ้ารู้ภาษาอยู่บ้างเหมือนมนุษย์ก็คงไม่ทำและไม่มาเกิดเป็นสัตว์ให้เขาฆ่าตีทำลายดังที่เป็นอยู่เวลานี้ ส่วนมนุษย์ผู้มีความฉลาดกว่าสัตว์ก็น่าจะเห็นใจให้อภัยบ้าง ไม่ทำตามอำนาจจนเกินไปซึ่งผิดจากศีลธรรมของมนุษย์ มนุษย์ผู้ดีเขาไม่ทำอย่างนี้ เพราะเป็นความอุจาดบาดใจขายชาติของตัวเอง ที่ว่ามนุษย์แถวนี้เป็นคนดีมีศีลธรรมเขาคงไม่ทำชั่วแก่สัตว์ได้ลงคอนั้น จริงสำหรับมนุษย์ที่มีธรรมดังคุณแม่ว่า แต่มนุษย์คนชื่อว่า..... ที่เป็นเจ้าของของผมนี้ มิใช่มนุษย์ที่ดีมีศีลธรรมติดใจพอเป็นเชื้อสายของมนุษย์บ้างเลย มันเป็นเพียงเศษมนุษย์มาเกิดต่างหาก ฉะนั้นเขาจึงมีใจโหดร้ายทารุณที่อะไร ๆ จะให้อภัยเขาไม่ได้ แม้แต่มนุษย์ด้วยกันเขาก็ทำร้ายได้ อย่าว่าแต่สัตว์ซึ่งอาภัพวาสนาเลย

แม่ชีจึงให้โอวาทสั่งสอนเขาด้วยความเมตตาสงสาร และแบ่งส่วนกุศลให้เขาด้วยใจเอ็นดูอย่างถึงใจ พร้อมกับให้ศีลให้พร ขอให้กุศลผลเมตตาของแม่ที่แบ่งให้นี้ จงเป็นเสบียงเครื่องหล่อเลี้ยงส่งเสริม และนำทางให้คุณได้ไปเกิดในสุคติสถาน มีอาหารทิพย์และวิมานทองเป็นที่อยู่เสวยเถิด พอเขาสาธุรับส่วนกุศลแล้ว ก็ลาคุณแม่เขาไปด้วยอาการอันแช่มชื่นเบิกบาน ราวกับจะได้ไปเกิดในกำเนิดและสถานที่อันสมหวังในขณะนั้น

พอรุ่งขึ้นก็เรียกหลานชายในบ้านมากระซิบบอกว่า คืนนี้แม่นั่งภาวนาปรากฏ...ขอให้แกหาอุบายไปสืบดูพฤติการณ์ของนาย......ให้แม่ที จากคนใดคนหนึ่งที่พอทราบได้ (นาย.. คือคนที่สัตว์ลึกลับระบุชื่อว่าเป็นผู้ที่นำเขาไปฆ่า) แต่อย่าให้เขารู้ตัวว่าแม่สั่งให้ไปสืบถาม เดี๋ยวเขาจะอายเราหรืออาจคิดไม่ดีต่อเราแล้วจะเป็นบาปหนักเพิ่มขึ้นอีกก็ยิ่งจะ

แย่ใหญ่ พอเรียกหลานมากระซิบสั่งดังนั้น หลานก็บอกขึ้นทันทีเพราะอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันกับอีตาคนนั้น และทราบเรื่องนี้ได้ดีว่า คุณแม่จะให้ผมไปถามให้เสียเวลาทำไม ก็เมื่อคืนนี้ราวสองทุ่ม แกลากเอาควายของแกไปฆ่าอยู่ที่...เสียงควายร้องเพราะความทุกข์ทรมานได้ยินถึงไหนโน่น เสร็จแล้วก็เอาเนื้อมันมากินเลี้ยงกันใหญ่ เสียงเอ็ดตะโรโฮเฮจนเกือบสว่างจึงได้สงบลง ป่านนี้มันตื่นนอนกันหรือยังก็ไม่รู้ ผมรู้เรื่องนี้ดีจึงอย่าให้ไปสืบถามให้เสียเวลาเลยดังนี้ ความจริงที่แม่ชีเล่าให้ฟังเป็นอย่างนี้ การปรากฏนิมิตก็ปรากฏในคืนเดียวกัน เป็นเพียงแกปรากฏตอนดึกสงัดซึ่งผิดเวลากันเล็กน้อย จึงเป็นเรื่องที่น่าคิดสำหรับพวกเราที่กำลังตกอยู่ในห้วงวัฏฏะ ซึ่งมีทางเป็นได้ด้วยกันโดยไม่เลือกกาลสถานที่และใคร ๆ

เรื่องที่สองนี้เป็นหมูป่า นี้ก็น่าประหลาดไปอีกทางหนึ่ง คือหมูป่าตัวนี้ก็เที่ยวหากินมาตามชายเขาโดยลำพัง ไม่นึกว่าจะมีคนดักซุ่มอยู่ตามบริเวณนั้น เพราะอยู่ห่างไกลจากหมู่บ้านมาก นัยว่านายพรานไปดักซุ่มยิงสัตว์ป่าที่มาหากินน้ำในแอ่งหินชายภูเขา เผอิญคืนนั้นกรรมของหมูป่าตัวนี้มาถึง จึงลงไปกินน้ำในแอ่งหินที่เขากำลังนั่งห้างคอยทีอยู่ก่อนแล้ว พอมาถึงน้ำก็โดนยิงตายในขณะนั้น จวนสว่างหมูตัวนั้นก็มาหาแม่ชีซึ่งกำลังนั่งสมาธิภาวนาอยู่ ด้วยเพศแห่งบุรุษเช่นเดียวกัน แม่ชีจึงถามว่า มีเหตุทุกข์ร้อนอะไรหรือถึงได้มาหาเรา บุรุษนั้นก็เล่าเหตุการณ์ที่เป็นมาให้ฟังว่า ตนได้ถูกนาย....ยิงตายเสียแล้วขณะที่มากินน้ำเพราะความหิวโหย แม่ชีถาม ตอนลงกินน้ำมิได้คิดระวังเนื้อระวังตัวบ้างหรือ การระวังก็ระวังอยู่ตลอดเวลาไม่เคยเผลอตัวเพราะกลัวอันตราย ความเป็นสัตว์นี้ลำบากมากไม่มีอิสระในตัวเอง ไปที่ไหนก็มีแต่ภัยแต่เวรรอบด้าน ต้องระวังตัวอยู่เสมอ แม้เช่นนั้นก็ยังถูกเขาฆ่าจนได้

แต่การตายคราวนี้ก็มิได้ติดใจเสียดายอะไร ยิ่งกว่าการไปเกิดในภพต่อไป กลัวจะไปเกิดเป็นสัตว์อีกดังที่เคยเกิดมาแล้ว ซึ่งแสนทุกข์ทรมานเพราะความอดอยากและการระวังภัยนั่นแลพาให้เกิดทุกข์ จนกลายเป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยความระแวงระวังอยู่รอบด้าน ไม่เป็นอันกินอยู่หลับนอน ที่ตะเกียกตะกายมานี้ก็เพราะความกลัวการเกิดจะผิดพลาดไม่อาจห้ามได้ หากไม่มีบุญช่วยค้ำชูอุดหนุน จึงได้กระเสือกกระสนมาหวังพึ่งบุญบารมีคุณแม่ผู้บำเพ็ญธรรมมีบุญค้ำหนุนโลก ได้ช่วยอนุเคราะห์เมตตาสัตว์ผู้อาภัพอับวาสนาในคราวนี้ด้วยเถิด อาจได้ไปเกิดในที่และกำเนิดอันสมหวัง

ผมไม่มีสมบัติใดติดตัวพอเป็นเครื่องอบอุ่นมั่นใจในคติภพ มีแต่ร่างกายเนื้อหนังที่ถูกทำลายตายไปเมื่อคืนนี้เท่านั้น พอได้ถวายเป็นทานบูชาธรรมแด่ท่านผู้ทรงธรรมบำเพ็ญพรหมจรรย์ จึงได้มากราบเรียนวิงวอนไว้เพื่อคุณแม่ทราบเหตุการณ์และอนุเคราะห์ด้วย คือเวลาเขาเอาอวัยวะเครื่องภายในอันเป็นของมีค่า และเนื้อหนังมังสังอวัยวะภายนอกของผมมาให้ท่านที่นี่ ขอคุณแม่ได้โปรดเมตตาบริโภคขบฉันให้ผมด้วยเถิด เผื่อบุญอันเกิดแต่ทานนี้จะได้เป็นเครื่องอุดหนุนเชิดชู ให้ผมได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ในภพต่อไปสมความมุ่งปรารถนา สิ่งที่เป็นน้ำใจอันประสงค์อยากถวายทานอย่างยิ่งของผมนั้นคือ เครื่องในแห่งอวัยวะของหมูที่ตายอันเป็นตัวผมเอง

แต่มนุษย์มีความละโมบโลภมากกว่าสัตว์ทั้งหลาย จึงกลัวว่าเนื้อชิ้นใดที่ดี ๆ เขาจะเก็บสั่งสมไว้เพื่อพุงของตัวมากกว่าเพื่อทำบุญ แล้วไม่นำมาให้ทาน เพราะกลัวจะหมดจากลิ้นจากปากด้วยอำนาจกิเลสตัวโลโภพาให้เป็นไป ผมจึงมีความวิตกกังวลมากเกรงไม่สมใจที่อยากให้ทานในวาระสุดท้าย แม่ชีได้เมตตาอบรมสั่งสอนเขาพร้อมกับให้ศีลให้พรและแผ่ส่วนกุศลแก่เขา ขอให้ได้ไปเกิดในกำเนิดที่มุ่งหมายตามใจหวัง เขารับอนุโมทนาส่วนบุญแล้วได้ลาจากไปในขณะนั้น

พอรุ่งเช้าแกก็มากระซิบบอกคณะแม่ชีด้วยกันว่า แกนั่งทำสมาธิภาวนาอยู่ตอนดึกราว ๓ นาฬิกา ได้มีนิมิตปรากฏเห็นบุรุษคนหนึ่งเข้ามาหาด้วยท่าทางที่มีความทุกข์ทรมานใจมาก เมื่อถูกถามก็ได้ความว่าบุรุษนั้นเป็นหมูป่าอาศัยอยู่ในภูเขา....มาหลายปี คืนนี้ขณะหมูป่าตัวนั้นลงมากินน้ำที่แอ่งหินชายภูเขา จึงถูกนาย....อยู่หมู่บ้าน...ซึ่งนั่งห้างคอยทีอยู่ยิงตายในขณะนั้น จากร่างหมูตัวที่ตายนั้นจึงนิรมิตเพศเป็นมนุษย์มาหาฉัน แสดงความประสงค์อยากอุทิศร่างกายอวัยวะของตัวที่ถูกเขาฆ่า ให้ทานแก่พวกเราเพื่อรับประทานเนื้อหนังมังสังของเขา เผื่อภพต่อไปเขาจะได้เกิดเป็นมนุษย์เพราะผลแห่งทานนี้ จึงได้เล่าเหตุการณ์ให้ทราบล่วงหน้าว่า เมื่อเขานำเนื้อหนังมังสังส่วนใดก็ตามมาให้ทานที่นี่ ขอให้พวกเราอนุเคราะห์เมตตาบริโภคให้เขาด้วย เพื่อบุญนี้ได้เกื้อหนุนเขาได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ในภพชาติต่อไป ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ก็ไม่ทราบ ฉันเองก็ไม่เคยปรากฏเช่นนี้มาก่อนเลย ที่สัตว์เดียรัจฉานคิดใจบุญอยากให้ทานเนื้อหนังของตนดังหมูป่าตัวนี้ ถ้าเป็นความจริง คอยสังเกตดูต่อไป จะจริงหรือเท็จประการใดบ้างก็ทราบกันคราวนี้เอง

เป็นที่น่าประหลาดและอัศจรรย์อยู่ไม่น้อยถ้าตามเหตุผลที่เป็นมานี้ คือพอสายหน่อยประมาณ ๘ นาฬิกา ก็เห็นผู้หญิงสองสามคนกับภรรยาของนาย.....นั่นเอง คนหนึ่งนำเนื้อหมูป่ามาให้ทานที่นั่น พอคณะแม่ชีมองเห็นเนื้อที่เขานำออกแสดงก็ทราบกัน

โดยนัยว่า ต้องเป็นเนื้อหมูป่าตัวนั้นแน่นอนไม่สงสัย เมื่อถามเขาก็ทราบเป็นความจริงทุกประการ แม้ผู้ยิงหมูป่าตัวนั้นก็เป็นนาย....จริง ๆ ด้วย นี่คือนิมิตต่าง ๆ ที่เกิดในสมาธิของนักปฏิบัติบางราย และปัญหาที่เกิดจากสมาธิก็มีมากดังกล่าวมา จึงขอยุติไว้เพียงเท่านี้

ส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นตามขั้นปัญญายิ่งมีมากกว่าสมาธิ ทั้งลึกซึ้งและสลับซับซ้อนกว่าสมาธิอีกมากมาย วันหนึ่ง ๆ เกิดได้ไม่มีกำหนด ต้องอาศัยปัญญาเป็นผู้คลี่คลายแยกแยะแก้ไขเป็นตอน ๆ ไป มิฉะนั้นไม่มีทางผ่านพ้นไปได้ นอกจากไม่สามารถผ่านไปได้แล้ว ยังทำให้เกิดงงงันอั้นตู้อยู่เป็นพัก ๆ เป็นวัน ๆ เพราะปัญหาแต่ละข้อมีความหนักเบาต่างกัน นักภาวนาจำต้องเป็นนักใคร่ครวญไปในตัวโดยไม่มีใครมาบังคับ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแต่ละปัญหาหากเป็นเครื่องเขย่าสติปัญญาให้ตื่นตัวไปเอง นับแต่ขั้นอสุภะจนถึงขั้นนามธรรมอันเป็นส่วนละเอียด ย่อมเป็นทางเดินของสติปัญญาโดยแท้ นักปฏิบัติต้องเกิดปัญหาและปัญญาในตอนนี้แล มากกว่าทุกขั้นทุกตอนที่ผ่านมา

ถ้าเข้าใจว่าตนมีภูมิจิตภูมิธรรมละเอียดคล่องแคล่วในอสุภธรรม และนามธรรมคือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ปัญหามิได้เกิดขึ้นมารบกวนใจ เลยคิดภาคภูมิว่าตนเป็นประเภท *สุขา ปฏิปทา* คือ ปฏิบัติสะดวก นั่นคือการภาคภูมิในความนอนใจของการปฏิบัติเพื่อรื้อถอนรากแก้วรากฝอย หรือรากเหง้าเค้ามูลของกิเลสทั้งปวงโดยไม่รู้สึกตัว เพราะการแก้กิเลสด้วยปฏิปทาเริ่มแต่ขั้นสมาธิถึงขั้นปัญญาตามลำดับขั้นนั้น ๆ โดยมากต้องเกิดปัญหาต่าง ๆ แทรกขึ้นในระหว่างเป็นระยะไป ซึ่งเป็นการปลุกหรือเขย่าสติปัญญาให้ตื่นตัวไปในขณะเดียวกัน ผู้ปฏิบัติธรรมไม่มีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้นบ้างเลย นั่นน่าจะปฏิบัติสะดวกเกินไป ถ้าเป็นชิ้นเนื้อต่าง ๆ ก็ชนิดเขียงกลัวไปตาม ๆ กัน ไม่กล้าเข้ามารองรับให้สับหั่น นี่ก็น่ากลัวตัวประมาทนอนใจหรือตัวโมหะพากันกลัวไปตาม ๆ กัน ไม่กล้ารับเข้าในบัญชี กลัวจะไปทำลายจำพวกโมหะที่มีอยู่มากพอแล้วให้แตกคอกแหวกแนวไปเสียหมดนั่นเอง

เฉพาะขั้นปัญญาโดยตรงด้วยแล้ว ต้องเป็นเรือนรังแห่งปัญหาแง่ต่าง ๆ จะพึงเกิดขึ้นเสมอในวันเวลาหนึ่ง ๆ ขณะที่ปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้น สติปัญญาจะนิ่งนอนใจอยู่ไม่ได้ เพราะถูกปัญหานั้น ๆ เขย่าเซ้าซี้อยู่ไม่หยุดจนทนอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ จำต้องทำการพิจารณาแก้ไขให้ลุล่วงไปเป็นตอน ๆ ซึ่งเป็นการดำเนินผ่านพ้นไปด้วยในขณะที่ปัญหาแต่ละข้อตกไป อุบายแยบคายต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นเสมอ โดยสติปัญญาที่ขุดค้นคลี่คลายพาให้เป็นไป การปฏิบัติที่ไม่มีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้นบ้างเลย ย่อมแสดงถึงความนอนใจของผู้ปฏิบัติเองว่าไม่แสวงหาทางหลุดพ้นด้วยความสนใจเท่าที่ควร เพราะโดยมากปัญหาย่อมเกิดขึ้นจากการ

ใคร่ครวญไตร่ตรองหาเหตุ จิตเป็นตัวการคอยรับเหตุดีชั่วอยู่ตลอดเวลา เมื่อสังเกตใคร่ครวญอยู่บ้าง ย่อมต้องเจอสิ่งที่จะให้เกิดปัญหาเรื่องต่าง ๆ ขึ้นมา อันเป็นทางให้เกิดปัญญาในอันดับต่อไป สำหรับผู้สนใจต่อปัญญาเครื่องตัดฟันกิเลส

จึงขอเรียนตามความรู้สึกว่า นักปฏิบัติใดที่ไม่มีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้นจากการปฏิบัติบ้างเลยนับแต่ขั้นสมาธิเป็นต้นไป นักปฏิบัตินั้นมิได้ปฏิบัติเพื่อปัญญาความรู้แจ้งในสัจธรรมทั้งหลายอย่างแท้จริง และย่อมจะหาทางหลุดพ้นไปไม่ได้ เพราะสัจธรรมฝ่ายผูกมัดจิตอันมีสมุทัยเป็นสำคัญนั้น คือแหล่งแห่งปัญหาเครื่องปลุกหรือเขย่าทั้งมวล และมรรคมีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะเป็นสำคัญ เป็นแหล่งแห่งปัญญาทุกขั้นซึ่งเป็นเครื่องแก้ปัญหาที่เกิดจากสมุทัยสัจ ธรรมทั้งสองนี้ต้องทำหน้าที่ต่อกันอย่างเต็มภูมิก่อนจะผ่านไปได้แต่ละขั้นละภูมิ การที่สติปัญญาทำหน้าที่ต่อสมุทัยอันเป็นต้นเหตุแห่งปัญหานั้น เรียกว่าปัญหาเกิด และเรียกว่าแก้ปัญหาในวงปฏิบัติของนักภาวนาทั้งหลาย ดังนั้นผู้ก้าวเข้าสู่ความสงบบ้างแล้ว จึงควรใช้ปัญญาหาเหตุผลในลำดับต่อไป หรือเรียกว่าเริ่มต้นหาเรื่องให้เกิดปัญหา เพื่อปัญญาจะได้มีงานทำต่อไปไม่ว่างงาน อันเป็นลักษณะของคนขี้เกียจ ทำความสนิทติดจมอยู่กับความนอนใจที่เรียกว่าโมหะ กล่อมให้หลับตลอดเวลาไม่มีวันตื่นเอาเลยซึ่งมิใช่ทางเดินของสมาธิ ปัญญา อันเป็นทางหลุดพ้นตามหลักของผู้แก้กิเลสด้วยสติปัญญา

แต่จะอธิบายระบุว่าปัญหาที่เกิดต้องเป็นปัญหานั้น ต้องเกิดในลักษณะนั้น และปัญญาที่จะนำมาแก้ไขปัญหาต้องเป็นปัญญาเช่นนั้น ต้องใช้อุบายอย่างนั้นดังนี้ย่อมไม่ได้ เรื่องทำนองนี้ต้องเป็นเทคนิค คือความแยบคายของแต่ละรายจะคิดผลิตขึ้นเพื่อเหมาะแก่กรณีนั้น ๆ เป็นข้อ ๆ และเป็นราย ๆ ไป เพราะคำว่าปัญหาก็ดี ปัญญาก็ดี มีมากมายและสลับซับซ้อนไปตามกลมารยาของกิเลสสมุทัย และความแยบคายของสติปัญญา ดังนั้นจึงลงไว้เท่าที่ควร ไม่ฟั่นเฝือเรื้อรังเกินไปจนทำให้ท้อถอยน้อยใจก่อนจะลงมือปฏิบัติ อย่างไรก็ตามการปฏิบัติทางใจเพื่อเหตุเพื่อผลจริง ๆ จำต้องมีปัญหาและปัญญาเป็นข้าศึกศัตรูกันตลอดไป จนถึงที่สุดของเหตุและผลโดยสมบูรณ์แล้วนั่นแล ปัญหาเกี่ยวกับสมุทัยก็ดีปัญหาเกี่ยวกับมรรคเครื่องแก้ก็ดี ย่อมหมดไปตาม ๆ กัน

ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายจึงกรุณาหนักแน่นในสติกับปัญญา ที่จะพิสูจน์ปัญหาแง่ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวในทางสมาธิ และทางความรำพึงไตร่ตรองหรือทางปัญญา ให้ลุล่วงไปด้วยความมีเหตุผลเป็นเครื่องดำเนิน กิเลสที่แทรกอยู่กับปัญหานั้น ๆ จะหลุดลอยไปด้วยขณะที่ปัญหาสิ้นสุดลงแต่ละข้อ การอธิบายปัญหาที่จะพึงเกิดขึ้นโดยทางสมาธิและทางปัญญา ที่คิดว่าพอเป็นแนวแก่ท่านผู้สนใจก็นับว่าพอสมควร จึงยุติไว้เพียงนี้

การสนทนาธรรมของพระกรรมฐาน ย่อมมีการเกี่ยวโยงไปถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากด้านสมาธิและด้านปัญญาอย่างแยกไม่ออก จึงได้นำเรื่องที่ควรคิดหรือเป็นตัวอย่างบางตอนของผู้มีประสบการณ์จากการปฏิบัติมาลงไว้ ดังเรื่องของแม่ชีคนนั้นเป็นต้น ที่นำมาลงนี้เพียงเอกเทศเท่านั้น มิได้กว้างขวางมากมายนัก ดังที่ปรากฏกับท่านผู้ปฏิบัติเองเป็นราย ๆ ไปที่มีนิสัยต่าง ๆ กัน การสนทนาธรรมของท่านจึงรู้สึกสลับซับซ้อนมาก ตามภูมิของผู้ปฏิบัตินั้นๆ จะรู้เห็นไปในแง่ต่างๆ กัน ปัญหาที่เกี่ยวกับสมาธิที่รวมลงแล้วมีลักษณะแสดงออกอย่างไรในขณะนั้นบ้าง รวมลงแล้วหยุดอยู่ในขั้นใด เช่น *ขั้นขณิกะ อุปจาระ อัปปนา* บ้าง ขณะที่รวมลงเพียงขั้นอุปจาระ จิตออกไปสัมผัสรับรู้กับอะไรบ้าง ซึ่งเป็นสมาธิที่มักมีปัญหามากกว่าสมาธิอื่น ๆ บ้าง

เหล่านี้เป็นแหล่งแห่งปัญหาที่ผู้ปฏิบัติอาจปรากฏเป็นบางราย แล้วนำมาสนทนากับหมู่คณะหรือครูอาจารย์ที่ตนเคารพเชื่อถือ ด้วยความจำเป็น ผู้มีปัญหาเกี่ยวกับภูมินี้หรือภูมิปัญญาเป็นขั้น ๆ ก็นำมาสนทนาต่อกัน เพื่อทดสอบความรู้ความเห็นให้เป็นที่แน่ใจทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายผู้มาศึกษาไต่ถามก็แน่ใจว่าไม่มีความล่อแหลมต่อความผิดพลาดในบรรดาปัญหาที่สนทนาผ่านมาแล้ว ฝ่ายผู้ให้การศึกษาก็แน่ใจว่าปัญหาของท่านนั้นเป็นไปในร่องรอยเพื่อการถอดถอนกิเลส และเป็นเครื่องส่งเสริมในการพิจารณาเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามความจำเป็น

ปัญหาเกี่ยวกับความติดขัดในการพิจารณาเพื่อผ่านไปเป็นพัก ๆ นี้สำคัญมาก ขณะพิจารณานั้นจิตติดอยู่กับอะไร จะควรพิจารณาแก้ไขอย่างไรจึงจะถูกและจะผ่านไปได้ คู่สนทนาหรืออาจารย์ต้องพยายามชี้แจงวิธีแก้ไขจุดนั้น ๆ จนเป็นที่เข้าใจ เพื่อผู้นั้นจะนำไปปฏิบัติถูกและได้ผลเป็นระยะไป ปัญหาต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นแต่ละปัญหาทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญาขั้นนั้น ๆ ย่อมสร้างความหนักใจแก่เจ้าของได้พอดู นอกจากจะวินิจฉัยด้วยตัวเองแล้ว ยังต้องอาศัยท่านที่เคยผ่านมาแล้วเป็นคู่ปรึกษาเป็นทอด ๆ ไป เพื่อความแน่ใจในการปฏิบัติ และปัญหาที่วินิจฉัยและปรึกษาแล้วนั้นเป็นความมั่นใจด้วยเหตุผลสมบูรณ์แล้ว ด้วยเหตุนี้พระกรรมฐานจึงมักมีการสนทนาธรรมกันอยู่เสมอ เนื่องจากการปฏิบัติเป็นไปอยู่ตลอดเวลา

เวลาท่านสนทนากันอย่างถึงพริกถึงขิง ถึงเหตุผลอรรถธรรมจริง ๆ นั้น ท่านมักสนทนากันระหว่างสองต่อสอง การสนทนาแบบนี้ต้องเป็นโอกาสเหมาะๆ และนานๆ ท่านจะได้มาพบกัน ซึ่งต่างฝ่ายต่างมีความกระหายอยากฟังผลแห่งการปฏิบัติธรรมทางใจของกันและกัน การสนทนาจึงมักเริ่มต้นจากการปฏิบัติ หนึ่ง เริ่มจากที่เคยสนทนากันแล้วเป็น

ต้นไป หนึ่ง โดยฝ่ายหนึ่งเริ่มเรื่องของตัวจากลำดับดังกล่าวเรื่อยไปจนถึงปัจจุบันที่จิตกำลังเป็นอยู่ ลำดับต่อไปถ้ายังไม่มีโอกาสซักซ้อมปัญหาที่ผู้ฟังข้องใจ ผู้ฟังก็เริ่มเล่าเรื่องของตนให้อีกฝ่ายหนึ่งฟังต่อไป เริ่มแต่ต้นจนเต็มภูมิที่รู้ที่เป็นมา จากนั้นถ้าท่านผู้ใดยังข้องใจในแง่แห่งธรรม หรือปัญหาที่มีแฝงอยู่ในธรรมที่ฝ่ายหนึ่งเล่าให้ฟัง ท่านผู้นั้นก็สนทนาซักซ้อมความเข้าใจต่อกันต่อไปอีก จนเป็นที่ลงกันได้ด้วยความสนิทใจ

อีกประการหนึ่ง ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเห็นว่าปัญหาบางแขนงที่นำมาสนทนาต่อกันนั้นยังไม่เป็นที่สนิทใจของฝ่ายที่มีภูมิเหนือกว่า ก็อธิบายแนะแนวให้ ถ้าควรดัดแปลงแก้ไขก็อธิบายวิธีแก้ไขให้ฟัง ถ้าควรงดไม่ควรดำเนินวิธีนั้นต่อไปจะมีความเสียหายตามมา ก็ชี้แจงให้ฟังจนเป็นที่เข้าใจ การสนทนาธรรมทางด้านปฏิบัติจึงเป็นมงคลทั้งสองฝ่ายตามความรู้สึกของผู้เขียน เพราะต่างฝ่ายต่างฟังกันด้วยความจดจ่อต่อเนื่อง ตั้งแต่ต้นจนอวสานแห่งการสนทนา และได้รับธรรมานุสรณ์จากกันไปเป็นที่ระลึกและปฏิบัติตามอย่างหาคุณค่าใด ๆ มาเทียบประมาณมิได้ ความระลึกในบุญคุณของกันและกันก็ไม่มีเวลาสิ้นสุดตลอดวันตายไม่มีทางเป็นอื่น

ขณะที่ท่านกำลังสนทนาธรรมกัน บางครั้งก็ยังมีพระขี้ดื้อไม่เข้าเรื่อง เช่นผู้เขียนขโมยไปแอบฟังจนได้ จะว่าผิดพระวินัยเพราะไปแอบฟังคำของภิกษุอื่นทะเลาะวิวาทกันฯ ปัญหานี้ก็ไม่เข้าในลักษณะนั้น จึงพอเป็นโอกาสให้พระประเภทไม่เข้าเรื่อง มีช่องทางแสวงธรรมจากวิธีนั้นได้ ขณะนั้นแลคือเวลาเป็นทองเป็นธรรมทั้งแท่งของทั้งคู่สนทนา ทั้งผู้ไปแอบฟังยิ่งกว่าเวลาอื่นใด เพราะเป็นเวลาที่ทั้งสองท่านถ่ายทอดธรรมออกจากดวงใจมาเป็นขวัญหูขวัญใจของกันและกัน แม้ประเภทแอบฟังก็สนุกขโมยเก็บกวาดธรรมจากท่านมาเป็นขวัญใจของตนต่อไปอีกต่อหนึ่ง แบบนักปราชญ์ขโมยธรรม ซึ่งไม่ค่อยจะปรากฏมีมากนักในวงพุทธศาสนา เฉพาะวงปฏิบัติทั้งครั้งพุทธกาลและสมัยปัจจุบันน่าจะมีแฝงอยู่บ้างเรื่อยมา เพราะเป็นสิ่งที่หาฟังได้ยากในธรรมสภาทั่วไป เนื่องจากธรรมนั้นมิใช่ธรรมสภาที่ควรออกในที่สาธารณะ แต่เป็นธรรมที่มีอยู่เฉพาะของแต่ละราย จะหาโอกาสสนทนากันตามความถนัดใจเป็นบางกาลบางสถานที่ และกับบุคคลบางคนเท่านั้น

การสนทนาธรรมของบางท่านที่มีภูมิจิตภูมิธรรมสูงสนทนากันนั้น กินเวลาหลายชั่วโมงกว่าจะจบลงได้แต่ละฝ่าย เพราะเกี่ยวกับวิธีการบำเพ็ญ สถานที่บำเพ็ญ การแก้ปัญหาสำคัญลงได้แต่ละปัญหาซึ่งมีจำนวนมากต่อมากด้วยกัน และเวลาเข้าใจธรรมแต่ละขั้นหลังจากแก้ปัญหาสำคัญลงได้ จึงเป็นเรื่องยืดยาวและสลับซับซ้อนมาก กว่าจะพรรณนาเรื่องความเป็นมาของจิตแม้เพียงตอนสำคัญ ๆ จบลง ก็ยังต้องกินเวลานาน แต่

ละฝ่ายเล่าก็ยังมีนัยแห่งการพรรณนาความเป็นมาของตนยืดยาว และสลับซับซ้อนคล้ายคลึงกัน ทั้งนี้เพราะเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่จำต้องเล่าในประเด็นสำคัญที่ควรเล่าเพื่ออีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจ ระหว่างเหตุกับผลว่าสมดุลหรือขัดแย้งกันประการใดบ้าง เนื่องจากผลแห่งธรรมทุกขั้นที่ปรากฏขึ้นจากการปฏิบัติ จำต้องแสดงถึงเหตุคือวิธีการดำเนินกำกับไปด้วย ดังนั้นการสนทนาธรรมจึงต้องกล่าวถึงเหตุเป็นคู่เคียงกันไป จะเป็นฝ่ายใดรู้ฝ่ายใดเล่าก็ตาม ต้องยกเหตุคือการดำเนินเป็นเครื่องยืนยัน และผลที่ได้รับขึ้นแสดงเป็นคู่เคียงกันไป

ที่น่าฟังมากและจับใจไม่ลืมแม้วันตาย ก็ตอนท่านเล่าถึงขณะจิตที่พลิกตัวด้วยอุบายสติปัญญาทันกับกลมารยาของกิเลสแต่ละประเภท แล้วผ่านพ้นไปได้เป็นระยะ กับขั้นสติปัญญาพอตัวรู้เท่าทันราคะตัณหา แล้วจิตกับกิเลสประเภทนี้ขาดจากความสืบต่อกันไปในขณะนั้น และขั้นที่จิตมีกำลังเต็มภูมิแล้ว คว่ำอวิชชาซึ่งเป็นรากแก้วของวัฏฏะลงได้ เหล่านี้ซึ่งเป็นธรรมอัศจรรย์หาฟังได้ยากในชีวิตของคน ๆ หนึ่ง ซึ่งเกิดมาส่วนมากทั้งท่านและเรามักจะตายเปล่า ไม่เคยมีเสียงของท่านผู้ปฏิบัติและรู้ธรรมประเภทนี้มาผ่านหูเลย นอกจากเสียงอีโรโปเกที่เหยียบย่ำทำลายสุขภาพทางกายและทางใจ ดังเรา ๆ ท่าน ๆ ฟังกันอยู่ทุกวันนี้จนเบื่อแทบอกแตกตายอยู่แล้ว แม้เช่นนั้นก็อดพูดอดฟังกันไม่ได้ เพราะเป็นประเภทอาหารก้นหม้อ ถ้าไม่ทานก็ไม่ทราบจะทานอะไร

แต่การสนทนาธรรมกัน ท่านกล่าวไปตามหลักธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับจิตในวงปฏิบัติ มิได้กล่าวถึงขั้นถึงภูมิแห่งธรรมนั้น ๆ เลยว่า ได้ขั้นนั้นขั้นนี้ เช่น ได้บรรลุโสดาฯ อรหัต ไม่ว่าท่านองค์ใดสนทนา ท่านรู้สึกถนัดไปตามวิสัยป่าเสียมากกว่าจะเป็นวิสัยของผู้เจริญและจัดเจนในสังคม ในวงปฏิบัติถ้าได้ยินท่านองค์ใดพูดแบบบ้านเมืองที่เจริญแล้วออกมาว่า "สำเร็จขั้นนั้นขั้นนี้" ดังนี้ เพื่อนฝูงจะรู้สึกอะไร ๆ ไม่สนิทใจกับท่านองค์นั้นขึ้นมาแบบพิกล และออกจะเริ่มคลายความสนิทตายใจทันที เพราะกิริยาชนิดนั้นไม่มีท่านผู้ใดแม้มุ่งต่อธรรมขั้นนั้น ๆ อยู่อย่างเต็มใจอาจพูดออกมาได้ เนื่องจากท่านเห็นว่าเป็นธรรมอันสูงสุดในแดนแห่งธรรมที่ท่านสมมุติไว้ จึงพากันเทิดทูนไม่กล้าอาจเอื้อมในทางวาจา แต่มุ่งสัมผัสทางใจด้วยข้อปฏิบัติมากกว่าการแสดงกิริยาอันน่าเกลียดออกมาให้โลกเห็น

แต่การแสดงออกด้วยความสำคัญว่าตนสำเร็จ ซึ่งเกิดจากความไม่รอบคอบแต่เจตนายังดีอยู่ก็มี การแสดงออกเป็นอุบายวิธีจะไปเที่ยวโลกพระจันทร์ พระอังคารก็มี ซึ่งเป็นเจตนาที่หยาบคายร้ายกาจสิ้นดี ไม่ควรจะมีในวงปฏิบัติ ประเภทแรกพอให้อภัย ควร

ช่วยเหลือได้ด้วยวิธีใดต่างก็พยายามช่วยเหลือสุดความสามารถ ไม่ค่อยมีท่านผู้ใดรังเกียจนอกจากสงสารแล้วช่วยตักเตือนด้วยความเมตตา เพราะเรื่องทำนองนี้อาจมีได้ในวงปฏิบัติเพราะทางไม่เคยเดินย่อมมีรู้มีหลงได้ทั้งท่านและเรา ดังเคยมีมาแล้วในสมัยปัจจุบันนี้เอง ท่านที่ว่านี้ก็เป็นนักปฏิบัติมีความสนใจในธรรมอย่างแรงกล้า ไปบำเพ็ญธรรมอยู่ในภูเขา พอตอนดึกสงัดจิตก็เกิดสงัดขึ้นมาในเวลาเที่ยงคืน ท่านเองเข้าใจว่าตนสำเร็จพระอรหัตไปแล้ว จึงคว้าเอากล่องยานัตถุ์ในย่ามมาเป่าแทนนกหวีด "ปื๊ด ๆ ๆ" ให้สัญญาณเร่งเรียกเพื่อน ๆ ที่ไปด้วยกันมาหาในขณะนั้น

เมื่อต่างตกใจรีบมาถามท่านก็บอกตามตรงว่า "ผมสำเร็จแล้ว สำเร็จเมื่อสักครู่นี่เอง นึกสงสารเพื่อน ๆ จึงได้เป่านกหวีดเรียกให้มาหา" ส่วนจะจริงหรือเท็จนั้นไม่มีใครทราบได้ ขณะนั้นเพื่อน ๆ สององค์นึกตำหนิอยู่ภายในว่า "สำเร็จแบบเป่านกหวีดนี้มันอะไรกันก็ไม่รู้ พิสดารเกินไปแล้วนี่" แต่ไม่กล้าออกปากพูดออกมา พอเที่ยงคืนวันหลังก็ได้ยินเสียงนกหวีดดังลั่นสนั่นภูเขาขึ้นอีกแล้ว เพื่อนๆ ได้ยินก็นึกเอือมในใจว่า "เป่านกหวีดคราวนี้จะสำเร็จขั้นบ้าหรือขั้นอะไรกันอีกนาน่ เมื่อคืนนี้ก็สำเร็จอรหัตไปแล้ว แล้วบัดนี้จะสำเร็จอะไรกันอีกก็ไม่รู้ ยุ่งจริงพระอรหันต์องค์นี้" แต่ก็ฝืนใจมาเพราะมาด้วยกันจะทำเฉยเสียก็ดูกระไรอยู่

พอมาถึงก็ถามว่าคราวนี้สำเร็จขั้นไหนกันอีก พระอรหันต์นกหวีดตอบว่าก็มันไม่สำเร็จนี่ท่าน คืนที่แล้วเข้าใจผิดต่างหาก เพิ่งมาเข้าใจเดี๋ยวนี้ว่ามันยังอยู่จึงได้รีบเป่านกหวีดให้มาหา จะได้แก้ข่าวว่ามันยังไม่สำเร็จ นี่มันโกหกผมต่างหาก กิเลสนี้เก่งจริงต่อไปนี้จะทรมานมันอย่างหนัก โมโหจริง ถูกกิเลสหลอกได้ เพื่อนถาม ก็คืนที่แล้วก็ดี คืนนี้ก็ดี ทำไมจึงพูดออกมาแบบพล่าม ๆ ไม่มีสติอยู่กับใจบ้างหรืออย่างไร เดี๋ยวเขาจะว่ากรรมฐานบ้า ผมน่ะอายจะตายอยู่แล้วเวลานี้ ก็กิเลสมันหายเงียบไปนี่ นึกว่ามันตายแล้ว ก็ต้องฉลองชัยชนะบ้างซิท่าน ด้วยการเป่านกหวีดไงล่ะ แต่คืนนี้มันโผล่ขึ้นมาอีกมิได้ตายดังที่เข้าใจ จึงรีบบอกหมู่เพื่อนอีกน่ะซิ ถ้าเป็นความสำคัญผิดแบบนี้ก็ไม่มีใครถือสานอกจากนึกขบขันและน่าหัวเราะไปธรรมดา ส่วนประเภทหลังเป็นประเภทที่น่าเกลียดน่ากลัวมาก แต่ผู้ชอบไปโลกพระจันทร์นั้น มักจะชอบประเภทนี้กันมาก จึงมักมีโรคพระจันทร์แฝงอยู่ในวงปฏิบัติเรื่อยมาอย่างแก้ไม่ตก

เฉพาะท่านอาจารย์มั่น เท่าที่ทราบมาไม่เคยปรากฏเลยที่จะพูดพาดพิงองค์ท่านไปเกี่ยวกับมรรคผล ว่าท่านได้ขั้นนั้นภูมินี้ รู้สึกท่านเคารพในขั้นภูมิธรรมนั้นๆ มาก นอกจาก

จะพูดไปตามความจริงของธรรมที่ปรากฏขึ้นกับท่านเอง แม้ที่เขียนไว้ในประวัติว่าท่านสำเร็จขั้นนั้น ๆ เฉพาะองค์ท่านเองก็มิได้แสดงออกอย่างนั้น แต่หากเป็นเพราะผู้เขียนซึ่งเป็นคนโง่นำเรื่องท่านมาลง ตามความเข้าใจที่ได้ฟังธรรมในหลักธรรมชาติของท่านต่างหาก ที่นำลงเช่นนั้นโดยมีความมุ่งหมายอยากให้ท่านผู้อ่านผู้ฟังได้อ่านได้ฟังอย่างถึงใจ แม้ตนมิได้เป็นอย่างท่านก็พอได้อ่านได้ฟังเป็นขวัญใจ และอบอุ่นกระตุ้นเตือนประสาทพอตื่นตนบ้าง ไม่นอนจมปลักอยู่โดยถ่ายเดียว

การพูดเรื่องอุบายของสติปัญญาทำการพลิกแพลงกับกิเลส และวิถีจิตที่ด้นดั้นบั่นทอนกิเลสทั้งหลายด้วยวิธีต่าง ๆ อันเป็นลักษณะท่าทางของอาชาไนยนั้น ยกให้ท่านอาจารย์มั่นผู้เป็นเจ้าของประวัติในสมัยปัจจุบัน โดยไม่มีทางติได้สำหรับผู้เขียน แต่ที่ท่านจะพูดว่าผมสำเร็จขั้นนั้นภูมินี้แห่งธรรมนั้น ไม่เคยได้ยินจากท่านเลย เพราะความฉลาดแหลมคมของท่านผู้เป็นเนติแบบฉบับแก่โลกสมัยปัจจุบัน จึงไม่แสดงออกซึ่งสิ่งแสลงต่อหลักความดีงามแห่งพระธรรมวินัยอันเป็นองค์แทนของศาสดา ความฉลาดรอบรู้หากเตือนให้ทราบในฐานะของศาสดากับของท่านเองซึ่งเป็นสาวก ว่ามีความแตกต่างกันโดยทางสมมุติ ขณะที่ท่านเองก็ยังอยู่ในสมมุติโดยทางธาตุขันธ์แม้จิตผ่านพ้นไปแล้ว จึงควรยึดมาเป็นคติแก่อนุชนรุ่นท่าน ๆ เรา ๆ พอจะมียางอายติดตัวติดใจบ้าง ไม่เลยเถิดเตลิดเปิดเปิง จนผู้ปฏิบัติธรรมกลายเป็นบุคคลที่น่าขยะแขยงในสังคม ที่ยังเคารพสมมุติอันดีงามทั้งหลายอยู่

ความจริงผู้ปฏิบัติธรรมที่มีภูมิธรรมในใจที่น่าเคารพนับถือ เพียงกิริยาที่แสดงออกก็พอทราบได้ว่า เป็นผู้ควรแก่โลกแก่ธรรมเพียงไร ไม่จำต้องนำสิ่งที่น่าเอือมออกประกาศ โลกก็เคยใช้ความสังเกตพอรู้เรื่องดีชั่วกันมาอยู่แล้ว เพราะในโลกมนุษย์พุทธบริษัทเรามิได้มีเฉพาะคนโง่รักษาศาสนาโดยถ่ายเดียว ที่ควรจะนำวิธีการซึ่งนักปราชญ์ชาติอริยะจะพึงตำหนิมาใช้ประกาศศาสนา เนื่องจากวิธีที่ดีงามและละเอียดสุขุม ซึ่งเต็มไปด้วยอรรถด้วยธรรมความจริงทั้งหลาย ที่ท่านเคยพาใช้เพื่อความราบรื่นชื่นใจแก่หมู่ชน ยังไม่หายสาบสูญไปจากศาสนาและวงปฏิบัติ ยังเป็นวิธีที่ทรงดอกทรงผลที่น่ารื่นรมย์ชื่นตาเย็นใจแก่ผู้ได้เห็นได้ชมตลอดมาถึงปัจจุบัน

ดัง**พระอัสสชิ**อรหันต์ท่านแสดงธรรมแก่**พระสารีบุตร**พุทธสาวก ซึ่งเป็นความถ่อมตนเจียมตัวสมนามท่านที่เป็นพระขีณาสพ ไม่มีโลกามิสใด ๆ เข้าไปแอบแฝงใจได้ มีนัยแห่งธรรมที่แสดงออกในเวลานั้นว่า รูปเพิ่งบวชในธรรมวินัยใหม่ ๆ ยังไม่มีความรู้ลึกซึ้งกว้างขวาง จึงไม่อาจแสดงธรรมให้ท่านฟังอย่างพิสดารกว้างขวางได้ จะขอแสดงแต่ใจความเพียงย่อ ๆ เท่านั้นว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ และดับเพราะเหตุพาให้ดับ พระ

สมณโคดมผู้เป็นศาสดาของรูปทรงแสดงสั่งสอนอย่างนี้ เพียงเท่านี้พระสารีบุตรคลังปัญญาที่กำลังเป็นปริพาชก และกำลังยืนอยู่ระหว่างทางสองแพร่งแห่งลัทธิเดิมกับพระพุทธศาสนา ก็ทราบธรรมรสทันทีในขณะนั้น และยึดสายทางแห่งพุทธศาสนาเข้าสู่ดวงใจอย่างฝังลึกทันที

ราวกับจะอุทานว่า ได้พบเส้นชีวิตที่ฝากเป็นฝากตายอย่างสมใจแล้ว จากท่านผู้มหาคุณอัสสชิเถระอย่างไม่คาดฝัน เป็นเพียงเพศเดิมแห่งปริพาชกเท่านั้นยังปรากฏอยู่ในร่าง ส่วนสมณเพศที่หนึ่งทางภายในที่ได้รับจากพระอัสสชิเถระนั้น ได้เป็นอริยสาวกผู้หนึ่งโดยธรรมชาติไปแล้ว แม้เช่นนั้นปริพาชกอุปดิสยังไม่ทราบเลยว่า อาจารย์ผู้ให้กำเนิดแห่งอริยภูมิแก่ตนเป็นสมณะที่เท่าไร เพราะท่านพระอัสสชิมิได้สนใจกับการประกาศตนอันเป็นเพียงลมปากผ่านออกมาแล้วก็หายไป ยิ่งกว่าการประกาศธรรมของจริงให้อุปดิสได้รับผลเป็นที่พึงพอใจในเวลานั้น นี่คืออริยประเพณีของท่านผู้มีความสิ้นสุดจากโลกามิสอันมีพิษราวกับเบ็ดที่เป็นภัยแก่ฝูงปลาฉะนั้น การปฏิบัติต่อโลกจึงมีแต่ของอัศจรรย์ออกแสดง

กระแสเสียงและกิริยาที่ท่านแสดงธรรมแก่อุปดิสปริพาชกครั้งนั้น แม้จะเป็นเวลานานได้สองพันปีแล้ว ก็เหมือนยังกึกก้องกังวานอยู่ในโสตประสาทของชาวพุทธเรามิได้ร่วงโรยไปตามกาลสมัยเลย แม้อุปดิสที่ได้ถูกชุบชีวิตใหม่จนกลายเป็นพระสารีบุตรพุทธสาวกแล้ว ก็มิได้ผยองพององค์ดังที่มักปรากฏอยู่เสมอมาเลย ยังยิ่งมีความเคารพระลึกในพระคุณท่านผู้เป็นอาจารย์ จนเป็นที่ปรากฏเด่นในวงพระสาวกทั้งหลายตลอดมาทั้งได้รับความยกย่องสรรเสริญจากพระบรมศาสดาด้วยว่า เป็นผู้รู้จักบุญคุณของผู้อื่นที่เคยมีแล้วแก่ตนแม้น้อยก็มิได้หลงลืม ดังเรื่อง**ราธพราหมณ์**เป็นตัวอย่างซึ่งได้รับการบวชเพราะพระสารีบุตรเป็นผู้รับอาสา ได้ด้วยความระลึกในบุญคุณที่ราธพราหมณ์เคยนำข้าวมาใส่บาตรท่านทัพพีหนึ่ง

ซึ่งถ้าเทียบกับธรรมดาของสามัญทั่ว ๆ ไปก็คงไม่มีอะไรพอเป็นเครื่องระลึกได้ เพราะความเป็นอัครสาวกเบื้องขวาอันเป็นตำแหน่งใหญ่โตรองพระพุทธเจ้าลงมา อาจบดบังลบล้างความเป็นของเล็กน้อยไปในตัว แต่ธรรมและอัครสาวกผู้เป็นคลังแห่งธรรมจึงมิได้เป็นดังที่โลกมักเป็นกัน คือยิ่งดียิ่งเด่น ใครไปบำเพ็ญความดีกับท่านแม้น้อยก็พลอยเด่นไปด้วย เพราะความดีของท่านพาให้เด่น

ทั้งนี้เพราะความดีนอกกับความดีใน สมบัติภายนอกกับสมบัติภายในต่างกัน การแสดงออกของผู้มีสมบัติดังกล่าวต่าง ๆ กันจึงมีลักษณะต่างกัน ดังนั้นการเสวยกับการประดับสมบัติทั้งสองนี้จึงมีความสวยงามลึกซึ้งต่างกัน ดังเหตุระหว่างพระอัสสชิกับพระ

สารีบุตรคราวยังเป็นอุปดิสปริพาชกแสดงต่อกัน จึงเป็นที่ซาบซึ้งตรึงใจ เพราะเป็นกิริยาของท่านผู้หมดเยื่อใยในอามิสทั้งปวงที่โลกปรารถนากัน จึงเป็นการแสดงออกที่บอกให้โลกทราบโดยนัยว่า “ท่านสมบูรณ์ทุกอย่างแล้ว” ไม่มีความบกพร่องต้องการอะไรอีกแม้คำสรรเสริญเยินยอ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงกาฝากที่คอยเกาะกินเพื่อสร้างเนื้อหนังของตัวให้เจริญ ด้วยการทำลายสิ่งที่ตนอาศัยให้ย่อยยับไป ท่านจึงไม่ยอมให้สิ่งเหล่านี้ไปอาศัยเกาะกิน ดังที่โลกยอมตัวเป็นภาชนะของมันตลอดมาไม่มีวันอิ่มพอ

ฝ่ายพระสารีบุตรซึ่งเป็นคลังแห่งมหาสติมหาปัญญา กตัญญูกตเวทิตา เวลาประกาศคุณสมบัติของท่านผู้มีคุณแก่ตนออกมา แทนที่การประกาศความดีของผู้อื่นที่มีแก่ท่านให้โลกทราบ แต่กลับเป็นการส่อแสดงถึงความเป็นผู้เด่นในคุณธรรมข้อนี้มากขึ้น เพราะการแสดงออกนั้นไม่มีความเยื่อใยเสียดายทิฐิมานะว่า ท่านเป็นถึงขั้นอัครสาวก ไม่ควรแสดงคุณของท่านผู้อื่นจนเป็นการลบล้างฐานะของตน แต่กลับคว้าเอาฐานะที่น่าสงวนอย่างยิ่งนั้นขึ้นมาเป็นเครื่องรำลึกว่า สิ่งอัศจรรย์ในตัวเราเหล่านี้เกิดมีขึ้นมาได้ เพราะท่านผู้อื่นช่วยอนุเคราะห์เมตตา แล้วประกาศคุณธรรมที่ได้รับจากท่านผู้นั้นให้สูงยิ่งขึ้นโดยไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้ อันเป็นนิสัยของคนเห็นแก่ตัวเหลืออยู่เลย ด้วยเหตุนี้คุณธรรมทุกด้านบรรดาที่มีอยู่ในองค์ท่านพระสารีบุตรพุทธสาวก จึงปรากฏเด่นในวงพุทธศาสนาตลอดสมัยปัจจุบัน

ปฏิปทาที่พระอัสสชิกับพระสารีบุตรดำเนินมา จึงเป็นที่ประทับใจท่านที่หวังพึ่งผู้อื่นเพื่อเป็นเครื่องพยุงตลอดเวลาที่ยังหวังพึ่งผู้อื่นอยู่ และเทิดทูนคุณธรรมนั้นไว้บนเศียรเกล้าตลอดกาล ไม่มีวันเสื่อมคลายหายสูญไปเสีย ศาสนาก็เจริญ หัวใจคนผู้รักธรรมและเทิดทูนธรรมข้อนี้ก็สงบเย็น เห็นความสุขในปัจจุบันทันตา ท่านอาจารย์มั่นเองก็ปรากฏเด่นในทางนี้อยู่มาก เราพอทราบได้ตอนท่านพูดยกคุณท่านอาจารย์เสาร์ขึ้นเทิดทูนอยู่เสมอ โดยยกการแรกบวชและออกปฏิบัติทีแรกที่ได้อาศัยอยู่กับท่านเรื่อยมา ท่านอาจารย์เสาร์เป็นผู้ให้การอบรมทุกอย่าง เกี่ยวกับความเป็นอยู่และความประพฤติของนักบวช ตลอดการอบรมภาวนา พอมีความเข้าใจอะไรบ้างก็เพราะได้อาศัยท่านเป็นองค์แรก ที่ให้กำเนิดความเป็นพระและเป็นกรรมฐานเรื่อยมา อันดับต่อมาก็พรรณนาคุณของคณะศรัทธาญาติโยมและชาวป่าชาวเขาที่เคยมีคุณแก่ท่าน ในคราวบำเพ็ญเพียรแบบเอาเป็นเอาตายเข้าแลกกันสมัยท่านอยู่จังหวัดเชียงใหม่ ท่านเคยไปพักที่ไหน มักจะพรรณนาคุณของคณะศรัทธาในแถวนั้นมิได้ขาด ข้อนี้รู้สึกจะเป็นนิสัยประจำองค์ท่าน มิฉะนั้นคงไม่แสดงออกจนเห็นได้ชัดแก่ผู้อื่น

ตอนที่ผ่านมาได้พรรณนาการสนทนาธรรมของพระกรรมฐาน ที่มีนัยแห่งธรรมและปัญหาต่าง ๆ กันตามภูมิและนิสัยของแต่ละท่าน พอสรุปได้ว่า *ความหายสงสัยปัญหาภายในใจเกิดจากการวินิจฉัยได้เอง หนึ่ง เกิดจากการสนทนากันหรือมีครูอาจารย์เป็นคู่สนทนาด้วย หนึ่ง เกิดจากการฟังขณะท่านแสดงธรรมอบรม หนึ่ง การสนทนาธรรมระหว่างกรรมฐานด้วยกันเป็นไปอย่างเงียบ ๆ ถ้าเทียบกับสภากรรมฐานก็คือสภาหนูเราดี ๆ นี่เอง มิใช่สภาแมวอะไรเลย แต่การสนทนาธรรมกันท่านถือเป็นสำคัญและเป็นคู่เคียงกับการปฏิบัติ ฉะนั้นพระกรรมฐานจึงมีการสนทนากันอยู่เสมอจนปัจจุบันทุกวันนี้*

จวนวาระสุดท้ายแห่งปฏิปทา จึงขอกล่าวถึงพระอาจารย์สำคัญอีกองค์หนึ่งซึ่งเป็นลูกศิษย์ท่านพระอาจารย์มั่นบ้างเล็กน้อย เพื่อเป็นอนุสรณุตตริยะแด่ท่านที่ไม่เคยผ่านประวัติท่าน คือ **พระอาจารย์พรหม** ท่านอยู่วัดบ้านดงเย็น อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ที่เพิ่งมรณภาพไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ ผู้เขียนเคยได้อ่านประวัติย่อที่พิมพ์แจกในงานศพท่านเหมือนกัน แต่หลงลืมไปบ้างแล้ว ทางวัดได้ถวายเพลิงท่านเมื่อวันที่ ๖ มีนาคม ๒๕๑๔ ท่านมีประวัติย่อประจำองค์อยู่แล้ว แต่ที่มาเขียนซ้ำอีกเล็กน้อยนี้ เพื่อท่านที่ยังไม่ได้รับหนังสือนั้น จะพอมีทางทราบได้บ้างว่าท่านเป็นพระเช่นไร ที่ระบุนามท่านนี้เพราะประวัติท่านได้ระบุไว้อย่างชัดเจนแล้ว จึงคิดว่าน่าจะไม่ขัดกันกับที่เขียนผ่านมาซึ่งมิได้ระบุนามท่านองค์อื่น ๆ แต่การเขียนนี้จะไม่ขอกล่าวถึงความเป็นมาแห่งฆราวาสของท่าน จะนำมาลงเฉพาะที่จำเป็นและปฏิปทาที่เกี่ยวกับนักบวชท่านเท่านั้น

ก่อนบวชทราบว่า ท่านประกาศความใจบุญอันกว้างขวางแก่โลกให้คนแถบนั้นทราบโดยทั่วกันว่า ท่านประสงค์จะสละทานในบรรดาสมบัติที่มีอยู่ทั้งสิ้น ทั้งที่มีวิญญาณและหาวิญญาณมิได้จนหมดสิ้น แล้วท่านและศรีภรรยาคู่บารมีได้ออกบวชตามเสด็จพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายให้ทันในชาตินี้ ไม่ขออยู่ในโลกเกิดตายให้เนิ่นนานต่อไป ท่านผู้ประสงค์การสงเคราะห์โดยไม่คิดค่าตอบแทนใด ๆ กรุณามารับทานนี้ไปเป็นสมบัติอันชอบธรรมของตน ภายในกำหนดที่กำลังประกาศนี้ ทราบว่าท่านประกาศให้ทานอยู่หลายวัน ประชาชนผู้ยากจนต่าง ๆ จึงพากันหลั่งไหลมารับทานเป็นจำนวนมาก จนวัตถุทุกประเภทหมดสิ้นไปภายในไม่กี่วัน

ทั้งนี้เนื่องจากท่านเป็นผู้มีฐานะมั่นคง มั่งมีสมบัติมากในแถบนั้น เพราะท่านเป็นพ่อค้าสารพัดอย่าง แต่ไม่มีลูกหญิงชายเป็นของตัวนับแต่วันแต่งงานกันมา มีเฉพาะศรีภริยาและเหล่าหลานญาติมิตรบ้างเท่านั้น ซึ่งต่างยินดีในการสละทานเพื่อความออกเป็นนักบวชด้วยกัน เมื่อการให้ทานเสร็จสิ้นลงแล้ว ทั้งสองคนต่างแยกทางกันเดิน ท่านเองก็

ออกบวชเป็นพระธุดงคกรรมฐาน มุ่งหน้าต่อท่านพระอาจารย์มั่นเป็นที่ฝากเป็นฝากตายในชีวิตพรหมจรรย์ ส่วนศรีภริยาก็ไปอีกทางหนึ่งเพื่อบวชเป็นชีมุ่งหนีสงสารสมความปณิธานที่ปรารถนาไว้ และดำรงตนอยู่ในเพศพรหมจรรย์จนอวสานแห่งชีวิต มิได้เอนเอียงหวั่นไหวต่อโลกามิสใด ๆ ทั้งสิ้น ซึ่งควรเป็นตัวอย่างได้เป็นอย่างดี

เฉพาะท่านอาจารย์พรหม ตอนบวชทีแรกยังไม่สมความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ ต้องไปอาศัยท่าน**พระอาจารย์สาร**เป็นผู้พาอยู่อบรมไปก่อนจนกว่าโอกาสจะอำนวย จากนั้นจึงได้เที่ยวไปทางจังหวัดเชียงใหม่เพื่อแสวงหาท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งเวลานั้นท่านพักอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ นัยว่าท่านอาจารย์พรหมนี้ได้เที่ยวไปในที่ต่าง ๆ จนถึงประเทศพม่า และพักอยู่หลายเมืองด้วยกัน มีท่าน**อาจารย์ชอบ** ซึ่งมีนิสัยเด็ดเดี่ยวอาจหาญชนิดถึงไหนถึงกัน แบบเพชรน้ำหนึ่งเป็นหัวแหวนในวงเดียวกันเป็นเพื่อนเดินทาง เรื่องเหล่านี้ท่านอาจารย์พรหมเคยเล่าให้ผู้เขียนฟังเหมือนกันแต่หลงลืมไปบ้างแล้ว มีปรากฏเหลืออยู่เพียงเล็กน้อยที่ได้นำมาเขียนนี้เท่านั้น ผิดพลาดจึงขออภัยด้วย

ท่านมีเรื่องแปลก ๆ และอัศจรรย์เกี่ยวกับการปฏิบัติทั้งภายในและภายนอกอยู่มากทั้งในและนอกประเทศ แต่จะขอผ่านไป ฟังแล้วทั้งน่าสงสารทั้งน่าตื่นเต้นเพลิดเพลินและน่าอัศจรรย์ ในความเป็นนักต่อสู้และความรู้ความเห็นของท่าน ในการบำเพ็ญและการเดินบุกป่าฝ่าดงไปในที่ต่าง ๆ ที่ปราศจากบ้านเรือนผู้คน ในเวลาเช่นนั้น มีแต่ความอดอยากทรมานมากกว่าความอิ่มกายสบายใจ ท่านว่าบางวันก็พบหมู่บ้านและได้บิณฑบาตมาฉันพอประทังชีวิต บางวันก็ยอมอดยอมทนต่อความหิวโหยอ่อนเพลียเพราะหลงทาง ทั้งนอนค้างอยู่ในป่าในเขา

เฉพาะเวลาไปเที่ยวประเทศพม่านั้น ท่านว่าลำบากมากในเวลาเดินทาง เพราะทางที่ไปมีแต่ป่าแต่เขา ซึ่งเต็มไปด้วยสัตว์เสือนานาชนิด บางครั้งต้องปลงอนิจจังต่อความเป็นอยู่ ที่เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานซึ่งสุดแสนจะทนได้และมีชีวิตสืบต่อไปในวันข้างหน้า ขณะนั้นปรากฏว่าอะไร ๆ ภายในตัว ราวกับจะสุดสิ้นลงพร้อมในเวลาเดียวกันลมหายใจก็เหมือนจะขาดความสืบต่อลงไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ในบรรดาเหตุทั้งหลายที่เป็นเครื่องกดถ่วงทรมานร่างกายและจิตใจ แต่ก็พอทนต่อไปได้ตามเหตุการณ์และวันเวลาที่ผ่านไป

การบำเพ็ญทางจิตท่านก็มีกำลังก้าวหน้าและเป็นที่แน่ใจตัวเอง ก็ตอนที่ไปถึงท่านอาจารย์มั่น รับการอบรมโดยสม่ำเสมอเรื่อยมา บางปีท่านเมตตาอนุเคราะห์ให้จำพรรษาด้วย และมีการเข้า ๆ ออก ๆ อยู่เสมอ คือออกเที่ยวบำเพ็ญในสถานที่ต่าง ๆ ตาม

อัธยาศัย เมื่อเกิดปัญหาข้องใจก็เข้ามารับการศึกษาอบรมกับท่านเป็นระยะไป สมัยอยู่กับท่านอาจารย์มั่นที่จังหวัดเชียงใหม่ ทราบว่าท่านบำเพ็ญอยู่ที่เชียงใหม่อีกหลายปี แล้วจึงได้ตามท่านอาจารย์มั่นกลับไปจังหวัดสกลนคร

ท่านอาจารย์องค์นี้เป็นผู้มีนิสัยเคร่งขรึมและเด็ดเดี่ยวมาก สมที่สละสมบัติอันมีค่าออกบวชจริง ๆ จึงขอสรุปผลแห่งการปฏิบัติที่ท่านได้รับเป็นที่พึงใจว่า ท่านได้สมบัติอันล้นค่ามหัศจรรย์ที่จังหวัดเชียงใหม่ ในเขาลึกกับคนชาวป่า ตามที่ท่านเล่าให้ฟังถ้าจำไม่ผิด แต่จำไม่ได้ว่าเป็นหมู่บ้านอะไร เขาลูกใด และอำเภอใด ที่นั่นแลเป็นที่ปลดเปลื้องภาระแห่งวัฏฎวนภายในใจออกได้โดยสิ้นเชิง เมื่อท่านอาจารย์มั่นกลับไปจังหวัดสกลนครได้หลายปีแล้ว ท่านจึงได้ตามท่านไปราว พ.ศ.๒๔๘๖ และจำพรรษาอยู่ที่วัดสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร จากนั้นท่านจึงได้หวนกลับมาสร้างวัดที่บ้านดงเย็น อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี อันเป็นภูมิลำเนาเดิม และได้มรณภาพลงที่นั่น ดังที่เขียนผ่านมาแล้ว

เมื่อถึงวันงานถวายเพลิงศพท่าน บรรดาพุทธบริษัทนักแสวงบุญทั้งหลาย ทั้งใกล้ทั้งไกล ตลอดชาวนครหลวงก็อุตส่าห์สละเวลาไปเป็นจำนวนมาก แม้พี่น้องชาวเชียงใหม่ก็ยังอุตส่าห์ไปกัน ทุก ๆ ท่านที่ไปมิได้คำนึงถึงความลำบากและสิ้นเปลืองใด ๆ เลย มุ่งแต่ความสมหวังดังใจหมายในงานโดยถ่ายเดียว ฉะนั้น วัดที่ตั้งของงานแม้จะกว้างใหญ่ไพศาลในยามปกติธรรมดาแห่งสายตาคนทั่วไป แต่ก็ได้กลายเป็นวัดที่คับแคบแออัดขึ้นมาในเวลานั้น เพราะผู้คนพระเณรจำนวนมากต่างหลั่งไหลกันมาในงานท่าน แม้เช่นนั้นก็มิได้เป็นความเอิกเกริกวุ่นวายแก่งานแต่อย่างใดเลย เพราะต่างท่านต่างมาด้วยจิตผ่องใสใจศรัทธามิได้มาด้วยความหวังอย่างอื่นที่อาจเป็นอันตรายแก่งานและประชาชนที่มาในงานได้

ตอนกลางคืนของงาน คณะกรรมการวัดได้จัดให้มีการอบรมกรรมฐานตลอดรุ่ง โดยขออาราธนาพระอาจารย์กรรมฐานผู้ทรงคุณวุฒิเป็นองค์แสดง ด้วยปกิณกธรรมบ้าง ด้วยสมาธิธรรมบ้าง ด้วยปัญญาธรรมบ้าง สับปนกันไป เพื่อประโยชน์แก่ท่านที่เป็นนักบวชฝ่ายธุดงคกรรมฐานซึ่งนาน ๆ จะได้มีโอกาสมาฟังกันบ้าง เพื่ออุบาสกอุบาสิกาที่สนใจธรรมปฏิบัติ บ้างเพื่อสาธุชนทั่ว ๆ ไปบ้าง

การถวายเพลิงจริงท่านเริ่มเวลาประมาณสี่ทุ่มของคืนวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ขณะประชุมเพลิงนั้น มีประชาชนพระเณรมาแสดงธรรมสังเวชเป็นจำนวนมากมาย ต่างท่านต่างมีท่าอันสงบงามตาอย่างยิ่ง ราวกับต่างระลึกรำพึงถึงพระคุณและความดีงามท่านอาจารย์พรหมผู้เคยบำเพ็ญมาด้วยความกล้าหาญชาญชัย และความเสียสละทุกอย่างไม่อาลัยเสียดาย และเคยประสิทธิ์ประสาทธรรมแก่บรรดาศิษย์ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์

หญิงชายไม่มีประมาณ แล้วได้จากไปตามกฎอนิจจัง และไม่มีใครแม้มีความเคารพรักเลื่อมใสท่านอย่างสุดจิตสุดใจ จะช่วยต้านทานไว้ได้สักรายเดียว บางท่านที่ไม่เคยพบเห็นท่านมาก่อน อาจคิดไปในแง่กฎอนิจจังอันเป็นธรรมสอนโลกและสอนตน มากกว่าจะคิดถึงแง่แห่งคุณธรรมท่าน

ขณะที่กำลังถวายเพลิง ในบริเวณเมรุจะมีเฉพาะคณะกรรมการที่ทำหน้าที่ต่อศพท่านเท่านั้น ไม่มีใครเข้าไปยุ่งเกี่ยวเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคำโฆษณาประกาศเตือนอยู่เป็นพัก ๆ ก็ได้ หรืออาจเป็นเพราะมรรยาทของท่านผู้เห็นภัยและคุณในขณะนั้นก็ยากแก่การสันนิษฐาน

อัฐท่านได้กลายเป็นพระธาตุในเวลาอันสั้น

อัฐิท่านที่ได้ทำการแจกจ่ายแก่ท่านที่มาในงาน ไปไว้เป็นที่ระลึกสักการบูชาในที่ต่าง ๆ มีมากต่อมาก จึงไม่อาจทราบได้ว่าของท่านผู้ใดได้แปรสภาพจากเดิมหรือหาไม่ประการใดบ้าง แต่เมื่อไม่นานมานี้ ได้มีท่านที่ได้รับแจกอัฐิท่านมาแล้ว อัฐินั้นได้กลายเป็นพระธาตุสององค์ และได้เชิญไปให้ผู้เขียนดูที่วัดอย่างประจักษ์ หลังจากนั้นก็ได้ทราบจากหนังสือพิมพ์ "ศรีสัปดาห์" อีกว่า อัฐิท่านได้กลายเป็นพระธาตุแล้วก็มี ที่ยังไม่กลายก็มีซึ่งอยู่ในผอบอันเดียวกัน จึงทำให้เกิดความอัศจรรย์ในคุณธรรมท่านว่า ท่านเป็นผู้บรรลุถึงแก่นธรรมโดยสมบูรณ์แล้ว ดังวงปฏิบัติเคยพากันคาดหมายท่านมาเป็นเวลานาน แต่ท่านมิได้พูดออกหน้าออกตาเหมือนทางโลกปฏิบัติกัน เพราะเป็นเรื่องของธรรมซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมจะพึงสำรวมระวังให้อยู่ในความพอดี

ความผ่านพ้นทุกข์ทางใจของท่าน

กาลเวลาที่ท่านผ่านพ้นดงหนาป่ากิเลส และกองทุกข์ทางใจทั้งมวลไปได้นั้น ท่านเล่าให้ผู้เขียนฟังเมื่อ พ.ศ.๒๔๘๖ ว่า ท่านผ่านไปแต่สมัยพักอยู่จังหวัดเชียงใหม่ แต่ไม่ทราบว่าผ่านไปกี่ปีแล้ว ท่านจึงได้กลับไปจังหวัดสกลนคร จึงขอสรุปแต่ใจความว่า ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ที่ท่านไปจำพรรษาที่วัดสุทธาวาส สกลนคร จนถึง พ.ศ.๒๕๑๓ อันเป็นปีท่านมรณภาพ ก็คงไม่น้อยกว่า ๒๘—๒๙ ปี จึงพอจับใจความได้ว่า นับแต่วันจิตหลุดพ้นและครองขันธ์ด้วยใจที่บริสุทธิ์ตลอดมาจนถึงวาระสุดท้าย นับว่านานพอสมควร ดังนั้นการที่อัฐิท่านสามารถกลายเป็นพระธาตุได้อย่างรวดเร็วในภายในไม่ถึงปีเต็ม จึงเป็นฐานะที่ควรเป็นได้ไม่มีทางสงสัย

เฉพาะจังหวัดเชียงใหม่เท่าที่ทราบมา มีพระอรหันต์สมัยปัจจุบันอุบัติขึ้นที่นั่นถึง ๓ องค์ คือท่านพระอาจารย์มั่นซึ่งเป็นอาจารย์ของท่านทั้ง ๒ องค์นี้เป็นองค์แรก ท่านอาจารย์พรหม และท่านอาจารย์.....ท่านยังมีชีวิตอยู่เป็นองค์ต่อมา ส่วนจังหวัดอื่น ๆ ทางภาคอีสานเช่น จังหวัดสกลนคร เป็นต้น ก็มีพระประเภทอัศจรรย์ได้ครองธรรมบริสุทธิ์ไม่ด้อยกว่าจังหวัดเชียงใหม่เหมือนกัน นอกจากไม่มีใครทราบได้เท่านั้น เพราะท่านไม่เป็นนักพูดนักโฆษณา ต่างท่านต่างรู้กันอยู่ในวงเฉพาะของนักปฏิบัติเท่านั้น สถานที่นั้นหมายถึงป่าและเขาแห่งจังหวัดนั้น ๆ ที่ท่านนักปฏิบัติไปอาศัยบำเพ็ญและได้บรรลุมรรคผลสมความมุ่งหมายอย่างเงียบ ๆ ไม่ค่อยมีใครทราบ ถ้าไม่นำเรื่องท่านมาเขียนไว้บ้างพอเป็นร่องรอยศาสนธรรมก็จะปรากฏแต่ชื่อแต่นาม ส่วนตัวจริงแท้จะไม่ปรากฏ จึงได้ตัดสินใจเขียนลงในท่ามกลางแห่งขวากหนาม ซึ่งน่าจะไม่พ้นจากความทิ่มแทงที่เกิดจากความขัดข้องสงสัยในแง่ต่าง ๆ ดังที่เคยเป็นมา

การกล่าวทั้งนี้กล่าวด้วยความเชื่อสมรรถภาพของท่านนักปฏิบัติ ที่สามารถทำตนให้เป็นหลักจิตหลักธรรมอย่างมั่นคง และเชื่อถือตนได้อย่างตายใจหนึ่ง กล่าวด้วยความเชื่อสวากขาตธรรมที่ประทานไว้ว่า จะเป็นสวากขาตธรรมอยู่อย่างตายตัว ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยมแห่งสมมุติทั้งหลาย ที่แสนปลิ้นปล้อนหลอกลวงประจำตน ผู้เข้ายึดอาศัยไม่มีทางไว้ใจพอหายใจเต็มปอดตลอดมาหนึ่ง กล่าวทางภาคปฏิบัติ ปฏิเวธ อันเป็นทางแสดงออกแห่งผลของการปฏิบัติว่า ไม่เป็นโมฆะโดยเสียกำลังไปเปล่า ไม่มีผลเป็นเครื่องสนองตอบแทนความเหนื่อยยากจากการปฏิบัติหนึ่ง

ท่านอาจารย์ที่กล่าวถึงเหล่านี้เป็นอาจารย์ที่ทรงมรรคข้อปฏิบัติด้วยศีล สมาธิ ปัญญาอย่างเต็มภูมิ ไม่มีทางต้องติ และเป็นอาจารย์ที่ควรทรงผลคือวิมุตติหลุดพ้นอย่างสมเหตุสมผล ตามธรรมที่ประทานไว้จริงไม่ขัดแย้งกัน ท่านที่ยังเชื่อว่าธรรมยังเป็นธรรมอยู่ท่านอาจารย์เหล่านี้ก็ควรเป็นผู้ทรงมรรคทรงผลด้วยข้อปฏิบัติตามนโยบายแห่งธรรม และอยู่ในข่ายแห่ง*ปุญญักเขต*ได้อย่างไม่แคลงใจ ไม่ฝืนใจในการเขียนเรื่องท่านนำลงในหนังสือเล่มต่าง ๆ และไม่แสลงใจท่านผู้อ่านทั้งหลายดังกล่าวมา ที่นอกเหนือไปจากนี้ท่านผู้ใดจะคิดเห็นอย่างไรนั้น ขอมอบให้เป็นสิทธิของแต่ละรายโดยไม่ขอยื้อแย่งแบ่งส่วนด้วย เพราะธรรมมีบอกไว้ว่า สัตว์มีกรรมและผลกรรมเป็นของตน คนอื่นจึงไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องแย่งชิง จะผิดกับกฎแห่งกรรมข้อนี้ที่ประกาศไว้อย่างตายตัวมาแต่ดึกดำบรรพ์

ท่านอาจารย์องค์นี้ได้เคยพูดความขี้ขลาดไม่เป็นท่าของท่านให้ผู้เขียนฟัง โดยกล่าวถึงสมัยบวชใหม่ และคราวไปพักอยู่ในภูเขาจังหวัดเชียงใหม่ว่า คราวท่านบวชใหม่ยัง

ไม่ได้พรรษา ท่านไปเที่ยววิเวกในภูเขาแถบอำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ขากลับจากเที่ยว ท่านมาตามทางสายอำเภอนาแกที่ตรงไปจังหวัดสกลนคร ซึ่งแต่ก่อนไม่มีถนน แม้ทางล้อทางเกวียน และทางคนเดินเท้ารกรุงรังมากแทบมองไม่เห็นทาง เพราะระยะทางที่ห่างจากอำเภอนาแกมาประมาณสี่กิโลเมตร เป็นป่าดงกว้างใหญ่รกชัฏ ด้านยาวติดกับภูเขา มีสัตว์เสือชุกชุมพอเรียกความหวาดกลัวจากคนขี้ขลาดได้ไม่ยากเลย

เผอิญพอท่านเดินทางมาถึงดงนั้นก็เป็นเวลาค่ำมืดพอดี เทียนไขก็ไม่มีเหลือติดมาเลย ถ้าจะฝืนเดินทางต่อไปก็กลัวหลงทาง เพราะแถบนั้นไม่มีบ้านคน ทั้งทางก็รกชัฏตีบตันปกคลุมไปด้วยป่าไม้ทั้งหลาย ไม่เหมือนทุกวันนี้ซึ่งไปที่ไหนเจอแต่บ้านและผู้คน แม้ป่าดงดังกล่าวนี้ก็ได้กลายเป็นบ้านเรือนนาสวนไปหมดแล้ว จนไม่มีซากแห่งป่าเหลือหลออยู่บ้างเลย ท่านจึงตัดสินใจพักค้างคืนในดงนั้น โดยปลีกออกจากทางไปเพียงเล็กน้อยแล้วก็แขวนกลดกับกิ่งไม้ มือลูบคลำเก็บกวาดใบไม้แห้งแถบบริเวณที่พักนั้นมารวมกันพอเป็นที่นอนได้ เสร็จแล้วก็พักผ่อนและภาวนาต่อไป

เวลาประมาณสามทุ่ม ซึ่งเป็นขณะที่ท่านกำลังนั่งทำสมาธิภาวนาอยู่ด้วยความหวาดระแวงเรื่องต่าง ๆ ขณะนั้นได้มีอีเก้งตัวหนึ่งด้อม ๆ เข้ามาที่บริเวณที่พักโดยไม่รู้ตัว พออีเก้งโผล่หน้าออกมาก็มาเจอเอากลดกับมุ้งที่กางและลดลงไว้อย่างมิดชิดพอดี เพราะความตื่นตกใจกลัวของสัตว์ที่มีนิสัยระแวงประจำตัวตลอดเวลาอยู่แล้ว ก็ร้องขึ้นอย่างเต็มเสียง "เก้ก" คำเดียว พร้อมกับกระโดดชนป่า ศีรษะโดนต้นไม้โครมคราม ๆ ดังสนั่นไป ท่านเองก็สะดุ้งตกใจสุดขีดจนเผลอตัวร้องออกมา "เอิ้กอ้าก" เช่นกัน อีเก้งตื่นเสียงคนวิ่งหูตั้งตาถลนป่าเลิกไป

ในขณะเดียวกันพอได้สติ ท่านนึกอายความไม่เป็นท่าของตัว จนอดขบขันหัวเราะตัวเองไม่ได้ว่า พระทั้งองค์แท้ ๆ ออกบวชด้วยความเสียสละทุกสิ่งทุกอย่าง แม้ตายที่ไหนก็ยอมแล้วด้วยความปลงใจใฝ่ธรรม แต่ทำไมเพียงอีเก้งซึ่งเป็นสัตว์ป่าธรรมดา มิใช่เสือ หมี ผี เปรตที่ควรจะน่ากลัว ทั้งมันก็วิ่งหนีตายจนสุดขีดและร้องออกมาด้วยความกลัวเราแท้ ๆ เพราะความตกใจไร้สติ แต่เราเองซึ่งเป็นคนและเป็นพระกรรมฐานทั้งองค์ยังตกใจกลัวมันแทบหัวใจหยุด ตายทิ้งเปล่า ๆ ไม่มีสติรั้งใจ ถึงกับปล่อยความต่ำทรามชนิดขายตัวและพระศาสนาออกมา ให้มันได้ยินอย่างถนัดชัดเจน จนมันวิ่งป่าเปิงไปไม่คิดชีวิต ถ้าอีเก้งตัวนี้มีความฉลาดพอทราบได้ว่าพระเป็นเพศที่เชื่อกรรมและเสียสละ ไม่ขี้ขลาดหวาดกลัวเหมือนพระกรรมฐานองค์กำลังแสดงความกลัวตายอย่างสุดขีดไม่มีสติอยู่กับตัวเวลานี้ มันคงนึกขบขันและกลับมาหัวเราะเยาะเย้ยเราจนอับอายไม่มีหน้าพระเหลืออยู่เลยเป็นแน่ แต่

นี้มันเป็นสัตว์พอนำชีวิตผ่านไปได้ก็หมดปัญหากันไป ไม่สนใจว่าใครจะเป็นคนบ้าหรือคนดีอะไรต่อไป

คราวท่านพักอยู่ในภูเขา จังหวัดเชียงใหม่นั้น ท่านว่าเป็นเรื่องธรรมดาไม่ติดใจในเหตุการณ์ คือตอนเย็นราวบ่ายห้าโมง ท่านลงไปสรงน้ำในคลองลึกที่อยู่ตีนเขา ไม่ได้คิดนึกว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นเวลานั้น เพราะท่านเคยไปทุกเย็น แต่เฉพาะเย็นวันนั้น พอท่านเดินลงไปตามคลองแคบและลึกชันมาก พอไปถึงตอนนั้นซึ่งเป็นคลองคดเคี้ยวและชันมาก ท่านก็โผล่ออกไป เจ้าหมีใหญ่ตัวหนึ่งก็โผล่ออกมาจ๊ะเอ๋กันอย่างจัง ๆ พอดี ขณะที่ต่างคนต่างเจอกันอย่างจัง ๆ ไม่มีทางหลบหลีก เจ้าหมีใหญ่ตกใจกลัวกระโดดขึ้นฝั่งคลองชัน ๆ แล้วตกลงมา กระโดดขึ้นตกลงมา ตกลงมา และพยายามโดดขึ้น ตกลงอยู่ถึงสี่ห้าครั้งก็ไม่สำเร็จ จึงได้สติวิ่งกลับคืนทางเก่าแล้วหายไป

ส่วนท่านเองขณะนั้นจะว่ากลัวก็พูดไม่ถูก จะว่าไม่กลัวก็ผิดถนัด เพราะทั้งสองฝ่ายต่างตกตะลึงงงงันจนไม่มีสติรั้งใจด้วยกัน ตลอดจนการแสดงต่อเหตุการณ์ของทั้งสองฝ่ายในขณะนั้น บ่งบอกด้วยความกลัวตายอย่างชัดเจนไม่สงสัย คือฝ่ายหมีก็กระโดดปีนขึ้นฝั่งและปีนป่ายด้วยความกลัวเต็มประดา ฝ่ายท่านก็ยืนย่ำเท้าอยู่บริเวณนั้นจนพื้นที่ที่เหยียบย่ำเหลวแหลกเป็นตมเป็นโคลนไปหมด ราวกับเขาขยำดินเหนียวปั้นอิฐหรือทำภาชนะดินฉะนั้น พร้อมกับพูดหลุดปากออกมาโดยไม่รู้สึกตัวว่า เอ้า ๆ ๆ ไม่หยุดปาก พอหมีใหญ่ตัวน่ารักน่าสงสารถึงใจวิ่งหนีไปแล้ว ท่านว่าท่านเลยเดินกลับที่พักด้วยความขบขันและสงสารหมีใหญ่ตัวแสนรู้แสนดีนั้นเป็นกำลัง ท่านเองไม่ทราบว่าเหงื่อหรือยางตายออกมาเวลานั้น เปียกมหาเปียกยิ่งกว่าลงอาบน้ำเป็นไหน ๆ

ท่านว่าที่ท่านไม่เดินเลยไปสรงน้ำแอ่งหินที่เคยสรงนั้น ท่านคิดว่า บางทีหมีใหญ่ตัวนั้นมันโดดและวิ่งเสียจนอ่อนเพลียแล้ว อาจไปลงนอนแช่น้ำในแอ่งหินนั้นเพื่อบรรเทาก็ได้ เผื่อไปเจอกันเข้าอีกกลัวเหตุการณ์จะไม่เป็นดังที่เคยเป็นมาแล้ว วันต่อไปท่านจึงไปสรงน้ำที่นั่น ขณะเดินไปถึงที่ที่หมีกับคนจ๊ะเอ๋กัน จึงได้มีโอกาสตรวจดูสภาพของความกลัวตายประจำสัตว์โลก พอดูแล้ว ท่านว่าท่านอดหัวเราะออกมาคนเดียวไม่ได้ เพราะดูรอยหมีโดดปีนฝั่งคลองกับรอยท่านย่ำเท้าไปมานั้นราวกับรอยหมี ๑๐ ตัว และรอยพระกรรมฐาน ๑๐ องค์เล่นกีฬากัน บริเวณนั้นแหลกเป็นตมเป็นโคลนไปหมดไม่มีชิ้นดีเลย ดูแล้วทำให้หวาดเสียวและสงสารหมี เป็นอารมณ์เครื่องระลึกเตือนใจอยู่จนกระทั่งวันท่านจากไป เพราะขณะที่พักอยู่ท่านลงไปสรงน้ำทุกวัน และเห็นรอยคนและสัตว์แสดงความกลัวตายทุกวัน ตามธรรมดาสัตว์พรรค์นี้โดยมากเมื่อเจอกันซึ่ง ๆ หน้า มันมักจะโดดมาตะปบและกัด

คนให้เจ็บและเสียท่าก่อนแล้วจึงจะโดดหนีไป การเจอคนระหว่างหมีกับเสือ หมีร้ายกว่าเสือ ต้องกัดคนก่อนแล้วจึงจะโดดหนีไป เสือถ้าถูกยิงเจ็บร้ายกว่าหมี ฉะนั้นท่านจึงนึกหวาดกลัวในเหตุการณ์อยู่ไม่วาย แม้ไม่เป็นอันตราย

ที่ได้พยายามตะเกียกตะกายเขียน ปฏิปทาพระกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่นมา ก็รู้สึกว่าเป็นภาระอันหนักสำหรับผู้เขียนอยู่มาก แต่ความหนักนี้ก็ยังเป็นรองการเขียนประวัติท่านพระอาจารย์มั่น จึงพอมีเวลาหายใจได้บ้าง แม้จะเป็นภาระหนักในการเขียนแต่ก็ได้พยายามจนสุดกำลังความสามารถเรื่อยมา ดังท่านผู้อ่านทั้งหลายได้เห็นได้อ่านอยู่เวลานี้ ผิดถูกดีชั่วประการใด จำต้องยอมรับคำติชมโดยไม่มีข้อแก้ตัว เพราะสุดกำลังจริง ๆ ทั้งสองเรื่อง

พระกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่นนั้นมีมาก นับแต่รุ่นหัวปี รุ่นกลาง รุ่นสุดท้าย และรุ่นหลานเหลน ที่ได้รับการอบรมสืบทอดปฏิปทาสายเดียวกันมาจนปัจจุบัน แต่การเขียนปฏิปทานี้ได้เคยเรียนไว้บ้างแล้วว่า ขอไม่ระบุนามท่านประกอบในปฏิปทาที่ท่านดำเนิน เพราะเป็นความไม่สะดวกสำหรับผู้เขียนและองค์ท่านเอง ดังที่เคยระบุนามท่านมาบ้างแล้วในเล่มประวัติฯ รู้สึกเป็นความขัดข้องสำหรับท่านผู้เป็นเจ้าของเรื่องที่ผู้เขียนนำมาลง บางท่านเคยต่อว่าให้ผู้เขียนบ้างเหมือนกัน ซึ่งก็เห็นด้วยท่านและยอมรับไม่ฝ่าฝืน คราวนี้จึงได้ระงับการระบุนามท่านเสีย เหลือแต่ปฏิปทาคือข้อปฏิบัติซึ่งนำมาลงอยู่เวลานี้

การปฏิบัติของแต่ละองค์มีความหนักเบาไปในแง่แห่งธรรมต่าง ๆ กัน องค์ที่หนักไปในแง่ใด เช่น อดนอน ผ่อนอาหาร เป็นต้น ท่านก็เร่งดำเนินทางนั้นโดยสม่ำเสมอ จนเห็นผลประจักษ์ใจโดยลำดับไม่มีการท้อถอยอ่อนแอ แต่ผลที่ได้รับจากวิธีนั้น ๆ ย่อมเป็นความสงบสุขทางจิตใจ และเกิดสติปัญญาเป็นชั้น ๆ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องหนุนจิตให้ถึงจุดหมายปลายทางเช่นเดียวกัน ดังนั้นการปฏิบัติธรรมจึงสำคัญที่จริตนิสัยกับบทธรรมที่นำมากำกับเป็นคำบริกรรมภาวนาไปตามขั้นเป็นราย ๆ ไป มิได้ขึ้นอยู่กับอาจารย์ผู้ให้การอบรมสั่งสอนนัก ที่จะชี้ขาดลงแต่ผู้เดียว แล้วมอบธรรมบทเดียวบาทเดียวกันแก่คณะศิษย์เป็นจำนวนมากไปปฏิบัติภาวนา โดยไม่คำนึงจริตนิสัยของศิษย์เป็นราย ๆ ไป เพราะจะทำให้ขัดต่อจริตของศิษย์รายที่ไม่ถูกกับธรรมบทนั้นบาทนั้น แล้วจะไม่เกิดผลเท่าที่ควร

อาจารย์เป็นเพียงคอยแนะแนวทางให้ หลังจากอธิบายธรรมหลายบทหลายหมวดให้ฟัง และผู้มาศึกษาอบรมเลือกนำไปปฏิบัติจนปรากฏผลมาเล่าให้ฟัง ตอนใดที่เห็นว่าจะควรแก้ไขหรือเพิ่มเติมอย่างไร ก็ชี้แจงให้ฟังเป็นราย ๆ ไป มิใช่ผู้ชี้ขาดในการมอบบทธรรมให้ศิษย์โดยถ่ายเดียว นอกจากอาจารย์เป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมปฏิบัติและฉลาดรู้

ปรจิตตวิชชา คือสามารถรู้อุปนิสัยและวาระจิตของผู้อื่น พร้อมกับอุบายแห่งการสั่งสอนได้อย่างคล่องแคล่วว่องไวเท่านั้น จึงจะสามารถชี้ขาดได้ตามความรู้เห็นอันถูกต้องของตน แต่สมัยนี้จะมีใครบ้างที่สามารถฉลาดรู้ได้ในธรรมดังกล่าวนี้ รู้สึกจะหายากยิ่งกว่าเพชรนิลจินดาเป็นไหน ๆ

เพียงจะปฏิบัติตนให้รู้ถึงเหตุถึงผลของกิเลสที่เกิดมีอยู่กับใจแต่ละราย จนสามารถถอดถอนออกได้ประจักษ์ใจ แล้วนำมาสั่งสอนคนอื่นด้วยความถูกต้องแม่นยำก็ยังหายากจนแทบจะกล่าวตู่พระพุทธศาสนาว่าเป็นโมฆะหาสาระมิได้อยู่แล้ว ทั้งที่พุทธศาสนาเป็นสถาบันรับรองมรรคผลนิพพาน มาแต่องค์พระศาสดาแรกเริ่มตรัสรู้ ตลอดมาจนปัจจุบันวันนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ในบรรดาพุทธบริษัทจะมีใครบ้างหรือไม่ที่ทรงไว้ซึ่งปรจิตตวิชชาสามารถรู้อุปนิสัยและวาระจิตของผู้อื่น พอจะกล้ายืนยันสั่งสอนด้วยธรรมเพียงบทเดียวบาทเดียว โดยข้อยืนยันทางภายในของตน และทำให้บรรดาศิษย์จำนวนมากมายได้รับผลเป็นที่พึงใจไปโดยลำดับ จนสามารถบรรลุถึงที่สุดแห่งธรรมได้ โดยไม่มีการยักย้ายเปลี่ยนแปลงธรรมไปตามภูมิจิตภูมิธรรม และความเปลี่ยนแปลงของกิเลสอาสวะ ซึ่งเต็มไปด้วยความสลับซับซ้อนยิ่งกว่าตามรอยโคในคอกเป็นร้อยเท่าพันทวี นอกจากจะสั่งสอนด้วยพลการในฐานะที่เขายกย่องว่าเป็นอาจารย์มากกว่าความมีคุณธรรมภาคปฏิบัติภายในใจ

ผู้เขียนจึงไม่แน่ใจนักเลยในการสั่งสอนด้วยธรรมบทเดียวบาทเดียว เพราะตัวเองก็เป็นพระประเภทล้มลุกคลุกคลานมาประจำฐานะและนิสัยอยู่แล้ว แต่เมื่อมีท่านผู้ฝักใฝ่ใคร่ธรรมมาศึกษาไต่ถามก็เรียนตอบไปแบบมือหนึ่งจับงู อีกมือหนึ่งจับปลาอย่างนั้นเอง เพื่อผู้ศึกษาจะได้เลือกถือเอาตามอัธยาศัยไม่ขัดต่อจริต ถ้าจับเพียงมือเดียวเผื่อถูกมือที่จับปลาก็ดีมีประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นอยู่บ้าง เผื่อไปถูกมือที่จับงูเข้าก็จะเป็นภัยแก่ผู้มาศึกษาไม่มีประมาณ คือใครมาหาเพื่อรับการอบรมก็สอนแต่ธรรมบทเดียวบาทเดียวตะไปเลย ราวกับศาสนามีธรรมสอนโลกเพียงเท่านั้น ทั้งที่ศาสดาและสาวกทั้งมวลมิได้สำเร็จจากธรรมบทเดียวบาทเดียว แต่สำเร็จด้วยธรรมแง่ต่าง ๆ กี่ร้อยกี่พันนัยและทรงสั่งสอนและสั่งสอนโลก ด้วยธรรมที่นับพอประมาณที่สัตว์โลกจะพึงรับได้ แต่รู้สึกน้อยมากสำหรับความรู้ความฉลาดแห่งภูมิของพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมศาสดาของโลก

การปฏิบัติและอุบายแห่งการสั่งสอนลูกศิษย์ของท่านพระอาจารย์มั่น

หนังสือนี้จวนจะสิ้นสุด จึงขอนำวิธีที่ท่านพระอาจารย์มั่นปฏิบัติทางจิตตภาวนาและอุบายวิธีสั่งสอนลูกศิษย์ผู้เข้าไปรับการอบรมกับท่าน มาลงไว้พอเป็นแนวทางเล็กน้อย

คล้ายทำนองสรุปความ แต่จะเขียนปฏิปทาการดำเนินของท่านโดยเฉพาะก่อน จึงจะเขียนวิธีการที่ท่านสั่งสอนสานุศิษย์ในวาระต่อไป การเขียนคราวนี้จะไม่ระบุกาลสถานที่ที่ท่านบำเพ็ญและได้รับผลนั้น ๆ ลงอีก เพราะเคยเขียนลงแล้วในเล่มประวัติท่าน จะเขียนเฉพาะวิธีปฏิบัติจิตตภาวนาของท่านอย่างเดียว เรื่องภายนอก เช่น เปรต ผี เทวบุตรเทวดา นาค ครุฑ อะไร ๆ จะไม่เกี่ยวข้องอีกดังที่เคยเขียนมาแล้ว

จิตท่านพระอาจารย์มั่นเป็นจิตที่ผาดโผน และรวดเร็วต่อเหตุการณ์ที่มาเกี่ยวข้องมากผิดธรรมดา การภาวนาเบื้องต้นท่านใช้พุทโธเป็นบทบริกรรม พอจิตสงบรวมลงแล้วปรากฏภาพนิมิต ซึ่งเป็นองค์ท่านเองออกไปตายอยู่ต่อหน้าบ้าง เป็นซากผีมาตายอยู่ต่อหน้าบ้าง ดังที่เคยเขียนผ่านมาแล้วในประวัติท่าน ท่านจึงกำหนดนิมิตที่ปรากฏนั้น ๆ เป็นองค์พยานแห่งการภาวนาต่อไป โดยกำหนดเป็นของปฏิกูลด้วยวิธีต่าง ๆ ตามแต่ความแยบคายของสติปัญญาจะหนักไปในทางใด กำหนดให้แตกสลายลงไปเหลือแต่โครงกระดูกล้วน ๆ บ้าง กำหนดให้โครงกระดูกหลุดจากกันตกเรี่ยราดอยู่เฉพาะหน้าบ้าง กำหนดเก็บกวาดกระดูกนั้น ๆ มารวมกันเป็นกองเดียว แล้วกำหนดไฟเผาจนกลายเป็นเถ้าถ่านลงในขณะนั้นบ้าง

ทั้งซากผีตายและซากองค์ท่านตายเป็นภาพนิมิตอยู่เฉพาะหน้า ท่านกำหนดโดยวิธีเดียวกัน เป็นแต่ต่างวาระกันไปตามความสะดวกของการพิจารณาในเวลานั้น ๆ เท่านั้น หลังจากกำหนดไฟเผากระดูกจนละเอียดเป็นเถ้าถ่านไปแล้ว จิตท่านรวมลงถึงฐานแห่งสมาธิอย่างเต็มภูมิ และพักอยู่นานเป็นชั่วโมง ๆ จึงถอนขึ้นมา พอจิตถอนขึ้นมาแล้วก็กำหนดต่อไป ท่านว่านับแต่วันที่จิตปรากฏภาพนิมิตและกำหนดให้เป็นต่าง ๆ ได้ตามต้องการ ตลอดการเผาผลาญซากนั้น ๆ ลงได้ประจักษ์ใจทุกเวลาที่ต้องการแล้ว ไม่ว่ายืน เดิน นั่ง นอน หรืออยู่ในท่าใด ๆ ท่านกำหนดเอาซากศพที่กำหนดให้เป็นโครงกระดูกติดแนบอยู่กับตัวท่านทุกเวลาไป เว้นเฉพาะเวลาพิจารณาซากศพนั้นด้วยวิธีต่าง ๆ แล้วจิตรวมลงเป็นสมาธิพักอยู่โดยลำพัง จึงไม่สนใจกับอะไรในขณะนั้น

กำลังจิตท่านเริ่มก้าวหน้าอย่างเห็นได้ชัดและได้หลักสมาธิมั่นคง ก็เพราะได้นิมิตเป็นหินลับสติปัญญาอยู่โดยสม่ำเสมอ จนสามารถน้อมโครงกระดูกแห่งนิมิตภาพให้เข้าอยู่กับตัว ตัวกับโครงกระดูกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนปราศจากความสงสัยว่าโครงกระดูกนี้เป็นมาจากไหน ใครมาเป็นโครงกระดูกนี้ แล้วท่านจึงปล่อยการกำหนดโดยลักษณะนั้นเสีย เพราะเมื่อภาพนิมิตกลับมาเป็นองค์ท่านเสียเองแล้ว การส่งจิตไปกำหนดภาพภายนอกจึงไม่จำเป็นนับแต่ขณะนั้นมา จากนั้นท่านกำหนดถือเอากายท่านเป็นที่ตั้งแห่งการพิจารณา

ตามแต่ความถนัดและความแยบคายของสติปัญญา จะพิจารณากายให้เป็นไปในลักษณะใด ก็กำหนดเอาตามต้องการ ตอนนี้ท่านว่าสมาธิรู้สึกแน่นหนามั่นคงมาก เพราะอาศัยการพิจารณากายด้วยปัญญา จนจิตพักรวมลงเป็นสมาธิได้อย่างง่ายดาย

คำบริกรรมภาวนาพุทโธที่เคยกำกับจิตมาดั้งเดิม ก็เริ่มปล่อยวางนับแต่วันปรากฏภาพนิมิตนั้นโดยชัดเจนแล้ว ท่านยึดนิมิตกับคำบริกรรมว่าอัฐิ ๆ เป็นอารมณ์ของใจแทนพุทโธ มีแต่การกำหนดและพิจารณาโดยความตั้งขึ้นแปรสภาพไปแตกไปแห่งกายอยู่ทุกอิริยาบถ เว้นแต่ขณะหลับเท่านั้น จนร่างกายท่านเองแม้มีอยู่ก็ได้กลายเป็นอากาศธาตุไปด้วยการพิจารณา จิตว่างเปล่าจากวัตถุมีกายเป็นต้น เพราะอำนาจแห่งสติปัญญาที่พิจารณาไม่ลดละปล่อยวาง สมาธิทุกขั้นก็ชำนาญ วิปัสสนาขั้นรูปธรรมก็ชำนาญและรวดเร็วทันใจ *ท่านว่าวิปัสสนาขั้นนี้ทำจิตให้สว่างไสวมากน่าอัศจรรย์ ถ้าเป็นความสะเพร่าคอยหาแต่ความสุขสบาย ไม่ตระหนักในปัญญา คงจะติดจมอยู่กับความว่างเปล่านี้โดยไม่รู้ตัว ด้วยความเข้าใจว่านิพพานอย่างแน่นอน* เพราะความเคยได้ยินจนฝังใจว่านิพพานคือความว่างเปล่านั่นเอง แต่หาทราบไม่ว่านิพพานนั้นว่างเปล่าในลักษณะใด *เฉพาะความว่างเปล่าที่ปรากฏอยู่ขณะนี้มีอะไรแฝงอยู่บ้าง นั่นคือตัวกิเลสส่วนลึกลับของใจเราดี ๆ นี่เอง* จะเป็นความว่างแห่งนิพพานมาแต่ที่ไหนกัน

แต่ก่อนจะผ่านรูปธรรมคือกายทั้งภายในภายนอกไปได้ ด้วยการพิจารณาโดยวิธีต่าง ๆ สติปัญญาต้องหมุนตัวอยู่กับกายแทบทุกเวลา นอกจากจิตผู้ทำการขุดค้นจนอ่อนเพลียเพราะการทำงานมากไป ก็เข้าพักสงบในสมาธิเสียชั่วระยะหนึ่ง พอถอนออกมาและมีกำลังแล้ว ก็ทำการพิจารณาคลี่คลายร่างกายอีกต่อไป โดยถือหลักไตรลักษณ์เป็นทางเดิน เพราะกายเป็นสิ่งสำคัญในวงปฏิบัติ ผู้พิจารณากายได้ละเอียดคล่องแคล่วเพียงไร ย่อมเป็นผู้องอาจกล้าหาญต่อปฏิปทาเครื่องดำเนินของตนเพียงนั้น เนื่องจากกายเป็นรวงรังของราคะตัณหามานะทิฐิส่วนหยาบ ๆ ทั้งหลาย ที่อาศัยอยู่อย่างเปิดเผยและออกหน้าออกตา บางรายถึงกับลืมตัวปล่อยให้แสดงออกมาอย่างหยาบโลน แม้ผู้มีกิเลสด้วยกันก็ทนดูไม่ได้ จนเกิดความสลดสังเวชเอือมระอาไปตาม ๆ กัน

ด้วยเหตุดังกล่าวมา นักปฏิบัติผู้มุ่งทำลายกิเลสด้วยใจจริง จำต้องสนใจต่อกายวิภาค จนเกิดความชำนิชำนาญและตัดราคะตัณหาไปได้ประจักษ์ใจเป็นทอด ๆ เพราะกิเลสมานะทิฐิประเภทแสลงแทงใจตนและผู้อื่น มากกว่ากิเลสชนิดอื่น ๆ นั้น มักเป็นกิเลสปากคอกที่คอยแสดงออกอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาศัยอุปาทานความยึดถือกายเป็นสำคัญ *ท่านจึงสอนให้พิจารณากายคตาสติในสติปัฏฐานสี่ และอริยสัจสี่อันเป็นธรรมสำคัญในวง*

ศาสนาให้มากจนหายสงสัย แล้วผ่านไปอย่างหมดเยื่อใย ท่านอาจารย์มั่นท่านชำนาญคล่องแคล่วในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานมาก ท่านจึงแตกฉานในธรรมทั้งหลายทั้งภายในภายนอกผิดนักปฏิบัติทั้งหลาย

ท่านว่าขณะที่ผ่านกายคตาไปได้แล้ว กามราคะก็หมดปัญหาไปในขณะเดียวกัน โดยไม่จำต้องถามใครให้เสียเวลา และแสดงความโง่งมงายของตนให้ผู้อื่นหัวเราะเปล่า ๆ เพราะเป็นของมีอยู่กับตัวและสิ้นไปจากตัวคนเดียวกัน ด้วยความรอบคอบแห่งสติปัญญาขั้นนี้ เพียงขั้นราคะตัณหาตายหายซากไปจากใจก็เป็นอยู่สบาย ทรงตัวได้ ไม่เดือดร้อน เพราะราคะตัณหาประเภทกินไม่รู้จักอิ่มพอรบรวนกวนใจ กระซิบยุแหย่แผ่อำนาจบนหัวใจ ทำให้เป็นคนขี้ขลาดหวาดกลัวท้อแท้อ่อนแอต่อทางดำเนินเพื่อมรรคผลนิพพาน ที่มีอยู่ในวงสัจธรรมและสติปัฏฐาน อันผู้ปฏิบัติจะพึงบรรลุได้ด้วยความเพียร

ก่อนกายจะหมดปัญหาในการพิจารณา ท่านว่ากายที่เราพิจารณาด้วยวิธีต่าง ๆ นั้น ได้รวมตัวเข้าสู่ใจดวงเดียว สังขารทั้งฝ่ายสมุทัยที่คิดว่าร่างกายเป็นของสวยของงามน่ารักใคร่ชอบใจมาดั้งเดิม และสังขารซึ่งเป็นฝ่ายมรรคที่คิดปรุงว่าร่างกายเป็นปฏิกูลน่าเกลียด เป็น*อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา* ย่อมระงับตัวลงในขณะเดียวกันกับร่างกายภาพที่รวมตัวเข้าสู่ใจ สุภะความสวยงาม และอสุภะความไม่สวยงามจึงแยกตัวออก ปล่อยเป็นทางเดินของใจที่ก้าวผ่านไปในระหว่างแห่งธรรมทั้งสองนั้นอย่างหมดเยื่อใย ไม่มีนิมิตใดติดตามไปหลอกลวงว่าสวยงามและน่าเกลียดอีกต่อไป พิจารณาทีไรก็เห็นแต่จิตเป็นผู้แสดงกิริยาเป็นภาพอยู่ภายใน แล้วก็ดับไปอยู่เพียงเท่านั้น จากนั้นก็เป็นจิตว่างเปล่าจากวัตถุต่าง ๆ ทั้งร่างกายที่มีอยู่กับตัวและวัตถุต่าง ๆ ภายนอกที่มีอยู่ทั่วไป ไม่มีอะไรเป็นนิมิตเครื่องหมายว่าเป็นสุภะและอสุภะอีกดังที่เคยเป็นมา มีแต่ความสว่างไสว และเป็นจิตว่างจากสิ่งทั้งหลายอยู่ทั้งดวง และหมุนตัวอยู่ด้วยความใคร่ครวญโดยสติปัญญาเป็นเครื่องจักรผู้พาเดิน ลำดับต่อไปสิ่งที่เป็นเป้าหมายแห่งสติปัญญาที่จะทำหน้าที่ต่อไปก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นธรรมที่เกิดกับดับพร้อมอยู่กับใจ และอวิชชาซึ่งเป็นตัวเดิมแห่งกิเลสทั้งหลาย

การพิจารณาปัจจยาการของท่านพระอาจารย์มั่น

ท่านว่าปัจจยาการมีแยกเป็นสองนัย คือที่แสดงไว้ในตำรานั้น ท่านแสดงเป็นความเกี่ยวโยงแห่งความเจริญของอวิชชา หนึ่ง แสดงความดับไปโดยลำดับแห่งอวิชชาจนไม่เหลือหลอ หนึ่ง ถ้าเทียบก็เหมือนแบบแปลนแผนผังของบ้านเรือนที่ผู้จะปลูกบ้านสร้าง

อาคารใด ๆ จำต้องทำตามแปลนที่นายช่างทำเป็นแบบไว้แล้ว จนสำเร็จรูปเป็นบ้านเรือนขึ้นมา แม้การรื้อถอนบ้านเรือนจะไม่มีแปลนบอกไว้เหมือนวิธีการดับอวิชชาก็ตาม แต่ผู้รื้อถอนก็ย่อมคำนึงถึงวิธีการรื้อถอนด้วยสติปัญญาอันเป็นธรรมคู่ควรแก่เหตุผลด้วยดีก่อนทำการ

อวิชชาในตำราเป็นเพียงความบอกเล่าว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ จนถึง **สมฺภวนฺติ** เป็นฝ่ายสมุทัยล้วน ๆ และการดับอวิชชาเพียงอันเดียว สังขาร วิญญาณ นามรูป ฯ ย่อมดับไปตาม ๆ กัน ไม่มีกิเลสตัวใดเหลืออยู่พอจะเป็นเชื้อแห่งภพชาติต่อไป อันเป็นฝ่ายนิโรธ ดังบทสุดท้ายแห่งอวิชชาว่า **นิรุชฺฌนฺติ** ทั้งฝ่ายส่งเสริมอวิชชาให้ติดต่อก่อแขนงกลายเป็นภพชาติ เป็นสัตว์เป็นบุคคล จนถึงความชราคร่ำคร่าและสลายไปในที่สุด ทั้งฝ่ายบำราบปราบปรามอวิชชาให้สิ้นไปจากใจ หมดการต่อภพต่อชาติ ดังท่านที่ทำพระนิพพานให้แจ้งด้วยการดับอวิชชามีพระพุทธเจ้าเป็นต้น

ทั้งสองนัยนี้ท่านแสดงเรื่องหรือโครงร่างความเป็นไปของอวิชชา และการดับอวิชชาไว้เท่านั้น มิได้แสดงวิธีส่งเสริมอวิชชาว่าทำอย่างไร อวิชชาจึงมีกำลังกำเริบถึงกับพาสัตว์ให้เกิดตายไม่มีที่สิ้นสุดไว้ และมิได้แสดงวิธีการระงับดับอวิชชาว่าทำอย่างไร อวิชชาจึงถูกตัดกำลังลงโดยลำดับ จนดับไปจากใจโดยสิ้นเชิง ไม่สามารถทำใจที่อวิชชาไปปราศแล้วให้เกิดตายต่อไปอีกได้ ในปัจจยาการที่แสดงไว้ก็มีเพียงเท่านี้ท่านว่า

ผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดอวิชชาให้สิ้นไป จำต้องยึดอริยสัจสี่หรือสติปัฏฐานสี่อันเป็นที่รวมแห่งอวิชชาเป็นทางดำเนิน ท่านเองว่าเมื่อจิตก้าวขึ้นสู่ความว่างเปล่าจากรูปธรรมทั้งหลายแล้ว ก็มีแต่ตามติดสังขารความปรุงของใจกับวิญญาณที่สัมผัสรับรู้จากสิ่งต่าง ๆ และเวทนาจิตที่แสดงผลให้ปรากฏจากการปรุงการรับรู้ทางวิญญาณ ด้วยสติกับปัญญาที่มีอยู่ในที่แห่งเดียวกันเท่านั้น เพราะสังขารก็ปรุงจากจิต วิญญาณก็รับทราบจากจิต ต่างก็ดับลงที่จิต เมื่อสติตามทันปัญญาค้นพบสาเหตุและวิพากษ์คลี่คลายทันกับเหตุการณ์ สิ่งเหล่านั้นย่อมกำเริบรุนแรงไปไม่ได้ การตามรู้สังขารวิญญาณว่าปรุงเรื่องอะไร รับทราบเรื่องอะไรเพียงเท่านั้นยังไม่สากับใจที่มีสติปัญญาอัตโนมัติเป็นพี่เลี้ยงอยู่ตลอดเวลาไม่เผลอตัว ยังสามารถขุดค้นลงถึงต้นตอที่เกิดแห่งสังขารและวิญญาณอีกว่าเกิดมาจากที่ไหน อะไรเป็นเครื่องผลักดันให้เกิดอยู่ไม่หยุดไม่ถอย ตัวที่ผลักดันนี้คือตัวอวิชชาแท้

การพิจารณาอวิชชาเพื่อถอนรากถอนโคนจริง ๆ จึงอยู่ที่ตรงนี้ คือ ขุดค้นลงที่ใจอันเป็นเรือนรังของอวิชชาฝังจมอยู่นั่นแล จึงเห็นตัวอวิชชาแตกกระจายสลายตัวลงในขณะที่มหาสติมหาปัญญาเข้าถึงตัว นี้คือการพิจารณาอวิชชาแท้ และคือวิธีการถอดถอน

อวิชชาออกจากใจตามทางมรรคทางผลที่พระศาสดาทรงสั่งสอนไว้แท้ ไม่เพียงไปอ่านแต่แบบแผนตำรับตำราแล้วก็มาถกเถียงกันจนตาดำตาแดงหาที่สิ้นสุดยุติมิได้ พอให้อวิชชารำคาญและหัวเราะเปล่า ๆ โดยไม่มีกิเลสแม้ตัวเดียวที่ถูกกระทบกระเทือนจากการถกเถียงกันพอผิวถลอกปอกเปิกไปบ้างเลย เราเป็นชาวพุทธที่มีศาสดาองค์เอกเป็นครูสั่งสอน จึงควรมีเหตุมีผลเป็นเครื่องตามเสด็จบ้าง อย่ามีแต่ทิฐิมานะความรู้ความเห็นดิ่งลงไปถ่ายเดียว ทำนองกิเลสบาปธรรมทั้งหลายอยู่ในตำรา แล้วก็มาถกเถียงกันแทนการแก้กิเลส สิ่งที่ได้รับจึงมักมีแต่ลมปากไม่มีเนื้อมีหนังติดมือมาบ้างเลย ถ้าเป็นทำนองนี้เรียนมากเท่าไรรู้มากเท่าไร ขึ้นเวทีโต้เถียงจัดเจนเพียงไร ก็ยิ่งเหลวไปเพียงนั้น ไม่มีอะไรเป็นเครื่องหมายของปราชญ์ตามทางศาสดาและศาสนธรรมเลย

อวิชชาตัณหาจริง ๆ มันอยู่ที่ใจ สร้างโครงร่างขึ้นที่ใจคนใจสัตว์ และทำการระงับดับลงที่ใจเรานี่เท่านั้น ไม่มีที่อื่นเป็นที่เกิดและสร้างโครงร่างตลอดความดับของอวิชชาตัณหาทั้งมวล ขณะอวิชชาดับลงอย่างราบคาบแล้วนั่นแล จึงเห็นความโง่ความหลงงมงายของตัวของมนุษย์และของสัตว์ทั้งหลาย ที่อยู่ใต้อำนาจแห่งความบังคับทรมานของมัน ว่าแสนโง่แสนลำบากตลอดกาล แม้จะมีความสุขบ้างก็ชั่วขณะราวฟ้าแลบเท่านั้น แต่สัตว์โลกก็หลงพอใจกันและอยู่กันอย่างเพลิดเพลิน ไม่คิดถึงภัยว่าจะมีแก่ตัวหนักเบามากน้อยเพียงไร

คน ๆ เดียวกัน จิตดวงเดียวกัน เมื่อถูกขัดเกลาด้วยดีจนเต็มภูมิแล้ว ย่อมผิดกันอยู่มากยิ่งกว่าฟ้ากับดิน จิตที่พ้นจากอำนาจอวิชชานั้นเป็นจิตที่ไม่อยู่ในขอบเขตแห่งข้อบังคับของสิ่งใดในโลกสมมุติ เป็นจิตที่ทรงอิสระสุดส่วน เกินความคาดหมายที่จะด้นเดาได้ถูก นั่นแลที่ท่านเรียกว่าแดนแห่งความเกษมสำราญ เป็นภูมิของท่านผู้ทรงอำนาจเหนือสมมุติทรงไว้และเสวยกัน ถ้าอยากรู้อยากเห็นก็อย่าพากันขี้เกียจอันเป็นเหยื่อล่อของกิเลสตัณหาอวิชชาทั้งมวล เราเป็นภิกษุบริษัทที่พร้อมแล้วทุกอย่าง จงพากันตื่นตัว อย่ามัวเอากิเลสออกอวดกัน ด้วยอากัปกิริยาที่ขัดต่อธรรมเครื่องนำออกจากกองทุกข์ จะเสียชาติที่เกิดซึ่งเป็นภาชนะที่เหมาะแก่ศาสนธรรมอยู่แล้ว ในชาติและเพศที่เป็นอยู่ขณะนี้

พอท่านแสดงอวิชชาจบลง แทนที่จะเมตตาฝากของดีแห่งผลที่เกิดจากการถอดถอนอวิชชาคือวิชชาวิมุตติให้เพียงเท่านั้น ยังเมตตาฝากธรรมเผ็ดร้อนแก่บรรดาศิษย์ให้เป็นที่ระลึกไม่ลืมอีกวาระหนึ่ง ทำให้จดจำได้ดี ดังที่นำมาเขียนให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายได้อ่านอยู่ขณะนี้ ปกตินิสัยท่าน ถ้าลงได้พูดธรรมขั้นสูง กิริยาท่าทางต้องแสดงความเข้มข้นออกมาตามธรรมขั้นนั้น ๆ จนผู้ฟังที่ยังไม่เคยชินต่อนิสัยท่านต้องตกใจกลัวในเวลานั้น

โดยคิดว่าท่านดุด่าเฆี่ยนตีด้วยวาทะ ความจริงเพราะอำนาจแห่งธรรมเป็นพลัง สามารถยังกิริยาท่านให้แสดงออกในลักษณะนั้นต่างหาก พอแสดงธรรมจบลงกิริยาก็เป็นปกติทันทีราวกับไม่เคยแสดงอย่างนั้นมาก่อนเลย บางครั้งยังมีความขบขันและเสียงหัวเราะแทรกออกมากับกิริยาเผ็ดร้อนนั้นด้วยก็มี จึงไม่มีใครสามารถดูนิสัยท่านออกเป็นความจริงได้เลย

การอธิบายอวิชชาของท่านก็ทำนองที่นำมาลงให้ท่านได้อ่านอยู่เวลานี้ ส่วนความหลุดพ้นจากอวิชชาตามที่ท่านเล่าให้ฟัง รู้สึกกว้างขวางพิสดารจับใจอย่างยิ่ง แต่นำมาลงเฉพาะเนื้อความที่เห็นว่าเหมาะกับเรา ๆ ท่าน ๆ ที่อยู่ในฐานะแห่งการศึกษา ถ้าลึกมากนักก็อาจไม่เข้าใจ การอ่านก็เสียเวลาไปเปล่า ไม่ค่อยเกิดประโยชน์เท่าที่ควร

การอบรมสั่งสอนของท่านไม่มีตารางสอน ไม่มีแผนผัง ไม่มีหลักสูตร ไม่มีหลักวิชาแน่นอนตายตัวว่า เวลานั้นสอนหลักสูตรนั้น เวลานั้นสอนวิชานั้น กลุ่มนี้ต้องสอนสูตรนี้คณะนี้ต้องสอนวิชานี้ เวลานั้นฝึกแบบนั้น เวลานั้นฝึกแบบนี้ เวลานั้นฝึกกายกรรม เวลานั้นฝึกวจีกรรม เวลาโน้นฝึกมโนกรรม เวลานั้นออกกำลังด้วยท่าต่าง ๆ ดังที่โลกฝึกทำกัน แต่ท่านถือธรรมวินัยที่เป็นหลักตายตัวอยู่แล้วเป็นแบบฝึกหัดอบรมสานุศิษย์ แล้วแต่ท่านผู้ใดชอบธรรมบทใด ก็นำธรรมบทนั้นไปปฏิบัติตามอัธยาศัย ใครมาเรียนถามตามภูมิจิตภูมิธรรมที่ปรากฏจากจิตตภาวนาของตน ท่านก็อธิบายให้ฟังเป็นตอน ๆ และเป็นราย ๆ ไปโดยไม่อัดไม่อั้นในการสงเคราะห์ด้วยอรรถธรรมภายในใจ นอกจากไม่มีผู้มาศึกษา

เมื่อถึงวันประชุมอบรมพระเณร ท่านแสดงธรรมทางภาคปฏิบัติเป็นกลาง ๆ เริ่มแต่ธรรมขั้นต่ำคือวิธีฝึกอบรมสมาธิขึ้นไปโดยลำดับ เพื่อผู้ฟังที่มีภูมิต่างกันจะได้รับประโยชน์จากการอบรมโดยทั่วถึง การถามปัญหาก็ไม่มีจำกัด ตามแต่ผู้มาอบรมจะมีธรรมข้อข้องใจสงสัยในแง่ใด โดยไม่นิยมว่าเป็นความรู้เกี่ยวกับภายนอก เช่น เปรตผี เทวบุตรเทวดา เป็นต้น หรือภายในเกี่ยวกับสมาธิหรือปัญญาขั้นใด ท่านย่อมชี้แจงให้ฟังเป็นเรื่อง ๆ และเป็นราย ๆ ไปตามโอกาสที่ควร ผู้เขียนจึงรู้สึกเสียดายที่ท่านผู้อ่านทั้งหลาย ไม่มีโอกาสได้เข้าใกล้ชิดสนิทองค์ท่านเมื่อเวลาท่านยังมีชีวิตอยู่ จะได้พบเห็นท่านประจักษ์ตาและฟังธรรมท่านอย่างถึงใจหายสงสัย ไม่ต้องมาลังเลคาดเดาภาพและกิริยาอาการท่านในลักษณะต่าง ๆ ดังที่เป็นอยู่เวลานี้

เพราะคนเราโดยมากมีความรู้สึกคล้ายคลึงกัน และมีเหตุผลเป็นที่รับฟังและยินยอม เมื่อได้ฟังธรรมท่านทั้งภายนอกภายในที่เต็มไปด้วยเหตุผลและน่าฟังน่าเชื่อย่อมจะไม่มีท่านผู้ใดกล้าฝืนใจไปเชื่อความคาดคะเนด้นเดา ที่ไม่มีเหตุผลแฝงอยู่บ้างเลย

ว่าเป็นความจริงหรือไม่จริงตามใจชอบอย่างเลื่อนลอย เพราะท่านอาจารย์มั่นท่านปฏิบัติด้วยเหตุผลล้วน ๆ เสมอมา แม้เวลารู้ก็น่าจะรู้ด้วยเหตุผลที่ควรจะรู้ ด้วยหลักปฏิบัติทางใจ การระบายความรู้นั้น ๆ ออกมา จึงมีเหตุผลตามมาด้วยเสมอ ไม่เคยเห็นท่านพูดออกมาอย่างลอย ๆ เลย ท่านผู้ไปศึกษาอบรมจากท่านจึงมักเชื่อท่านอย่างฝังใจในธรรมทุกประเภทแม้ตนยังไม่รู้ เนื่องจากธรรมนั้นมีเหตุผลเป็นที่เชื่อถือได้

สำหรับผู้เขียนไม่อาจยกยอตนว่าเก่งว่าดีในแง่ใด ๆ เลย นอกจากจะกล้าตำหนิตนอย่างไม่สะทกสะท้านมาเป็นประจำ เพราะสิ่งที่ควรตำหนินั้นมีอยู่ในหัวใจแทบล้นฝั่งก็ว่าได้ สิ่งนั้นคือทิฐิมานะที่ไม่ยอมลงใครเอาง่าย ๆ ถ้าไม่ได้ต่อสู้จนสุดกำลังทิฐิที่มีอยู่เสียก่อน เมื่อเห็นท่าจะสู้ไม่ได้จริงถึงได้ยอมลง เพราะหมดหนทางต่อสู้ สำหรับท่านอาจารย์มั่นที่ผู้เขียนเคารพเทิดทูนอยู่เวลานี้ ก่อนหน้าจะก้มลงกราบแบบบุคคลผู้สิ้นท่า ก็ได้เห็นได้ฟังท่านมานานพอสมควร และได้ต่อสู้ท่านตามนิสัยคนที่มีทิฐิจัด จนบางครั้งราวกับวัดจะแตกพระเณรจะร้างวัด เมื่อได้ยินเสียงจิ้งหรีดกับพญาราชสีห์โต้วาทีกันบนกุฏิท่านอย่างเอาเป็นเอาตาย ด้วยเหตุผลที่ตนเข้าใจว่าถูก ซึ่งสุดท้ายผู้เขียนที่เทียบกับจิ้งหรีดที่หมดฤทธิ์ ก้มกราบและยอมตนเป็นที่เช็ดเท้าให้ท่านดุด่าเฆี่ยนตีตามอัธยาศัย หากท่านผู้อ่านได้เห็นท่านแสดงออกทางมารยาทในอิริยาบถต่าง ๆ และได้ฟังสำเนียงการแสดงธรรมอบรมราวกับราชสีห์ที่กังวานด้วยอัจฉริยธรรมในแง่ต่าง ๆ ก็น่าจะมีความรู้สึกอัศจรรย์ภายในใจเช่นเดียวกับท่านที่เคยฟังมาแล้วจำนวนมาก คงไม่สงสัยวิพากษ์วิจารณ์นิมิตภาพและอากัปกิริยาตลอดความรู้ธรรมแง่ต่าง ๆ ของท่านให้เป็นการกังวลใจ

ท่านที่ประสงค์อยากทราบปฏิปทาเครื่องดำเนินของท่านโดยสังเขป ที่ผู้เขียนมิได้อธิบายไว้โดยกว้างขวางละเอียดลออ ทั้งธรรมขั้นต่ำ ขั้นกลาง และขั้นสูง ก็กรุณาตามอ่านเรื่องท่านที่นำมาลงนี้ คิดว่าจะพอเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติสำหรับท่านที่สนใจได้พอสมควร ถ้าจะลงให้พิสดารมากไป ก็เกรงจะฟั่นเฝือเหลือกำลังจะคิดค้นและปฏิบัติตามได้ เนื่องจากความรู้ทางสมาธิก็ดี ทางปัญญาก็ดี ความวิมุตติหลุดพ้นก็ดีของท่าน รู้สึกว่ากว้างขวางพิสดารเกินกว่าภูมิของเราทั้งหลายจะสามารถติดตามท่านได้ทุกแง่ทุกมุม จึงควรยุติปฏิปทาท่านไว้แค่กำลังของผู้เขียนเพียงเท่านี้ ผิดถูกประการใด หวังว่าคงได้รับความกรุณาอภัยจากท่านผู้อ่านโดยทั่วกัน

ประมวลปฏิปทาพระกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น

การนำปฏิปทาของพระกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น มาลงมากท่านด้วยกันโดยสงวนนามท่านไว้ เรื่องของบางท่านก็ยืดยาวพอควร แต่ของบางท่านก็สั้น โดยตัดเอา

เฉพาะที่จำเป็นมาลง โดยมิได้ขออนุญาตจากท่านก่อน จึงขออภัยโทษโปรดเมตตาจากครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ตลอดท่านนักปฏิบัติด้วยกันที่ได้นำปฏิปทามาลง เพื่อเป็นประโยชน์แก่ท่านที่สนใจและอนุชนรุ่นหลัง ได้ยึดเป็นร่องรอยปฏิบัติตาม กลายเป็นประโยชน์แก่หมู่ชนไม่มีสิ้นสุด ดังเราทั้งหลายที่ได้อาศัยบรรพบุรุษและครูอาจารย์พาดำเนินมาจนถึงสมัยปัจจุบัน จึงพอมีหูมีตาอ้าปากได้บ้าง ไม่โง่เขลาเฝ้าร่างแห่งมนุษย์ผู้ควรฉลาดอยู่เปล่า ๆ ยังพอมีสติปัญญาเอาตัวรอดได้ทั้งทางโลกและทางธรรม ดังนั้นการนำปฏิปทาท่านมาลงเพื่อเป็นร่องรอยแห่งการปฏิบัติ จึงหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ประชาชนพระเณรอยู่บ้างดังกล่าวมา

ปฏิปทานี้เป็นที่ถูกจริตจิตใจท่านผู้ใดในตอนใด กรุณายึดไปปฏิบัติเพื่อกำจัดสิ่งรกรุงรังภายในใจของเราให้เบาบางลงบ้าง ส่วนมากก็คือความเห็นแก่ตัวตามนโยบายของกิเลสที่มักพาคนให้เกียจคร้านในการงานที่ชอบ และเป็นประโยชน์ในทางสงบสุข ไม่กระทบกระเทือนตนและผู้อื่นนั่นแล เป็นงานที่กิเลสพาให้ขัดขืนไม่อยากให้ทำ แต่ที่ไม่เกิดประโยชน์โดยชอบธรรม และเป็นความเสียหายทั้งแก่ตนและผู้อื่นนั้น มันชอบยุเราให้ทำอยู่เสมอ ทำได้มากเท่าไรยิ่งดี มันชอบและชมเชยส่งเสริมว่าดี ทั้งที่ตนและโลกได้รับความกระทบกระเทือนเดือดร้อนและติเตียน เพราะงานนั้นไม่ถูกไม่ดี คนเราเมื่อมีธรรมในใจอยู่บ้าง ย่อมมีทางทราบความผิดถูกของตัวได้ และมีการระมัดระวังไม่กล้าเอาตนเข้าไปเสี่ยงกับสิ่งไม่ดีและเป็นโทษทั้งหลาย

ฉะนั้นมนุษย์เราจึงดีเพราะธรรม เพราะความประพฤติ มีคุณค่าเพราะความประพฤติ สัตว์มีคุณค่าเพราะเนื้อเพราะหนัง อวัยวะและกำลังงานของมัน สัตว์ตัวหนึ่ง ๆ ตายลงไป เนื้อหนังมังสังตลอดอวัยวะต่าง ๆ ของมันเป็นเงินเป็นทอง จนกลายเป็นสินค้าซื้อขายกันทั่วโลก ให้คนและสัตว์ได้อาศัยมีความสุขเป็นชีวิตจิตใจตลอดมา ส่วนคนตายแล้วไม่มีอะไรเกิดประโยชน์ นอกจากกลัวผีกันเท่านั้น ยิ่งเวลามีชีวิตอยู่สนุกทำตัวให้เหม็นคลุ้งไปด้วยความประพฤติ ที่เชือดเฉือนสมบัติและหัวใจมนุษย์ด้วยกันให้ฉิบหายวายปวงทำให้คนเกลียดกลัวกันมากมาย เวลาตายไม่มีใครมามองหน้าศพ มิหนำเขายิ่งอยากให้ตายวันละกี่ร้อยกี่พันคน แผ่นดินจะได้สูงขึ้นบ้าง ไม่หนักมากเกินไปแทบจะทรุดหรือถล่มเพราะคนชนิดที่มีความหนักหน่วงเกินกว่าธรรมดา

การทำตัวให้ดีด้วยความรู้ความประพฤติ หน้าที่การงานที่สะอาดปราศจากโทษเท่านั้น จะเป็นเครื่องส่งเสริมคุณค่าเกียรติยศชื่อเสียงให้คนเป็นคนสมบูรณ์แบบ และทรงคุณค่าอันสูงส่งไม่มีประมาณไว้ได้ ชาวโลกเคารพนับถือไม่มีใครรังเกียจ เกียรติยศ

ชื่อเสียงก็หอมหวนทวนลม ใครอยู่ที่ใดก็อยากชมบุญบารมี เวลาตายก็สลายไปเพียงรูปร่าง ส่วนคุณงามความดีทั้งหลายยังฟุ้งขจรอยู่ในโลก มิได้สลายร่วงโรยไปด้วย

ปฏิปทานี้จึงเข้าใจว่า จะเป็นเครื่องประดับท่านนักปฏิบัติและวงกรรมฐานให้สง่างามได้ต่อไปนี้เป็นเวลานาน เพราะเป็นปฏิปทาที่ได้รับผลมาแล้วตามจริตนิสัยของท่านผู้หนักในแง่ใดแห่งวงปฏิปทานี้ เนื่องจากปฏิปทานี้มีหลายแบบมีหลายรสหลายชาติ ที่ต่างท่านต่างปฏิบัติตามจริตของตน และได้รับผลเป็นเครื่องตอบแทนมาด้วยกัน จึงได้นำมาลงรวมไว้ในที่แห่งเดียว อาจจะเป็นความสะดวกแก่ท่านที่สนใจเลือกเฟ้นเพื่อถูกกับนิสัยของตน ๆ นำไปปฏิบัติเพื่อเกิดประโยชน์ต่อไป

แต่ปฏิปทาสายนี้น่าจะเป็นความลำบากในความรู้สึกทั่ว ๆ ไป สำหรับท่านผู้เป็นต้นเรื่องก็รู้สึกลำบากทรมานเหมือนกัน ทั้งในขณะที่ทำและผ่านมาแล้ว เพราะเป็นกิจที่ไม่ควรหลงลืมอย่างง่ายดาย เนื่องจากเป็นกิจที่ออกมาจากใจจริงของผู้ทำแต่ละท่าน และเป็นความทุ่มเทกำลังทุกด้านลงแบบไม่คิดชีวิตว่าจะเป็นหรือจะตายในขณะที่ทำ มุ่งต่อผลที่ตนพึงหวังเป็นที่ตั้งเท่านั้น จึงไม่มีอะไรที่จะมามีอำนาจเหนือกว่าความหวังในธรรม เวลาผลปรากฏขึ้นมาก็สมเหตุ คือถึงใจไม่มีทางตำหนิ ไม่ว่าท่านองค์ใดลงได้ทุ่มเทกำลังกายกำลังใจลง จนถึงเหตุถึงผลถึงเป็นถึงตายจริง ๆ แล้ว ผลที่ได้รับนั้นมักจะพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า "ถึงใจ"

จะอย่างไรก็ตามที่ว่าลำบาก ก็ไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดมีความเพียรยิ่งกว่าครูคือศาสดาไปได้เลย อย่างมากก็พออนุโลมได้ว่า ปฏิบัติแบบลูกศิษย์มีครูสอนเท่านั้น เฉพาะผู้เขียนไม่มีอะไรทั้งฝ่ายเหตุและผล ที่ควรจะนำมาออกสังคมหน้ากระดาษให้ท่านผู้อ่านได้อ่านได้ชมบ้างเลย จึงขอเพียงได้นำเรื่องครูอาจารย์และเพื่อนฝูงที่ปฏิบัติด้วยกันมาลงให้ท่านได้อ่าน ก็พอแก่วาสนาของตนอยู่แล้ว จึงขอเชิญวิงวอนให้ท่านผู้อ่านทั้งหลาย ได้อ่านและได้ปฏิบัติจนปรากฏผลเป็นที่พอใจเถิด จะสมเจตนาความมุ่งหมายของผู้เขียน ที่ตั้งปณิธานไว้เพื่อประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมอยู่แล้วอย่างพึงใจ

ในอวสานแห่งปฏิปทานี้ จึงขอขอบคุณ ม.ล.หญิง จิตติ นพวงศ์ บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ศรีสัปดาห์เป็นอย่างยิ่ง สุดจะกล่าวได้ถูกต้องตามความรู้สึก ซึ่งอุตส่าห์ตามใจทุกอย่างที่ขอความอนุเคราะห์ช่วยเหลือมาทุกกรณี ได้นำปฏิปทานี้ลงในศรีสัปดาห์แต่ต้นตลอดมา ซึ่งสำนวนป่าบางประโยค บางตอน ผู้เขียนไม่สงสัยว่าต้องทำความยุ่งยากลำบากและฝืนใจแก่ท่านผู้ปฏิบัติตามอยู่เรื่อยมา แต่ก็จำต้องทนและปฏิบัติเต็มความสามารถจนถึงวาระสุดท้ายแห่งหนังสือนี้ เพราะความเป็นผู้มีจิตใจสูง เล็งเห็นประโยชน์แก่ส่วนรวม

จึงกล้าเสียสละทุกอย่างด้วยความเต็มใจไม่มีอะไรมาเป็นอุปสรรคได้ และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ผู้ช่วยจัดทำทุกท่านมาพร้อมนี้ ขอความสวัสดีมงคลที่พึงปรารถนา จงเกิดมีแด่ ม.ล.จิตติ บรรณาธิการและคณะผู้จัดทำศรีสัปดาห์ทุกท่านดังใจหมายเถิด

หนังสือปฏิปทานี้ หากมีท่านผู้ศรัทธาพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ผู้เขียนมีความยินดีอนุโมทนาด้วยทุกโอกาส กรุณาทราบตามนัยที่เรียนมาแล้วนี้ จะไม่เป็นกังวลในการต้องขออนุญาตอีกในวาระต่อไป แต่การพิมพ์จำหน่ายนั้นขอสงวนลิขสิทธิ์ ดังที่เคยปฏิบัติมากับหนังสือทุกเล่มที่ผู้เขียนเป็นผู้เรียบเรียง เพราะมุ่งประโยชน์แก่โลกด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่ประสงค์ให้มีอะไรเป็นเครื่องผูกพัน จึงขอความเห็นใจมาพร้อมนี้ด้วย ขอความเป็นสิริมงคลที่โลกปรารถนา จงเกิดมีแด่ท่านผู้อ่านผู้ฟังและท่านผู้ปฏิบัติตามทั้งหลายโดยทั่วกัน